ISSN 1512–8180

GODIŠNJAK

BZK PREPOROD

GODINA VI
Sarajevo 2006.

Sadržaj

Šaćir FILANDRA: Naše obljetnice 7

POLITIKA I DRUŠTVO

Senadin LAVIĆ: Vertigo – Volk: Znanost, građanstvo i pravda u živom pijesku nacionalizma 11
Nijaz DURAKOVIĆ: Tranzicijski procesi od SFRJ do Bosne i Hercegovine (Teze) 36
Šaćir FILANDRA: Bošnjaci i Bosna (Povodom obilježavanja stogodišnjice osnivanja Muslimanske narodne organizacije) 50
Dželal IBRAKOVIĆ: Bosna i Hercegovina kao lakmus papir: Prilog socijalno-kulturno antropološkom definiranju Bosne i Hercegovine od strane Bošnjaka 54
Fahira FEJZIĆ-ČENGIĆ: Danska blasfemija karikaturom 67

DUHOVNA OBZORJA

Reisul-ulema Mustafa ef. CERIĆ: Kurban-bajramska hutba 77

GODIŠNJICE

Sto godina od rođenja književnika Alije Nametka

Rašida KADRIĆ: Kratak osvrt na pripovjedački opus Alije Nametka 85
Dijana HADŽIZUKIĆ: Simbolika pejzaža u pripovijetkama Alije Nametka 88
Adnan PEJČINOVIĆ: Slika Bošnjaka u Nametkovoj noveli 94
Ena BEGOVIĆ: Recepcija Nametkovih drama u književnoj kritici 102
Tarik GALIJAŠEVIĆ: Recepcija novela Alije Nametka u književnoj kritici 110
Mahir SOKOLIJA: Nekrologij u bošnjačkoj književnosti 127
Amira DERVIŠEVIĆ: O Nametkovoj prvoj zbirci usmene proze 137
Selma FAZLIĆ: Etnografsko-folkloristička linija u pripovjedačkom djelu Husejna Đoge Dubravića i Alije Nametka 141
Nirha EFENDIĆ: Uspavanka u Nametkovoj zbirci *Od bešike do motike* 147

Devedeset godina od rođenja dr. Adema Handžića

Aladin HUSIĆ: Doprinos Adema Handžića bosanskohercegovačkoj osmanistici i historiografiji 153
Ramiza SMAJIĆ: Doprinos dr. Adema Handžića istraživanju historijske demografije Bosne i Hercegovine 160

Hatidža ČAR-DRNDA: Doprinos Adema Handžića
izučavanju nastanka i razvoja gradova u Bosni i Hercegovini 165

Četrdeset godina od objavljivanja "Derviša i smrti" i "Kamenog spavača" – (1966–2006)

Enver KAZAZ: Makov i Mešin obrat 171

KNJIŽEVNI PRILOZI

Zilhad KLJUČANIN: Švedsko srce moje majke 181
Safet SIJARIĆ: Susret u tjesnacu 190
Fuad KOVAČ: Crna smrt 199
Sead BEGOVIĆ: Biti živ, zajedno sa smrću 203
Admiral MAHIĆ: Pjesme 210
Ervin JAHIĆ: Kristali Afganistana 220

REFERENCE BOŠNJAČKE KULTURE

Muhamed NEZIROVIĆ: Da li je slavenska antiteza odista slavenska? 231
Muhidin DŽANKO: Povijesne i metodološke osnove
znanstvenog proučavanja bošnjačke književnosti za djecu 260
Lamija HADŽIOSMANOVIĆ: Orijentalni motivi u poeziji Zmaja Jovana Jovanovića 267
Almir ZALIHIĆ: Bošnjačka književna produkcija u 2006. godini 279

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Muhamed NEZIROVIĆ: Neki podaci o Bosancima i bosanskom jeziku
u znanstvenim knjigama XVI i XVII stoljeća 301
Zijad ŠEHIĆ: Vojni imami u bosanskohercegovačkim jedinicama
u okviru austrougarske armije 1878.–1918. 309
Safet BANDŽOVIĆ: Bošnjaci i balkanski muhadžirski pokreti 322

PRIJEVODI

Ćamil AVDIĆ: Islam na raskrsnici / preveo Adil Osmanović 347
Adolf STRAUSZ: Bosna. Zemlja i ljudi. Historijski, etnografski i geografski
prikaz, Beč, 1884. godine (Bosnien. Land und Leute. Historisch-etnographisch, geographische schilderungen. Wien, 1884.) / preveo Zijad Šehić 357

PRIKAZI I OSVRTI

Šaćir FILANDRA: Omer Behmen: *Na dnu dna: život i djelo* 369
Safet BANDŽOVIĆ: Pseudoracionalizacije i politike fantazija (Povodom knjige
Esada Zgodića: *Politike fantazija: o ratu protiv Bosne i Hercegovine*) 370
Senadin LAVIĆ: Povodom knjige: Jusuf Žiga, *Zemljoradnici vremena* 375
Fahira FEJZIĆ-ČENGIĆ: Nominiranje bosanskohercegovačke
komunikološke misli (Emina Kečo-Isaković, *Izazovi mas-medija*) 377

Lamija HADŽIOSMANOVIĆ: Robert Michel: *Mostar*... 379
Nermina ŠAČIĆ: U potrazi za slobodom (Azar Nafisi, *Čitati Lolitu u Teheranu*)....... 382

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Hatidža DUMAN: Izvještaj o radu BZK "Preporod" za 2006. godinu 387
Isma KAMBEROVIĆ: Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" Sarajevo za 2006. godinu.......................... 393
Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2006. godini 395

BOŠNJAČKI MERHUMI (2006)

Isma KAMBEROVIĆ: Sudionici naše povijesti – umrli 2006. godine........................ 449

Autori priloga... 461

Naše obljetnice

Šaćir Filandra

Samo djelomično su utemeljeni prigovori da se obilježavanju godišnjica značajnih bošnjačkih ličnosti i događaja prilazi olahko, od slučaja do slučaja, te bez jasnog plana i scenarija. Istina, ovakvi prigovori, s vremena na vrijeme izrečeni od raznih nacionalnih dušebrižnika, ukazuju na otvorenost i nedograđenost bošnjačkog simboličkog iskazivanja i predstavljanja. Ta nedefiniranost simboličkog bošnjačkog vrijednosnog okvira danas je evidentna i to najmanje dvostruko: prvo, u odnosu na maksimalistički razvijana simbolička carstva susjeda, Hrvata i Srba, koji su u proteklom vremenu u svoj simbolički iskaz uključili mnoštvo ličnosti i događaja; drugo, u odnosu na obavezu prema potrebi novoizražene vlastite i samostalne simboličke orijentacije. Simbolički obzor vrijednosnih orijentacija kod Hrvata i Srba je dijelom opći, a dijelom posebni, nacionalni, tako da vlastitu simboličku orijentaciju iziskuju kao formu gradnje kolektiviteta. Naravno, njena uspostava odvija se i planski i spontano u okrilju brojnih društvenih institucija i instanci. Međutim, povijesna praksa je ocjena valjanosti i trajnosti svakog djela koje teži postići simboličko zastupanje određene vrijednosti u okviru nacionalne kulture.

Zato BZK “Preporod” svojim radom teži odgovorno pristupiti gradnji simboličkog iskaza kod Bošnjaka, te je i ova sveska *Godišnjaka* dio tog djelovanja. Primjereno svome području rada i položaju u savremenoj bošnjačkoj kulturi “Preporod” se opredjeljuje za isticanje te obilježavanje, prije svega, individualnog stvaralačkog pregnuća, kao graditeljskog principa, pa se stoga akcent stavlja na jubileje stvaralaca. U ovoj svesci to su godišnjice Alije Nametka i Adema Handžića. No, važnije od ličnosti ili događaja kojima se nastoji postići simboličko zastupanje određene vrijednosti jesu principi koji se trebaju imati na umu prilikom odabira. Tu prije svega mislimo na stručnu, znanstvenu, umjetničku, civilizacijsku i političku odgovornost institucija u tom izboru objekata, događaja, ličnosti itd. “Preporod” u svom radu nastoji izbjeći emocionalizam, provincijalizam, mitomaniju, ideologizaciju, isključivost, nestručnost i slično, a držati se kritičkog i interdisciplinarnog prosuđivanja. Samo je sistematskim i dugotrajnim radom moguće izgraditi i održati simboličko zastupanje određenih vrijednosti i smjer prema željenom cilju.

No, takav stav sam po sebi nije dovoljan. Svjedoci smo brojnih nedorečenih djela koja teže postići simboličko zastupanje određene vrijednosti. Navest ćemo jedan primjer. Veliki propusti su učinjeni na obilježavanju događaja, ličnosti i zločina iz bosanskog oslobodilačkog rata 1992.–1995. Da li se zbog nedostatka inventivnosti slijedila matrica obilježavanja narodnooslobodilačke borbe iz Drugog svjetskog rata, a što se pokazalo neadekvatnim scenarijem u našem vremenu, ili se zapalo u pometenost u selektivnosti i ocjenjivanju događanja, ili se naprosto palo u nemar, ili je posrijedi smišljeno i namjerno onemogućavanje valjanih prosudbi i simboličkih artikulacija, u ovom slučaju nije toliko bitno. Važno je ukazati na činjenicu da poslije oslobodilačkog rata bosanski branioci i žrtve nisu ugrađeni u opće vrijednosti, odnosno, opći simbolički obzor herojske obrane Bosne i Hercegovine.

“Preporod” nastoji zastupati određene simboličke vrijednosti okrenute boljoj budućnosti za čovjeka i stvaralaštvo. Prelazeći preko prisutnih komemorativnih ili mitologizirajućih aspekta različitih jubileja nama je više stalo do kritičkog vrednovanja kulturne scene. Rezultat takve orijentacije je i simpozij o romanu *Vječnik* Nedžada Ibrišimovića koji će biti održan u februaru 2007. U podtekstu ovog simpozija, kao neizbježna literarna i kulturna referenca bošnjačke i bosanske književne i nacionalne memorije, a od nesumnjivog značaja i u evropskim okvirima, jesu tri velika djela, *Derviš i smrt* Meše Selimovića, *Kameni spavač* Maka Dizdara i *Pobune* Derviša Sušića, objavljena prije četrdeset godina. Odabrali smo govoriti o *Vječniku*, o našem savremeniku, iskazujući tako počast aktu stvaranja danas i ovdje, te pokazujući poštovanje knjizi i slovu. Biti sada s piscem i s njegovim romanom doživjeti umjetničku i metafizičku transpoziciju, te uznesenje nasuprot oporosti i banalnosti medijski isposredovane bosanske poharanosti, tako da bi jednom fenomenološkom redukcijom došli do zbiljskog svijeta i vremena. Na taj način stvaramo i trajemo.

GODIŠNJAK 2006

POLITIKA I DRUŠTVO

Vertigo – Volk
Znanost, građanstvo i pravda u živom pijesku nacionalizma

Senadin Lavić

Zajedničko iskustvo građana razvijenog svijeta kazuje da moć voli da se prikriva iza velova. Vrijeme u kojem živimo određeno je uplivom politike u sve društvene interakcije, tako da se politika i moć ne pojavljuju više samo u nekom vrhu vlasti, političkog odlučivanja ili mehanizama i institucija države. Politika se "razasula" u sve dijelove društvenog djelovanja i postala na svim njegovim razinama neizostavna instancija procjenjivanja i prikrivanja. Na djelu je demokratizacija ljudskih društava širom svijeta – demokratija od oblika vladavine postaje način života. Moć se svuda po svijetu "pomjera naniže" (Fareed Zakaria), u srednje slojeve društva. Stoga se nova politička sociologija bavi kulturnom politikom, pri čemu se ona u najširem smislu shvata kao osporavanje i transformiranje društvenih identiteta i struktura.[1] Ovo pomjeranje je u vezi sa širim *kulturnim okretom* u dvadesetom stoljeću, koji je uslijedio šezdesetih godina XX stoljeća, poslije pojavljivanja novih društvenih pokreta i studentskih protesta (politike), posebno u Francuskoj. Ovaj proces utjecao je na stanje u sociologiji, odnosno u političkoj sociologiji, ali i na cjelinu društvenog života. Iz stanja nesigurnosti i sumnje u sve tradicionalne koncepcije života (filozofske, religijske, umjetničke, ekonomske...), nastaje potreba za političkom orijentacijom i pokazuje se nužnost sadržajno novog određenja klasičnih političkih ideja kao što su država, moć, društvo, sloboda i pravednost, kao centralni pojmovi prosvjetiteljstva, utopija, te formi kakve su religija, umjetnost, znanost itd.[2] Već odavno smo umjesto "podanici monarha" postali "podanici nacionalne politike"!

Nacionalistička paradigma u koju smo upali kao u jednu povijesnu epohu i događanje, traži da se s njom ozbiljno i odgovorno suočimo. Nacionalizam je, kao najvažnija i najmoćnija ideologija XX stoljeća, ušao u sve pore društva, a nacija je ugušila sve druge društvene grupe. Tako se čini da su ljudi "prirodno", "organski" izdijeljeni na nacije, te se zanemaruju ozbiljni znanstveni uvidi i interpretacije problema nacije u savremenom dobu.[3] Nacionalizam vjeruje da je nacija "prirodna i pravna jedinica vlasti" (A. Heywood). Ko to stanje razumije, taj, nažalost, ne može biti spokojan. Trag tog nespokoja primjetan je, naprimjer, u knjizi U. Vlaisavljevića *Etnopolitika i građanstvo* (Mostar, 2006.). Autor pokušava koncept građanstva postaviti kao instancu "prosuđivanja i kritike, ali i ironične redeskripcije" etnonacionalizma / etnopolitike. To nije nimalo lahko izvesti, naprotiv – govoriti o etničkom nacionalizmu, a pritom izbjeći njegov zov, znači mnogo više od nepristrasnosti i odgovornosti. Vlaisavljević uočava da pred savremenom bh. politikom stoje dvije mogućnosti:

---

[1] Kate Nash, *Savremena politička sociologija. Globalizacija, politika i moć*, Beograd, 2006., str. 11.

[2] O tome posebno govori Detlef Horster u knjizi *Politik als Pflicht* (Suhrkamp, Frankfurt am Main 1993.).

1. *da se usmjeri na rekonstrukciju (obnovu) prijeratnog stanja* i
2. *nastavljanje ratom započetog procesa etničkog homogeniziranja i podjele*.[4]

Filozofska ironija spram nacionalizma ili modo philosophico pristup pojavama dobar je početak, ali nije dovoljno ostati na ironijskom uvidu, treba dalje razvijati subverzivni instrumentarij za dostizanje slobode. Taj potencijal nosi Vlaisavljevićev tekst impregniran građanskom odvažnošću koju možemo razumjeti kao *herojski poduhvat* da se misli o stravi zbilje.

Uz ovo bismo trebali imati u vidu jednu *nevidljivu* varijablu koja djeluje prikriveno. Mi, naime, ne vidimo iracionalne nagone i emocije koji djeluju u našoj zbilji – mi uglavnom pričamo politički ili historiografski površno samo o posljedicama. Na taj način govoreći, iracionalna *osnova* nacionalizma ostaje netaknuta i sačuvana od svakog pogleda ili kritike, čak se nacionalizam odijeva u raznovrsne političke ideologije i morbidno se kezi u lice zabrinutim interpretatorima. Odlika nacionalizma, ustvari, sastoji se u tome da se može povezati s gotovo svim ideološkim tradicijama. On se, također, može objektivirati u liku nacionalne partije koja negira državu, neki drugi narod, kulturu ili povijest.[5] Tad nastaju stvarni društveni problemi koje ne možemo izbjeći i zanemariti. Da li, dakle, naše zanemarivanje *afektivnog* potencijala nacionalizma (područja neprozirnih emocija) prijeti da ponovno jurišamo na oblake ili da lovimo duhove?

---

[3] Mnogi autori koji promišljaju naciju ostaju nam po strani i "nepotrebni", jer smo trenutno nemoćni da se odupremo *zatočeništvu* u epohu nacionalizma. A. Smith je objašnjavao povezanost nacije s predmodernim etničkim zajednicama, E. Gellner je ukazao na vezu nacionalizma s modernizacijom i industrijalizacijom, B. Anderson je ustvrdio da su nacije "imaginarne zajednice" ili imaginarni identiteti, a E. Hobsbawm smatra da su nacije zasnovane na "izmišljenim tradicijama" itd. Kao da sve te teorije samo "pojednostavljuju" nevidljivu opčinjenost grupa ljudi u vremenu i prostoru, kao da su svjesne da "nema rješenja", konačne dijagnoze i uspješnog liječenja naciopatologije. Ili – uče da se hladno pristupi tim zapaljivim pričama!?

[4] Ugo Vlaisavljević, *Etnopolitika i građanstvo*, Mostar, 2006., str. 282.

[5] "Partije mogu pomoći da se zemlja podijeli ili da se ujedini. Ova funkcija je posebno signifikantna u pluralnim društvima u kojima se ljudi dijele u različite narode ili plemena ili u različite rasne, lingvističke i religijske zajednice. Za takva društva kaže se da su etnički podijeljena, podijeljena duž komunalnih linija. Ako se političke partije formiraju duž ovih linija, one mogu akcentuirati podjele i zaprijetiti da rasture / unište državu. Ali političke partije mogu odigrati suprotnu ulogu, naglašavajući važnost stavova i politika koje integriraju zemlju ili je drže integriranu." (Vernon Van Dyke, *Introduction to Politics*, Second edition, Nelson-Hall Publishers, Chicago, 1992., p. 21.)

Sasvim na tragu evropskih trendova u devetnaestom i dvadesetom stoljeću, mada gotovo bez svijesti o tome zbog opskurne priče o balkanskim duhovima, danas u BiH imamo različite narative u oblasti politike i kulture, koji se takmiče za dominaciju i opću saglasnost o njihovoj relevantnosti. U toku su razgovori o sastavu / ustroju države, a ponuđeni modeli su nacionalni, pseudodemokratski, populistički, građanski, sekularni, kriptoreligijski, antibosanski, nepravedni, nehumani... U dnevnoj i sedmičnoj štampi, kao i u specijaliziranim časopisima za društveno-kulturna pitanja, pojavljuju se divergentni polemički tekstovi koji problematiziraju brojna pitanja uređenja bosanskohercegovačkog društva i države. Među njima se distingviraju raznovrsni pristupi: *konsocijacijski* (tri odvojena društva prema nacionalnim i religijskim razlikama, na tri odvojene teritorije BiH), *unitarni* (na tlu međunarodno priznate države BiH može postojati samo jedna državna vlast ili samo vlast države BiH), *federalni* (federalne jedinice u sklopu BiH, nacionalne teritorije s formom državnosti) koji je blizak konsocijacijskom pristupu, *jednostavni državni mehanizam* (samo državna vlast i lokalna samouprava bez entiteta i kantona koji stvaraju glomaznu administraciju i birokratski aparat koji je sam sebi svrha) *građanska demokratska država* (građanin kao osnovna vrijednost i mjera političkog sistema) itd. Uz svaki od ovih pristupa u promišljanju uređenja BiH vežu se određene političke opcije i nacionalne grupacije koje tako izražavaju svoju ideju državne organizacije. Političke partije iz FBiH (većina partija) uglavnom razmišljaju o jedinstvenoj državi bez nacionalno određenih teritorija, s jednim glavnim gradom i centrom uprave koji koordinira regionalne centre koji imaju osnova u geografskoj, povijesnoj i ekonomskoj organiziranosti. Političke partije iz RS BiH uglavnom ne žele čuti za model jedinstvene države (stoga je problem u vezi s reformom policije i drugim pitanjima), već i dalje zamišljaju manji entitet kao "srpski entitet", odnosno "entitet srpskog naroda", zanemarujući druga dva naroda i pitanje pravde i zlodjela. Danas političke partije iz RS-a pokušavaju kapitalizirati rezultate rata i zlodjela pričama o referendumu i otcjepljenju bez obzira što za to ne postoji nikakvo zakonsko i legalno uporište, a kao navodni odgovor na pitanje o uvjetima nastanka RS-a i bezentitetske konstrukcije budućeg uređenja države.

Karakteristike (političkih) diskusija koje su posljednjih nekoliko godina u opticaju, mogu se sažeti uglavnom na ovo:

> ne donose novi i uvjerljivi otklon od nacionalne političke paradigme (izuzev nekoliko pojedinaca), štaviše, samo je preoblikuju, modificiraju, produžavaju i čuvaju kao jedinu valjanu; uvode u javni govor primitivno komuniciranje, blasfemične izjave, stigmatizaciju, netrpeljivost, mržnju i javno vrijeđanje; bitni problemi društvenog života ljudi se zanemaruju u odnosu na nacionalne i vjerske naracije, tako da konkretni čovjek i njegova egzistencija ostaju izvan interesa nacionalne politike; govor o društvu i životu čovjeka fundiran je religijski, donekle fatalistički, a uz to se odvija klerikalizacija društvenog života, postepeno

> nametanje "inteligentnog nacrta" koji zastupaju kreacionisti, a zanemarivanje znanstvenih objašnjenja pojava u prirodi, što vodi fatalizmu, sujevjerju i neobrazovanosti; iza ovoga stoje raznovrsne manipulacije s religijom od politike; neodustajanje od velikodržavnih aspiracija, negiranje agresije i genocida, "kristalizacija" etničkih čistih teritorija; neodgovornost prema evropskim integracijama i njihovo potcjenjivanje / obezvrjeđivanje, i karakterizacije političkog sistema nametnutog Dejtonskim mirovnim sporazumom, ukazuju da on perpetuira nepravdu i nered, te da se planski producira proizvoljnost i selektivnost u tumačenju njegovih odredbi itd.

Uz ove karakteristike se jasno pokazuje nedostatak sporazumijevanja u društvenoj komunikaciji, nesmanjeni animozitet spram BiH (poricanje državnosti, povijesno-kulturne specifičnosti, zajedničkog iskustva i življenja...), dovršenje etnonacionalnih privatizacijskih procesa na tlu države BiH, bifurkacija jednonacionalnih partija, bitka za prošlost (nacionaliziranje bosanske povijesti, etnohistorija, definiranje etničke supstancije u povijesti Bosne...) i opća blaziranost za ljudske vrijednosti.

Javni prostor komuniciranja

Privatne halucinacije i populistička komunikacija

Gdje je pala javna komunikacija u Bosni i Hercegovini? Na samo dno, u prašinu i blato, u najmizernije publicističke polemike suprotstavljenih interpretacijsko-komunikativnih opcija. Niko od nas nije još u stanju da u potpunosti sagleda i imenuje *tip javnog komuniciranja* koji je na djelu u javnom komunikativnom prostoru. Možemo samo navesti neke osnovne pojavne osobitosti *komuniciranja u javnoj sferi*: nedostatak principa relevancije, nedostatak odgovornosti za javnu riječ, neviđena kampanja javnog vrijeđanja pojedinaca, teror populizma i prosječnosti, javnost pod opsadom privatnih halucinacija, egocentrički poremećaji govornika (egomanija), nerealni prijateljski epiteti za članove srodne grupe (superlativ za odabrane prijatelje), najmizernije javno vrijeđanje ličnosti koja ne pripada klubu odabranih (đon u lice za sve one koji nisu članovi kluba *All Stars*), gladijatorske polemike bez smisla (*to give somebody a black eye*), argument ulice ili tajne klike, simuliranje znanstvene utemeljenosti u banalnim polemikama, diktatura egzibicionizma i sirove golotinje (polemička pornografija) itd. Moglo bi se, uvjetno, sve ovo sažeti na jednu šturu crtu: na djelu je *osvajanje javnog prostora* (javne sfere komuniciranja u zajednici) *od privatnog haluciniranja*. Umjesto otvorene komunikacije, dakle, na scenu stupa primitivna polemika koju određuje prizemno etiketiranje i stigmatiziranje. Jezička očitovanja, koja možemo upratiti u raznovrsnim medijskim formama, liče na ludačka buncanja. Imamo hajke na progonjene!

S druge strane, u odnosu na bosanskohercegovački svijet života, zastrašujuća je količina tekstova i knjiga koje su posljednjih poslijeratnih godina napisane samo s jednim ciljem – da bi se potkopala svaka mogućnost postojanja Države BiH. Sve to poprima karakteristike sinhroniziranog i planskog provođenja antibosanskog projekta: stvaranje totalnog haosa i beznađa. O tome na dokumentaran i analitičko-kritički način svjedoči knjiga Esada Zgodića *Politike poricanja*.[6] No, Zgodić je svoju knjigu naslovio odveć akademski, kultivirano i oprezno, a bolje bi odgovarao naslov *Patologija negacije BiH*. Taj naslov bi u cijelosti označio svu mržnju, zavjere, podmetanja, aveti Karađorđeva, genocidne namjere, primitivizam, zlo i opasnosti koje su se nadvile nad Bosnom i Hercegovinom.

Jedno pitanje posebno se ističe u ovoj licemjernoj kakofoniji, a ono glasi: može li neko kao *indivuduum* koji po rođenju pripada ideji, djelatnosti, kulturi i povijesti Bošnjaka na ovoj planeti, govoriti o građanskoj, demokratskoj i pluralističkoj BiH, a da mu se odmah ne *prihefta* etiketa prikrivenog bošnjačkog nacionaliste, "unitariste" / centraliste, mitotvorca, suhoparnog intelektualca koji ne razumije i ne vidi "političku realnost" i tome slično? (Isto pitanje može se postaviti i za hrvatske i srpske probosanske intelektualce, građane, političare, javne ličnosti koje se ne odriču svoga bosanskog identiteta i ne potiskuju ga posuđenim, "univerzalnim" nacionalnim identitetom sa strane). Etiketiranje je bez milosti, dakle, poruka je jasna: ne govorite o cjelovitoj Državi Bosni i Hercegovini, nego govorite samo o pojedinim njenim dijelovima, nacionalnim teritorijama ili konsocijacijskim (i federalnim) torovima, na kojima su uz pomoć susjednih režima instalirani paradržavni sateliti / sistemi. Još jednom: dakle, može li ovdje neko govoriti kao *individuum*, kao *pojedinac* iza kojeg ne stoji nacija, partija, džamija / crkva, odnosno kao *samostalan subjekt* u komunikativnoj zajednici građana, a da ga neko apriori ne svrsta "lijevo" ili "desno", da mu ne zalijepi etiketu bez grižnje savjesti. Ovdje, nažalost, nedostaje prosvjetiteljstvo, demokratizacija, denacifikacija, "protestantizam" i modernizam, te zato "feudalni", pseudoznanstveni, kvaziliberalni, primitivni, publicističko-skandalozni i kreacionistički diskurs plavi prostor javne komunikacije. Politički sistem instaliran Dejtonskim sporazumom je osnov etnonacionalnog uređenja države i on ne podržava slobodne pojedince i građane da se otrgnu nemani nacionalizma. Prema dejtonskom konceptu političkog sistema u BiH, pojedinac se može pojaviti samo kao član nacije ili predstavnik nacije, samo kao takav može govoriti / misliti / živjeti, a nikako kao građanin koji slobodno i ravnopravno s drugim građanima izražava svoje misli i djeluje po principima demokratskog društva.

Probosanski Srbi, Hrvati i Bošnjaci pribijaju se uza zid, na mali manevarski prostor i neprestano ih se primorava da se odrede za ovu ili za onu nacionalnu kompoziciju, a nikako za BiH kao zajedničku kuću života. Katolička crkva, nacionalne političke opcije Hrvata u BiH i pokoji "nezavisni" intelektualac nameću, naprimjer, predsjedniku Željku Komšiću okvir i skup zadataka koje treba ispuniti da bi bio "pravi Hrvat". On ne može biti predsjednik *svih* građana BiH; on može biti samo *trećina* predsjednika ili *etnonacionalni* predsjednik; on može misliti i govoriti, dakle, djelovati u svakodnevlju samo kao *Hrvat*; on remeti *tronacionalnu konstituciju* državnog uređenja i *legitimitet zastupanja* naroda jer nije "pravi hrvatski katolik", i tome slično. Medijska hajka se pretvara u besmisao. Ona je komplementarna, naprimjer, s prljavštinom predizborne kampanje, s mahnitanjem o identitetu, s terorom historije, s prostaklukom i bahatošću "političkih vođa", s nečasnim vezama politike i religije kod sva tri naroda u BiH, s lažnim i nerealnim obećanjima političara svome stadu, s podaničkim mentalitetom malih i iskompleksiranih naroda itd.

---

[6] Esad Zgodić, *Politike poricanja*, Sarajevo, 2006.

Prepirke i osporavanja bez argumentacije

Kao da se sve okrenulo u nama i okolo nas, kao da ljudi ne znaju ni za red ni za obraz! U času nevičnom na akademski ton zaglibili smo u blato javnog vrijeđanja. Zasuti smo mržnjom, zavišću, potcjenjivanjem! Na kojim pretpostavkama počiva mržnja (i javno vrijeđanje) tek treba ustanoviti neki odvažni socijalni psiholog. Javne žurnalističko-anulirajuće karakterizacije pojedinih ljudi, kakve su, primjerice, priređivane akademicima, profesorima i drugima, koje nemaju nikakve veze s naukom i etikom, sumnjiv su "kritički" poduhvat ljudi koji zanemaruju da demokratski principi i moralne norme, na koje se neprestano pozivaju, važe i za njih. Da ovi ljudi znaju govoriti bez mržnje i niskosti, možda bi se moglo doći do ostvarenja komunikativne kompetencije, tako neophodne u zajednici. Ovdje je na djelu, međutim, stigmatiziranje ljudi i uništavanje ličnosti putem intenzivne ekscitacije. Ovdje djelatna forma "balkanske postmoderne" (V. Preljević), đilkoški *free fight*, liči na kafansku tuču bahatih i neurotičnih kavgadžija čija je jedina deviza: na nekome se mora iživljavati. Mediji, nažalost, služe da se neki privatni rat, kućno ludilo, mahalska zavist ili lična nesreća objektivira kao javna stvar, opći interes i da se tako napravi privid demokratskog okružja u kojem su ljudi slobodni da iznose svoje stavove javno. Time patologija postaje osnova komunikacije.

Nedavno je akademik M. Filipović iznio stav da se treba obratiti pozornost na postojanje *bosanske individualnosti i kulturno-povijesne specifičnosti* koje su ratnim događanjem gotovo potisnute iz života ljudi i koje nacionalizam želi odstraniti iz svakodnevnog života ljudi. Slično je, također, tvrdio i Sima Ćirković u jednom drugom vaktu. Taj uvid se proglašava glavnim grijehom (*mitom*) od strane nadobudnih historiografskih prosuditelja (i kantardžija) i zbog njega se mora odgovarati. Kakav bosnitet, bosanskost, zajedničko iskustvo, zajednička povijest, stari običajni konsenzus, specifično bosansko naslijeđe, priče o našim djedovima?! Javna giljotina je spremna za sve one koji sumnjaju ili koji javno obznanjuju da nisu saglasni sa nametanjem lažne historije i definitivnih "znanstvenih" objašnjenja, prema kojima je "oduvijek" – civilizacijski, kulturno, vjerski, etnički, politički i na svaki drugi način – Bosna i Hercegovina podijeljena zemlja, te da se na osnovu tih navodnih povijesnih istina nametne model faktički i pravno podijeljene zemlje. Te novokomponirane teze opovrgavaju sadržaj i ideja (smisao) *Historije bosanske duhovnosti*, Filipovićevog višetomnog djela o kojem mnogi pričaju a da ga nisu ni pročitali.[7] Da su ga pročitali, ne bi mogli autora optužiti za tvorca ili sljedbenika "velikih bošnjačkih mitova" o Bosni, bogumilima, Osmanlijama i tako redom. Nekima je filozofsko-enciklopedijski pristup odveć neproziran i kompleksan, te je jednostavnije paušalnom i sumnjivom ocjenom sve to ostaviti iza sebe i baciti se u politikantstvo svakodnevlja. Historiografski pokušaj da se "napokon" razjasni ta "misteriozna srednjovjekovna pojava" u Bosni, tj. hereza i Crkva bosanska, opterećen je nacionalnom politikom i ideologijom, tako da sve nalikuje na dječije nadvikivanje i galamu, osporavanje i argumentaciju ad hominem. Danas se bosansko srednjovjekovlje pokušava reinterpretirati i denominirati prema potrebama sadašnjih dnevnopolitičkih interesa i ideologija. Budući da ne vjerujem u "nepogrješive autoritete" i pošto sam *infidelis*, rado se vraćam jednom stavu uvaženog g. Dominka Mandića o Crkvi bosanskoj:

> Za ispravno upoznavanje nauke i života bosanskih krstjana valja uvijek imati u vidu da se crkva bosanskih krstjana u svom dugom životu od 400 godina i više, stvarno razvijala i prilagođavala jačoj katoličkoj okolini i u izražaju i u nauci, i u životu svojih članova. Nikakva zabluda u živoj ljudskoj zajednici nije nepromjenljiva ni stalna. Tokom godina ona doživljuje svoj razvoj i svoje novo oblikovanje. To posebno valja reći o crkvi bosanskih krstjana, koja nije imala nepogrješivog učiteljstva, a stalno je stala pod pritiskom katoličke crkve i katoličkih vladara, koji su je optuživali i progonili kao krivovjernu. Sljedbenici bosanske crkve trajno su se branili da oni nijesu krivovjerci, nego pravi, dobri bosanski kršćani, pa su dosljedno i mnoge stvari naučavali i činili, što su ih tadašnji kršćani katolici u Bosni vjerovali i vršili...[8]

Pejo Ćošković je uočio tri osnovna pristupa o pitanju Crkve bosanske i njezinih krstjana u domaćoj i stranoj historiografskoj literaturi.[9] Ja, dakle, imam puno pravo, kao i svako drugi na ovome svijetu, da "bosansku vjeru" razumijevam i promišljam kroz *drugi* pristup koji se razlikuje od *prvog* (ortodoksna crkva slična Srpskoj pravoslavnoj crkvi) i *trećeg* (nekadašnja katolička "ecclesia bosnensis" koja se tridesetih godina XIII stoljeća odvojila od Rima i postala šizmatična). Drugi pristup pitanju Crkve bosanske kaže da je to "srednjevjekovna dualistička sekta koja je pripadala širem dualističkom pokretu u kojem je zauzimala počasno mjesto među tadašnjim velikim heretičkim crkvama". (P. Ćošković). To shvatanje su zastupali: F. Rački, V. Klaić, I. Ruvarac, K. Jireček, F. Šišić, V. Ćorović, M. Barada, A. Solovjev, D. Kniewald, J. Šidak, D. Mandić, M. Loos, F. Šanjek, S. Ćirković itd. I meni je, dakle, blisko to shvatanje...

---

[7] Muhamed Filipović, *Historija bosanske duhovnosti*, *Prahistorija* I (2004.), *Duhovni život Ilira i srednjevjekovne Bosne* II (2006.), *Epoha modernizacije* IV (2004.), Svjetlost, Sarajevo.

[8] Dominik Mandić, *Bosna i Hercegovina. Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Ziral, Chicago – Roma – Zürich – Toronto, 1979., str. 28-29.

[9] Pejo Ćošković, *Crkva bosanska u XV stoljeću*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2005., str. 59.

Zar u BiH može postojati samo jedna ” jedina i prava” interpretacija bosanske povijesti? Izgleda da je to san svakog esencijalističkog historičara. Izgleda, pak, da Filipovićeva interpretacija BiH smeta nekim aktuelnim mitovima i mitotvorcima ili politikantima koji se kite insignijama nauke i “naučne objektivnosti”? Nismo li svi mi postali mit? Zbog toga je dobro shvatiti *historiju* kao jednu pripovijest i interpretaciju ljudskog bivstovanja u vremenu, a ne kao mjesto teoloških ili nacionalnih istina. Povijesne “istine” su ljudski konstrukti koji se mijenjaju! One su, dakle, samo ljudske interpretacije povijesnih događaja. Priče o povijesnom kontinuitetu ne treba miješati s pričama o pravu na život u BiH, koje danas pripada Bošnjacima, Srbima, Hrvatima, Jevrejima, Romima i svima koji su je izabrali kao svoju Državu. Oni koji su odabrali neku drugu državu – ne mogu odnijeti nijedan dio teritorije BiH u tu drugoizabranu ili novoizabranu državu. Kazuje li nam pokušaj da se izvrši “demitologizacija” bosanske povijesti, svih mitova o Bosni, koju inauguriraju pojedini historičari, da je sama BiH mit bez nade? Stravično, pesimistički...

Današnje dozivanje i nametanje Kasapovićkinog “konsocijacijskog modela” demokratskog uređenja BiH (tačnije – *konsocijacija odvojenih etničkih teritorija na tlu BiH*), nije odraz povijesnog iskustva bosanskohercegovačkog života. Ova podmetnuta ideja (kod Kasapovićeve kao definitivno rješenje) plasira se u kontekstu kardinalne teze, naime, one koja tvrdi da je Bosna i Hercegovina od antičkih vremena pa sve do dolaska Turaka, bila i ostala *katolička* zemlja. Onda iz toga slijedi: ako Turci više nemaju na nju pravo, onda se valjda zna ko to pravo ima, oni koji su za razliku od “došljaka” oduvijek tu. I slijedi glavna pozadinska misao: u BiH od samog početka njene povijesti žive i traju jedino katolici i njihovi legitimni “nasljednici” Hrvati. To je jedini “pravi” kontinuitet i to je definitivni odgovor na *Kontinuitätsfrage*. To je rezultat tradicionalne historiografske priče koja nam je servirana iz Zagreba. To je sveta tajna cjelokupne priče o historiografskom pristupu srednjovjekovnoj BiH, koji promoviraju izvjesni historičari, publicisti i šaljivdžije. I to je odgovor na antibosansko pitanje – ko ima “pravo na BiH”. Zato je važno reafirmirati ZAVNOBIH (odluke Prvog ZAVNOBIH iz 1943. godine) i važno je ponovno razvijanje njegovog potencijala, na koji nas upozorava Mirko Pejanović, dakle, neophodno je promoviranje ideja i principa koji “afirmišu istorijsku specifičnost Bosne i Hercegovine kao multietničkog društva i države”.[10] Bosna i Hercegovina jeste domovina i država svih onih koji je vole, maštaju, poštuju i izgrađuju kao svoju jedinu ovozemaljsku sudbinu – građana i naroda! U njoj ne treba tražiti “jedan temeljni narod”, jer je to protivno i neprimjereno njenoj povijesnoj sadržini. Bosna i Hercegovina nije “povijesni krajolik” (S. M. Džaja), divljina, tamni vilajet, nepovijesna teritorija, mjesto mržnje i užasa u njenom povijesnom toku – to joj neki pokušavaju nametnuti od devedesetih godina dvadesetog stoljeća.

---

[10] Mirko Pejanović, *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, Šahinpašić, Sarajevo, 2005., str. 67.

Mit o "čistim etničkim teritorijama" u Bosni i Hercegovini

Teror "političke realnosti"

Govoreći o knjizi fra Luke Markešića,[11] akademik V. Premec kazuje sljedeće:

> Zato ne čudi središnji naslov pitanja među drugim pitanjima koja rasuđuje profesor Markešić: KOMU PRIPADA BOSNA? Rasudno polazište slika je Salomonovog mudrog suda i presude slučaja dviju žena i majke nad jednim djetetom. Kad su obje tvrdile da je dijete njihovo, zatražio je mač i naredio da se dijete prepolovi. Majka je zajecala i molila da to ne učini, odričući se čeda u ime njegovog života, a nemajka se složila bučno s prijedlogom suca. Ovaj je izustio: dajte dijete njegovoj majci. A komu pripada Bosna: onima koji je ne daju rasjeći. Tako je zaključio fra Luka Markešić, pozivom na biblijsku mudrost, slikovito dajući istovremeno dokaz svoga duhovnog puta u vidokrugu hermeneutike, gotovo istovjetno priznavanju temelja i ispovijedanja vjerovanja u objavljenu riječ, da bi logički izveo svoj zaključak o zemlji Bosni i njezinoj perspektivi u budućnosti preciziranjem kriterija etičko-moralnog sloja, biološko-gospodarsko-političkog, osvijetlivši svoje zavjetne mramorove prirodnom svjetlošću rasudne snage i energijama nesebične filantropije oslonjene na načela nadanja i sveopće ali posebne odgovornosti.[12]

Mnoge interpretacije bosanskohercegovačkog društva polaze od *ratnog* stanja stvari, od ratnih "dostignuća", a ne nude prijedlog sanacije ili umanjivanja ratnih šteta. Te interpretacije više liče na pjevanje u formi *canto figurato*, nego na odgovoran pokušaj da se učini nešto konstruktivno i korisno za većinu ljudi okolo nas. One samo nastavljaju opravdanje ratnih ciljeva. Ako kažemo da je etnopolitika u BiH, posljednih petnaest godina, potpuna perverzija i patološka forma, ne bi trebalo razumijeti da ne postoje grupe razumnih ljudi unutar srpskog naroda koje ne potpadaju pod Karadžićev šljem, te, iste takve grupe, unutar hrvatskog ili bošnjačkog naroda. Zbog tih ljudi se i usuđujemo da mislimo o našoj ljudskoj budućnosti.

Konstruiranje "novog narativa o BiH", koji je u opticaju po brojnim časopisima, dnevnim novinama, elektronskim medijima i političkim skupovima, priziva nas da pristanemo na ratom stvorenu "realnost" i da se pomirimo s učincima ratnog djelovanja. Taj konstrukt je mit o čistim nacionalnim teritorijama u BiH – to je perverzija koja ide na ruku zločincima i njihovim nastavljačima koji pokušavaju očuvati tvorevine zlodjela na tlu BiH. Ali, tu nastaje zbiljska moralno-politička dilema. Radi se o tome, naime, da je nemoralno i morbidno na temeljima genocida zidati nacionalnu državicu na tlu Bosne i Hercegovine. Takvu tvorevinu normalan čovjek, koji je bio oštećen progonom ili uništenjem svojih najbližih i svoje imovine, ne bi mogao prihvatiti; takva bi tvorevina uvijek bila izvor nestabilnosti i nereda u regionu, budući da je stvorena *zlodjelom*. Politički je primitivno, ljudski mizerno i nemoralno, ono što je rezultat ratnog užasa i zločinstva shvatati kao "političku realnost", a pritom zanemariti pitanje o tome *kako* je nastala ta jeziva realnost. To je, bez ikakvog dvoumljenja, realnost *ostvarenog* zla. Neki bi voljeli da je to gotova stvar i da se to više ne spominje, da se to zaboravi i da se više o tome ne priča, nego da se ide dalje. Kuda? U zaokruživanje i legalizaciju "postignutog" (ratom konstituirane homogene etničke teritorije, odnosno "ratnog plijena"). Zato će svi oni koji pokušavaju raskrinkati i osuditi stravičnu pozadinu "političke realnosti" biti nazvani teoretičarima (neki ne znaju da je to kompliment) koji ne vide "praksu" i nju ne uvažavaju, a neki će biti proglašeni nacionalistima ili onima koji opstruiraju Dejtonski sporazum. To im govore oni koji su zadovoljni (dostignutim) "osvajanjem teritorija" na kojem bi se zidala "čista etnička državica". Oni primoravaju na *adaequatio* "mišljenja i stvarnosti"!

---

[11] Luka Markešić, *Slučaj Bosna, dijagnoza – nalazi – terapija*. Svjetlo riječi, Livno, 1995.

[12] Vladimir Premec, *Tjeskoba tolerancije*, HKD Napredak, Sarajevo – Zagreb, 2005., str. 53.

Postoje "znalci" koji još razdvajaju teoriju i praksu. Oni kažu: "Teorija je jedno, a praksa je drugo." Ili, drugim riječima, baška teorija, baška praksa. Oni koji "ne priznaju" ili "ne vide" praksu u kojoj žive i u kojoj su "zadovoljni narodi" osvojili dovoljno teritorije na kojoj mogu biti vlasnici, nazivaju se "teoretičarima" bez prakse, a da bi, pak, bili "pravi teoretičari", moraju uvažiti praksu. Sve dok to ne učine bit će utopisti, klasični idealisti, teoretičari, prepisivači "recepata" i čak naivci. Slično rezonuje izvjesni I. Vukoja u uvodniku časopisa *Status* (broj 9, Mostar, 2006., str. 4-5.). U daljnjem izvođenju ovo znači, dakle, prihvatiti ratom napravljene etničko-konfesionalne rezervate na tlu BiH kao nešto normalno ("prava zbilja" ili "politička realnost") i od te činjenice početi s pisanjem političkih teorija ili povijesti svijeta. To bi, dakle, trebalo biti "jedino pravo polazište" svih važnih razgovora o budućnosti BiH. Da karikiramo stvar do kraja: ako ne priznajete stanje na terenu, koje je rezultat ratnih "podviga", onda ste nepopravljivi "teoretičar", politički idealista ili naivac koji priziva nekakvu moralnost i prepisuje stare recepte iz neninog kuhara, a Niccolò Machiavelli je lijepo preferirao politički realizam bez moralnih skrupula. To je ponovno oživljavanje nacionalističke metafizike "realnosti na terenu" ili preferiranje etnonacionalnog fundamentalizma i primitivizma. Dotični Vukoja, nažalost, upada u logiku koju ne umije i ne može pratiti do kraja. Naime, ako je "volja naroda" (na koju se on poziva), jednog cijelog naroda, naprimjer, bila da se uništi i istrijebi drugi narod sa određene (zacrtane ekskluzivne) "životne teritorije" ili "prakse" na koju Vukoja tipuje, onda to ima stravične konzekvencije za taj narod. No, ja, ipak, ne vjerujem da je u ovome slučaju moguće povlačiti "volju naroda kao univerzalni kvantifikator, jer svi Srbi nisu četnici, niti su svi Hrvati sljedbenici bobanskog katuna, niti su svi Bošnjaci fundamentalisti i vehabije. Šta, osim toga, znači pozivati se na "volju naroda" u situaciji opterećenoj zastrašivanjem, prijetnjom ratom ili provođenjem nasilja – to nije slobodna demokratski izražena volja. Smatram da mnogi intelektualci doista još ne razumiju primitivnost i arhaičnost etnopolitičkih koncepcija i u "teoriji" i u "praksi ili društvenoj stvarnosti" savremenog čovjeka, jer ne prihvataju da neko doista može biti liberalno-građanski nastrojen i u teorijskom i u pragmatičkom vidu, štaviše, da ne mora hinjski podmetati političke fraze. Ne treba stoga zaboraviti da su "naše" vođe polomile "naše" narode, a da su ih religije razdijelile!

Ovo je važno, prije svega, zato što se zbilja ne razumije šta neki ljudi misle kad kažu *politika* ili *političko*, zato što pojedini *wordsmiths*, koji su često velike hulje, također, još ne znaju da se ne može razdvojiti teorija i praksa, odnosno teorija i realnost. Svaka teorija je praksa, vrhunska praksa još od Aristotela, i nema prakse bez teorije. Ovo, naravno, nije izvedeno iz marksizma po čijoj eshatološko-esencijalističkoj matrici još misle / guslaju novoprobuđeni nacionalni intelektualci, marksisti-nacionalisti, etnonacionalni politički filozofi, politička elita i religijski fundamentalisti, Torquemade iz "naših" mahala. Zato je sasvim prirodno (i ljudski odgovorno) da neki politički "teoretičar" odbija da o pitanju državnosti BiH govori iz etnonacionalne pozicije za koju smatra da je primitivna, fašizoidna i nazadna. To mu ne može niko osporiti. I to se mora uvažiti u demokratskom ozračju! Dakle, niko mi ne može zabraniti da s Vitom Lukićem dijelim tišinu Živašnice i tajnu potkrovlja očeve kuće, priče podveleških čobana i okus ribe iz Neretve, pastrmke uhvaćene na mjesečini. Bežo je imao *božansku* sintaksu! Zar ne? To mogu bez nacionalista i sveštenika čiste vjere, dakle, sam i slobodan da potvrdim.

John Rawls je sedamdesetih godina napravio okret u političkoj teoriji knjigom *Theory of Justice* (1971.). On i M. Walzer su tragali za moralnim osnovama savremenog društva. Rawls je napustio bihevioralni pristup u političkoj teoriji, pitajući se kakav društveni poredak *treba* biti da bi bio *pravedan*. Za takvim pristupom (i pitanjem) vapi današnja Bosna i Hercegovina. Trebalo bi J. Rawlsa više čitati da malo popravimo *osjećaj za pravdu*... Etnoteritorijalni politički analitičari, oduševljeni zovom dostignute političke realnosti tla i "naših interesa", trebali bi dobro promisliti o pojmu pravde (*ispravna ravnoteža između zahtjeva koji se međusobno nadmeću*) i shvatanju pravde (*skup povezanih principa kojima se identifikuju relevantni razlozi koji određuju tu ravnotežu*). "Specifičniji smisao koji Aristotel daje pravdi, i iz koga se izvode najpoznatije formulacije, jeste uzdržavanje od *pleonexia*, to jest uzdržavanje od sticanja neke prednosti za sebe otimanjem onoga što pripada drugom, njegove svojine, njegove nagrade, njegove službe i slično, ili lišavanjem osobe onoga što smo joj dužni, ispunjenja obećanja, vraćanja duga, odavanje dužnog poštovanja i tako dalje."[13] Dakle, pravda je *prije* "realnosti ostvarenog zlodjela"! Pravda je osnov društvenog djelovanja ljudi – bez pravde sve je moguće! Tad se vidi otkud "čiste etničke teritorije" koje su uništile razlike i pozivanje na pravo da se razlikuje. Pitanje pravde u BiH je nezaobilazno kod bilo kakvog zajedničkog sporazuma njenih građana i naroda. Dejtonski sporazum je zanemario osnovnu intenciju bosanskog sporazuma iz 1943. (Prvo zasjedanje ZAVNOBIH), u kojem su potencirani jednakost i ravnopravnost svih njenih naroda i građana, te je omogućio da se zemlja podijeli na dva entiteta i nacionalne teritorije.

---

[13] John Rawls, *Teorija pravde*, Podgorica – Beograd, 1998., str. 27.

Fizičko razgraničavanje etničkih grupa ili zlodjelo

Rat u Bosni i Hercegovini je započeo i vođen je kao rat za *etnički čiste i homogene teritorije*. Mnogi smatraju da je rat započeo tako što su "osvajači" procijenili da su superiorniji (u vojnom smislu) i da im se nema ko suprotstaviti. Inače, nikada ne bi napali na Bosnu i po njoj pravili "čiste nacionalne teritorije"! Time se dijelom objašnjava zločin u Srebrenici ili Prijedoru (dolina Sane, gdje je ubijeno mnogo više ljudi nesrpske nacionalnosti nego što se to spominje u javnosti), Višegradu, Derventi, Zvorniku, Foči ili, na početku, u selu Ravno na rubu Popova polja. Osnovni problem postdejtonske BiH, na strani Karadžićevih nastavljača, jeste kako "uknjižiti", odnosno kako legalizirati ono što se postiglo nelegalnim sredstvima, ratom i zlodjelima. Ko će etnopolitičarima "potpisati" da je ono što su ratom stekli njihovo, dakle, teritorija države BiH koju su krstili imenom RS, a na kojoj su uništili sve nesrpsko i u fizičkom i u simboličkom smislu. To je jedna pat-pozicija, jer nema probosanskog političara koji će reći da "priznaje djela zločina na tlu BiH koja su učinjena u ime srpskog naroda". Stoga je velikosrpska politika u BiH sve vrijeme "razvlačila" priču o državnim institucijama, koje striktno smatra "zajedničkim" institucijama, a BiH interpretirala kao *sastavljenu* (unija triju nacionalnih torova), nikako kao *razbijenu* na nacionalne teritorije, te je kontinuirano relativizirala zločine prostom tvrdnjom da su svi činili zločine. Ovdje se, naravno, lahko dolazi u bezizlazni krug koji ima funkciju da se nekima zamanta i da izgube orijentaciju. Probosanska politika, uglavnom, nije još adekvatno razumjela cijelu igru u vezi s teritorijama. Ona još romantičarski priča o politici, naslijeđu, nasjeda na identičnu etnonacionalnu logiku, ne koristi mehanizme pravne države, odnosno pravna sredstva evropske zajednice naroda i mehanizme potiskivanja terorističkih organizacija i ratnih zločinaca. A činjenica je da su se Karadžić i njegovi sljedbenici već početkom devedesetih godina prošlog stoljeća jasno i glasno odrekli zajedničkog života u Bosni i Hercegovini (malo kasnije i Boban sa svojim sljedbenicima), tvrdeći da se u BiH "ne može živjeti zajedno", te da srpski narod mora imati svoju "srpsku Bosnu i Hercegovinu". U to su nas posebno uvjeravali "fihteanac" Aleksa Buha (koji je imao ideju da se hodnici Filozofskog fakulteta u Sarajevu podijele po nacionalnom ključu) i V. Maksimović. Naravno, iole "promućuran" čovjek, mogao je zaključiti kako će se doći do "srpske Bosne" – svakako, samo i jedino ratom koji će, daleko nadmoćniji Milošević i Srbija (JNA), uz Karadžićeve paravojne odrede smrti, k'o od šale dobiti. I tu se sve zapetljalo u "nerješiv čvor". Zbog toga je neophodno uz politička pitanja, koja su kompleksna i raznim primitivizmima zamućena, da se neprestano postavljaju i pitanja o *moralnoj osnovi* bosanskohercegovačkog društva.

Stvaranja "homogene etničke teritorije" nije bilo moguće bez rata i zlodjela. Iza toga je potencirano tzv. "pravo naroda na samoopredjeljenje", a BiH je međunarodno priznata država i samo se ona priznaje u UN-u. Stoga su nacionalni egzekutori na terenu "morali" pobiti i protjerati nesrpsko stanovništvo sa planirane "čiste etničke teritorije" (koja je blagovremeno obilježena rečenicom "ovo je Srbija”), jer tobože imaju “pravo” na samoopredjeljenje. Tu ne može biti ni moralne ni političke dileme kada se zapitamo po kojem *pravu* se uništava jedan narod da bi drugi ostvario svoje pravo. Ne može to biti “volja naroda”. To je zločin u civiliziranom svijetu. Potpuno je zlodjelo, samo po sebi, uništiti Drugog na jednom prostoru, i u perspektivi ono, također, otvara pitanje zločina, kazne, odgovornosti ili nekog drugog postupka u budućnosti, a onda pitanje pomirenja, ostvarenja pravde i suživota.

Konsocijacijski mit o “tri odvojene sobe” u Bosni i Hercegovini

Simboličko (civilizacijsko-povijesno) razdvajanje

I dalje iz Beograda i Zagreba, nažalost, pristižu prijedlozi, recepti za bosanskohercegovačku sreću, prema kojima se trebamo okanuti ideja o normalnoj demokratskoj državi Bosni i Hercegovini i napraviti tri etnonacionalna tora.

Zastupnici *separatnog* egzistiranja u povijesti i kulturi, u prošlosti i sadašnjosti, u stvaralaštvu i svakodnevnom životu, udaraju u samu bit čovječanstva, u njegovu glavnu karakteristiku. Čovječanstvo je, naime, različito, složeno, raznorodno, pluralno – genetski, civilizacijski, kulturološki, rasno itd., i u tome je njegova osnovana vrijednost. Pokušati anulirati različite dijelove čovječanstva ili ih spriječiti u njihovom svjetsko-povijesnom postojanju znači negirati čovječanstvo. Veličina i vrijednost čovječanstva je u tome što se ne može svesti na jedno ime, jednu boju, jednu rasu, jednu religiju, jednu kulturu, jedan jezik, jednu povijest, jednu istinu itd. kao povlaštenu i fundamentalnu. Svaki pristup, koji to želi anulirati ili podvrgnuti unifikaciji, u osnovi je zločin protiv čovječanstva, bez obzira na to kako se on želi predstaviti.

Danas je u BiH na djelu specifična vrsta “razgraničavanja” (pravljenje nacionalne odvojenosti) iza koje stoje “sveštenici” i nacionalni političari. Prva faza razgraničavanja etničkih grupa bila je ratna. Ratnim pohodima se “oslobode” i etniciziraju teritorije, odvoje se etničke grupe jedne od drugih, nešto se pobije, nešto se protjera, poneko pokrsti, a nešto se “humano” preseli. Iza njih ostane spržena zemlja, kao da nikada tu nisu ni živjeli, čista etnofagija. Samo “poneka” ruševina i mnogobrojne skrivene masovne grobnice. Onda se uspostave “pravila igre” (institucionalizira se etnički sistem vlasti) na tim “očišćenim” teritorijama na koje se prognanici ne mogu vratiti. Time je završeno “fizičko razdvajanje” etničkih grupa, prva faza koja je “najprljavija”, dakle, zlodjelo. Nakon toga na scenu stupaju intelektualci (a među njima je uvijek mnogo hulja i gnjida koje zastupaju primitivnu nacionalističku politiku) koji imaju zadatak da izvrše jednu drugu vrstu razdvajanja i razgraničenja. Riječ je o “simboličkom”, civilizacijskom, duhovnom, kulturnom i intelektualnom distanciranju. Tako razdvajanje “na terenu”, razgraničavanje teritorija ili etniciziranje tla, povlači za sobom civilizacijsko razdvajanje po *povijesnoj vertikali* koje će ispostaviti uvid da razdvojene etničke grupe nikada nisu imale ništa zajedničko u povijesti, da su, ustvari, bile “tri odvojene sobe” ili tri različita identiteta, te su tako samo puki stranci.

Dakle, prvo idu *ratnici* (u ime "našeg naroda i vjere"), onda *mirovnjaci* (koji pregovaraju o zaustavljanju na dostignutim pozicijama), pa onda *intelektualci* koji su dali "osnovni nacrt" za sve. To dalje znači da se tačno određuju "simbolički prostori" (umjetnost, književnost i poezija; religija, povijesne ličnosti i događaji, sveta mjesta, "naši" heroji...) kojima se mogu kretati etnonacionalne misli. Svaki prelazak izvan zacrtanih "simboličkih torova" je strogo zabranjen. Mrski i opasni "Drugi / Stranci" nemaju šta pričati o Bosanskom kraljevstvu, o dragoj Katarini, kćeri Kosačinoj, o kralju Tvrku I Kotromaniću, o bosanskom velikašu Hrvoju Vukčiću, o starom Univerzitetu u Moštrama kod Visokog, o staroj Bosni, o Veletinu i Komu, o Humnini, o Sankovićima i Pavlovićima, o Krleži i Kišu, o Lukiću i Tenžeri, o A. B. Šimiću i B. Miljkoviću ili I. Andriću itd. itd.

Tako Ž. Ivanković, u časopisu *Status* (broj 9, Mostar, 2006., str. 96.), tvrdi da je bosansko društvo podijeljeno otkako je pala Kraljevina Bosna (1463.). Toj tvrdnji možemo dodati jednu još opakiju. Otkako su dojahali Slaveni na Balkanski poluotok među domorodačko stanovništvo, tu je nastala nepremostiva podijeljenost koja traje sve do dana današnjeg. Kakva velika misao?! Možemo još gore: otkako su pokršteni Južni Slaveni i domorodački narod, pa onda islamizirani, oni su podijeljeni u zasebne sobe (prostorije, prostore) i uopće ne komuniciraju. Izuzev kad "komuniciraju oružjem". Iz navedenog, loš student logike mogao bi izvesti zaključak: religija je, dakle, kriva za sve. Naravno, religija interpretirana u militarno-fundamentalističkom stilu i kontekstu. Religija se, međutim, u nacionalnom "svetom ratu za teritorije" pojavljuje kao oslobađanje pojedinaca od odgovornosti za (zlo)djela na ovome svijetu.

Ne znam je li M. Kasapović mislila da je bosansko društvo podijeljeno u svim formama "komunikacije" ili je to smislio S. M. Džaja u svojim "povijesnim" nalazima? Ali, ni on nije odveć originalan – samo ponavlja stare mitove o BiH koji se već od druge polovine devetnaestog stoljeća provlače kroz ove prostore. Šta bi, pak, profesorica Kasapović, uz moje osobno poštovanje, metodološki trebala "naučiti"? Jednu vrlo jednostavnu i metodološki utemeljenu stvar u kojoj se njezina *lauda* božanstvu etnoteritorije demistificira. Ne mogu se jednostrano izabrati primjeri iz povijesti za potvrdu hipoteze (pritom je bosanska povijest shvaćena samo iz radova jednog autora), a protivprimjeri se zanemariti kao da ne postoje. Onda je sve *sjajno*, tj. "znanstveno" potkrijepljeno, maestralno, genijalno. To se zove gledanje na jedno oko ili metodološki redukcionizam koji može biti potaknut raznovrsnim razlozima. Pronađu se "povijesni primjeri" historiografsko-mozaičkim slaganjem (odabirom) i onda se dobije temelj elaboracije procesa u sadašnjosti. U tom "metodskom" pogledu na jedno oko, redukcionističko-pozitivistička selekcija zanemaruje moguću falsifikaciju (i moguće falsifikatore koji su brojni) i pretvara konstrukt u generalizaciju pred kojom bi trebali pasti u nesvijest, jer je ona "apsolutna istina".[14] Tako, pak, dobijemo konkretno potvrđivanje teze (mita) o "povijesnoj odijeljenosti naroda" na tlu BiH. Profesorica Kasapović, također, uzima kao osnov STANJE NA TERENU (ratom napravljene "etničke teritorije") koje treba biti jedina "pozitivna činjenica" organizacije države. Ako se to ne vidi ili ne priznaje, onda je to teorijska naivnost. Zato i nema potrebe da se problematizira ratom stvoreno "stanje na terenu"! Oni koji ne pristaju na diktaturu "stanja na terenu" (ostvarenog ratnim zlodjelima) predstavljaju ne samo "infantilne političke teoretičare", već opasne zagovarače "UNITARNE DRŽAVE" u kojoj dominira "najbrojniji narod, glavna / temeljna nacija".[15] Tada se nameće bauk od *unitarne* države koja će, navodno, potčiniti "manjinske" narode i instalirati dominaciju "većinskog" naroda u BiH. Opisujući pojam unitarne države, E. Zgodić je dezavuirao naciokratske elite koje hoće mononacionalno konstituirane, razgraničene i zaokružene teritorije na tlu BiH. "Bosna kao *unitarna država* – to znači samo jedno: na njenom tlu može egzistirati samo jedna, a ne, kako je to oktroiranim *Dejtonskim sporazumom* uređeno, više – uz to ratnim nasiljem stvorenih i teritorijalnoetničkih definiranih – država, poludržava ili paradržava."[16] Kad kažemo "unitarna BiH", dakle, nije riječ o *unitarističkoj* državi koja je centralizacijom prigrabila svu vlast i ugušila lokalne autonomije i posebnosti.

---

[14] Georg G. Iggers je u knjizi *New Directions in European Historiography* (Wesleyan University Press, 1984.) pokazao, vrhunskim analitičkim ispitivanjem *metodoloških i teorijskih preorijentacija* utjecajnih evropskih historičara tokom dvadesetog stoljeća, o kakvoj se "*crisis of the conventional conception of scientific history*" radi.

No, tako ne misle savjetnici za našu budućnost. Kasapovićeva naglašava da "(...) prvi uvjet stvaranja samoodržive demokratske države jeste slobodno teritorijalnopolitičko organiziranje triju glavnih nacionalnih zajednica. BiH nije održiva kao neetnička ili 'upravno-teritorijalna' federacija po uzoru na Sjedinjene Države ili Njemačku, niti se njezine etničke zajednice mogu zadovoljiti nekom vrstom 'neemocionalnog regionalizma', svojstvena zapadnim nacionalnim državama. Etničke zajednice sada su uglavnom jasno zemljopisno koncentrirane i među njima nije više teško povući teritorijalne granice... "[17] Drugi uvjet je, kako smatra Kasapovićeva, "(...) institucionalizacija i ostalih bitnih konsocijacijskih mehanizama ili mehanizama što su tipični za demokracije u kojima je vlast podijeljena."[18] Dakle, gospođa Kasapović iz zagrebačke perspektive, osjenčene propalom tuđmanovštinom, daje upute za konsocijacijsko rješenje BiH. Ona još razmišlja "balkanski", a ne "europski". Njena glavna ideja je fragmentacija, a nikako *ujedinjavanje* BiH. To je samo konsekvencija etnonacionalne političke teorije koju razvija i zastupa, a koja nije nikakva novost u odnosu prema BiH.

---

[15] Pojam unitarna BiH znači, samo i jedino, da na tlu ove međunarodno priznate države može postojati samo jedna državna vlast, da na njezinoj teritoriji ne može postojati još neka država ili državica, da na njezinoj teritoriji ne može upravljati druga država. "Većina suvremenih država je unitarna, što znači da je suverenost isključivo u rukama središnje vlasti... No, to u čijim je rukama suverenost malokad pomaže u shvaćanju političke stvarnosti, a funkcioniranje unitarne vlasti nije nužno centralizirano... U praksi, u unitarnim državama, kao i u federacijama, traje stalno cjenkanje između razina vlasti. U Europi te višerazinske igre prelaze granice država i zahvaćaju Europsku uniju..." (Vid. R. Hague, M. Harrop, S. Breslin (2001.): *Komparativna vladavina i politika*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2001., str. 279.)

[16] Esad Zgodić, *Vladavina konsenzusom*, Sarajevo, 2006., str. 282.

[17] Mirjana Kasapović, *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*, Zagreb, 2005., str. 197-198.

[18] Mirjana Kasapović, Ibid, str. 199.

Po tome je ubrajamo u onu grupu pripovjedača koji BiH u perspektivi vide kao podijeljenu i neujedinjenu zemlju, dakle, anticivilizacijski posmatrač bosanske budućnosti. Ona smatra normalnim da tri naciokratske elite u svojim etničkim torovima vladaju i pomalo razgovaraju jedni s drugima, a to znači da su u BiH određene "čiste etničke teritorije" (razgraničene etničke grupice) na kojima će samo jedno ime, vjera i jezik biti mogući. Povlačenja crta razgraničenja po BiH povlači za sobom potoke krvi! Kasapovićeva smatra da "(...) glavnim političkim i društvenim akterima u Bosni i Hercegovini preostaje da prihvate stvarnost – život u podijeljenom društvu. Da bi taj život bio moguć državu treba dosljedno urediti kao konsocijacijsku demokraciju."[19] I tako će se do Sudnjeg dana riješiti svi problemi. Budimo realni! Kasapovićeva nam ništa ne pomaže kao *laudator temporis praesentis*, jer svi znamo šta je ratom učinjeno u BiH. Takva politička mudrost je upitna zbog mira i suživota u različitostima. *Razlika* i *Drugi* ne postoje u separiranim torovima. Valjalo bi misliti na *jedinstvo* bosanskog života kao uvjet sreće sviju u BiH!

Čini se da profesorica Kasapović nije uspjela prevazići Andrićeve pozicije iz disertacije odbranjene u Grazu.[20] Za sve su krivi dualistički heretici ("bogumili" govorio je Andrić) i ti mrski osmansko-turski osvajači. Naravno, ona to eksplicitno nigdje ne kaže! Njen bihevioralistički politološki pristup opterećen je mehaničko-pozitivističkom matricom u kojoj se povijesna struktura bosanskohercegovačkog društva reducira na etničko-religijske momente (segmente) između kojih ne postoje nikakve vezivne relacije. To baš nije tačno! Već odavno postoji *bosanskohercegovački identitet kao povijesno-civilizacijska konfluencija* u kojoj se svako može kretati bez obzira na svoja nacionalna, vjerska i mentalna stanja. To znači da se u BiH živjelo tako da svako bude ono što on misli da jeste, slobodno i odgovorno. Turci nisu samo "potčinjavali" katolike i pravoslavne – još kako su "polomili" istovjerne Bošnjane!

Bitka za prošlost

Simulacija znanstvene kritike i "otkrivanje" istine

U kakav smo to povijesni košmar upali kad se danas pluralnost životnih formi bosanskog individualiteta, postojanog tokom povijesti, pokušava podvesti pod onaj kategorijalni aparat i nesumnjive presupozicije koje bez milosti krivotvore njegov sadržaj? Bosna i Hercegovina se stavlja u kontekst hantingtonovskog "samoispunjavajućeg proricanja", historiografskih rearanžiranja povijesnih tokova i njihovog religijskog ili nacionalnog podređivanja potrebama aktuelnog povijesnog trenutka, tj. *učitavanja* novog sadržaja u bosansko povijesno i kulturno-

---

[19] Mirjana Kasapović, Ibid, str. 195.

[20] Ivo Andrić, *Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herschaft*, u: Sveske. Zadužbina Ive Andrića, broj 1, Beograd, 1982. (Ovu disertaciju Andrić je dostavio na ocjenu 15. 05. 1924. godine Dekanatu Filozofskog fakulteta u Grazu.).

-duhovno iskustvo. Osim toga što se BiH historiografski reinterpretira prema mizernim potrebama velikodržavnih ideologija, odnedavno se u njoj kao rezultat ratnih događanja i nacionalnih šizofrenija, koje nisu sankcionirane i pravedno anulirane, razvijaju ograničene političke teorije i ideologije koje podmeću etnonacionalno uređenje države kao nešto što je blisko njenom povijesnom biću i što mi, navodno, stoljećima živimo. Na podjeli "nacionalnog teritorija" zasnovane konsocijacijske interpretacije uređenja države su, međutim, jasan pokazatelj starih težnji prema BiH. Budući da beogradske i dijelom zagrebačke nacionalističko-osvajačke politike više ne mogu tražiti aneksiju ili podjelu BiH između Srba i Hrvata, one rade na ovjekovječenju čistih nacionalnih teritorija, zasebnih entiteta koji bi, ustvari, bili "države" u državi BiH. Umjesto aneksije sada, dakle, na djelu je mehanička konsocijacija kao etnička i konfesionalna teritorijalizacija. A, o otcjepljenju onda kad se zgodi neki veliki povijesno-svjetski događaj; u njegovoj globalnoj buci, dakle, tiho izvesti završni udarac. O tome sanja antibosanski *Levijatan*.

Najprljaviji dio posla u destruiranju BiH uradili su vojnici, zločinci koji su na teritoriju države ubijali, rušili i silovali. Oni su napravili "čiste" etničke teritorije. Njih već odavno nema, "međunarodna zajednica" je došla kad je sve već bilo kasno i danas pokušava da se izvuče bez ikakve odgovornosti za trenutno stanje u državi. Sad se nastavlja djelatnost etnonacionalne separacije, samo drugim sredstvima i drugim metodama. Intelektualna nadmudrivanja o zvučnim frazama umotanim u celofan "egzaktnosti" i "objektivnosti", samo su privid i simulacija (akademskih) rasprava koje pretendiraju da budu znanstveno utemeljene. Pokušaj da se mirno, "gospodski", "kulturno", "akademskom raspravom" dovrši projekt Milošević-Tuđman, ne ide onako kako bi htjele intelektualne elite i političke oligarhije, politolozi i psihoanalitičari, historičari i publicisti.

Figure "slijepog pučkog / narodnog pjesnika" (kojem se pokazuje *Volksgeist*), guslara (koji u dugim zimskim noćima uz vatru s ognjišta čuva "zajedničku slavnu prošlost") i historičara i književnika, koji sve magle povijesti racionaliziraju u nacionalnu povijest i književnost, lebde nad nama kao stupovi Istine. Prošlost neprestano obuzima našu sadašnjost i osvjetljava je vječnim značenjima. Ustvari, prošlost se "kao puzajuća tama lijepi za sadašnjost i guta je".[21] Već odavno historičari i književnici imaju povlaštenu interpretacijsku poziciju u našem društvu – samo oni *znaju* šta je "prava" historijska istina i šta je "pravi" nacionalni identitet. O tome, naravno, niko više ne može govoriti! Svako, međutim, ko je zainteresiran za bilo koji povijesni događaj može preko relevantne literature i za određeno vrijeme studiranja željenog sadržaja da razumije povijesne događaje (i činjenice o njima) i da se kontekstualizira u znanstvene linije interpretacije istih. To nije nikakav bauk. Radi se o tome da je znanost djelatnost u kojoj mogu sudjelovati svi koji su racionalno kompetentni i zainteresirani za njene sadržaje. Zato, naprimjer, danas građani mogu raspravljaju o etičkim dimenzijama genetičkog inžinjeringa ili postavljati pitanja o brojnim historiografskim sadržajima, jer se ta pitanja tiču njihovih ljudskih interesa. No, problem je kad znanstveni uvid počiva na izvanznanstvenim pretpostavkama i to se prikriva velikim pričama o "znanstvenoj objektivnosti". "Objektivnost" dijelom treba razumijevati kao intersubjektivnu provjerljivost (između ostalog), a ne kao oslobođenost od svake kritike ili kao nesumnjivost autoriteta koji "objavljuje istinu". "Objektivnost" je, pak, sumnjiv pojam ako se ne znaju kontekstualne i epistemološke pretpostavke na kojima historičar, sociolog, politolog, etnolog ili neki drugi znanstvenik gradi svoje znanstveno "zdanje". Danas nacionalni intelektualci objašnjavaju puku šta je "naša i njihova" Istina. U tom objašnjavanju ključnu ulogu uz književnike i političare igraju "naši" povjesničari. A nakon njihovih "nalaza", parafrazirajmo Knuta Kjeldstadlija, prošlost nije više što je nekad bila.[22] Oni nas uvjeravaju bez ikakve sumnje da nude sliku prošlosti kakva je *zaista* bila!

---

[21] "Zločinačka prošlost i krivica preseljene su tamo daleko u Haag, u sigurne ruke anglosaksonskog pravosuđa. Mi sada možemo da se posvetimo svijetloj budućnosti. Koje, međutim, ne može biti dok ne osvijetlimo nedavnu prošlost i pojedinačne uloge u njoj. Jer se prošlost kao puzajuća tama lijepi za sadašnjost i guta je. Time što su prošlost i krivica preseljeni u Haag, oni su sklonjeni daleko od očiju, time i, kako se kaže, daleko od srca. Haag je pretvoren u septičku jamu bivše Jugoslavije – u nešto što čuva našu prljavštinu. Umjesto da dovede do katarze, Haag je nešto što ne želimo pogledati, nešto što nas se ne tiče, kraj čega prolazimo dignute glave, kao pored poljskog WC-a." (Andrej Nikolaidis, *Balkanska rapsodija*, Pres-Sing, Sarajevo, 2007., str. 14.)

Historiografski "objektivizam" kao scijentistički mit

Većina esencijalističkih povjesničara koji se bore za "novu" prošlost, ostaju zatočenici *mitologije izvornosti*,[23] izvornog stanja ili početne situacije (*an original situation, a previous state*) kad su "bogovi hodali po zemlji". Ovdje ih nacionalizam prisiljava na konstrukciju etnohistorije. U magli "povijesnih istina" neki historičari, poput D. Lovrenovića, vole da kažu da Bošnjaci ili neki bošnjački unitaristički intelektualci pate od *eurofobije*, da imaju krizu *identiteta* i problem *identifikacije*.[24] Kako se, pak, mogu donositi sudovi o nekom kompleksnom kolektivitetu? Šta ja mogu reći o Hrvatima uopće, o Kinezima, o Srbima, o Nijemcima u cjelini? Ništa! Šta može neko reći o Bošnjacima ili Hrvatima kao cjelini? Ništa! Nisu li to samo goli stereotipi koje smo slušali posljednjih dvadeset godina iz raznih propagandnih ćoškova? (Naprimjer, stav o Bošnjacima zbog "besmislenog stradalništva u ime tuđih interesa.")[25] Ali sva ta psihoanaliza (pomiješana s historiografijom) nije "odveć ozbiljna" naučna stvar, jer će u njoj gotovo većinu ljudi koji misle svojom glavom proglasiti mitomanima, nacionalistima, unitaristima i tako redom. Treba ih staviti na index librorum prohibitorum! Vjerovatno će Konstantin Porfirogenet biti proglašen mitomanom, mitologom, mitotvorcem i bošnjanskim politologom, još preciznije, prvim plaćenim "bošnjanskim lobistom" u svijetu prevare i mućki! Prema takvom političko-historiografskom uvidu, Bošnjaci izgrađuju politički okvir koji umjesto saradnje i komplementarnosti nameće dominaciju, integraciju, unitarizam i asimilaciju, jer nisu sposobni da se moderniziraju, niti su mentalno dorasli za aktuelni politički i historijski trenutak. Oni u stvarima života ne polaze od razuma i "političke realnosti". Oni ne žele konsocijaciju, torove, geta, odijeljene teritorije, zidove i paralelne svjetove. (Ne žele to, naravno, ni svi Srbi, niti svi Hrvati.) Oni nešto stalno govore o institucijama države i hoće nekakav zajednički, građanski, ljudski dostojanstven život u svojoj domovini. A zašto se, međutim, ne govori bosanskohercegovačkim Hrvatima i Srbima da im je *Bosna i Hercegovina jedina ovosvjetovna domovina* i da iz toga mogu crpiti *jednu* dimenziju svoga *identiteta*? Zašto se ne kaže hrvatskom pučanstvu u BiH da ih je Tuđman zarad svoga velikog, manijakalnog sna "koristio" kao topovsko meso i polovinu raselio po svijetu!?

---

[22] Knut Ćelstali, *Prošlost nije više što je nekad bila*, Geopoetika, Beograd, 2004.

[23] Senadin Lavić, *Mitologija izvornosti*, objavljeno u časopisu *Dijalog*, broj 3-4, Sarajevo, 1999., str. 199-205.

[24] Dubravko Lovrenović, *O historiografiji iz Prokrustove postelje*, *Status*, br. 10, Mostar, 2006., str. 256-288.

[25] D. Lovrenović, Ibid, str. 275.

Nota bene – *bosanski identitet* (bosanskohercegovački identitet) je dat Bosnom i Hercegovinom, odnosno nastao je iz BiH i njene historije. To je zbiljski kulturno-povijesno-duhovni identitet i narodnosni subjektivitet. Takva konstitucija identiteta jasno se razlikuje od nakana dušebrižničkog upućivanja na model historije i nacije u kojem je sve određeno etničko-konfesionalnim ključem. Brojne nacionalne osobitosti, i moju također, formira *historija* BiH, jer nisam za sebe uzeo niti posudio sa strane gotov etnički obrazac i nalijepio ga na svoje čelo kao jedini (srpski, hrvatski, njemački, austrijsko-mađarski ili turski). Ovdje se dijametralni pristupi razilaze u konceptu historije, u mentalitetu i historijskom identitetu naroda. Kod nas se zaboravlja da je moderna nacija stupila na povijesnu scenu krajem 18. i početkom 19. stoljeća, da je omogućena s epohom Moderne, koja ju je odredila, i da bez *modernizma* etničke grupe nikada ne bi izronile iz povijesnih predjela u nacionalnu politiku i mitove o slavnoj prošlosti. No, identitet pojedinaca i društvenih grupacija, kako to pokazuje Steven Shapin,[26] nije samo subjektivni osjećaj nego je određen i od drugih i toga kako nas oni vide, definiraju i klasificiraju. Dakle, u pluralnosti identiteta, i Bošnjaci, i Srbi i Hrvati, nose u sebi mnogo više *bosanskohercegovačkog identiteta* nego što to danas javno ispoljavaju u svome etničkom i identitetskom mahnitanju njihovi politički predstavnici i etnoznanstvenici koji će svoju *naciju* razvući nazad do stoljeća sedmog. Pa će onda izgledati da su plemena već elaborirala pojam "nacionalne svijesti" ili da su ta plemena to što smo mi danas – samo su bili malo priglupi pa to nisu uspjeli shvatiti.

Znanje se kreira

Naše doba ne samo da obznanjuje kraj svih velikih naracija (*Metaerzählungen, metanarratives, grand theories*), nacrta sa zahtjevima za "objektivnom spoznajom, za sveobuhvatnim racionalnim objašnjenjem i upravljanjem tehničkim i socijalnim procesima, već u svome bitnom određenju, također, predstavlja kraj vjerovanja u definitivno i koherentno objašnjenje prošlosti.[27] U ovome ne treba prepoznati neki apokaliptički ton ili defetističku dijagnozu. Danas se, također, čuju glasovi o kraju *povijesti* kao znanosti.[28] Georg G. Iggers je pokušao da pokaže kako historičari rade, posebno se interesirajući za način na koji oni "rekonstruiraju povijest".[29] Štaviše, postoje *teorije* postmodernog pisanja povijesti (historiografije, *Geschichtsschreibung*). Pitanje je da li, također, postoje *forme* postmodernog pisanja povijesti?

---

[26] Steven Shapin, *A Social History of Truth*, Chicago, 1994.

Ishodište ovih teorija predstavlja *kraj vjerovanja* da je moguće koherentno znanstveno objašnjenje prošlih tokova (procesa), kako je to formulirao Lawrence Stone koji je bio glavni zagovarač i branitelj upotrebe metoda društvenih znanosti u studiranju historije.[30] Ali, "postmoderne teorije" prevazilaze ovu formulaciju, time što zastupaju stanovište da je svaka koherencija suspektna, tj. u nju valja sumnjati. Temeljna misao postmoderne teorije pisanja povijesti (historiografije) jeste poricanja odnosa pisanja povijesti (historiografije) prema zbilji. Tako su Roland Barthes i Hayden White naglasili da se historiografija ne razlikuje od pjesme, već je sama poezija (pjesma). White je, u skladu s tim, u svojoj knjizi *Metahistory*,[31] na primjeru četiriju historičara (Michelet, Tocqueville, Ranke i Burckhardt) i četiriju filozofa povijesti (Hegel, Marx, Nietzsche i Croce), zastupajući stanovište *history as narrative*, pokušao pokazati da *ne postoji* nikakav povijesno-znanstveni *kriterij istine*.[32] Stoga mnogi smatraju da ne postoji bitna razlika između povijesne znanosti i filozofije povijesti. Prema Whiteu, historičaru stoji na raspolaganju ograničen skup *retoričkih* mogućnosti koje predodređuju formu i do izvjesnog stupnja sadržaj prikaza (predstave). Ne treba zaboraviti da historijske pripovjedi, kao ono što su one najočiglednije, jesu jezičke fikcije (*sprachliche Fiktionen, verbal fictions*) čiji je sadržaj isto tako izumljen / osmišljen kao i zatečen. Ovo stanovište, *da je svaki historijski prikaz izum / iznalazak*, premašuje daleko preko promišljanja od Tukidida do Natalie Z. Davis, koji spoznaše *literarna* svojstva historijskog prikaza / predstavljanja, ali ne dvoji da ujedno nudi uvid u ljudske zbilje. Davisova je proučavala film kao historijski narativ (odnos između historijskog filma i historijske proze) i tražila je da se poštuje jedan stav: *let the past be the past*. Za Rankea, također, bijaše historija u isto vrijeme i znanosti i umjetnost. On se zadubio u misli i osjećaje njenih glavnih aktera, kada se poduzeo toga da ih rekonstruira s *uobraziljom* koja je vođena izvorima. Ali, njemu kao historičaru – također i Tukididu kad rekonstruira govore grčkih državnika – *uobrazilja* općenito služi za to da se može približiti zbiljskoj prošlosti... Balkanska historiografska "uobrazilja", međutim, često služi za politikantstvo, odnosno da se znanost koristi za ekspandiranje političkih ideja ili za to da (navodno) definitivno znanstveno objašnjenje određenih povijesnih procesa i događaja služi samo za opravdanje prostih političkih ideja ili ideologija.

---

[27] H. R. Fischer, A. Retzer und J. Schweitzer (Hrsg.), *Das Ende der großen Entwürfe*, Suhrkamp, Frankfurt a/M, 1993, S. 9.

[28] Georg G. Iggers, *Die "linguistische Wende". Das Ende der Geschichte als Wissenschaft*, u: *Geschichtwissenschaft im 20. Jahrhundert. Ein kritischer Überblick im internationalen Zusammenhang*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1996., S. 87-96.

[29] Zbog toga ga neke njegove kolege nisu smatrale "pravim historičarem". O tome je 3. 7. 2006. govorio Jürgen Kocka, predsjednik *Wissenschaftszentrum für Sozialforschung* (Berlin), u svome *laudatio* "*Kritik und Vermittlung Georg G. Iggers als Historiker*", prilikom dodjeljivanja počasnog doktorata profesoru Iggersu u Darmstadtu.

[30] Lawrence Stone (1919.–1999.) nikada nije favorizirao otkrivanje "zakona" historije u maniru K. Marxa ili Arnolda J. Toynbeea. Njegovo najpoznatije djelo je *The Crisis of the Aristocracy. 1558–1641* (1965.).

[31] Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, John Hopkins University Press, Baltimor, 1973.

[32] White je, analizirajući pisanje povijesti kategorijama teorije literature, smatrao da su "...historijska objašnjenja / eksplanacije po prirodi retorička i poetička" (Ibid, *Metahistory*, p. ix).

Da li, pak, neki povjesničari uopće slute šta govore kad tvrde da o jednom "*povijesnom subjektu ne može postojati više od jedne povijesne istine*"? To tvrdi, naprimjer, D. Lovrenović, profesor na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.[33] Da znaju šta to znači, vjerovatno, to ne bi govorili tako eksplicitno i samouvjereno. Na kakvoj to onda teoriji istine počiva historičareva "slika svijeta" (samo je teologija, navodno, mjesto nesumnjive istine)? Bilo bi lahko pisati i govoriti u teoretskom pogledu, a stravično živjeti u kulturno-povijesnom i političko-praktičnom smislu, kada bi se moglo reći: "Ovako definitivno stoji s tim predmetom", "U ovome konačno leži bit stvari", "Ovo je ta vječna suspstancija", "Ovo je potpuni opis stvari, savršena definicija", "Ovo je ta povijesna istina" ili "Ovo je, dragi moji skeptici, apsolutna istina". Ko god ozbiljno misli o bilo kojem predmetu (ili društveno-historijskoj pojavi) nailazi na poteškoće, prije svega, na to da o predmetu nema više tako čvrst pojam i tako sigurnu metodu za pristup "istini predmeta".[34] To iskustvo zajednički dijele i po tome su bliski Odo Marquard, Jean-François Lyotard i Richard Rorty, u savremenoj filozofiji. Ono što jedni drugima možemo reći, kao način proširivanja horizonta komunikativnog djelovanja, jeste: "Razgovarajmo. Razgovarajmo..." Potrebno je *razgovarati*, dakle, da bi se spasile *razlike* i *bliskosti* u saznanju kulturnih tradicija i historijskih sadržaja. Iza ove "volje za razgovor" uvijek stoji potvrdan odgovor na pitanje: "Da li ja trebam biti racionalan?". To znači da me stalno sustiže pitanje: "Zašto ja trebam biti racionalna osoba?". Naravno, uz to je razvijena svijest o kraju "velikih iluzija" (Ernst von Glasersfeld), prije svega filozofâ (i ponekad povjesničara), odnosno njihovih koncepcija koje su 2500 godina pokušavale objasniti kako stoji stvar sa svijetom ili bićem "an sich" nezavisno od spoznavajućeg i djelatno-interpretirajućeg čovjeka u povijesno-kulturnom kontekstu. Zato *biti racionalan* znači – ne prihvatiti lov na fantoma. Čini se pak da povjesničari koji ne razlikuju tradicionalne epistemološke paradigme ili grandiozne epistemološke nacrte od savremenih kontekstualno ovisnih nacrta, ne mogu shvatiti da ne postoji ono za čim tragaju ili što pokušavaju uloviti. Oni bi trebali napustiti popularni mithos da znanost isporučuje apsolutnu spoznaju, definitivnu istinu, konačno znanje ili da je znanost kojom se oni bave – "prava znanost". Oni bi, također, trebali napustiti ideju da je

---

[33] D. Lovrenović, Ibid, str. 265.

[34] O ovome posebno inspirativno govori Jean-François Lyotard u intervjuu *Die Ambivalenz des Fremden* (http://www.information-philosophie.de).

svijet, kako ga mi vidimo, "rezultat skrivenih struktura" (Vivien Burr) ili nekih teoloških, ekonomskih, psihoanalitičkih zakonitosti koje su vječne, neumitne i sveobjašnjavajuće. Zato korespondencijska teorija istine, odnosno predstava o korespondenciji pojmovno-teorijskog mišljenja s objektivno danom stvarnošću (ili pozitivističkim činjenicama), stoji u osnovi svakog "realističkog" pristupa koji je šezdesetih godina dvadesetog stoljeća tako uvjerljivo dezavuiran. Thomas Kuhn je 1962. godine u knjizi *The Structure of Scientific Revolutions* razorio sve tradicionalne predstave o znanosti i znanstvenoj djelatnosti kao kumulaciji znanja. Tada je uvedeno shvatanje znanosti kao društvenog poduhvata ili shvatanje znanosti kao jedne društvene institucije. Istraživački rezultati i znanje su produkti kompleksne interakcije između zajednice istraživača, njenih navika i socijalnog okružja. Zajednica znanstvenih istraživača je privržena jednoj paradigmi koja određuje sadržaj i pravac rada i koja definira šta je znanost. Na osnovu toga slijedi da je zajednica istraživača ta koja određuje kriterij istine, validnosti, objektivnosti i potvrde znanja. Pritom je došlo do novog razumijevanja istine, tj. shvatanja da je istina *konstrukt* jedne znanstvene zajednice, čime se odbacuje stara teza o istini kao korespondenciji između pojma i predmeta ili mišljenja i svijeta. Time je doveden u pitanje mit o "racionalnoj jezgri znanosti" i mit o "nepristrasnom znanstveniku" koji uz specijalno nadahnuće "otkriva vječne zakonitosti" društvenog i prirodnog svijeta. Znanost je, dakle, društveni timski rad istraživača, a istina ne postoji izvan znanstvene zajednice koja je svojim radom konstruira.

Da li se, dakle, povijesni događaj može svesti na jednu Istinu? Ne može, i to nije posao historiografije, te, dakle, ni historiografa koji želi da nam kaže šta je to "povijesna istina" tako što će među drugim takvim istinama predstaviti svoju kao neupitnu ili, da bude jasno do kraja, kao povlaštenu u odnosu prema njima. Historiografija, naime, mora pratiti i druge forme znanja, tako da ozbiljan povjesničar mora neprestano osavremenjivati svoje znanje u interdisciplinarnom i plodonosnom odnosu s filozofijom, etnologijom, socijalnom i kulturnom antropologijom, filologijom, socijalnom psihologijom, historijom ideja, logikom, metodologijom znanosti i istraživanja, socijalnom i feminističkom epistemologijom itd. Historiografija se više ne može zamisliti kao separirana i "neumrežena" znanstvena disciplina (pusti otok) u moru znanja i promjena paradigmi. Trebalo bi napokon u BiH osloboditi historiografiju od *teologije, eshatologije, esencijalizma, historicizma i politike...* Kakva je to tek znanstvena metodologija ako u njoj ima mjesta samo za *jednu istinu* i uopće za taj opskurni idealističko-esencijalistički koncept Istine (*adaeuqatio intellectus et rei*) i "nepristrasne" objektivnosti? To nije historiografska metodologija! Svi dogmatski konzervativci i platonistički esencijalisti traže da se diskvalificira "relativizam, antifundacionalizam, antiesencijalizam i pragmatizam", sva ta "opasna pitanja" koja je iznjedrio *kulturni okret* u dvadesetom stoljeću, da bi se jedna definitivna / fundamentalna Istina postavila kao stožer ljudskog života. Nije, pak, isprazna retorika naučni metod, niti je *utemeljivački racionalitet* (*Begründungsrationalität)* jedini model ljudskog djelovanja u znanosti. Historiografsko revidiranje, naime, često nije stvar (rezultat) novog

saznanja o historijskim događajima, nego je izraz političkih i ideoloških potreba sadašnjosti – politikantske upotrebe znanosti.

Pojam istine i znanja o kojem D. Lovrenović pripovijeda već odavno je u muzeju filozofije kao epistemologije. Osim toga, on demonstrira vlastiti *mythos objektiviteta* ili *mit objektivnosti* i *mit pozitivizma o nesumnjivim činjenicama*, a pritom prikriva *presupozicije* od kojih polazi kao od “apsolutnih istina”. Presupozicije su određene kulturnim kontekstom i iskustvom i predstavljaju “nevidljivu” a djelatnu smjesu u kojoj je oblikovan svaki čovjek u nekoj zajednici. Polazne, nevidljive *presupozicije* “određuju” činjenice, tj. njihovu kvalitetu, semantiku i primjenu. Postoji čitavo skladište iskustava koje određuje “boju” naših kulturnih naočara. Ne postoji, pak, vrijednosno-neutralna znanost, nepristrasni / objektivni znanstvenik ili idealno rješenje znanstvenoistraživačkog rada na takav način kao što je zamišljao M. Weber. Isto tako, nema činjenica po sebi, već samo naše interpretacije činjenica – to je Popper znao (i on je, također, ostao zarobljen u “pozitivistički” objektivizam) i pokoji logički empirist u prvoj polovini dvadesetog stoljeća, a sve su naučili od Vicoa i Nietzschea! Velika priča o objektivizmu znanosti ekspandira se sa shvatanjem koje je označavajuće za novovjekovnu znanost, naime, da je “objektivna istina” dostupna samo kroz isključivanje “subjektivnih utjecaja” (emocija, ličnih interesa, osobnih perspektiva, kulturnog konteksta pojedinca itd.) i objavu nepristrasnog genija koji je pod posebnim nadahnućem kao da je udahnuo delfijske pare za vizije. Ta priča spada u povijest filozofije svijesti (*Bewußtseinsphilosophie*), u solipsističke halucinacije, u ispovjedni čin usamljenog mislioca, u kartezijansku subjekt-objekt relaciju. Dakle, nešto što je već odavno prevladano u teoriji spoznaje. Američki filozof R. Rorty je, naprimjer, vrhunski dezavuirao kartezijansku metafiziku i epistemologiju, pledirajući za hermeneutički otklon filozofije kao umijeća da se vodi razgovor.[35] Nemoguće je pojedincu da se isključi iz društvenog konteksta i onda ga opisuje nepristrasnim, objektivnim “božanskim pogledom u bit stvari”. Ne znam kojim bi to jezikom proveo u djelo. *There is no life that is not in community* – kaže T. S. Eliot. Postoje brojne *Sprachspiele*, ali ne postoji neki *privatni jezik*. Takve naracije su trikovi šizofrenika koji je umislio da niko ne vidi ono što on vidi ili da niko ne razumije tajne svijeta do kojih je on došao svojim introspekcijama i ispovjednim autopsihoanaliziranjem. Spram dogmatizma i iluzija, posebno “iluzija apsolutnosti” (Odo Marqurad), treba ostati skeptik.

Tako, na početku dvadeset i prvog stoljeća, D. Lovrenović i mnogi drugi kod nas (bošnjački idealisti i fatalisti, srpski “praktičari” i realisti), i dalje stoje na pozicijama platonističke metafizike i kartezijanske epistemologije, objektivizma i metafizičkog realizma, što je blisko eshatološko-esencijalističkom nacrtu povijesti u kojem se utopio G. W. F. Hegel. Za njih – podijeljene na nacionalne, političke i religijske grupacije – i dalje postoji jedna vječna, prava, neokrnjiva (“naša”) Istina kojoj teži ljudska duša. Zbog jedne jedine i prave Istine, često je u međuljudskim relacijama vladala nesreća, jer je nemoguće sve ljude primorati

---

[35] Richard Rorty, *The Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton, 1979.

na priznavanje samo jedne Istine. O otkriću "drugih istina i kultura" inspirativno i vrhunski piše Stephen E. Toulmin u knjizi *Human Understanding*, kad je James Cook došao na Haiti! Heretici su zato važni kao neistodogmatski (nejednodogmatski) – jer više dogmi ili metafizika razbija svemoć jedne. Heretika nam je potrebna za pluralističku scenu djelovanja. U tome je poenta!

Specifični pojam *heretike* ne odnosi se na religijsku sferu vjerovanja ili nevjerovanja, niti pak na nacionalnu politiku.[36] Stvar stoji ovako. Ja ne znam i ne mogu odgovoriti na pitanje – gdje je univerzalni, jedan jedini, vrhunski princip iz kojeg mogu izvesti što ja trebam činiti? Ovo nije relativistička pozicija, već osnova pluralističke racionalnosti u svim formama ljudskog djelovanja. Ova heretika je *epistemička*, racionalno-kritička, pragmatičko-komunikativna i interpretacijsko-konstruktivna – u sve valja sumnjati jer nema samo jedna point of view! Stoga ne može postojati samo jedno "čitanje" historije ili samo jedan ispravan odgovor na *Kontinuitätsfrage*! Iza naših jezičkih očitovanja ne postoje (čvrsti) pojmovi i misli koji sami po sebi imaju značenje neovisno od jezičkog ispoljavanja. Lingvistička pragmatika i socijalni konstrukcionizam nas tome uče. To samo znači da smo pogrješiva ljudska bića i da neki od nas ne pristaju na jednu istinu (ili interpretaciju) u ljudskim stvarima. Semantika se mora ispuniti u pragmatici. Iz ove ishodišne tačke, naprimjer, R. Brandom je razvio teoriju značenja u knjizi *Making It Explicit* (1994.). Pojednostavljeno rečeno – ako hoćeš nešto da kažeš onda moraš slijediti logiku normativne pragmatike.

Još jedna važna stvar. Habermasova teorija komunikativnog djelovanja proizlazi iz dvije jasne postavke. Prva nam kazuje: *sporazumijevanje* predstavlja temeljnu formu interakcije i treba ga razumijevati kao proces usaglašavanja između jezički i djelatno sposobnih subjekata; sporazumijevanje je, dakle, svrha koja je svojstvena ljudskom biću i njegovom jezičkom ispoljavanju. Druga postavka glasi: ljudska *racionalnost* se može shvatiti kao dispozicija jezički i djelatno sposobnih subjekata. Sva naša ljudska muka kreće se oko ove dvije "jednostavne" tačke. Ali, mi volimo zamutiti stvari u jednostavnoj bistrini vremena! Zato ozbiljan historiograf, politolog ili sociolog i etnolog mora ozbiljno i redovno modernizirati svoje znanje iz logike,[37] metodologije i epistemologije – poslije toga će, vjerovatno znati o čemu priča i šta zastupa. Shvatiti kako i šta radiš, to je osnov i polazište znanstveno-istraživačke djelatnosti. Bez prihvatanja Iggersovog fantastičnog opisa trendova i promjena u modernim pristupima historiji – uglavnom akcentiranim metodološkim darom – historiografske "novootkrivene istine" ostaju samo puki *laudatio* za vlastitu sujetu.[38] Ja, dakle, ne moram biti "pravi historičar" da bih znao i mogao razumijevati i govoriti o tome *kako* neko obrađuje neki predmet ili *kako* neki historičar "barata" s povijesnim pojavama ("činjenicama") i *zašto* to čini. Mene, prije svega, interesira način na koji neko "nešto radi", a to nije samo metoda ili postupak (kako loši profesori uče svoje studente) – iza toga stoji cijeli *svijet racionalnosti* koji govori o tom djelatniku. Naše razlike su primarno u teorijskim presupozicijama i preferencijama, a ne u apsolutno nesamjerljivim povijesnim ili civilizacijskim iskustvima. To je dio naše *heretike* – znati da je tvoje mišljenje ili pristup samo dijelom zadovoljavajuće, ali da na njega imaš pravo kao i svako drugi. Mi se danas, najvjerovatnije, u cjelini znanstvenih djelovanja ne razlikujemo toliko da ne znamo u kojim smo to "dalekim" civilizacijama / galaksijama i da ne bismo mogli razumjeti o čemu to jedni drugima pričamo u ovom tragičnom vremenu. Mislim da smo spoznali da je davno završeno vjerovanje da iza Povijesti stoji nevidljivi Plan koji sve određuje.

---

[36] Esencijalizam, potaknut Platonovom filozofijom, ekspandira shvatanje da mora postojati *element* koji je zajednički svim upotrebama određenog termina ili definitivno zaokružen *skup* nužnih i dovoljnih naslova koji određuju upotrebu termina. O tome posebno govori L. Wittgenstein u *The Blue and Brown Books* (Blackwell, Oxford, 1969., p. 19.)

[37] Postoje i druge vrste logike pored tradicionalne *dvovalentne* logike koja je nudila istinosne vrijednosti istinito i neistinito. Za društvene znanosti je posebno važna *fuzzy logic* koju je osmislio Lotfi Zadeh – omogućava nam da sagledamo "nijanse istine ili neistine" (naprimjer, između 0 i 1 neka vrijednost može biti: 0,3; 0,456; 0,789; 1). Pitanje na kojem je Zadeh uvijek insistirao glasi: "*to what degree is something true or false*?" (Lotfi A. Zadeh, *Fuzzy Sets*, u: *Information and Control*, Vol. 8, 1965.).

Dakle, naš razgovor u BiH bi se trebao odvijati kao odgovorno komuniciranje pojedinaca (ujedno i "ličnosti"), a nikako kao isprazno svađalačko nadmudrivanje "čuvara" nacije i religijske dogme, ideologa i nepogrješivih autoriteta, nacionalnih političkih filozofa i glasnogovornika. Mi, dakle, ne bismo trebali biti nacionalni ideolozi, niti izigravati one koji imaju uvid u definitivne istine historije, nacije i kulture! Mi ne bismo trebali nestati u *vertigu* Folka. Neki od nas su samo oplemenjeni bosanskim falibilizmom (između ostalog, tim da smo pogrješiva bića) iz kojeg izvire sve što imamo, bez obzira na to da li živimo u Sasama kod Srebrenice ili u Sarajevu. Zbog toga nam ne priliči svešteničko držanje u "muškim stvarima", kako bi rekao Nietzsche.

---

[38] Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectiviti to the Postmodern Challenge*, (Wesleyan University Press, 2005.).

Tranzicijski procesi od SFRJ do Bosne i Hercegovine (Teze)

Nijaz Duraković

Tema ovog savjetovanja je jako široko postavljena. Makar i parcijalno, teško ju je elaborirati i na pojedinim segmentima, pa i na primjeru same Bosne i Hercegovine. Promišljano sa stanovišta događanja u Centralnoj i Istočnoj Evropi, koji su od 1990. pa do danas bili zgusnuti, prijelomni, povijesni događaji, ovisno o kojoj se zemlji radi, oni su imali svoju specifiku, različite modele, novine i oblike političke borbe s različitim idejno-teorijskim konceptima i, naravno, s dijametralno različitim ishodima – slom staljinističkog modela komunizma, rušenje Berlinskog zida, raspad SSSR-a, dokidanje Lagera i proglašenje ništavnosti Varšavskog ugovora imali su različite reperkusije diljem Centralno-istočne i Jugoistočne Evrope.

Sve je u osnovi počelo početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća: inicijalno mnogo prije, s Mađarskom revolucijom i pokušajem odbacivanja staljinizma i ruske hegemonije 1956. godine – što je okrutno ugašeno u krvi – sovjetskim tenkovima i topovima, stravičnim staljinističkim čistkama, progonima i ubijanjima hiljada nevinih ljudi.

Sljedeći pokušaj bio je u istinski demokratskom i reformističkom pokušaju, označenom kao “Praško proljeće” 1968. godine, kada ideja humanog socijalizma (socijalizma s ljudskim likom), čiji su teorijski rodonačelnici Karel Kosik, Radovan Rihta i saradnici, pa sve do glavnog političkog vođe Dubčeka, ponovno osjetili užas i moć velikog ruskog medvjeda, njegovih crvenoarmejaca, tenkova i topova i KGB-ovih hordi. Velike ideje i projekti “Praškog proljeća”, kao eho i movens šezdesetosmaškog studentskog pokreta, bili su pregaženi i poniženi sovjetskim tenkovskim gusjenicama iza kojih je samo za tužno ideološko i političko opelo, kao odraz nemoći i očajanja, ostalo samospaljivanje hrabrog praškog studenta Jana Palaha.

Poslije će u Poljskoj doći do masovnog protesta i nezadovoljstva iskazanog u jakom sindikalističkom pokretu, predvođenom Lech Walesom. Pokretu koji nije bio dovoljno idejno-teorijski i politički profiliran i koji je bio čudan galimatijas antisovjetizma i narodnjačkog komunizma, kao i sve prisutnijeg klerikalizma. Ali, i poljski bunt je rafinirano savladan (Gdanjsk se pokazao nemoćnim pred sovjetskim trupama i kremaljskim ideološkim zavrzlamama) i završio je u kvazigeneralskoj vlasti (Jaruzelski) koja se nastojala predstaviti reformističkom.

U Rumuniji se ništa ne dešava, jer tamo je na vlasti totalitarna diktatura Čaušeskog, isto kao i u Bugarskoj, gdje je neprikosnoveni diktator Todor Živkov, ili u Albaniji, gdje apsolutizam provodi staljinistička klika Envera Hodže.

Jugoslavija je – tada FNRJ – još od 1948. godine – poseban slučaj.

Prvi ozbiljan udarac Staljinovoj svemoći i sovjetskoj hegemoniji zadao je Josip Broz Tito, koji se drznuo da odbije rezolucije INFORMBIROA i da kaže historijsko NE. Staljinu i staljinizmu, već davne 1948. godine. To NE prema svim meritornim analitičarima, bilo je početak kraja staljinističke ideologije u svjetskim relacijama.

Ali, to je Jugoslaviju, predvođenu Titom, natjeralo da traži vlastiti put socijalističkog razvoja, natjeralo je KPJ da kritički propita staljinističke dogme i boljševičke sheme, da se vrati izvornom Marksu i marksizmu te da se prilično okrutno obračuna s ideološkim i političkim neistomišljenicima (obračun s IB-ovcima, Goli otok i slično).

Dijelom iz straha za opstojnost države, dijelom od bojazni zbog staljinističke strahovlade, dijelom zbog prijetnji i izvjesnosti sovjetske invazije, a ponajviše iz dubokog idejno-teorijskog opredjeljenja – tadašnja Jugoslavija se opredijelila za samostalan socijalistički put i ideju radničkog, a kasnije socijalističkog samoupravljanja.

Povijesno gledano – FNRJ-SFRJ je prva istinski krenula u tzv. tranziciju, odnosno u radikalnu reformu cijelog sistema, bez obzira na to što ta reforma nikada nije bila dovedena do kraja, što je umnogome bila utopijski zasnovana i što je teorijski koncept, posebno onaj dio koji se odnosi na “asocijaciju slobodnih proizvođača”, koncepciju “udruženog rada”, te glorifikaciju društvene svojine – u praksi bio devalviran, ekonomski poguban i u osnovi neefikasan i teško provodiv.

Poslije pada Berlinskog zida, ujedinjenja Njemačke, raspada SSSR-a, pada Čaušeskuove, Živkove i Hodžine diktature, mirnog razlaza Češke i Slovačke, postupne tranzicije i pobjede reformističkih snaga u Poljskoj, Češkoj, Slovačkoj, Mađarskoj, kasnije i u Rumuniji, Bugarskoj, Albaniji, čak i u dalekoj Mongoliji, jedino pokušaj reformi u SFRJ (koja je prva i zadugo jedina započela te procese) završava tragično u ratu i krvi.

Od smrti Josipa Broza (1980. godine) pa nadalje, u tom nastupajućem sumraku, kada je na nivou Jugoslavije pokušavano spasiti socijalističko samoupravljanje, radikalno reformirati SKJ, provesti odlučnu privrednu reformu, afirmirati pluralizam svojina i uvesti pravi tržišni mehanizam i sl., glavni je posao novih nacionalističkih perjanica – prebrojavanje kostiju pobijenih Srba, iskopavanje grobnica, kolektivne optužbe cijelih naroda, smišljeno podsticanje mržnje, traženje oružja i poziva na sveti nacionalni rat, koji će kasnije umnogome zadobiti obilježja novog pravoslavnog krstaškog pohoda.

Savez komunista Srbije je najvećim dijelom upregnut u kola nacionalne homogenizacije. Pompenzivnim revolucionarnim frazama on se formalno bori za očuvanje Jugoslavije, on traži modernu pravnu srpsku državu koja će uspostaviti vlast nad svojim "historijskim pokrajinama", na Kosovu, gdje se podsticanjem strasti o ugroženosti "kolijevke srpskog naroda" i svetinja "svekolikog srpstva", priprema teren da se odradi globalni politički zadatak, a to je obračun sa "autonomašima", titoistima i svim "zavedenim" elementima koji fraziraju o humanizmu, bratstvu i jedinstvu, ravnopravnosti i modernom federalizmu.

Pošto su kao glavni neprijatelji ukupnoj jugoslavenskoj reformi proglašeni narasli birokratizam i osamostaljeni centri republičke i pokrajinske moći, doktrinarno je brzo i vješto smišljen, za nacionalno već dovoljno indoktrinirane mase, zavodljiv plan: "antibirokratska revolucija".

SFRJ je bila na koraku do finalizacije zacrtanih demokratskih reformi, ali je na tu reformu gledano iz različitih uglova, posebice s različitim nacionalnim-nacionalističkim konotacijama.

Osnovne nedoumice i dijametralno suprotni stavovi iskazani su o tome ZA KAKVU SE JUGOSLAVIJU TREBA ZALAGATI?

Miloševićev štab vješto manipulira populističkim pokretom i zanosom masa i putem velikih "antibirokratskih" mitinga, od Vojvodine do Crne Gore, naprosto, iznuđuje smjene svih političkih garnitura koje nisu zdušno za njegov plan stvaranja jedinstvene Srbije. Prva etapa tzv. "jogurt revolucije" bila je odraditi posao na Kosovu i Vojvodini, donijeti vlast i suspendirati autonomnost pokrajina, a na jugoslavenskom planu otvoriti uopće srpsko nacionalno pitanje, zahtijevati temeljitu reviziju Ustava iz 1974. godine kao antisrpskog i konfederalističkog akta koji je donesen pod diktatom Kardelja i Tita i shodno decenijskoj "antisrpskoj uroti".

Svi oni koji sa skepsom, pa i otvorenim neslaganjem gledaju na te ambicije, proglašavaju se separatistima, razbijačima Jugoslavije i srbofobima koji ne shvataju legitimne zahtjeve srpskog naroda koji, prema često ponavljanoj Miloševićevoj floskuli, "ne traži ništa drugo od onoga što drugi već imaju".

Oni koji su zbiljski bili zabrinuti za sudbinu Jugoslavije i koji su činili nemale napore u pravcu moderniziranja njenog političkog sistema i stvaranja moderne tržišne ekonomije, definitivnog oslobađanja od dogmi real-socijalizma i svojevrsnog ideološkog "talmudizma", često naivno nasjedaju na velike fraze velikog manipulatora.

Milan Kučan u ime Slovenaca poručuje da u aktuelnim raspravama o ustavnim promjenama polaze od stavova u kojima se ne može ni za Slovence ni za druge naše narode i narodnosti postavljati pitanje: Jugoslavija, da ili ne? U tim raspravama i s punim pravom može se, međutim, postaviti pitanje: "Kakva treba biti Jugoslavija? Razumljivo je da se ne možemo opredjeljivati za bilo kakvu Jugoslaviju. Možemo podržati samo one prijedloge ustavnih promjena kojima se osigurava njena socijalistička perspektiva, bratstvo i jedinstvo, ostvarivanje zajedničkog života i razvoja na načelima uspostavljenim Ustavom iz 1974. godine, a koja u cjelini poštuju punu ravnopravnost naroda i narodnosti, jednakost prava i odgovornosti svih za vlastiti zajednički razvoj u zajedničkoj državi."

Doista, u to vrijeme malo je ko dovodio u pitanje treba li postojati Jugoslavija, a temeljni sporovi i sve žešće svađe s prepoznatljivom nacionalnom konotacijom vođene su o tome “kakva Jugoslavija”? Miloševićeva propagandna mašinerija uporno i bez skrupula stvara takvu političku klimu i raspoloženje koje traži da se ponovno otvori rasprava o osnovnim načelima jugoslavenske zajednice, o reviziji avnojevskih opredjeljenja koja su ugrađena u Ustav, odnosno ističe se zahtjev za utemeljenu zajednicu na novim principima. Posebno je na udaru Komisija za promjenu Ustava čiji se članovi optužuju i nastoje diskreditirati na razne načine, označavajući ih kao zastupnike kardeljevskog separatizma i nosioce republičkih etatizama.

Miloševićevim ciljevima smeta već formirana ravnopravnost i međusobna odgovornost naroda i narodnosti u provedbi mnogih zajedničkih interese na osnovi ustavnog načela o usklađivanju i sporazumijevanju republika i pokrajina. Ta načela se proglašavaju neefikasnim, princip konsenzusa u donošenju odluka o nekim bitnim pitanjima – anahronim i sl. Sa stanovišta klasičnih državnopravnih teorija, od kojih se svaka prilagođava velikonacionalnom interesu, pokušava se razjasniti razvija li se Jugoslavija kao federacija ili kao konfederacija, da li je Ustav iz 1974. godine glavni krivac njene dezintegracije itd. A u podtekstu te kvazinaučne rasprave jeste, zapravo, veoma izraženo neslaganje s postojećom Jugoslavijom, koja iz različitih interesa ne dolazi samo sa srpske, već i sa slovenske i hrvatske strane.

Slovenski nacionalistički program razrađen je u časopisu *Revija* br. 57, u Hrvatskoj se reafirmiraju glavne teze “maspoka” iz sedamdesetih godina, dok su BiH i Makedonija, uglavnom, na stajalištu očuvanja avnojevske Jugoslavije, promjena Ustava iz 1974., ali da se ne diraju njegova osnovna načela. Crna Gora se s početka kolebala, da bi političkom čistkom u “antibirokratskoj revoluciji” kasnije postala običan trabant i slijepi izvršilac politike Miloševićevog štaba.

Koplja su se počela lomiti naročito o tzv. avnojevskom kontinuitetu.

U osnovi, radilo se o radikalnom osporavanju dotadašnje ustavne koncepcije Federacije izgrađene na avnojskim načelima. U tom kontekstu odmah je otvoreno i pitanje povijesnog legitimiteta i opravdanosti postojanja pojedinih republika, a naročito pokrajina, odnosno jednakih prava naroda i narodnosti.

Kad je riječ o BiH (a na poseban način i Makedoniji i Crnoj Gori), reafirmiraju se stare velikodržavne i nacionalitičke koncepcije, logika “SHS osovine”, uz minoriziranje njenih političkih interesa i osporavanje legitimiteta i državnosti Republike. Ona se sve više nastoji proglasiti vještačkom, avnojevskom konstrukcijom, Titovom izmišljotinom, a shodno tome i napad na Bošnjake, ponovo se intenzivira. Na tom planu strogo dirigirana beogradska štampa ne bira sredstva.

U Srbiji ta čistka ide odlučno i nemilosrdno. Čitav partijski aparat je primarno u toj funkciji. Na Kosovu je ona još drskija i bezobzirnija i završava masovnim hapšenjima, fizičkim maltretiranjima i namještenim sudskim procesima koji po okrutnosti i licemjerstvu ne zaostaju za onim iz tridesetih godina, koji su označeni kao jeza staljinizma. U Vojvodini je, po principu “cosa nostra”, čistka kolektivna i prekonoćna. Isto je tako, i još brutalnije, u Crnoj Gori.

Da bi sve to dobilo oreol bitke za Jugoslaviju, trebalo je pridobiti i SKJ, odnosno ostvariti političku prevlast u njegovom Centralnom komitetu i Predsjedništvu. Sam CK SKJ sve više postaje “zbirno mjesto” ukupnih jugoslavenskih nesuglasica i nacionalizmom posredovanih interesa. Integrativna moć SKJ postaje vrlo tanana, on je sam raspolućen ukupnim proturječnostima, nemoćan pred narastajućom nacionalističkom bujicom koja poplavljuje i njegova mnoga rukovodstva. Plenumi Centralnog komiteta i sjednice Predsjedništva SKJ u javnosti jačaju defetizam, po svađi, nejedinstvu i političkoj nemoći iskazuju osjećaj da je sve izgubljeno i da je sam socijalistički samoupravni projekt utopijski promašaj koji treba što prije napustiti. Kao kula od karata počinju se rušiti mnoge iluzije i vrednote za koje je decenijama vjerovano da su stamene i neprikosnovene. Uoči Četrnaestog kongresa SKJ čuju se vapajna upozorenja da je jedino socijalizam taj koji ujedinjuje Jugoslaviju, da treba po svaku cijenu sačuvati jedinstvo SKJ (koji treba biti temeljito reformiran) kao jedini stvarni integrativni politički faktor. Sazrela je svijest da se u jugoslavenskom društvu moraju učiniti radikalne promjene; da samoupravljanje ne može biti totalni projekt kojim će se obuhvatiti ukupna društvena reprodukcija; da se pod hitno mora provesti temeljna društvena i privredna reforma, odlučnije krenuti pravcem tržišne ekonomije, afirmacije privatne svojine i konkurencije, da se do kraja raskine personalna unija između partije i države i da se u punom smislu uvaže zahtjevi za političkim pluralizmom, izradom pravne države, jačanjem demokracije, jačanjem korpusa ljudskih i građanskih prava i sloboda itd.

Pitanje Jugoslavenske federacije nastojalo se postaviti kao pitanje budućnosti, odnosno kao “pitanje koncepcije jugoslavenskog socijalizma sutrašnjice”, u smislu da se ono neće svoditi samo na kozmetičko dotjerivanje, na prepravljanje njegovih prijašnjih oblika, koji su se razvijali u specifičnim historijskim okolnostima i unutar materijalno i duhovno nerazvijenog društva.

Reformska zamisao polazila je od toga da socijalizam ne mora biti monopartijskog tipa, da se on treba “razvjenčati” od etatizma i birokratizirane partijske države te da se on može i mora razvijati na tržišnoj privredi, novim ekonomskim principima i afirmaciji temeljnih dostignuća savremene civilizacije – materijalnim, tehnološkim, naučnim i informacijskim, kulturnim i drugim. Dakle, graditi moderni socijalizam u kome će se maksimalno uvažavati postulati socijalne države i prihvatiti svi ostali emancipatorski i humanistički principi i sadržaji.

Vjerovalo se da pravno-politički okvir za realizaciju tih ciljeva može pružiti koncept moderne demokratske federacije u kojoj bi jasno bile naznačene prerogative savezne države (odbrana, moneta, jedinstveno tržište, slobodan protok roba, kapitala, radne snage i informacija, jedinstven korpus građanskih prava i sloboda, osnove poreske politike, zajednički, ali temeljito rekonstruirani spoljni poslovi), te i nadležnosti republika i pokrajina uz mnogo veći stepen njihove samostalnosti, naročito na ekonomskom planu, uz uvažavanje nacionalnih specifičnosti, kulture, tradicije i sl. I dalje se polazilo od samoupravnog produkcionog odnosa kao temelja ekonomskog i političkog sistema u cjelini, kroz koji je tumačena i bit odnosa u jugoslavenskoj federaciji. Jer, na samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima oblikovan je i novi tip federalizma, tzv. samoupravni federalizam koji je, doista, mijenjao federaciju od oblika teritorijalne organizacije državne vlasti u instrument socijalističke zajednice naroda i narodnosti i samoupravnog udruženog rada. Jasno je bilo da je koncepcija koju je inaugurirao Zakon o udruženom radu (donesen 1976. godine) umnogome propala, da je ona parcijalizirala i rad i "udružene radnike", ekonomski polučila loše rezultate, podstakla još jaču birokratizaciju društva i sl.

Ustavne promjene

U fokusu svih političkih rasprava bili su različiti koncepti samih ustavnih promjena, što je, prema mnogima, najviše i doprinijelo slomu reformskog kursa u bivšoj SFRJ.

Opće opredjeljenje je bilo da "zurovsku" praksu treba mijenjati, instalirati efikasnije i na ekonomskoj logici zasnovane mehanizme upravljanja društvenom reprodukcijom, ali ne po cijenu da se ponovno instalira centralističko rukovođenje i izvrši nova etatizacija društvenih odnosa. Jer, u često opravdanoj kritici Ustava iz 1974. godine, koga je svakako u nekim bitnim segmentima trebalo mijenjati, posebno u odnosu na totalno favoriziranje društvene svojine, utopijsku koncepciju udruženog rada, kompliciranost i neefikasnost delegatskog sistema itd., mnogi ne traže rješenja koja bi favorizirala novi reformski kurs i afirmaciju tržišne ekonomije, već lamentiraju nad Ustavom iz 1963. godine, želeći stvari vratiti natrag u okrilje unitarizma, centralističke ekonomije i lažnog monolitizma.

Sa tim ciljem, Miloševićevi teoretičari podastiru naizgled čvrste i primamljive argumente i gro kritike se uglavnom svodi na sljedeće:

- Jugoslavija je jedina složena (savezna) država na svijetu u kojoj postoje dva doma i u kojoj se bitne odluke donose na temelju potpune saglasnosti. Posebno se ističe tobožnji nonsens da Ustav nije moguće izmijeniti bez saglasnosti skupština svih republika i pokrajina;
- Sve poznate konfederacije u svijetu su se transformirale u federacije, samo Jugoslavenska federacija sve više ide u vode konfederacije;
- Glavni generator krize je Ustav iz 1974. godine koji favorizira elemente konfederalizma, a oni se ogledaju u načinu formiranja Skupštine SFRJ, prihvatanju odluka na temelju saglasnosti u Vijeću republika i pokrajina, ustavno određenom odnosu između Ustava SFRJ i ustava republika i pokrajina, odnosu između saveznih i republičkih zakona, te načinu formiranja Predsjedništva SFRJ;
- Ustavna koncepcija Federacije potiče posebne interese na štetu općih, te bi je i stoga trebalo temeljito rekonstruirati. Tako bi se spriječio policentrični etatizam koji je jedan od glavnih faktora dezintegracije Jugoslavije, a izmijenio bi se i mehanizam prema kojem savezni organi i nisu pravi organi Jugoslavije, već samo tijela koja okupljaju predstavnike republika i pokrajina, što vrijedi i za Skupštinu SFRJ, kao i Predsjedništvo SFRJ;
- Ustav iz 1974. inaugurira svojevrsnu spregu nacionalnog i samoupravnog, čime se uz mnoge nedorečenosti, zamagljenost formulacija i pravne nepreciznosti, široko otvaraju vrata i nacionalizmu, posebno onom separatistič-

kog tipa. Najveći je problem što Federacija postaje mjesto dogovaranja, a ne opredjeljenja, a samo formiranje republičkih država logično rađa politički pluralizam i sve jači nacionalizam;

- Potrebno je što hitnije osigurati finansijsku samostalnost Federacije, što znači samostalne i trajne izvore finansiranja njenih funkcija i organa;
- Samostalnost republika i pokrajina odveć je utemeljena na nacionalnom kriteriju, čime je prenaglašena nacionalna, a ne narodna suverenost;
- Tu su i glavna izvorišta nacionalizma i separatizma. Samo prenaglašavanje "avnojevskog duha" Federacije znači insistiranje na njenom "ugovorenom" značenju;
- Jugoslavenska federacija je "netipična", jer je u njoj izrazito snažan položaj republika i pokrajina u smislu njihovog neposrednog sudjelovanja u procesu odlučivanja na nivou Federacije, posebno odlučivanja na temelju saglasnosti. Tu onda dolazi do presumpcije nadležnosti u korist republika i pokrajina u izvršavanju saveznih zakona, zbog načela paritetne zastupljenosti republika i pokrajina i zato što ne postoje kontrola republičkih i pokrajinskih ustava i načelni prioritet republičkih pokrajinskih zakona, te posebno prava veta koja imaju republike i pokrajine u postupku mijenjanja Ustava SFRJ;
- Postojeću ustavnu koncepciju Federacije treba temeljito rekonstruirati, prije svega, sa ciljem da se iz nje izbace svi konfederalni elementi, odgovornost republika zaoštriti, radikalno smanjiti kompetencije i prava pokrajina, Federaciju učiniti efikasnom itd.

Ovakve kritike, u kojima je bilo dosta utemeljenih argumenata i istinske želje za unapređenjem efikasnosti odlučivanja na nivou Federacije, njenog moderniziranja i prilagođavanja potrebama zacrtane reforme, ipak se u velikom dijelu počinju svoditi na uprošćenu formulu prema kojoj je Ustav iz 1946. instalirao federaciju sa naglašenom ulogom ili izrazitom prevlašću centra, da je Ustav iz 1963. uspostavio, maltene, idealnu ravnotežu između savezne države i republika i pokrajina, a da je Ustav iz 1974. godine Jugoslavensku federaciju usmjerio ka konfederalnim vodama koje sve više muti separatizam, narastajući nacionalizam, republički etatizam, i sl.

U tome se vidi glavni razlog za snažne procese dezintegracije jugoslavenskog društva.

Zapravo, ključna je teza da je za općedruštvenu krizu glavni krivac ustav, naročito ustavno normiranje odnosa u Federaciji. Ergo, da bi se izašlo iz te krize, trebalo je donijeti novi ustav i radikalno rekonstruirati te odnose.

Bez obzira na svu birokratsku sporost, politička mešetarenja i prepucavanja, koncepcijske razlike, teorijsku nemuštost i nesposobnost da se izađe iz određenog "mentalnog sklopa" i starog načina razmišljanja, ipak se uoči 14. kongresa SKJ (kraj 1989.) vjerovalo da će se moći doći do općeprihvatljivog rješenja i spasiti jedinstvo SFRJ.

Prijedlozi idu u pravcu da samostalnost i samoupravnost republika i pokrajina ne mora ići ka dezintegraciji, već da ona, ako se postavi na ovim reformskim principima, otvara mogućnost nove integracije na jedinstvenom jugoslavenskom tržištu. Izlaz se traži, ne u ponovnoj centralizaciji i hijerarhijskoj nadređenosti Federacije, već u tome da se promijeni odnos između politike i ekonomije, etatizma i samoupravljanja.

Nije se radilo samo o “pokušaju spašavanja komunizma”, jer reformistička linija najvećim dijelom odbacuje naslijeđene dogme i ideološke sakramente. Rušenjem fetiša društvene svojine, koncepta udruženog rada i rukovodeće uloge radničke klase i sl., afirmira se čak i kapital, odnosno i svi temeljni principi kapitalističke ekonomije. Zato reformske snage, kao cilj dogradnje ustavnog sistema, odbacuju nametnute dileme o uspostavljanju snažne republičke ili savezne države i one su za podsticanje demokratizacije, za oslobađanje ekonomskih zakonitosti, stimuliranje privatne inicijative, zaoštrenu konkurenciju i pluralizam svojinskih oblika.

Posebno se polazi od toga da je od bitnog značaja za samostalnost i suverenitet naroda i njihovih republika da niko od njih ne može biti prisiljen na rješenje koje bi značilo prenošenje nadležnosti na savezne organe, već da ono uvijek bude dobrovoljna i svjesna odluka s kojom se moraju saglasiti sve republike i obje pokrajine.

Javna rasprava o Nacrtu ustavnih amandmana isto se odvija u znaku dvaju dijametralno suprotnih pristupa. S jedne strane, traži se dodatno proširenje nadležnosti Federacije, uz obrazloženje da je to neophodno za osiguranje veće integracije jugoslavenskog društva i eliminaciju konfederalističkih elemenata, čime bi se pospješio zahtjev za stvaranjem jedinstvenog tržišta.

S druge strane, iskazani su i suprotni stavovi, prema kojima proširenje nadležnosti Federacije krnji suverenitet republika i njihovu ustavnu odgovornost za vlastitu sudbinu i zajednički razvitak. U tom kontekstu, nerijetko su bili i zahtjevi da nadležnosti Federacije treba bitno ograničiti i mnoge od njih prenijeti na republike i pokrajine. Uglavnom se Federaciji u nadležnost “ostavljala” zajednička moneta, pitanje odbrane zemlje, (globalno) uređivanje vanjske politike, usklađivanje carina i pitanje energetike. Neki su tome dodavali i ekonomske odnose sa inozemstvom, osnove poreske politike, te jedinstveno uređivanje korpusa ljudskih i građanskih prava i sloboda.

Posebna rasprava se otvarala o položaju Predsjedništva SFRJ.

Ne ulazeći u detalje te kontroverzne i žestoke rasprave koja je počela sa otvaranjem “srpskog” pitanja o Jugoslavenskoj federaciji, te do krajnje kritičkog propitivanja odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a itd., treba istaći da su, prije svega, teoretičari iz Srbije uporno dokazivali da se ustavnim promjenama treba omogućiti dijelovima srpskog naroda koji žive u pokrajinama da ostvaruju svoja suverena prava i unutar svoje republike, a ne da Srbi koji žive u pokrajinama ta prava najprije ostvaruju putem federacije, a mimo Republike.

Polazilo se od teze da se njihova građanska i druga prava “zaustavljaju na granicama pokrajina” i da bi u interesu ostvarivanja sloboda i prava ljudi trebalo formirati vrhovni sud SR Srbije kao najviši sud u Republici i na njega prenijeti nadležnosti da odlučuje o vanrednim pravnim lijekovima protiv odluka pokrajinskih vrhovnih sudova. Polazilo se od toga da zakoni moraju da vrijede na čitavom teritoriju SR Srbije (posebno u poslovima narodne odbrane, državne bezbjednosti i međunarodnih odnosa).

Nacrt amandmana na Ustav SFRJ sadržavao je sljedeće promjene, kojima je trebalo eliminirati neke nedosljednosti i slabosti dotadašnjih ustavnih rješenja:

- ravnopravnost jezika naroda i narodnosti u nastavi;
- prihvatanje načela da odluke, isprave i drugi pojedini dokumenti imaju jednaku pravnu vrijednost na čitavom teritoriju SFRJ;
- jasno izraženo načelo da su protuustavni svi propisi i drugi dokumenti i postupci kojima se organizacija udruženog rada ili radni ljudi dovode u neravnopravan položaj prema svom sjedištu, odnosno prebivalištu;
- pokrajine su dužne ostvariti međusobnu saradnju u sklopu međunarodne saradnje SR Srbije;
- nadležnost Federacije da uređuje režim rada propisana je tako da se omogući Ustavu SR Srbije da odlučuje o tome jedinstveno za čitav teritorij te republike;
- nadležnost Federacije u odlučivanju o koliziji republičkih, odnosno pokrajinskih zakona propisana je tako da se omogući Ustavu SR Srbije da to pitanje uredi u skladu sa specifičnošću SR Srbije;
- nadležnost Saveznog suda u odlučivanju o sukobima nadležnosti između sudova s područja dviju ili više republika određena je tako da se ne izjednačavaju republika ili pokrajina;
- izmijenjena je nadležnost Ustavnog suda Jugoslavije tako da više ne odlučuje o sukobima nadležnosti koji nastaju unutar SR Srbije.

Prema mnogim ocjenama, ove novine su ustavno-pravno bolje izrazile položaj SR Srbije i pokrajina u njoj. Tada još nisu ozbiljnije mijenjana osnovna načela Ustava SFRJ, ali je to, ipak, izazvalo dosta oštru reakciju u pokrajinama, koja su u 28 slučajeva predlagale rješenja različita od onih koja su prihvaćena u Nacrtu amandmana na ustav SR Srbije (počev od pitanja službene upotrebe jezika, izvršavanja republičkih zakona na čitavom području Republike, pa do nadležnosti u pitanju krivičnog zakonodavstva, općenarodne odbrane, nadležnosti sudova itd.).

Javna rasprava o Nacrtu amandmana uzrokuje ozbiljne političke sukobe koji će kasnije rezultirati masovnom političkom čistkom u obje pokrajine.

Zašto su ova pitanja važna za temu kojom se bavimo?

Prvo, jedan od ključnih faktora ukupnih političkih nesuglasica i žestokih svađa u godinama pred raspad SFRJ bio je upravo odnos prema Ustavu iz 1974., tj. ukupnim ustavnim promjenama;

Drugo, kao na malo kom segmentu jugoslavenske strukture, upravo na ovoj ustavno-pravnoj ravni na površinu su iskrsla sva neslaganja, goleme koncepcijske razlike u pogledu budućnosti zajedničke države, te uloga Srbije u svim tim događajima;

Treće, kroz ustavno-pravnu sferu predlagane promjene (koje smo samo marginalno komentirali) najpregnantnije su iskazale sve nacionalističke tendencije, razgolitile velikodržavne koncepte, praksu hegemonizma i nametanja većinske volje, te potiranje interesa "malih" naroda koji se i o nekim najkrupnijim promjenama uopće nisu ni pitali;

Četvrto, u ovoj oblasti se najjasnije razotkrila beskrupuloznost "memorandumskih ambicija antibirokratske revolucije" i Miloševićevog nacionalističkog projekta.

Peto, neprihvatanje metoda političkih ucjena, diktata i nametanja volje iz jednog centra, te promoviranje prakse da se silom realizira jedan megalomanski nacionalistički koncept, bli su uvod u rat i raspad SFRJ.

Šesto, naročito se na primjeru "rješavanja pitanja pokrajina" i drastičnog kršenja Ustava SFRJ, vidjelo da ta politika neće birati sredstva ni metode u realizaciji svojih davno zacrtanih ciljeva, i već su se tu napravile karte "velike Srbije" koja je poslije "sređivanja" stanja u pokrajinama iskazala ambicije da po istom receptu proširi svoje granice na račun Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije.

Moglo bi se navesti još mnogo indikatora koji govore da se u maglovitoj i kontroverznoj ustavno-pravnoj raspravi, uglavnom pod plaštom brige za očuvanje Jugoslavije, sistemski provodio koncept stvaranja "velike Srbije" i potiranja volje i interesa većine naroda i narodnosti u Jugoslaviji. (Historija će odgovoriti koliko je to sve bilo u interesu i samog srpskog i crnogorskog naroda.)

Ta politika se u osnovi bazirala na principu da ono što tražim za sebe, negiram drugom. Naprimjer, glavna teza da "Srbi treba da žive u jednoj državi". Dok se realizacija te teze nastojala prikriti zahtjevom da se živi u modernoj, demokratski uređenoj federativnoj Jugoslaviji, mnogi su te zahtjeve smatrali legitimnim i opravdanim. No, čim je ona ogoljena do mjere da se pod Jugoslavijom ne mora smatrati njenih svih šest republika i dvije autonomne pokrajine, i da Jugoslavija može biti sprva sa pet, kasnije sa četiri, i na kraju sa dvije republike (faktički bez pokrajina), bilo je jasno da je krajnji cilj "velika Srbija", a ne demokratski i dogovoreno uređena i na dobrovoljnoj osnovi razvijena višenacionalna zajednica.

Da bi se realizirala teza da svi Srbi treba da žive u jednoj (jedinstvenoj) državi, suspendiran je ustavni položaj pokrajina. I glavni razlog te suspenzije se onda prebacuje drugima. U Srbiji su ukinute zato da bi Srbija postala jedinstvena država, ali zato moraju da se formiraju u Hrvatskoj, jer tamo živi 11% Srba. Treba ih u vidu zaokruženih nacionalnih kantona, srpskih republika ili autonomnih oblasti formirati u Bosni i Hercegovini, jer i tamo, u mnogo većem broju nego u Hrvatskoj, žive Srbi. Crnu Goru treba svim sredstvima natjerati na prisajedinjenje, jer "Crna Gora je srpska Sparta, a Crnogorci najčistiji Srbi".

Makedoniju treba vojnim, političkim i ekonomskim sredstvima dovesti u "ćorsokak", jer je ona historijski svakako "južna Srbija", a Makedonci su izmišljen "politički narod".

Kosovo svakako jeste sa starom Raškom "kolijevka srpskog naroda", a Albanci su tu "uljezi", nasilni uzurpatori koje, ako neće biti potpuno lojalni, treba protjerati i silom skršiti njihov zahtjev za autonomijom, i danas sa nezavisnošću i samostalnošću.

Mađarima treba pokazati da oni ionako imaju više prava nego Srbi u Mađarskoj i da, ukoliko ne prihvate novouspostavljeno stanje, onda bi se mogli provesti gore od Albanaca itd.

Tako dolazimo do Dražine, odnosno Moljevićeve "Jugoslavije", programa Ravnogorskog štaba korigiranog Miloševićevim mešetarenjem i iznuđenim ustupcima. A u epicentar tog programa, po prirodi stvari, dolazi ponovno Bosna i Hercegovina, odnosno pitanje Bošnjaka.

Bosanskohercegovačka kataklizma – tragedija Bošnjaka

Paukova mreža oko Bosne i Hercegovine plela se više godina. Čekao se samo povoljan moment da se zada smrtonosni ugriz. U jeku "antibirokratske revolucije" na svaki način su se masovni mitinzi iz Srbije i Crne Gore htjeli importirati u Bosnu i Hercegovinu. Operativni izvršioci iz Miloševićevog štaba, tipa Šolevića i sl., to su dijelom i uspijevali, tako da je mitingaška podrška Miloševićevoj politici, uglavnom pod plaštom podrške borbi protiv "kontrarevolucije" na Kosovu, uslijedila počev od Drvara, Šipova, preko Romanije, pa do Nevesinja, Gacka i Trebinja. Uz sve to je išlo pompezno nošenje mošti kneza Lazara, osvećivanje mnogih pravoslavnih crkava koje se nerijetko pretvaralo u eminentne političke manifestacije sa parolama "ovo je Srbija", slikama Miloševića, pozivom na "sveti rat", itd.

"Obrađivanje" BiH traje godinama, kako u politici, tako u literaturi, historiografiji, žurnalizmu i sl., da bi naročito u periodu od 1987. do 1992. godine primilo obilježja neviđene kampanje. U tome, kao i u odnosu na Sloveniju i Hrvatsku, samo u mnogo većoj mjeri, s većom ostrašćenošću, drskošću i beskrupuloznošću, prednjače beogradski mas-mediji, sve pod kapom i strogom kontrolom oficijelne srbijanske politike.

Osnovna je teza da su Srbi u Bosni i Hercegovini, slično kao na Kosovu, posebno ugroženi. Da su u neravnopravnom položaju u odnosu na favorizirane "Muslimane" i Hrvate, da ih je sve manje na istaknutim političkim funkcijama, privrednim organizacijama i da su zbog diskriminatorskog položaja i smišljene politike koja se gotovo paralelno s jačanjem bosanskohercegovačke državnosti provodi prema njima – čak prinuđeni i da migriraju u Srbiju, posebno u Beograd.

U stotinama napisa dokazuje se da krajevi u BiH, koji su nastanjeni pretežno srpskim življem i koji su u ratu najviše krvarili, u socijalizmu najmanje dobili; da u privrednom i kulturnom smislu ti krajevi sve više zaostaju u odnosu na "muslimanska" i "hrvatska" područja i sl. Tu se naročito poteže pitanje Bosanske krajine koja je, tobože, i pored kozarske epopeje i neosporno velikog stradanja i doprinosa koji je dala u Drugom svjetskom ratu, i dalje ostala zapostavljena, a srpsko stanovništvo zbog ekonomskog osiromašenja, ali i smišljene politike, bilo prinuđeno da migrira.

To je samo nešto savremenija teza srpskih nacionalističkih koncepcija koje svoju teorijsko-političku razradu naročito dobijaju u periodu karađorđevićevske diktature i u insistiranju na Vrbaskoj banovini kao kompaktnoj cjelini na koju Srbi polažu "istorijsko pravo".

Oni, naprimjer, stvaranje suverene SR Bosne i Hercegovine, kao ravnopravne države i društveno-političke zajednice unutar SFRJ, smatraju vještačkom političkom tvorevinom kojoj je cilj razbijanje integriteta srpske nacije koja ima "istorijska prava na Bosnu, Hercegovinu, Baniju, Liku, Kordun i dijelove Slovenije".

Svedeno, iz tih teza proizlazi da su proporcionalno žrtvama koje su Srbi dali u oba rata u novoj Jugoslaviji oni najmanje dobili, da su te žrtve, maltene, bile uzaludne i da su kajmak revolucije pobrali upravo oni narodi koji gotovo da u njoj nisu ni učestvovali ili pak da je njihov doprinos nemjerljiv sa srpskim.

Politika bratstva i jedinstva, socijalističkog zajedništva i ravnopravnosti koja se nastojala principijelno provoditi u Bosni i Hercegovini, gdje se još na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a gotovo plebiscitarno izjasnilo za opredjeljenje da Bosna i Hercegovina "nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska i muslimanska i hrvatska", kao i ostalih naroda i narodnosti koji u njoj žive, od srpskog nacionalizma proglašena je vještačkom, politički nametnutom i historijski neutemeljenom tvorevinom koja samo presijeca iskonske veze bosanskohercegovačkih Srba sa nacionalnom maticom i time ugrožava integritet srpske nacije.

Najekstremniji oblici tog nacionalizma ogledaju se u otvorenoj reafirmaciji četništva koje se predstavlja kao glavni patriotski pokret i ideologija rodoljublja kome je, osim pojedinih kompromitacija, ipak glavni cilj bio očuvanje jugoslavenske države. Tu se svjesno zataškava fašistički, genocidni i krajnje šovinistički karakter toga pokreta, odnosno sva ona zlodjela koja su vršena kako nad srpskim, tako i nad ostalim (a naročito bošnjačkim) narodom. Naprimjer, u dijelu historiografije ili literarne produkcije minoriziraju se četnička, a hipertrofiraju ustaška zlodjela, s ambicijama da se pokaže da su drugi sve započeli, da su pojedini četnički pokolji samo odbrana od već počinjenih zlodjela nad srpskim življem, odnosno da je četništvo maltene bilo u funkciji narodnog spasenja i borbe "za svetu slavu i krst časni".

U tome smislu se minoriziraju i rezultati narodnooslobodilačke borbe, uz teze da je ona u osnovi bila "komunistički komplot" pod patronatom Moskve i da partizani ne bi nikada ni požnjeli rezultate borbe da nije bilo pomoći Crvene armije.

Osnovni pravci djelovanja srpskih nacionalista i kleronacionalista su usmjereni na oživljavanje i jačanje "nacionalne svijesti", raspirivanje nacionalne mržnje i netrpeljivosti na osnovama već poznatih teza o "ugroženosti" srpskog naroda. Aktuelizacija te teze uslijeđuje naročito u vezi s poznatim događajima na Kosovu, te u retorici glavnih političara iz Republike Srpske, što služi kao podsticaj za sve agresivniji srpski nacionalizam i separatizam u BiH. Pozivaju "Srbe na okup" pa kao osnovu za rješavanje situacije na Kosovu nude pravoslavlje, tvrdeći da vjersko ima i političko značenje i ističući da Crkva ne smije ostati pasivna pred činjenicom da su Srbi "nezaštićeni i razapeti" između vlasti i onih koji ih progone sa ognjišta. Na razne načine siju nepovjerenje prema albanskom narodu u cjelini i vještom manipulacijom objektivno prisutnu tenziju među građanima, posebno srpske i crnogorske nacionalnosti, nastoje pojačati i time utjecati na rješavanje situacije na Kosovu. Unekoliko je ove klasične teze pomutila samostalnost i nezavisnost Crne Gore, te rezolutni stavovi Međunarodne zajednice o eventualnoj nezavisnosti Kosova.

Polovinom osamdesetih godina naročito se podgrijava i svim sredstvima beogradske propagande rasprostire teza o tome da Muslimani tiho ostvaruju supremaciju u Bosni i Hercegovini, da se njihov broj "neprirodno" uvećava u odnosu na Srbe i Hrvate i da je iseljavanje Srba iz BiH rezultat njihovog podređenog ekonomskog i političkog položaja i pritisaka koji se vrše na njih.

Važno je bilo po svaku cijenu dokazati tezu o ugroženosti Srba u Bosni i Hercegovini. Realni pokazatelji nisu bili važni već su i namjerno zataškavani. Stidljiva upozorenja da se čak u BiH, u odnosu na njihovo brojčano stanje (31,21%) radi o favoriziranju Srba, automatski su proglašavana nacionalističkim velikomuslimanskim aspiracijama i sl. Sporadične analize koje su vršene u BiH pokazale su da Srbi u tada vladajućoj partiji participiraju sa 46%, u sudstvu sa 54%, na četiri bosanskohercegovačka univerziteta sa 56%. Situacija u kulturi, informatici (štampa, radio i TV) je također bila enormno u korist srpskih kadrova itd.

Što se migracije tiče, svjesno se previđala činjenica da je upravo Bosna i Hercegovina u cijelom poslijeratnom periodu najjače emigracijsko područje u Jugoslaviji. Naime, u ukupnoj migracijskoj razmjeni iz BiH je mnogo više odlazilo nego što je dolazilo stanovnika.

Da se vratimo samo pet-šest godina unazad. Postojala su različita gledišta koja su bila, a i danas su, naročito prisutna u Srbiji, doduše u vrijeme kada je ona još pretendirala da bude Piemont Jugoslavije.

Prvo gledište glasi: od početka krize i raspada SFRJ zvanična srpska politika, predvođena Slobodanom Miloševićem zalagala se za očuvanje Jugoslavije i za mirno rješenje krize. Simptomatično je da se u pravilu ne kaže za kakvu se to Jugoslaviju srpsko rukovodstvo zalaže. Da li je to zalaganje, naprimjer, za "modernu i efikasnu federaciju", čiji će najviši organ – Skupština Jugoslavije – biti konstituiran na principu "jedan čovjek – jedan glas" i na centralističkom principu "povećavanje kompetencija Federacije, a smanjivanje kompetencija republika i autonomnih pokrajina", uz pozivanje na "jačanje jedinstva Srbije" i "jedinstva" Federacije sa ciljem onemogućavanja "partikularizama" i "separatizama".

Zalaganje za takvu Jugoslaviju, zapravo, znači dominaciju i povlaštenost najvećeg naroda i najveće republike (Srbi i Srbija), a neravnopravnost drugih republika i naroda. Kako su mnogi, ne bez ironije, primijetili, to je, zapravo, hegemonija Srba i Srbije u Jugoslaviji i pretvaranje iste u "Srboslaviju".

Pojednostavljeno, apostrofiraju se samo nacionalizmi drugih naroda, koji ih je, dakako, bilo, uz to ide i obična konstatacija da su ti nacionalizmi u sklopu "opšte zavjere protiv srpskog naroda", "veoma pomognute spolja", da su oni bili faktor razaranja Jugoslavije i da su oni gurnuli svoje narode u "bratoubilačke ratove, pre svega, protiv srpskog naroda".

Na primjeru Bosne i Hercegovine govori se da je to građanski rat u kome su se sukobila tri naroda. Uz to se dodaje da ima i elemenata vjerskog rata. Nadalje, ide teza o “uravnilovci”, odnosno podjednakoj krivici i tvrdnji da su sva tri naroda vršila ratne zločine, odnosno zločin genocida. Očita je namjera da se agresor izjednači sa žrtvom, da se masovni zločin spram sporadičnim zločinima ujednači, ili pak minorizira.

Na primjeru Bosne i Hercegovine to otprilike izgleda ovako: jeste da je u Sarajevu stradalo, odnosno od srpskih granata pobijeno blizu 12.000 ljudi i da je više od 40.000 ranjeno. Jeste da je u Srebrenici za dva-tri dana pobijeno od 8.000 do 12.000 ljudi, da je bilo zločina u Prijedoru, Sanskom Mostu, Bijeljini, Foči, Višegradu, Zvorniku, Bratuncu, Rogatici, Vlasenici, Brčkom, Nevesinju, Gacku, Bileći, Kulen-Vakufu itd. itd., ali ubijani su i Srbi, npr. u Sarajevu (Kazani), Mostaru i dolini Neretve itd., što govori u prilog tezi da su svi vršili zločine i da su svi krivi.

Problem je u tome što se 200.000 pobijenih Bošnjaka (od toga najmanje 85% civila), i gotovo milion prognanih i raseljenih Bošnjaka i Hrvata izjednačava sa, ipak, minornim brojem civilnih žrtava koje je imalo srpsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini (od ukupnog broja srpskih žrtava u BiH obrnuto proporcionalno bošnjačkim žrtvama – 85% su bili vojnici ili oni iz paravojnih sastava).

To i jeste suština bosanske tragedije i krvave tranzicije.

Bošnjaci i Bosna
(Povodom obilježavanja stogodišnjice osnivanja Muslimanske narodne organizacije)

Šaćir Filandra

Obilježavanju stogodišnjice bošnjačkog institucionalnog političkog djelovanja odgovara svečanost. U takvom raspoloženju nastojat ću sažeto iznijeti vlastito razumijevanje osnovnih tokova savremene bošnjačke politike kroz odnose bošnjačkog i bosanskog. Prvo ću iznijeti pozitivne a potom negativne značajke te politike.

Bošnjaci danas moraju sagledati brojne generacije svojih političkih djelatnika i pređeni politički put u 20. stoljeću, te nanovo kritički analizirati principe i domete svoga političkog djelovanja. Šta je bio cilj bošnjačke politike i u kojoj je mjeri ostvaren? Ovo osnovno pitanje traži jasan i nedvosmislen odgovor. Nedjeljiva, nezavisna, slobodna, građanska i demokratska Bosna i Hercegovina bio je i danas jeste, te bi i ubuduće trebao biti osnovni cilj bošnjačke politike. Bosna je način i forma opstanka Bošnjaka. Potpuna je podudarnost bošnjačkog i bosanskog političkog nacrta zato što su Bošnjaci svoju nacionalnu sudbinu i svoj opstanak vezali za sudbinu i karakter bosanske državnosti. Ovaj povijesni cilj je današnjom nezavisnom Bosnom i Hercegovinom, bez obzira na njenu unutrašnju podjelu i stanje nezvaničnog poluprotektorata u kome se nalazi, u potpunosti ostvaren. Generacija kojoj pripadamo dala je pečat tom povijesnom toku. Bošnjački politički razvojni luk protezao se od ideje o vjersko-prosvjetnoj autonomiji s početka 20. stoljeća do pune nacionalne suverenosti na njegovom kraju.

Bošnjaci danas poslije više stoljeća žive u nezavisnoj Bosni i Hercegovini. Sve do prije deceniju i po Bosna je svoju posebnost čuvala kao dio složene političke forme s uvjerenjem mnogih da je ona bez nekog zaštitnog i nadsvođujućeg političkog okvira neodrživa. Samostalnoj Bosni danas je prijeko potrebna Evropska unija. Međutim, Bosna je i bez njene zaštitničke uloge održiva. Posmatrano iz povijesne perspektive samostalnost Bosne je ono što određuje konstelaciju političkih odnosa i traži nova rješenja. Jedno je sigurno, Bosnu ne mogu sačuvati međunarodne institucije već samo jasni principi unutrašnjeg sklada njenih različitosti, a prije svega načela ravnopravnosti i jednakosti njenih građana i naroda.

(Današnja politička praksa političkih rješenja dva na prema jedan, gdje su najčešće Bošnjaci i Hrvati na jednoj a Srbi na drugoj strani, nije dobra. Kod zadnjih propalih pokušaja ustavnih promjena Srbi i Bošnjaci činili su blok naspram Hrvata, a sutra će to činiti i često već čine Hrvati i Srbi naspram Bošnjaka.)

Iz stoljetnog hoda bošnjačke politike navest ću neke značajke. Bošnjaci su u političkoj djelatnosti uvijek davali prednost izgradnji i očuvanju zajedničke države nauštrb posebne, vlastite nacionalne dionice u toj državi. Oni su uvijek davali prednost bosanskom u odnosu na bošnjačko, ili, drukčije rečeno, svaki nacionalni bošnjački politički potez odmjeravali su prema njegovu refleksu na stanje bosanskog političkog okvira. Zato je država Bosna i Hercegovina njihova najveća i vodeća politička vrijednost. Ta činjenica je u bitnome određivala i danas određuje tokove razvoja njihove nacionalne svijesti.

Paralelno ovom državotvornom Bošnjaci su imali i uskonacionalni tok svoje politike. Njegova dimenzija se ogledala, a dijelom se i danas ogleda u posvemašnjem redukcionizmu bošnjačke politike na samo jednu od njenih dimenzija, socijalnu, ideološku ili povijesnu. Zavisno o tome kojoj se od tri važne društvene kategorije u političkoj djelatnosti davala prednost – naciji, državi, ili religiji – uspostavljale su se i različite politike. S tog aspekta redukcionizam u bošnjačkoj politici javljao se svaki put kada su interesi države bili podređeni interesima nacije i religije. Oblik egzistencije političke slobode savremenih ljudi je država, te ona kao forma organizirane ljudske zajednice predstavlja do sada najbolji instrument zadobivanja i osiguranja ljudskog slobodnog i dostojanstvenog življenja. Ovo važi i danas bez obzira na teorijske postavke o postnacionalnom suverenitetu, kraju nacije, države i globalizaciji. Ovaj hegelijanizam nije neodmjeren. Njime se ne vrši nekritičko hipostaziranje države unutar bošnjačke politike, kako se to nekima možda može činiti, već samo potcrtava i pozitivno vrednuje onaj tok bošnjačkog političkog mišljenja koji je u bosanskoj državi, kao složenoj nacionalnoj i konfesionalnoj državi, vidio osnovnu političku vrijednost bošnjačkog skupnog djelovanja. Reduciranje polivalentnog bića bošnjačke politike na njenu etničku dimenziju, znači pristajanje na unutarnju podjelu zemlje, znači neizbježnost sukoba sa Srbima i Hrvatima. Takva politika vodi u podijeljeno bosansko društvo s etniciziranim teritorijama što je uvod u trajnu podjelu zemlje i mogući nestanak države. (Bošnjaci su bez bosanske države minorna vjerska manjina.) Takvog političkog ponašanja bilo je više-manje zadnjih petnaest godina. Nažalost ima ga i danas. Izražava se u stavu pristajanja na unutrašnje podjele, kao uobičajenom i završnom činu. Tako je retorika onih koji zagovaraju ovaj stav: mi imamo svoj prostor, svoje školstvo, svoje zdravstvo, svoje resore u vladi, svoje firme, svoje dijelove budžeta, svoje praznike, svoje umjetnike, svoju televiziju, u konačnici imamo svoj narod kojim mi vladamo i kome mi poreze uzimamo. (U minulim parlamentarnim izborima te snage su jasno pokazale svoje lice kroz nametanje frakcijskih borbi unutar Stranke demokratske akcije.) To su snage koje ne interesira dio Bosne koji se zove Republika srpska. Njima je priča o povratku izgnanih obična fraza jer se u Federaciju iz tog prostora smišljeno dovode Bošnjaci kao glasači. Bošnjaci se tako sabiru u jednom prostoru, uglavnom u sarajevskoj regiji iz koje bi, navodno, nekada trebalo početi ponovno zadobivanje starih prostora, kao što je istočna Bosna.

Drugi sadržaj redukcionizma je konfesionaliziranje bošnjačke politike. To je svođenje Bošnjaka s razine nacije na nivo vjerske zajednice. Bošnjaci takvih tendencija zadnjih decenija nisu pošteđeni. Više je momenata utjecalo na to da konfesionalni aspekt bošnjačkog bića postane važnim kriterijem političke djelatnosti ili određujućim činiteljem političkih izbora. Prvi je komunističko konfesionaliziranje bošnjačkog nacionalnog pitanja na način da su prije četrdeset godina Bošnjaci priznati kao posebna nacija, ali bez nacionalnih institucija. Uloga nacionalne institucije dodijeljena je Islamskoj zajednici, a što se odrazilo na bošnjački politički razvoj u doba raspada komunizma. Tu je i vjera u politici počesto bila prisutna na nepotreban i pogrešan način. Drugi moment se tiče utjecaja tekućeg antiglobalizacijskog konfesionaliziranja i etniciziranja identiteta na širem planu.

Koja su to negativna obilježja bošnjačke politike?

Ako u osnovnim obrisima nastojimo ustanoviti temeljna negativna obilježja savremene bošnjačke politike, onda možemo reći da su ona sadržana u najmanje tri činjenice: negativno samoodređenje, neintelektualizam i vaninstitucionalizam.

Bošnjačka politika, zagovarana i prakticirana posljednje stoljeće, za svoje osnovno obilježje ima negativno samoodređenje. Ono je u bošnjačkoj politici sadržano tako da ona svoje ciljeve određuje *ad hoc* u reakciji na spoljna događanja, a ne iz vlastite biti ili stabilnog sistema vrijednosnih orijentacija. Neposjedovanje jasnog političkog programa unutar dosadašnje bošnjačke politike podrazumijeva, sasvim logično, čitavu zbrku oko metoda dosezanja bilo kojeg političkog cilja, jer od političkog programa zavise metoda političkog rada i djelovanja, sredstva, snage, pravac i dinamika realizacije. Sve to Bošnjaci, ali i svi Bosanci, već dugo iskušavaju.

Drugo negativno obilježje te politike jeste neintelektualizam. Bitna osobina bošnjačkog savremenog nacionalnog razvoja jeste da se bošnjačka nacija dominantno i presudno oblikuje u okviru ratnih zbivanja čiji su Bošnjaci objekt: Prvi svjetski rat, Drugi svjetski rat, raspad Jugoslavije i agresija na Bosnu i Hercegovinu (1992.–1995.). Takvo polazište osvajanja novih stupnjeva nacionalne svijesti uvijek u sebi ima određene ideološke momente, te bitno utječe na politički identitet. Neintelektualizam se oslikava u svojevrsnom sukobu između “visokoakademske inteligencije” i nečeg što bi se zvalo “srednja inteligencija”. Taj sukob nije tekovina aktuelnih aktera bošnjačke politike već on traje od vremena prvih bošnjačkih modernista: Osman-bega Kapetanovića Ljubušaka, Safvet-bega Bašagića, Osmana Nuri Hadžića.

Zbivanja u bošnjačkom narodu devedesetih godina potvrđuju ova stajališta. SDA, kao bošnjački politički izraz u raspadu Jugoslavije i kao apsolutno opravdan, te odlučan čin političkog organiziranja naroda u jednoj predratnoj kataklizmičkoj situaciji, nije bila stjecište elitne bošnjačke inteligencije. Ne navodeći primjere, jer to za ovu priliku nije potrebno, ostaje kao činjenica da vodeća akademska bošnjačka inteligencija taj politički, odnosno narodni pokret, tada nije podržala. I, naravno, otvorio se prostor za oslanjanje tog pokreta na srednju i vjersku inteligenciju, što je dovelo do značajnih represija u okviru definiranja političkog identiteta SDA. Bošnjačka elitna inteligencija jednim dijelom pristupala je toj stranci tek onda kada je ona bila etablirana u sistem vlasti, te još jednom otvorila prostor za prigovarani joj oportunizam. Zatim, sama Stranka se zatvorila za utjecaje sa strane, za kritičko promišljanje vlastite pozicije. Ona je čak utjecaj visoke akademske inteligencije na politiku javno proglašavala nepoželjnim promovirajući tezu da se profesori univerziteta ne mogu baviti politikom. Posljedica ovakvog djelovanja je da danas u vrhu te stranke nema nijedno poznato ime iz akademskih redova.

Treće negativno obilježje te politike jeste vaninstitucionalizam. Bošnjaci su narod s najtanjom, najoskudnijom državotvornom političkom tradicijom. Oni plodove vlastitog političkog angažmana na razini države nikada nisu u punom opsegu osjećali, budući da su u modernom dobu u praksi bili objekt politike. Bošnjaci kao cjelina nikada nisu svoju vlast izvodili na parlamentarni, građanski način. Ta nerazvijenost povijesnog iskustva institucionalnog djelovanja i življenja i danas ostaje bitno obilježje bošnjačke politike, te se vrlo negativno odražava na savremene društvene tokove.

Na kojim načelima počiva bošnjačka politička djelatnost?

Bošnjaci su svoj politički položaj uvijek razumijevali u dijalektičkom odnosu s bosanskom posredovanošću. Nikada se u povijesti savremenog bošnjačkog političkog djelovanja nisu pojavile snage i pokreti koji su razumijevali mogućnost bošnjačkog opstanka bez bosanskog okvira. To je prvo i temeljno načelo bošnjačke politike.

Drugo, ni u najtežim razdobljima vlastite opstojnosti, kao što su tzv. desna skretanja u partizanskom pokretu 1942., genocid u istočnoj Bosni i Sandžaku, opkoljeno Sarajevo ratne zime 1993., Bošnjaci nisu napuštali ideju Bosne kao multilateralne zemlje. Dakle, i u najtežem vremenu za bošnjačku fizičku opstojnost ustrajava se na modelu Bosne kao složene nacionalne, konfesionalne, kulturne zajednice. Ekskluzivno nacionalno razumijevanje Bosne nikada nije bilo politički projekt, mada je bilo i još ima tvrdokorne nacionalne političke prakse kao posljedice zloupotrebe političke djelatnosti pojedinih oligarhija na različitim nivoima vlasti.

Treće načelo bošnjačke političke djelatnosti odnosi se na politiku ekvidistance prema Srbima i Hrvatima. Približavanje ili udaljavanje od Srba i Hrvata u osnovi je uvijek bilo političke naravi. Politika je vazda bila, i jeste, područje interesa. Na sve tri strane mnogi pojedinci i skupine u pojedinim razdobljima prošlog stoljeća nažalost to nisu tako razumijevali. To je njihova lična sudbina koja je bez značajnih tragova na glavni tok bošnjačkog nacionalnog i političkog razvoja. Ovo isto važi i za sve one pojedince iz bošnjačkog etničkog korpusa koji danas za sebe biraju neki drugi nacionalni identitet.

Bosna i Hercegovina kao lakmus papir
Prilog socijalno-kulturno antropološkom definiranju Bosne i Hercegovine od strane Bošnjaka

---

Dželal Ibraković

Svaka analiza aktuelnih kretanja u Bosni i Hercegovini nosi sa sobom veliki rizik da onog koji je vrši stavi u poziciju predviđanja, ali i još više, s obzirom na to da se različito tumači, ne samo prošlost nego i sadašnjost Bosne i Hercegovine, da iskaže svoju neobjektivnost koliko god se trudio da bude na "neutralnoj poziciji". Naime, u konceptu ove države, čija je sudbina, historijski je to potvrđeno, prepuna tragedija, nakon potpisivanja Mirovnog sporazuma za BiH u Daytonu, SAD 1995. godine, ostali su suprotstavljeni pristupi koji generiraju stalno krizno stanje. Njihovo osvjetljavanje predmet je bojažljivih i ponajviše ideologiziranih rasprava. Iza paravana o "napretku" u provođenju mira se kriju brojne nepoznanice koje, nerijetko, otvaraju pitanje i opstanka Bosne i Hercegovine kao države. Nedostatak analitičkog pristupa je djelomično u vezi s jednim općim strahom da se nešto "ne pokvari", imajući u vidu još svježe ratne uspomene učesnika u ratnim zbivanjima. Zato se svako novo i radikalnije rješenje unaprijed odbacuje, jer bi moglo (a i to je problem da *"bi moglo"*) voditi obnovi sukoba. Često se te rasprave ne pokreću i zbog pokušaja da se pred licem predstavnika Međunarodne zajednice (kojih je sve manje – direktno u BiH) ne iznose "barbarski argumenti" pri čemu je veliki broj učesnika zamijenio ratnu retoriku poželjnijom (i uhu milijom) retorikom poput "zaštite ljudskih prava, demokratija, integracije, tranzicija, liberalizam, parlamentarizam itd.". Time se potvrđuje staro pravilo da se javni diskurs oslobađa recidiva bliske prošlosti, ali među "svojim," u intimnom diskursu, ne odustaje se od nekih zadatih starih elemenata s kojim se započelo. Ti elementi mogu biti i velikodržavni koncepti, ali mogu biti i ideološko planiranje budućnosti, programirana realizacija do kraja nerealiziranih koncepata koji se nalaze u uzorku samog rata kao provedene agresije i izvršenog genocida. Naravno, mnogo ideoloških oblandi u tajnom govoru (jednom na "svojoj" političkoj stranci, drugom na večerama i sijelima izvan političkih javnih ispoljavanja, trećem pred predstavnicima Međunarodne zajednice, četvrtom pred saveznicima, petom vjerovatno u Beogradu, Zagrebu ili drugdje, gdje se traži podrška) u vezi je sa mnogim prozaičnim elementima koji su vidljivi na svakom koraku. A oni su u suštini egoistični (nimalo nacionalni, ali familijarni – da) pojavni elementi zadržavanja postojećeg položaja u centrima odlučivanja, makar koliki to bio teritorij i dužnost, očuvanje javnih i tajnih centara moći povezanih, uglavnom, sa uspostavljenim, prije svega, materijalnim statusom pojedinca i njegove interesne grupe u toku i nakon rata.

Bosna i Hercegovina, mada je mala zemlja, nije u situaciji da svoj položaj razrješava sa domaćim potencijalima, ali ne može ni da definira put izlaska iz zapretenih puteva i vlastite i međunarodne povezanosti. Zato kada se na početku XXI stoljeća pokušava razmrsiti BiH čvor, teorije se kreću od međunarodne urote, kršćanske urote, islamske ekspanzije, jevrejske nepredvidivosti, zavjera raznih vrsta, velikodržavnih projekata, evropske impotentnosti da razriješi efikasno ijedan problem s kojim se suočava, dokazivanja američke premoći, pa sve do pokušaja da se sve svede ili na plemenski sukob, stare etničke mržnje, te da je čak na djelu i neka vrsta vjerskog ili mini rata civilizacija. Zanimljivost svih nabrojanih (a nisu nabrojani svi) razloga amnestira domaće učesnike u događajima, posebno one iz političkih elita, stavljajući ih u poziciju neodgovornosti za stanje u zemlji. Da je tako, govori i činjenica da su do sada otvoreni isključivo sudski procesi povezani za kriminal dijela političkih elita. Odgovornost za stanje u zemlji nema niko!

Veoma je zanimljivo da se u vrlo malo slučajeva agresija na BiH tretira kao međunacionalni sukob, mada se njegovo rješavanje tretira isključivo na nacionalni način, i to uglavnom primjenom (evropskog) principa o naciji – državi. Taj koncept posebno preferiraju srpski predstavnici koji u RS-u vide ne administrativni dio BiH nego ostvarenje, ako ne nacionalne države, onda nacionalnog teritorija sa potpunom autonomijom. To je, uostalom, i bila osnovica za velikodržavni koncept razrađen putem *Memoranduma* SANU-a.

Zašto se, onda, sukob (uglavnom) ne imenuje kao međunacionalni? Jedan od glavnih razloga, po našem mišljenju, jeste u činjenici da, ako bi se sukob tako imenovao, onda bi se objelodanila ekspanzionistička pozicija srpske (podrazumijeva se i crnogorske) nacije, odnosno Srbije kao države. Isti je slučaj i sa upotrebom termina “hrvatska nacija”. Bilo bi gotovo jasno kao dan da bi upotreba oznaka “srpska, crnogorska ili hrvatska nacija” markirala nacionalne pretenzije imenovanih država, priznala nacionalnu obilježenost svim učesnicima u njemu. Tako većini analitičara (a i analize se prave za potrebe opravdavanja ovog ili onog ideološkog koncepta) ne odgovara kvalifikacija da se radi, prije svega, o srpskoj agresiji, jer bi se onda takva upotreba riječi “srpski” mogla povezivati sa historijski izraženom težnjom za proširenje sa teritorijom susjedne države u situaciji definitivnog raspada SFRJ. Zato su termini kojima se opisuju učesnici dio nepreciznog govora koji ostavlja puno alternativnih tumačenja. No, naše je mišljenje da, osim ove mimikrije i kameleonske upotrebe javnog, pa i naučnog govora, kada je o agresivnim ciljevima riječ, postoji još jedan razlog koji, možda, ima i veći značaj od navedenog. On se odnosi na apsolutno negiranje bošnjačke nacije i prava analiza bi pokazala da je i korištenje termina i u pripremama (ideološkim, pa i naučnim, te posebno propagandnim) za agresiju, u toku same agresije, ali i nakon nje, upotreba termina Bošnjak, a posebno termina "bošnjačka nacija" u niskoj frekvenciji korištenja. Ustvari, radi se o nastavku politike negiranja prava najbrojnijoj bosanskohercegovačkoj naciji da se zove po osnovnom nazivu svoje matične države, a iz toga proističu i druga negiranja: isključenja prava na nacionalne institucije, pa do negiranja postojanja Bosne i Hercegovine i njenog historijskog kontinuiteta. To je ono što se još u toku agresije dešavalo:

> Musliman je simbolički neprijatelj Europe, i ja ne vjerujem da je slučajnost što je euro-srpska politika Bosance učinila Muslimanima. Bila to slučajnost ili ne, ovo zasigurno nije nedosljedno (...), i najnovija sablast, ona "islamskog fundamentalizma" uznemirava zapadne političare i intelektualce. Kada su jednom bili nazvani "Muslimanima", Bosanci koji su se odbili pridružiti ili predati, bilo srpskim ili hrvatskim etno-fundamentalističkim formacijama, postali su totalni stranci za Europu. Da su, kao Muslimani, bili isključeni iz Europe, religijski, kulturno i politički, to je bilo za očekivati. Više iznenađuje forma njihove rasne isključivosti. Zato što su Bosanci – Slaveni, najčešće korišten argument protiv pružanja efektivne pomoći bosanskoj vladi – da bi ovo moglo ražalostiti Ruse koji duboko suosjećaju sa svojim "prijateljskim Slavenima", Srbima – je zapravo nonsense. Čak izvan takvog predmeta, europska politika je "komponirana i napravljena". Slaveni su, to je točno, samo druga klasa, ili potencijalni Europljani, ali Muslimani jednostavno ne pripadaju Europi. Zato je prihvaćeno da Bosanci nisu Slaveni.[1]

Povratak nacionalnom historijskom imenu Bošnjak zato bi se moglo nazvati najznačajnijim pozitivnim rezultatom odbrane od agresije, jer je zvanični povratak imenu Bošnjak u neizvjesnom ishodu brutalnog uništavanja Bosne i Hercegovine dao borbi za oslobođenje i nacionalni predznak. Oznaka nacije Musliman je u toku rata, a sasvim sigurno i prije njega, od samog "priznavanja" bila u neposrednoj vezi sa vjerskom oznakom ove nacionalne skupine. Muslimani u bivšoj SFRJ, pa time i u BiH (u BiH najbrojnija, a u SFRJ treća nacija), naziv "musliman" su imali kao nacionalnu oznaku. Malo je radova koji su se bavili ne političkim činom "priznavanja" Muslimana za naciju, nego fenomenom kako se moglo dogoditi da je u jednom socijalističkom i ako ne ateiziranom, a ono sigurno na socijalistički način sekulariziranom društvu, moglo da dođe do toga da treći narod po brojnosti bude nazvan po svom vjerskom nazivu. Nigdje u svijetu ne postoje nacije Kršćana (Pravoslavaca, Katolika, Protestanata), Budista, Ateista, Manituovaca, Balovaca, Apolonovaca, Zeusovaca, Perunovaca... izuzev dviju skupina koje su izdvojene i obilježene – to su muslimani i Jevreji. Ne Izraelci, nego Jevreji – kao i ovdje što je napisano uglavnom sa velikim slovom "J". Za njih vlada univerzalni princip da zbog upražnjavanja jevrejskog vjerskog svjetonazora predstavljaju i jedinstvenu naciju. Muslimani u bivšoj SFRJ, a posebno najbrojnija skupina njih koja je živjela u Bosni i Hercegovini, imali su veliku privilegiju (?!) spram ostalih muslimana u svijetu, jer su jedino oni imali veliko slovo M u svome ne vjerskom nego nacionalnom nazivu. To nije značilo da im se ondje gdje se oni izjašnjavaju i kao pripadnici većinske nacije, ovisno od toga na kojoj teritoriji žive (Srbi ili Hrvati npr.), ubacuje dodatak – pa se zovu *Srbi islamske vjeroispovijesti* ili *Hrvati islamske vjeroispovijesti*. To govori i o njihovom specifičnom položaju, ali i administrativnom obilježavanju, uvođenja u *homo sacer*[2] – status koji je obznanjen nekažnjenim progonima muslimana u najvećem broju socijalističkih zemalja (a koji su bili legalni i u principu lojalni stanovnici tih država). Djelomični razlog takvom odnosu spram muslimana jeste i u suštini prirode čiste monoteističke vjere islama, u kojoj je najveći grijeh pridruživati Bogu drûga, te je jasno da je islam u suštini najveći neprijatelj idolopoklonstvu i revolucionarnoj ateizaciji. Kao "drugi" i "drugačiji", konkretno u Evropi, već su doživjeli nekažnjene progone: iz Španije, Like, Slavonije, Srbije, Bugarske, Mađarske... Jasno je da pokušaj odvajanja od islama, kao osnovni cilj, nigdje nije do kraja uspio. To se isto može reći i za iste pokušaje imperijalnih osvajača u Aziji i Africi. Ovim se nimalo ne želi reći da nisu bile proganjane i druge vjerske zajednice, ali odnos prema njima je ipak bio od ljudi koji su najčešće odgajani u duhu kršćanstva. Naime, i u tzv. revolucijama (nasilnim prevratima i preuzimanja vlasti) u samom rukovodstvu je bilo malo muslimana, a taj trend je nastavljen, bez obzira na brojnost stanovništva, i nakon njih – gdje su glavne položaje i kontroliranje svih sfera društva imali pripadnici najbrojnijeg, a samim time i "najrevolucionarnijeg naroda": Rusi, Bugari, Srbi, Kinezi... Te svoje zasluge za revoluciju oni su uvijek željeli kapitalizirati, a muslimanske mase su *smatrane vjerskim zaostalim skupinama* čija "retrogradna" shvatanja treba "u hodu revolucije" rješavati.

---

[1] Tomaz Mastnak: *Dnevnik kužnih godina, Bilješke o europskom antinacionalizmu*, *Most*, br. 102, Mostar, 1998. Internet izdanje http://w1.500.telia.com/ u50008760/13/_0121.htm (posjeta 25. 10. 2002.) O "fascinantnom događaju" – priznavanja Muslimana u bivšoj Jugoslaviji vidjeti i Ernest Gellner: *Nacije i nacionalizam*, "Politička kultura", Zagreb, 1998., str. 91-92.

Da je tako, potvrđuje i primjer iz Drugog svjetskog rata i gledanje jednog od uglednih predstavnika dr. Vojislava Kecmanovića Đede.[3] U svojim dnevničkim

---

[2] Taj izraz je iznova na kraju XX stoljeća u teoriju uveo Giorgio Agamben u djelu *Homo sacer: Sovereign Power and Bare Life,* 1998. U rimskom pravu ona označava nekoga ko je mogao biti nekažnjeno ubijen i čija smrt, iz istog razloga, nema vrijednost žrtve. Izraz je aktuelizirao Slavoj Žižek u tekstu *Jesmo li u ratu?*: "Razlika između kriminalaca i ne-kriminalaca nema nikakve veze s onom između 'zakonitoga' građanina i onih ljudi koje u Francuskoj nazivaju 'bez papira'... Danas, kao pojam koji znači iznimku, može biti primijenjen ne samo na teroriste nego i na one koji se nalaze na kraju lanca humanitarne pomoći (stanovnici Ruande, Bosne, Afganistana), na one bez papira u Francuskoj te na stanovnike favela u Brazilu ili afroameričkih geta u SAD-u." (Tekst je prvi put objavljen u *London Review of Books*, 23. maja 2002.; a prijevod na hrvatski jezik u *Zarezu* br. 83, Zagreb, 2002.)

[3] Pogledati u: Kecmanović, Vojislav Đedo: *Zabilješke iz ratnih dana*, Institut za istoriju – Sarajevo i NIŠRO "Oslobođenje" – Sarajevo, Sarajevo, 1980., str. 179-181. On je bio i predsjednik zasjedanja ZAVNOBiH-a i u delegaciji iz BiH koja je kod Josipa Broza Tita tražila da BiH bude ravnopravna republika u odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Isticanjem navedenog stava nimalo ne želimo da umanjimo historijske zasluge V. Kecmanovića za BiH, čak naprotiv, i njegov stav je zbog položaja koji je imao (kao i Moša Pijade, uostalom, čiji su stavovi o muslimanima kao vjerskoj skupini i iz 1953. godine, također, utjecajni) tim značajniji i odražava odnos

Zabilješkama iz ratnih danas kraja ratne 1944. godine, u vrijeme kada je bilo jasno da se rat približava kraju, ističe da je 16. 12. 1944. godine primio delegaciju Muslimana (veliko M, misleći na narod) iz Travnika koju je predvodio travnički kadija. Nisu mu njihova imena ništa značila, pa nisu ni upisivana u zabilješke. Kadija je kao razlog posjete naveo da nova vlast treba da razmisli i o: pitanju Šerijata i šerijatskih ustanova u uvjetima nove "narodnooslobodilačke vlasti", pitanju vjerskih škola i vjeronauka u školama; iznio zahtjev da se demobiliziraju đaci medrese, jer je bila nestašica imama na terenu, te da se postave imami u korpuse i druge jedinice, da se poginuli muslimanski borci sahranjuju prema vjerskim obredima, da se pri ZAVNOBIH-u uspostavi referent za muslimanske vjerske poslove. Još je kadija tražio da se ostavi udruženje "Mladi Muslimani", koje bi doprinijelo da se spašavaju mladi ljudi od ateizacije.

Jedan iz delegacije (*deputat*, kako kaže pisac zabilješki) pozdravlja odluku AVNOJ-a o federativnom uređenju i po svemu se vidi da on shvata, kako zaključuje V. Kecmanović, da će sada Bosna i Hercegovina biti ograđena gvozdenim zidom od Srbije i Hrvatske. Nakon svega, u svojim autentičnim zabilješkama s kraja te 1944. godine (a štampano i na određen način ovjereno i potvrđeno *sjećanje* 1980. godine) Vojislav Kecmanović ističe:

> Šta reći na sve ovo kao da na ove ljude ovaj rat i *naša borba* nisu ništa djelovali. Kao da se ništa nije izmijenilo ni u stvarnosti ni u njihovim shvatanjima. Biće još borbe, samo na *drugi način*, da bi nazadna shvatanja ustupila mjesto naprednim. I u toj borbi će mladi voditi glavnu riječ. (kurziv Dž. I.)

Sutradan, prema njegovim zabilješkama, s popom Savom Savićem iz Birča vodio je prijateljski razgovor i, što je zanimljivo, na poziv popa, kojem zna i ime i prezime i odakle je, jer se popovi za razliku od kadija ne zaboravljaju, odlazi na otvaranje srpske (upravo tako: ne pravoslavne, nego srpske) crkve u Jajcu. I nikom ništa. On se pravda da je tamo gledao ikone i kako se narod zamlaćuje svijećama, tamjanom i "kuvanom pšenicom". Ali, ni traga o tome da barem poslije najavi borbu na *drugi način* i na tom frontu.

Ovaj stav prema muslimanima (Bošnjacima) iz vremena historijskih događanja, kakvi su nesumnjivo bili vrijeme i ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a, ne treba poistovjećivati sa nesumnjivim određenjem da je antifašizam i učešće BiH i Bošnjaka (Muslimana) u antifašističkoj koaliciji izuzetno značajan čin koji nije vrednovan na pravi način. Da je tako, potvrđuje i činjenica da je u periodu "događanja naroda" ili razgradnje SFRJ došlo do reafirmacije kolaboracionističkih nacističkih snaga na prostoru bivše države (četništva i ustaštva, prije svega), da bi se vrhunac doživio sa zakonskim izjednačavanjem "doprinosa" četnika i partizana u Srbiji, ali i njihovim prešutnim pomirenjem u BiH – RS. Kada je riječ o *new* ustaškom pokretu uz sve nemušte ograde i on je manje-više reafirmiran i prešutno aboliran i u dijelu BiH koji sebe naziva "trećim entitetom ili tzv. HB." Koketiranje i sa

---

spram Muslimana (Bošnjaka) i u Drugom svjetskom ratu u kojem su i oni kao i BiH doživjeli najveća razaranja i uništenja u odnosu na sve druge dijelove Jugoistočne Evrope. U tom smislu Vojislav Kecmanović nije izuzetak, a činjenica da tada nije bio član KPJ samo govori o stereotipima s kojima su Bošnjaci suočeni u kontinuitetu zajedničke države kao "drugi" i "drugačiji".

emigracijom i jednog i drugog pokreta u vrijeme nacionalističkih euforija i dobro zahvatanje "zabranjenog voća", učešće te emigracije u finansiranju novih nacionalnih elita, minimiziranje zločina "svoga" naroda ili čak njihovo prikazivanje kao "herojstva", a preuveličavanje zločina drugih i stigmatizacija cijelih naroda, jeste dio scenarija koji je mogao imati pogodno tlo samo zato što se, ustvari, nikada nije do kraja raščistilo sa izvorima fašizma.[4]

A kada su se na otvorenoj sceni, i svjetskoj i jugoslavenskoj, pojavili svi otvoreni zahtjevi za rušenje socijalizma, nije bilo nikakvih alternativa uspostavljanju balansa snaga, dijaloga i zaživljavanja realnog koncepta tranzicije. Jedina alternativa i na ideološkom planu i javnoj sceni, koja je imala čvrstu urotničku i *osvetničku* antikomunističku orijentaciju, jeste bio nacionalistički pokret sa konzerviranim recidivima preživljenog fašizma. Rat se mogao nastaviti kao da se od 1941. godine nije ništa dogodilo! Bosna i Hercegovina i Bošnjaci su, u takvom odnosu snaga sa JNA, koja se stavila na stranu jedine alternativne ideologije (nacionalizma), mogli doživjeti samo katastrofu – i što je tragedija i doživjeli su je! Da li je često korištena pjesma iz posljednje agresije i odgovor na dilemu iz 1943. godine, kada je Josip Broz Tito presjekao rasprave o budućem statusa u BiH u novoj jugoslavenskoj federaciji[5]: "Muslimani, muslimani, crni su vam došli dani – nema Tîte da vas brani."

---

[4] Slom SFRJ je na mnogim njenim sastavnim dijelovima označio ono što je Drago Jančar u drukčijem kontekstu naglasio da je "oslobodilački pokret pao u naručje zla protiv kojeg se borio". O tome najbolje i najilustrativnije govori uloga JNA u ratovima na prostoru bivše SFRJ. Vidjeti ilustrativan tekst Drago Jančar: *Tamna strana mjeseca,* Forum Bosna, br. 7/8, strana 7-9, Sarajevo, 2000. O bespomoćnosti antifašizma vidjeti tekst Todor Kuljić: *Bespomoćni antifašizam*, http://institut.instifdt.bg.ac.yu/ifdt/s_index. Posjeta stranici 20. 11. 2002. O kolaboraciji sa nacizmom u Srbiji vidjeti i Olivera Milosavljević: *Potisnuta istina (Kolaboracija u Srbiji 1941.–1944.)* Helsinši odbor za ljudska prava Srbije, 2006.

[5] O zasjedanju AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a vidjeti dio referentnih izdanja: Branko Petranović, Momčilo Zečević: *Jugoslavija 1918/1988*. tematska zbirka dokumenata, Rad, Beograd 1988., str. 653. komentar o tome da je AVNOJ donio Rezoluciju o organizaciji ZAVNO Sandžaka, koji nikada nije uspostavljen kao bilo kakva autonomna jedinica i Rezolucija ZAVNOBiH-a i komentar na str. 654. Safet Bandžović: *BiH u raspravama i odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Prilozi*, br. 31, Institut za istoriju, Sarajevo, 2002., str. 179-204. Veselin Đuretić: *Narodna vlast u Bosni i Hercegovini 1941.–1945*., str. 206-207; O značaju ZAVNOBiH-a pogledati i Alija Bijavica: *ZAVNOBIH i sadašnje vrijeme, Most*, broj 144 (55 – nova serija) Mostar, novembar/studeni 2001.; te autentično mišljenje jednog od učesnika i čovjeka koji je slovio kao jedina "alternativa" u disidentskom statusu, Milovana Đilasa: *Bosna je nastala u ratu, Filozofija i društvo*, br. IV, Beograd, 1993. On je bio među onim koji su se i nakon završetka rata suprotstavljali priznavanju Muslimanima nacije, što je predlagao Husaga Čišić. Inače o stereotipima spram Muslimana (Bošnjaka) kojima se u kontinuitetu osporava pravo da budu nacija vidjeti u Olivera Milosavljević: *U tradiciji nacionalizma*, Helsinški odbor za ljudska prava Srbije, posebni dijelovi *Poturica gori od Turčina*, *Karakter muslimana*, *o islamu,* Beograd, 2002., str. 201-208. Uz više drugih izdanja pogledati i prilog Gordane Đurić: *Svakodnevne diskursivne prakse o "osobinama naroda" i važnosti nacionalnog identiteta*, u Zagorka Golubović i drugi: *Politika i svakodnevni život, Srbija 1999-2002*. Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2003. str. 175-210. O rješavanju nacionalnog pitanja vidjeti u Ivo Banac: *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Durieux, Zagreb, 1995., te vrlo zanimljiv tekst Philippe Bourrinet*: The Yugoslav National Question*, http://www.left-dis.nl/uk/yougeng.htm posjeta 10. 09. 2006.

Nastavak negatorskog odnosa spram Bošnjaka (nekada Muslimana) slijedi i nakon Daytona. Pri tome se sa otvorenim nadobudnim posprdnostima i kolonijalnom (nerijetko i rasnom) napuhanosti ističe da su Bošnjaci "mladi" narod koji je, eto, dvije stotine godina nakon evropskih buržoaskih (nacionalnih) revolucija, i sâm postao nacija. Mnogi smatraju da se još radi samo o potencijalnoj naciji, dok neki smatraju da se radi o vjerskoj etno-skupini itd. itd. To se odražava i kod Bošnjaka, gdje su još prisutne zbrke u komunikaciji i javnom predstavljanju sa nazivima Bošnjak, Bosanac, Musliman, musliman, Bošnjak-Musliman... Međutim, sve je prisutnija situacija da je nacionalno ime proporcionalno najbrojnijem narodu ipak ušlo u uho i susjeda, a kako i ne bi kada je ovaj naziv prisutan u dugoj historijskoj tradiciji. [6] Zanimljivo je da se i na početku XXI stoljeća rasprave o Bošnjacima, njihovom mjestu i ulozi, često vrte u krugovima koji, bilo dobronamjerno ili ne, žele da Bošnjake "poštede" kovanja mitologije. Pod mitologijom naglašavaju i značaj srednjovjekovne bosanske državnosti, negiraju postojanje Crkve bosanske, minimiziraju značaj bogumilskog fenomena, relativno povlašten položaj, ne samo Bošnjaka nego i opstanak izvjesnog stepena posebnosti i Bosne kao svojevrsnog zaštićenog znaka te posebnosti u Osmanlijskom carstvu. Negiraju se plemići visokog ranga u velikom Osmanlijskom carstvu koji su se itekako ponosili svojim bosanskim porijeklom, a veličaju se baroni i banovi koji su to bili u drugim imperijama. Pri tome niko ne smije ni da dira njihove (osvjedočene mitologijom) uzvišene heroje i njihove seljačke, ustaničke, i ine pobune, njihova preuveličavanja zločina nad njihovim narodom, a zaboravljaju kontinuitet zločina nad drugim, te na sili i ubijanju ("etničkom čišćenju") proširivanje "svoje" države: i poslije odlaska Osmanlija, poslije balkanskih ratova, poslije Prvog svjetskog i svih drugih ratova... Uskraćivanje Bosni i Bošnjacima historijskog pamćenja (pa i postojanja) jeste u funkciji pozivanja na "historijsko pravo" za tapiju nad zemljom Bosnom, koja danas nosi naziv Bosna i Hercegovina.[7]

---

[6] Pažnja naše historiografije, i ne samo nje, morala bi se usmjeravati prema analizi tekstova koji su u još svježem pamćenju imali to jedno u suštini ponosno doba Bosne. Čak i u sklopu velikodržavnih projekata nije moglo da se izbjegne takvo što. Još je u znamenitom *Načertaniju* spomenut narodnosni naziv Bošnjak, a kao "svježiju" ilustraciju, pogledati *Našu Kraljivinu i Balkansko poluostrvo, 4. razred srednjih škola Kraljevine SHS*, Izdanje Sveslavenske knjižarnice M. J. Stefanovića i druga, Beograd, 1925. u kojoj doslovno piše o Bošnjacima sljedeće: U grupu "Dinaraca" Kraljevine Jugoslavije spadaju i Bošnjaci – Bošnjacima nazivamo stanovnike Severne Bosne. To su vredni, ali žustri, prgavi i nešto tvrdoglavi ljudi. Ima ih pravoslavnih, muslimana i katolika; prvih je najviše, poslednjih najmanje. Muslimani su većinom potomci onih naših bogumila, koji u XV i XVI veku primiše Islam. – str. 69. Kada se pogleda da je tada korišten još svježi naziv Bošnjaci, to bi danas trebalo isticati i onim koji u svojoj zaslijepljenosti negiraju Bošnjacima to pravo. Vidjeti i Robert J. Donia i John.V. A. Fine: *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*, Columbia University Press, New York, 1994., koji, također, ističu da je tek od sredine XIX stoljeća kod Bosanaca došlo do transformacije najvećih vjerskih zajednica u prepoznatljive etničke grupe (str. 83-84).

[7] Francine Friedman: *The Bosnian Muslims: Denial of a Nation*, Westviev Press, Boulder, 1996. Zanimljivo je da se samo bošnjačkim intelektualcima prigovara bogumilsko-bošnjačka prethodnica kao pokušaj navodnog mitologiziranja, a ne prigovara se stranim autorima niti se analiziraju tekstovi iz susjedstva BiH. Sve što se ne slaže sa "činjenicama" napadača historijske ute-

BiH (opet) u centru pažnje

U turbulentnim kretanjima kraja XX i početka XXI stoljeća dva su pojma ušla u svijest uspavanog Zapada i najavila činjenicu da su "nemoguće stvari" moguće – to su jedan geografski pojam i jedan, moglo bi se reći, društveni fenomen – Bosna i Hercegovina, s jedne, i globalna opasnost od terora (terorizam), sa druge strane. Bosna i Hercegovina je bila "nemogući" slučaj ponajviše zbog agresije i organiziranog pokušaja genocida (koji je djelomično, ali nije u potpunosti izvršen, jer je usprkos sprečavanju žrtve – BiH i Bošnjaka prije svega da se brani, herojskom odbranom spriječen pokušaj potpunog uništenja), koji se dogodio u srcu Evrope na kraju evropski "uljuđenog" XX stoljeća.

Ono što povezuje ova dva procesa jeste ostvarivanje velikodržavnih projekata i nakon potpisivanja Mirovnog sporazuma za BiH. Naime, činom potpisivanja Dejtonskog sporazuma otvorene su brojne mogućnosti da se utječe na prilike u BiH kako bi se ostvarili dogovori o podjeli BiH. Otvorene su mogućnosti da se događanja na globalnom planu uvijek povezuju sa BiH. Od teorije "sukoba civilizacija" pa sve do povezivanja sa globalnim terorizmom, kao što su aktuelni pokušaji sve češćeg lociranja tzv. "bijele Al-Qaide" upravo na prostoru BiH. Otuda i sve češći tekstovi o temi da se rat i agresija na BiH kvalificiraju kao vjerski rat, odnosno da je sa srpske strane to bilo predupriјeđeno djelovanje "jer su ekstremisti vodili Džihad",[8] a poređenja se prave na najgrublji način. Time se relativiziraju zločini u BiH počinjeni u vrijeme agresije, a i ako su počinjeni – bilo je to prema potencijalnim ili stvarnim *homo sacerima.* Pripreme za konačno razbijanje države, koja je u Dejtonu konstruirana kao država u mirovanju ili država koja TO nije,[9] pored javnog diskursa kao poseban problem ima razdvojenost obrazovnih sistema. Još u toku agresije došlo je do promjene obrazovno-odgojnog sistema, a Dejtonski sporazum je samo to stanje legalizirao, tako da se u proteklih 14 godina (od 1992. godine do septembarskih upisa 2002. godine) odškolovalo već više od deset generacija koje se odgajaju i obrazuju na način da imaju često i direktno suprotstavljene vrijednosne i identifikacijske simbole. Što je za jedne omraženo, kod drugih predstavlja osnovnu vrijednost. Mlade generacije u RS-u su odgojene

---

meljenosti i BiH i Bošnjaka i njihove usporedne sudbinske vezanosti to – tim gore po činjenice. Dominik Šnaper je pod utjecajem, prije svega, srpskih teoretičara o "izmišljenim" narodima, u svojoj inače solidno urađenoj knjizi *Zajednica građana (O modernoj ideji nacije)* rekla da je Tito, da bi "okrepio svoju vlast, 1968. godine prosto izmislio 'muslimansku' etničku skupinu. Bosne i Hercegovine", D. Šnaper: *Zajednica građan*a, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1996., str. 36.

[8] Pogledati u Darko Trifković: *Rat u BiH i teroristički napad na svetski trgovinski centar, Srpska politička misao*, broj 1-4, Beograd, 2004., str. 229-242, te knjigu Darka Tanaskovića: *Islam i mi*, Partenon, Beograd, 2006. posebno dio *Zelena transferzala: iz mita u stvarnost*, (saopćenje pripremljeno za Konferenciju "Rat protiv terorizma". Balkanska veza ČIKAGO 16. april 2005.) str. 275- 316.

[9] Takvu državu Nerzuk Ćurak naziva *Dejtonijom* koja će, takva kakva jeste, sa instaliranim modelom etnonacionalizma, "naprosto nastaviti mirovanje u lažnom kretanju". Pogledati Nerzuk Ćurak: *Obnova bosanskih utopija*, Synopsis, Sarajevo – Zagreb, 2006., str. 67.

da pod pojmom BiH podrazumijevaju ne državu u kojoj i sami žive, nego u najboljem slučaju SAMO Federaciju BiH. Sam nezgrapni Dejtonski naziv obaju entiteta otvorio je mogućnost da se takvo razmišljanje utemeljuje i elaborira, jer složenost BiH kao države se nalazi u složenoj vezi jedne Republike (Srpske) i jedne Federacije (BiH). Naravno, ova veza nije nemoguća i ne može se samo Dejtonu pripisivati opstrukcija, jer se selektivno tumači i zagovara njegovo "dosljedno" provođenje. Za pitanje dugoročne strategije koja će "sama" (kao etno-nacionalizirajuća) raditi na podjeli BiH, mnogo je važnije ono što nije bilo u pravom planu Dejtona. Rasprava o procentima "razgraničenja zaraćenih strana" u drugi plan je potisnula neke, tada je to izgledalo, "nevažne stvari": među njima je vrlo bitno pitanje administracije i uprave, obrazovanja i odgoja, pa i pitanja odbrane, unutrašnje sigurnosti, da bi se čak i državljanstvo ustanovilo po principu dvojnog državljanstva (Srbi vezani za dvostruko državljanstvo SRJ – BiH, a bosanski Hrvati za državljanstvo R Hrvatska – BiH). U Evropi u kojoj je princip narodnog suvereniteta i prava na samoodređenje (do otcjepljenja) bitan element, takvo rješenje je donijelo dugoročnu etnokulturalnu nepravdu za većinsko bošnjačko stanovništvo, ili, preciznije: nepravdu za sve građane (ne)postojeće države BiH. U tome konteksu nije dovoljno reći da je važno da je ideja BiH opstala.

Na to ukazuje i Tarik Haverić, raspravljajući o principu etnokulturalne pravde, u djelu W. Klimicke: "Prednost tog etnonacionalnog shvatanja narodne suverenosti jest što ono popunjava normativnu lakunu (prazninu)..., nudeći pretpolitičke kriterije za izgradnju političkih društava: *demos građana* treba da se korijeni u *ethnosu srodnika*. Takvo shvatanje, koje umnogome dugujemo Carlu Schmittu, već je pokazalo svoj potencijal u Evropi tridesetih godina XX stoljeća: zahtjev za jednom državom za sve Nijemce, ostvaren "anschlussom" Austrije i zauzimanjem Sudeta, i pokušaji da se u jednoj državi, komadanjem Bosne, okupe svi Srbi ili svi Hrvati počivali su na istom regulativnom načelu. I neprekidna potkazivanja bosanskog političkog društva kao vještačke tvorevine temeljila su se na istom učenju, koje uspostavlja etnički homogenu državu kao normalan slučaj: "država koja tu homogenost ne posjeduje ima u sebi nešto nenormalno, i predstavlja opasnost po mir." Carl Schmitt je već bio najavio i najužasnija sredstva kojima se može pribjeći da bi se ostvario taj cilj, poznata kao etničko čišćenje: kao zaštitne mjere za očuvanje etnički homogene države njemački pravnik predviđao je, između ostalog, "tlačenje i izgon heterogenog stanovništva" i njegovo prostorno odvajanje."[10]

To pokazuje i posljednja agresija na BiH. Da bi se ostvarile namjere etnonacionalističkih snaga, glavni cilj je u protekloj agresiji bio baš prevazići etničku izmiješanost na teritoriji i "na terenu" formirati nacionalne "države" i osjećaj identiteta stanovništva sa tîme čemu se teži. To se u BiH moglo ostvariti samo kroz direktnu umiješanost velikodržavnih projekata susjednih zemalja, čiji je jedan od glavnih ciljeva bila međusobno dogovorena podjela Bosne i Hercegovine. Agresija sa nosiocima iznutra i obilatoj logističkoj, ljudskoj, materijalno-tehničkoj i administrativnoj pomoći je trebala da zakratko osigura čistu teritoriju zbog koje je, u suštini, i vođen cijeli agresivni rat. U tome se, nažalost, djelomično i uspjelo – na prvoj slici je četvrti osjenčeni dio teritorije sa pretežno izmiješanim stanovništvom (shematski uporedni prikaz 1991.–1997.) koji je objavila *Encarta Encyclopedia* 2005.)

---

[10] Tarik Haverić: *Zapadna politička teorija i etnički odnosi u istočnoj Evropi,* Helsinške sveske, Beograd 2002. Klimicka Will: *Pravda i sigurnost u prilagodbi manjinskom nacionalizmu*, "Dijalog", br. 3, Sarajevo, 2002. Šire pogledati neuobičajenu analizu u Tibor Varady: *O šansama za etnokultuarnu pravdu u Centralnoj i Istočnoj Evropi – sa osvrtom na Daytonski Sporazum*, *Habitus,* br. 0, Novi Sad, 1999.

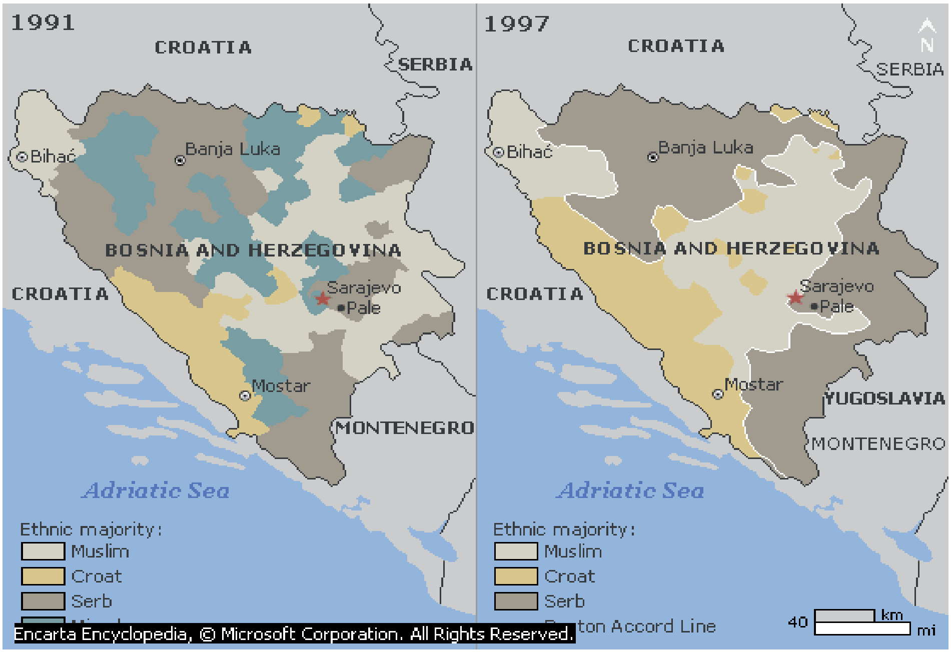
1991
CROATIA
SERBIA
Bihać
Banja Luka
BOSNIA AND HERZEGOVINA
CROATIA
Sarajevo
Pale
Mostar
MONTENEGRO
Adriatic Sea
Ethnic majority:
Muslim
Croat
Serb
1997
CROATIA
N
SERBIA
Bihać
Banja Luka
BOSNIA AND HERZEGOVINA
CROATIA
Sarajevo
Pale
Mostar
YUGOSLAVIA
MONTENEGRO
Adriatic Sea
Ethnic majority:
Muslim
Croat
Serb
ton Accord Line
40
km
mi
Encarta Encyclopedia, © Microsoft Corporation. All Rights Reserved.

Encarta Encyclopedia – 2005.

Savezništvo kroz odnos prema Bosni i Hercegovini

Jedna osnovna karakteristika se odnosi na činjenicu da su Bošnjaci uvijek tražili saveznika isključivo na jednoj osnovi (bez ikakvih ideoloških jednakih stavova): a to je da su jedini kriteriji savezništva bili u pomaganju Bošnjacima (a oni su se zvali i Muslimani i muslimani i Bošnjani) održavanja u životu Bosne (i Hercegovine). Zato se kroz historiju pojavljuju naizgled različiti saveznici Bošnjaka, protiv kojih se Bošnjaci kasnije znaju i okrenuti i tražiti drugog saveznika, ako ocijene da je dojučerašnji saveznik i sâm otpočeo sa uništavanjem Bosne, pa čak i kada je u političkim proklamacijama doveo u pitanje BiH.

Zar nisu Bošnjaci (starinci BiH) prihvatili Osmanlije i nisu im se suprotstavljali u kontinuitetu zato što oni niti imenom, niti drugim svojim stavom nisu dovodili u pitanje Bosnu i njenu posebnost? Naime, za sve vrijeme trajanja osmanlijske vlasti bila je prisutna bosanska osobitost u administrativnom smislu, što se ne može reći za druge "države" oko Bosne.

Neminovnost odlaska Osmanlija sa ovog dijela Balkana mogla je biti povezana i sa eventualnim zadovoljenjem susjeda Bosne, posebno sa Istoka, što bi ukinulo i samu ideju Bosne. Naime, primjeri poništavanja bošnjačkog elementa i njegove osobenosti u Srbiji, nakon proglašenja njene autonomije, mogli su da pokažu šta bi se desilo sa Bošnjacima i Bosnom. Izbor za Austro-Ugarsku, ma koliko bio bolan, bio je bolja varijanta. U prvi mah otpor austrougarskoj vojsci može se tumačiti sa raznih aspekata, ali kada su Bošnjaci shvatili da im ovo veliko carstvo garantira opstanak BiH, nema nikakve sumnje da je ono u Bošnjacima našlo i lojalne građane i odane saveznike koji su se pozitivno identificirali sa ovim carstvom. Prihvaćena je i država SHS, odnosno Kraljevina Jugoslavije, sve dotle dok sporazumom Cvetković-Maček nije dovela u pitanje opstanak BiH i njene posebnosti. Titov i stav KPJ/SKJ spram posebnosti BiH su u Bošnjacima našli najlojalniju strukturu stanovništva, ponajviše zbog toga što su u praksi povijesno obnovili bh. posebnost. Sjećanje na Josipa Broza Tita zato je među Bošnjacima još svježe, makar koliko to izazivalo čuđenja.

Projekt "velike Srbije" s kraja XX stoljeća nije uvažio ovu posebnost i zato je, između ostalog, izazvao tako ogorčen otpor Bošnjaka. Savezništvo sa Hrvatima bilo je na osnovama i odbrane od zajedničkog agresora (koji je već napao Hrvatsku), ali i zbog toga što je rukovodstvo Hrvatske javno priznavalo BiH posebnost i osobitost i na toj osnovi veći dio bosanskih Hrvata je glasao na referendumu za nezavisnost BiH. Onog momenta kada je postalo zorno da je zvanična politika Hrvatske, ipak, usmjerena ka podjeli BiH i kada se to počelo pokazivati na terenu, za Bošnjake više nije bilo razlike među agresorima, nego su u najtežim okolnostima i jednim i drugim pružali očajnički otpor. Kada je obnovljeno priznanje BiH, bez obzira što je to urađeno pod pritiskom, prišlo se formiranju i Federacije i obnovi savezništva u borbi. U prilog ovoj tezi govori i ogorčeni otpor prema nekim i bošnjačkim političkim opcijama koje su zagovarale podjelu Bosne i Hercegovine.

Suština sadašnjeg trenutka jeste napad na ovu jedinu u kontinuitetu prisutnu vrijednost identifikacije Bošnjaka sa Bosnom i Hercegovinom i uspostavljanja savezništva na njenom opstanku, napada koji su sinhronizirani i nisu samo rezultat nekog određenog trenutka u "sukobu civilizacija" ili "globalizaciji" nego stalni pokušaj da se Bošnjaci odvoje od bilo kojeg relevantnog saveznika. Udaljavanje BiH od moguće potpore bosanskohercegovačkoj ideji, naprimjer, islamskih zemalja, Evrope, SAD-a. Sa pokušajem *balkanske evropeizacije* bošnjačke nacije treba računati i u narednom periodu, a cilj je da se ukine autentično shvatanje i prakticiranje kulturno-povijesnih islamskih ponašanja i manifestiranja u BiH.[11] U tom smislu je pogubno za položaj i mjesto Bošnjaka i Bosne i Hercegovine u

---

[11] "Što se tiče islama, treba pogledati istoriju. Tu je veoma zanimljiva bivša Jugoslavija. Zašto su u Sarajevu i Bosni sukobi bili tako nasilni? Zato što je tamo bilo najviše etničkog mešanja. Zašto? Zato što su Bosnom dominirali Muslimani i, istorijski posmatrano, oni su definitivno bili najtolerantniji. Mi, Slovenci i Hrvati, katolički narodi, proterali smo ih još pre nekoliko vekova. To pokazuje da u islamu kao takvom nema ničeg netolerantnog. Pitanje je, dakle, zašto se sada

Evropi bilo kakvo forsiranje netolerancije, isključivosti i nerespektiranja drugog i drugačijeg. Nažalost, u pokušaju promjene ideološkog kôda i u uobičajenoj slici tzv. bosanskog prakticiranja i shvatanja islama se u toku agresije i nakon nje, javljaju netipični elementi kakvi su pojava inačice tzv. vehabizma i širenja njegovog utjecaja. To proizvodi polemike i unutarbošnjačku ideološku scenu i sliku o njoj čini složenom. Shvatanje o različitosti i rezolutno suprotstavljanje jednoumlju i uniformiranosti misli, a ono proizvodi, kao takvo, nedemokratske postupke, jeste bitna pretpostavka očuvanja reduciranog demokratskog potencijala u BiH.

Kulturno-islamska komponenta u profiliranju nacionalnog bića Bošnjaka jednostavno ne dâ da Bošnjaci prijeđu "prag" (isključivog) homogenizirajućeg nacionalizma. Ova konstatacija proističe iz činjenice da se "nacionalizam može potvrditi onda kada se 'naturalizuje', kad se shvati kao vjera, kao civilna religija moderne koja se vezuje za oduvijek ili bar već dugo prisutnu objektivnu stvarnost". [12] Islamska univerzalnost je prevaga u vrijednosnom karakteru koja, makar to sa pragmatičnog stanovišta izgledalo "promašeno", ipak spašava Bošnjake od pogubnih posljedica vlastitog nacionalizma. Istovremeno, upravo taj univerzalni stav Bošnjaka, makar koliko bio "po miruhu" neevropski, ponajviše održava u životu ideju Bosne i Hercegovine i Bošnjaka samih kao specifičnosti ljudske zajednice dobivajući saveznike u najjačim državama svog vremena. Međutim, kalemljenje nekih netipičnih formi shvatanja islama kao isključivosti u odnosu i na druge vjere i na drugačije prakticiranje i promišljanje islama, objektivno ugrožava takvu historijsku potvrđenu poziciju Bošnjaka u netolerantnom okruženju. A historijski je potvrđeno, u kontinuitetu, da postoje stalni napadi na BiH i različita savezništva u očuvanju BiH. I sa tim valja računati i u narednom periodu.

Zaključak

Razumijevajući multilateralnost Bosne i Hercegovine, bošnjački politički lideri, svih ideoloških orijentacija, imaju stalnu potrebu da, umjesto nacionalnog interesa, ističu širi princip, pri čemu dolaze u objektivne protivrječnosti uloge *nacionalnih lidera* i objektivne potrebe da se bore za reintegraciju BiH kao najvažniji bošnjački i bosanskohercegovački interes. Njihova nacionalna pozicija u principu iritira i one bosanske Srbe i bosanske Hrvate, koji se realno zalažu za građansku zajednicu Bosnu i Hercegovinu. Insistiranje na poziciji nacije proizvodi realnu bojazan da bi to moglo srušiti ideju cjelovite Bosne i Hercegovine koja velikim dijelom počiva na nedvojbenom bošnjačkom interesu da se sačuva cjelina BiH, a ne da se ona dijeli. Istovremeno, treba biti odgovorno svjestan i društveno-političkog i povijesnog konteksta i realnog položaja Bošnjaka kao

---

pojavljuje taj teroristički aspekt islama. Napetost između tolerancije i fundamentalističkog nasilja postoji unutar civilizacije, a ne između više civilizacija."

Slavoj Žižek: *Ljudi koji osećaju da nisu stvarni, Bulevar,* Novi Sad, 17. maj 2002. (http://www. bulevar.co.yu/ 083/zizek083.htm) Posjeta stranici 27. 03. 2003.

[12] Cit. dio iz Bilefeld Urlih (*Bilefeld Urlich*): *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*, XX vek, Beograd, 1998., str. 61.

evropskih muslimana u savremenim odnosima i kretanjima. Jasno je da su oni, zbog toga što jesu, pod posebnom prismotrom te na određen način moraju biti mnogo više univerzalniji, tolerantniji, odgovorniji, nego drugi. Sva sreća pa te sve potrebne osobine baštine iz autentičnog islamskog mišljenja. Zato je vrhunski nacionalni interes Bošnjaka cjelovita Bosna i Hercegovina, a ne nikakva mala "islamska" država. Svaki pokušaj bilo kojeg od aktera političkog života koji bi eventualno tražio opravdanja za podjelu BiH kao "način rješavanja" nacionalnog pitanja Bošnjaka, sigurno je da bi imao više pojedinačni ili grupno svojinski interes, isključivo partikularnog značaja, kao što je ostanak na vlasti određene strukture rodbinskih ili grupo-svojinskih obilježja, odnosno pokušaj zaleđivanja nelegalnog stanja proizvedenog kroz rat ili kriminal. Svi nabrojani, ali i drugi eventualni "opravdavajući" razlozi, jesu efemerni u odnosu na izglednu perspektivu življenja u BiH za generacije i Bošnjaka i svih iskrenih Bosanaca i Hercegovaca (i nesumnjivog identiteta Srba, Hrvata, ostalih) koji kroz bh. perspektivu ostvaruju i svoju evropsku perspektivu. Njihovo građansko i državljansko užljebljenje u uljuđeni građanski koncept neće od njihove države Bosne i Hercegovine činiti stalni problem. Odnosno, BiH će konačno početi ličiti na običnu i realnu, a sve manje na izmitologiziranu. I za kraj samo konstatacija: svako bošnjačko poniranje u sferu nedovoljno istraženog (za neke i mitološkog) jeste ili zbog toga što gurnuti u živi pijesak i žabokrečinu uvezenih raznih svojatajućih mitova spram njih i BiH, pa u skladu s tim se treba pozabaviti sa uzrocima i – napadajući bošnjačku "mitologiju" valja demaskirati mitološke razloge stalnog realnog svojatanja BiH i negiranja Bošnjaka.[13] Otklanjanjem tih uzroka, stalnog pozivanja na prošlost i krivice i krvarine, prevazilazi se i briše natpis na spaljenim zgradama i saobraćajnim znakovima "pored puta" u BiH na kojima piše "Ovo je Srbija" ili "Ovo je Hrvatska". Kao u komentaru jedne druge vojske, koja je prolazila i vidjela takav jedan od natpisa, i kada promućurni Bosanac (samo u vicevima je takav naziv bez političkih konotacija) primijeti: "Â, ja budale čovjeka, zar nije vidio da je to zahod?"

A ako već nema ni BiH ni Bošnjaka, ako nema ili nije ni bilo (gluho bilo!?) ni bogumila, ni historije, ni dobrih Bošnjana, ni Bošnjaka vezira, valija, književnika..., zašto se uzalud digoše tolike silne vojske da unište ono čega – nema? A zašto se, pak, to i dan-danas sa tolikom uspaljenošću i angažmanom troše tone i papira u namjeri da se (na)pismeno dokaže da, onog čega "nema", stvarno i – nema? Tako u dugoročnom smislu za Bošnjake odnos svih sudionika, unutarnjih i vanjskih, prema BiH ostaje kao lakmus papir preko kojeg oni prepoznaju dobre ili loše namjere i prema njima.

---

[13] Pogledati šire djelo autora Esada Zgodića koji se u kontinuitetu obračunava sa ideologijom nacionalnog mesijanstva, pogubnim konceptom, koji nije "patent" BiH, ali je BiH njegovu pogubnost osjetila na najdrastičniji način u svojoj savremenoj povijesti i još se s njom suočava kao jednom od najznačajnijih kočnica svoga evropskog ("briselskog") iskoraka. Osim toga BiH je suočena sa stereotipima u vezi sa bh. pitanjima za BiH – pitanjima poricanja Bosne i Bošnjaka i fantazijama o karakteru rata u Bosni i Hercegovini. Pogledati Esad Zgodić: *Politike fantazija* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2005. i Esad Zgodić: *Politike poricanja* DES, Sarajevo, 2005.

Danska blasfemija karikaturom*

Fahira Fejzić-Čengić

Jednima, koji o novinarstvu ili općenito, koji o javnoj riječi, slici, karikaturi, crtežu, afiši, plakatu, bilbordu govore iz nekih drugih profesija, i meni, koja o novinarstvu kao javnoj riječi govorim iz sebe kao sintagmi profesionalne i teorijske preokupacije (nekada sam bila novinar a sada se bavim teorijsko--znanstvenom javnom riječju) jeste unekoliko složenije ostati do kraja objektivan, nepristrasan i pažnje vrijedan. Još jedan razlog više za to postoji – ovdje, u ovoj raspravi, bit će riječi o islamu kao o objektu govorenja, analize i sinteze, što je, također, dio moje osobne opredijeljenosti. Ali, kako ću nastojati govoriti iz ugla profesionalne angažiranosti i profesionalnoga znanja, ponajviše teorijski, u smislu u kojemu je najbolja praksa zasnovana na dobroj teoriji, bit će zanimljivo pratiti analize i sinteze koje slijede, kako onima koji profesionalnim i prakseološkim okom prate ovaj tekst, tako i onima koji su više opredijeljeni teorijskim i znanstvenim konkluzijama.

Danske karikature, tj. karikature koje su objavljene u danskom dnevnom listu *Yildens Posten*, tačnije, u njegovom dodatku za kulturu, jesu, spadaju u takozvane *piktografske informacije*. Dakle, one koje na razini simboličkog piktografskog znaka šalju *novum*, srce poruke, srž, suštinu, smisao, glavu poruke ili komunikabilnu strukturu kao dotad nepoznatu ili dotad neobjavljenu u eter.

Bez ove teorijske i prakseološke premise nema komunikacijskog procesa, nema komuniciranja komunikatora i recipijenta, to jest, nema pretpostavki za ostvarenje komunikacijskog čina kao elementarnog čina postojanja čovjeka i svijeta u XXI stoljeću. Šta je dakle novum ove piktografske informacije iz danskih novina? Da li je taj novum događaj ili ličnost u našoj pažnji, u našem fokusu kako definira i traži svaka pa i minimalna teorija? Ali i kako definira i traži profesionalna praksa? Samo sa postojanjem novuma jedna informacija, profesionalna informacija može biti *komunikabilna*, to jest, može ostvariti cilj komuniciranja kao procesa kojim komunikatori *informiraju* recipijente o nečemu novom, ili dodaju onome već poznatom elemente *novumalnoga,* kao individualno hermeneutičkog.

---

[*] Tekst je nastao 8. februara 2006. godine i bio je posvećen takozvanoj danskoj blasfemiji o poslaniku islama Muhammedu, a. s., u danskom dnevnom listu *Yildens Posten*, za potrebe Okruglog stola "Granice slobode religije i medijsko izražavanje", koji je organizirao Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu.

Novum, kao polazište svake nove i svake javno objavljene informacije u pravilu je sastavljen od do tada nepoznatih podataka, činjenica, fakata, dokaza, ili izjava, dojava, najava, pa kao takav u stanju je da izazove pažnju, da usmjeri naše interesiranje, da probudi naš *kognitivno-racionalni aparatorij* kojim kao ljudska, prije svega racionalno-spoznajna bića postojimo u okruženju, s čime računa novinarstvo kao racionalno-diskurzivna profesija, naspram predmeta, biljaka i životinja, dakle, nakon cjeline svijeta oko sebe. Na toj ljudskoj karakteristici i nastaje novinarstvo kao javna profesija i postaje jedna od dominantnijih profesija upravo vremena u kojem postojimo. Otuda se s pravom, pred komunikatore kada tvore svoja novinarska i općenito javnodiskursna ostvarenja, postavlja jednostavno a zakučito pravilo istovremeno – da njihov produkt bude razumljiv svima, *od čistača cipela do akademika*. Dakako, ništa manje značajan nije i onaj drugi segment za kojim poseže *pobuđivanje* ljudske pažnje kao osnovica kojom javna riječ golica svijet i svijest drugih oko sebe – a to je onaj *emocionalno-empatički segment ili naboj,* na koji također računa javno izgovorena riječ, javno prezentirana pojava, proces, radnja, stanje, zbivanje...

U konkretnom slučaju, *novum* na kojemu je građena serija piktografskih informacija (karikatura), uglavnom, ne postoji. Novum je ovdje prije građen na *redundanciji,* tom drugom obaveznom sloju profesionalne novinarske informacije, drugom po značaju i po funkcionalnosti, a koji ima cilj, u standardnim informacijama građenim na novumu, ili potpunim profesionalnim informacijama, da čuva čisti informativni materijal informacije od rasapa, raspada ili mu potpomaže da bude jasniji, razumljiviji, jednom riječju, da bude *komunikabilniji*. Dakle, novum danskih karikatura građen je na sporednom elementu informacije koji joj kao gotovom produktu pomaže da njen novum ne okonča u *entropiji.* Još preciznije kazano, novum je ovdje sadržan u *vrijednosnom sloju* informacije (karikature), što prema teoriji informacija automatski takve vrste informacija svrstava u red takozvanih *promotivnih* ili *propagandnih informacija,* koje manje insistiraju na novumu, relativno su zainteresirane za redundantne elemente informacije, i *de facto*, "parazitiraju" na vrijednosnom kao subjektivnom sloju informacije.

Šta to znači?

Šta se hoće komunicirati i koje informativne zadaće se hoće postići, ostvariti, ustremiti, poslati ovakvim vrstama informacija općenito? U školskom smislu riječi i razumijevanja teorije informacija, koja brine o čistoći informacijskog čina i informacijskog sadržaja od komunikatora do recipijenta, dakle, *u supstancijalnom smislu validnosti svake informacije*, a u aristotelijanskom ozračju vrijednosti / bezvrijednosti mišljenja / govora kao takvog – dakle – takve informacije uvijek govore ono što je stav o (nekome ili nečemu), odnosno, iznose *interpretaciju* prije nego informaciju. To je njihova, da se tako izrazim, *uprljana funkcija* iznošenja ili opisivanja, interpretiranja epskoga lika, historijske ličnosti, mitske ličnosti i slično, reinterpretacija intertekstualnostima, kojom se obavlja/ju funkcija/e promocije ili antipromocije. U ovom slučaju, funkcija antipromocije poslanika islama Muhammeda, a. s., koje stoga i nemaju prioritetnu zadaću informiranja ili komuniciranja *novumalnoga* već prije zadaću interpretiranja, bojenja, izvrtanja, reduciranja, maksimaliziranja, minimiziranja, manipuliranja, blasfemiranja, sataniziranja, stigmatiziranja, relokaliziranja, reinterpretiranja, remiksiranja, dakle, prevrednovanja općenito...

Kako?

Pogledajmo konkretne sadržaje informacija, karikatura o historijskoj vjerskoj ličnosti, poslaniku islama Muhammedu, a. s.: poslanik predstavljen kao terorist, poslanik predstavljen kao bludnik, poslanik predstavljen kao pedofil, poslanik predstavljen kao sodomist, poslanik predstavljen kao gomorist, poslanik predstavljen kao homoseksualac...[1] Zgusnuta količina varijacija pobrojanih, da tako kažem, čovjekovih anomalija,(islamski striktno zabranjenim, počev od homoseksualizma do sodomije), jeste očita proširena reinterpretativna, nasilna i podrugljiva paralela sa svim onim što u anarholiberalnoj savremenosti u kojoj živimo jeste odličje, ili jesu odličja sve većeg broja pojedinaca kojima se može pohvaliti svako društvo izobilja, svaka, prije svega razvijena bogata potrošačka demokratija evropskog, američkog ili afričkog kontinenta, nešto što postaje određenje modernosti kao takve. Nije li danas stanovita radikalna zatucanost ili pretjerano moraliziranje svako ko bi javnim putem sputavao ove slobodnotjelesne “izme”, slobodan a/moralni život, pedofiliju, homoseksualizam, sodomiju, gomoriju, a što je nespojivo sa učenjem islama pa time i učenjem poslanika islama Muhammeda, a. s. Jedino je terorizam[2] trenutačno izvan ove dimenzije situiranja, ali kao fenomen ili epifenomen nesumnjivo usmjeren na nešto drukčije izvorno, također neutemeljeno reinterpretiranje ideje islama i njegovoga poslanika. Faktički, u odnosu na niz povijesnih nasrtaja u javnom diskursu na ovu historijsku ličnost (prije svega u zapadnim medijima) reklo bi se, gotovo ništa novo. Podsjetit ću na osamdesete i tada vrlo slavljene pokušaje britanskog pisca indijskog *backgrounda* Salmana Rushdiya da slične atribucije proširi također uz lik i djelovanje iste ličnosti u romanu *Satanski stihovi*.

---

[1] U islamskom svjetonazoru, svaki pobožan pojedinac, dakle, prije svega svaki muškarac trebalo bi da nosi oko glave omotanu bijelu, ili u najmanjem svijetlu dugu plahtu, omotanu neobavezno kao čalmu (poput Afganistanaca, Pakistanaca, Bangladežana), jarkih boja (poput afričkih muslimana i indoazijskih muslimana), ili omotanu vrlo strogo poput ahmedija (turski vjerski velikodostojnici, bosanski vjerski velikodostojnici, neki magrepski vjerski velikodostojnici i derviši, iranski i općenito šiijski vjerski uglednici). Smisao ove duge krpe oko glave jest podsjećanje na smrt, trajno, svakodnevno, neprestano da je čovjek smrtan, prah i pepeo koji ide u zemlju, i ova čalma je, ustvari, kefin, ćefin, ta jednostavna čista krpa kojom se mrtav muškaraca (ali i žena) u islamskoj tradiciji nakon posmrtnog kupanja umotavaju i u tome spuštaju u zemlju, u mezar, grob, raku... Otuda je njena funkcija vrlo sveta, njena simbolika vrlo izrazita, čulna i duhovna istovremeno, praktična i snažna. Ona, ta bijela krpa oko muške glave znači, označava smrt, pokop, susret sa krajem, osobnim krajem, a nikako ne može poslužiti izvrnutoj simbologiji kojom je operirala danska piktografska poruka, ili poruke u najnižem animalnom smislu.

[2] Profesor Ferid Muhić u emisiji “Intervju dana” na TV 99, 31. oktobra 2006. godine daje vrlo korisnu karakterizaciju terorizma kao fenomena naše savremenosti, definirajući ga kao reaktivnu pojavu, što znači da podrazumijeva uvijek određeno društveno stanje nasilja i nepravde iz koje terorizam crpi svoju snagu, svoje motive i svoj angažman. Stoga ga je nemoguće vjerski suziti ili nacionalno prenominirati, kako uglavnom čine moderni masovni mediji, tretirajući ga prvenstveno kao “islamski terorizam”.

Teorija informacija nam itekako može pomoći da sad korak po korak izvršimo analizu teorijske, nepristrasne naravi. Teorija informacija nas poučava da se informacija koja ide u javnost gradi na što jednostavnijem, što poopćenijem *diskursu;* teorijski utemeljen diskurs podrazumijeva *trijadu,* ili trojnost koji obavezno sadrži: *simbol-značenje-smisao.* Simbol je stalan, nepromjenjiv i on je nositelj značenja. Značenje se oslanja na simbol, izrasta iz simbola i polupromjenjive je naravi. Smisao proizlazi iz načina na koji je upotrijebljen simbol i na koji način mu je dodijeljeno značenje, te je stoga uvijek promjenljiv, zavisna je kategorija i ima najrazličitije *interpretacijske šanse.* Gotovo da ima smislova koliko ima i recipijenata, jer svako, pojedinačno reagira na informaciju. Pogledajmo, naprimjer, karikaturu u kojoj je poslanik islama prikazan kao terorist. To je možda, za brojne muslimane svijeta kao recipijente, i najprobavljiviji dio serije piktografskih informacija objavljenih u danskom glasilu, u nizu etiketa koje su mu pridružene. Simbol je u pravilu, rekosmo, denotativan a nikada ne konotativan, jer samo denotativi pružaju osnovu za validno informiranje i smanjuju rizik od manipuliranja na minimum, to jest, čuvaju komunikatore u sferi informiranja i profesionalizma i etičke validnosti njihovog rada. Ako se u procesu komuniciranja ili informiranja, da kažemo to nešto uže, komunikator koristi denotativima, on obavezno upućuje recipijente na opći, jednostavni *diskurs*, ili na elementarno razumijevanje, dok ako se koristi konotativima upućuje recipijente na *kontekst*, a kontekst je najčešće element ili dio informacijskog procesa koji upućuje na *oduzimanje ili skretanje objektivnosti a priori*, na složenije forme tumačenja, raščlambi, na višeslojnost i pluralokategorizam u svakoj, pa i u ovdje analiziranim konkretnim informacijama / karikaturama.

Simbol Poslanika koji ima čalmu oko glave, muški turban na glavi a u turbanu skrivenu bombu, konotira terorizam, skriveni rat, ubijanje, smrt, opasnost, zlo, jer turban je jednostavna konotacija islama, muslimanskog istoka, ili drukčije rečeno, semitsko konotiranje na zapaljivost i ratnost Bliskog i Srednjeg Istoka, ako ne i šire, mnogo šire od toga, barem do granica Iraka, Irana i Afganistana. Značenje bi trebalo biti promjenjivo onoliko koliko to dozvoljava simbol koji je stalan i nepromjenjiv ako i kada je denotativan. Pošto je u navedenim karikaturama dio značenja stalan a dio nestalan, i prvi služi da denotira a drugi služi da proširi ili konotira značenja, ova karikatura može se protumačiti i da se odnosi na cio muslimanski svijet u svoj njegovoj različitosti i raznovrsnosti, udaljenosti i bliskosti. Zbog ovakvog rastezljivo upotrijebljenog simbola i višesmislenosti njegovih značenja, može se kazati da se smisao proteže do granica muslimanskog svijeta i da je upravo tu smještena *latentna intencija,* koja i inače i ovdje ima cilj da poopći, obesprizori, oteža i bitno konotira komunikabilnost poruke (informacije). Tek sada se usložnjava odnos prema smislu poruke ili informacije (karikature). Smisao varira. On, svakako, spada u domen recipijentske interpretacije. On, također spada i u domen komunikatorske interpretacije, ali time nije ograničen ili zabranjen i svaki drugi stupanj interpretacije, sve do posljednjeg pojedinca do kojeg informacija i njen novum (to jest u ovom slučaju vrijednosni sloj) dođu. Tako smisao varira od jedinke do jedinke, od ličnosti do ličnosti, pa čak i od kolektiva do kolektiva. I svako na interpretaciju smisla ima osobno pravo. Komunikator ne može naturiti, narediti, plasirati, ozakoniti ili potcrtati samo svoju interpretaciju, *subjektivnu interpretaciju,* upravo stoga je on slobodni i odgovorni profesionalac koji javnosti, javnome mnijenju, svakoj osobi unutar te neizdiferencirane mase koju sačinjava javnost nudi svoj uradak, svoju poruku, svoju informaciju, svoju karikaturu, i prepušta sudu, procjeni, refleksiji, reagiranjima, prijemu ili odbijanju najširoj masi recipijenata. Kada jedanput njegova poruka izađe u eter, on više ne može *post festum*, ne može postfaktualno utjecati na njene interpretacijske krugove, na sve moguće načine njenoga djelovanja, od najpozitivnijih pa do najnegativnijih.

Ta *interpretativna faza življenja* plasirane komunikatorove informacije ili poruke u najširem smislu je, ustvari, i njen najvažniji život. Ona svakako ima kružni život. Započinje od komunikatora, kruži do recipijenata i od recipijenata natrag ka komunikatoru ili njegovu okruženju, njegovim izvorima, mecenama ili izdavačima, i taj segment, ta takozvana povratna sprega, taj dobro poznati *feed back* je najsamostalniji dio života profesionalne poruke. Naime, u tom periodu, u tom prostoru i vremenu, komunikator ne može utjecati na njene refleksije; može samo promatrati šta se događa. Može, istina, i komentirati, demantirati, tumačiti, dodatno procjenjivati, izvinjavati se, iščuđavati se, na neki način spašavati sebe i sve ostale aktere njenoga nastajanja, ali više ne može zanijekati njen novum, redundanciju ili vrijednosni sloj, njenu, dakle, formu, niti bilo šta što kao recipijentska interpretacija može nastupiti, ili je, kao u slučaju danskih karikatura, nastupilo.[3] Najčešće, komunikatoru, (ponekad uredništvu, cijeloj političkoj javnosti, društvenim akterima poput nevladinih organizacija, novinarskih udruženja, demokratskih asocijacija sve do vlada i pojedinačnih nositelja vlasti) preostaje da se oslanjaju na "naknadnu pamet" i na dodatne "postfaktualne interpretacije" i osude akata i djelovanja koja proizlaze iz ponašanja recipijenata, kako se upravo događalo nakon vandalskih reagiranja u nekim bliskoistočnim i azijskim zemljama. Ova faza, prema komunikatoru, jeste posve neovisna. On je ne može staviti pod kontrolu, kao što je nije mogao ni predvidjeti, i ne može je zaustaviti. Jer, podsjećam, svaka informacija, svaka profesionalna poruka komunikatora, ima dvije obavezne faze interpretacije: a) oficijelnu i b) neoficijelnu; ili: a) primarnu i b) sekundarnu. Prva, oficijelna ili primarna, pripada komunikatoru, crtaču, uredniku, autoru, novinaru, karikaturisti ili svakome onome ko se javlja u ulozi komunikatora. I on je kao autor do određene granice prati, jer je može pratiti. Druga faza interpretacije, sekundarna ili neoficijelna, pripada recipijentima, to jest, svima onima do kojih data poruka, data informacija, konkretna piktografija stigne. Neoficijelnu, slobodnu interpretaciju obavljaju, vrše brojni, vrlo različiti recipijenti na posve individualan i slobodan način. Stoga bi se moglo kazati da pred profesionalce i pred javnost iskrsava stanovita zamka, koja se do određene mjere može predviđati, a od neke tačke izmiče kontroli.[4] To je onaj, tako da kažem, zmaj iz boce, ispušten prije vremena ili u neko pogrešno vrijeme, pod pogrešnim pritiskom ili zapaljivim plinom, koji nikome više nije odgovoran. Na ovoj, naizgled bizarnoj, ali *poprilično referentnoj tački refleksije* su teorijski pali danski karikaturisti, urednici i izdavači; naime, interpretacija je bezbroj, pokazalo je neko protežno vrijeme nakon njihovog objavljivanja, i svako u tom bezbroju polaže pravo na vlastitu, na individualnu ili osobnu interpretaciju, ali i šire od toga, polaže pravo na reakciju, na bunt i izljev gnjeva na način koji mu se u datom trenutku učini mogućim, korisnim, relevantnim i primjerenim, makar tako ne izgledali. Jer, ako je teorijsko i praktično pravo na informaciju ljudsko i javno pravo, profesionalno i individualno u isto vrijeme, onda je i pravo na interpretaciju također ljudsko i javno pravo, neprofesionalno i individualno također.

---

[3] Mada su EU i NATO brzo osudili nasilje proizašlo nakon objavljivanja karikatura među muslimanima svijeta, naročito nad imovinom, ambasadama, u muslimanskim zemljama, treba se prisjetiti da je zapaljena danska ambasada u Bejrutu, da su brojni Danci napustili Libanon, makar da je libanonski muftija pozvao na mir; bjesnjeli su nemiri po Iraku, protesti po Siriji, odakle su se hitno povukli danski i finski diplomati; protesti su održani po Indoneziji, Maleziji, Iranu...

Stoga se može kazati da su brojni i različiti negativni događaji izazvani činom objavljivanja blasfemičnih karikatura ostvarili pored ostalog i dvije vrste grešaka: 1) autorske greške i 2) recipijentske greške. Autorske greške sadržane su u jasnoj tendenciji (direktnoj i latentnoj intenciji) blasfemije sfere svetoga[5], sakralnoga u islamu i islamskoj svetopovijesnoj tradiciji; u tendenciji ateiziranoga autorstva da satanizira Drugoga kao drugačijega u formi ovakve autorske interpretacije (terorizam, homoseksualizam, sodomizam, gomorizam, lascivizam) do granica *praga osjetljivosti* koji prelazi u akciju-reakciju materijalne, izvanintelektualne naravi i razaračkoga karaktera. S druge strane, recipijentske greške sadržane su u nemogućnosti da se kulturalno i mirno otrpi blasfemija javne prirode piktografskoga nivoa kao izraz posvemašnje nemoći danskih autora da sagledaju različitosti u svetoj i nesvetoj dimenziji, te njihovo surovo preuzimanje “stvari u svoje ruke”, metodama ulice, sile, izvanpozitivnih reagiranja.

---

[4] Posve je izvan domašaja ove vrste analize ono razumijevanje danskih karikatura koje bi imalo cilj da ih osujeti a priori, to jest, koje bi htjelo kazati kako su one i nacrtane i sačinjene i objavljene upravo sa doziranom, preciziranom i vrlo jasnom zadaćom da postignu refleksije koje su se nakon njihovog objavljivanja mogle pratiti diljem muslimanskog svijeta: takve su, naprimjer bile paljevine danskih zastava pred diplomatskim i konzularnim predstavništvima ove države u Teheranu, Kabulu, Kairu, Džakarti, zatim, najave bojkota određenih roba i proizvoda u navedenim sredinama a koje potječu iz Danske i još nekih evropskih država koje su prenijele navedene karikature (Finska, Francuska, Njemačka...), sve do napuštanja građana evropskih država nekih muslimanskih sredina...

[5] Francuski mislilac Jacquess Derrida, pomoću Heideggerovog tumačenja svetosti, zaključuje u knjizi *Znanje i vjera* da je upravo svetost, sakralnost, ono područje u kojemu se i dade i može i treba iščitavati svaka vjera kao bitnost, kao datost. Bez svetosti nema vjere. A diranje u svetost, na način na koji pristalice svetosti ne žele, ne mogu shvatiti, ne mogu pojmiti, ne znaju doživljavati, jest posao koji ne donosi čak ni najbizarnije rezultate – u ovom slučaju osmijeh i relaks, što u normalnim okolnostima podrazumijeva čitanje bilo koje prosječne karikature kao oblika mas-medijskog izražavanja.

Također, u zaključku bi se moglo kazati da se islam *per se,* ne da, ili vrlo nevoljko može *medijatizirati* u svojoj vrlo izraženoj svetosti, na način kako bi ponekad htjeli izvanislamski autori, ili sekularizirani autori kojima je strana bilo koja vrsta svetosti, poštivanja sakralnosti, poštivanja minimuma konsenzusa o tome šta je to što čini suštinu svake vjere kao vjere u nešto sveto, neokrnjeno, neokaljano, netaknuto, nezamazano, neprofano, nerabljeno, nekvareno, nepokvareno, s onu stranu, izvan i iza dometa racija, ruku i nogu, glave i pozadine. U nešto izvanmaterijalno i izvanpredmetno, u Apsolutno, Vječno, Uzvišeno, Najbolje i Najveće. U unutarnjoj supstanciji islama nema, naime, profanog sloja, nema mnogo mogućnosti za takozvani *totalni racionalni diskurs*, javni diskurs, za *posvemašnju medijatizaciju* i opće izlaganje javnosti onoga što već samo po sebi nije učinjeno javnim. A upravo taj *totalni diskurs* zahtijeva postmoderni javni diskurs, javni izraz. Ne može se, naprimjer, od individualnog ili kolektivnog *ranog sabaha*[6] napraviti spektakularan javni performans – sam se rani sabah tome opire. Moguće je, možda, donijeti sliku toga vjerskog čina, tog ranojutarnjeg molitvenog akta (u kući ili džamiji), samo toliko, ton i zvuk, riječ i svete skrušene radnje, ali supstanciju sabaha, naročito ranog sabaha, nikada niti jedan medij neće biti u stanju medijatizirati.[7]

U socijalnoj dimenziji, pak, ili bolje rečeno u sociološkoj dimenziji ove analize, želim kazati da su sve ove radnje i činovi u nekoj drugoj funkciji, izvanprikazanoj funkciji, u što se kao analitičar ne želim upuštati. Ako bi tako bilo, to je tek onda početak teške, mnogo teške priče, *teške naracije* kroz koju ćemo kao djeca ili svjedoci XXI stoljeća morati s mukom proći u narednim godinama. Bila bi to može biti ona *teška naracija* naznačena u mojoj knjizi *Medijska globalizacija svijeta* koja je posvećena medijatiziranju događaja koji su se zbili 11. septembra 2001. godine, a prema kojoj, nema nevinih. Ima samo malo manje i malo više krivih, poput, primjerice, BBC-a koji je u prvi mah odbio objaviti danske karikature, ili CNN-a koji ih je dao objaviti zamagljeno, barem u onoj kritičnoj fazi muslimanskih reagiranja na njih, i davao ih parcijalno, pa tako donekle zamagljeno se spasio od medijske blasfemije globalnog nivoa.

---

[6] To je najranija muslimanska molitva koja se obavlja individualno ili u džematu (kolektivno) između zore i izlaska sunca, slavi Stvoritelja Koji stvara kraj noći i buđenje novoga dana, sastoji se od četiri rekjata (uspravna stajanja), osam rukjua (polupregibanja) i osam sedždi (spuštanja glave i cijeloga tijela na tlo) u određenom ritmu, sa određenim učenjem (izgovaranjem kur’anskih sura) Božijih riječi u sebi i naglas, vjeruju muslimani klanjači sabaha...

[7] Kako se skrušeno, vedro i lijepo osjeća onaj ko ustane rano i otklanja rani sabah i kako ima sređen nastavak radnog dana, to može osjetiti i posvjedočiti sam konkretni izvršitelj toga čina, što posve izostaje u medijatiziranoj formi kao kakvoga performansa.

DUHOVNA OBZORJA

Mustafa ef. Cerić, reisul-ulema

Kurban-bajramska hutba
(10. zul-hidždže 1427. / 30. decembar 2006.)

Hvala Allahu, Stvoritelju svjetova, na milosti i nimetima kojima nas daruje. Donesimo salavat i selam na posljednjega Allahova poslanika Muhammeda (a. s.), na njegovu porodicu, na njegove ashabe i na sve one koji su živjeli i umrli sa istinom u srcu i u djelu. Sjetimo se bosanskih sinova, šehida, koji su, na Allahovu putu, dali svoje živote.

Draga braćo i sestre,

I kao što se kaže da u kosmosu sve pliva i sve se mijenja, tako se može reći da se u životu sve ponavlja i sve obnavlja. Plivaju oblaci i mora. Smjenjuju se dani i noći. Ponavlja se rađanje čovjeka i obnavlja se beharanje voća. Sve izgleda isto kao lani, a opet sve je drugačije kao nikad ranije.

Najbolje mjesto gdje se može vidjeti čovjeka kako u kosmosu pliva i kako se mijenja, jeste Mekka, odnosno Kaba. I najbolje vrijeme u kojem se čovjekova vjera ponavlja i obnavlja, jeste vrijeme hadždža i Kurban-bajrama.

Jer, ponavljanje znači ostajanje i trajanje u Božijem rizaluku; jer, obnavljanje znači bivanje i uživanje u ljudskom životu. Zato je potrebno da čovjek ponavlja stajanje na Arefatu da bi ostao u Božijem itaatu. Zato je potrebno da čovjek obnavlja žrtvu da bi uživao radost života. I zato je potrebno da i mi ovdje i sada ponovimo ono što je posljednji Allahov poslanik i miljenik rekao na Mini, jer u tom ponavljanju je obnavljanje našeg života u vjeri i nadi da ćemo biti bolji.

O ljudi, govorio je Alejhisselam, poslušajte što ću vam reći i to dobro zapamtite, jer ne znam da li ću se s vama iduće godine vidjeti. Znate li koji je najsvetiji dan? Ovaj dan, Božiji Poslaniče – rekoše! Znate li koji je mjesec najsvetiji? Ovaj mjesec – kazaše! Znate li koji je grad najsvetiji? Ovaj grad – uzviknuše. E, pa vidite – reče im Alejhisselam – vaša krv, vaš imetak i vaša čast su sveti kao što su sveti ovaj dan, i ovaj mjesec i ovaj grad sve dok se ne vratite vašem Stvoritelju da pred Njim odgovarate za svoja djela.

Neka je Salavat i Selam na Allahovog poslanika Muhammeda, sina Abdullahovog, koji nas je naučio da volimo svoga Stvoritelja, da volimo arefatsko tlo na kojemu stojimo zajedno sa milionima ljudi u Allahovoj milosti, da volimo Kabu koja pliva u kosmosu, veličajući Boga Koji rodio nije, Koji rođen nije i Kojem niko ravan nije.

Neka je Salavat i Selam na Allahovog Miljenika koji nam je na Mini kazao da su i naša krv, i naš imetak i naša čast ovdje i sada sveti kao što su sveti ovaj dan, ovaj mjesec i ovaj grad.

Nikad kao danas nije bilo tako važno za sve muslimane svijeta da ponove tu Alejhisselamovu poruku sa Mine. I nikad kao danas nije bilo tako bitno da se obnovi princip suživota i tolerancije ovdje među nama samima. I to na svim razinama – porodičnoj, džematskoj, ulemanskoj, intelektualnoj, političkoj i državnoj. Nema urednog i sretnog života bez suživota i tolerancije. Nema društvenog napretka bez dijaloga i međuljudske solidarnosti.

Stoga, posebno u uvjetima u kojima se nalazi naše društvo i država, nije moguće objasniti neslogu i nesolidarnost onih koji su tražili i dobili mandat ne zato da prijeće, već da pokreću kolo bosanskog života, da guraju točak bosanskog napretka, da podrže zamah bosanske privrede, da počnu graditi bosanske puteve, da se odazovu zahtjevu bosanskog radnika, da vrate pravo bosanskom borcu, da poštuju hak bosanskog jetima i da saslušaju molbu bosanske sirotinje.

Želimo da se sa ovoga časnoga mjesta glasno i daleko čuje: svaka potrošena minuta, svaki izgubljeni dan na lična neslaganja o općem dobru čin je zuluma – nepravde, prema bosanskom čovjeku koji ima pravo da živi od rada vlastitih ruku.

Treba prestati sa sujetnim nadmetanjem, i početi sa državnim i društvenim napredovanjem tako da se ne stidimo pred Bogom i svijetom.

Ima među nama i pametnih i sposobnih, i vrijednih i odanih svom narodu i državi da nas povedu brže i bolje u budućnost. Treba im samo dati priliku. Treba im se skloniti s puta. Treba shvatiti da bosanski život nije moguće zaustaviti, nije moguće u mjestu stajati i u ćorsokaku ostati zato što se nema ni volje ni pameti da se iz ćorsokaka izađe. Mora postojati izlaz. I mora postojati rješenje za svaki problem ako postoji um koji zna i srce koje osjeća ljudske potrebe.

Stoga učimo dovu Allahu Uzvišenom da prosvijetli um i osvijetli srce onima kojima smo dali pravo da nas vode i da rade tako da nam svima bude bolje, i da nam ovaj kao i svi budući bajrami, ako Bog da, budu razlog za još veću radost, vjeru i nadu u bolje sutra.

Također, učimo dovu da Allah podari pamet onima koji treba da znaju da nema sreće ni za koga u proklinjanju svakoga. Onaj koji drugoga tekfiri, tj. poriče mu vjeru, poriče samoga sebe: “Vrijeđanje muslimana je veliki grijeh, a nasilje nad njim je protiv vjere.” – rekao je Allahov poslanik Muhammed, a.s.

Zato je potrebno da se čuju jasno ove bajramske poruke:

Postavi sebe kao mjeru odnosa prema drugome!
Poželi bratu ono što želiš samome sebi!
Ne pomišljaj o bratu ono što ne bi pomislio o sebi!
Ako zatrebaš njegovu pomoć, pitaj ga, a ako on zatraži tvoju pomoć, pomozi mu!

Nemoj skrivati hajr od svog brata, jer onda ni on neće skrivati hajr od tebe!

Budi oslonac svome bratu, pa će i on tebi oslonac biti!

Pored glavnih farzova, Allahu je najdraže djelo da čovjek obraduje svoga brata!

Ako naumiš da govoriš o mahanama drugoga, sjeti se svojih vlastitih mahana!

Najbolje vrline su da obnoviš prekinutu vezu, naročito rodbinsku, da daruješ i onoga koji te je uvrijedio, da oprostiš onome koji ti je nepravdu učinio!

Vjernost obogaćuje, izdaja osiromašuje!

Onome koji vidi da se brata muslimana ponižava, a može da to spriječi, pa to ne učini, Bog neće oprostiti!

Milostivi Bože,
Učini da samo Tebi služimo!
Da se grijeha klonimo!
Da istinu govorimo!
Da o dobru mislimo!
Da dobra djela činimo!
Da se tuđeg hakka klonimo!
Da kod sebe korisno znanje povećavamo!

Bože Milostivi,
Ne dozvoli da nas zavara uspjeh,
Niti poraz baci u očaj!
Stalno nas podsjećaj da je neuspjeh iskušenje
Koje prethodi uspjehu!

Bože Sveznajući,
Nauči nas da je tolerancija najviši stupanj moći,
A želja za osvetom,
Prvi znak slabosti!

Bože Svemoćni,
Ako nam oduzmeš imetak,
Ostavi nam nadu!
Ako nam podariš uspjeh,
Podari nam i snagu volje da savladamo poraz!
Ako nam uzmeš blagodat zdravlja,
Podari nam blagodat vjere!

Bože Pravedni,
Kada se mi ogriješimo o ljude,
Podari nam snagu izvinjenja!
A kada se ljudi o nama ogriješe,
Podari nam snagu oprosta!

Bože Milostivi,
Ako mi zaboravimo Tebe,
Nemoj Ti zaboraviti nas!

Braćo i sestre,

Neka nam današnji mubarek-dan vrati vjeru, nadu i međuljudsko povjerenje; neka među nama nestane straha, zlobe i zavisti; neka nam zajedništvo povrati samopouzdanje; neka svako radi svoj posao savjesno i odgovorno; shvatimo da je tajna uspjeha na ovome svijetu iskrena vjera i plemenito djelo!

Svima vam od srca želim sretan Bajram, moleći dragog Allaha (dž. š.) za vaše zdravlje i uspjeh u životu i radu. Posebno želim Bajram čestitati prognanim, bolesnim i nemoćnim sa dovom Stvoritelju Uzvišenom da im bude na pomoći!

Sa osobitim željama Bajram čestitam našoj braći u Hrvatskoj, Sloveniji, Sandžaku, Kosovu, Makedoniji, Crnoj Gori, Srbiji, te bošnjačkoj dijaspori i svim muslimanima u svijetu:

Bajram šerif mubarek olsun!

GODIŠNJICE

STO GODINA OD ROĐENJA KNJIŽEVNIKA ALIJE NAMETKA*

---

* Okrugli sto pod nazivom “Književni i folkloristički rad Alije Nametka” u organizaciji *Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine* i *Bošnjačke zajednice kulture “Preporod”* održan je 28. decembra 2006. godine u galeriji “Mak” pod moderatorstvom Seada Šemsovića, a povodom stogodišnjice rođenja Alije Nametka, značajnog književnika, folkloriste i kulturnog pregaoca Bosne i Hercegovine. Ponukani činjenicom da književna kritika u novije doba malo pažnje posvećuje Nametku i njegovim djelima, organizatori su se riješili upriličiti ovaj skup i pročitane radove sakupiti i objaviti u okviru redovnog godišnjaka BZK “Preporoda” za 2006. godinu. Pored radova koji propituju ukupno Nametkovo književno djelo, na skupu su pročitani i uže specijalistički radovi koji se zadržavaju na sagledavaju pojedinačnog problema. Među njima su od posebnog značaja radovi o recepciji Nametkovih književnih ostvarenja i komparativno iščitavanje njegovih izvanknjiževnih radova, što su u bošnjačkoj književnoj kritici ponajmanje obrađena područja. S druge strane, na skupu se po prvi put progovorilo o Aliji Nametku kao najznačajnijem bošnjačkom folkloristi koji je cijeli svoj život, već od 1925. godine, posvetio kako sakupljanju tako i kritičkom iščitavanju bogate usmenoknjiževne tradicije Bošnjaka.

Pored devet radova koje donosimo na stranicama ovog godišnjaka, na skupu su pročitani još i *Život i književno djelo Alije Nametka* Fatme Hasanbegović i *Uspješan komediografski angažman Alije Nametka* Gordane Muzaferije, koji su objavljeni kao popratni tekstovi u katalogu Izložbe, te radovi *Alija Nametak: hroničar starih bošnjačkih krovova ili “Literatura srca”* Muhidina Džanke, *Alija Nametak kao folklorist* Muniba Maglajlića i *Kur’an i hadis u intertekstualnom odnosu s usmenom pričom Bošnjaka (na primjeru Nametkovih zbirki usmene proze)* Seada Šemsovića.

Ovim skromnim zbirom prikupljenih radova Alija Nametak ulazi u uski krug bošnjačkih književnika, i još uži krug bošnjačkih folklorista, čijem je životu i radu posvećen zbornik radova.

Kratak osvrt na pripovjedački opus Alije Nametka

Rašida Kadrić

U pripovjedačkom opusu Alije Nametka pratimo tematsku razvojnu liniju od lirskih ljubavnih sadržaja – dramatičnih, ustreptalih od čežnje i želje, do pripovijedaka sa socijalnom tematikom. U prvima je pisac otkrivao unutrašnji svijet svojih likova i davao psihološke opservacije, u drugima je bio hroničar i slikar vremena i krupnih socijalno-ekonomskih događanja i promjena.

U svojim ranim radovima mladi Nametak je opijen ljepotom, zanesen ženom i doživljajem ljubavi. U tim novelama događaj je periferan, naracija je potisnuta, a deskripcija naglašena. U njima je progovorio Nametak – lirik.

U pripovijetkama Alije Nametka ženski likovi zauzimaju značajno mjesto. Žena se javlja kao ideal, doživljava kao fikcija (*Sunce*), ponekad je ravnopravan partner u čistoj i iskrenoj mladalačkoj ljubavi (*Podne*), ili u pozadini – zapostavljena i podređena, ali beskrajno odana (*Bojićka*), a u nekim pripovijetkama snagom karaktera žena nadrasta sebe i svijet oko sebe (*Inoča*). Iako uzete iz muslimansko-patrijarhalnog miljea, Nametkove junakinje nisu okovane tradicionalnim patrijarhalnim normama; to su žene koje djeluju životno i stvarno, pa ostavljaju utisak fizički zdravih i duhovno kompleksnih ličnosti, moralno jakih i individualiziranih.

U nekim pripovijetkama nagon, strasti i požuda postaju pokretači i oni određuju postupke i život ličnosti (*Napast*, *San čovjeka Božjeg*).

U pripovijeci *Trava zaboravka*, djelu antologijske vrijednosti, bore se dvije ljubavi, dva poimanja života. Duševno i tjelesno predstavljeni su likovima nježne, osjećajne Emine, i Sekane, koja je oličenje fizičke ljepote, snage i strasti. Kao sjene, junaka novele Saliha Džoklu prate dvije žene, dvije vizije, pojavljuju se kao misao, naizmjenično, mame ga, muče, opominju, a potom iščezavaju. Ipak, na vagi Salihovih osjećanja prevagnula je nježnost, plemenitost i odanost, a unutrašnja ljepota zablistala je svojim punim sjajem.

Pripovijetka *Cjepar* nagovještava Nametkovu novu tematsku orijentaciju. U njoj je pisac na najbolji način objedinio socijalnu problematiku, humane i moralne vrijednosti i estetski doživljaj. To je priča o malom čovjeku, cjeparu Ibrišu, krhkom starcu koji je godinama živio sam – bez porodice i topline doma, bez ugleda, bogatstva i prijatelja, bez radosti i tuge, ali s ponosom, dostojanstvom i poštenjem, koji ga uzdižu do jednog od najimpresivnijih likova u Nametkovoj prozi.

Drugi tematski krug Nametkove proze čine pripovijetke u kojima su prikazana, možda, najprelomnija i najdramatičnija zbivanja u historiji bosanskohercegovačkih muslimana, uvjetovana događajima nakon Prvog svjetskog rata, stvaranja Kraljevine SHS i provođenja agrarne reforme.

Alija Nametak je u pripovijetkama doticao socijalnu dimenziju tih teških događaja i pisao o materijalnom propadanju muslimanskih plemićkih porodica, ali o moralno-psihološkim refleksima tih zbivanja – nesnalaženju u novim uvjetima, borbi za egzistenciju, moralnim klonućima, posrtanjima i padovima, ali i snazi da se usprave i krenu naprijed. U tim pripovijetkama srećemo likove iznenađene i zbunjene naglim promjenama, u nekim trenucima i obezglavljene, bez sredstava za život, oslonca i podrške, ali tradicijom i ponosom još uvijek vezanim za prošlost. Potomci aga i begova, zatečeni na vjetrometini novog doba i nepripremljeni za novi način života, različito se snalaze u tim dramatičnim situacijama. Stari vegetiraju i u nekom prividnom miru rezignirano očekuju smrt kao izbavljenje. Takvi su nekadašnji plemići okupljeni u Hamidovoj kahvi. A oni mlađi (predstavljeni u ciklusu o Duranićima), da bi se održali, morali su prihvatiti čak i ponižavajuće uvjete novoga života, dok su samo najsretniji uspijevali da se zaposle i žive od poštenog rada.

Neke ličnosti, pak, neće i ne mogu da priznaju i prihvate promjene, pa tragičnim sukobom rješavaju te situacije. Omer Alajbegović nije mogao podnijeti uvrede i poniženja, zapalio je čuvenu kulu Alajbegovića i izgorio naslonjen na nju. Takav je i ponosni aga Džankić koji odbija da od bivšeg kmeta primi trećinu ponuđenu kao milostinju.

Alija Nametak je sentimentalno vezan za stari patrijarhalni život i njegove vrednote koje su se nasilno rušile pred naletom novog vremena. Pisao je toplo i sa simpatijama o vremenu prošlom, što je kritika ponekad određivala kao idilično-romantični pristup životu i prošlosti, pristrasnost i idealizaciju s prizvukom tuge.

U novelama i crticama iz ciklusa *Rotimlja* Nametak piše o prirodi, seoskom životu i seljaku – upornom i nepokolebljivom, te o njegovoj čvrstoj i žilavoj borbi za egzistenciju (*Ljudi iz krša*, *Kiša* i dr.) Toplo i prisno govori o ljudima iz krša i njihovoj vezanosti za kamen i ono malo zemlje.

Čovjekovu iskonsku povezanost sa zemljom i sredinom u kojoj je ponikao, jedan Nametkov junak (Ahmet u noveli *Kmet*) objašnjava ovako:

> Zašto li je ovo, Bože jedini. Šta je ovo? Kakva je ovo slast u ovoj zemlji, pa je ne možemo ostaviti, a kad je ostavimo ne možemo je zaboraviti.

Zbirka pripovijedaka *Tuturuza i šeh Meco*, objavljena 1978., pedeset godina poslije prve Nametkove pripovijetke, višestruko je zanimljiva. Svojom tematikom, pristupom životnoj građi i načinom njenog oblikovanja, te jezikom i specifičnim humorom, ona predstavlja novinu u Nametkovom stvaralaštvu i vidan zaokret u odnosu na ostvarenja koja su joj prethodila.

Mada u ovoj prozi svaka priča može činiti dio za sebe, postoji nit koja ih povezuje, a to je što svaka predstavlja po jedan putujući doživljaj dvojice prijatelja, veseljaka Tuturuze i šeh Mece. Kroz zgode i dogodovštine sarajevskog papudžije Avdije i malog derviškog mudraca Mece data je slika poslijeratnog muslimanskog sela. Njihovim opservacijama, razmišljanjem i dosjetkom, te humorom koji katkada pređe u podsmijeh i blagu ironiju, zaogrnuta su kazivanja o ozbiljnim životnim temama. Obredi, rituali, narodni običaji i slike porodičnog života djeluju realistički uvjerljivo, dopadljivo i ističu jednostavnu i prirodnu mudrost narodnog življenja. I tako, pomalo nadmeni šeh Meco i Tuturuza koji ostavlja utisak simpatično poslušnog saputnika, opsjednuti dobrim zalogajem i pometovski zagledani u bogatu trpezu, putuju kroz prostor, ali i kroz vrijeme, doživljavaju sadašnjost i oživljavaju prošlost, a i u jednom i u drugom vremenu otkrivaju univerzalne životne istine.

Mada je jednom prilikom Alija Nametak skromno izjavio da bi se iz njegovog opusa moglo izabrati desetak vrijednih novela, svi oni koji poznaju njegovo djelo saglasit će se s ovim mišljenjem Ive Balentovića: “Nametak je pisac naš, sviju nas, umjetnik našeg podneblja... čije je književno djelo ugrađeno u našu književnost i u njoj trajno ostaje.”

Simbolika pejzaža u pripovijetkama Alije Nametka

Dijana Hadžizukić

Proučavajući pripovjednu prozu bošnjačkih pisaca moguće je uočiti prisustvo elemenata lirskoga diskursa u narativnom tkivu pripovijetke, a osobito su u tom smislu zanimljivi detalji iz prirode u kojima se narativni iskaz pretače u simbolički. Alija Nametak je okarakteriziran kao “narativac” i “pripovjedač događaja” (Rizvić 1991:12) u čijim pripovijetkama su opisi prirode oskudni i rijetki. Cilj ovog rada je propitati funkciju pejzaža u odabranom uzorku pripovjedaka Alije Nametka i pokušati otkriti njegove simboličke vrijednosti.

Tragajući za pejzažom u Nametkovim tekstovima, naišli smo na niz pripovjedaka u kojima nije ispisana niti jedna rečenica koja bi zaustavila dinamičko napredovanje naracije i kao statički motiv usporila pripovijedanje. Takve su, naprimjer, pripovijetke *Hamidova kafana, Dobri, Bojićka, Inoča, Sasvim romantična priča, S puta, Ispod planinskih vrhova, Cjepar...* Drugu grupu, malobrojnu, čine pripovijetke u kojima je sadržan vrlo kratak opis određenog predjela (*Stećak*), sela (*Ljudi iz krša*) ili grada (*Pravda za sve*), gdje je opis u potpunosti realističan, dinamičan i funkcionalan. Naracija na ovim mjestima ne posustaje niti se vremenski tok zaustavlja, te sa aspekta ritma prezentiranja događaja ne možemo govoriti o pauzi. Opisi u tekstu, po pravilu, predstavljaju vremensku pauzu i čine dijelove teksta koji ne utječu na proticanje vremena, a i fabula i vrijeme miruju. U Nametkovom slučaju vrijeme i fabula se ne zaustavljaju dok, naprimjer, vezir u pripovijeci *Pravda za sve* posmatra grad. U pripovijeci *Trava zaboravka* postoji jedan kratak opis šume iskazan u dijaloškoj replici, a s ciljem potcrtavanja nemogućnosti da se u takvoj šumi zaluta. Opis vrelog ljetnog podneva u pripovijeci *Poderano vime*, također je funkcionalan i motivacijski uvjetovan.

Treću grupu čine one pripovijetke u kojima je prisutan znatno obimniji opis čija se funkcija ne iscrpljuje u realističnom prikazivanju određene pojave ili prostora, već vrlo često dobiva simboličke vrijednosti. Sunce, podne, ljeto, sparina, kiša, zemlja, loza i smokve su, kako ćemo kasnije pokazati, Nametkovi opsesivni pojmovi kojima ispunjava svoje pejzaže a čime se približava doživljaju prirode Hamze Hume sa kojim dijeli isto hercegovačko, zavičajno nebo. Opisi Mostara su zaista rijetki i zato ćemo jedan navesti u cjelini:

> I onda se popneš na munaru, pa ti pogled plovi po starim sivim kamenim krovovima jednokatnih kuća, prošaranih novim, crvenim, od crijepa, s uskim dvorištima, s maljušnim baščama u kojima se krile murve sa već opalim lišćem i šipci. I onda brza Neretva, modrozelena, da joj i na dubini od deset metara vidiš pijesak na dnu, i njeni divni, vitki mostovi i kamenite munare kao uzdignute ruke koje hoće da dotaknu modro nebo. I čempresi kraj njih, visoki i glomazni, s proraslim suhim granama, i jablani i platane na šetalištu. (Nametak 1991:97)

Ovaj primjer pokazuje kako se kod Nametka jedan sasvim realističan (ali prepun ljubavi) opis grada približava poetskom diskursu, prizivajući neodoljivo u našu svijest munaru i čempres iz soneta Skendera Kulenovića *Tarih / Za Karađozbegovu džamiju u Mostaru.*

Opis tipičnog hercegovačkog pejzaža sa suncem koje na zalasku boji krš prisutan je u pripovijeci *Koliko čovjeku treba*, i to kroz doživljaj unutardijegetskog pripovjedača. Odlomak završava jednostavnim poređenjem žedne zemlje sa siromašnim ljudima ovih prostora te na taj način učvršćuje idejnu osnovu pripovijetke: “Rijetki dubovi i okratki grm šute skvrčena lišća i čekaju kišu koje već dugo nema, a i kad padne, žedna je zemlja žedno popije i život zamalo opet proključa, kao s jeseni kad se malo novca prospe u selo (...)”. (Nametak 1991:52) Iako u pripovijeci *Kmet* nema opisa prirode, ljepota hercegovačkog krša je istaknuta simbolizacijom njegove visine: “Svi mi govorimo: nema jadnijeg života na svijetu od našeg, a niko ne ostavlja ova brda tako blizu nebu.” (Nametak 1991:75) Ljepota sela sa svim obiljem i bogatstvom plodova naglašena je kao suprotnost gradskim ulicama u pripovijeci *I zasvirati i za pas zadjeti*: “Pa onda smokve. Tenice, têrmenjače, hàdrulje, crnice, mùrgulje, pa tek dvoljetke. Bila je suša i udarila je prva jesenja kiša, a kora na zelenoj smokvi ‘izbricala’ i kaplja joj meda visi iz cvijeta.” (Nametak 1991:95) Na drugom mjestu (*Dobri Bošnjanin*) ponovno je istaknuto bogatstvo i obilje prirode kao suprotnost siromaštvu ljudskom: “Sunce je žeglo duhan u malim baščicama, smokve uz plotove i grožđe u prisojima. Miris plodnog ljeta dizao se s vruće zemlje.” (Nametak 1991: 190) Miris kišom natopljene zemlje osjeća i Omer (*Njegova osuda*), a taj odlomak je u funkciji karakterizacije lika. Naime, nekada davno, dok su ležali jedan pored drugoga, težak Nikola slušao je “cikanje” kukuruza koji raste poslije kiše, dok je beg Omer mogao osjetiti samo vonj raskvašenog đubreta. Sada, kada se Omer saživio sa zemljom i postao njen dio mogao je osjetiti mnogo više: “Sva zemlja drhti od nekog umora teškog. I miriše mirisom zdrava punačka djeteta.” (Nametak 1991: 48) Personifikaciju zemlje, kao i čovjekovu bliskost s njom srećemo i u pripovijeci *Kiša*: “Kukuruz je raspleo zelene bajrake i požudno srkao kapi, koje su se niz žljebasto lišće slijevale u suha usta zemljina, iz kojih je izbijalo do maloprije drhtanje žedna smrtnika.” (Nametak 1991:65) Zemlja i kiša postaju jedno sa čovjekom, čineći ga sastavnim dijelom sveprirodnog kosmičkog ciklusa. Nametkov čovjek vezan za svoj krš opstaje na tim prostorima, te uz sve siromaštvo uživa u obilju onoga čega najviše ima: suncu.

Simbolika sunca je kod Nametka ponekad tradicionalna i svedena na uobičajene iskaze narodnog govora kao što je ‘sunce ga je ogrijalo’ u značenju pozitivnog ishoda. Takav primjer nalazimo u pripovijeci *Pola konjske sile* u kojoj *sunce obasja svom zimskom toplinom* Mehu Volodera, jer je dobro unovčio pregaženo magare, ili, obrnuto, u pripovijeci *Otrgnut cvijet* u kojoj ljetno sunce "(...) šeta pred svjetska vrata, a nikako da dođe jednom i pred vrata Ibrahima Duranića (...)". (Nametak 1991:154) S druge strane, u postupku karakterizacije Ibrahimovog lika prirodni fenomeni ponekad bivaju dovedeni do simbola i primorani da znače mnogo više od sunca, kiše i zvijezda. Raskoš i snaga personificiranih prirodnih pojava stoji u suprotnosti sa ljudskim životom, prije svega bijednim Ibrahimovim: "Pala je kiša, teška, saprala krovove i zidove, ulice i sokak, i kanali su hučili od nabrekla života. Ukazalo se nebo, bistro i rastegnuto s brda na brdo. Oprane zvijezde isklijale nebom.", rijeka "njišti i propinje se", a kuće se "kao preplašene ptice zbile jedna uz drugu". (Nametak 1991:150)

Za razliku od Hume, koji ideji panerotizma podređuje kompletnu strukturu pripovijetke ili romana, kod Nametka je panerotizam uvijek samo fragment u pripovijeci koja je čvrsto sačuvala svoj realistični pripovjedni postupak, objektivnost i događajnost, čak i kada je napisana u prvom licu. Samo u onim kratkim dijelovima kada u njegovu pripovijetku uđe sunce, Nametak postaje pjesnik koji slikom ljeta i zrelog grožđa iskazuje stanje duše.

Dervišaga, glavni lik pripovijetke *San čovjeka Božjega*, okarakteriziran je tradicionalnim pripovijednim postupcima kao miran i suzdržan čovjek, patrijarhalac čija osjećajnost ostaje duboko skrivena. Sa aspekta vremena pripovijedanje je sažeto i kompletan život Dervišage je ispisan na nekoliko strana. Postoji samo jedno mjesto na kome se vrijeme usporava a koje je ključno i za daljnji tok fabule i za karakterizaciju lika. To je prijelomni trenutak fabule u kome Dervišaga posmatra kmeticu Anđu na vodi, trenutak u kome se u čovjeku budi strast, a Nametkovo pripovijedanje 'sklizne' u lirsko: "Rujansko popodne ležalo u granama kao razgolićena djevojka na dušeku kad u mislima miluje muškarca. (...) Pjenila se Radobolja i vrtjelo mlinsko kamenje da se klopot čuo po svim humcima, zasađenim lozom i smokvama. (...) Zrak se ušutio zasićen nekom vreloćom, pa niti romori niti govori. Sve kao zamrlo." (Nametak 1991: 208) Postupcima personifikacije i neuobičajenog poređenja Nametak ostrašćuje sasvim obično popodne i na taj način uspostavlja vezu sa trenutnim raspoloženjem glavnog lika. U nastavku će se Dervišaga oženiti još istu noć i tako ostati u čvrstim okvirima patrijarhalnog morala, a Nametak u čvrstim okvirima tradicionalne pripovijetke.

Ciklus pripovjedaka o Duranićima tematski je blizak znatnom dijelu naše pripovijedne proze: govori o propadanju stare bosanske vlastele, naglom siromašenju porodica te nemogućnosti snalaženja u novonastalim okolnostima. Iako je u žiži zbivanja gradska porodica, elementi prirode su ovdje prisutniji nego u ostalim pripovijetkama. Gradeći lik zaljubljenog Hamida u pripovijeci *Napast* Nametak zbivanja u prirodi približava psihološkom stanju čovjeka, te je vrelina ljetnog dana, koliko god realno-stvarna, zapravo odraz strasti pri susretu sa Nedretom. Vrelo je sunce, ali je vrela i krv strašću obuzetog čovjeka: "Jednog dana kad je grožđe zrilo po odrinama, u avlijama i baščama našega grada, a sunce blještilo po sivim krovovima njegovih kuća, došla je ona u kafanu da se igra. Mačke i miša. Zrak je bio sparan, a krv se grušala u žilama.” (Nametak 1991: 108)

Na sličan način su obilježeni prijelomni trenuci u svijesti djevojke Hasne (*Izvan okvira* i *Otrgnut cvijet*), njena potreba da pobjegne iz sredine koja je sputava, njena zaljubljenost kao i kasnije razočarenje – komplementarni su zbivanjima u prirodi. Nakon što ju je Hans pozvao na more, Hasna je išla ulicom a “(...) sunce je slapovima vreline padalo na kuće s teškim kamenim pločama i cijedilo se s krovova.” (Nametak1991:120), dok na drugom mjestu njenu misao o mogućnosti da završi kao sestra prostitutka prati adekvatan doživljaj okoline: “Sunce pali i cesta je duga i prašna. Gola brda zatvaraju nebo koje je malo i plavo.” (Nametak 11991: 120) Metafora njenog životnog puta je *prašna cesta*, a skučenosti u vlastitoj porodici i gradu *težina kamenih ploča*, *gola brda* i *malo nebo*. Slijedi slika grada koja simbolizira djevojčinu mržnju i konačno odbacivanje i bijeg: “U brdima mir. Kamenje sivo i trava u njemu žuta. Nebo se spustilo na brdo i potonulo u grad i teško je kao leš. Samo u dubini sredinom grada raspjevana rijeka lomi se o kamenje i bježi iz grada.” (Nametak 1991:123) i “(...) vidjela je grad kao zgužvanu krpu.” (Nametak 1991: 126). Dok se vozi sa Hansom brdima iznad grada, sunce koje izlazi *krvari krš*, a u dolini ostaju *lokve mraka*. Konačan rastanak sa starim načinom života kao i Hasnina želja da započne život iznova iskazana je ne samo vizuelnim već i auditivno snažno iscrtanim pejzažom: “Ostavljali su šumarke što su se kao preplašene ptice šćućurili u kakvu prisoju i lišće im sijedi, a u granju se raspjevao cvrčak i vrišti za jačim suncem, da mu raspuknu leđa, da se ponovo sam iz sebe rodi. Cvrči cvrčak i jarebice plamenih repova prelijeću u osoje (...)” (Nametak 1991: 127). Kraj ljubavne romanse sa Hansom Hasna predosjeća dok gleda u miran morski predio, smokve i odrinu punu “(...) nabijenih grozdova što će propjevati u krvi”. (Nametak 1991:129)

Hasnin pokušaj da dosegne bolji i dostojanstveniji život bio je bezuspješan, a njena sudbina iskazana je metaforom otrgnutog cvijeta. Priču o Hasninom kasnijem životnom putu, također, prati simbolička transformacija prirodnog okružja. Njena veza sa sinom nekadašnje služavke iskazana je simboličnom rečenicom uz personificiranje i jasnu aluziju na neodrživost takve ljubavi: “Zemlja se pridigla suncu i izdiše u zagrljaju mu. Usko lišće karanfila oklepilo se (...)” (Nametak 1991: 145) S druge strane, Hasnin povratak u porodicu, mirnom i časnom životu označen je izlaskom sunca i mirisom karanfila, koji se prethodno bio “oklepio”, što je dovoljno znakovito. Nekada izgubljeni brat i sestra ulaze u kuću zagrljeni i “Kad su zatvorili za sobom dvorišna vrata, sunce je izronilo iz brda i prelilo se po osvježenoj zemlji, a saksije pune procvalih karanfila prosipale miris s crvenih latica.” (Nametak 1991:153) Tako Nametak, i u ovoj pripovijeci, svoje likove vraća u okrilje patrijarhalnog kodeksa ponašanja, a transparentnom simbolikom svojih pejzaža jasno iskazuje vlastiti stav. Izleti njegovih likova u prostor erotskog su rijetki ali mogući, a povratak neminovan. Analogno tome, rijetki su ali postoje i Nametkovi izleti iz čiste narativnosti u simbolizaciju pejzaža i panerotizam.

Misao koja je pripisana Hansu, strancu u ovoj zemlji, može se prihvatiti kao temeljna ideja pripovijetke *Podne*: “Prođoše svi ti narodi, a ostade duša sunca, ljubavi i vina.” (Nametak 1991:115) Profesor Enes Duraković (1995:19) skreće pažnju na “(...) novele *Sunce* i *Podne* u kojima je Nametak najbliži Huminoj sunčanoj rapsodiji oslobođene čulnosti”. Pripovijetka *Podne* i tematski i fabularno neodoljivo podsjeća na Humin *Grozdanin kikot* u kome je pejzaž uvijek erotiziran, snaga ljubavi i strasti vlada univerzumom, a sunce pretvoreno u mit. Mladalačka ljubav protagonista ove pripovijetke smještena je u prirodno okružje i vrelo ljeto u kome sve poziva na ljubav i raspaljuje strasti. Početak pripovijetke obilježen je erotiziranim pejzažom: “Dolje na podvornici kukuruz ižđikao. Vjetar me miluje s Veleži. Miluje i njega i otresa mu pelud s crvenkastih klasova i sije ga po raznobojnoj svilici klipova. Kroz redove jablanova mili voda. Sunce je pije i biva sve manja, dok je ne nestane dolje u Šafrinu Naklu. (...) Grožđe zri u vinogradu i sit kosovac pjeva. Duhan razastro lišće, sunce pije i zri.” (Nametak 1991:343) Vrelo hercegovačko sunce čini zemlju plodnom, a ljude strasnim, te ne iznenađuje da je upravo sunce onaj detalj iz prirode koji dominira ovom pripovijetkom. Tako poput lirskog refrena kroz cijelu pripovijetku struje ove rečenice:

> “Ljeto vlada krajinom, a sunce nad svim.” (Nametak 1991:344),
> “Mi smo sretni! Ljeto vlada krajinom, sunce nad svim.” (Nametak 1991:346),
> “Sunce pritislo.” (Nametak 1991:349),
> “A nas sve žeže ono sunce, toplo i žarko.” (Nametak 1991:350),
> “Sunce poklopilo krajinu. Podne.” (Nametak 1991:353)

Za razliku od lirske impresionističke ustreptalosti pripovijetke *Podne*, *Sunce* je priča sa mnogo više dramske napetosti u kojoj “(...) Nametak ovim simbolom svjetlosti ide u mistiku (...)” (Rizvić 1991:18) Pripovijetka započinje, sada već možemo reći, za Nametka uobičajenom slikom jedne hercegovačke avlije sa zidovima, odrinom, *teškim grozdovima u kojima se ogleda sunce*, smokvama i šipcima. Sunce je jedini svjedok i saučesnik u narastanju strasti u Salihu dok sa krova posmatra golu ženu: “Sunce je stalo da pjeva podnevnu pjesmu. Tiho.” (Nametak 1991:357), i dalje: “Sunce na zenitu, pa nečujni slap rastaljena zlata pada na krajinu i svaka se zraka razbija o kamen i prska u bezbroj kapi.” (Nametak 1991:360) Ono je personificirano pa materijalizirano i, konačno, stopljeno u jedno sa čovjekom koji u želji da dotakne ženu i obuhvati njeno tijelo poput sunčevih zraka, ide ravno u smrt.

Ako bismo uz sve osobitosti pripovijedanja Alije Nametka htjeli dodati još jednu, a na osnovu analize pejzaža u njegovim pripovijetkama, onda bismo ga zasigurno mogli nazvati pjesnikom sunca. Rođen u južnom podneblju, pod mostarskim suncem, drukčije nije ni mogao. Istina je da njegovi opisi prirode nisu ni česti ni obimni, ali su, u najboljim primjerima, bliski onom doživljaju prirode karakterističnom za najveći broj bošnjačkih autora. Čovjek i priroda su samo dio velikog svejedinstva, pejzaž je ostrašćen, a sunce dovedeno do simbola. Govoreći o onom specifičnom životu šehera bosanskih i utjecaju te kulture i senzibilnosti na Hamzu Humu, Skender Kulenović u eseju *Iz smaragda Une* u isti kontekst smješta i Mešu Selimovića ali i Aliju Nametka: “Treba pročitati samo jednu rečenicu: *rukavi joj puni ruku* (Alija Nametak) pa da se vidi da je ovo ovako.” (Kulenović 1983: 159)

Literatura

Nametak, Alija: *Trava zaboravka: izabrane pripovijetke*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
Duraković, Enes: *Antologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, Alef, Sarajevo, 1995.
Kulenović, Skender: *Eseji*, Svjetlost – Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.
Rizvić, Muhsin: *Novele Alije Nametka ili Poetika podnošenja sudbine*, u *Trava zaboravka: izabrane pripovijetke*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.

Slika Bošnjaka u Nametkovoj noveli

Adnan Pejčinović

Sudeći prema zastupljenosti Nametkovih novela u *Antologiji bošnjačke pripovijetke* i samo jednog rada o njegovoj prozi u ediciji *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, slobodno se može reći da književnost Alije Nametka nije istraživana u mjeri u kojoj književno djelo ovoga pisca zaslužuje da bude tretirano. Iako nastojimo izbjeći svaku vrstu vrednovanja, bit ćemo slobodni da iznesemo sud i reći da je, primjera radi, očekivano da se o Dizdareviću piše više nego o Nametku. Očekivano možda jeste, ali za artikulaciju jedne nacionalne književnosti, kojoj još nije uspostavljen ni dijahronijski red, vrednovanje i popularnost ne bi trebali imati presudnu ulogu, što zbog relativnosti svake vrste suda, što zbog onoga što je Vedad Spahić precizirao u uvodu svoga magistarskog rada o pjesništvu Osmana Đikića: napominjući da u Bošnjaka unutar njihove književnosti nije uspostavljen ni dijahronijsko-hijerarhijski red, između ostalog, ističe:

> Zadaća je... dolazećih generacija književnih historičara da održivost prvokanoniziranog niza testiraju, između ostalog, i zahvatom u korpus prethodnom arbitražom deplasiranih ili prešućenih književnih činjenica. Znanstvenost književne povijesti bez toga je fundamentalno upitna. Vrijedi se prisjetiti ruskih formalista koji su upravo u zaboravljenoj književnosti drugorazrednih pisaca identificirali onu diskurzivnu praksu koja, u polju interesa književne povijesti, na najbolji način može učiniti razvidnim evolucione procese književnosti... Pri tom je posebno isticana uloga tzv. zanatlija koji su neophodne karike u procesu književnog razvoja i reprezenti najtipičnijih crta književnosti jednog vremena. U povijesti bošnjačke književnosti, k tome, zarad svih kontekstualnih specifičnosti,..., upotreba kvalifikativa "prvo" ili "drugorazrednosti", prilikom procjenjivanja značaja konkretnog autora, traži dodatan oprez, naročito u radovima koji bi da u sebi pomire književnopovijesnu rekonstrukciju i kritičku (re)valorizaciju.[1]

U duhu Spahićeva promišljanja, i u dijalogu sa Rizvićevim i Durakovićevim prikazima Nametkovog proznog stvaralaštva nastojat ćemo opisati sliku Bošnjaka u njegovim novelama, a njegov književni postupak pozicionirati u poetici bošnjačke proze stvarane u periodu između dva svjetska rata.

---

[1] Vedad Spahić, *Rob i slavuj kanona – pjesništvo Osmana Đikića,* Mostar – Tuzla, 2002., str. 5.

Naslov našega rada upućuje na imagologiju, književnu disciplinu koja se bavi slikom drugog ili vlastitog identiteta u književnom djelu, te nastoji dati odgovor na pitanje zašto je određeni nacionalni ili neki drugi stereotip nastao i kako on koordinira sa ostalim značenjskim slojevima unutar teksta. Kako predmet istraživačke pažnje, u tom smislu, nije denotativno značenje, već značaj, odnosno uvjeti značaja slike, može se zauzeti stajalište da upravo metodološki nominalizam imagologije[2] oduzima znanstveni legitimitet ideologiziranim interpretacijama koje imaju cilj dokazati da je ovo ili ono književno djelo u funkciji negativnog / pozitivnog predstavljanja neke nacionalne kulture.

Kada su Nametkove novele u pitanju, pojam stereotipa nameće nam se više sa pozicije recepcije bošnjačke književnosti 30-ih godina, koja Aliju Nametka atribuira kao hroničara bošnjačkog života u međuratnom periodu, žalitelja za prošlim vremenima. Muhsin Rizvić, tako, o njemu kaže:

"...On je i životni saputnik i duševni istovjetnik mnoštva malih, u sebe i svoju sudbinu zatvorenih ljudi. On piše o teškoćama njihove međuratne suvremenosti, o životnoj stvarnosti u stalnom sukobu sa tradicionalnim mentalitetom, ali je osjećajno okrenut prošlosti i njenim vrijednostima..."[3]

Nametak ne žali za onim što je u njima bilo negativno ili nedovoljno ljudsko, već žali za pozitivnim moralnim i životnim vrijednostima, za čestitošću i ličnim poštenjem, za ravnotežom etičkih nazora, za skladnim odnosima među ljudima i razumijevanjem tuđih sudbina, za životnom sigurnošću i povjerenjem u budućnost. I osupnut je zajedno sa svojim junacima što je svega toga preko noći nestalo, što su stari životni oblici nasilno uništeni.[4]

Čitajući Nametka samo kao hroničara propasti bošnjačke obitelji, izmiču nam literarni nivoi teksta i njegove novele čitamo kao reportažne zapise, što je i sam Rizvić primijetio, ali upozorava da se to dešava rijetko, tj. kada pisac progovara jezikom sociologa:

"Ako je... novela činjenički do kraja ogoljena, ona se izvrgava u reportažu i udaljava od književnosti. A i to se kod Nametka događa, osobito kada pripovijeda o neposrednoj suvremenosti jezikom intelektualca sociologa."[5]

Ipak, želimo li pokazati kakva je slika Bošnjaka u Nametkovim novelama, gotovo je nemoguće zanemariti činjenicu da on jeste hroničar, da piše upravo o nesnalaženju pojedinaca i jednog naroda pod plimom novih životnih oblika, izniklih smjenom dvaju različitih kulturno-civilizacijskih sistema vrijednosti. Radi se o periodu koji za Bošnjake jeste period "nesnalaženja i propadanja pod plimom novih životnih oblika", uzrokovanih mahom moralno-ekonomskim lomovima u porodicama bošnjačkog plemstva, do kojih je dovela međuratna agrarna reforma. S jedne strane, zapadnoevropski životni stil, bitno oprečan načinu življenja u tursko doba, a s druge, naglo promijenjena socijalna struktura u Bosni i Hercegovini, zbog koje su dojučerašnji plemići bezmalo spali na golu borbu za preživljavanje, svakako su uzrokovali psihološke lomove, kako pojedinca tako i cijelog jednog etnosa. Izazovi "novog vremena" pred kojim su se našli Bošnjaci, a od kojih nisu mogli sve i da su htjeli, okretati glavu, sukobljavali su se sa tradicionalnim mentalitetom, načinom razmišljanja, života, riječju – sveukupnim sistemom vrijednosti. Riječ je, dakle, o periodu civilizacijsko-kulturološkog preokreta u kojem su se našli bosanski muslimani, pa otuda i ne treba čuditi što pred nama iskrsava slika jednog naroda, zaokupljenog grčevitom borbom za preživljavanje, kako na nivou materijalne egzistencije, tako i u kulturnom i duhovnom smislu.

---

[2] "Kako slike deluju, odnosno kako one funkcionišu kao "istina" u kontekstu književnosti i kulture, koji je stepen njihove otpornosti, koji su razlozi za njihove promene i kritike, u kojoj meri su one istovetne a u kojoj različite u različitim kulturama, šta uzrokuje njihove promene i sl. – odnosno koji su uslovi njihovog ispoljavanja ('uslovi prikazivanja') u 'imaginarnom' jednog društva koje dopušta određene tipove iskazivanja, postavljajući pitanja šta je u nekom razdoblju prikazivano, kome se prikazivanje obraćalo i ko ga je prihvatao, ko je autorizovao odnos između prikazivog i neprikazivog, kako to da je tekst bio interpretabilan za publiku." V. Gvozden, *Književna imagologija u perspektivi*, *Ostrvo*, broj 3, Tuzla, str. 12.

[3] Muhsin Rizvić, *Poetika podnošenja sudbine*, u *Bošnjačka književnost u književnoj kritici, novija književnost – proza*, Alef, Sarajevo, 1998., str. 314.

[4] Muhsin Rizvić, Isto, str. 316.

[5] Muhsin Rizvić, Isto, str. 316.

Duhovni slom, iako ekstremno, metaforički je sjajno prikazan nastojanjem Hajrudina, iz priče *Dobri Bošnjanin*, koji želi unaprijed saznati kad se rađa muško, a kad žensko dijete. Predan gotovo asketskom životu:

> Radi u dan kao crv, u večer do neko doba noći zadubi se u razmišljanje i sve se boji da ne dođe kakva propast zbog svjetskog nemorala. Čini mu se da ima previše žena, da se slabo udaju djevojke, pa se brine kao da ih on sve mora uzdržavati. Na najkraćoj ljetnjoj noći ustaje u ranu zoru, pet puta dnevno klanja, u džamiju prvi uđe a posljednji iz nje izađe. Nikad ga niko nije čuo da je što opsovao. Stidi se u žensko pogledati.[6]

Kao da svjesno bježi od istine da je nemoguće vratiti staro vrijeme:

> A kolika bi to sreća bila za nas. Pomisli, moj brate, koliko ih je sada neudatih, koliko bludnica, koliko griješnica...! A kad bi se moglo unaprijed znati kad će se roditi muško, onda... – i suze mu potekoše niz lice.[7]

Bošnjaci, kako potomci bivšeg plemstva, tako i tzv. običan svijet, izjednačeni su i prikazani kao ljudi koji zarad pukog opstanka nisu u poziciji da istrajavaju na nekim drugim vrijednostima osim onih materijalne prirode, nesposobni da nađu svoje mjesto u novim okolnostima. Pokušaju li, ipak, očuvati dostojanstvo, tragično završavaju. Tako Omer, iz priče *Njegova osuda,* pripadnik ugledne porodice Alajbegovića, da bi izašao iz dugova, prinuđen je nekadašnjem kmetu, Nikoli Đuriću, prodati porodičnu kulu, koja je "pleme, snaga, moć...". No, kada Đurić počne sa skrnavljenjem svetinja bivših muslimanskih begova: ("Pa, okrećući se opet Muhamedaginom mjestu, povaljuje kezme, kolje ga, a krv štrapa po zidu i po podu, gdje je Muhamedaga klanjao okrećući se Ćabi.",)[8], Omer odlučuje srušiti kulu, ubiti Đurića i na kraju i samoga sebe.

Samoubistvom završava i priča *Poderano vime*, u kojoj siromašna četrnaestogodišnja Rabija, nakon što je silovana od skretničara Pere, i vidjevši da je voz pregazio njenu kravu, od čijeg su mlijeka preživljavale ona i njena majka, odlučuje sama sebi oduzeti život, ne nalazeći mu smisao ni u čemu: ("Ona se okrenula da bježi. Na kraju vlaka zastala. 'Komu da bježim? Kući? S čime? Bez krave? Sama?'... Prošla je iza vlaka do brda, a onda se uvukla pod vagon. Glavu je naslonila na tračnicu, a noge potkupila. Još troji kotači imaju da prijeđu.")

---

[6] Alija Nametak, *Trava zaboravka*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1998., str. 180.

[7] Isto, str. 182-183.

[8] Isto, str. 47.

Pitanja, koja Rabija postavlja sama sebi, simbolički izražavaju nesnalaženje Bošnjaka u međuratnom periodu, posebno kada je posrijedi nepodnošljiv materijalni položaj, efektno dočaran sljedećim opisom iz priče *Otrgnut cvijet*:

> Male kuće s napupčenim zidovima, kao preplašene ptice zbile se jedna uz drugu. Za tim je zidovima skriven život svih najbjednijih što na Bajram mogu djecu u jeftino odijelo ili u tanku basmu obući, gdje je meso na siniji rijedak gost i gdje i kruha često nestane, a djeca zapište zgrčena po kutovima soba u kojima se vlaga penje do stropa, djeca s podbuhlim očima, rascvalih škrofula, tankih cijepaca, a izvitih koljena i otečenih trbuha. Kuće su to vječno zbabnih žena i djevojaka što zru i prezrijevaju a udati se ne mogu, jer nemaju mužu šta donijeti osim djevičanstvo i primitivan stid. Ograđena je svaka kuća visokim zidom da niko izvana ne vidi kako se unutra umire.[9]

Rizvić je vjerovatno zbog ovakvih i sličnih pasaža piščev postupak nazvao "poetikom podnošenja sudbine".

Uistinu, nekoliko je priča u kojima bismo mogli nazrijeti autorovu intenciju da prikaže kako je okrenutost tradicionalnim, patrijarhalnim vrijednostima jedini način da se olakša "podnošenje sudbine" i na neki način ublaže sve nedaće u kojima su se našli kako nekadašnji begovi, tako i ljudi srednjeg i nižeg staleža. Reprezentativna je u tom smislu priča *Inoča*: posljedice novog načina života dovele su do jednog tragičnog događaja koji se rješava istrajavanjem na, uvjetno rečeno, nepisanim patrijarhalnim zakonima: Subhija, iz nekad ugledne seoske obitelji, prinuđena je da vodi kravu na ispašu. Na putu je presreće finans Fejzo i siluje je. Da bi sačuvali njen obraz, Subhijina braća ga pod prijetnjom smrću natjeraju da je oženi. Nesretan što živi u braku sa starijom ženom, Fejzo malo vremena provodi u kući, a više na zabavama, na kojima pije i pleše sa mladim i lijepim ženama. Zbog toga je i Subhijin život tegoban: niti ima muža, a povratak svojoj kući je isključena opcija zbog siromaštva ("ne želi da oteža svojima život još jednim ustima koje valja hraniti"). Nesretna, rješenje vidi u mogućnosti da Fejzo oženi drugu ženu. Dakle, kakvo-takvo rješenje za bezizlaznu situaciju nađeno je u primjeni tradicionalnih, islamskih zakona, prema kojima je muškarcu dozvoljeno da ima više žena.

Nađeno je, dakle, rješenje ne za "happy end"[10], nego upravo za – podnošenje sudbine. "Stare vrijednosti" nisu rješenje i prije bismo rekli da je Nametak pisanjem o jednom, uistinu, mučnom životu više naglašavao upravo nužnost promjene načina razmišljanja, te da njegova novelistika nije, kako Rizvić naglašava "žal i uzdah za vremenima kojih više nema, za vrlinama koje su obilježje tih vremena”[11]. Istina, Nametak će tu i tamo evocirati uspomene na stara vremena i sjetiti se vrijednosti koje polahko izumiru, kao u priči *Šejh Jujo* ili u priči *Pravda za sve*, u kojoj je, primjera radi, naglašena beskompromisna pravednost muslimanskih vladara putem odluke vezira da kazni vlastitog sina zbog silovanja jedne djevojke. Riječ je o pričama iz prošlosti, odnosno ne o onima koje su vremenski pozicionirane u period između dva svjetska rata. Nesumnjivo, Nametkova biografija nas može nagnati da pomislimo kako je, zaista, nekim novelama želio prikazati i podsjetiti nas na visok moralni kodeks pojedinih muslimanskih vladara, Ali, to nije dovoljno da tvrdimo kako on “žali za tradicionalnim vrijednostima”. Na koncu, nije ni bitno.

---

[9] Alija Nametak, Isto, str. 141.

[10] Engl. "sretan kraj".

Tragamo li za odgovorom na pitanje je li ili nije Nametak žalio za tradicionalnim vrijednostima, istaknimo to još jednom, izmiče nam ono što bismo morali naći, želimo li dati doprinos uspostavljanju dijahronijske klasifikacije bošnjačke književnosti – izmiče nam način na koji Nametak piše. A, kada govorimo o njegovom književnom postupku može nam pomoći opažanje Enesa Durakovića o ekspresionizmu u djelima Hamze Hume i Ahmeda Muradbegovića:

> Valja... naglasiti da ni Humo a ni Muradbegović... nisu ekspresionizam prihvatili kao vlastiti književni program. Prije bi se moglo reći da su oni u najzrelijim ostvarenjima nastavljali, ali i preobražavali iskustva tradicionalne bošnjačke proze, tako da su njihove pripovijetke bitno obogaćene i stanovitim ideo-afektivnim sadržajima i stilskim iskustvima ekspresionističkog narativnog postupka.[12]

Preobražavanje iskustava tradicionalne bošnjačke proze, odnosno, bolje reći, prilagođavanje idejnih i poetičkih načela stilskih pravaca moderne senzibilitetu svojstvenom bosanskomuslimanskom svjetonazoru, konstanta su bošnjačke međuratne proze, pa tako i Nametkove. Kako njegovu, tako i književnost njegovih savremenika, teško je svrstati u ovu ili onu stilsku formaciju, ili stilski pravac. Razloge tome trebamo tražiti u duhovnom naslijeđu, koje je Pero Slijepčević, također govoreći o Humi i Muradbegoviću, imenovao kao “izlijevanje nagomilane osjetljivosti bosanskog islama”. a što nam rasvjetljava gotovo nemoć bosansko-muslimanskih pisaca, posebno onih iz međuratnog perioda, da se emancipiraju od te specifične “osjetljivosti”, o kojoj bi se mnogo više moglo i trebalo govoriti u nekim drugim, ne-književnim diskursima (socio-psihološkom, prije svega). Zato i ne treba čuditi što u međuratnoj bošnjačkoj prozi, izuzev Humine novele *Slučaj Raba slikara*, gotovo da i nema značajnijeg djela koje nije motivski ili tematski u vezi sa bosansko-muslimanskom kulturološkom stvarnosti, prošlom ili aktuelnom u vremenu u kojem je o njoj pisano. Nametkove priče paradigmatične su kada je u pitanju kontekst o kojem govorimo. A stilski, mogli bismo reći da se nalaze na granici između tradicionalne neoromantičarske i avangardne bošnjačke proze.

---

[11] Muhsin Rizvić, Isto, str. 317.

[12] Enes Duraković, *Antologija bošnjačke pripovijetke 20. vijeka,* predgovor, Alef, Sarajevo, 1995. str. 13.

Bliskost modernističkim književnim postupcima prepoznatljiva je najviše u novelama *Sunce* i *Podne*, u kojima je, kako Duraković kaže, “Nametak najbliži Huminoj sunčanoj rapsodiji oslobođene čulnosti”[13].

Ipak, Nametkova specifičnost ogleda se upravo u njegovoj hroničarskoj dosljednosti; borba za život, tačnije preživljavanje, osnova je na kojoj se u tematskom smislu strukturira njegova proza, neovisno o tome govori li o propasti begova (*Njegova osuda*) ili tzv. nižeg staleža (*Poderano vime*).

Hroničarsko bilježenje propasti ili, bolje reći, transformacije kulturološke stvarnosti postojane skoro pet vijekova, transformacije koja je pod znak pitanja dovela opstanak Bošnjaka, po sebi je uzrokovalo gotovo programski ispisane naturalističke pasaže u nekim Nametkovim novelama. Pa, iako bi bilo pretjerano atribuirati ga bošnjačkim naturalistom, teško se oteti dojmu koji na nas ostavljaju neke njegove novele i koje naše misli određuje u spomenutom smjeru. Taj naturalistički doživljaj svijeta, zbog kojeg se nerijetko atribuira kao pisac socijalne proze, kod Nametka je prepoznatljiv posebno u pričama u kojima se opisuje život na selu. Pišući o seljanima, pred nama iskrsava slika ljudi koji smisao kompleksnih životnih procesa vide isključivo sa materijalnog aspekta:

> Kiša je padala i nade su rasle. Pšenica i ječam izdali, osobito ozimi, jer su ih zimušnje vode izjele, ali Bog je pogledao na sirote Kulinjane, pa će barem kukuruz roditi. Možda će se i oni prevehli povratiti, a duhan će sigurno điknuti uvis. Još ako mu cijena poskoči, bit će barem desetak svadba u Kulinama, a još smo i mi jaki, misle seljani, pa će, ako Bog da, o Petrovu zacvrčati dvadesetak golih gosta i zaškripat će i nove i stare bešike.[14]

Nada da će roditi kukuruz, pšenica i duhan, direktno se dovodi u vezu sa svadbama, sa sklapanjem bračnih zajednica. Ljubav se ne spominje kao uvjet sjedinjenja muškarca i žene i dolaska novih ljudskih bića na dunjaluk; da bi “zacvrčali goli gosti”, potreban je rast cijena duhana. Ovakav postupak do krajnosti je doveden u priči *Kmet*, u opisu jednog porođaja:

> Primaklo vrijeme rođaja, a ona bila u brdu za ovcama. Jednoga dana pred zalazak sunca, upravo kad je ovce sjavljivala, osjeti da rađa. Dijete pani na tle. Ograda, nigdje nikoga. Ništa oštro da djetetu pupak ureže. A ona izvuci usukan konac iz kose, podveži pupak, nasloni ga na kamen, a drugim oštrim udri odozgo i presijeci ga, pa onda dijete zamotaj u rubac s glave. I to joj nije bilo dosta, nego nakupi naramak drva, sjavi ovce, optjeraj ih oko Kućina, pa preko Ćeteništa i Džoklinih vrtlina do kuće.

U simbolici koju pred nama ima slika žene koja kući nosi istovremeno tek rođeno dijete i naramak drva, snažno je izražena ta bespoštedna borba koju je nemoguće izbjeći, želi li se opstati.

Na kraju, osvrnimo se na u kritici gotovo prešućenu novelu *Sasvim romantična priča*, čiji je naslov, s obzirom na njen kraj, pomalo i ironičan i u kojoj se možda najjasnije vidi slika Bošnjaka u Nametkovim novelama. Priča je to o tragičnom kraju jedne velike ljubavi između obrazovanog, ali i tradiciji odanog, učitelja Hasana i, u tradicionalnom duhu odgojene, lijepe Esme. Nametak je u ovoj priči uspio artikulirati pripovjednu građu tako da pred nama iskrsavaju jasne slike tradicionalnih oblika življenja i načina razmišljanja, koji uspijevaju opstati u svojoj autentičnosti, ali koji postaju sevep tragičnog kraja jedne idilične romanse. Naime, Esma, nakon duge veze sa Hasanom, zavjetuje mu se da će ga čekati dok se ovaj vrati sa školovanja u Beču, a na koje ide zarad njihove bolje budućnosti. Pisma koja joj šalje ne dolaze do nje, jer je kadija platio pismonoši da ih krije, kako bi Esma odustala od čekanja i udala se za njega, što se i dešava, jer se ponosna muslimanka želi osvetiti, nakon što se naslušala priča o tome kako se Hasan "oženio nekom bogatom Švabicom, kćerkom nekog tvorničara":

---

[13] Enes Duraković, Isto, str. 19.

[14] Alija Nametak, Isto, str. 62.

> ...Sumnja zbog njegove šutnje pretvorila se u čvrsto uvjerenje da je to istina... Pisma koja mu je pisala i koja mu nije mogla poslati palila je s tugom i na časove sa sladostrašću, kao da mu se sveti što ju je tako brzo zaboravio i bacio se u zagrljaj neke Švabičetine. Pa i nije za njega čestita Bosanka.[15]

Saznavši za kadijinu prevaru, Esma sebi oduzima život jer razvod od kadije ne dolazi u obzir; jer, kako veli beg Pintorović u Isakovićevoj drami *Hasanaginica*: "Adet je stariji od šerijata!" Naime, majka, nakon što su svi saznali istinu, savjetuje Esmu:

> Kćeri, naše je podnositi. Kad nekome nićah prijeđe preko glave, u kućama to ostane tako do smrti, makar se ne znam šta dogodilo... Tebi je Bog dao sina, imaš i čovjeka komu si dužna biti pokorna, i živi! Suđeno je tako, i ne može biti drukčije.[16]

Nametak divinizira predbračnu vezu Esme i Hasana, te ovako opisuje njihovo ašikovanje:

> I razgovarali su. Bio je to od Adama i Eve neprekinuti razgovor, koji se neće nikada dovršiti, koji se nikad strogo ne pamti...[17]

Ali ta idila, svoj kraj je našla u Esminom samoubistvu:

> Jedne noći, kad je kadija nagovijestio novo milovanje, krotka ženica pretvorila se u bijesnu vučicu koja mu je očitovala svu njegovu podlost i svu svoju neizmjernu mržnju, i kao avet, raspletenih kosa, u dugoj bijeloj košulji, poletjela iz sobe, kroz dvorište i bašču, ispod koje je hučala nadošla rijeka, i bacila se u nju.[18]

Nesretnom završetku romance, kao što vidimo, kumovali su podjednako i odluka da se pozitivno odgovori na izazove vremena (Hasan odlučuje da nekoliko godina ode u Beč na doškolovavanje), i odanost tradicionalnim obrascima prema kojima su čast i poštenje iznad svega (Esma, ne znajući da je pismonoša na nagovor kadije krio Hasanova pisma od nje, odlučuje mu se osvetiti i udaje se za kadiju).

---

[15] Alija Nametak, Isto, str. 267.

[16] Isto, str. 269.

[17] Isto, str. 261.

[18] Isto, str. 270.

Nametku se može prigovoriti da u njegovim pričama nema “snažnijih zahvata u psihologiju ličnosti: pojedinačne sudbine određene su općim društvenim konvencijama koje oni bespogovorno poštuju”. Kao što je istina da on jeste hroničar jednog naroda u određenom razdoblju, zbog čega bi pozitivističko tumačenje njegovih novela možda bilo i najadekvatnije. On jeste, ponovimo, pripovjedač bošnjačkog života. Ali, pišući o njemu, dotiče se univerzalija čiji sadržaji za konkretne kulturno-civilizacijske datosti imaju određene oblike, pa nam se, posmatrajući sa tog aspekta, nameće kao pisac čiji je doživljaj i umjetnički refleks na određeni narod u konkretnom vremensko-prostornom okviru, autentičan i zanimljiv, posebno sa aspekta jezika kojim piše, a zbog kojeg i tzv. reportažni zapisi imaju literarnu vrijednost. Novele Alije Nametka jesu zanatske, u onom smislu u kojem ih vide ruski formalisti. Zato se daljnje istraživanje njegovog novelističkog opusa nameće kao imperativ pred graditelje spomenika bez kojih bosanski muslimani teško da će moći ući u zrelu komunikaciju sa Drugim, a čije je ime veoma jednostavno – historija bošnjačke književnosti.

Recepcija Nametkovih drama u književnoj kritici

Ena Begović

> *Stvarno trajanje književnog dela u sadašnjosti i budućnosti neminovno se vezuje za postojanje adekvatne kritike o njemu, koja bogatstvom pristupa i perspektiva osvetljava delo i time proširuje domet njegovih mogućnih i stvarnih značenja i produžuje vek konkretnog delovanja na književnu svest.*
>
> (Marko Nedić)

Iako drevna latinska mudrost tvrdi: “Inter arma silent Musae”, Alija Nametak je sva tri[1] svoja dramska teksta napisao u doba nemira i prevratničkih zbivanja. Naime, godine 1938., za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, nastaje historijska jednočinka *Narodna vlada*, dok se 1942. godine, u jeku Drugog svjetskog rata i novoosnovane Nezavisne Države Hrvatske, kao već priznati pripovjedač, okušao i u dvije komedije – *Omer za naćvama* i *Abdullah-paša u kasabi*. Ova potonja je izvođena pod naslovom *Zabavni odbor*.

Nametak je, kako sam u jednom intervjuu[2] otkriva, aktovku *Narodna vlada* napisao za diletantske zabave “Narodne uzdanice”, a povodom 60-godišnjice okupacije Bosne. Izvodili su je glumci Sarajevskog narodnog pozorišta, u režiji Milana Orlovića, tokom 1939. godine, valjda u svim mjestima, gdje su postojale jedinice “Narodne uzdanice”. Također, autor samokritički primjećuje da je taj “komadić” više plod pročitane literature, nego pjesničkog nadahnuća.

---

[1] Uprava tadašnjeg Hrvatskog državnog kazališta primila je 1943. godine na prikazivanje još jedan Nametkov komad, *Jusuf i Zulejha*, koji je “ostavljen za bolja vremena, jer traži umjetničko osoblje u tolikom broju, koliko bi ga jedva moglo dati naše najveće kazalište, a scensku opremu koju može dati samo mirno doba”. Nažalost, sve su prilike da je i tekst te drame zagubljen.

[2] Anonim: *Razgovor s prof. Alijom Nametkom prigodom premijere njegova igrokaza* “Omer za naćvama”*, Sarajevska hrvatska pozornica,* 1942.–1943., 9-10, str. 134.

Njegove komedije su, pak, od svojih praizvedbi (*Omer za naćvama*, PI: 16. 1. 1943. i *Zabavni odbor*, PI: 23. 2. 1944.), pa do kraha NDH zasmijavale sarajevsku, mostarsku, tuzlansku, čak i zagrebačku publiku.

Situacija u tadašnjem Hrvatskom državnom kazalištu bila je sljedeća: uprava je od bivšeg "građanskog teatra", čiji su ekavica i repertoar, tuđi našem govoru i mentalitetu, odbijali gledateljstvo, načinila "narodno kazalište", čijim je lektorom imenovan prof. Alija Nametak. Intendant je bio Ahmed Muradbegović. Davano je po sedam predstava sedmično, a pozorište je imalo i svoj časopis – *Sarajevska hrvatska pozornica*. Analizom "ravnoteže kazalištnog razporeda"[3], Vladimir Jurčić je zaključio: "Kazalište mora voditi računa o kulturnim i nacionalnim potrebama sredine u kojoj djeluje. (...) Ako djela trpe na svojoj književnoj vriednosti, to mora biti vidljiv njihov kazalištni značaj. (...) Poslije sevdisanja dolazi Gogolj, poslije *Hamleta* dolazi *Zabavni odbor*, poslije težke i potresne društvene drame dolazi *Rasema*. Sve je to neizbježivo, sve je to i prirodno."

Dakle, takve su političke i kulturne (pozorišne) prilike vladale u vrijeme Nametkovog dramaturškog stvaranja. S obzirom na to da se ta dva društvena segmenta redovno prepliću i utječu jedan (prvenstveno prvi – politika) na drugi (kultura), pogledajmo kako se to odrazilo na ondašnju kritičku svijest.

Četrdesetih godina prošlog stoljeća u Sarajevu je pozorišna književna kritika bila oskudna. Kako i sam Enver Čolaković 1943. godine primjećuje, radi se "više o novinskom nego estetskom analiziranju djela i izvedbe".[4] Zapravo, riječ je o kratkim najavama predstava, prikazima djela i osvrtima na izvedbu.

Tako u nepotpisanom članku *Novog lista*[5] iz 1943., iz intervjua sa Alijom Nametkom, saznajemo o njegovim prvim kontaktima sa kazalištem u Zagrebu, gdje su ga odbili primiti u glumačku školu zbog "nesimetričnog lica", zatim o narodnoj priči *Muž i žena*, koja mu je poslužila kao predložak za igrokaz, te o osnovnoj ideji njegovog *Omera za naćvama*: "(...) u pravilu priroda je odredila družtvene funkcije spolova, pa njihova izmjena dovodi kadkad i do tragičnih zapleta, čega sam se ja klonio u ova inače tragična vremena, kad svaki čovjek preživljava svoju dramu, ako ne i tragediju."[6]

Također u *Novom listu*, anonimni autor bilježi: "Njegova pučka gluma *Omer za naćvama* (...) naročito se dopala prvom redatelju zagrebačkog kazališta dr. Branku Gaveli, koji je o njoj nakon čitanja dao najlaskavije mišljenje i preporučio je za izvođenje na zagrebačkoj pozornici."[7] Uoči same praizvedbe vladalo je u Sarajevu veliko zanimanje za ovo domaće djelo, "kako među književnim krugovima, tako i u redovima kazalištnog općinstva", saznajemo iz istog teksta.

---

[3] Vladimir Jurčić: *Ravnoteža kazalištnog razporeda, Osvit,* III/1944., 122, 7.

[4] Enver Čolaković: *Razvojni put jedne naše kulturne ustanove, Hrvatska misao,* I/1943., 1-2, str. 44.

[5] Anonim: *Pred sutrašnju praizvedbu. Prof. Alija Nametak o svojoj pučkoj glumi "Omer za naćvama", Novi list,* III/1943., 517, 5; djelimično prerađen članak nalazimo u *Sarajevskoj hrvatskoj pozornici*, 1942.–1943., 9-10, 133-135.

[6] Ibidem, str. 135.

[7] Ibidem, str. 5.

Nešto kasnije, u *Sarajevskoj hrvatskoj pozornici* otkrivamo da je publika zadovoljna onim što je vidjela: "Nametkov pučki igrokaz je najšire sarajevsko obćinstvo jako zavoljelo i stalno puni kuću kod svakog njegova prikaza."[8]

Uoči prikazivanja *Zabavnog odbora* 1944. godine, u *Novom listu*[9] i *Sarajevskoj hrvatskoj pozornici*[10] ponovno nailazimo na dva identična pregleda: "*Zabavni odbor* je komedija, u kojoj nema glavnih ni sporednih osoba; sve su osobe jednako važne za radnju. (...) Sve osobe ove komedije sa svojim vrlinama i manama su iz života. (...) Pisac se ne ruga ni onoj čaršijskoj strani ovakvih odbora, jer radu i materialnim žrtvama ovih ima i prijašnja i današnja muslimanska generacija da zahvali, što je uobće ima." I još, zaključni sud o moralno-didaktičkoj funkciji komada: "Ova komedija nije napisana samo da pozabavi. Gledaoc će izaći iz kazališta zamišljen zbog nehotičnog rđava odgoja i lažnog stida *glavne* osobe (Firduza, nap. E. B.)."

Od autoriziranih kritičkih osvrta na Nametkov dramaturški rad, svakako treba istaći gotovo oprečna mišljenja Vladimira Jurčića (objavljivao i pod pseudonimom Theatralis) i Envera Čolakovića (pseudonim Korko).

Prof. Jurčić je još 1942. godine u tek objavljenom igrokazu *Omer za naćvama* ispisao pozitivan sud i prognozirao mu scenski uspjeh: "Njegova pučka igra (...) svakako će biti i rado igrana i rado gledana, jer je jednostavna, duhovita i prirodna. (...) Sa stanovitim objašnjenjem i mjestimičnom preradbom – ova će igra liepo djelovati, pa bi njezino scensko ostvarenje značilo zanimljiv prinos hrvatskom pučkom razporedu."[11]

Da je navedena procjena bila tačna, potvrđuje "topao prijem" *Omera za naćvama*, zabilježen, uz izvjesne primjedbe, u drugom Jurčićevom tekstu, objavljenom 1943. godine u istom časopisu.[12] Iako je fabula prostonarodna i obična, dana je u skladnom obliku, ali, kako je pisac njenom obrađivanju pristupio pripovjedačkim sredstvima – dijalozi su djelimično rastegnuti. Ipak, pjevanje hora uvedeno je na odgovarajućim mjestima, pa djeluje prirodno. Za scenski uspjeh ove "seljačke komedije" (što je podesniji naziv od "pučkog igrokaza", kako tvrdi Jurčić), najzaslužniji je Vaso Kosić, reditelj i nosilac glavne uloge. "Nametkova igra primljena je najsrdačnije. To svjedoči živo sudjelovanje obćinstva kao i njegovo saživljavanje s piščevim djelom, koje je već drugi puta prikazano u podpuno razprodanoj kući. (...) A glas naroda nikada ne vara, pa je ovaj prvi kazalištni uspjeh vriedan poticaj za budući dramski rad."

I doista, Nametak je ubrzo napisao i *Zabavni odbor*. U svom kritičkom osvrtu iz 1944. godine[13], Jurčić je iznio nešto oštriji sud za tu "domaću lakrdiju", kako je

---

[8] Anonim: *Alija Nametak: "Omer za naćvama", Sarajevska hrvatska pozornica,* II/1943., 19, 280.

[9] Anonim: *"Zabavni odbor". Nova komedija Alije Nametka, Novi list,* IV/1944., 843, 6.

[10] Anonim: *"Zabavni odbor" Alije Nametka*, *Sarajevska hrvatska pozornica*, III/1944., 10-11, 108-109.

[11] Vladimir Jurčić: *Prvi igrokaz Alije Nametka "Omer za naćvama", Novi list,* II/1942., 469, 4.

[12] Vladimir Jurčić: *Liep uspjeh Nametkova "Omera za naćvama". Topao prijem., Novi list,* III/1943., 523, 6.

[13] Vladimir Jurčić: *Jedna nova domaća lakrdija. "Zabavni odbor" od Alije Nametka, Novi list,* IV/1944., 856, 5.

on naziva. Prigovara Nametku da previše nastoji ugađati ukusu publike, te poseže i za banalnim komičkim efektima, što ide nauštrb njegovog ugleda i reputacije. Također, nikome ne koristi činjenica da autor prati tradiciju komediografa Ekrema, umjesto da uhvati korak sa već postignutim razvitkom bosanske dramatike. Pokušao je dati satiru na malu hercegovačku kasabu, ali su nam prikazani likovi poznati ne toliko iz života koliko iz sličnih djela drugih književnika. Zaključak navedenog članka glasi: "Ovom izvedbom dobili smo popularni *komad*, koji će ići kao *pučka predstava*, ali ne kao djelo *pučkog teatra*. Vriednosti domaće dramatike neće mnogo pripomoći."

Mnogo su negativnija Čolakovićeva vrednovanja ovih dviju komedija, koja iznosi u tri svoja teksta (dva u *Hrvatskoj misli*[14] i jedan u *Osvitu*[15]). Istina, našoj prvoj folklornoj crtici bez rakije i "šadrvanijade", *Omeru za naćvama*, priznao je pionirski uspjeh, jer je privukla gledalište i ima svoju publiku. No, *Zabavnom odboru* našao je Enver Čolaković mnogo zamjerki: tu je Alija Nametak pokazao da nije dramatičar, a pogotovo nije komediograf; navedeno djelo nije nikakva komedija, nego neuspjela lakrdija, očito pisana da zadovolji ukus samo čaršijske publike. Sredina je prikazana gorom nego što jest, nema nijednog pozitivnog lika, šale su jeftine, a scenski efekti stereotipni. No, Čolaković ipak dodaje da se ovo djelo igra pred rasprodanom kućom i uvijek iznova puni kazalište.

Svakako da i publika ima pravo na svoj sud, a zagrebački časopisi[16] svjedoče da se, za vrijeme gostovanja Hrvatskog državnog kazališta iz Sarajeva, "kazalištnom dvoranom orilo toliko smieha i odobravanja, koliko već dugo niesmo čuli", te da je *Omer za naćvama* u punom smislu riječi "upalio" i u Zagrebu postigao "prodoran uspjeh".

A potom – skoro pola stoljeća šutnje o dramama Alije Nametka! Na njih je pala prašina, kao, uostalom, i na citirane kritičke prikaze i osvrte. Ponovno je Politika potvrdila svoj utjecaj na Kulturu. "Službena Bosna i Hercegovina je više od četrdeset godina šutila o Aliji Nametku, diskriminiranom književniku-pripovjedaču: nastojala ga baciti u zaborav i ne dati mu mjesto koje mu po njegovom književnom djelu pripada – jer je bio Hrvat i vjerni sljedbenik islama".[17]

Ipak, za književnu kritiku značajna je i dimenzija vremena. Iz škrinje zaborava, kamo je bilo potisnuto, očišćeno od političkih, neknjiževnih naslaga koje su ga pritiskale – Nametkovo Djelo se izborilo za mjesto koje mu pripada u našoj književnosti. Josip Lešić je 1991. godine u svoju "prolegomenu za moguću antologiju bh. drame"[18], između ostalih dvadesetak drama, uvrstio i *Abdullah-pašu u*

---

[14] Enver Čolaković: op. cit., str. 43-46; *Kazalište. Niz domaćih drama na daskama našeg kazališta. "Zabavni odbor", Hrvatska misao,* II/1944., 5, 137-138.

[15] Enver Čolaković: *Dvie praizvedbe u Hrvatskom državnom kazalištu, Osvit,* III/1944., 106, 7.

[16] Fulgur: *Gostovanje sarajevskog kazališta u Zagrebu, Obitelj,* XV/1943., 12, 2; Vladimir Kovačić: *Gostovanje hrvatskog državnog kazališta iz Sarajeva. "Omer za naćvama", Nova Hrvatska,* III/1943., 135, 15.

[17] *Znameniti Hrvati islamske vjere: Alija Nametak (1906.–1987.)*, 1. kolo, knj. 8, Zagreb, 1995., str. 17.

[18] Josip Lešić: *Drama i njene sjenke*, Novi Sad – Sarajevo, 1991.

kasabi. Njegov izbor je pet godina kasnije potvrdila Gordana Muzaferija, priređujući *Antologiju bošnjačke drame XX vijeka*[19].

No, krenimo redom. Još u svojoj studiji *Međuratna BH drama* prof. Lešić je decidirano pisao o sve tri drame ovog autora. Ukazao je da je Nametak "istorijsku sliku" *Narodna vlada* "dramaturški oblikovao (...) dijaloškim sučeljavanjem, pokazujući očigledno (i propagandno) brojne nepremostive razlike koje su postojale između zvaničnih predstavnika Turskog carstva i bosanskih muslimana, pa su zato i njegovi junaci manje živi i kompleksni likovi, a više nosioci određenih ideja i interesa."[20] Za Nametkove komedije Lešićev vrijednosni sud glasi da su to najuspješnija i najcjelovitija komediografska ostvarenja u dramskoj književnosti BiH tog vremena. U *Omeru za naćvama* "Nametku (...) očigledno nije stalo do komplikovanog vodviljskog zapleta, on vješto koristi jednu, ali dobro uhvaćenu i psihološki motivisanu situaciju, spretno je varira u spiralnom slijedu i gomilanjem efekata varira komički učinak".[21]

Iako je to neobavezna vesela igra na način folklorne komedije, ipak pokazuje da je Nametak posjedovao nesvakidašnji dar za komično. Komedija *Abdullah-paša u kasabi* (*Zabavni odbor*) ovog teatrologa je asocirala na Ćorovićevu šaljivu igru *Naše pozorište*, iako je Nametak u konstruiranju likova i vođenju komičke radnje dublji, spretniji i živopisniji.[22] Dalje, Lešić ističe efektnost "pozorišta u pozorištu" u trećem činu, jer je tako omogućeno simultano odvijanje dviju komičnih radnji – na pozornici i "iza scene" Nametkov humor smatra blago ironičnim, nikad satiričnim, a samog autora stavlja u vrh bh. komediografa između dva rata.

I Emsud Sinanović, u knjizi *Bošnjačka drama*[23], tvrdi da su Nametku njegove dvije komedije osigurale mjesto u samom vrhu bošnjačke komediografije. Zapravo, *Abdullah-paša u kasabi*, uz prvu verziju Kulenovićeve *Djelidbe* iz 1947., najbolja je bošnjačka komedija do danas. Fabula je brižno i znalački kombinirana, a komični efekti su uvjerljivi, logični i prirodni. Zanimljiva su i poređenja, koja uočava Sinanović: upravni odbor podsjeća na šaroliku galeriju tipova iz Gogoljevog *Revizora*, a Zec i Trnka su bošnjačka varijanta Pometa i Popive iz Držićevog *Dundo Maroja*. Ovaj komad je izrazito dinamičan, s različitim oblicima humora: kalamburi, dosjetke, komične situacije, sevdalinke, peripetije – ukratko, komedija za sva vremena. S druge strane, *Omer za naćvama* je jednostavan, a opet tako duhovit.

Prof. Muzaferija, u predgovoru spomenutoj Antologiji, o Nametkovom dramaturškom postupku u komediji *Abdullah-paša u kasabi* zaključuje sljedeće: "Paučinom usporenih mehanizama kasablijskog načina postojanja, Nametak pronosi smijeh i to na jedan od najizazovnijih načina – teatralizacijom života. Tako se stvara dvostruka humorna slika simultanih tokova – komičnog u igri i komičnog u zbilji, stvara se *teatar u teatru*, koji nije Nametkov izum, ali je majstorski proveden spretnim strukturiranjem kompleksne dramske radnje i likova."[24]

---

[19] Gordana Muzaferija: *Antologija bošnjačke drame XX vijeka*, Alef, Sarajevo, 1996.

[20] Josip Lešić: *Međuratna BH drama*, *Pozorište*, XXX/1988., 5-6, str. 469.

[21] Ibidem, str. 505.

[22] Josip Lešić: *Drama i njene sjenke*, Novi Sad – Sarajevo, 1991., str. 96.

[23] Emsud Sinanović: *Bošnjačka drama*, Lovran, 1996.

Upravo zbog tog "teatra u teatru" Hamid Begić[25] ističe modernost u organizaciji ovog Nametkovog dramskog teksta. Godine 1971. javnosti je predstavljeno gotovo remek-djelo Ive Brešana *Predstava "Hamleta" u selu Mrduša Donja*, a ni sami nismo znali da je 30-ak godina ranije Nametak obrađivao isti problem. Likovi su najprije *predstavnici* socio-grupe, pa *likovi*, potom *karakteri*, i, na koncu, većina njih su *karikature*. Begić uočava zanimljivu simboliku u prezimenima aktera. Za dramski fon tvrdi da iz osnovnog zabavljačkog prelazi u komediografski, pa i satirični. Naposljetku izražava žaljenje što tekst *Omer za naćvama* naši umjetnici nisu obradili za libreto opere ili operete, te konstatira da tekstovi ovih komedija, zbog aktualizacije i umjetničkog nivoa obrade, zaslužuju da budu scenski obnovljeni.

Dakle, ta misao je zabilježena 1998. godine, a još ranije, na Naučnom skupu *Stoljeće bošnjačko-muslimanskog dramskog stvaralaštva*, 1994. godine u Zenici, Radovan Marušić je iznio ideju kako bi bilo interesantno od *Omera za naćvama* napraviti musical.[26] Tom prilikom režiser Slobodan Stojanović govorio je o scenskoj modernosti Nametkovih komedija i zapitao se da li bi one, pet decenija nakon nastanka, mogle izdržati svjetlo suvremene pozornice!? Ponudio je i odgovor: DA, ukoliko bi ih pozorišni umjetnik tretirao kao otvoreni pozorišni materijal, koji dozvoljava slobodno bavljenje problemom izvođačkog stila i tekstova.

Da li, doista, naučni skupovi urode plodom? Imaju li riječi, koje se tamo izgovore, podsticaj i utjecaj? Kao odgovor mogu nam poslužiti dva podatka:

U okviru Baščaršijskih noći '99, Sarajevski ratni teatar SARTR izveo je musical *Omer za naćvama*! Libreto je napisao Safet Plakalo, uvjeren da se vraćanjem dramskoj baštini zapravo vraćamo u budućnost, u kojoj, ako hoćemo da opstanemo, moramo više nego brižno njegovati korijene svoje kulturne autohtonosti.[27] Kompozitor je bio Asim Horozić, a reditelj Dubravko Bibanović.

Drugi podatak pronalazimo u *Oslobođenju*[28] iz 2001. godine – Slobodan Stojanović je zaista režirao komad *Abdullah-paša u kasabi*, u Narodnom pozorištu u Mostaru, i propitao njegovu scensku vrijednost. Morao je skratiti i odstraniti dijelove širokog fabulativnog toka, ali, kako tvrdi novinar kulturne kolumne, ipak se brojni naiviteti nisu mogli izbjeći. U svakom slučaju, ovaj čin ima veći značaj u mobilizatorskoj komponenti, nego u svojim estetičkim dometima.

Novi prilog književnokritičkom proučavanju Nametkovog djela jeste nedavno publicirana monografska studija Fatme Hasanbegović[29]. U poglavlju o dramskom opusu ovog književnika, autorica nam donosi novine u perspektivama osvjetljavanja, npr. *Abdullah-paše u kasabi*: "Nakon naznačene razdjelbe između 19. i 20. st., na scenu stupaju likovi situirani u vremenu između akšama i jacije (...) ukazujući i na simbolička značenja za bošnjačka raskrižja. (...) I tu je, opet, opanak i cipela šifra za razdjelno vrijeme."[30] Na koncu, Hasanbegović zaključuje da je "svaki valjan književno-umjetnički tekst, bez obzira na žanrovsko određenje, po svom nastanku vremenit, a po svom izričaju svevremen, dakle bezvremen (...)"[31]

---

[24] Gordana Muzaferija: op. cit., str. 24.

[25] Hamid Begić: *O Aliji Nametku komediografu, Kabes,* Mostar, 1998., 30, str. 53-56.

[26] Radovan Marušić: *Skica za hronologiju – stoljeće bošnjačke drame, Zbornik radova Naučnog skupa "Stoljeće bošnjačko-muslimanskog dramskog stvaralaštva",* Zenica, 1994., str. 17.

[27] Safet Plakalo: *Naćve na pragu 21. stoljeća*, SARTR, sezona 1999./2000.

[28] Vojislav Vujanović: *Čin velikog podstreka, Alija Nametak: Abdulah-paša u kasabi ili Zabavni odbor, Oslobođenje*, dodatak KUN, 58/2001., 19378, str. 6.

[29] Fatma Hasanbegović: *Sunce i suton. Književno djelo Alije Nametka*, SMart, Tešanj, 2006.

Naravno, književni kritičari i pozorišni umjetnici trebali bi, kako stoji u motu ovog teksta, bogatstvom pristupa i perspektiva osvijetliti djelo, proširiti domet njegovog značenja i produžiti mu vijek djelovanja na književnu svijest.

Bibliografija i teatrografija

Narodna vlada, događaj iz god. 1878. u jednom činu, *Novi Behar*, XI/1938, 13-16, 218-221.; PI: na zabavi Narodne uzdanice, 1939., glumci sarajevskog Narodnog pozorišta, red. Milan Orlović

Omer za naćvama, pučki igrokaz iz seoskog života u Bosni s pjevanjem, u 3 čina, (otiskan iz dvobroja *Novog Behara*), Sarajevo, 1942.; PI: Hrvatsko državno kazalište u Sarajevu, 16.1.1943., red. Vaso Kosić ; kao *musical*: PI: Baščaršijski trg u Sarajevu, 8.7.1999., red. Dubravko Bibanović

Abdullah-paša u kasabi, komedija u 3 čina, *Novi Behar*, Sarajevo, 1942.; PI: Hrvatsko državno kazalište u Sarajevu, 23.2.1944., red. Vaso Kosić (izvođeno pod naslovom *Zabavni odbor*); uz izmjene, pod naslovom *Abdulah-paša u kasabi ili Zabavni odbor*, premijera: Narodno pozorište u Mostaru, 26.1.2001., red. Slobodan Stojanović.

Literatura

Anonim: *Početak rada u Hrvatskom državnom kazalištu /u Sarajevu/, Novi Behar*, XIV, 1941./42., 4, 131.

Anonim: *Rad Hrvatskog državnog kazališta u novom godištu. Razgovor s intendantom Ahmedom Muradbegovićem*, *Osvit*, II/1943., 88, 6.

Anonim: *Naš prozni izraz. Abdurahman Nametak o Aliji Nametku*, *Osvit*, III/1944., 122, 7.

Anonim: *Pred sutrašnju praizvedbu. Prof. Alija Nametak o svojoj pučkoj glumi "Omer za naćvama"*, *Novi list*, III/1943., 517, 5.

Anonim: "*Zabavni odbor". Nova komedija Alije Nametka*, *Novi list*, IV/1944., 843, 6.

Anonim: *Razgovor s prof. Alijom Nametkom prigodom premijere njegova igrokaza "Omer za naćvama"*, *Sarajevska hrvatska pozornica*, 1942.–43., 9-10, 133-135.

Anonim: *Alija Nametak: "Omer za naćvama"*, *Sarajevska hrvatska pozornica*, II/1943., 19, 280.

Anonim: *"Zabavni odbor" Alije Nametka*, *Sarajevska hrvatska pozornica*, III/1944., 10-11, 108-109.

Begić, Hamid: *O Aliji Nametku komediografu*, *Kabes*, Mostar, IV/1998., 30, 53-56.

Čolaković, Enver: *Razvojni put jedne naše kulturne ustanove. Osvrt na rad našega kazališta*, *Hrvatska misao*, I/1943., 1-2, 43-46.

Čolaković, Enver: *Kazalište. Niz domaćih drama na daskama našeg kazališta."Zabavni odbor"*, *Hrvatska misao*, II/1944., 5, 137-138.

Čolaković, Enver: *Dvie praizvedbe u Hrvatskom državnom kazalištu. "Zabavni odbor" od Alije Nametka i "Džafer-begov jemin" od Safeta Kafedžića*, *Osvit*, III/1944., 106, 7.

---

[30] Ibidem, str. 139.

[31] Ibidem, str. 142.

Filipović, Rasim: *Kulturni život Sarajeva nekad i sad. Kakve kulturne perspektive očekuje Sarajevo sutra*, *Oslobođenje*, II/1944., 12, 6.

Fulgur: *Gostovanje sarajevskog kazališta u Zagrebu*, *Obitelj*, Zagreb, XV/1943., 12, 2.

Hasanbegović, Fatma: *Sunce i suton. Književno djelo Alije Nametka*, SMart, Tešanj, 2006., 134-143.

Jurčić, Vladimir: *Portreti sarajevskih književnika. Uz matineju u Hrvatskom državnom kazalištu 18. X. 1942.*, *Novi list*, II/1942., 441, 5.

Jurčić, Vladimir: *Prvi igrokaz Alije Nametka. "Omer za naćvama". Pučki igrokaz iz seoskog života u Bosni s pjevanjem, u 3 čina*, *Novi list*, II/1942., 469, 4.

Jurčić, Vladimir: *Liep uspjeh Nametkova "Omera za naćvama". Topao prijem. Uspjela režija Vase Kosića*, *Novi list*, III/1943., 523, 6.

Jurčić, Vladimir: *Jedna nova domaća lakrdija. "Zabavni odbor" od Alije Nametka. Tradicijom komediografa Ekrema. Zabavljački teatar. Pokušaj satire*, *Novi list*, IV/1944., 856, 5.

Jurčić, Vladimir: *Ravnoteža kazališnog razporeda*, *Osvit*, III/1944., 122, 7.

Kovačić, Vladimir: *Gostovanje Hrvatskog državnog kazališta iz Sarajeva. "Omer za naćvama"*, *Nova Hrvatska*, Zagreb, III/1943., 135, 15.

Lešić, Josip: *Međuratna BH drama*, *Pozorište*, XXX/1988., 5-6, 468-469, 503-506.

Lešić, Josip: *Drama i njene sjenke*, Novi Sad – Sarajevo, 1991., 93-99.

Marušić, Radovan: *Skica za hronologiju – stoljeće bošnjačke drame*, *Zbornik radova Naučnog skupa "Stoljeće bošnjačko-muslimanskog dramskog stvaralaštva"*, Zenica, 1994., 17.

Muzaferija, Gordana: *Antologija bošnjačke drame XX vijeka*, Alef, Sarajevo, 1996., 23-24.

Plakalo, Safet: *Naćve na pragu 21. stoljeća*, SARTR, sezona 1999./2000.

Sinanović, Emsud: *Alija Nametak kao komediograf*, u knjizi: *Bošnjačka drama*, Lovran, 1996., 116-121.

Stojanović, Slobodan: *Scenska modernost komedija Alije Nametka*, *Zbornik radova Naučnog skupa "Stoljeće bošnjačko-muslimanskog dramskog stvaralaštva"*, Zenica, 1994., 41-44.

Vujanović, Vojislav: *Čin velikog podstreka*, *Alija Nametak: Abdulah-paša u kasabi ili Zabavni odbor, Narodno pozorište u Mostaru, Reditelj: Slobodan Stojanović, premijera: 26. 1. 2001.*, *Oslobođenje*, 58/2001., 19378, dodatak KUN, 6, od 28. 1. 2001.

Znameniti Hrvati islamske vjere: Alija Nametak (1906.–1987.), ur. Ercegovac, Božica, 1. kolo, knjiga 8, Zagreb, 1995.

Recepcija novela Alije Nametka u književnoj kritici

Tarik Galijašević

U književnoj kritici stavovi o Aliji Nametku i njegovom radu su različiti, od afirmirajućih do negirajućih, računajući i poneki polemički tekst koji bi obično izlazio u različitim dnevnim listovima. U ovom radu, ograničit ćemo se na recepciju Nametkovih novela u književnoj kritici sa prostora ex-Jugoslavije. O novelama Alije Nametka pisano je od osvrta, prikaza, književnokritičkih tekstova pa sve do jedinstvene monografije profesorice Fatme Hasanbegović. Sudovi su često bili neobjektivni, pa i površni, ali nasuprot tome nailazimo i na sasvim dobra prepoznavanja novelističkog djela, gdje se uistinu, poniralo u samu bit.

Period za koji se veže pisanje Alije Nametka, najbolje nam pojašnjava prof. Enes Duraković kada kaže da je Nametkov novelistički opus “nastao izvan dinamike avangardnog i ekspresionističkog pokreta koji je obilježio književnost dvadesetih godina, kao i mimo matice socijalne literature karakteristične za tridesete godine ovog vijeka (dvadeseti vijek, op. a).

U rasvjetljavanju recepcije novela Alije Nametka koristit ćemo se metodom hronologije, odnosno periodičnog javljanja prvih osvrta, prikaza i kritika njegovih knjiga. Problemski pristup izabran za ovaj rad specifičan je po mnogome. Nije otežavajuća okolnost to što je Alija Nametak prešućivan u periodu kada je doživio intelektualnu i književnu zrelost, već činjenica da su i tako malobrojni radovi o njemu razbacani po različitim dnevnim ili nedjeljnim listovima i časopisima do kojih je danas dosta teško doći. Jedno je sigurno, da su svi oni pisci angažirani u toku postojanja NDH-a, kasnije ekskomunicirani iz društvene zajednice već s formiranjem SFRJ. Period vladavine NDH-a je, ustvari, predstavljao vrijeme kada su se Bošnjaci bez ozbiljnih prepreka mogli baviti književnim radom.

Književna kritika između dva rata (1930.–1940.)

Jedan od prvih prikaza Nametkovog novelističkog rada jeste *Literarna fizionomija današnjeg Sarajeva*[1] Hasana Kikića, gdje za Nametka i M. Čelića kaže da su “budući tvorci muslimanske literature”, očigledno ironizirajući njihovo pisanje, gdje kasnije u nastavku veli da ćemo u njihovim listovima, osim slike “poislamljenog princa” ili “evropski obučenog paše”, čitati “početnički sastav” pod utjecajem ili Kur’ana ili drugih vjerskih knjiga.

---

[1] Hasan Kikić: *Literarna fizionomija današnjeg Sarajeva*, *Književnik*, III/1930., 10, 472-475; Sabrana djela, knj. I, Tuzla, Univerzal, 1987., 217-224.

Iste godine javlja se Husnija Čengić sa svojim tekstom *Muslimani u našoj književnosti*,[2] gdje ističe Hasana Kikića i Aliju Nametka kao uspjelije pisce. Pritom, istaknuvši da Nametak pripada “građanskim” piscima uz Andrića, a Kikić i Simić “ljevičarskim”.

Početkom godine, javlja se Husnija Čengić osvrtom *Kroz tri generacije*,[3] gdje polemizira sa Borivojem Jevtićem, te stoga postupa oprezno u ocjeni Nametkova pisanja, dajući napomenu da je u onome što je dosada Nametak objavio u časopisima od novela, uspio dati “fragmentirano dobar muslimanski svijet”.

Nešto kasnije, javlja se anonimni tekst u “Slobodnoj riječi”[4] iza kojeg se, prema mnogima, krije autorstvo Hamida Dizdara, urednika lista, u kome stoji da Nametak priprema knjigu pripovijetki sa nazivom *Hrvatski istok*, da bi se iste godine pojavila knjiga *Bajram žrtava*.

Sljedeće godine javlja se niz autora sa osvrtima i prikazima prve Nametkove knjige novela.

Krešimir Georgijević u prikazu[5] ove knjige novela kaže da “ima snage u pričanju” koja protiče iz vrela “narodnog kazivanja”. Fraza mu je “kristalno jasna” a pripovijedanje mirno i pravo. Georgijević prepoznaje Nametkovu bol za proteklim vremenima, za begovatom i aginstvom, te mu to ne uzima za zlo, već u tome otkriva snagu realističkog prikazivanja jedne sredine, gdje radnja ipak nije statična, ali je i bez “velikih i zamršenih zapleta, širokih slika društvenih sredina, psihologiziranja, minucioznih analiza (...)”.

U jednom momentu ga uspoređuje i sa Đalskim, nalazivši sličnosti u temama. Likovi su prirodni, neizvještačeni, i u tome Georgijević prepoznaje snagu pisca.

Nasuprot njemu, Eli Finci u svome prikazu *Muslimani u našoj savremenoj književnosti*[6] o identičnoj knjizi kaže (ne cijenivši iste *vrijednosti* na koje ukazuje Georgijević, da Nametak “više stvara kulturom nego talentom”) da je Nametak jedan od *jačih* književnika muslimana koji su “ipak uspjeli da se individualno obilježe i da zauzmu svoje lično mjesto u književnosti”.

U 1935. godini, Rasim Filipović u osvrtu *Muslimani u našoj poratnoj književnosti*[7], tek uzgredno spominje da je Nametak “talenat još uvijek u zamahu”.

Godine 1936. javlja se Džemil Krvavac sa tekstom *Naša poratna književnost i nekolike njezine fizionomije*[8] gdje se, između ostalih, osvrće i na knjigu

---

[2] Husnija Čengić: *Muslimani u našoj književnosti*, *Književnik*, III/1930., 9, 418-419.

[3] Husnija Čengič: *Kroz tri generacije. Utisci o bosanskohercegovačkim piscima*, *Savremenik*, XXIV/1931., 8, 1-2.

[4] Anonim: *Gdje žive i šta rade naši književnici*, *Slobodna riječ*, I/1931., 3, 6.

[5] Krešimir Georgijević: *Alija Nametak: Bajram žrtava*, *Hrvatska revija*, 5/1932., 4, 268-269.

[6] Eli Finci: *Muslimani u našoj savremenoj književnosti*, *Jugoslavenska pošta*, IV/1932., 815, 13.

[7] Rasim Filipović: *Muslimani u našoj poratnoj književnosti*, *Islamski svijet*, IV/1935., 133, 10-11.

[8] Džemil Krvavac: *Naša poratna književnost i nekolike njezine fizionomije*, *Islamski glas*, II/1936., 22, 18-19.

Bajram žrtava. Za njega je Alija Nametak "novelist statičar", koji u svojim novelama obrađuje teme "sa prelaza iz feudalne epohe i austrougrovanja" i Krvavac osjeća da o tome Nametak želi da piše i govori. Smatra ga dobrim piscem "sa stilom i okom", ali ipak ga ne smatra dobrim kritičarem i analitikom, komentirajući njegovu angažiranost na polju književne kritike. *Bajram žrtava* smatra neuspjelim, "nosi pečat dualizma", jer tu Nametak "ne može da se udubi u misterioznost čovjekovog bivstovanja" smatrajući da je na taj način ostao nedorečen, kao da mu nešto nedostaje u novelama. Smatra i to da na momente sliči Hamzi Humi kada mu likovi "padaju u grijeh", ali ipak daje do znanja da je to kod njega iz drugih razloga. Zamjera mu na temama "vječito propadanje bez razloga" i zbog toga smatra da će Nametak ostati nepoznat u književnosti kao takav.

U toj 1937. godini pojavljuje se još jedna Nametkova knjiga novela *Dobri Bošnjani*.

Sa prikazom na tadašnje stvaranje književnika muslimana javlja se Rizo Ramić tekstom *Tri generacije književnika muslimana*,[9] gdje Aliju Nametka smatra jednim od nastavljača pisanja Osmana Nuri Hadžića, Mulabdića te Bašagića (koji su uzgred, po Ramiću "formalni zanat pisanja" crpili na "hrvatskoj romantičarskoj književnosti"), tvrdeći da je on od svih nastavljača takvog pisanja "najdarovitiji i najznačajniji". Nametka u svom pregledu generacija muslimana književnika svrstava u drugu, zajedno sa Abdurezakom Hifzi Bjelevcem, Hamzom Humom i Ahmedom Muradbegovićem, zamjerajući što su ideološki vezani za begovat i što su "izrazito ravnodušni" prema "zbiljskom životu", njegovim problemima i pojavama.

U *Novom beharu* izlazi prikaz iste knjige autora Ismeta Žunića,[10] gdje on smatra da su "besmislena predbacivanja" Aliji Nametku da njegovo pisanje "nema čvrstog temelja u stvarnosti", smatrajući da sve o čemu Nametak piše je, ipak, stvarnost. U ovom isključivo pozitivičkom prikazu, Žunić kaže da je u Nametkovom pisanju izrazita socijalna nota, da se osjeti "krležovština" u sadržajnosti i izražajnosti, a u "pričanju ima svježine, sočnosti, slikanja i neposrednosti". Priznaje, ipak, da Nametak "iako ne ponire bogzna kako duboko u ljudsku dušu, iako nema naročito snažnog izraza niti osobito razvijene moći opažanja primjerice kao Kikić, svojom svestranošću i samostalnošću uspijeva da dadne vjerniju sliku ljudi koje opisuje nego Kikić, slabije izvučenih obrisa".

Godine 1938. u "Putokazu" izlazi prikaz knjige *Dobri Bošnjani* nepoznata autora, s potpisom M. O.[11] gdje smatra da pisanje Alije Nametka ne pokazuje nikakav napredak, a kao primjer i dokaz jesu *Dobri Bošnjani*, zbirka novela folklorističkog značaja, jer Nametak u njoj "ne daje tešku bosansku stvarnost, ne ulazi u čvorište problema, ne zahvaća ono teško i jadno stanje bosanskog svijeta". Autor smatra da je pisanje Alije Nametka samo nastavak pisanja Riza-bega Kapetanovića i Edhema Mulabdića pa i zbog toga nije ni čudo što kod Nametka "literarne refleksije nisu neposredne" pa "on tapka po jednom mjestu" i "ne može da dade izražajne snage u svom djelu, jer ne doživljuje tu tešku bosansku stvarnost". Nalazi kod Nametka nelogičnost u pisanju, a ona je za autora ovog teksta shvatljiva, odnosno, kako sam kaže, "razumljiva" jer je "determirana stavom Alije Nametka prema narodu i njegovim brigama". Zato autor dalje tvrdi da je Nametku draže zapasti u nelogičnost pisanja nego prikazati stvarnost. U zaključku prikaza, po autoru su *Dobri Bošnjani* nastavak "begovsko-aginsko-hodžinskog pisanja", s izuzetkom da je jezik u novelama dobar, stil dotjeran i da se osjete elementi artizma.

---

[9] Rizo Ramić: *Tri generacije književnika muslimana*, *Putokaz*, I/1937., 1, 20-25; 2, 42-49; "Budna Bosna", Svjetlost, Sarajevo, 1966., 191-206; *Život* (Tematski broj posvećen *Putokazu*), XXVI/1977., 5, 511-519; *Progresivna misao u BiH 1918–1941. Književnokritički i estetički radovi*. Svjetlost, Sarajevo, 1983., 421-434.

[10] Ismet Žunić: Alija Nametak: *Dobri Bošnjani. Novele, priče i crtice*, redovno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1937. god. *Novi behar*, XI/1937.-38., 13-16, 253-254.

[11] M. O.: *Dobri Bošnjani od A. Nametka*, *Putokaz*, II/1938., 6, 167-168.

Istu zbirku novela obrađuje i Ivica Mežnarić u prikazu *Jedna knjiga bosanskih novela*[12] u kojem se posebno ističe Nametkov talent i egzotika prepoznana u njegovom fragmentiranom pisanju, gdje je "vizija muslimanske Bosne" različita od one Ive Andrića ili pak Novaka Simića. Mežnarić ističe da se u Nametkovim djelima posebno osjete jaki folkloristički elementi, vezujući to sa utjecajima tradicije koja još ima bitan značaj za njega. Kada Nametak u svojim novelama piše i "obrađuje stari muslimanski život, porodicu i patrijarhalno shvaćanje", onda Mežnarić tada prepoznaje da je Nametak najpotpuniji. I Mežnarić tvrdi da je jezik i stil *Dobrih Bošnjana* neprikosnoven, dodajući i to se odlikuje "svježinom i lirizmom".

Sa prikazom ove knjige javlja se i Dušan Žanko[13] u kojem se Nametak navodi kao afirmiran pripovjedač sa "dva velika književna dara: dar divna jezika (...) i dar izdiferensirana opažanja najsitnijih detalja". I ovi detalji u Nametkovom pripovijedanju se Žanki čine bitnima, jer to je osobina dobroga pripovjedača, ti detalji, ustvari, ponajviše "doprinose Nametkovoj pripovjedačkoj snazi". Zbog toga Žanko kaže da u ovim pripovijetkama "nema ni truna literature, ni knjištva, ni zastavonoštva, ni fraza. Sve je prisni život, elementarnost i umjetnička jednina".

Prikaz *Dobrih Bošnjana*[14] Rikarda Simeona u samom uvodu ističe Nametkov izraz, čistotu i živopisnost jezika, jasnoću, konkretne opise, gdje Nametak zna nekada i pretjerati kada upotrebljava "riječi općenita i neodređena značenja". Pa ipak je, prema Simeonu, Nametak "bliži bajkama negoli istinskom životu", kao i većina tadašnjih pisaca iz Bosne, jer čim Nametak "zadre u realnost, ponestaje mu uvjerljivosti, izražajne krepkoće, originalnog sadržaja, čvrstih karakterizacija pa čak i jedrine stila". Izdvojivši iz *Dobrih Bošnjana* pripovijetku *Preporuka*, Simeon zamjera Nametku što se samo u njoj bavi opisivanjem stvarnosti, mada je i ona Simeonu prepuna dijaloga, "slabo i neuvjerljivo danih, često praznih i bez veze s radnjom, a još češće u psihološkom smislu naopakih i nemogućih". Pa je to onda Simeonu: "Nategnuta, pseudosocijalna rabota". Simeon u nastavku prikaza *Dobre Bošnjane* svrstava u lektiru zabavnoga karaktera, bez gotovo ikakve vrijednosti, jer je Nametak po njemu, kao i svi pisci, "dužan da snosi moralnu odgovornost" zato što "izobličuje stvarnost i govori očite neistine", pogotovo što pisci poput njega "pokušavaju uvjeriti i obmanuti svijet, kako se sa sposobnošću lako dolazi do kruha i društvenog položaja ili kako su visoka gospoda darežljiva prema sirotinji", ublažujući na kraju ponovno svoje stavove time da Nametak sve te *greške* čini *nesvjesno*.

---

[12] Ivica Mežnairć: *Jedna knjiga bosanskih novela. (Alija Nametak: Dobri Bošnjani. Crtice, pripovijesti, novele. Redovito izd. Matice hrvatske. Zagreb 1937). Hrvatska revija*, XI/1938., 7, 378-379.

[13] Dušan Žanko: *Alija Nametak: Dobri Bošnjani* (Redovno izdanje Matice Hrvatske za 1937.), *Hrvatska smotra*, VI/1938., 7-8, 410-411.

[14] Rikard Simeon: *Alija Nametak: Dobri Bošnjani.* (Crtice, pripovijesti, novele. – Redovno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1937.). *Savremenik* (Zagreb), XXVII/1938., 5, 482--484.

Te godine u *Gajretu* izlazi još i prikaz Jovana Kršića *Udeo muslimana u našoj književnosti*,[15] gdje Kršić uvrštava Nametka "na krajnju desnicu" među bošnjačkim piscima, smatrajući da *neodgovorna kritika* koja ga proglasila *novim Đalskim* nema mnogo veze sa književnošću. Kako je "konzervativac po uverenju", onda Kršića i ne čudi što Nametak "piše elegično o propadanju jedne posedničke klase koju on obeležava kao plemstvo, i veruje s Antom Starčevićem da će se ona ipak održati i ojačati 'ako se zdrava krv smiješa s njom'". U nastavku teksta, s identičnim stavom odbojnosti, Kršić tvrdi da Nametak Bošnjacima "daje masku velikih političkih boraca za određene nacionalnopolitičke ideale", ne izostavljajući spomenuti i to da je Humo od Bošnjaka "pravio samo sevdalije i narodne mudrace" a Kikić "narodne revolucionare". Kršiću je posebno uočljivo da, kada Nametak piše o socijalnom pitanju, sve "posmatra samo sa stanovišta posednika čiji su interesi ugroženi socijalnim reformama". Kršić tu tvrdnju potkrjepljuje primjerom seljaka koji su agrarnom reformom "postali presiti" a age i begovi gladni, pa je kmetu žao što on ima šta da jede a prijašnji veleposjednici nemaju. Nametak ne ide dalje od Mulabdića prema načinu pisanja, koji je njegov "jedini pravi književni učitelj", ističe Kršić. Zbog toga je Nametak Kršiću jedino dobar kada "opisuje intimnu patrijarhalnu sredinu iz koje je izašao", odnosno kada je blizak Svetozaru Ćoroviću i "atmosferi *Pretprazničke večeri* Alekse Šantića".

U 1940. godini izlazi u "Hrvatskom dnevniku" tekst Rize Ramića *Muslimani književnici u novom vremenu*[16], gdje sasvim nevoljko tvrdi da u BiH postoji "svega još nekoliko izgrađenih književnika" i da je Alija Nametak među njima od onih koji se uspio održati "kao potomak agalarske obitelji", gdje je u svojim djelima ispjevao "labuđu pjesmu begovatu".

---

[15] Jovan Kršić: *Udeo muslimana u našoj književnosti*, *Gajret*, kalendar, 1939., 192-198. * O Nametku na str. 197.

[16] Rizo Ramić: *Muslimani književnici u novom vremenu, Hrvatski dnevnik*, V/1940., 1369, 12; *Hrvatski list*, 1940., br. 220. * O Hamzi Humi, Abdurezaku Hifzi Bjelevcu i Aliji Nametku.

Književna kritika tokom Drugog svjetskog rata (1943.–1944.)

U ovom periodu, godinu za godinom, Nametak objavljuje zbirke novela: *Ramazanske priče* (1941.), *Za obraz* (1942.), *Mladić u prirodi* (1943.), *Dan i sunce* (1944.).

O zbirci *Mladić u prirodi* nailazimo na nepotpisan tekst[17] u *Osvitu* sa čisto pozitivističkim osmatranjem zbirke, ističući vrijednosti knjige koja obrađuje djetinjstvo, dječačke dane u prirodi, knjigu namijenjenu, prije svega, omladini. Sa identičnim razmišljanjima javio se i Hamid Dizdar[18] osvrtom *Kako treba pisati dječje knjige?*, ustvrdivši da je “ova knjiga jedan od prvih priloga hrvatske muslimanske književnosti” u kojoj se u potpunosti osjeća da su “pisane srdcem, iskreno i neposredno”. Mahmud Traljić,[19] povrh svega, ističe da je knjiga pisana “čistim i liepim jezikom”, a Vladimir Jurčić[20] to potvrđuje, dodajući da “sklop Nametkovih omladinskih priča odaje vješta pisca, ugodnog pripovjedača” koji ima odgojno-obrazovni cilj, te koji je, nadasve, sasvim uspio, kao i neke od pripovijedaka iz ove zbirke. Iste, 1943. godine, piše Andrija Radoslav Glavaš u *Hrvatskoj reviji*[21] prikaz o Nametkovoj zbirci novela *Za obraz*, povezujući je s prošlim (*Bajram žrtava* i *Dobri Bošnjani*) koja se s temama i motivima “ne može udaljiti od kruga dosadašnjih svojih doživljavanja muslimanskog svieta iz posljednjih desetljeća i iz sadašnjice”, dodajući i to da je Nametak nastavljač motiva koje su prije obrađivali Osman–Aziz i Edhem Mulabdić. Glavaš, pritom, daje prednost Nametku jer je “nadmašio stvaranje njegovih predšastnika na istom području i sadržajem i pjesničkom obradbom”.

Godinu kasnije, Mak Dizdar u *Hrvatskoj misli*[22] piše prikaz Nametkovih novela *Dan i sunce* u kojima uočava da Nametku povrh nesigurnosti u stilu, “sirovosti izraza”, nedostaje samokorekcija u pisanju, pa je, “pao u opasnu stupicu brzog i feljtonističkog rada”, te smatra da će Nametak ostati “uvijek pisac kratkih novela, jer nije za šire koncepcije”. Ova zbirka je, prema njemu, uspjela, jer sadrži ponajbolje Nametkove novele, koje su možda i “stilski opore”, ali zasigurno spadaju “među najljepše u našoj književnosti objavljene novele u zadnjih dvadesetak godina”. U kratkoći na kojoj Dizdar zamjera

---

[17] Anonim: Alija Nametak: *Mladić u prirodi, lovačke i druge omladinske priče za mladež*, Sarajevo, 1943., *Osvit*, II/1943., 68, 6.

[18] Hamid Dizdar: *Kako treba pisati dječje knjige?*, *Osvit*, II/1943., 70, 6. * O Nametkovoj knjizi *Mladić u prirodi.*

[19] Mahmud Traljić: Alija Nametak: *Mladić u prirodi (Lovačke i druge omladinske priče)*, Izdanje knjižare H. Ahmed Kujundžić. Sarajevo, 1943., *El-Hidaje*, VII/1943., 4-5, 147-148.

[20] Vladimir Jurčić: *Alija Nametak kao omladinski pripovjedač*, *Osvit*, II/1943., 82-83, 15. *O Nametkovoj knjizi *Mladić u prirodi. Lovačke i druge omladinske priče.* (Sarajevo, izdanje knjižare H. Ahmed Kujundžić, 1943.).

[21] Andrija Radoslav, Glavaš: *Nove knjige Nametkovih pripoviedaka*. (Alija Nametak: “Za obraz”. Redovno izdanje o stotoj godišnjici Matice Hrvatska 1842.–1942.), *Hrvatska revija*, XVI/1943., 3, 177-178. * Potpisano pseudonimom A. R. Buerov.

[22] Mak Dizdar: *Vraćanje mladosti*. (Opažanje uz novele “Dan i sunce” /Alije Nametka/). *Hrvatska misao*, II/1944., 9, 270-271.

Nametku, Vladimir Jurčić[23] je vidio "snagu Rainove dramatike" te osjetio "dramatičnost prizora i situacija", smatrajući da je to Nametkova "ponajjača strana" pripovijedanja.

Književna kritika nakon Drugog svjetskog rata (1957.–2005.)

Poslije višegodišnje šutnje o Aliji Nametku javila se zanimljiva knjiga autora Slavka Leovca *Svetlo i tamno*,[24] *pregled književnosti od 1918. do 1956. godine.* Leovac u poglavlju *Prozaisti na granici umetnosti*, među ostalim piscima, spominje i Aliju Nametka za kojeg kaže kako "nastavlja da pripoveda zgode i nezgode ljudi kao nekada Edhem Mulabdić, Osman-Nuri Hadžić ili Šemsudin Sarajlić, raspevan i otužan u svojim pohvalama i idealizacijama života u Bosni, svojom verskom zatucanošću, pa onda i nije čudo što je ovaj pisac nastavio svoju delatnost i za vreme tzv. Nezavisne države Hrvatske". Sa ovakvim osvrtom na pisanje Alije Nametka, izuzetno negativnim, Leovcu se ukazuje jedna omaška u navođenju Nametkovih objavljenih knjiga novela, što može ukazati na autorovu površnost poznavanja lika i djela o kojem piše, ili pak, štamparsku pogrešku. Tako će Leovac Nametkovu knjigu novela *Za obraz* (s podnaslovom *Novele i legende*) navesti (slučajno ili ne!) kao *Na obraz i legende*.

Naravno, nije iznenađujući ovakav kontekst pisanja o Nametku (gledajući godinu objavljivanja knjige i uzimanja u obzir prisustva vladajuće ideološke smjernice u književnosti čiji je Leovac bio pisac i književni kritičar).

U ovoj godini pojavljuje se knjiga *Panorama savremene bosansko-hercegovačke proze*[25] autora Maka Dizdara u kojoj se autor osvrće na pripovjedače i, prije svega, na njihovo pisanje.

U odnosu na ostale pripovjedače, Dizdar se tek uzgredno osvrće na Aliju Nametka, s određenom dozom opreznosti, naglašavajući na samom početku osvrta da je "Alija Nametak vaspitan na romantičarskoj literaturi 19. vijeka" te da njegovi pokušaji usavršavanja realističkog pisanja imaju uspjeha jedino na formalnom planu, pošto su mu "idejne pozicije ostale anahrone". Taj stav Dizdar argumentira činjenicom da "svoj pogled na svijet" Nametak zasniva na vraćanju ka feudalnoj, aginskoj i esnafskoj prošlosti, što uveliko narušava kvalitet njegovog pisanja.

Sa 1966. godinom, ponovno se spominje, nakon određene pauze, ime Alije Nametka. Razlog *buđenja* tekstova o Nametku jeste knjiga novela *Trava zaboravka*[26],

---

[23] Vladimir Jurčić: *Alija Nametak: Dan i sunce, novele*, vlastita naklada. Hrvatska državna tiskara, Sarajevo, 1944., *Novi behar*, XVI/1944., 12-13, 210-211.

[24] Slavko Leovac: *Svetlo i tamno. Pregled književnosti Bosne i Hercegovine od 1918. do 1956.*, Svjetlost, Sarajevo, 1957.

[25] Mak Dizdar: *Savremena bosanskohercegovačka pripovijetka. Život*, X/1961., 1-2, 56; Predgovor u knjizi: *Panorama savremene bosansko-hercegovačke proze*, Biblioteka Danas, Sarajevo, 1961., 29.

[26] Inače, ova knjiga Alije Nametka vrlo negativno je ocijenjena, pogotovo od strane KPJ, među kojima je prednjačio, Luka Popović s tekstom "Kakvu osvetu priziva Alija Nametak. Politički profil Alije Nametka", izašlom u *Oslobođenju* 6. augusta 1972. godine, gdje Popović poziva na

koja je izašla te godine. Oni koji su među prvima prepoznali njegov povratak na književnu scenu jesu Miroslav Vaupotić, Miroslav Šicel i Dubravko Jelčić.

Vaupotić[27] o Nametku kaže da "zna vješto zapaziti detalje iz svakodnevne psihologije i života hercegovačkog seljaka, kao i bivšeg bosanskog feudalca, pisac koji crpi podatke iz narodnih predanja i legendi i oblikuje ih usmišljenim anegdotskim minijaturnim cjelinama", priznajući mu svu vještinu pisanja, dok bi kasnije primijetio da Nametku "šteti idealizacija svega muslimanskog i nedostatak snažnijeg osjećanja socijalne problematike".

Šicel[28] govoreći o Nametku, u njemu prepoznaje tipičnog predstavnika motivski vezanog za bosanskohercegovačku sredinu (pored Ahmeda Muradbegovića, Jakše Kušana i Saliha Alića), gdje ističe da Nametak u svojim novelama prikazuje "folklorne elemente iz muslimanskog života, ali isto tako prodire i u problem sukoba starog i novog svijeta u Bosni između dva rata".

Da je ponajbolje shvatio lik i djelo Alije Nametka, Dubravko Jelčić pokazuje u pogovoru knjige *Trava zaboravka*.[29] Smatra da se "motivima i doživljajem" Nametak mnogo razlikuje od svih pisaca koji su se poput njega bavili temama iz Bosne (prije svega, misleći na Ivu Andrića, Isaka Samokovliju i Novaka Simića), ali i prema tome što je Nametak "svoj književni interes ograničio samo na muslimansku sredinu" pa je "parcijalnim zahvatom" načinio jedan svijet koji je "neizbježno morao izgubiti na obuhvatnosti", mada ne i na snazi novela. Jelčić, da bi što bliže i bolje pojasnio Nametkove likove i njihove karakterizacije, postavio je relaciju sa Andrićevim likovima koji su, za razliku od Nametkovih, bili

---

hajku protiv Nametka kazavši: "Čudno je da književna kritika, kako smo provjerili, nije ništa rekla o Nametkovoj knjizi i njenoj političkoj oporuci. Čini se, ipak, da ne bi bilo kasno da komunisti – kritičari i sada nešto učine...". I zaista se nakon ovoga teksta nešto učinilo. Nekoliko dana kasnije, s istim tonom i namjerama obrušava se Kemal Kurspahić u *Oslobođenju*, 11. augusta 1972. godine tekstom "Sramota Alije Nametka" gdje mu prva teza glasi: "Nema manje i više opasnog nacionalizma. Svaki je – bez obzira iz koje sredine dolazio – jednako prljava rabota". Kurspahić identičnim tonom, dalje nastavlja: "Nekakav Alija Nametak – poznat ne samo iz sudskih spisa već i po svojoj ratnoj 'literaturi' objavljivanoj u fašističkim listovima – štampao je 1966. god. knjigu romantičnog naziva 'Trava zaboravka'. Upravo u vrijeme kada je započela borba za ostvarivanje stavova najviših partijskih foruma protiv nacionalizma, ta knjiga dosada nepoznata u ovom kraju dobila je među nacionalistima muslimanske narodnosti vrlo predane akvizitore." Kasnije, Kurspahić dalje kaže: "Nametak, manipulišući sa najcrnjim istinama prošlog rata – da su mnoge kuće pretvorene u zgarišta, – poziva 'osramoćeni narod' da 'spere sa sebe sramotu' i 'da se osveti'." Kurspahićeva površnost razmatranja stvari o kojima Nametak piše u *Travi zaboravki*, tražeći nečega što u njoj nema, nalazeći opasnost u riječima koje mu zvuče kao nacionalističke trube, zapravo je surovo istinita činjenica i ogledalo stvarnosti kako se nekada gledalo sa aspekta jedne vladajuće ideologije tadašnjeg vremena na pisanje ovog bošnjačkog književnika.

[27] Miroslav Vaupotić: *Hrvatska suvremena književnost,* Zagreb, 1966.

[28] Miroslav Šicel: *Pregled novije hrvatske književnosti.* Zagreb, 1966.; 2. izd.: Zagreb, Matica Hrvatska, 1971., 216.

[29] Dubravko Jelčić: *Alija Nametak – stvarnost i legenda.* Pogovor u knjizi: Alija Nametak: *Trava zaboravka*, Zagreb, Znanje, 1966.; *Teme i dileme*, Zagreb, Znanje, 1969.; Predgovor u knjizi: *Muradbegović – Kušan – Dean – Nametak: Izabrana djela*, Zagreb, "Zora" – Matica Hrvatska, 1969., 317-321. (*Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 108).

maloumnici, bogalji, epileptičari, psihički i fizički degenerici, ljudi opterećeni atavizmima i psihičkim traumama, dok je Nametak, uz pokoji izuzetak, imao likove koji nisu bili skloni takvim deformacijama. On je "pjesnik idiličnog života naših bosansko-hercegovačkih muslimana", kod njega "mali ljudi nalaze u životu i smisao i zadovoljstvo i radost, zahvaljujući svom unutarnjem miru i spokojstvu, divnoj uravnoteženosti u sebi: zahvaljujući upravo onome čega Andrićevi junaci nemaju". Prema Jelčiću, "ponos, skromnost i poniznost" bile su "temeljne vrline, najviše etičke vrednote u prozi Alije Nametka". I Nametak je, "prikazujući – za razliku od Andrića – isključivo bosanskohercegovačku stvarnost između dva rata, njen sukob s tradicijom (...) pisao o njegovoj sadašnjosti, dok su mu simpatije i nehotice bile na strani prošlosti. On je pjesnik staroga muslimanskog života, muslimanske obitelji i njenih patrijarhalnih, tradicijom utvrđivanih odnosa, shvaćanja i običaja". Jelčić se posebno osvrće na Nametkovu zbirku pripovjedaka *Dobri Bošnjani*, za koju primjećuje da se može osjetiti nekada manje a nekada više utjecaj folklornih elemenata, što su "sadržani u pučkim legendama i praznovjericama", koje Nametak spaja sa realnošću, stvarajući "privid i okvir realnosti" i tada "nije uvijek lako razlučiti jedno od drugoga (...)".

Godine 1972. izlazi knjiga autora Staniše Tutnjevića *Radi svoga razgovora*[30], gdje u poglavlju *Tekst o još petorici pripovjedača* piše o Aliji Nametku koji je, prema njemu, "na periferiji književnih zbivanja i vrijednosti (...) zbog toga što je kod njega osobina lokalnog pisca" mnogo izražajnija nego kod ostalih pisaca. "Zasnovanost njegovog djela na folkloristici nije jedini uzrok Nametkovog lokalizma. On je lokalan i kada mu je tematika savremeni život sa savremenim problemima." Tutnjeviću je Nametkov lokalizam izraz osjećanja nostalgičnosti za proteklim vremenima te je "njegova pripovjedačka jednostranost" u vezi sa "isključivim interesom samo za muslimanski dio stanovništva u BiH". Tutnjević ističe da je Nametak pokušavao i "želio da pomoću književnosti kaže pravu društvenu i ljudsku istinu o muslimanskom življu u BiH, koja je, prema njegovom mišljenju, donekle bila iskrivljena, ali nije otišao dalje od slikanja njegovih religijskih narodnih i porodičnih običaja i problema. To je, svakako, svjedočanstvo piščeve nemoći da ove ljude odredi nečim iznutra, pa pribjegava evidentiranju njihovih spoljnih osobina. Specifična idejna jednostranost, karakteristična za Nametka, diktirala je jednostranost i nekritičnost u pripovjedačkom postupku". Na to sve Tutnjević dodaje kao faktum da se kod Nametka osjeti "prelaz iz realnosti u san i obratno", navodeći primjer novele *Trava zaboravka*, pa primjere novela s temama iz vjerskog života koje su "blijede i beskrvne", što bi se posebno odnosilo na treće izdanje *Ramazanskih priča* iz 1967. godine, gdje tvrdi da Nametak dolazi na "samu ivicu vjersko-moralističkog pisca". O novelama koje temom obuhvaćaju porodični i seoski život muslimana, Tutnjević ne ide mnogo dalje od prethodnih zaključaka, pa smatra da one "počivaju na folkloru" i da "nisu mnogo bolje od prethodnih". Kao za primjer mu služi knjiga novela *Mladić u prirodi*, gdje u Nametkovim likovima Tutnjević ne može osjetiti ništa drugo doli jedan “blijedi, beskrvni, religiozno-folkloristički svijet”.

---

[30] Staniša Tutnjević: *Tekst o još petorici pripovjedača.* U knjizi: *Radi svoga razgovora*, Svjetlost, Sarajevo, 1972., 254-259.

Kasnije, u nastavku teksta, uspostavlja relaciju obrade lika kmeta kod Nametka iz istoimene priče *Kmet* i kmeta kod Andrića iz priče *Priča o kmetu Simanu*. Tako je, smatra Tutnjević, kmet kod Nametka “vještačka tvorevina u odnosu na mnogo životnijeg Andrićevog Simana, čija je svijest o jednom te istom događaju i procesu mnogo više ljudska”. Tutnjević kasnije, uočavajući “socijalnu dimenziju” u Nametkovim novelama, navodi ciklus *Duranići*, gdje, prema njemu, Nametak iz sasvim drugih razloga, a ne iz socijalnih, obrađuje temu propadanja jedne plemićke obitelji, koja je počela da radi, zarađuje u okvirima kapitalističkog društva. Jer i u ovom ciklusu, kaže Tutnjević, Nametak nije uspio, pošto je “jednostrano i pristrano izgradio taj svijet. Tutnjević kasnije, obraća pažnju na Nametkovu novelu *Sunce*, u kojoj je, Nametak “bio najbliži Andrićevom prokletstvu i tajanstvenosti žene i njenog tijela koje se ovdje ukazuje u bunilu što ga izaziva vrelo mediteransko sunce, uskraćujući Nametku bilo kakvu originalnost u pisanju kao i u prethodnim novelama. Zbog toga Tutnjević zaključuje da “i pored brižljivog stila i korektnog pripovjedačkog postupka i neovisno od slučajnih iskoračenja iz svog pripovjedačkog opusa koja su donosila dobre rezultate, Nametak, ipak, ostaje lokalni pripovjedač bez veće šanse na univerzalno”.

Sa istim stavovima i tendencijama o Nametkovom pisanju, Staniša Tutnjević se ponovno javlja knjigom *Socijalna proza u Bosni i Hercegovini između dva rata*,[31] gdje sa sličnim argumentima navodi Nametkovu *jednoobraznost pisanja*, pogotovu kada Nametak navodi uzroke propasti bošnjačkih plemićkih porodica, odnosno kada uvodi jednu socijalnu notu. Zato Tutnjević kaže: “Ovaj dosta brzi prelaz svijeta Nametkovih priča iz vladajuće socijalne grupe zakašnjelog feudalizma u potlačenu klasu ranog kapitalizma zaslužuje posebnu pažnju. U socijalnom životu BiH između dva rata ne uočava se takav proces kao bitna karakteristika raslojavanja društva.” Pa se zbog toga Tutnjeviću čini da je neophodno odgovoriti na pitanje “kakvo značenje ima Nametkovo književno ‘prevođenje’ bogatih vlastelinskih porodica u industrijske radnike i njihovo uključivanje u sve oblike ljudskog posrnuća što ga sa sobom donosi kapitalističko društvo”. Nametak je, tvrdi Tutnjević, imao sasvim drukčija stajališta i poglede na svijet od pisaca iz pokreta socijalne literature koji su gledali sa perspektive marksizma.

“Dok su socijalni pisci”, obrađujući proletersku klasu kao i Nametak, “time htjeli pred svijetom pokazati rugobe kapitalističkog društva i nagovijestiti snage koje će takvo društvo srušiti, Nametak je to rješenje iskoristio da bi pokazao mjeru socijalnog i moralnog posrnuća starih, aristokratskih muslimanskih porodica kojima su oduzeti zemlja i kmetovi. Otud nije ni čudo što jedan kritičar čak i za njegovu priču *Preporuka* – koja je najbliža djelima socijalne literature, kaže: “Nategnuta, pseudosocijalna rabota”, dakako misleći na Rikarda Simeona i njegov tekst o *Dobrim Bošnjanima*. Zato je “u Nametkovim pričama”, navodeći razlike u pisanju socijalnih tema između Nametka i Hume "interes za propadanje starih muslimanskih porodica zbog ukidanja kmetstva u manjoj mjeri (...) stvar književnog objektivisanja a više rezultat povezanosti političkih opredjeljenja i nacionalne pripadnosti pisca". Dajući razlog zbog čega Nametak ovako piše, Tutnjević u daljem dijelu teksta kaže da je Nametak sa izgovorima da "štiti interese muslimanskog stanovništva" u biti štitio interese svoje klase, a zatim i "interese zemljoposjednika", dovodeći Nametkovo pisanje u "strukturnu vezu sa programima muslimanske buržoazije".[32] Stoga je Tutnjeviću bitna razlika između Hume i Nametka, u kojem Humo daje "ljudske" a Nametak "socijalne i političke posljedice" ukidanja kmetstva agrarnom reformom, što se odrazilo na veleposjednike. Tako je Tutnjeviću novela *Kmet,* ustvari, pamflet i tvrdi da "mjera vjersko-nacionalnog osjećanja utiče na socijalno-političko opredjeljenje" kada Nametak u svojim novelama "zastupa poziciju aga i begova" naspram drugih, socijalnih pisaca čije je interesiranje upućeno ka seljaku, kmetu.

---

[31] Staniša Tutnjević: *Socijalna proza u Bosni i Hercegovini između dva rata.* Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.

U 1985. godini Muhsin Rizvić u kratkom osvrtu[33] spominje Aliju Nametka i njegove zbirke novela *Bajram žrtava* i *Dobri Bošnjani*, gdje kaže da je Nametak "osjećajno okrenut prošlosti" kada u svojim novelama obrađuje život muslimana između dva rata te kada prati "folklorne naslage u psihologiji svojih junaka" koji imaju "sklonosti ka legendarnom do nijansi žudnje i čežnje", pa sve do socijalnih tonova u nekim novelama.

Tri godine kasnije javlja se jedan interesantan pregled lika i djela Alije Nametka autora Ferida Kahrimana u *Hrvatskoj reviji*.[34] Ovaj autor vrši vremensku podjelu Nametkovog stvaralaštva, dijeleći ga na: "vrlo plodni" od 1930. do 1945. godine (kada je dobio nagradu "Društva hrvatskih književnika" do Drugog svjetskog rata, obuhvaćajući period Kraljevine SHS i NDH-a), i drugi, "prigušeni period" od 1966. do 1978. godine (za vrijeme "titoističke diktature u SFRJ" pa sve do posljednje zbirke novela *Tuturuza i šeh Meco*). Osim što navodi pisce koji su pozitivno pisali o Nametku i njegovim knjigama, Kahriman isuviše pretenciozno na strani Nametka zalazi u neke konkluzije koje nemaju nikakve veze sa književnokritičkim promišljanjem o odnosu Nametka i Andrića, kada kaže: "Odstranivši Nametka, na taj način je izgleda uspjelo njegovim neprijateljima odstraniti i hrvatsku nejugoslaveniziranu književnu komponentu u natjecanju za Nobelovu nagradu". Pa kasnije ustvrđuje: "(...) da poslijeratna sudbina nije skrenula tijekom kojim je p(r)ošla, Nametak bi imao priliku da bude nobelovac, možda isto toliko ako ne i više nego Andrić!". Uglavnom zamjerajući socrealističkoj kritici što mjerila nisu identična ili jednaka prema

---

[32] U više navrata Staniša Tutnjević navodi Nametkovo političko opredjeljenje ne kazujući koje je to, i Nametkovu povezanost sa nacionalističkim strujama buržoazije kojima je pripadao. To vjerovatno ima veze sa tekstovima u *Oslobođenju* iz 1972. godine, već prije spomenutim.

[33] Muhsin Rizvić: *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine,* Veselin Masleša, Sarajevo, 1985. *O Aliji Nametku na str. 231-232.

[34] Ferid Kahriman: *Merhum Alija Nametak, znameniti i zaslužni hrvatski književnik, kulturni radnik i rodoljub*, *Hrvatska revija* (Buenos Aires), XXXVIII/1988., 2 (150), 203-232.

Andriću i prema Nametku, Kahriman zalazi u polja razmatranja stvari koja nemaju nikakve veze s faktima, pogotovu s književnošću kao o materiji u kojoj pisac prvenstveno djeluje.

U 1989. godini izlazi knjiga Staniše Tutnjevića *Književne krivice i osvete*[35] kao odgovor i reakcija na knjigu Muhsina Rizvića *Književni život u BiH između dva rata*.

Tutnjević ponajviše zamjera Rizviću, osim ostalih brojnih zamjerki u ovoj knjizi, u dijelu kada Rizvić analizira Kršićevo pisanje o Nametku (misli se na već spomenuti tekst Jovana Kršića, *Udeo muslimana u našoj književnosti*, objavljenom u *Gajretu*, 1939. godine). Rizvić osjeća da Kršić, kada piše o Kikiću, Humi i Muradbegoviću, piše istim tonom i o Aliji Nametku, kada, kako kaže Rizvić, "nastavlja sa izvjesnim snebivanjem, ali i sa izvjesnom nacionalno-političkom odbojnošću".[36] Stoga je Tutnjević, osjećajući se prozvanim, u jednoj fusnoti detaljno obrazložio djelovanje i angažiranost Kršića i Nametka prije i poslije Drugog svjetskog rata, kako bi poništio valjanost bilo kakvog Rizvićevog pisanja na tu temu.

Zbog važnosti spomenute fusnote, navodimo je u potpunosti: "Pomalo je bizarno da danas, nakon što se dobro zna kako je završio književno-kulturni i politički angažman Jovana Kršića, a kako Alije Nametka, neko Kršića optužuje za 'nacionalno-političku odbojnost' prema Nametku. Tu je odbojnost Kršić navodno pokazao u tekstu "Udeo muslimana u našoj književnosti", objavljenom 1938. godine, kada je kao što smo vidjeli, bio osumnjičen za komunističku djelatnost i u policiji evidentiran kao komunista... Politički i idejno Nametak je bio sasvim daleko od takve Kršićeve pozicije. Na socijalnom planu zastupao je stanovnište o nepravdi prema muslimanskim veleposjednicima koja im je navodno nanesena agrarnom reformom, a u nacionalnom pogledu se osjetno angažovao na dokazivanju hrvatske nacionalne pripadnosti Muslimana i uključenosti muslimanskog literarnog stvaralaštva u hrvatsku književnost na toj osnovi. Svoja opredjeljenja Kršić je zadržao i kada je izbio rat i idući do posljednjih konzekvenci konačno ga je platio i životom. Svoje opredjeljenje već odmah na početku rata Nametak je realizirao na sasvim drugi način: stavljajući se u službu novog fašističko-ustaškog režima. Egzekutori tog režima odmah na početku su ubili Kršića kao svog protivnika. Ako su ti sudbonosni ratni dani na neki način ipak bili mjera i provjera onoga što je ko zastupao i radio između dva rata, onda prigovori Kršiću da je Nametka karakterisao 'sa nacionalno-političkom odbojnošću' zaslužuju provjeru na više načina – u najmanju ruku sa stanovništva elementarne kulture i ukusa. Tim prije što je prema Nametku navodno ljevica pokazala više tolerancije i što je vododjelnica koja dijeli 'toleranciju' s jedne od 'odbojnosti' s druge strane ništa drugo nego šestojanuarska diktatura. Dok 'su lijevi muslimanski kritičari', kaže Rizvić, ostali 'po liniji političko-opozicionih stavova prema šestojanuarskoj stvarnosti tolerantni prema ovom piscu, Kršić je, saglasno s Kalendarom *Gajret* u kome je objavio ovaj tekst, pravio drukčiju ljestvicu književnih poređenja' (III, 260-261). A kakav je odnos ljevice prema Nametku najbolje svjedoči jedan od njenih istaknutih protagonista Rizo Ramić, koji u članku *Muslimani književnici u novom vremenu* kaže da Nametak jedini od mlađih pjeva 'labuđu pjesmu begovatu' (193, 12)".

---

[35] Staniša Tutnjević: *Književne krivice i osvete,* Svjetlost, Sarajevo, 1989.

[36] Muhsin Rizvić: *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*, I-III, Svjetlost, Sarajevo, 1980.

Iz ovoga citata se vidi zbog čega su stav i pisanje Tutnjevića bili izrazito negativni prema Nametku, koje je sve do tada bilo prekrivano šminkom književne kritike, a kasnije obznanjeno u vidu ogorčenja prema bilo kakvom obliku ne pohvale i veličanja lika i djela Alije Nametka, već pokušaja objektivnosti ili književno-kritičkog razmatranja pisanja jednog pisca, kojeg Tutnjević iz svojih razloga ne može prihvatiti kao takvog.

U predgovoru knjige *Trava zaboravka*[37] Muhsin Rizvić obrađuje novele iz zbirke *Dobri Bošnjani*, kako bi bliže pojasnio stvaralački rad Aliije Nametka. Kod ovog pisca Rizvić prepoznaje dvije strane "stvaralačke osjećajnosti" za koje mu se čini kao da su se "pomirivale u njegovoj prozi". Prva strana bi bila da je Nametak pisac socijalnog tona, a druga kada je Nametak *pjesnik* života bošnjačke porodice i patrijarhalnih stega omeđenih tradicijom i običajima. Određene novele iz ove zbirke Rizvić uvrštava kao novele koje gube književnu formu i poprimaju oblike suhoparne reportaže, a neke pak, imaju oblike anegdota. U preostalim novelama, sa motivima propadanja i nesnalaženja bošnjačkih porodica u novom vremenu, Rizvić prepoznaje nastavak pisanja bošnjačkih pisaca iz ranijih razdoblja. Pored svega toga, autor ovoga prikaza ističe da Nametak "osim u atmosferičnim i psihološkim pasažima (...) nema posebnih opisa prirode, niti portreta ličnosti" pa mu sliči narodnom pripovjedaču, onome koji pripovijeda, a ne na "onog koji opisuje".

Prof. Duraković u predgovoru *Antologije bošnjačke pripovijetke XX vijeka*[38] ističe da se Nametkovo prozno stvaralaštvo odvijalo izvan okvira tadašnjih književnih tendencija. Nametak je, prema njemu, njegovao "tip tzv. regionalno-folklorne proze u kojoj se nastavljaju klasična usmjerenja i tradicionalni oblici bošnjačke proze iz prethodnog vremena". Nametkove novele, gledajući prema dvjema prvim zbirkama (*Bajram žrtava* i *Dobri Bošnjani*), Duraković tematski dijeli na dvije grupe – "priče s erotskim sadržajima i priče u kojima se prate procesi propadanja bošnjačkog svijeta s tragičnim posljedicama raspada patrijarhalnog načina života". Autor priznaje da su ovi tematski krugovi prisutni i kod drugih pripovjedača, pogotovo kod Hume, koji se razlikuje u odnosu na Nametka, zbog toga što su im "različiti oblici umjetničke obrade ovih motiva", ali zato smatra da je Nametak "najbliži Huminoj sunčanoj rapsodiji oslobođene čulnosti" u novelama *Sunce* i *Podne*. O novelama u kojima Nametak "hroničarski prati sudbinu bošnjačkog svijeta u međuratnom periodu", Duraković tvrdi da "slijedi narativne modele" utemeljene u doba preporodne književnosti, "ali estetski sugestivnije i umjetnički zrelije". Priznaje da se u ponekim Nametkovim novelama osjete oblici "folklorne priče i idilične atmosfere narodne predaje" ili oblici zasnovani na "anegdotalnoj osnovi" pa se kroz njih "pripovijedna građa još uvijek artikulira kao ilustracija određenih moralno-religijskih pogleda na svijet, bez snažnijih zahvata u psihologiju ličnosti (...)".

---

[37] Muhsin Rizvić: *Novele Alije Nametka ili poetika podnošenja sudbine.* Predgovor u: Alija Nametak: *Trava zaboravka*. Izabrane pripovijetke, Svjetlost, Sarajevo, 1991., (*Muslimanska književnost XX vijeka,* knj. VIII), 5-21.; *Panorama bošnjačke književnosti*, "Ljiljan", Sarajevo, 1994., 345-357.

Didaktički putokazi (Zenica), 1996., 3, 19-23. * U *Didaktičkim putokazima* doneseni odlomci eseja, u povodu 90. godišnjice rođenja Alije Nametka.

[38] Enes Duraković: *Predgovor. Antologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, "Alef", Sarajevo, 1995., 5-28. * O Aliji Nametku na str. 18-19.

U 2004. godini Merima Đulić u časopisu *Most*[39] objavljuje prikaz Nametkovih novela, koje tematski svrstava u dvije grupe, dijeleći ih na "priče s estetskim sadržajima i priče u kojima se prate procesi propadanja bošnjačkog svijeta s tragičnim posljedicama raspada patrijarhalnog načina života". Ova autorica, sagledavajući Nametkove novele, primjećuje da u njima "postoji jedna humanizacija socijalno prisutnih junaka, skrenutih sa životnog puta (...) i čvrst moralni stav, ponos pojedinca, dostojanstvo bijede gdje junaci ne mogu maštom nadoknaditi stvarnost života". Uspoređujući Andrića i Nametka, autorica kaže da je Andrić "pisao o bosansko-muslimanskom svijetu kao o 'čudnom' i istokom opterećenom i psihički uvrnutom čije je junake predstavljao ironično i podrugljivo", dok je Nametak, smatra Đulić, "volio Bosnu i njene ljude", pa se u svojim djelima poistovjećivao sa svojim junacima. "On sa njima tuguje, plače i boluje, ali se smije i raduje".

Jedan od primjera novog viđenja i recepcije Nametkovih novela, ili tačnije Nametkove novele *Sunce*, jeste tekst autorice Maje Jašaragić u časopisu *Patchwork*[40] gdje iz sasvim nove perspektive, tj. sa aspekta feminističke kritike doživljava i analizira spomenutu novelu. Osim teorijskih analiza istaknutih u uvodu autoricinog teksta i proučavanja problema identiteta u noveli *Sunce*, jedna od postavki na osnovu kojih se kreće u obradu ove novele jeste "krilatica kulturnog materijalizma da je svako književno djelo jedno od mjesta na kojima se stvara ideologija" pa Jašaragić tvrdi da se krilatica može primijeniti i na "bosanskohercegovačke uvjete", tačnije na "novelistički opus Alije Nametka". Autorica smatra da se neprestana okrenutost prošlosti i opsjednutost tradicionalnim u Nametkovom novelističkom opusu prepoznaje "najprije kao pokušaj da se u trenucima izraženog osjećaja nacionalne ugroženosti određena tradicija nanovo is/konstruira". U noveli *Sunce*, autorica vidi nesvjesnu potrebu Nametka "da se u skladu sa tradicionalnim modelom taj identitet (identitet konstruiranja u noveli, op. a.) prikaže kao čvrst, muškocentričan, ahistoričan". Posebno je interesantna autoricina analiza na scenu iz novele kada glavni lik,

---

[39] Merima Đulić: *Socijalna proza Alije Nametka, Most*, br. 174 (85 – nova serija), Godina XXIX maj/svibanj 2004.

[40] Maja Jašaragić: *Drugi i tijelo u procesu konstruiranja identiteta u noveli "Sunce" Alije Nametka ili: Otjelovljenost granica muških identiteta, Patchwork*, II/2005., 3-4.

Salih, posmatra s krova strankinju kako se naga sunča u vrtu, gdje kaže: "Njenu ljepotu i svoju žudnju povezuje sa hurijama i sa suncem, jer je u njegovom načinu rezonovanja takav užitak moguć samo u rajskim prostranstvima. Idealna žena ne postoji u stvarnosti jer ne postoji mogućnost njene spoznaje u kulturi u kojoj Salih živi." Otkrivajući nam razloge zbog čega je to tako, Jašaragić u nastavku teksta kaže da "hurije u islamskoj tradiciji pripadaju isključivo raju, dakle, materijalizacija tog ideala povezana je sa smrću, tako je i realizacija Salihove žudnje za identitetom moguća samo u smrti". Primijetivši (iz perspektive definiranja identitarnih modela) da u noveli *Sunce* postoji samo jedna uloga ženskih likova – da se "pojavljuju samo u svojoj tjelesnoj određenosti", autorica povezuje sa dva dominantna imidža žena, koja su, kako autorica tvrdi, "razvijena u falocentričnoj svijesti", na "imidžu žene u tradicionalnom tijelu – žene domaćice u muški dominantnom patrijarhalnom okružju i imidžu gole žene – (...) erotizirane žene".

U književnohistorijskoj i književnoteorijskoj studiji *Sunce i suton*[41] profesorica Hasanbegović putem kombinacija metoda (kako sama ističe *kombinacijama tradicionalnog i modernog pristupa*) analizira cjelokupni opus Alije Nametka, kako bi se u potpunosti prikazali lik i angažiranost pisca kroz sve segmente njegovog djelovanja i skupio u obliku monografske studije. Osim što autorica u uvodnim napomenama govori o metodici pristupa Nametkovom stvaralaštvu, obraća pažnju i na status bošnjačke književnosti i piščevom mjestu u njoj, djelovanje i uredništvo u *Novom Beharu*, angažiranost na polju folkloristike, zatim poglavlje Nametka kao pripovjedača, dramskog pisca i kao pisca *Sarajevskog nekrologija*. Trebalo bi još istaknuti da profesorica Hasanbegović, držeći se postrance, pažnju posvećuje i književnoj kritici koja je pisala o Nametku, navodeći kako one koji su pisali pozitivno, tako i one koji su pisali o njemu sa sasvim negativnim pristupima i prikazima. Zbog toga je sigurno da ovakva monografija spada u skupinu neprocjenjivih studija kojom se, kako ističe prof. Duraković, "bitno upotpunjuje monografska obrada bosanskohercegovačkih pisaca, čime se obogaćuje i cjelina književno-historijske slike naše književnosti u 20. vijeku".

Zaključak

Na kraju, samo da istaknemo da se ovim radom nastojala prikazati u jednom hronološkom redoslijedu recepcija Nametkovih novela, kroz različite književnokritičke tekstove, prikaze i osvrte. Nametkovo stvaralaštvo, podijeljeno u tri perioda, pokazalo je različite horizonte viđenja njegovih novela, što su nailazila na reakcije od pozitivnih, negativnih pa sve do minucioznih analiza autora, koji su pokušali razumjeti Nametkovo pisanje, i smisao i sadržinu.

---

[41] Fatma Hasanbegović: *Sunce i suton, Književno djelo Alije Nametka,* Biblioteka Gradina, Tešanj, 2005.

Izvori i literatura

Anonim: *Gdje žive i šta rade naši književnici*, *Slobodna riječ*, I/1931., 3, 6.

Anonim: *Alija Nametak: Mladić u prirodi, lovačke i druge omladinske priče za mladež*, Sarajevo, 1943., *Osvit*, II/1943, 68, 6.

Beker, Miroslav: *Suvremene književne teorije*, Zagreb, "Matica Hrvatska", 1999.

Čengić, Husnija: *Muslimani u našoj književnosti*, *Književnik*, III/1930., 9, 418-419.

Čengić, Husnija: *Kroz tri generacije. Utisci o bosanskohercegovačkim piscima*, *Savremenik*, XXIV/1931., 8, 1-2.

Dizdar, Hamid: *Kako treba pisati dječje knjige?*, *Osvit*, II/1943., 70, 6. * O Nametkovoj knjizi *Mladić u prirodi.*

Dizdar, Mak: *Vraćanje mladosti*. (Opažanje uz novele "Dan i sunce" /Alije Nametka/), *Hrvatska misao*, II/1944., 9, 270-271.

Dizdar, Mak: *Savremena bosanskohercegovačka pripovijetka*, *Život*, X/1961., 1-2, 56; Predgovor u knjizi: *Panorama savremene bosansko-hercegovačke proze*, Biblioteka Danas, Sarajevo, 1961., 29.

Duraković, Enes: *Predgovor*. *Antologija bošnjačke pripovijetke XX vijeka*, "Alef", Sarajevo, 1995., 5-28. * O Aliji Nametku na str. 18-19.

Đulić, Merima: *Socijalna proza Alije Nametka,* Most, br. 174 (85 – nova serija) Godina XXIX maj/svibanj 2004.

Finci, Eli: *Muslimani u našoj savremenoj književnosti*, *Jugoslavenska pošta*, IV/1932., 815, 13.

Filipović, Rasim: *Muslimani u našoj poratnoj književnosti*, *Islamski svijet*, IV/1935., 133, 10-11.

Gregorijević, Krešimir: *Alija Nametak: Bajram žrtava*, *Hrvatska revija*, 5/1932., 4, 268-269.

Glavaš, Andrija Radoslav: *Nove knjige Nametkovih pripoviedaka*. (Alija Nametak: "Za obraz". Redovno izdanje o stotoj godišnjici Matice Hrvatske 1842.–1942.), *Hrvatska revija*, XVI/1943., 3, 177-178. * Potpisano pseudonimom A. R. Buerov.

Hasanbegović, Fatma: *Sunce i suton, Književno djelo Alije Nametka,* Biblioteka Gradina, Tešanj, 2005.

Jašaragić, Maja: *Drugi i tijelo u procesu konstruiranja identiteta u noveli "Sunce" Alije Nametka* ili: *Otjelovljenost granica muških identiteta*, *Patchwork*, II/2005., 3-4.

Jelčić, Dubravko: *Alija Nametak – stvarnost i legenda.* Pogovor u knjizi: Alija Nametak: *Trava zaboravka*, Zagreb, Znanje, 1966.; *Teme i dileme*, Zagreb, Znanje, 1969.; Predgovor u knjizi: *Muradbegović – Kušan – Dean – Nametak: Izabrana djela*, Zagreb, Zora – Matica Hrvatska, 1969., 317-321. (*Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 108.)

Jurčić, Vladimir: *Alija Nametak kao omladinski pripovjedač*, *Osvit*, II/1943., 82-83, 15. * O Nametkovoj knjizi *Mladić u prirodi. Lovačke i druge omladinske priče.* (Sarajevo, izdanje knjižare H. Ahmed Kujundžić, 1943.)

Jurčić, Vladimir: *Alija Nametak: Dan i sunce, novele*, vlastita naklada. Hrvatska državna tiskara, Sarajevo, 1944., *Novi behar*, XVI/1944., 12-13, 210-211.

Kahriman, Ferid: Merhum *Alija Nametak, znameniti i zaslužni hrvatski književnik, kulturni radnik i rodoljub, Hrvatska revija* (Buenos Aires), XXXVIII/1988., 2 (150), 203-232.

Kikić, Hasan: *Literarna fizionomija današnjeg Sarajeva*, *Književnik*, III/1930., 10, 472-475; *Sabrana djela*, knj. I, Tuzla, Univerzal, 1987., 217-224.

Krvavac, Džemil: *Naša poratna književnost i nekolike njezine fizionomije*, *Islamski glas*, II/1936., 22, 18-19.

Kršić, Jovan: *Udeo muslimana u našoj književnosti*, *Gajret*, kalendar, 1939., 192-198. * O Nametku na str. 197.

Leovac, Slavko: *Svetlo i tamno. Pregled književnosti Bosne i Hercegovine od 1918. do 1956. S*vjetlost, Sarajevo, 1957.

M. O.: *Dobri Bošnjani od A. Nametka*. *Putokaz*, II/1938., 6, 167-168.

Mežanić, Ivica: *Jedna knjiga bosanskih novela. (Alija Nametak: Dobri Bošnjani. Crtice, pripovijesti, novele. Redovito izd. Matice Hrvatske, Zagreb 1937)*, *Hrvatska revija*, XI/1938, 7, 378-379.

Ramić, Rizo: *Tri generacije književnika muslimana*, *Putokaz,* I/1937., 1, 20-25; 2, 42-49; *Budna Bosna*, Svjetlost, Sarajevo, 1966., 191-206; – *Život* (Tematski broj posvećen *Putokazu*), XXVI/1977., 5, 511-519; *Progresivna misao u BiH 1918.–1941*. Književnokritički i estetički radovi, Svjetlost, Sarajevo, 1983., 421-434.

Ramić, Rizo: *Muslimani književnici u novom vremenu, Hrvatski dnevnik*, V/1940., 1369, 12; *Hrvatski list*, 1940., br. 220. * O Hamzi Humi, Abdurezaku Hifzi Bjelevcu i Aliji Nametku.

Rizvić, Muhsin: *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*, I-III. Svjetlost, Sarajevo, 1980.

Rizvić, Muhsin: *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine,* Veselin Masleša, Sarajevo, 1985. * O Aliji Nametku na str. 231-232.

Rizvić, Muhsin: *Novele Alije Nametka ili poetika podnošenja sudbine.* Predgovor u: Alija Nametak: *Trava zaboravka*. Izabrane pripovijetke. Svjetlost, Sarajevo, 1991. (*Muslimanska književnost XX vijeka,* knj. VIII), 5-21.; *Panorama bošnjačke književnosti*, "Ljiljan", Sarajevo, 1994., 345-357. str., *Didaktički putokazi* (Zenica), 1996., 3, 19-23. * U Didaktičkim putokazima doneseni odlomci eseja, u povodu 90. godišnjice rođenja Alije Nametka.

Simeon, Rikard: Alija Nametak: *Dobri Bošnjani*. (Crtice, pripovijesti, novele. – Redovno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1937). *Savremenik* (Zagreb), XXVII/1938., 5, 482-484.

Šicel, Miroslav: *Pregled novije hrvatske književnosti.* Zagreb, 1966.; 2. izd.: Zagreb, Matica Hrvatska, 1971., 216.

Traljić, Mahmud: Alija Nametak: *Mladić u prirodi (Lovačke i druge omladinske priče)*. Izdanje knjižare H. Ahmed Kujundžić, Sarajevo, 1943. *El-Hidaje*, VII/1943., 4-5, 147-148.

Vaupotić, Miroslav: *Hrvatska suvremena književnost.* Zagreb, 1966.

Tutnjević, Staniša: *Tekst o još petorici pripovjedača.* U knjizi: *Radi svoga razgovora*, Svjetlost, Sarajevo, 1972., 254-259.

Tutnjević, Staniša: *Socijalna proza u Bosni i Hercegovini između dva rata,* Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.

Tutnjević, Staniša: *Književne krivice i osvete*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.

Žanko, Dušan: Alija Nametak: *Dobri Bošnjani* (Redovno izdanje Matice Hrvatske za 1937.), *Hrvatska smotra*, VI/1938., 7-8, 410-411.

Žunić, Ismet: Alija Nametak: *Dobri Bošnjani. Novele, priče i crtice*, Redovno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1937. god., *Novi behar,* XI/1937.–38., 13-16, 253-254.

Nekrologij u bošnjačkoj književnosti

Mahir Sokolija

Suglasimo li se da nekrolog u najširem smislu predstavlja pisani tekst povodom nečije smrti, odnosno knjigu s popisom umrlih[1], onda ono o čemu govori ovaj rad možemo podvesti pod pojam nekrologija. Kažemo pojam, a ne žanr jer još nismo kadri potvrditi je li u pitanju žanr ili je posrijedi biografski podžanr ili pak nešto posve treće. Upustimo li se, međutim, makar i u površnu analizu, brzo ćemo ustanoviti da je nerijetko smrt samo povod jednoj široj kulturološki dimenzioniranoj književnoj tvorevini.

Nekrologije koje smo imali priliku pobliže razmatrati, bilo izravnim uvidom, bilo putem opisa orijentalnih rukopisa[2], možemo podijeliti u dvije skupine. Jednoj pripadaju nekrolozi pretežno ili u potpunosti dokumentarističke naravi. Autori se u njima javljaju kao sabirači bez ili s vrlo malo osobnih emocija unesenih u tekst. Oni prikazuju, fotografiraju i tek ovlaš kazuju o onome što je na slici. Takve nekrologije, također, možemo podijeliti u dvije grupe. U jednoj su nekrolozi o istaknutim pojedincima – znanstvenicima, umjetnicima, političarima, vjerskim djelatnicima..., u drugoj najčešće o osobama poginulim u posljednjem ratu[3]. Informacije u ovim nekrolozima najčešće su suhoparne, jednoobrazne, klišeizirane, nalikuju osmrtnicama i malokad izlaze iz stereotipa po kojem se na eulogički način trebaju izložiti zasluge za život i rad umrlog, nimalo rijetko prerastajući u panegirike rukovođene maksimom "de mortuis nil nisi bene".

---

[1] *Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd, 1985.

[2] Zbog oskudnosti ne samo cjelovitih prijevoda, već i detaljnijih opisa, možemo tek pretpostaviti nalaze li se u pojedinim djelima, u kojoj mjeri i kojoj skupini pripadaju nekrolozi pisani na takozvanim orijentalnim jezicima. Osim Bašeskijinog ljetopisa pretpostavlja se da nekrologe, među ostalim, možemo naći i kod sljedećih autora: Vehbi, Ahmed Zekić, Ljetopis (1773.–1796./97.); Mustafa Firakija, Ljetopis (1806.–1813.); Hadži Husejn Muzaferi, Madžmua (prva polovica XVIII stoljeća).

[3] Evo nekoliko primjera: Hafiz Mahmud Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, Mađunarodna zajednica za pomoć muslimanima Bosne i Hercegovine, Zagreb, 1994.; Fatmir Alispahić, *Ubistvo svitanja: civilne žrtve rata u Tuzli*, Printcom, Tuzla, 1996.; Fatmir Alispahić, *Tuzlanski nekrologij: šehidi i poginuli borci*, Printcom, Tuzla, 1997.; Kemal Duraković, *Vitezovi Bosne: (nekrologij)*, BZK "Preporod", Sapna, 1999.; Alija Arif Delić, *Nekrologij šehida i poginulih boraca općine Živinice: (1992.–1996.)*, Infograf, Tuzla, 2001.; Fejzulah Hadžibajrić, *Putopisi i nekrolozi*, MOS-BeMUF, Stockholm, 2002.

Mnogo vremena oduzelo bi razmatranje i donošenje historijata ove vrste nekrologa, njihove uloge u povijesti, kada su znali biti korišteni za poticaj borbenosti ili za jačanje vjerskog fanatizma u srednjem vijeku. Nekrolozi iz ove skupine nisu specifičnost naših prostora, susrećemo ih od stare Grčke, preko Rima, kroz srednjovjekovne države do današnjih dana, kad ih svakodnevno nalazimo u časopisima, dnevnim i sedmičnim listovima u cijelom svijetu, kroz povremene ili stalne novinske rubrike. Međutim, njihova učestalost, njihovo pojavljivanje u Bosni i Hercegovini u različitim oblicima, od preteče modernog nekrologa u obliku epitafa na stećku, preko tariha na nišanu, tužbalice u usmenoj književnosti,[4] do današnjeg suvremenog nekrologa na papiru,[5] jeste nešto poprilično indikativno, za istraživanje zanimljivo, pa i izazovno. Zapitamo se šta je to što čovjeka ovih prostora nagoni da već milenij tako pomno pravi zapise o mrtvima, da u naše kolektivno pamćenje ugrađuje minula stoljeća, stalno nas podsjećajući da ovdje živimo i umiremo, sa svojim uspjesima i porazima, mahanama i vrlinama, da za nekoga i nešto uvijek i iznova ginemo, pa se opet rađamo i to neprestano bilježimo, u stihu i prozi, pohranjujemo na medije za koje mislimo da su vječni, od kamena, preko papira do hard diska.

Drugu skupinu, o kojoj ćemo ovdje kazati nešto više, među nekrologe svrstavamo samo uvjetno, tek zato što je povod pisanju smrt. Sadržaj tekstova već na samome početku iznevjerava one latinske riječi, smijući se naglas ideji da trebamo kriti istinu o mrtvima. Autori pišu sve što smatraju važnim ili čitatelju zanimljivim, nerijetko upravo ono što tekst iz prve skupine ne bi mogao podnijeti. Tekstovi ove grupe susreću se u različitim oblicima, od pretežno dokumentarističkih, preko romana, do poezije.

Napomenimo, ilustracije radi, nekoliko naslova i autora. Tako je biografsko-dokumentaristički, pretežno nefikcionalni pristup upotrijebljen u *Ljetopisu* Mula Mustafe Bašeskije i *Sarajevskom nekrologiju* Alije Nametka. Roman *Šehid* Zilhada Ključanina dobar je primjer fikcionalno-dokumentarističkog pisanja nekrologa, dok u poeziji nekrolog susrećemo kod Abdulaha Sidrana u *Moriji* ili Huseina Haskovića u *Matičnoj knjizi mrtvih*. Dodajmo da smo naišli na bilješke o postojanju još dva nekrologija koje, premda nismo kadri precizno odrediti njihovu žanrovsku pripadnost, na osnovu nekih indicija zasad svrstavamo u ovu skupinu. Podatke o jednom od njih nalazimo upravo kod Alije Nametka.

---

[4] Nedostatak prijevoda tekstova pisanih arabicom, te stradanje zbirke Orijentalnog instituta u kojoj se nalazio znatan broj unikatnih rukopisa u kojima bi na osnovu Šabanovićevih opisa moglo biti za naš rad zanimljivih priloga, suspreže nas da sa potpunom sigurnošću tvrdimo da je elegija (Šabanović je prevodi s riječju tužbalica) ili kako je u ovim tekstovima susrećemo: mersijja (mersiya, martiyya) isto što i nekrolog. (Hazim Šabanović, *Književnost muslimana na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.)

[5] Je li i u kolikoj mjeri tarih moguće svrstavati pod nekrolog? Propitujući tekstove u skladu s definicijama koje određuju razlike između epitafa i nekrologa nailazimo da tarih nerijetko iznevjerava stil i sadržaj epitafa kakvog susrećemo u drugim kulturama. Tako u Mujezinovićevim knjigama, u kojima je popisao veliki broj čitljivih tariha iz cijele Bosne i Hercegovine, nalazimo na brojne primjere zapisa koji po sadržaju nisu epitafi a u potpunosti mogu biti prepoznati kao nekrolozi stilski podudarni s nekim od nekrologa iz Bašeskijinog ljetopisa.

Govoreći o hafiz Ibrahim-efendiji Prohi Nametak u *Sarajevskom nekrologiju* navodi: "Vodio je i on neki nekrologij Sarajeva, valjda od vremena otkako je počeo kupati mrtve. Ne znam da li je bilježio samo one mrtvace koje je sam okupao ili sve one koji su u Sarajevu u to vrijeme umrli."[6] A u knjizi *Sarajevski grad Vratnik* Seid Mustafa Traljić donosi informaciju kako je imam Mokro-zade džamije Mustafa-efendija Abaz (umro 1906.) "vodio nekrologium muslimana u Sarajevu". Saznajemo da je jedan njegov fragment (razdoblje od četiri godine) u vrijeme pisanja Traljićeve studije bio sačuvan.[7] Ograničeni prostorom mi ćemo se ovom prilikom koncentrirati na prva dva naslova u pokušaju da damo osnovne natuknice o ovom "žanru", njegovim specifičnostima i izazovu koji njegovo proučavanje nosi.

No, prije toga ne možemo ne spomenuti da su ove dvije skupine u našoj književnosti spojene s nekoliko zajedničkih elemenata među kojima bode u oči činjenica da za razliku od uvriježenosti prisutne u drugim sredinama da nekrologe najčešće pišu poznanici, kolege s posla, ljudi koji pripadaju istom miljeu ili branši, ili profesionalni pisci nekrologa, na prostoru Bosne i Hercegovine nekrologe vrlo često pišu književnici. Pratimo tako nit od dijačkih tekstova, preko bošnjačkih pjesnika koji su pjevali na turskom i arapskom jeziku, potom književnika između nekog od dva bosanska rata, do suvremenih bošnjačkih književnika. Književni izraz u obliku nekrologa otkrivamo kao još jedno vezivno tkivo između nekad i sad, između daleke, srednjovjekovne prošlosti, i vremena u kojem obitavamo. Pa se tako uspostavlja neprekinuta nit između kamena i papira, između stećka, nišana i knjige, između epitafa, tariha i nekrologa u potrebi da ostavimo trag o sebi i drugima a u povodu nečije smrti. Ovdje ne možemo da ne spomenemo Maka Dizdara čija poezija iz *Kamenog spavača* dijelom može biti promatrana u sastavu "žanra" o kojem govorimo. Mak je ovdje neko ko koristi zapis sa stećka i piše jednom već napisanu pjesmu, jednom već napisani nekrolog pretvara u pjesmu, uspostavljajući kontinuitet u našem sjećanju, obnavljajući vezu s državnim i povijesnim kontinuitetom. Tako zapis o mrtvima kroz poeziju Maka Dizdara dobiva posve drugu ulogu, on se, naizgled paradoksalno, kao riječ o mrtvom javlja u funkciji oživljavanja uspomene na prošlost, a simbolika sadržana u iskazu, u kamenu, u zemlji, u riječima, opet se iz kišom ispranog, godinama izbrazdanog i stoljećima nagrizanog kamena ovjekovječuje u stihu – s kamena u drugoj formi preslikava na papir. Srednjovjekovni zapis, kao preteča nekrologa, tako ispunjava zadaću o produženju života kroz uspomenu na mrtvog, na vrijeme i događaje iz prošlost, a potreba da pišemo o tek umrlima kroz upotrebu u budućnosti dobiva na taj način novi smisao i značenje u formiranju i gradnji identiteta.

Bašeskijin *Ljetopis* i Nametkov *Sarajevski nekrologij* otkrivaju nam se kao autentični, samosvojni, stranim utjecajima neopterećeni oblik književno-dokumentarističkog iskaza koji bošnjačku književnost prati već dulje od dva stoljeća.

---

[6] Alija Nametak, *Sarajevski nekrologij*, Bošnjački institut – Nakladni zavod Globus, Zürich – Zagreb, 1994., str. 138.

[7] Seid Mustafa Traljić, *Sarajevski grad Vratnik*, Sarajevo, 1937., str. 46.

S čime to sve ima veze pokazat će buduća istraživanja. Mi ovdje možemo samo posumnjati, natuknuti, ponukati sebe i druge da se zamislimo pred jednim fenomenom ovdašnje kulture. Je li to specifičnost ovoga podneblja, gdje smo mrtve naučili predstavljati i doživljavati na jedan drukčiji način, jer smo s njima u okvirima mahalskih grebalja nastavili živjeti i kad su nas napustili, pa nišan ili stećak tek u nekoj drugoj asocijaciji podsjećaju da se u podnožju kamena nalazi i nešto osim zemlje i trave? Je li ovakav način predočavanja mrtvih put kojim naš autor, zadržavajući uspomenu na umrlog, produžava njegovo obitavanje među nama – ne dozvoljava mu da nas napusti? Je li pisanje nekrologa posljedica kontinuiranog stradavanja, pa upravo nasuprot Zolinoj misli kako je smrt "tajna želja poraženog, u kojoj bi on zauvijek htio izgubiti svoju muku"[8] bilježenje o smrti (a ne smrt) postaje utočište za naše poraze, a oživljavanje mrtvih kroz tekst produženje njihova života i odgađanje prihvaćanja poraza? Je li to izraz našeg duha u kojem se suprotstavljamo besmislenoj uravnilovki da o mrtvima treba sve najbolje, pa se ovakvim pisanjem otimamo od stereotipa te umjesto da ne talasamo mi uzburkavamo more uspomena, sjećanja i nostalgije?[9] Je li to izraz mahalsko-tračerskog duha koji nas prati, a mi mu se kao otimamo, a zapravo slušamo, uživamo, smijemo se i likujemo nad pričama o drugima koje nas prividno čine boljima a trač kao naizglednu zabavu upotrebljavamo kao oblik kontrole nad pojedincem? Sva pobrojana i mnoga druga pitanja koja ćemo sebi postaviti u kontekstu ideje o nekrologiju kao specifičnom, s drugim književnim rodovima koalirajućem žanru u okviru bošnjačke književnosti, traže više vremena i dublje analize, stoga se nevoljko odričemo traganja za odgovorima, barem privremeno, da bismo se upustili u usporednu analizu dvaju tekstova, tim zanimljiviju i za razmatranje zahvalniju što oba govore o Sarajevu.

Od ove polazne zajedničke tačke kreće život dvaju tekstova koji se neprestano prate kroz često istovjetna interesiranja dvojice autora, pa nam se ponekad čini da vrijeme stoji, da nikakva dva stoljeća između njih ne postoje i da pred sobom imamo jedan tekst, istu knjigu i autora. Prožetost među tekstovima je frapirajuća. Ljubović i Grozdanić ustvrdit će da "Bašeskija ima zaista uočljivu moć zapažanja karakterističnih detalja 'svojih' ličnosti, koji ih tako živo, slikovito i ljudski izdvajaju i predstavljaju. Nema klišea, nema rutinskog 'o mrtvima sve najbolje', nego je svaki umrli čovjek od krvi i mesa, živ i stvaran pred nama, tačnije pred našim očima."[10] U ovome citatu, bez ikakve ispravke, umjesto Bašeskija možemo staviti Alija Nametak. Još nam je to jasnije kad se poigramo pa čitamo izmiješane navode iz oba djela. Uistinu, nismo kadri sa sigurnošću tvrditi da znamo ko ih je pisao: “Pričao mi je jednom hadžija... da ga je vidio kako je pojeo odjednom 64 punjene paprike”, “... pričaju da je najednom popio 12 oka tatarske buze”; “... oženio se udovicom i preselio u ženinu kuću, ali usljed starosti bijaše nesposoban za privređivanje pa ga žena istjera iz kuće...”, “Mučna familija: nesloga između žene i njega; nekad mu nije dala ni u kuću unići”; “Bojao se vlasti toliko da se to ne da opisati”, “Na slobodi je bio toliko strašiv da mi nije ni usmeno smio poslati pozdrav”; “Imao je nešto imetka, ali je i od sebe samoga zalogaj žalio”, “Jeo je samo jednom dnevno, o ručku, a uz ramazan samo je iftarivao. Bio je veliki škrtac. Da li je šta potrošio u mladim danima, ne znam.”. Mogli bismo ovakvim nabrajanjima popunjavati stranice, pronalaziti i donositi primjere koji će nam pomoći da dokažemo da je pred nama jedan tekst; ista historijska čitanka iz koje imamo privilegiju informirati se o onome što su dva autora smatrala važnim zabilježiti. Ovdje dolazimo do pojma subjektivnog, onoga što se autoru *Sarajevskog nekrologija* spočitava kao negativna odrednica. Otkud subjektivnost u nekrologu? Mi smo ovdje već napomenuli da pred sobom imamo samo nominalne nekrologije, ali prije su to štiva koja u svome sadržaju i po onome što iz njih možemo izvlačiti jesu prilozi za kulturološke, antropološke, folklorističke, sociološke, historijske, historijsko-političke, ekonomske, geneološke i druge znanstvene studije. Od forme nekrologa se očevidno odstupilo pa je subjektivizam prema tome opravdan, ali njega teško da možemo izbjeći i u bilo kojem klasičnom nekrologu koji sadrži nešto izvan osnovnih odrednica o mjestu i godini rođenja, bračnom statusu, zanimanju... Čim iziđemo iz potpunog dokumentarističkog diskursa, čim se odmaknemo od proširenog sadržaja osobne iskaznice, kad uvećamo kadar i istaknemo neku posebnost osobe o kojoj pišemo, već smo ušli u sferu subjektivnog, naš izbor onoga što ćemo ponuditi čitatelju donio nas je na taj teren. No, vratimo se na ova dva djela i na njihove podudarnosti u strukturi i sadržaju – samo na ono što nalazimo u oba teksta.

---

[8] Emile Zola, *Germinal*, s francuskog preveo Tin Ujević, Globus media d.o.o., Zagreb, 2004., str. 326.

[9] U Velikoj Britaniji, naprimjer, tek je osamdesetih godina u *Daily Telegraphu*, pod vodstvom Hugha Massingbirda, urednika rubrike *Nekrolozi* započeto iznošenje kontroverznih ili negativnih detalja iz života umrlih. Ovaj stil preuzeli su potom i *The Times*, *The Guardian* i *The Independent*. U Sjedinjenim Državama utvrđena su stroga pravila pisanja nekrologa od kojih se tek u posljednje vrijeme odstupa, ali ne u tolikoj mjeri da bi se mogli uspoređivati s britanskim načinom pisanja, a pogotovu ne s bosanskim.

[10] Amir Ljubović, Sulejman Grozdanić, *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XVII, Sarajevo, 1995., str. 164.

I jedan i drugi autor na početku pisanja prisjećaju se zbivanja iz vremena prije nego što su se odlučili bilježiti događaje i sjećanja na ljude koje u oba teksta gotovo bez izuzetka povezuju smrt i Sarajevo. (To je i razlog što u obje knjige nerijetko nailazimo na ista prezimena.) Bilježe smrt muslimana uz tek ponekog nemuslimana. Žene spominju samo u rijetkim prilikama i to uglavnom rodbinu (majke, kćerke, žene, punice). Obojica navode imena i okolnosti pod kojima su umrle ili poginule Sarajlije boraveći izvan Sarajeva. Iznose vlastite sudove i pokatkad ih dovode u pitanje, ostavljajući ogradu da su za nešto čuli a da nije sigurno je li istina. Spremno ispravljaju svoja pogrešna navođenja zapisana koji dan, mjesec ili godinu ranije, oživljavajući ljude koje su u svojim tefterima ukopali.[11]

---

[11] Ova je pojava česta i danas. Brojni su primjeri dezinformacija, kada su povodom vijesti o nečijoj smrti napisani nekrolozi, iako su osobe još bile žive. Tako je, naprimjer, Hugo Chavez u septembru 2006. na konferenciji za štampu nakon njegova obraćanja u Ujedinjenim narodima izrazio žal što nije upoznao Noama Chomskog prije njegove smrti. Chomsky je sutra izjavio da je jako živ i da se bori s 10.000 e-mailova u kojima ljudi izražavaju sućut zbog smrti. Ernest Hamingway je proglašen mrtvim nakon što mu se avion srušio u Africi 1954. Smrt Gabriela

Tretiraju zbirku kao cjelinu, a ne gomilu međusobno nepovezanih podataka, napominjući da su prethodno već o nečemu ili nekome pisali ili se pozivajući na ranije navedeni događaj. Premda je povod za bilježenje preseljenje na drugi svijet, nas i Bašeskija i Nametak od stranice do stranice zabavljaju svojim humorom, tretirajući smrt izvan stereotipa, kao sastavni dio života.

Iščitavajući oba teksta, doznajemo kako su se Sarajlije odijevale; jesu li se nosili zapušteno ili uredno; kakav su hod imali. Kao legitimacija i određenje staleža, statusa pa i političke opcije kojoj pripadaju zanima ih ko kakvu kapu u Sarajevu nosi. Bašeskija navodi više od stotinu različitih odjevnih predmeta kojima se pokriva glava, a Nametak nam kroz isticanje je li na nečijoj glavi ahmedija, fes, francuzica, šešir ili "kapa sa strehom", bez potrebe da previše dulji, sugerira o kakvim karakterima i vrstama ljudi se radi. I jedan i drugi ističu ako je neko bio lijepo odjeven. Doznajemo ako je ko volio životinje. Donose nam nadimke koji su pokatkad jezgroviti opisi karaktera pojedinaca. Govore nam o tjelesnim i moralnim karakteristikama umrlih – vrline i nedostatke u njihovoj vanjštini: zgodan, čopav, slabovidan, gluh, debeo, mršav, velike glave...; kakve je govorne mahane imao. Kakav je čiji društveni položaj; čime su se zanimali; šta su bili po profesiji. Informiramo se o imovnom stanju pojedinca; je li bio bogat, siromašan, škrt, je li bogatstvo stekao rođenjem ili ga je zaradio vlastitim radom; je li nešto od svoje imovine uvakufio; je li iza sebe ostavio novac i nekretnine; osuđuju gramzljivost. Napominju ako je neko dugo živio. Doznajemo ko je od kakve bolesti bolovao; je li bio bolešljiv; je li dugo bolovao. Je li umrli bio neženja; kakve su mu bile seksualne sklonosti; je li neko bio preljubnik ili preljubnica; je li umrli bio ljubomoran; je li bio ženskar. Govore o ljudima o kojima je čaršija zbijala šale; ko je i pod kakvim okolnostima poludio. Ističu ako neko nije Sarajlija po rođenju. Posebno ih zanima ako je neko bio u mješovitom braku, je li bio tirjaćija i osobito je li pio alkohol uz podvlačenje koliko je u alkoholu i pušenju bio strastven; je li se kockao. Potcrtavaju ako je neko od umrlih bio njihov učenik; je li im bio dobar prijatelj; koga su voljeli i ko je njih volio; ko im je bio neprijatelj; ko je bio blizak vlasti. Je li neko bio redovit namaždžija; ko je kupao mrtve; ko je bio pobožan; ko je imao dobar glas kad bi učio iz Kur'ana; kakav je bio mujezin; čiji su vazovi bili dobri, a čije slušatelji nisu mogli razumjeti; ističu osobe koji su obavili hadž. Navode ako su izravno sudjelovali u opremanju, odnosno ispraćanju umrlog. I jedan

---

Garcíe Márqueza objavljena je u peruanskim novinama 2000. Vijest o smrti Marka Twaina bila je objavljena u *New York Journalu* 1897., da bi se pisac već sutra oglasio riječima: "Vijesti o mojoj smrti bile su izuzetno pretjerane." Roberta Gravesa ubili su novinari na ratištu u Francuskoj 1916. približno sedamdeset godina prije smrti. Službeni vatikanski dnevni list *Osservatore Romano* objavio je (negdje krajem 60-ih godina) vijest o smrti zagrebačkog nadbiskupa Franje Sepera; kad je ta demantirana, list to nije objavio, da ne narušava svoj autoritet vjerodostojnog glasila. Harolda Pintera "Sky News" je proglasio mrtvim nekoliko sati prije nego što je dobio Nobelovu nagradu za književnost itd. Pogledamo li reakcije, ustanovit ćemo da se rijetko ko izvinjava za svoje dezinformacije u oglašavanju nečije smrti, a pogotovo ne na način kako to čine Bašeskija i Nametak koji na jednom mjestu konstatira da je istu osobu sahranio tri puta: u pripovijeci, u nekrologu nakon pogrešnog navoda o pogibiji u automobilskoj nesreći i nakon što je čovjek definitivno umro.

i drugi napominju ako su nekom prilikom mijenjali imama kad bi ovaj propustio doći na namaz. Ne ustručavaju se napisati, nerijetko bez mnogo objašnjenja, da je neko bio dobar ili loš čovjek. Prostor poklanjaju takozvanim učenim ljudima; ističu ako je neko poznavao strane jezike; ko je bio dobar govornik; ko je dobro pjevao; mnogo pričao. Potcrtavaju ako je neko bez krivnje bio osuđen; ko je i zašto boravio u zatvoru. Spominju ljude koji su se zanimali za 'svjetsku' politiku. Oba autora donose nam u dijelovima i svoje biografske podatke, pišući svakom stranicom i svoj budući nekrolog. Među nepreglednim brojem podudarnosti pojavljuje se, među tim osobnim detaljima, i jedna pred kojom čitalac zastaje ponukan tumačenjima Fjodora Mihailoviča o koincidenciji: i Bašeskija i Nametak imali su nesreću da ukopaju vlastite kćerke dok su bile još jako mlade, i jedna i druga kćerka nosile su rijetka imena, i jedna i druga zvale su se Zejneba.

Našli smo se, kako vidimo, u gustom prepletu dvaju tekstova. Unatoč vremenskoj distanci neke su podudarnosti posve razumljive. Radi se o istom podneblju, a često i po porijeklu o istim ljudima, ali i o osobama koje neprijeporno razdvajaju stoljeća tehnološkog i civilizacijskog iskoraka. Očigledno je iz ovih dviju knjiga da dvostoljetna promjena političkih i civilizacijskih sistema, nije izvršila pretjerano snažan utjecaj na mentalitet sarajevske čaršije.

Recimo i to da *Ljetopis* i *Sarajevski nekrologij* zbog svoje specifičnosti i odsustva druge reprezentativne građe, a na temelju činjenice da su svaki u svoje vrijeme iskočili iz centrističkog kanonskog promatranja historijskih zbivanja, da njihovi autori nisu pripadali nijednoj instituciji i autoritetu,[12] predstavljaju, uz stanovite ograde, prvorazrednu građu za rekonstrukciju povijesti, makar pokatkad i iz alternativne perspektive. Oni obavljaju funkciju i povijesne hronike i književnog djela,[13] pa nije začudno što se *Ljetopis*, osim kao historijski izvor prvog reda, pojavljivao i kao literarni predložak, iskorištavanjem skiciranih ili već potpuno obrađenih likova iz galerije od njih blizu četiri hiljade.[14] *Sarajevski nekrologij*, jednako kao i *Ljetopis*, obiluje već uobličenim pričama, cijelim obiteljskim i životnim dramama. U oba teksta prisutni su elementi koje Bahtin naziva karnevalom: "To doživljavanje svijeta, oslobođeno straha, koje maksimalno približuje svijet čovjeku i čovjeka čovjeku... u opoziciji je jedino prema jednostranoj i tmurnoj službenoj ozbiljnosti... koja teži za tim da apsolutizira dano stanje bitka i društvenog uređenja. Upravo je takve ozbiljnosti karnevalsko doživljavanje svijeta oslobađalo."[15]

---

[12] "Pravično i nadasve čovečno poimanje i tumačenje događaja bilo je uslovljeno i činjenicom što Bašeskija nije pisao po narudžbini, za neku određenu ličnost ili instituciju. On je beležio po svojoj savesti i osećanju za nekog imaginarnog čitaoca..." Hatidža Krnjević, *Tragom stare hronike*, *Izraz*, XIII/1969., br. 1, str. 62-66.

[13] Za razliku od srednjovjekovnih hronika, ali i hronika bosanskih franjevaca iz XVIII stoljeća gdje je "povijesna naracija bila ekskluzivno vezana za religiozne ljude, jedine pismene članove srednjovjekovnog društva" (Nela Rubić, *Između anala i memoaristike – kronike XVIII stoljeća u Bosni i Hercegovini*, *Novi izraz*, Godina III, Knjiga III, Broj 14/15, Sarajevo, zima 2001. – proljeće 2002. godine) i time bila strogo određena crkvom propisanim normama a njen pristup i sadržaj uokviren kanonom, Bašeskija je slobodan da donosi sudove i piše o svemu što ga okružuje isključivo na osnovu svoje savjesti.

[14] Mehmed Mujezinović, *Uvod*, u: Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968., str. 11.

Kad sve zbrojimo, još jednom se zapitamo zašto ova dva teksta čitamo na različite načine. Zašto su naši kriteriji drukčiji i zbog čega iste zamjerke koje nalazimo u kritici Nametkova pisanja ne nalazimo upućene Mula Mustafi. Je li samo zato što ljudi o kojima je kod Nametka riječ imaju žive potomke ili smatramo da o osobama koje važe za moralne veličine ne trebamo bez historijske distance govoriti i iz jedne posve druge perspektive? Podsjetit ćemo se teksta Ahmeda Muradbegovića, koji s pravom možemo zvati programskim, Nametkova suvremenika i jednog od onih o kojima je u *Sarajevskom nekrologiju* pisao u povodu smrti, obavljen 1926. u *Vijencu*. Muradbegović veli: "Treba prodirati u dubine i tamo tražiti, tamo na dnu, gdje su misli i osjećaji kristalizirani i odakle pokreću životom. Treba donositi organski život svoga naroda tako, da on u tome vidi sama sebe i da se zagrije. Ako je jedna stvar tog naroda smiješna, treba je ismijati svom snagom svoje umjetničke imaginacije bez obzira na to, šta će narod reći. Ako je u njegovom karakteru koja ružna crta, treba je opet slobodno i bezobzirno – upravo – stvaralački obraditi bez obzira na njegova prosvjedovanja i proklinjanja. Ako je ta crta svijetla i ako može poslužiti onom idealnom općeljudskom tipu čovječanstva prema kojem gravitiraju sve kulture i svi kontinenti, treba je raditi svom snagom jedne velike duše koja živi u našem narodu i koja će ipak konačno pobijediti. Tako se stvara velika umjetnost i velika kultura."[16]

Kad to učinimo, možda nećemo biti ni bolji ni gori, ali hoćemo biti bliži istini, slika će biti potpunija. Bašagić neće biti ni manje čovjek, ni manje Bašagić, ako doznamo od čega je bolovao. Ni Oscar Wilde neće biti manje veliki pjesnik ako imamo na umu njegove seksualne sklonosti. Trebaju li Lav Tolstoj, Guy de Maupassant, Charles Baudelaire, Gustave Flaubert, Oscar Wilde ili James Joyce biti smatrani lošijim književnicima zato što su imali sifilis?[17] Možemo se, dakako, zapitati šta s tom istinom. Imamo li od nje neke koristi i kakva je? Je li veća šteta koja mislimo da je nanijeta? Zaboravljamo da je svaka istina u konačnici bolja od bilo kakve laži. Pogledajmo to na primjeru Bašagića. Sve do trenutka objavljivanja *Sarajevskog nekrologija* golemi broj za njegovo djelo zainteresiranih osoba nije mogao sebi objasniti gdje je Bašagić nestao nakon 1918. Zašto se njegov rad sveo na nekoliko uzgrednih testova i prijevoda? Gdje su potonuli njegova svestranost i entuzijazam, zašto je kvalitet njegovih poznih radova upitan i svodi se uglavnom na preradu već ranije napisanog? Danas kad imamo

---

[15] Mihail Bahtin, *Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura srednevekov'ja i Renessansa*, Moskva, 1965. Navedeno prema: Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

[16] Ahmed Muradbegović, *Muslimani i njihovi listovi u Bosni*, *Vijenac*, 4/1926., VI/10, 268. Citirano prema: Muhsin Rizvić, *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*, I, Svjetlost, Sarajevo, 1980., str. 160-161.

[17] Deborah Hayden, *Pox: Genius, Madness, and the Mysteries of Syphilis*, Basic Books, New York, 2003.

Nametkovu knjigu pred sobom, nalazimo i amnestiju za Bašagićevu indolentnost i neangažiranost u trenucima stvaranja Jugoslavije i rasapa pred kojim se našao narod kojem je pripadao. Ne, Bašagić nakon 1918. nije bio konformist, nije ga prestala zanimati sudbina zemlje i Bošnjaka, nisu ga skrhale godine, nije naprasno prestao biti znanstvenik, političar, pjesnik, dramopisac..., on je samo bolovao od sifilisa. Odgovori su najčešće jednostavni, očiti, oni su pred nama, ali nikad ih nećemo naći ako smo uskraćeni za informacije, ako ih pod tepih guramo i pravimo se bolji nego što jesmo. U isto vrijeme, dok iznosi okolnosti pod kojima se Bašagić razbolio, Nametak nam iskazuje svoje poštovanje, ljubav, zahvalnost i privrženost Bašagiću. Teško kod njega možemo pronaći neku zlu namjeru. Nametak jednostavno piše ono što je povijest, ona kuloarska, skrivena, alternativna, kako god je nazvali, ali povijest jednog svijeta koji je nepovratno nestajao i čije fragmente upravo zahvaljujući ovome štivu danas imamo pred sobom. Historije kao znanosti, uostalom, ne bi ni bilo da se pišu samo dobra djela. Bila bi to bajka hepiendovskog sadržaja. Od ona dva meleka jedan bi ostao bez posla. Ali nije tako, niko nema pravo na idealizaciju, nekritičnost, poštedu – istina, ma kako bolna, trebala bi preuzeti primat nad svim ostalim kriterijima.

Sarajevski nekrologij, u paradoksu s odrednicom u drugom dijelu naslova, zapravo je oživio jedan žanr na način usmjeren Mula Mustafom Bašeskijom. Negiranje ideje ovih dvaju autora nosi u sebi onaj negativni konzervativizam u kojem se pod okriljem samozatajnog idealizma pod ćilim skriva sve što smatramo lošim, a što u percepciji dušobrižnika i boraca za purizam nije loše sve dok ne postane javno, gdje zlo nije zločin dok te ne uhvate. Izlazimo na burnu vjetrometinu historije s kodnom greškom po kojoj je neko kriv jer je napisao, dirnuo u simbole i svetinje, a nije kriv onaj ko je načinio ono što nazivamo prijestupom, premda je u konačnici riječ o djelima o kojima sud ne izričemo ni mi ni povijest, jer tog se kamena teško ko čiste savjesti može latiti.

Literatura

Alispahić, Fatmir: *Tuzlanski nekrologij: šehidi i poginuli borci*, Printcom, Tuzla, 1997.

Alispahić, Fatmir: *Ubistvo svitanja: civilne žrtve rata u Tuzli*, Printcom, Tuzla, 1996.

Bahtin, Mihail*: Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura srednevekov'ja i Renessansa*, Moskva, 1965. Navedeno prema: Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

Bašeskija, Mula Mustafa Ševki: *Ljetopis (1746-1804)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968.

Delić, Alija Arif: *Nekrologij šehida i poginulih boraca općine Živinice: (1992.–1996.)*, Infograf, Tuzla, 2001.

"Daily Telegraph" Book of Obituaries: Celebration of Eccentric Lives, Vol 1, uredio, Hugh Montgomery-Massingberd, Pan, London, 1996.

Duraković, Kemal: *Vitezovi Bosne: (nekrologij)*, BZK "Preporod", Sapna, 1999.

Hadžibajrić, Fejzulah: *Putopisi i nekrolozi*, MOS-BeMUF, Stockholm, 2002.

Hasković, Husein: *Matična knjiga mrtvih*, Bosnia Ars, Tuzla, 2004.

Hayden, Deborah: *Pox: Genius, Madness, and the Mysteries of Syphilis*, Basic Books, New York, 2003.

Ključanin, Zilhad: *Šehid*, "Bošnjačka književnost u 100 knjiga", "Preporod", Sarajevo, 2006.

Krnjević, Hatidža: *Tragom stare hronike*, *Izraz*, XIII/1969., br. 1, str. 62-66.

Ljubović, Amir; Grozdanić, Sulejman: *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XVII, Sarajevo, 1995., str. 158-166.

Mujezinović, Mehmed: Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini, Knjiga I – Sarajevo, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974.

Mujezinović, Mehmed: *Uvod*, u: Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746–1804)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968.

Muradbegović, Ahmed: *Muslimani i njihovi listovi u Bosni*, *Vijenac*, 4/1926., VI/10, 268.

Nametak, Alija: *Sarajevski nekrologij*, Bošnjački institut – Nakladni zavod Globus, Zürich – Zagreb, 1994.

Rečnik književnih termina, Nolit, Beograd, 1985.

Rizvić, Muhsin: *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*, I, Svjetlost, Sarajevo, 1980., str. 160-161.

Rubić, Nela: *Između anala i memoaristike – kronike XVIII stoljeća u Bosni i Hercegovini*, *Novi izraz*, Godina III, Knjiga III, Broj 14/15, Sarajevo, zima 2001. – proljeće 2002.

Sidran, Abdulah: *Morija*, Biblioteka Bosna, Sarajevo, 2006.

Šabanović, Hazim: *Književnost muslimana na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

Traljić, Hafiz Mahmud, *Istaknuti Bošnjaci*, Mađunarodna zajednica za pomoć muslimanima Bosne i Hercegovine, Zagreb, 1994.

Traljić, Seid Mustafa: *Sarajevski grad Vratnik*, Sarajevo, 1937.

O Nametkovoj prvoj zbirci usmene proze

Amira Dervišević

Odrastajući u porodici koja je njegovala usmenu književnu tradiciju, Alija Nametak je vrlo rano pokazao zanimanje za sakupljanje i bilježenje usmene bošnjačke poezije i proze. Kada je riječ o usmenoj prozi, njegova zaokupljenost bošnjačkom tradicijom ishodila je 1944. godine objavljivanje zbirke *Muslimanske pripoviesti iz Bosne*, u kojoj su se na jednom mjestu našla odabrana kazivanja iz *Behara*, *Novog Behara* i rukopisne zbirke Seida M. Traljića, a čiji su zapisivači – pored samog Nametka – bili Hamdija Mulić, Šemsudin Sarajlić, Hazim Muftić, Seid M. Traljić i drugi, danas manje poznati ljubitelji usmenih tvorevina.

U zbirci *Muslimanske pripoviesti iz Bosne* najbrojnije su novelističke pripovijetke, a pored njih svoj prostor pronašle su i šaljive pripovijetke, bajke, predaje, šaljive priče i priče o životinjama te anegdote. Žanrovsku raznovrsnost prati i motivsko-tematska.

Tematska raznolikost posebno je primjetna u novelističkim pripovijetkama, kojima je priređivač nastojao da obuhvati što više životnih situacija te je u svoj izbor uvrstio kazivanja koja govore o poštenju, o prijateljstvu, o pravdi, o učenju, o marljivosti i radu, o darežljivosti, jednom riječju o životu. Privlači pažnju činjenica da veći broj kazivanja govori o ženi, i to ne samo o zloj ženi, već i o duhovitoj, vrijednoj i iznad svega mudroj ženi.

Novelističkih pripovijetki koje su sklone ženama u Nametkovoj zbirci je mnogo više nego onih koje su mizogine, tj. "protivženske", kakve su *Zla žena* ili *Ženski šerr*. U stručnoj literaturi smatra se da mizogina kazivanja crpe svoj sadržaj iz internacionalnih stereotipa koji i danas utječu na viđenje žene u usmenoknjiževnoj proznoj tradiciji. Pišući o takvom viđenju žene u hrvatskoj, ali i u evropskoj usmenoj tradiciji, Maja Bošković-Stulli uočava da priče ovog sadržaja dolaze iz "iskustava neskladnog bračnog života, a funkcija im je i kroz smijeh poučna za žene" (Bošković-Stulli 1999., 36). Kazivanja koja su sklona ženama dolazila bi, prema tome, iz istog ili sličnog iskustva a funkcija im je u ovom slučaju poučna za muškarce. Pripovijetka *Sve, sve ali zanat* govori o mudroj djevojci koja prije udaje za cara postavlja uvjet da on mora naučiti neki zanat, što mu kasnije spasi život. U priči *Muž i žena* suprug, pokušavši da obavi dnevne ženske poslove, sve upropasti i lično se uvjeri o težini ženskih obaveza. *Carski saraji* pridružuju se međunarodno rasprostranjenom sižeu o mudroj djevojci koja jedina zna odgovor na carevo pitanje i čiji se odgovor toliko svidi caru da je uzme za ženu. Čak i pripovijetka čiji je glavni junak Ćelo, *Ćelin san* na svoj način veliča žene, uspoređujući jednu sa Suncem, a drugu sa Mjesecom.

Pored pripovijetki koje su sklone ženama zbirka sadrži, ali u manjem broju, i one koje su mizogine. *Zla žena* odgovara Machijavelijevoj noveli *Belfegor*, ali i brojnim varijantama u bošnjačkoj, hrvatskoj i srpskoj usmenoj proznoj tradiciji. Neposlušnu ženu muž namami do jedne jame i gurne je u nju. Sutradan mu bude žao te baci uže u jamu ne bi li se žena izvukla. Međutim, umjesto žene izvuče prestravljenog dedu, *pedo ćose, lakat brade,* koji je preko noći sav obijelio od đavolje naravi žene koja je prispjela u podzemlje. Šaljiva pripovijetka *Ženski šerr*, iako joj je namjera da pokaže snagu ženskog zla, na jedan posebno komičan način ističe i žensku mudrost, koja ponekad može dovesti do nemogućih situacija. Fabularno manje razvijeno kazivanje *Zla žena* obilježavajući brzopletost, u ovom slučaju zle žene, ismijava brzopletost žena općenito, što kazivanje također svrstava u mizogina.

Za razliku od novelističkih i šaljivih pripovijetki, koje su omeđene stvarnošću, jednodimenzionalni svijet bajke nudi viziju prostora u kojem je sve moguće. Pored bajki kakva je ona o gonjenoj i nesretnoj djevojci ili o zahvalnom mrtvacu, čije varijante poznaju tradicije mnogih evropskih naroda, izbor Alije Nametka sadrži i neke koje odstupaju od tradicionalnog modela bajki, kako po svojim stilskim, tako i motivskim osobinama. Jedna od njih je *Igman Alija*. Svijet ove bajke narušen je pripovijedanjem u prvom licu. Igman Alija, glavni junak, a istovremeno i pripovjedač, u određenim trenucima izražava začuđenost koja bajkama nije svojstvena. Kako i ne bi kad je kazivanje ispovijest čovjeka koji doživljava niz tjelesnih transformacija kao posljedicu kazne što je udario ženu. Max Lüthi, veliki poznavalac bajki, ističe da likovi u bajkama nemaju plastičnosti ni individualnih crta, unutrašnji doživljaji pomaknuti su u plošnost vanjskog zbivanja, cijelo je prikazivanje plošno (Bošković-Stulli 1997., 21). Karakteriziranje likova u prozi *Igman Alija*, psihološko nijansiranje, odstupa od stila bajke. Ali, to u ovom slučaju ne umanjuje njenu ljepotu. Naprotiv, u ovom postupku možemo prepoznati upečatljivi lični doprinos usmenog pripovjedača, a što je uočio već i priređivač zbirke, uvrstivši ovu bajku u svoj izbor.

U čarobnom svijetu bajke ishod je unaprijed poznat i one imaju sretan završetak. Ipak, postoje izuzeci. Među odabranim našla se *Tražio ikbala,* bajka sa nesretnim krajem. Već sam glavni junak ovog kazivanja, koji nije osoben po svojoj mudrosti ili hrabrosti – što obično prati junake bajki – već po osobini da je *radio malo, a trošio puno*, upućuje slušaoca / čitaoca da će biti riječ o neobičnoj bajci. Lijenčina u potrazi za ikbalom ili srećom nailazi prvo na vuka, a potom na jednog dedu, koji ga zamole da i za njih zatraži savjet. Kao u većini bajki, čudesni pomoćnik u liku starca bijele brade pokuša mu pomoći poklanjajući mu ćup sa zlatom, ali ga on odbija uzeti. Po povratku kući prenosi savjete dedi i vuku. Kako je vuku – da ne bi bio *sprieda deblji, a otrag mršaviji* – bilo potrebno da pojede najgluplјeg čovjeka, bolje prilike od lijenčine koji je odbio zlato nije mogao naći. Nesretan kraj ove bajke nije jedino što odstupa od tradicionalnog modela ove usmenoprozne vrste. Namjera kazivača da osudi lijenost, uvjetovala je da poučan karakter dominira ovim kazivanjem.

Kao što su rijetke bajke sa nesretnim krajem, tako je mali broj i onih u čijem središtu nije junak u potrazi za pustolovinom. Bajka *Sudbina* jedna je od njih. Potiskujući u drugi plan putovanje najmlađeg brata, kazivač ili što je vjerovatnije kazivačica kao važnije ističe nafaku služavke Habibe, koju čudesni pomoćnik preporučuje za ženu glavnom junaku bajke. Budući da mu se kao uvjet za materijalno blagostanje postavlja da ni u kom slučaju ne smije prisvojiti ženinu nafaku ili će sve što je stekao izgubiti – čini se da je medij bajke iskorišten kao prostor za isticanje društvene i spolne ravnopravnosti, koje nije bilo u svakodnevnom životu. Nauka o usmenoj književnosti odavno je uočila da pripovjedači svojim komentarima i interpretacijama utkivanim u kazivanja izražavaju stvarne životne prilike, naravno, krijući vlastiti identitet. Za Bengta Holbeka konflikti iz porodičnih i društvenih prilika kroz fikcijske projekcije ugrađeni su simbolički u temelje bajke (Bošković-Stulli 1997., 18-19), a sadržaj bajke *Sudbina* nedvosmisleno upućuje na takvu mogućnost. Ono što nije svojstveno modelu bajke jeste u razmatranom primjeru svojevrstan komentar u formi poslovice, umjesto formulativnog završetka, kojim se postiže prevladavanje poučne funkcije nad zabavnom.

Po svojim poetičko-stilskim osobinama, ali i po tematsko-motivskom rasponu unutar zbirke izdvaja se skupina priča koje ne možemo svrstati u samo jedan žanr usmene proze i koje su bliske i bajkama, i novelističkim pripovijetkama, i hikajama (hićajama). Više ili manje fabularno razvijena ovakva kazivanja slična su bajkama u tom smislu što posjeduju elemente čudesnog koji ne narušavaju sliku svijeta unutar saopćenja. Međutim, u bajkama je nadrealno često posljedica djelovanja čudesnog pomoćnika, a u pričama kakve su one pod naslovima *Tevećul* ili *Sabur selamet*, koje su izrazito religioznog karaktera, čudesno proističe iz Božijeg određenja. Novelističkim pripovijetkama bliske su zbog stanovite psihološke karakterizacije likova te uraslosti u stvarnost, u kojoj se čudo doživljava kao potvrda Božije moći. Ovako koncipirane, spomenute priče imaju izuzetnu didaktičku i moralno-religioznu poruku, što ih dovodi u vezu sa hićajom, vrstom priče koja je sasvim u znaku religioznih usredsređenja. Pišući o porijeklu hićaja, Aiša Softić uočava da su one nastale iz pričanja proisteklih iz sadržaja razmatranih u nastavi osnovnih i viših islamskih škola, što se može primijeniti i za priče koje je donio Nametak u svojoj zbirci (Softić 1997., 16-17). Naravno, teško je – upravo zbog usmenog načina prenošenja kazivanja – odrediti moguće izvore, ali tematika priča ukazuje na pojavu sekundarne usmenosti, koja je česta u tradicijama mnogih naroda. Priče religioznog sadržaja iz vjerskih škola i iz pisanih izvora dospjele su do darovitih pojedinaca, koji su ih oblikovali prema poetičkim zakonitostima usmenosti, a njihova trajnost u društvenim skupinama koje su njegovale ovakve oblike tradicijskog ispoljavanja zavisila je od čitavog niza činilaca.

Pored manjeg broja priča u kojima je riječ o životinjama, u Nametkovoj zbirci nalazi se i predaja *Vejsil Karanija – car rogat*, preuzeta iz rukopisne zbirke Seida M. Traljića. Postojan sižejni obrazac, koji se prenosi od početka do kraja sa istom kompozicionom shemom, uz različito ime lika, ovisno o tome kojoj tradiciji pripada, upućuje na predaju-fabulat o vladarevoj tajni koju poznaju tradicije mnogih naroda.

Kao priređivač Nametak je imao složen zadatak da od priča razasutih po brojnim časopisima (uz uvid u jednu rukopisnu zbirku koju je načinio S. M. Traljić) odabere one koje su umjetnički uspjelije ili sadržajno primamljivije. Kako odabrane novelističke i pustolovne pripovijetke, priče o životinjama i predaje kompoziciono i stilski ne odstupaju od modela ovog žanra općenito, njihova vrijednost je u motivsko-tematskoj raznolikosti. Za razliku od njih, kod bajki je došlo do određenih odstupanja od modela žanra, bilo da je riječ o nesretnom kraju, psihološko nijansiranim likovima ili o poslovicama umjesto formulativnog završetka. Prema tome, kod bajki nije toliko važna tematsko-motivska raznovrsnost koliko pripovjedačeva kreativnost prilikom oblikovanja sadržaja bajke.

Značaj zbirke Alije Nametka nije samo u činjenici da su se prije šezdesetak godina na jednom mjestu našli raznovrsni, kao i neki od najljepših primjera bošnjačke usmene proze već i u okolnosti da ona svojom žanrovskom te motivsko-tematskom raznolikošću svjedoči o bogatstvu proznih oblika zapisanih u bošnjačkoj sredini.

Literatura

Bošković-Stulli, Maja: *O usmenoj tradiciji i o životu*, Zagreb, 1999.
Bošković-Stulli, Maja: *Priče i pričanje*, Zagreb, 1997.
Softić, Aiša: *Antologija bošnjačke usmene priče*, Sarajevo, 1997.

Etnografsko-folkloristička linija u pripovjedačkom djelu Husejna Đoge Dubravića i Alije Nametka

Selma Fazlić

Književnike Husejna Đogu Dubravića i Aliju Nametka, pored činjenice da su obojica rođena u Mostaru (prvi 1880., drugi 1906. godine) te da pripadaju liniji bošnjačkih pisaca koji se svojim pripovjedačkim manirom nastavljaju na prethodnike iz preporodnog razdoblja, povezuje još i mjesto urednika časopisa *Novi Behar* – Dubravić je tu dužnost obavljao od pokretanja ovog glasila 1927. do 1930. kada je uređivanje prepustio Nametku. Kao i brojni drugi saradnici ovog i sličnih onovremenih časopisa “za pouku i zabavu” namijenjenih bošnjačkoj čitalačkoj publici, obojica su se također bavila, manje ili više ozbiljno, prikupljanjem “narodnih umotvorina” i opisivanjem običaja, doprinoseći da se jedan svijet čiji su posljednji pamtioci jedan po jedan nestajali, sačuva ako ništa drugo – među koricama časopisa i knjiga. Ovo Dubravićevo i Nametkovo bavljenje narodom i narodnim, ostavilo je traga i u njihovom književnom radu, ali na vidno različite načine, što je s obzirom na generacijsku razliku među njima svakako i za očekivati.

Dubravić, pripadnik starije generacije pisaca: po godinama, nazorima i samom književnom djelu, bliži je vjerodostojnim baštinicima starih običaja i usmene tradicije, još uvijek više među onima koji krče put novim generacijama pisaca, nego među stvarnim književnim veličinama. Uočljivo je to upravo na primjeru usmenog stvaralaštva i etnografsko-folklorističkih elemenata koji u njegova djela ulaze bez prevelikih zahvata, malo ili nimalo transformirani. Tako je sa crticama poput one *Lisica i sirac,* za koju se čitalac nađe u nedoumici da li je zabilježena narodna priča ili vlastito Dubravićevo djelo, ili humoreskom *Životopis jednoj megjeda,* koja vrvi od sličnih dionica.

Roman *Sreća mladog Ljubovića,*[1] obimom najveće Dubravićevo djelo i upravo po Nametkovom sudu uz humoreske najuspjelije,[2] sadrži cijelu lepezu folklorističkih, etnografskih i usmenoknjiževnih elemenata. Očita je bila Dubravićeva namjera da što vjernije predstavi način života u razdoblju u kojem se odvija radnja romana, dakle s kraja XVIII stoljeća, pri čemu se obilato koristio usmenom tradicijom, kao oblikom svjedočenja o minulom vremenu.

---

[1] Roman je prvi put objavljen u nastavcima u *Novom Beharu*, u razdoblju od 1933. do 1935. godine.

[2] Alija Nametak, *Sarajevski nekrologij*, Civitas, Sarajevo, 2004., str. 53.

Pored balade, koja čini predložak romanu, brojnih stihova narodnih pjesama, predaja, poslovica i izreka, kletvi i zakletvi – dakle, usmenoknjiževnog korpusa na koji se pisac oslanja, u ovo djelo su uključeni i elementi poput narodnih vjerovanja i običaja vezanih za različite životne prilike.

Kada je o narodnim vjerovanjima riječ, Dubravić u romanu opisuje jedan živopisan i bošnjačkoj sredini svojstven način predskazivanja budućnosti – *gledanje u grah*. Naime, majka jednog od glavnih likova, Ali-bega, prije nego što pošalje slugu Milutina s doratom u Mostar, *baca grah* da vidi kako će *pasti*, odnosno kakvom se uspjehu posla ima nadati. Ne samo da je to njeno *ogledanje* opisano, nego je i shematski prikazano kako se grah rasporedio i kako to za Zulejha-hanumu znači povoljan ishod.

Sa druge strane, zlu sudbinu svatova nagovještavaju pri polasku iz Hajdar--alajbegovog dvora najprije pijevci (bajraktar ih tjera jer navodno nagovještavaju promjenu vremena), a potom i gavrani – ptice koje se prema narodnom vjerovanju javljaju kao glasnici nesreće.

U romanu su opisani i različiti običaji, npr. prilikom mobe, ašikovanja ili prosidbe, te posebno svadbeni običaji u sklopu kojih su objašnjene razne vrste hamajlija protiv uroka, npr. *Protiv uroka izvela je stara Zarifa-hanuma još jedan akt: ona je šehadet-prst desne ruke metnula u rastok, pa stavila Umihani među obrve; tako je ostao crn, okrugao znak, zvani ben.* Opisani su adeti prije i tokom jela, odnos mlađih i starijih – općenito velik broj važnih trenutaka iz porodičnog života.

Posebnu pažnju pisac posvećuje odjeći – iz usmenog pjesništva preuzima istančano opisivanje svakog detalja *djevojačkog ruha*. Naglašava razlike između *mostarskih* i *sarajevskih* feredža, potom do u tančine opisuje opremu Ali-begovog dorata, kao i junakovo vlastito ruho. Na osnovu njegovih opisa vještom slikaru ne bi bilo teško u potpunosti predstaviti nošnju junaka. Tako Dubravić donosi i opis Umihanine odjeće, najprije svakodnevne, a potom i svadbene, te opisuje njen nakit (*Umihana je bila divno obučena: kao gorska vila. I nakićena. Jedne ruke troje belenzuke. Oko pojasa jasemin, s paftama u kojima su sjajili almasi. Na njoj gori diba i kadifa. Po haljinama obukli joj ćurdiju od sari-samura. Dimije su pri dnu povezane zlatnom povezom...*) Nije izostavljen ni opis Ali-begovog oružja: sablje dimiskije, kuburlija, silaha, fišeklije... Uz svaki komad oružja, osim njegovih obilježja pisac donosi i priču o nekom od starih Ljubovića koji su se tim oružjem opasivali i s njime vojevali i ginuli (npr. *Od pet sabalja, koje su po serdžadi visjele kao pet guja, odabere sablju dimišćiju, koju je sultan Murat darovao Mustaj-begu Ljuboviću, njegovu djedu, kad je sretno izvršio ratovanje na Bagdad*.)

U sklopu priprema za pisanje romana pisac je preduzeo putovanje po hercegovačkim predjelima o kojima će pisati, o čemu svjedoči članak *Usred ljeta* *kroz hercegovački krš,*[3] u kojem je zabilježio narodne predaje i "opažaje na terenu". Zanimljivo je da na ovu činjenicu pažnju skreće upravo Alija Nametak u članku *Naš novi roman,* posvećenom Dubravićevom djelu *Sreća mladog Ljubovića.*[4]

Iznesena piščeva nastojanja imala su za cilj da što vjernije prikažu i čitaocu približe vrijeme u koje je smještena radnja romana, sa svim pojedinostima i okolnostima života tadašnjeg begovskog sloja. Dubraviću je bilo stalo da tu sliku učini što vjerodostojnijom. Koristeći inspirativnu moć narodne pjesme i uopće, mnoštvom različitih primjera iz usmene književnosti, te posebno slikovitih opisa iz svakodnevnice narodnog života, pisac to i postiže.

O Dubraviću i njegovom književnom djelu se u proteklih sedamdeset godina u bošnjačkoj javnosti malo znalo i pisalo, a upravo zahvaljujući bilješkama Alije Nametka, poput one u *Sarajevskom nekrologiju*, o njegovom prethodniku saznajemo niz zanimljivih činjenica, kao što je razlog zbog kojeg je promijenio prezime i sl.

Djelo *Sarajevski nekrologij* pisano je prema riječima samog Nametka *da posluži onima koji budu pisali o našem muslimanskom društvu između dva rata, da bi dobili pravu sliku o ljudima... neka ne spominju ličnosti koliko epohu u kojoj su živjeli.*[5] Ovo svjedočenje otkriva upravu onu žicu koju je Nametak cijeli život posjedovao i koja ga je vodila u njegovom cjelokupnom djelu – kako u pisanju, tako i u sakupljačkom radu – njegov poriv da bilježi i tako za buduća pokoljenja sačuva ono što je pod žrvnjem vremena neumitno iščezavalo.

Nametkov rad u Institutu za proučavanje folklora u Sarajevu i općenito njegovo cjeloživotno bavljenje tradicijom rezultiralo je brojnim radovima i publikacijama kakve su *Bibliografija folklorne gradje u deset godišta "Behara" s indeksom motiva* (Sarajevo, 1957.), *Junačke narodne pjesme bosansko-hercegovačkih muslimana* (Sarajevo, 1967.), *Od bešike do motike. Narodne lirske i pripovijedne pjesme bosansko-hercegovačkih muslimana* (Sarajevo, 1970.) i sl. Kuda god je išao, Alija Nametak je bilježio običaje, predaje, pjesme i uopće narodno blago koje je smatrao vrijednim prikupljanja. Tako je bilo i sa narodnim pjesmama koje je bilježio od Bošnjaka u Turskoj, a višegodišnji boravak u Podgorici gdje je radio kao profesor Državne trgovačke akademije, donio je folkloristički prilog *Neki narodni običaji i lokalne tradicije muslimana u Podgorici* (Cetinje, 1962.).

Kao kulturni, prosvjetni i javni radnik Nametak je ostavio za sobom mnogo, ali ni njegov književni doprinos nije ništa manji. Ono što ga je zanimalo kao folkloristu, zaokuplja i njegovu pažnju kao pisca. Kao i kod Husejna Đoge Dubravića, usmenoknjiževna građa u njegovom djelu igra važnu ulogu, ali u tekst ulazi transformirana, na jedan novi, umjetnički zreliji i estetski upečatljiviji način. Iako je sa piscima prethodnog naraštaja do Drugog svjetskog rata dijelio kako stranice istih časopisa, tako i nostalgiju spram prošlog izraženu sugestivno kroz mnoštvo detalja, pa i neke od naslijeđenih tema – on već i tada svojim crticama i novelama daje novi zamah.

---

[3] Husejn Đogo Dubravić, *Usred ljeta kroz hercegovački krš*, *Novi Behar*, god. V, str. 121.

[4] Alija Nametak, *Naš novi roman*, *Novi Behar*, god. VIII, br. 15, 1934./35., str. 253.

[5] Alija Nametak, *Sarajevski nekrologij*, Civitas, Sarajevo, 2004., str. 6.

U prve četiri zbirke novela (*Bajram žrtava*, *Dobri Bošnjani*, *Ramazanske priče* i *Za obraz)* Nametak koristi iskustva usmenog naslijeđa i narodnog pripovijedanja, više održavajući književni kontinuitet prethodnog perioda nego prihvatajući nove nanose, pa je i zastupljenost folklornih elemenata u njima najintenzivnija. Dovoljno je pogledati rječnike na kraju zbirki koji sadrže protumačene doslovno stotine riječi koje je pisac u djelu iskoristio – riječi za čiji velik broj današnji čitalac niti je čuo, niti predmeti i pojmovi kojima su te riječi imenovane danas za njega imaju upotrebnu vrijednost – pa da nam bude jasno da novele ne egzistiraju samo kao književna ostvarenja, već nam pružaju i obilje etno-folklorističke građe. *Ramazanske priče* (Sarajevo, 1941.) donose primjere iz društvenog i porodičnog života Bošnjaka, ali slično Dubravićevom romanu *Sreća mladog Ljubovića*, ponešto i usmenoknjiževnog, poput izreka (npr. *Ko pjeva zla ne misli; Nit je džigerica meso, nit kasapi ljudi*) ili stihova narodnih pjesama (npr. *Pošetala Hana Pehlivana / Aj, gi, ga, ne, Hana Pehlivana / Ispred dvora, aman, Firdus kapetana*). U ovom smislu posebno je zanimljiva priča *Telal viče...* gdje se, uz stihove dviju narodnih pjesama, donosi i opis teferiča na kojem se momci i djevojke nadgovaraju stihovima (npr. *Da su mi tvoje zenice, da napravim na jemeniju kerice*), te fenomen "krađe" djevojke.

Novelama iz zbirke *Trava zaboravka* Nametak je otišao još jedan korak dalje, pa teme i motivi narodne književnosti doživljavaju veću transformaciju, sa sve manje doslovnih navođenja. Naprimjer kada se u noveli po kojoj zbirka i nosi ime, Salihu priviđa nježna Emina kako mu opisuje koliko je ljubavi utkala u jagluk koji mu je dala, to nije vezeni jagluk *prepisan* iz narodne pjesme, iako nesumnjivo jeste folkloristički element.

I među kasnijim novelama ima onih koje su zadržale neke odlike i atmosferu narodne predaje ili je pripovjedna građa u njima data u obliku folklorne priče, međutim to kao ni ranije nije rezultat podržavanja ili neposrednog preuzimanja elemenata narodne tradicije, kao što je u određenoj mjeri slučaj sa djelom Husejna Đoge Dubravića. Naprotiv, folklorizam u djelu Alije Nametka, koji mu je ponekad neopravdano spočitavan kao negativan, vrlo je svrhovit i nikako nije plod odsustva umješnosti pisca da se izrazi na samosvojan način. Umjetnički oblikujući građu koja je u djelu velikog broja njegovih prethodnika ostala u poluprerađenom obliku i izdižući je na veći književni nivo, Nametak folklornim elementima daje posve novu dimenziju. U njegovim novelama ovi elementi imaju ilustrativnu funkciju – cilj im je vjerodostojno predstavljanje starog bošnjačkog svijeta i njegovih istančanih moralno-religijskih i etičkih nazora koje pisac izuzetno cijeni i za čijim postepenim ili naglim nestajanjem žali, jer *istinitost je literarni credo ovog pisca*.[6]

---

[6] Fatma Hasanbegović, *Sunce i suton: književno djelo Alije Nametka*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2006., str. 145.

Materijal za svoja djela Nametak uzima iz života, iz svoje neposredne okoline, pa upravo zato i dominira prostor Mostara i Sarajeva. Njegovi likovi se služe narodnim žargonom i frazeologijom, te mudrim izrekama i doskočicama, a sve je prožeto blagom notom humora. Ova humoristička crta, kada je o prozi riječ, do posebnog je izražaja došla u djelu *Tuturuza i šeh Meco* (Zagreb, 1978.) koje gotovo da se može čitati kao roman, što je uz nevelik trud pisca možda i moglo postati. Ovdje objedinjene proze pravi su mali zbornik likova sarajevske čaršije i njene šire okolice i najveći ih broj prati jednomjesečno putovanje od Sarajeva do Oglavka dvojice šeherljana koji su život uredili prema narodnim poslovicama koje tokom putovanja izgovaraju: *Udri brigu na veselje* i *Bolje je dram smijeha nego tovar suza*. Na tom putovanju posjećuju sarajevske age, begove i trgovce koji su tokom ljeta "isprtljali", iselili na svoja imanja van grada, ali i mještane sela kroz koja ih je put nanio. Pred čitaocem se iskrsava preplet običaja iz različitih životnih dionica. Središnje mjesto zauzimaju različita sijela – jelo i gošćenje, pa tako na jednom mjestu Nametak piše: *Sjelo se po podu za nisku siniju. Pogača zamiješena kiseljakom mirisala je i pušila se od vreline. Čorba je također bila vrela i svi su kusali iz jedne zdjele, ali drvene kašike su imale prednost da se njima moglo više zahvatiti i da se čovjek ne oprži. Čak i Mahmutaga koji je bio bezub mogao je žvakati mekan burek s isjeckanim mesom, a i razvaruša se tako reći sama sklizala niz jednjak. Na kraju je bio pirinč-pilav i kiselo mlijeko...* Dionica poput ove čitav je niz.

Pored toga što su opisana različita jela, ponegdje i način njihovog pripremanja, kao i običaji vezani za primanje gostiju, tu su i brojne izreke i doskočice koje se tiču ove tematike kao što su *I car legne da mu se u drobu slegne*, *Sve su pite pitice – a burek je pitac*, *Današnji ručak je samo salata za večeru* ili pjesmica *Kad se ženi pirinč-pilav, hošaf-agin sin, i uzima halva-pitu, baklavinu šćer...*

Opisani su i običaji vezani za čin smrti kakvi su bdijenje uz mejita, kupanje na teneširu, dženaza i ukop, ali njih brzo smjenjuju vedriji običaji poput npr. svadbenih. Glavni junaci zadese se na "piru s prinosom", gdje svi gosti sa sobom donose nešto od gotovog jela. Čitalac saznaje kako i kada se obavilo vjenčanje, kakva je bila svadba, kada je proučena đerdek-dova i mladenci se povukli u ložnicu, koje su se pjesme pjevale itd.

Nametak nije propustio ni da opiše odjeću svojih junaka *(...šeh Meco je imao visoku dervišku vunenu kapu oko koje je bio zamotan zelen turban, odjeven je bio u debeli zeleni binjiš...*), njihov mentalitet, unutrašnjost kuća, posuđe i namještaj, a spominje i nekoliko narodnih lijekova za manje zdravstvene poteškoće, prognoziranje vremena prema jutarnjem nebu, te donosi mnoštvo poslovica i izreka (npr. *Nigdje nema o drači somuna*, *Stara vučina pasja maskara*, *Šutnja je zlato, ako je govor srebr*o, *Čuvaj se kerova dugih repova* i sl).

Svi ovi folklorni elementi mogu se pronaći i u tri Nametkove drame, koliko ih je ukupno napisao. Dramski tekst *Omer za naćvama*: *pučki igrokaz iz seoskog života u Bosni s pjevanjem* već samim naslovom sugerira da će se u njemu naći odlike i običaji seoskog života, baš onako kako su nekim drugim Nametkovim djelima opisani životi čaršinlija u gradu, ali i njihovim *ishodnim* boravištima – u okolnim selima u kojima su provodili ljeta. Iz početne, anegdotalne situacije koju pamti usmena priča, Nametak razvija komediju pisanu *po starinski* punu folklornih motiva, kroz koju predstavlja cjelodnevni *ženski* i *muški* posao na selu. Javlja se tu i cigansko gatanje – *bacanje graha*, pjevaju se poznate narodne pjesme poput one *Kliče djevojka s brda visoka,* a radnja završava užinom težaka koji jedu *mandru, tvrdu kao lemeš*.

Alija Nametak njegovao je tip regionalno-folklorne bošnjačke proze naslijeđen iz prethodnog perioda.[7] Za njegovo književno djelo na prvi pogled je očito da počiva na tradicionalnim temeljima. Ono jeste izraslo iz narodne baštine, ali se tu nije zaustavilo – ono ju je i nadraslo. Etnografsko-folkloristička crta dijelom je književni manir koji je pisac naslijedio iz prethodnog razdoblja, ali i izraz njegovog bavljenja baštinom Bošnjaka, koja je i njegova vlastita. Pisac i folklorista u njemu nikada nisu putovali odvojenim kolosijecima, naprotiv, išli su ruku pod ruku, baš kao Tuturuza i šeh Meco.

---

[7] Enes Duraković, *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti*, Vrijeme, Zenica, 2003, str. 96.

Uspavanke u Nametkovoj zbirci *Od bešike do motike*

Nirha Efendić

U jednom osvrtu na opće odlike ove lirske usmenoknjiževne vrste, uvodu za jednu englesku antologiju uspavanki, nalazimo i sljedeće zapažanje: “Uspavanka je iskra koja raspiruje vatru u srcu ljudske prirode. Ona grije toplinom ljubavi gdjegod se briga za dijete i čistota materinstva uzimaju kao svakodnevne vrijednosti. Muzika za bebe proistekla je iz neobičnog impulsa, izvan zajedničkog, bez obzira na rasu, vjeru, klimu ili veličinu porodice. Ipak, zanimljivo je da su uspavanke mnogo raznorodnije i bogatije u društvima gdje su vjera i velike porodice u sprezi.”[1] Prva leksikografska, književnoteorijska obrada uspavanke na štokavskom jezičkom području nalazi se u leksikonu *Narodna književnost*, a načinila ju je Nada Milošević-Đorđević. U teorijskom smislu o uspavanci je najpotpunije, na zgusnuti leksikografski način, donesen osvrt u *Rečniku književnih termina*, u natuknici *Uspavanka*, koju potpisuje Hatidža Krnjević. Kada je riječ o bosanskohercegovačkom prostoru, uspavanku je – kao vrstu lirske pjesme u usmenoj književnosti – bez ulaženja u podrobniju analizu, obuhvatio Munib Maglajlić u jednom presjeku kroz bosanskohercegovačku liriku iz 1992. godine, a Jasmina Musabegović je priredila i 1997. godine objavila omanju, zapravo prvu antologiju ove vrste bošnjačkih pjesama pod naslovom *Bošnjačke uspavanke*, u kojoj su – nakon kratkog uvodnog ogleda *Zašto uspavanke?* – donesene 22 pjesme. Uz svaku pjesmu dat je i notni zapis napjeva te podatak o mjestu gdje je koja od uvrštenih pjesama zabilježena. Objavljivanje antologije pratilo je izdavanje audio-kasete, na kojoj su uspavanke uvrštene u knjigu pjevale Lejla Jusić i Alma Aletić, tada studentice Muzičke akademije u Sarajevu. Iz napomene u knjizi razaznaje se da je izbor uspavanki izvršen uglavnom iz obimne zbirke Cvjetka Rihtmana *Dječije pjesme*.

U zbirci narodnih lirskih i pripovjednih pjesama *Od bešike od motike* ili kako ju je sam sakupljač u predgovoru skromno označio *zbirčici “ženskih” narodnih pjesama*, nalaze se vrijedne zabilješke koje se odnose na bošnjačku usmenu liriku, a koja je prikupljana i bilježena tokom punih pedeset godina. Budući da "etnolozi dijele narodne običaje u tri glavna životna ciklusa: a) životni, b) godišnji i c) dnevni ciklus",[2] ovu zbirku mogli bismo povezati sa životnim ciklusom narodnih običaja, a isti "obuhvaća pjesme od čovjekova rođenja do njegove smrti. To su pjesme uz rođenje, dječije pjesme, uspavanke, brojalice, pjesme ladine, uz vjeridbu i vjenčanje (svatovske), pjesme o starosti, smrti, tužbalice, naricaljke."[3] U Nametkovoj zbirci lirske poezije nalazi se devet vrsta pjesama: od uspavanke, kojoj je priređivač dodijelio simbolično prvo mjesto, preko brojalica, šaljivih, ašiklijskih, svadbenih, raznih kratkih pjesama, te balada i romansi, kojima je tek pripisao lirsku životnu putanju znakovitim naslovom – *Od bešike do motike*. Naslutivši možda danas sve populariju teorijsku odrednicu "ženskog pisma", o kojoj nam govore neki književnoteorijski i feministički pokreti, ili možda nekog literarnog fenomena "majčinskog pisma" još neizrečenog, ove pjesme utemeljeno je pripisao ženama (*ženske narodne pjesme*), bilježeći prve stihove uspavanke od svoje majke Fatime u Mostaru, sada već daleke 1932. godine. Jedanaest pjesama koje je pod naslovom *Mostarske muslimanske uspavanke* objavio u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* (knj. 28, sv. II, 1932.) Nametak je uključio u svoju – danas već bosanskohercegovačkoj javnosti dobro poznatu zbirku *Od bešike do motke*, gdje se nalazi još četrnaest novih, koje su naknadno zabilježene, uglavnom u Hercegovini – u Livnu, Duvnu ili u samom Mostaru. Nakon svake uspavanke doneseno je i ime pjevačice, a ponekad i mjesto gdje su zabilježene.

---

[1] Leslie Daiken, *The Lullaby book – history and criticism*, Edmund Ward – publishers – LTD, London, 1959., str. 10.

Možemo li u primjeru Nametkova zapisivanja pjesama u porodičnom krugu u Mostaru davne 1932. godine tvrditi da je riječ o prvim zabilježenim bošnjačkim uspavankama? Da li se iko prije Alije Nametka bavio zapisivanjem ove vrste lirske poezije na bosanskom jeziku? Domaćoj kulturnoj javnosti poznat je obimni i temeljiti melografski i etnografski te istraživački rad Ludvíka Kube, a zatim i Antuna Hangija, i to u razdoblju između 1890. i 1900. godine. Jedina uspavanka koju Hangi donosi u knjizi *Život i običaji Muslimana*, po svemu sudeći potekla je uz oblasti srednje ili zapadne Bosne, jer se njegov etnografski rad ne odnosi i na područje Hercegovine. Kod ove uspavanke susrećemo motiv tjeranja uroka od djeteta i bešike, što je također čest motiv i kod onih uspavanki koje će tridesetak godina kasnije zabilježiti Alija Nametak na području Mostara i uglavnom zapadne Hercegovine.

Dvadesetak uspavanki koje je Nametak zabilježio našlo je odgovarajuće mjesto u spomenutom Rihtmanovom zborniku dječijih pjesama, gdje se nalazi najveći broj ovih bosanskohercegovačkih lirskih oblika općenito. Uz druge vrste dječijih pjesama, zabavnih, koje se izvode uz igru, uspavanke su pjesme koje se u dugom i kratkom napjevu pjevaju djetetu uz bešiku. Uz saradnju Ljube Simić i Miroslave Fulanović-Šošić, Cvjetko Rihtman je prikupio i za štampu pripremio 316 različitih uspavanki sa područja Bosne i Hercegovine, bilježeći uz notni zapis mjesto i izvor pjesme.

---

[2] Vinko Žganec, *Muzički folklor I*, Muzička akademija, Zagreb, 1962., str. 31.

[3] Ibidem.

Motivi koje susrećemo u uspavankama općenito ne podrazumijevaju širok raspon, pa tako ni oni iz Nametkove rukovijeti ove vrste pjesama. Često se nailazi na motiv ukrašene bešike: *Spavaj sine u džidžali beši, / Beša ti se na moru kovala*... Ukrašena bešika treba da skrene urok sa djeteta, što je opet posljedica uvriježenog narodnog vjerovanja da pojedinca, pa prema tome i čedo u bešici, mogu pogubno pogoditi pogled, riječi, želje ili urokljivi predmet koji ga dotakne: *San u bešu, a urok pod bešu*... Česti su motivi ruže – đula, rumenih obraza – simbola ljepote: *Majka sina u ruži rodila, / ružica mu rumenilo dala*..., zatim povijanja u košuljicu te hranjenja čeda i dozivanja sna: *Bila vila u svilu povila*..., *Pčelica ga medom zadojila*..., *Spavaj, sine, lijep san usnio*... Iako se motiv ukrašene bešike najčešće povezuje sa urocima, ponekad susrećemo i drugačiji povod – alem-kamen treba obasjati postelju: *Pričem vidi dijete posisati, u po noći kano i po danu*... Motiv vode koja odnosi nesanak ili uroke također je čest: *Nesanak ti voda odnijela*..., *San u bešu, a urok pod bešu*...

Bošnjačka uspavanka posjeduje značajan broj vjerskih motiva. Zapravo u običajnoj praksi u Bošnjaka vjerske pjesme korištene su u funkciji uspavanki. U prvom zapisivanju ovih pjesama Nametak navodi riječ *illakanje*, imenujući tako ritual "učenja" uspavanki. Formula *Lā illāha illā Allāh* – Nema boga, osim Allaha, osnovni je kredo islamskog vjerovanja i zbog toga se *šahāda* – posvjedočenje spomenutih riječi – ponavlja kao ritmički ciklus iza svakog stiha uspavanke sa vjerskim sadržajem. Pjevačica zapravo *uči* uspavanke. Ona *ilače*, kako je naznačio Nametak. Radi se, dakle, o kur'anskom tekstu, koji se ne *čita* već stalno *uči*. Melodizirajući ga, snažimo njegov značaj, skrećemo pažnju na njega. Muzikalni ton svojstven je učenju u ovom kontekstu i bez korištenja kur'anskog teksta.

Kada je riječ o ovoj vrsti uspavanke, motivi su raznovrsni – molitva: *Rabbum Allah, Ti mi daj / mome Ali dug zeman*; učenje hatme: *Da mi hatmu preuči, / da je mrtvim pokloni;* podsjećanje na vjerske obaveze: *Da mi uči i klanja;* odlazak u mekteb, džamiju: *I u mejtef uziđe*, a jedan od najčešćih jeste motiv šehadeta (posvjedočenja da je samo Allah bog i da je Muhammmed Njegov istiniti poslanik): *Lā illāha illā Allāh, Muhammad haq rasūl Allāh.* Bešika kovana na moru doima se kao jedan od vodećih motiva, posmatrajući bošnjačku uspavanku u cijelosti. More simbolizira silovitu vodu, a voda prema tradicionalnom vjerovanju odnosi uroke, zlu kob. Uroke treba, prije svega, nekim načinom otkloniti, i zbog toga je beša različito ukrašavana. Ona je *varakli*, *džidžali*, ukrašena ogledalom, alem-kamenom, zlaćanom jabukom itd. Najčešći oblici stiha u bošnjačkoj uspavanci su epski deseterac – *Spavaj, sine, san te prevario*; sedmerac – *Rabbum Allah, Ti mi daj* te simetrični osmerac – *Sitna djeca, iz mejtefa*.

Odlazak duše na počinak – odmor – neophodan je i neizbježan, ali san nikad nije jamac njenog izvjesnog povratka. Neke islamske predaje san nazivaju malom smrću; zato se na taj put, kao i na svaki drugi na kojem ne znamo šta nas čeka, kreće s osvjedočenjem da nema boga, osim Allaha. Zbog toga je šehadet, zasigurno, toliko ponavljan u uspavankama sa vjerskim sadržajem.

Uspavanka je pjesma koja nastaje spontano, iz najtanahnije niti duše. Ona često kazuje potajne majčine želje i stremljenja, slavi najiskreniju ljubav, a često je pjevana tužnim napjevom i tihim, uspavljujućim tonom, baš kao da sluti neki rastanak ili čežnju za ponovnim sastankom – poput cjeline koja se razdvaja. Jedan dio odlazi na počinak, a drugi bdije nad njim čuvajući je snagom najplemenitije ljubavi. Zaspi i rasti, sine, rasti – *spavajući... vel'ko dobro majku gledajući*... Čitav Kosmos se sazdao u fluidni treptaj želje. Želje za snom – odmorom, želje za dobrom – ponosom, oplemenjujući tako izrečene tonove sa najčasnijim majčinim zadatkom – težnjom da podigne čovjeka. Majka živi u životu svoga djeteta. Tu u njenom krilu, na njenim prsima ili u beši dešava se uspavanka, čiji je značaj davno uočio istaknuti bošnjački folklorist Alija Nametak.

Izvori i literatura

Daiken, Leslie: *The Lullaby book – history and criticism*, Edmund Ward – publishers – LTD, London 1959.
Hangi, Antun: *Život i običaji Muslimana*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.
Kuba, Ludvík: *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1984.
Maglajlić, Munib: *Usmena lirska pjesma, balada i romansa,* Institut za književnost / Svjetlost, Sarajevo, 1991.
Musabegović, Jasmina: *Bošnjačka uspavanka*, "Preporod", Sarajevo, 1997.
Nametak, Alija: *Mostarske muslimanske uspavanke*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, vol. II, br. 28, Zagreb, 1932.
Nametak, Alija: *Od bešike do motike*, Vlastito izdanje priređivača, Sarajevo, 1970.
Pešić, Radmila: Milošević-Đorđević, Nada, *Narodna književnost*, Vuk Karadžić, Beograd, 1984.
Rečnik književnih termina, Institut za književnost i umetnost, Nolit, Beograd, 1985.
Rihtman, Cvjetko: *Dječije pjesme. Zbornik narodnih pjesama Bosne i Hercegovine*, ANUBiH, Sarajevo, 1974.
Žganec, Vinko: *Muzički folklor I*, Muzička akademija, Zagreb, 1962., str. 31.

DEVEDESET GODINA OD ROĐENJA DR. ADEMA HANDŽIĆA*

---

* U organizaciji Centra za kulturu i obrazovanje u Tešnju je 15. i 16. 12. 2006. godine održan znanstveni simpozij o djelu dr. Adema Handžića, historičara osmaniste koji je u Tešnju i rođen 1916., a umro je u Sarajevu 1998. godine. Sudionici Simpozija bili su dr. Fehim Nametak (*Biografija dr. Adema Handžića*), dr. Nedim Zahirović (*Nekoliko podataka o školovanju dr. Adema Handžića u Beču*), mr. Aladin Husić (*Doprinos Adema Handžića bh. historiografiji i osmanistici*), dr. Lejla Gazić (*Defteri kao primarni historijski izvori u radovima Adema Handžića*), mr. Ramiza Smajić (*Doprinos Adema Handžića izučavanju historijske demografije BiH*), dr. Behija Zlatar (*Gazi Husrev-beg u radovima Adema Handžića*), mr. Hatidža Čar-Drnda (*Doprinos Adema Handžića izučavanju gradskih naselja u Bosni*), dr. Ismet Bušatlić (*Džamije i tekije u djelu Adema Handžića*), dr. Enes Pelidija (*O nekim karakteristikama znanstvenog rada dr. Adema Handžića*), dr. Snježana Buzov (*O neistraženim aspektima prelaska na islam u Bosni*), Vojislav Vujanović (*Širenje islama u Bosni u interpretaciji dr. Adema Handžića i Nedima Filipovića*), mr. Edin Mutapčić (*Datacija Srebreničke banovine u djelima dr. Adema Handžića*), prof. Rusmir Djedović (*Historijsko-geografski prikaz Gazi Husrev-begovog vakufa kod Tešnja*) i mr. Almir Fatić (*Knjiga koja svjedoči o dobru dobročinitelja i zlu zločinitelja – o Handžićevom djelu "Islamski kulturni spomenici u BiH do kraja 19. stoljeća")*.

BZK "Preporod" priključuje se na ovaj način obilježavanju 90-te godišnjice rođenja ovog našeg istaknutog znanstvenika, a Redakcija zahvaljuje autorima i organizatoru skupa što su tri referata ustupili za objavljivanje u *Godišnjaku*.

Doprinos Adema Handžića bosanskohercegovačkoj osmanistici i historiografiji

---

Aladin Husić

Druga polovina dvadesetog stoljeća dala je zavidan broj historičara-osmanista koju su obilježili razvoj bosanskohercegovačke (pa i jugoslavenske) historiografije i osmanistike. Svjesni da je nemoguće ovdje uvrstiti sve koji to zaslužuju, istaći ćemo samo ona imena bez čijih rezultata bi kvalitetan studij historije Bosne pa i Jugoistočne Evrope od 15. do 18. stoljeća danas gotovo bio nemoguć, ili, da budemo malo umjereniji, zasigurno znatno siromašniji. Mi ćemo spomenuti sljedeća imena: Hamdija Kreševljaković, Hazim Šabanović, Nedim Filipović, Hamid Hadžibegić, Avdo Sućeska, Mehmed Mujezinović, Branislav Đurđev, Milan Vasić, Ahmed S. Aličić i Ešref Kovačević. Doprinos svakog od njih je ponaosob iznimno vrijedan pažnje. Toj grupi neumornih, vrlo produktivnih stvaralaca pripadao je i Dr. Adem Handžić i njemu, bez ikakve sumnje, pripada mjesto u najelitnijem društvu bosanskohercegovačkih historiografa. Stoga ovdje želimo ukazati na neke značajke njegovog stvaralaštva u našoj historijskoj nauci i doprinos koji je dao na tom planu. Ovdje ćemo dati jedan okvirni pregled kojim će neki aspekti stvaralaštva biti nešto naglašeniji. Razlozi za to su sljedeći: prvo, neke su ocjene podjednako važeće ili primjenjive za cjelokupan opus, a drugo, što će se nekim pojedinačnim pitanjima detaljnije baviti ostale kolege, i najzad što bi to zahtijevalo znatno više prostora.

Prije svega, njegov rad i stvaralaštvo bili su neodvojivo vezani za Orijentalni institut skoro kroz cijeli njegov radni vijek, kako u vrijeme uposlenja, tako i nakon odlaska u mirovinu, što je za njega predstavljalo samo formalnost koja se morala zadovoljiti. Do kraja života on se nije odvajao od Instituta, i skoro do posljednjeg dana bio je u njemu aktivno prisutan. Izuzetak predstavlja kraća pauza u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu, kada je Institut zamijenio IRCICA-om u Istanbulu, gdje je nastavio svoj znanstveni rad.[1]

---

[1] U to vrijeme objavljene su mu: *Studije o Bosni: historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul, 1994.; *Population of Bosnia in the Ottoman Period, a historical Overview*, Istanbul,

Svojim stvaralaštvom on je dao značajan doprinos afirmaciji Orijentalnog instituta u bosanskohercegovačkoj, jugoslavenskoj i svjetskoj nauci. Bio je dio tima koji je stvorio prepoznatljivu, poznatu i priznatu sarajevsku / bosanskohercegovačku školu osmanistike i historiografije osmanskog perioda, na prostoru bivše države (SFRJ), ali i šire, vrlo respektabilnu i izuzetno uvažavanu. Sarađivao je u najpoznatijim i najpriznatijim naučnim časopisima iz ove oblasti. Ovdje ćemo spomenuti samo da je u POF-u objavio (22), GDI-a (3) PII-ju (4) JIČ-u (2) Analima GHb (5) radova.

Analitički promatrano, mogli bismo kazati da je stvaralaštvo Adema Handžića moguće pratiti kroz dugi period, od 1952. do 1998. godine. U znanstvenom životu i radu bio je prisutan skoro pet decenija, preciznije 46 godina. Za to vrijeme aktivno je učestvovao na brojnim međunarodnim i domaćim naučnim skupovima. Rezultat toga jeste veliki broj radova koji su kao saopćenja podnošeni na njima i objavljivani na bosanskom, turskom, njemačkom i engleskom jeziku. Premda je relativno i nije stvarni pokazatelj doprinosa u jednoj oblasti, posebno kada imamo u vidu način na koji je on stvarao, napomenut ćemo da je iza njega ostalo 68 bibliografskih jedinica.[2] Na prvi pogled, ništa neuobičajeno za jednog znanstvenika. No kada se analiziraju radovi i rezultati koje je ostavio iza sebe, posebno njihov volumen i značaj za historijsku nauku, tek tada je moguće sagledati značaj njegovog opusa. Pri vrednovanju se mora imati na umu koliko je truda potrebno za kvalitetnu valorizaciju izvora na kojima je nastajao njegov stvaralački opus – od dobrog poznavanja jezika izvora, zatim paleografije i diplomatike, toponomastike, onomastike, te mnoštva drugih disciplina nužnih za kvalitetno tumačenje povijesti i povijesnih pojava na temelju izvora koji su kroz cjelokupno njegovo stvaralaštvo predstavljali osnovnu bazu iz koje je crpio svoja saznanja. Pri upotrebi tih izvora nužno je paralelno rješavati čitav niz problema iz tih domena. Aktuelnim rječnikom kazano, to je podrazumijevalo multidisciplinarni pristup. Kako su izvori osnova njegove percepcije i tumačenja povijesti, ovdje ćemo kratko ukazati na neke osnovne aktivnosti i rezultate na tom planu.

Ako bismo željeli dati opći okvir njegove djelatnosti, onda možemo kazati da je on raznorodan i višesmjeran. On se kretao od prikupljanja arhivske građe osmanskog perioda po inozemnim arhivima, u čemu je također dao značajan doprinos, pa do njenog proučavanja, obrade i publikovanja. Uz sve ovdje navedeno, važno je istaći da se Adem Handžić bavio i teorijskim problemima i traganjem za kvalitetnim metodološkim rješenjima kod publikovanja izvora, što je predstavlja-

---

1994.; *A Survey of islamic cultural monuments until the end of the 19th. Century in Bosnia*, Istanbul 1996.

[2] Postoje dvije bibliografije radova Adema Handžića, od kojih je jedna raspoređena tematski a druga prema hronološkom redoslijedu. Prva je objavljena u *Studije o Bosni*, 1994. godine, i sadrži 52 bibliografske jedinice, a druga nakon njegove smrti sa 68 bibliografskih jedinica. Obje će morati pretrpjeti izvjesnu doradu. Prva, jer je nekompletna, a i u drugoj treba izvršiti neke korekcije pa i djelimičnu dopunu. Vidi: *Studije o Bosni: historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul, 1994., str. 305-310, i Mubera Bavčić, *Bibliografija radova dr. Adema Handžića*, *POF* 47-48/1997-98., str. 191-199.

lo veliki problem u jugoslavenskoj / bosanskohercegovačkoj osmanistici.[3] Osim toga, bio je rukovodilac u vrlo značajnim poduhvatima izdavanja izvora kakav je, naprimjer, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, bez čijeg stručnog znanja i iskustva ovaj projekt ne bi imao dostignuti kvalitet. Tragao je i pronalazio kompromis koji se morao praviti između poželjnog i mogućeg, koji je uvijek bio prisutan.

Obrada i izdavanje izvora je težak, mukotrpan i zahtjevan posao koji traži godine napornog rada. Handžić je, kao rijetko koji historičar-osmanista, osim velikog broja pojedinačnih dokumenata i drugih izvora manjeg obima, ostavio snažan pečat i veliki trag na tom planu. Sam, ili u saradnji sa drugim osmanistima, radio je na obradi i publikovanju vrlo značajnih i voluminoznih izvora kao što su: *Oblast Brankovića*, *Dva popisa Zvorničkog sandžaka* i *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*[4]. Rijetki su oni historičari-osmanisti koji se po učinku te vrste mogu staviti u istu ravan. Izvori na čijoj obradi je radio, od njihovog pojavljivanja do danas, neprekidno su predmet interesiranja i koriste su u mnogobrojnim studijama i istraživačkim poduhvatima iz različitih oblasti. Dovoljno je kazati da je na temelju publikovanog izvora *Oblast Brankovića* prije izvjesnog vremena u Beogradu objavljena studija volumena 800 stranica.[5] Na temelju ovih i brojnih drugih izvora nastajao je Handžićev širok i tematski raznovrstan stvaralački opus, a rezultat takvog rada su studije bez kojih bi danas bilo nemoguće sagledati važne povijesne probleme osmanskog razdoblja, prije svega Bosne, ali i drugih područja.

Mi ćemo ovdje dati uopćenu i grubu tematsku klasifikaciju problema koje je otvarao i aktuelizirao i gdje je ostavio zapažene rezultate. Tek nakon toga bit će moguće vrednovati njegov sveukupni doprinos historijskoj nauci. Pri općoj ocjeni mogli bismo kazati da se on različitim intenzitetom, ali podjednako uspješno i vrlo produktivno, bavio temama političke, ekonomske, demografske, konfesionalne, urbane, vojne i društvene naravi u historiji Bosne. Ako bismo željeli praviti nešto precizniju tematsku klasifikaciju radova, studija ili pitanja kojima se bavio u svom naučno-istraživačkom radu, onda bismo ih mogli podijeliti na sljedeće cjeline:

– Prijevodi izvora i dokumenata;
– Pitanja vojne naravi: – krajina, utvrđeni gradovi;
– Rudarstvo i rudarska problematika;

---

[3] Adem Handžić, *Problematika sakupljanja i izdavanja turskih istorijskih izvora u radu Orijentalnog instituta*, *POF* XX-XXI/1970.–1971., Sarajevo 1974., 213-221. (Ovo predstavlja njegovo izlaganje na Savjetovanju o sakupljanju i izdavanju osmanskih izvora za istoriju naroda Jugoslavije održano u ANUBiH, u Sarajevu 5. oktobra 1968. godine.)

[4] (Adem Handžić, Hamid Hažibegić, Ešref Kovačević, *Oblast Brankovića – Opširni katastarski popis iz 1455. godine /Defter-i vilayet- Vlk/* Orijentalni institut, Sarajevo 1972.; *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533.),* ANU BiH i SANU, Građa knj. XXVI, Odjeljenje društvenih nauka knj. 22, Sarajevo 1986.; *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine,* Obradio: Adem Handžić, I/1 i I/2, Bošnjački institut Zürich – Odjel Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000.)

[5] Miloš Macura, *Naselja i stanovništvo oblasti Brankovića 1455. godine,* SANU – "Službeni glasnik", Demografski zbornik, Knj. VI, Beograd, 2001.

– Postanak, razvitak i urbanizacija gradova u Bosni;
– Demografija, migracije, struktura stanovništva (društvena, konfesionalna);
– Vakuf ili vakufi i njihova uloga u razvitku i urbanizaciji gradova;
– Pitanja širenja islama.

Svakom od istaknutih problema Adem Handžić je posvetio po nekoliko svojih članaka, rasprava i studija, i to vrlo temeljito, na način koji je podrazumijevao visok i odgovoran naučni pristup, utemeljen prvenstveno na prvorazrednim historijskim izvorima.

Za razliku od mnogih drugih historičara čiji se stvaralački opus nerijetko kretao u općejugoslavenskim okvirima, dakle, teritorijalno izlazio izvan granica Bosne i Hercegovine, znanstveni rad Adema Handžića mogao bi se, doduše uvjetovano, u teritorijalnom smislu ograničiti na prostor Bosne. Premda ni sam nije ostajao isključivo vezan za to podneblje i povremeno je izlazio iz tog teritorijalnog okvira, pretežan dio njegovog stvaralaštva ipak je ograničen na sjeveroistočnu Bosnu, odnosno Bosanski, Zvornički sandžak. U radovima Adema Handžića uočljiva je još jedna karakteristika, a to je vremenski okvir 15. i 16. stoljeće, na koji se odnosi najveći broj njegovih radova. Dakako, bilo bi pogrešno svesti ih isključivo na taj period, ali je on naglašen i dominantan. Na taj način on je udovoljio dvjema važnim potrebama: da se pozabavi ne samo neispitanim bosanskim prostorom, nego i vrlo važnim i osjetljivim periodom u historiji Bosne, do tada potpuno neistraženim.

Premda je nezahvalno i teško klasificirati njegov sveukupni stvaralački opus, ipak bih izdvojio one radove koji su prepoznatljivi i koji čine fundament, ne samo njegovog stvaralaštva nego su podjednako važni za cjelokupnu bosanskohercegovačku historiografiju. To su studije *Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša* (1955.)[6] i *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku* (1975.).[7] Osim toga što se nameću svojim značajem i doprinosom za historijsku nauku, važne su i po drugim osnovama. One predstavljaju svojevrsne međaše njegovog stvaralaštva. Prvom je najavio svoj ulazak u krug vrsnih znalaca i neumornih istraživača naše povijesti, a druga, bez imalo dvojbe, predstavlja krunu njegovih višedecenijskih istraživačkih napora.

Studijom o Hekim-oglu Ali-paši, on je dao potpuno novo tumačenje jednog od najznačajnijih događaja za povijest Bosne od Karlovačkog mira (1699.) do austrougarske okupacije 1878. godine, iz jednog novog ugla promatranja. Njime je rasvijetlio, ne samo taj događaj kao povijesnu pojavu, nego je, što je posebno značajno, ukazao na ulogu i značaj Bosne u borbi za vlastitu opstojnost pa i za produženje trajanja vladavine Osmanskog carstva na Balkanu. Ono što je nužno istaći u vezi sa ovom studijom jeste da on taj događaj promatra iz više perspektiva, osmanske i austrijske, ali i bosanske. U svom pristupu on je, dakle, koristio relevantne izvore i literaturu njemačkog i osmanskog govornog područja, ali i bosanske izvore različite vrijednosti. Time je dao jednu širinu, sučeljavajući različite perspektive i u naučnom smislu postigao prvorazredni rezultat. Sa koliko istraživačke radoznalosti je prilazio radu govori činjenica da je pri izradi te studije konsultirao i diplomske radove sa Univerziteta u Istanbulu, relevantne za tu temu, ne bi li došao do podatka ili izvora više, ali mu isto tako nisu promicali ni pojedinačni dokumenti za kojima je tragao u arhivima bosanskohercegovačkog susjedstva, kao što je npr., Zadarski arhiv. Potvrda kvalitete i značaja te studije stigla je iste godine objavljivanjem odrednice "Ali-paša Hekim-oglu", koju je napisao za *Enciklopediju Jugoslavije*.[8] Teško je zamisliti bolje priznanje jednom znanstvenom radniku na početku njegove karijere u vrijeme kada je već postojao određen broj vrlo afirmiranih historičara.

---

[6] Adem Handžić, *Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša*, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom,* V/1954-55., Sarajevo, 1955., 135-180; objavljeno i u: Adem Handžić, *Studije o Bosni*, 253-303.

[7] Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975.

Krunu njegovog stvaralaštva, kako po obimu tako i po pristupu i značaju, bez ikakve sumnje predstavlja monografija *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*. Njome je Handžić udario snažan pečat i neizbrisiv trag u bh. historiografiji i osmanistici. Iako svojim naslovom asocira na znatno uže okvire, studija nadilazi istaknuti tematski okvir. Tuzla predstavlja srž toga rada, ali je u njoj Handžić dao pregled povijesnih i kulturnih gibanja cjelokupnog Zvorničkog sandžaka. Premda nije nikakva novina, Handžić je, kao uostalom i u drugim svojim radovima, svoj rad bazirao na neobjavljenim historijskim izvorima osmanske provenijencije. Osom izravne znanstvene koristi, ta studija ima još jedan značaj. Kroz ovaj rad on ukazuje na nove, do tada nepoznate izvore, ali i pravce kojima treba ići u potrazi za njima. Jednostavno, pored ostalog, ona predstavlja i svojevrstan sumarni katalog izvora za historiju toga područja. Broj korištenih izvora, kao i sam sadržaj, nastao na temelju istih, dao je rezultat koji je tu studiju učinio do sada nenadmašnom. Teško će biti ponuditi bilo što značajnije novo iz povijesti Tuzle 15. i 16. stoljeća. Kroz taj rad Handžić je iskazao do kojih granica seže istraživačka znatiželja i izdržljivost te do kako impozantnih rezultata je moguće doći.

Tom studijom Handžić je aktuelizirao niz pitanja čitave jedne oblasti (Zvorničkog sandžaka), administrativne, vojne, demografske, konfesionalne, ekonomske, urbane naravi, od uspostave osmanske vlasti do kraja 16. stoljeća. Naravno, sva pitanja nisu dobila isti prostor, tek onoliko koliko je bilo neophodno da se odgovori na osnovni zahtjev i postavljeni cilj. Najzad, autorov interes bio je Tuzla i okolica, ali da bi se mogao sagledati cjelokupni kontekst, on ju je promatrao u mozaiku Zvorničkog sandžaka.

Zahvaljujući tome, taj region postao je do danas najcjelovitije istražen i najkvalitetnije predstavljeni region, kada govorimo o historiji Bosne u 15. i 16. stoljeću.

Premda je moguće svrstati u isti tematski okvir kao što je njegova studija o Tuzli, dakle problematika gradova, Handžić je dao značajan doprinos proučavanju postanka i urbanog razvitka brojnih drugih gradskih naselja, u, ili izvan navedenog šireg regionalnog područja Tuzle. Kroz svoje radove on je definirao način nastanka pojedinih gradskih naselja, ukazao na ulogu i značaj određenih faktora koji su doprinosili postanku ili razvitku gradova, od države koja je, direktno ili indirektno, podsticala i utjecala na njihov postanak i razvitak, do drugih faktora privredne, administrativne, prometne (geografske) pa i pravne naravi; zatim je razmatrao ulogu grupa (derviša), vakufa i pojedinaca – vakifa, koji su svojim zadužbinama udarali temelje novim gradskim naseljima, ali i davali snažan impuls razvoju već postojećih, zatečenih naselja. Strpljivim i istrajnim radom, riješio je pitanja postanka i razvitka značajnog broja gradskih naselja u Bosni kao što su: Gornji Vakuf, Donji Vakuf, Skender-Vakuf, Varcar-Vakuf, Kulen-Vakuf (Džisri Kebir) Skucani-Vakuf, Sanski Most (Dičevo kasaba Vakuf, Džisri Sana), Prusac, Oborci, Bijeljina, Zvornik, Derventa, Novi na Savi i Šabac. On je objasnio osnovne principe na kojima su se gradovi razvijali ekonomski, urbano i na kojima su funkcionirali. Značaj tih radova je u tome što je on postavio teze koje bi se mogle sažeti u sljedećem: stvarni i urbani razvitak gradova u Bosni počinje s osmanskom vlašću, a na razvoj gradova utjecali su brojni faktori administrativne i ekonomske naravi, geografsko-strateški, te pravni položaj gradova (i stanovništva u njima) koji su stjecanjem statusa gradskog naselja-kasabe dobijali pravno povoljniji položaj (oslobađani od rajinskih i vanrednih nameta). To je, uz ekonomske razloge i naročito zanatsku djelatnost, grad činilo privlačnim i davalo impuls migracionim procesima u smjeru selo-grad, posebno u lokalnim relacijama. S tim u vezi, ukazao je potpunu autohtonost gradskog stanovništva, što je u ranijoj historiografiji vulgarizirano i potpuno osporavano. On je, jednostavno pratio transformaciju naselja od običnog sela ili malene varoši do urbanog i respektabilnog centra, sa svim funkcijama koje jedan grad ima.[9]

---

[8] *Enciklopedija Jugoslavije*. Tom 1 (A-Bosk), Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb 1955., 67.

Još jedna tema, iako po broju radova ne toliko obimna, vrijedna je da se istakne sa drugog aspekta. Rudarstvo Bosne nakon 1463. godine bilo je vrlo neistražen problem u našoj historijskoj nauci. Tek rijetki nagovještaji kroz publikovane zakonske odredbe, nagovještavali su još uvijek živu rudarsku aktivnost tokom 15. i 16. stoljeća. Monografijom ili, bolje rečeno, radom na tom istraživačkom zadatku Handžić je rasvijetlio mnoga pitanja o rudarstvu (solarstvu) Tuzle, a nešto kasnije, strpljivo sakupljajući razasute sitne podatke po različitim izvorima, Handžić je pratio tu djelatnost i u drugim poznatim bosanskim centrima, obuhvativši prostor srednjobosanskog i istočnobosanskog srednjovjekovnog rudarskog bazena. I pored znakovite stagnacije, i ne baš povoljnog položaja rudarstva potvrđen je kontinuitet te djelatnosti u ranijim rudarskim centrima. Uporedo s tim, on prati i sudbinu i demografski razvitak rudarskih naselja i trgova.

Ovdje se nećemo osvrtati na neke sintetske radove poput *Stanovništvo u Bosni u osmanskom periodu* ili *Spomenici islamske kulture do kraja 19. stoljeća u Bo-*

---

[9] Adem Handžić, *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću – Uloga države i vakufa*, *POF* XXV, Sarajevo, 1975.; 133-169; Adem Handžić, *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću – Uloga države i vakufa*, *Studije o Bosni: historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul, 1994., 111-140.

sni.[10] Njih je malo, iz prostog razloga što glavninu njegovog opusa predstavljaju istraživanja, zasnovana na arhivskim izvorima. I pored toga, spomenuti radovi imaju svoje mjesto u našoj povijesnoj nauci.

Ako bismo željeli sumirati i dati opću ocjenu njegovog stvaralaštva, moglo bi se kazati da je izučavao one događaje, pojave i procese koji su imali snažan i dugotrajan odraz, ostavili neizbrisiv trag u povijesti Bosne, posebno: širenje islama, vakuf i urbanizacija. Te su pojave historiji Bosne dale jedan potpuno novi povijesni tok, jedan kulturološki i civilizacijski kvalitet više. Handžić se kretao upravo tim nepoznatim i neistraženim poljima i na taj način, sa još nekim historičarima-osmanistima, tim pitanjima udarao temelje u bosanskohercegovačkoj historiografiji i povijesnoj nauci. On je, dakle, ulazio u ona pitanja koja su se pokazala kao ključna za povijesni, kulturni, pa i etnički identitet Bosne.

Stoga su Handžićevi rezultati na tom planu neprocjenjivi i teško dostižni. Svi njegovi radovi izdržali su stroge kriterije historijske kritike i kritičkog suda, barem kada je riječ o istinskim kritičkim pristupima, a ne egzibicionizmu, bolje reći, kvazinaučnom pristupu povremeno prisutnom na južnoslavenskim prostorima, posebno onom nastrojenom izrazito antibosanski. Stoga će ga škola SANU i neki njeni vjerni sljedbenici etiketirati kao "muslimanskog" i "etabliranog" historičara koji je imao zadatak stvarati dirigiranu i plansku historiografiju koja je, tobože, imala zadaću tragati za "nepostojećim bosanskim i bošnjačkim povijesnim identitetom i korijenima". Takvi ovdje nisu vrijedni spomena, jer ne razlikuju ni ličnosti, a kamoli da se potrude da proniknu u suštinu njegovog stvaralaštva. Tako se desilo da isti u svojim navodnim kritikama, ne razlikuju Adema Handžića od njegovog prezimenjaka Mehmeda Handžića. Svaki daljnji osvrt na to je suvišan.

U svom radu i stvaralaštvu dr. Handžić je izgradio jedan autentičan, osebujan i prepoznatljiv stil i metodu čije su osnovne odlike dokumentiranost i analitičnost. On nije bio sklon spekulativno-filozofskom tumačenju povijesti i povijesnih procesa. To, ipak, nikako ne umanjuje značaj vrlo vrijednih naučnih rezultata koje je postigao. Jedno je sigurno; doprinos koji je dao na tom planu svrstava ga u vodeće bosanske i jugoslavenske osmaniste i historičare osmanskog perioda.

---

[10] Adem Handžić*, Population of Bosnia in the Ottoman Period – A Historical Overview*, Istanbul, 1994.; Zatim: *A Survey of Islamic Cultural Monuments until the end of the 19th. Century in Bosnia*, Istanbul, 1996.

Doprinos dr. Adema Handžića istraživanju historijske demografije Bosne i Hercegovine

---

Ramiza Smajić

Ljudi koji su nečim odskočili iznad nivoa prosječnog uvijek će iza sebe imati dvije vrste neobjektivnih kritičara: jedni će pretjerivati u pozitivnim ocjenama, a drugi će uvijek naći neki propust zbog kojeg će minimizirati sve ono šta je autor uradio i zašta ima posebne zasluge. Suvišno je naglašavati da je istina u zlatnoj sredini, objektivnom posmatranju i prosuđivanju. Ovo treba imati na umu i pri pristupanju ocjeni rada rahmetli Adema Handžića. Mi ćemo se pozabaviti njegovim doprinosom istraživanju historijske demografije, koji je učinio, bilo direktno, pišući radove sa temama iz te oblasti, ili indirektno, vodeći druge istraživače u tom pravcu.

Moderna historijska nauka svih razvijenijih zemalja u svijetu pokušava da se obogati putem historijske demografije i među naučnicima se obično zaključuje da je historijska demografija naučna disciplina koja nastaje kao rezultat zasićenošću klasičnim metodama u historijskoj nauci. Osnovni zadatak historijske demografije jeste ispitivanje totalnog stanovništva u određenom vremenu. Na to se nadovezuju analize i ispitivanje uvjetovanosti historijskog procesa demografskim razvojem. Jednostavnim jezikom rečeno, zadaćom historijske demografije, između ostalog, smatra se:

- pronaći koliko je bilo ljudi u određeno vrijeme ili na određenom mjestu;
- gdje su živjeli;
- kako im je bilo organizirano domaćinstvo;
- kada su se ženili;
- koliko su imali djece;
- šta su radili i kako su lahko mijenjali zanimanje;
- kako je to sve izgledalo u gradskom, a kako u seoskom okruženju;
- kakav je bio životni standard, obrazovni nivo, itd. itd...

dakle, niz pitanja čijim se odgovorima dolazi do rafinirane analize uvjeta života, oscilacije rasta i opadanja stanovništva, političke i društvene promjene u prošlosti određenog naroda.

Tehnika ispitivanja stanovništva nije ujednačena i tu počinje da zakazuje mogućnost ustanovljavanja jednoobrazne metodologije. Metodologija istraživanja u historiografiji u većini slučajeva ima na raspolaganju narativne izvore, dok historijska demografija ima statističke.

Na prvom mjestu su popisi stanovništva koje je u raznim oblicima vršila država, poreski spiskovi i matične knjige. Dok se u zapadnoevropskim zemljama rekonstrukcija historije stanovništva radi uglavnom po parohijskim knjigama, na našim prostorima su najznačajniji osmanski katastarski defteri. Oni su, ustvari, nezamjenjivo sredstvo za ispitivanje historije stanovništva u pojedinim oblastima.

Svjesno ćemo ovdje učiniti digresiju i podsjetiti na još jedno redovno metodološko pitanje koje se nameće istraživačima, ne samo historijske demografije nego i historije osmanskog perioda Bosne i Hercegovine u cjelini. To je ono stalno prisutno pitanje općeg i posebnog u historiji BiH unutar Osmanskog carstva. Naši prostori su sastavni dio *Devlet-i Ālijje-i Osmānijje* ("Uzvišene osmanske države") i pred istraživača se uvijek paralelno postavljaju dvije obaveze: s jedne strane, želi i treba oslikati individualiziranu formu društvenih, ekonomskih, političkih, kulturnih procesa u samoj Bosni, a s druge, to treba sagledati sa cjelinom ustrojstva i razvoja države, sultanata čiji je sastavni dio bila.

Za historijsku demografiju, uopće, kaže se da je skup zanat, jer je za obradu njenih pojedinih segmenata neophodan timski rad i podjela zadataka po tematskim oblastima. Međutim, usud profesionalne generacije dr. Adema Handžića učinio je to da se ovakvi stručnjaci prilagođavaju izučavanju i u oblasti historijske demografije, uporedo sa istraživačkim zahvatima i u brojnim drugim oblastima.

Pomanjkanje izvora ograničavalo je historičare osmanskog perioda u demografskim istraživanjima. Ademu Handžiću pripada zasluga svih onih historičara koji su, da bi se bavili dalje svojim oblastima interesiranja, morali pripremiti ono što je kod nas konstantno zapostavljano – objavljivanje izvora.[1] Brojni najvredniji izvori bili su razbacani po arhivima širom svijeta. Približavanje ovih izvora, ne samo sebi nego i širem krugu zainteresiranih, na radu Adema Handžića ostavilo je pečat – poslužit ćemo se frazom koja to u osnovi nije svojevrsne demokratizacije nauke.

Osmanski period historije svih južnoslavenskih naroda, ne samo naroda BiH, najmanje je bio izučavan, što je utjecalo na nepoznavanje i pogrešan prilaz čak i osnovnim problemima naše historije. Oblasti od posebnog interesa za historijsku demografiju su: stanovništvo gradova, poljoprivrednih i stočarskih oblasti, društvena organizacija, migracije itd.

---

[1] Duži je niz građe koju je u dijelovima ili kompletno, koautorski ili autorski priredio dr. Handžić. S obzirom na to da su pojedini izlagači na ovom skupu pripremili radove sa akcentom na tom istraživačkom terenu Adema Handžića mi ćemo izdvojiti samo neke jedinice: *Oblast Brankovića: opširni katastarski popis iz 1455. godine*. / Priredili: Hamid Hadžibegić, Adem Handžić i Ešref Kovačević. Sarajevo: Orijentalni institut, 1972. (*Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia*; t. 3. Ser. 2, Defteri, knj. 2); *Dva prva popisa Zvorničkog Sandžaka* (iz 1519. i 1533. godine). / Dešifrovao, preveo i obradio: Adem Handžić. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1986. (*Građa*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Srpska akademija nauka i umetnosti, knj. 26; Odeljenje društvenih nauka, knj. 22); *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*. / priredili Adem Handžić, Snježana Buzov i Amina Kupusović. Bošnjački institut – Zürich, 2000.

Defteri su dragocjeni izvori za demografska pitanja, za brojna pitanja iz društvene historije, za proučavanje vjerskih prilika i međukonfesionalnih odnosa, kao i cijeli niz drugih pitanja. S obzirom na to da defteri ne bacaju svjetlo samo na zatečeno stanje nego i na ranije prilike, Adem Handžić ima zasluge i za nova saznanja iz ekonomske i društvene historije srednjeg vijeka.

Sa pouzdanijom građom u rukama, Adem Handžić spada među malobrojne koji su pitanje širenja islama u pojedinim krajevima Bosne počeli da prate u daleko većoj konkretnosti, tražeći u toj pojavi razloge drukčije od onih koji su se u njihovo vrijeme navodili.

Sudeći prema naslovima priloženim u programu ovog skupa, o ovome će govoriti kolege, a mi ćemo samo podvući da je Adem Handžić, istražujući širenje islama, posebno u sjeveroistočnoj Bosni, započeo prikazom stanja konfesionalne strukture prije dolaska Osmanlija. Uvidom u izvore u vezi sa tim područjem došao je do zaključka da su u to doba u Podrinju živjeli izmiješano katolici, pravoslavni i pripadnici Bosanske crkve, dok su zapadnije od Drine živjeli izmiješano zajedno pripadnici Bosanske crkve i katolici, među kojima se nalazio znatan broj svježe pokatoličenih bogumila. Kako je dolazak Osmanlija uzrokovao da iz tih krajeva ode znatan broj katolika sa franjevcima preko Save, tu su naseljavani vlasi sa područja Hercegovine, Crne Gore, Srbije. Na taj način je došlo do izmjene ranije etničke strukture, pa se tu na jednom prostoru nalaze katolici, pravoslavni stočari, muslimansko stanovništvo koje je čak imalo ponegdje i status tipičan za vlahe-filuridžije, potom stari i kripto-pripadnici Bosanske crkve (koje, doduše, Adem Handžić naziva bogumilima i kriptobogumilima, što je terminološki upitno i daje mogućnost za dalje istraživanje). Proces širenja islama koji je pratio teritorijalizaciju na tom području najintenzivniji je bio u drugoj polovici 16. stoljeća, a prema dr. Handžiću, u tim krajevima je do polovine 16. stoljeća na islam prešlo gotovo 40% stanovništva.[2]

Svako istraživanje širenja islama stvara potrebu istraživanja problema migracionih kretanja koja na brojnim prostorima, a ni Bosna nije izuzetak, potpuno mijenjaju sliku njihovog etničkog sastava. Pomjeranja domaćeg stanovništva pred Osmanlijama, naseljavanje vlaha, znatan priliv u gradove stanovništva sa sela, među kojima je bilo mnogo nomada (hajmana), sve su to vrste migracionih kretanja koja su našla mjesto u Handžićevom radu,[3] ali moramo naglasiti da niko još nije uradio kompleksniju obradu migracija, vremenski i prostorno.[4] Na ovom trusnom balkanskom prostoru teško je naći narod koji ne baštini neko migrantsko iskustvo. Historijski značaj migracija nije samo u tome što su utjecale na formiranje etničke strukture na određenom prostoru nego i u tome što ima toliko puno nepoznatih i neotkrivenih demografskih (u cjelini) pojava i procesa, a što ostaje u zadatak da mi dalje radimo.

---

[2] Adem Handžić, Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku, *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 4, Beograd, 1969, 31-37; Isti, Islamizacija u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku, *Prilozi za orijentalnu filologiju,* XVI-XVII/1966-67, Sarajevo, 1970; Isti, Tuzla i njena okolina u XVI vijeku, Sarajevo, 1975; Isti, O društvenoj strukturi stanovništva u Bosni početkom XVII stoljeća, *Stopanskite, socijalnite i etničkite promeni na teritorijata na Jugoslavija i Čehoslovačka od XVI do sredinata na XVIII vek*. Skopje: Institut za nacionalna istorija, 1986, 163-181; Isti, Population of Bosnia in the Ottoman period : a historical overview; Istanbul : Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 1994; Isti, Konfesionalni sastav stanovništva u Bosni i Hercegovini u prvim stoljećima osmanske vladavine. *POF*, 42-43/1992–93., Sarajevo, 1995, str. 119-153.

Dugo vremena je dr. Handžić bio skoro jedini koji je kod nas izučavao nastanak i razvoj nekih gradova u istočnoj i sjeveroistočnoj Bosni na osnovu katastarskih popisa i dotadašnjih naučnih rezultata. O ovom segmentu njegovog rada na današnjem skupu čut ćemo detaljnije od kolegice Čar-Drnda. Mi ćemo samo sumirati rezultate dugogodišnjih istraživanja dr. Handžića prema kojima:

- Osmanlije na prostoru Bosne zatiču malobrojna varoška naselja, pretežno tvrđavska podgrađa;
- osmanski gradovi orijentalno-islamskog karaktera urbano se oslanjaju na te varoši;
- jedan broj gradova nastaje kao važni punktovi geografsko-strateškim i privrednim pravcima, pri čemu se znatan broj tih gradova razvija iz sitnih trgova ili se formira posve iz novih temelja;
- oslobođenje (muafijet) gradskog stanovništva od rajinskih i drugih nameta, kao i vakufi kod stvaranja urbanog kostura, dva su značajna faktora koja su utjecala na nastanak i razvoj gradova.

Ovdje ćemo podvući Handžićevu karakterizaciju institucije i značaja vakufa – da je on, zbog samog položaja Bosne kao serhata Osmanskog carstva, ustvari, bio strategijski, komunikacijski i privredno angažiran od same države. Znači, nije tu bilo stihijskog nego itekako promišljenog razvoja.

Već smo spominjali da je Adem Handžić posvetio pažnju prilivu u gradove stanovništva sa sela među kojima je bilo dosta nomada, hajmana. On je zaključio da su neki manji gradovi (Varcar-Vakuf, Derventa, Velika, Glasinac, Kotorsko) nastali gotovo isključivo doseljavanjem hajmana, te konkretnim navođenjem udjela među gradskim muslimanskim stanovništvom dopunio ranije ukazivanje naučnika poput Hazima Šabanovića na značaj gulama, oslobođenih robova, u cjelokupnoj demografskoj strukturi.[5]

---

[3] Nav. djela.

[4] Pozitivan korak u tom smjeru je skup održan u Sarajevu, 26. i 27 oktobra 1989. godine, u organizaciji Instituta za istoriju u Sarajevu i Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa u Sarajevu. Na osnovu priloženih izlaganja i diskusija objavljen je zbornik: *Migracije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1990.

[5] Adem Handžić, *Bosanske solane u XVI I XVII vijeku*, Članci i građa III, Zavičajni muzej Tuzla, Tuzla, 1959., 67-112; Isti, *Uvoz soli u Bosnu u XVI vijeku*, *POF*, X-XI, Sarajevo, 1960.-61., 113-148; Isti, *Prilozi istoriji starih gradova u Bosanskoj i Slavonskoj krajini pred kraj XVI vijeka*, *Godišnjak Društva istoričara BiH*, XIII, Sarajevo, 1962., str. 327-329; Isti, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975.; Isti, *Postanak i razvitak Bijeljine u XVI stoljeću*, *POF* XII-XIII, 1965., str. 45-74; Isti, Zvornik u drugoj polovini XV i XVI vijeka, GDI BiH, XVII,

U svojoj osobi, djelu i djelovanju, Adem Handžić je ravnomjerno objedinjavao i izražavao razine bosanskohercegovačkog naučnika svog doba. Stoga, kad god ocjenjujemo njegove onovremene radove iz današnje perspektive, valja imati na umu kakva je atmosfera vladala u naučnim krugovima. Tek tada se može shvatiti autorovo sazrijevanje na terminološkom planu, pojmovnom, pa čak i procesualno, čime se opravdava primjetna neujednačenost u njegovim ranijim i kasnijim radovima.

Niz je stvari koje nisu našle mjesta u dosadašnjim istraživanjima historijske demografije osmanskog perioda. Izdvojit ćemo samo problem kuge i drugih epidemija koje su obrađivane sitnijim radovima, ali nikad nije u potpunosti istaknut njihov vanredan značaj za demografske promjene, posebno na bosanskom prostoru. One su, međutim, napravile čudo u narodu: s jedne strane uvjetovale nestanak, pomor jednih etnosa, s druge, otvorile put uplivu drugih, stranih koji će u narednim stoljećima postati domaći, i tako ciklično. Smrtnost u epidemijama, jednako kao i podaci o broju vojnika u jednom narodu, natpisi na grobovima, popis napuštenih sela, potrošnja hrane na određenom području i sl., spadaju u brojne i različite tehnike demografskih istraživanja, procjenjivanja stanovništva tumačenjem izvora posredne vrste.

No, kad su u pitanju neki od doprinosa Adema Handžića u ovoj oblasti, zaključit ćemo ono najvažnije: njegovo djelo je i danas jednako aktuelno, koliko i u vrijeme kad je nastajalo. Već duže vrijeme, a posebno u ovim posljednjim, historijski "osviještenim" vremenima, i nakon tolikih rasprava i javno iznesenih stavova na naučnoj i popularnoj razini, recimo, o imenovanju i konfesiji stanovništva BiH u prvom periodu nakon osvajanja od Osmanlija, našem čovjeku se do dana današnjeg mora objašnjavati zašto se Bošnjaci imenuju kao Bošnjaci, ko su Turci u Bosni, ko su krstjani u odnosu na kršćane, gebrane ili kafire i da, uostalom, citirat ću Cvijića, "nikakva studija o čoveku i etničkim grupama ne može se korisno preduzeti bez prethodnog poznavanja porekla stanovništva".[6]

U skladu sa rečenim, smatramo neophodnim da se rezultati akumulirani u radovima dr. Handžića i prodori koje je evidentno učinio iskoriste za dalju rekonstrukciju ne samo segmenta o kojem smo mi govorili nego tokova historijskih zbivanja u cjelini. Tek njihovim sumiranjem i ocjenjivanjem složenijom metodologijom dobit ćemo potpuniju sliku historijskih zbivanja i historiografije.

Sarajevo, 1970., 141-196; Isti, *Postanak i razvitak Dervente u XVI stoljeću*, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, knj. 10/2 za 1975. god.; Isti, *Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku*, *JIČ*, 1-2, Beograd, 1974., str. 60-69; Isti, *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni i Hercegovini u XVI vijeku*, *POF*, XXV, Sarajevo, 1975., str. 115-133; Rudarstvo i rudarski trgovi u Bosni u drugoj polovini XV vijeka, *Radovi Muzeja grada Zenice*, knjiga XV; Isti, *O značaju putova za razvitak gradskih naselja u Bosni u XVI i XVII stoljeću*, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, God. XIII, Sarajevo, 1977., 73-78; Isti, *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the Nineteenth Century in Bosnia.* Istanbul: Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 1996.

[6] Milica Sentić, *Značaj Cvijićevog rada za savremena istraživanja migracija*, *Stanovništvo*, X-XII, Beograd, 1965., str. 241.

Doprinos Adema Handžića izučavanju nastanka i razvoja gradova u Bosni i Hercegovini

---

Hatidža Čar-Drnda

Adem Handžić pripada pionirskoj generaciji bosanskohercegovačkih istraživača, koja je šezdesetih godina prošlog vijeka otkrivala blago osmanskih arhiva. Zajedno sa Nedimom Filipovićem, Hamidom Hadžibegićem, Branislavom Đurđevim, Ešrefom Kovačevićem i Hazimom Šabanovićem pronalazio je izvorni materijal pohranjen u Državnom arhivu u Istanbulu, zatim Tapu ve Kadastro Arşivi u Ankari koji će postati temelj studijama diferenciranih oblasti iz domena političke, privredne i kulturne historije Bosne i Hercegovine u osmanskom periodu. Nakon otkrića ovog izvornog materijala, postalo je jasno da se izučavanjem historije Bosne i Hercegovine, kao i svih onih zemalja koje su nekada činile tkivo osmanske države, neće kompetentno moći baviti niko ko nije u stanju da čita i vrednuje ove izvore. U tom smislu, obrazovana je na Filozofskom fakultetu katedra za izučavanje arapskog, turskog i perzijskog jezika koja je educirala, između ostalog, i stručnjake sposobne da izučavaju ovaj izvorni materijal, kao i kulturnu baštinu Bošnjaka koji su svoja djela pisali na osmanskom jeziku.

Cilj ovoga rada je da ukaže na naučne rezultate i bitne postavke koje je prvi put u historiografiji uspostavio dr. Adem Handžić. Studirajući osmanske izvore, a najvećim dijelom se bavio izučavanjem katastarskih deftera, čijem je izučavanju posvetio svoj radni vijek, dr. Adem Handžić postavio je temelje primarnim historijskim problemima bosanskohercegovačke historije. Tu na prvom mjestu dolazi izučavanje nastanka urbanih naselja i njihov razvoj u urbanom, privrednom, demografskom i kulturnom smislu. Gradovi su u osmanskoj državi bili ogledalo u kojem su se reflektirala sva društveno-politička događanja, pa bavljenje njihovom historijom znači bavljenje i cijelim reprezentativnim sistemom osmanske države. Na osnovu podataka koje su sadržavali sumarni i detaljni popisi koji su se odnosili na teritorij današnje Bosne i Hercegovine, on je ustanovio zakonomjernost u skladu sa kojom su nastajali i dalje se razvijali gradovi, kao koncentracija proizvodnih, duhovnih, kulturnih i političkih centara ovog sistema.

Za razliku od gradova u srednjovjekovnoj Evropi, gdje su gradovi nastajali spontano, kao rezultat proizvodne i klasne diferencijacije, gradovi su u osmanskom društvenom sistemu nastajali svjesnom aktivnošću upravnih slojeva osmanskog društva. Analizirajući podatke iz arhivskih dokumenata, ustanovio je da je u nastanku gradova na terenu Bosne svaka mogućnost spontanog ili stihijskog nastanka gradova bila isključena. Inicijativa je poticala od same države, odnosno od njenih visokih upravnih službenika koji su djelovali u različitim geografskim oblastima. Kada bi upravni službenici osmanske države ustanovili da na određenom geografskom prostoru postoje važni interesi za cjelokupnu državu u strategijskom, privrednom ili komunikacionom smislu, centralna je administracija, na njihov prijedlog, izdavala instrukcije da se tu treba podići naselje. Prateći ovaj proces, Adem Handžić je ustanovio da je prva ćelija u nastanku gradskog naselja bila džamija ili neka druga vjerska institucija. Moćni imperativ države u tom smislu ogledao se i u činjenici da je službenik dobijao od države zemljišni prostor za izgradnju prve gradske ćelije. Inicijativa države ogledala se i u činjenici da su prvi vjerski objekti u naselju najčešće podizani u ime vladajućeg sultana. Uloga države u osmišljenoj izgradnji urbanih naselja ogleda se i u činjenici da su prve gradske kilije značajnijih gradova u Bosni dali izgraditi posredstvom svojih vakufa visoki osmanski službenici. Svoje istraživačke rezultate u vezi sa ovim procesom Adem Handžić je sumirao u radu *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u 16. stoljeću*.[1]

Izučavanjem navedenog izvornog materijala Handžić je ustanovio da su, u skladu sa osmišljeno uspostavljenim zakonitostima, postojali različiti razvojni nivoi, sankcionirani zakonskim odredbama. U skladu sa tim, urbano naselje je moglo biti promovirano u viši razvojni nivo zadovoljenjem određenih uvjeta:

- da naselje ima džamiju u kojoj se, osim dnevnih namaza, održavao namaz petkom i hutba u toku koje se spominjalo ime vladajućeg sultana i obavljala molitva u njegovo ime, zatim da su se održavali namazi u toku bajramskih dana;
- u skladu sa pravilima islamske arhitekture, ukoliko džamija nije imala prostornih i profesionalnih mogućnosti da preuzme na sebe primarnu edukaciju djece, u blizini tog objekta obavezno je morao postojati zaseban objekt za takvu namjenu;
- da naselje ima najmanje jednu mahalu sa stalno nastanjenim muslimanskim stanovništvom;
- da postoji trg na kome se odvijala razmjena proizvodnih dobara.

Gotovo da je redovno u tako strukturiranom naselju postojao i hamam, javno kupatilo, koje je pružalo mogućnost zadovoljenja higijenskih potreba, smještajni objekti za prolaznike, te javni ugostiteljski objekt u vidu zavije ili musafirhane.

Takva urbana struktura naselja omogućavala je njegovim rezidentima aktivno učešće u različitim oblicima javne i privatne djelatnosti, što je u suštini bogatilo urbani sadržaj i otvaralo šire perspektive.

---

[1] Adem Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću (uloga države i vakufa)", *Prilozi za orijentalnu filologiju* (*POF*), sv. XXV, 1975., Sarajevo, 1977., 133-169.

Nakon ispunjenja navedenih uvjeta kadija bi dostavljao predstavku centralnoj administraciji, koja je potom izdavala ferman u formi muaf-name. Tim pravnim aktom naselje je sticalo status kasabe.

Izučavajući historiju nastanka i razvoja gradova, dr. Adem Handžić uočio je da su u razvoju naselja veoma važnu ulogu imale dvije institucije: institucija muafijeta i institucija vakufa.

Prvi je među naučnicima ustanovio da je dodjela muafijeta, odnosno dodjela pravnih povlastica određenim proizvodnim kategorijama jednog grada ili više njih, bila u uskoj korelaciji sa razvojnim nivoom urbanih naselja i da je taj proces bio jedinstven u cijeloj osmanskoj državi, bez obzira na motiv dodjele muafijeta. Tu instituciju Handžić je sistematski i precizno objasnio u radu *Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku*.[2]

Statusom kasabe proizvodne strukture muslimanskog stanovništva zanatskog i trgovačkog sloja nastanjene u mahalama, bile bi oslobođene običajnih i vanrednih poreza (avariz-i divanijje i tekalifi urfijje), uz obrazloženje da ovi stanovnici aktivno učestvuju u odbrani i širenju državnih granica, da obavljaju određene poslove u korist države i slično. Time je gradsko stanovništvo kasaba sticalo status muaf kategorije, a posljedica toga je bio dalji napredak zanatske i trgovačke produktivnosti, te time i privrednog razvoja zemlje. Po svojoj suštini ove zakonske privilegije predstavljale su podsticaj, odnosno forsiranje države u pravcu transformacije privrede od agrarne ka zanatskoj i trgovačkoj. Ove privilegije ne mogu se porediti sa “gradskim slobodama” u Zapadnoj Evropi, jer one ne definiraju ni gradsku samoupravu ni grad kao pravni subjekt, jer se ne odnose na stanovništvo cijelog grada, već samo na određene proizvodne strukture. Međutim, sticanje statusa građanina, neovisnog od bilo kojeg spahije, predstavljalo je značajan motiv seoskom stanovništvu okolice da svoju egzistenciju pronalazi u gradskoj sredini. Posljedica toga je demografski porast koji je bio u uskoj korelaciji sa ranije navedenim zakonitostima. Dolazeći stanovnici postepeno su prihvatali islam i kao vjeru i kao sistem življenja. Time se mijenjala konfesionalna struktura, što je davalo izrazitiju formu gradovima, kao urbanim sredinama islamske fizionomije. Handžić je svoj stav u vezi sa postavljenom hipotezom aplikativno prezentirao u svojim opširnim i pojedinačnim studijama.[3]

Druga institucija koja je odigrala bitnu ulogu u razvoju gradova u osmanskom društvenom sistemu, primijetio je dr. Adem Handžić, jeste institucija vakufa. Država je u principu usredsredila svoje snage na širenje i očuvanje stečenih granica, dok je prosvjetne, komunikacione, privredne, humane i druge potrebe zajednice ostavljala privatnoj inicijativi, stalno je podstičući. Pojedinci su, u ovisnosti od svog socijalnog statusa, posredstvom vakufa podizali prosvjetne, privredne, socijalne i druge utilitarne objekte i na taj način zadovoljavali sve respektirane potrebe zajednice gradskog medija.

---

[2] A. Handžić, “Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku”, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1-2 Beograd, 1974., 60-69.

[3] A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Svjetlost, Sarajevo, 1975.; “Postanak i razvitak Bjeljine u XVI vijeku”, *POF* XII-XIII/1962-63, Sarajevo, 1965., 45-74.; “Zvornik u drugoj polovini XV i XVI vijeku” *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* (GDI), god. XVIII/1968-69., Sarajevo, 1970., 141-196.; “Postanak i razvitak Dervente u XVI stoljeću”, *Prilozi Instituta za istoriju X/II*, Sarajevo, 1974., 111-133.

Etički i moralni kodeksi na kojima je počivala institucija vakufa imali su svoje polazište u islamskoj religiji. Odricanje dobra u korist zajednice imalo je formu društvenog kodeksa koji su slijedili svi materijalno situirani pojedinci osmanskog društva, bez obzira na spol. U tom smislu aktivnu ulogu odigrale su i brojne žene koje su posredstvom svojih vakufa davale doprinos razvoju gradskih naselja i njegove duhovne klime. Iako je vakuf privatna institucija, dr. Handžić je, studirajući izvore osmanskih arhiva, ustanovio da su i prvi vakufski objekti realizirani državnom intencijom. Ustvari, prve vakufe su osnivali visoki osmanski službenici, najčešće porijeklom iz Bosne. Formirajući prvo gradsko jezgro posredstvom svojih vakufa, u formi objekata koji su zadovoljavali vjerske, prosvjetne, privredne, higijenske i druge potrebe zajednice, oni su posredno realizirali državne potrebe.

Kao konsekvenca svega navedenog pojavljuje se inicijativa države izražena u korelaciji sa svim navedenim bitnim faktorima. Dakle, dr. Adem Handžić ustanovio je da je iza kompletnog nastanka i razvoja grada stajala volja državnih snaga koja je od samog početka budno pratila i usmjeravala, iako iz pozadine, sve tokove u gradu. O tome govori i činjenica da je prihode i rashode svih vakufa, u određenim vremenskim intervalima kontrolirao centralni državni službenik – kadija.

U izučavanju gradova i njegove duhovne klime konstatirao je djelotvornost nekih drugih faktora, koji su davali boju i ton gradskom ambijentu. U tom smislu inspirativan je njegov rad o ulozi derviša u formiranju gradskih naselja.[4] Iz historije osmanske države i civilizacije poznato je da su derviški redovi imali aktivnu ulogu u širenju i osiguranju državnih granica. Kako su oni svojom interpretacijom islama, koja je imala pomalo poetsku formu, bili bliže masama od ortodoksnog islama, odigrali su važnu ulogu i u širenju islama i kao vjere i kao sistema življenja. Kada je ta njihova uloga istrošena, oni su postali rasadnici islamske civilizacije. Njihove tekije su bili kulturni i književni centri u koje su svraćali istaknuti književnici i učenjaci toga doba.

Analizirajući izvorne podatke, dr. Adem Handžić je došao, među prvim našim historičarima, do saznanja da su derviši u svim većim gradskim naseljima Bosne imali svoje zavije koje su, između ostalog, djelovale i kao humanitarne institucije. Najvažnija konstatacija koju donosi u vezi sa ulogom derviša jeste činjenica da su oni imali pionirsku ulogu u formiranju nekih gradskih naselja u Bosni. U ovom radu Adem Handžić je samo naglasio dio aktivne uloge derviša u formiranju gradskih naselja, dok je budućim generacijama ostavio razradu daljih teza o njihovoj kulturnoj i humanitarnoj ulozi, te o njihovom djelovanju u procesu oblikovanja svijesti i gradske duhovne atmosfere.

Navedenim naznakama nije iscrpljen doprinos koji je dr. Adem Handžić dao historiografiji gradova u Bosni, ali drugi referati će detaljnije dati njihov prikaz. Tu, prije svega, mislimo na demografiju gradova, zatim konfesionalnu strukturu i privredu.

---

[4] A. Handžić, “O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću”, *POF* XXXI/1982., Sarajevo, 1981., 169-178.

ČETRDESET GODINA OD OBJAVLJIVANJA “DERVIŠA I SMRTI” I “KAMENOG SPAVAČA”
(1966–2006)

Makov i Mešin obrat

Enver Kazaz

Četrdeset godina od objavljivanja *Derviša i smrti* Meše Selimovića i *Kamenog spavača* Maka Dizdara dobar je povod za raspravu o stanju bošnjačkog i bosanskohercegovačkog književnog kanona, principima njihovog izvođenja, kriteriologiji koja je prisutna u njihovoj osnovi, te modelima izvođenja kanonizacije u ovdašnjoj praksi vrednovanja književnosti. I *Derviš* i *Spavač,* prema općoj saglasnosti, uz Skenderove *Sonete I-II,* najbolja djela bošnjačke književnosti, morali bi biti položeni u temelj estetičkih kriterija prema kojima se izvodi kanonizacija. U momentu objavljivanja, danas već daleke 1966. godine, ova djela značila su vrhunac modernizma u bošnjačkoj, a uz Andrićeve romane i pripovijetke i bosanskohercegovačkoj književnosti, ali i na ukupnom južnoslavenskom kulturnom prostoru.

Selimović je u svom djelu sintetizirao iskustva modernističkog romana interliterarne južnoslavenske zajednice, suočio, putem paraboličkih aspekata svoje priče, tadašnje jugoslavensko društvo sa totalitarnom ideološkom i političkom praksom, pokazao nasilje u formiranju pojedinčevog identiteta u kontekstu postničeanske kulture drame ateizacije na Zapadu, ispitao tu kulturu sa stajališta telosa ka kojem je ona upravljena, a njenoj apsurdnosti suprotstavio ideju transcendentalnog statusa pisma u kontekstu svijeta kao egzistencijalnog gubilišta. Istodobno s tim, ovaj romansijer je na planu strukturiranja naracije na bazi svog *antitetičkog mišljenja* u maksimalnoj mjeri dramatizirao i intelektualizirao naraciju.

Na toj osnovi on je pokazao prostor ljudske svijesti i ukupan horizont ljudske psihe kao topos i etičke, i emocionalne, i psihološke, i političke, i ideološke, i metafizičke, dakle, ukupne drame uma, ali i drame ljudske akcije. Njegov roman pripovijeda priču o odisejskom udesu čovjeka zapadnjački shvaćene moderne, koji se našao u poziciji lukačevski shvaćenog *transcendentalnog beskućništva* i stalno promjenjivog identiteta. Antitetičko mišljenje kao osnov *dramatizirane naracije* i *Derviša* i *Tvrđave* omogućilo je Selimoviću zasnivanje bahtinovski shvaćene *polifoničnosti romana.* Ona, međutim, nije u *Dervišu* puka narativna tehnika, već model konstruiranja junakovog sistema mišljenja i dehijerarhizacije društvenog poretka, čime je ovaj romansijer, govoreći iz pozicije čovjeka koji se koprca u prostoru apsurda egzistencije, doveo u pitanje utopijski karakter ne samo totalitarne ideologije nego i ukupne megakulture zapadnocentrične moderne.

To i jesu elementi na osnovu kojih *Derviš* prevladava svaku kulturalnu granicu, izdižući se iz lokalne u prostor univerzalne kulture. Ali, politički aspekti Nurudinove *antitetički utemeljene dramatizirane ispovijesti* o apsurdu i *smrti i života,* prevladavaju i vremenske, a ne samo prostorne granice u kulturi. U današnjem postmodernom bipolarnom svijetu kao konstruktu američke ideološke i svake druge moći, u kojem je američki predsjednik George Bush ideološkom naracijom o globalnoj prijetnji terorizma omogućio promjenama zakona pretvaranje američkog demokratskog društva u društvo špijunaže, ucjene i straha, hvatajući u tu svoju zamku i ukupan međunarodni politički poredak – raspala se posljednja utopijska naracija Zapada, ona o parlamentarnoj demokratiji kao idealu slobode i vrhuncu povijesnog napretka i emancipacije čovječanstva.

Selimović je, ali ne samo on već i niz drugih romansijera, u političkim aspektima svoje parabolično organizirane priče pokazao kroz Nurudinovu dramu raspad svih ideoloških i političkih utopija, te se tim svojim *antiutopijskim duhom* ovaj roman smjestio na granicu između megakulturnih koncepcija moderne i postmoderne. Otud njegova priča nije samo bolna apsurdna ispovijest o totalitarnom poretku komunizma, već simbolička priča o totalitarnoj prirodi svakog oblika ljudskog društva i totalitarnoj sadržini ukupne povijesti. Ta sposobnost *Derviša i smrti* da misli sadržaj ukupnog vremena i čini ovaj roman transkulturalnim estetskim fenomenom.

Na sličan način transkulturalan je i Makov *Kameni spavač.* U svom konstruiranju bosanskohercegovačkog povijesnog identiteta, Mak jeste pošao od tradicije bosanskog srednjovjekovlja i kosmogonije bosanskih krstjana, ali se u ciklusu *Slovo o nebu,* prije svega u pjesmama kao što su *Sunčani hristos, Vrata* itd., to povijesno vrijeme suočilo sa metafizičkim beskrajem, pa *Kameni spavač* jest poezija susreta vremenitog i vječnog, povijesnog i metafizičkog, tradicionalnog i modernog koncepta čovjeka unutar postupka arhaizacije modernih iskustava i modernizacije arhaičnih. Baš onako kako su se, naprimjer, u *Modroj rijeci* susrele politeističke koncepcije smrti sa onim monoteističkim. Pritom je, pokazuje Mak u svojim intertekstualnim obuhvatima ukupne kulture u ovoj pjesmi, monoteizam izdigao u beskraj kosmosa politeističku strogo definiranu prostornost smrti iz različitih mitskih figura podzemnog svijeta. Zato su rijeke *Stiks* i *Leta* postale *modrom rijekom* u kojoj se njenom širinom, dužinom i duljinom sabire ukupan prostor i ukupno vrijeme zagledani, u metafizičku vječnost i kosmičku beskrajnost.

Uronjen u lokalnu historiju, *Kameni spavač* je arhaizacijom modernog i modernizacijom arhaičnog sveljudskog iskustva suočio zapadnu materijalistički koncipiranu kulturu moderne sa nužnošću transcendiranja materijalizma i nužnošću povrataka metafizičkom konceptu mišljenja, što ga je moderna izgubila padom svetih i mitskih jezika u modernistički logocentrizam i prostor političke funkcionalizacije svetog.

Baš kao što je Selimović u *Dervišu* ostvario modernistički koncept metatekstualnosti kroz dramu pisanja kao dramu samospoznavanja stalno promjenjivog Nurudinovog identiteta, i Dizdar je u ciklusu *Slovo o slovu*, pogotovo u pjesmi *bbbb,* samoosvijestio poeziju na bazi modernističke metatekstualnosti, krenuvši od sumnje u *riječ* kao mitsko tvorbeno prapočelo, da bi je iz biblijsko-mitskog vratio u vremenito područje.

Tako se u *Kamenom spavaču* tragizam povijesti, kroz ajnštajnovski shvaćeno ovremenjenje prostora i oprostorenje vremena, pretočio u hajdegerovski shvaćen odnos bitka i vremena, da bi sve to bilo uzdignuto u metafizički beskraj i bezvrijeme, tj. vječnost. Kao što je Selimović na bazi antitetički postuliranog mišljenja dramatizirao Nurudinovu ispovijest s ciljem ostvarivanja polifoničnosti romana, tako je i Dizdar dosegao polijezičku prirodu poezije kombiniranjem različitih funkcionalnih stilova, da bi u konačnici, ukrštajući modernu i tradiciju kao megakulturne koncepte ukrstio i njihove jezike u stalnom kretanju poezije od lokalno povijesnog do univerzalno metafizičkog.

Imajući u vidu da su ovo tek nacrti jednog od niza mogućih čitanja ovih dvaju djela, oba pisca postaju u kontekstu bošnjačke i bosanske literature, u okvirima eliotovski shvaćenog susreta individualnog talenta i tradicije, književni zakonodavci, Selimović u romanu, a Dizdar u poeziji. Oba pisca, također, kako je to napomenuto, matičnu literaturu i kulturu čine transkulturalnim fenomenima, potvrđujući nužnost redefiniranja zapadnocentričnog književnog kanona, pri čemu je centar smješten u visokodiferencirane literature tzv. velikih jezika, a rub je u nediferenciranim literaturama tzv. malih jezika. Konačna posljedica jest uvođenje bošnjačke i bosanskohercegovačke literature i kulture, nakon Andrićevog dobijanja Nobelove nagrade, u poredak zapadnocentričnog književnog kanona. To znači da su sa Selimovićem i Makom, a poslije i sa Skenderovim sonetima, bošnjačka i bosanska književnost modernizma nakon Andrićeve nagrade prešle iz statusa lokalnih u područje globalno važnih kulturnih fenomena. Na planu bošnjačkog i bosanskohercegovačkog književnog konteksta to je značilo postavljanje novih, globalno relevantnih estetskih standarda.

Oba djela, međutim, svojim značajem nisu ostala samo u domenu književnosti, nego se njihov utjecaj prenosi i na cjelinu kulturnih praksi, ali i drugih društvenih diskursa. Zato i *Derviš i smrt* i *Kameni spavač* vrše presudan utjecaj kako na kulturni bošnjački i bosanskohercegovački identitet, tako i na druge identitarne prakse u BiH, i onu političku, i ideološku, i etičku itd., pa bi se gotovo moglo reći da ovi književni tekstovi ponekad postaju i *mitskim mjestima* u postupcima konstruiranja i interpretiranja bošnjačkog kulturnog i nacionalnog identiteta.

Kada se ima u vidu Makova i Selimovićeva estetska gesta i prevladavanje lokalnih kulturnih mjerila za račun modernistički shvaćene univerzalnosti estetskih kriterija, postavlja se pitanje da li je to ostavilo traga u postupku kanonizacije bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i da li se kanon izvodio iz perspektive Selimovićevog i Dizdarevog eliotovski shvaćenog književnog zakonodavstva, ili je, pak, kulturni, politički i ideološki kontekst tražio drugačije postavljenu kriteriologiju u konstruiranju književnog kanona.

Bošnjačka književnost, nažalost, spada u literature sa samo djelimično izvedenom kanonizacijom. Svi dosadašnji pokušaji njenog kanoniziranja, od Isakovićeve čuvene antologije *Biserje,* preko projekta *Muslimanska književnost u dvadeset i pet knjiga* i "Alefovih" antologija bošnjačke književnosti, što ih je uređivao Enes Duraković, do aktuelnog "Preporodovog" projekta *Bošnjačka književnost u 100 knjiga,* ustvari, nastojali su pomiriti u sebi kriteriologiju panoramskog predstavljanja ove literature sa postupcima njene modernistički koncipirane kanonizacije. Razlozi za takvo kombiniranje kriterija panoramičnosti i kanonizacije nalaze se koliko u književnoj, toliko i u široj društvenoj praksi.

Akademska zajednica nije uspjela do danas izvesti historiju bošnjačke literature, pa su svi projekti, zapravo, bili u poziciji da vrše funkciju njene zamjene. Zato namjesto kanona kao "skupine književnih djela kojoj je (obično) akademska kulturna institucija pripisala središnju važnost za jednu kulturnu zajednicu,"[1] bošnjačka akademska zajednica operira sa antologijama i projektima bošnjačke književnosti predstavljene u 100 ili 25 knjiga kao književnohistorijskim *panoramama* koje vrednuju spisateljske opuse i pojedinačna književna djela kroz smjenu stilskih formacija. A to znači da namjesto estetičke strogosti koju kanon u sebi podrazumijeva, bošnjačka književnost se u dosadašnjoj praksi vrednuje preko kriterija *panoramičnosti*, tj. kriterija književnohistorijske vertikale, čime, zapravo, akademska zajednica pokazuje nemoć da realizira bilo koju formu historije bošanjačke književnosti.

Budući da "tvorba je kanona u neku ruku pretpostavka svake književnokritičke škole, jer ona preko njega legitimira svoje estetičke i ideologijske sklonosti,"[2] nužno je ispitati i književno teorijske modele ovdašnje književne znanosti, da bi se moglo podrobnije prosuđivati o načinima na koje je ona legitimirala svoju estetiku i svoju ideologiju u nastojanjima da izvede kanonizaciju literature. Preovlađujući tzv. imanentni metodi u proučavanju književnosti, uz još uvijek jak utjecaj tradicionalnog obrasca pozitivizma, te tek sporadično uspostavljanje poststrukturalističkih postupaka kontekstualizacije u tumačenju literature, nisu uspjeli estetsko nametnuti književnohistorijskom u postupku kanonizacije književnosti. To jest i razlog što su ovdašnje antologije književnosti više zasnovane na kriteriju književnohistorijske panoramičnosti, nego na strogosti estetskog koje bi literaturu, u skladu sa idejom autonomnosti književnosti i esencijalističkim postulatima tzv. imanentnih metoda u njenom proučavanju, emancipiralo od političke i ideološke funkcionalizacije.

A to znači da je antologičar bošnjačke književnosti nužno bio u poziciji da svojom antologijom potvrđuje postojanje književnosti kojoj je bilo uskraćeno pravo čak i imenovanja, a kamoli identitarnog samoosvješćenja kroz književnohistorijsku valorizaciju. Time je on prinuđen da iz strogo imanentnog područja ulazi u prostor političkog i ideološkog, u sferu borbe za dokazivanje postojanja nacionalnog identiteta. Zato su antologičari bili u situaciji da pomiruju nepomirljivo – ideju autonomnosti literature sa njenim političkim, ideološkim i nizom drugih društvenih funkcija.

---

[1] Vladimir Biti: *Pojmovnik suvremene književne teorije,* Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 170.

[2] Isto, str. 170.

Na toj osnovi antologije bošnjačke književnosti potvrđuju stav o kulturološkoj zasnovanosti ovdašnjih nacija, pri čemu se u antologiji vidi neka vrsta telosa ka kojem je usmjereno kretanje nacionalnog identiteta u vremenu.

Ako je upotreba kriteriologije panoramičnosti u predstavljanju bošnjačke književnosti i razumljiva stoga što je ona bila izravnim odgovorom ideološkom i političkom negiranju bošnjačke književnosti kao samosvojne književnohistorijske i kulturne cjeline unutar južnoslavenskih književnosti, onda razlozi za nju prestaju onog trenutka kada se bošnjačka nacija u potpunosti institucionalizirala, postala, skupa sa drugim bosanskim nacijama, nosilac međunarodnog političkog suvereniteta i time međunarodnim političkim subjektom. Istodobno s tim procesom nestale su sa scene i političko-ideološke negacije bošnjačke književnosti, što znači da je akademska zajednica morala preći u novu fazu deskribiranja ove literature i njene međunarodne znanstvene afirmacije.

Pitanje kako je moguće danas na slavističkim katedrama u svijetu izučavati bošnjačku književnost, ako ona ima napisanu samo jednu jedinu žanrovsku povijest, onu romana dvadesetog vijeka, direktno je povezano sa problemom međunarodnog reprezentiranja bošnjačkog kulturnog identiteta. Odgovor na pitanje zašto danas niti jedna katedra slavistike u svijetu ne izučava totalitet bošnjačke književnosti i bosanskohercegovačke interliterarne zajednice ne treba tražiti samo na tim katedrama, nego i u stanju domaće akademske zajednice. Ali, taj dogovor nalazi se i u manipulativnoj prirodi nadležnih institucija države koje nisu sposobne izdvojiti niti onoliko novca za znanstvene projekte književne historije koliko iznose dnevnice za jedan dan poslanika u bilo kojoj od mnogobrojnih skupština ili ministara u bilo kojoj od bezbrojnih što kantonalnih, što federalnih, što državnih vlada, a političari se pritom licemjerno kunu da štite nacionalne interese, da bi, naoružani tom zakletvom, što efikasnije opljačkali vlastite nacije.

Ovako poredane stvari posvjedočuju puni paradoks. *Derviš* i *Spavač* su još daleke 1966. godine, kada su objavljeni, bošnjačku literaturu učinili međunarodno važnim fenomenom. To su, zapravo, ona djela koja jednu literaturu zbog svoje velike vrijednosti uključuju u poredak svjetske književnosti. I *Derviš* i *Spavač* su i u bošnjačku i u bosanskohercegovačku književnost uveli univerzalnost estetičkih kriterija i učinili ovdašnje kulturne identitete bitnim subjektima na globalnom kulturnom planu. Nakon što su *Hasanaginica* ili lirski korpus sevdalinke tokom 19. vijeka kao fenomeni literarne tradicije uveli ovdašnju književnost u Goetheov koncept svjetske literature, Selimović i Dizdar su u 20. vijeku bošnjačku i bosanskohercegovačku književnost skupa sa Andrićem i Kulenovićem priključili svojim djelima borhesovskoj vavilonskoj knjižnici.

Na drugoj strani, bosanskohercegovačka interliterarna zajednica također je ostala bez estetski strogo definiranog kanona. Negirana u vrijeme komunističke ideologije u periodu u kojem je ova ideologija forsirala postojanje jugoslavenske književnosti, potom pod tom istom ideologijom afirmirana kao homogena cjelina, bez prava da se osvijetle njene unutarnje nacionalne razlike, ova interliterarna zajednica je, izuzimajući svega nekoliko antologijskih projekata, prije svih onu čuvenu, izvanrednu antologiju bosanskohercegovačkog pjesništva koju je uradio Slobodan Blagojević, ostala bez žanrovskih kanona utemeljenih na strogosti estetske kriteriologije. Iako se u višetomnom projektu *priloga za istoriju književnosti naroda BiH,* što ga je osamdesetih godina prošlog stoljeća pokrenuo i pred sam krvavi rat djelimično završio sarajevski Institut za književnost, nalazi dobar nacrt za uspostavljanje tradicionalnog obrasca književne historije, akademska zajednica u BiH nije u mogućnosti realizirati interkulturnu povijest bosanskohercegovačke književnosti. Vladajuće nacionalističke ideologije u BiH vide u takvom jednom projektu opasnost po svoj koncept homogenih, etnički potpuno čistih identiteta. Pogubnost takvog ideološkog stava ponajbolje se vidi u činjenici da se bosanskohrvatski i bosanskosrpski kulturni identitet marginaliziraju za račun vladajućih pannacionalnih ideoloških fantazmi. Zagrebocentrična i Beogradocentrična, panhrvatska i pansrpska koncepcija nacionalnih identiteta, negira hibridnost srpskog i hrvatskog kulturnog identiteta, a samim tim negira samosvojnost bosanskosrpskog i bosanskohrvatskog kulturnog identiteta. Na toj osnovi ideološka moć vrši potpunu destrukciju bosanskohercegovačke interliterarne zajednice, povlačeći stroge granice među literaturama koje tvore tu zajednicu i autokolonizira bosanskosprsku i bosanskohrvatsku kulturu za račun pannacionalne ideološke fantazme.

No, to ne znači da bi povratak u strogo estetsko područje, u ideju estetske autonomije, spriječio ideološku moć da autokolonizira bosanskohercegovački hibridni, politološki utemeljen, višeslojni kulturni identitet. Jer, imanentni metodi nisu se mogli oprijeti diktatu ideologije, štaviše, neki od njihovih zastupnika bili su ideolozima agresije na BiH, a znatan broj drugih pristupio je u današnjoj tranzicijskoj BiH ideološkim centrima moći, izravno politizirajući svoju akademsku funkciju.

Književni kanon "postaje teorijskim problemom istog onog trenutka kada škole prestanu njime postavljati univerzalističke zahtjeve odnosno tražiti da se postojeći kanon nadomjesti novim."[3] U otvaranju teorijske rasprave o književnim kanonima u BiH bi se, zapravo, mogao tražiti odgovor kako prevladati postojeće stanje. Jer, novi teorijski pristupi kanonu pokazuju svu raznolikost poststrukturalističke kontekstualizacije u tumačenju književnosti. Strogi estetski postuliran kanon je decentraliziran nizom koncepcija alternativnih kanona koji otvoreno upućuju na svoju kontekstualnu zasnovanost i odustaju od univerzalističkih zahtjeva. Alternativni kanoni prokazuju da kanon sa ambicijom jedinstvenosti i univerzalnosti negira hibridnu, kontekstualnu, slojevitu prirodu književnih tekstova. Otud takvi kanoni insistiraju na afirmaciji mnogostrukih identiteta položenih u književnost. Decentriranje književne institucije na toj osnovi otvara prostor marginaliziranim identitetima da ukažu "na povijesnu varijabilnost ne samo estetičkih vrijednosti, već i samog pojma književnosti."[4]

---

[3] Isto, str. 170.

[4] Isto, str. 170.

Kritika univerzalističke prirode ortodoksnog shvaćanja kanona uvjetovala bi teorijsko samoosvješćenje bosanskohercegovačkih akademskih institucija, koje više ne bi mogle u interpretiranju književnosti konstruirati predstave o esencijalistički koncipiranim nacionalnim identitetima, već bi morale uvidjeti njihovu hibridnost i povijesnu dijalektičnost, ali i preći na deskribiranje niza marginalnih identiteta prisutnih u književnim tekstovima. Na taj način bi decentrirana, relativistička koncepcija kanona, potvrdila njegovu kulturotvornu funkciju. Prihvati li se Bitijeva tvrdnja da “uza svu njegovu problematičnost koju ne treba niti jednog trenutka zaboraviti, kanon je u sadašnjim okolnostima nužnost, dapače uporište književnog sistema”, onda je neophodno bosanskohercegovački vladajući model kanonizacije lišiti njegove vjekovne frustracije – puke borbe za dokazivanje postojanja nacionalnih literatura kao sastavnica bosanskohercegovačke interliterarne zajednice. Paradoksalno, tu su frustraciju prevladali davno i Mak, i Meša, i Skender, i Andrić, ali i bosanskohercegovačka interliterarna zajednica u cjelini.

KNJIŽEVNI PRILOZI

Zilhad Ključanin

Švedsko srce moje majke

1.

Moja majka živi u Malmöu, Bennets väg 8. To *Bennets väg* ona ne zna izgovoriti, to se može pročitati na ulazu u zgradu, ili sa nekog čeka za socijalnu pomoć. Majka, doduše, kaže *Beno vrag*, ali to je prije neki vražiji Beno nego švedska adresa. Majci tačna adresa i nije uopće važna, ona rijetko izlazi, a i kad izađe, važniji su joj znaci prema kojima se vraća kući nego adresa. Arapinova prodavnica, benzinska pumpa, zid koji liči na napolitanku, pješački prelaz na kojem uvijek stoji neki ludi Šveđanin i nešto brunda. Zgrada u kojoj živi moja majka šestokatnica je od cigle, oko koje se nalazi lijepo uređena živica za koju moj otac kaže da je šimšir, a majka ne zna šta je ali se uvijek podsmješljivo nasmije na očevo *šimšir*. U zgradi se nalazi lift, brži od njenog šezdesetpetogodišnjeg koraka, majka ga je zavoljela kad je shvatila da ima svoj ključ koji ga doziva. Majčin stan je na četvrtom spratu, voljela bi da je na drugom, ona nikad nije živjela više od drugog, ali šta je tu je, čovjek se navikne i na nebu.

2.

U tom stanu roditelji žive trinaest godina. Druge izbjeglice su promijenili do sada tri-četiri stana.

– Ne znam zašto bih se selio – kaže otac.

– Iz mog stana mogu se preseliti samo na ahiret – kaže majka.

Stigli su 1993. godine iz izbjegličkog kampa u Splitu. Autobus je putovao dva dana i druge noći zaustavio se u Malmöu. U nekoj zgradi su popili čaj, i vodič za izbjeglice ih je odveo u Bennets väg 8. Bila je noć. Lift je došao do četvrtog sprata. Svjetlo u hodniku je žmirkalo. Ovo svjetlo valja popraviti, pomislio je otac. Vodič za izbjeglice otključao je prva vrata u hodniku, upalio svjetlo u stanu, sklonio se u stranu. Otac i majka su ušli, vukući velike izbjegličke torbe unutra. Stan je bio namješten. Neće to moći tako, pomislila je majka, i sručila se na prvu fotelju. Vodič za izbjeglice im je dao ključ, i otišao. Otac je zaključao vrata, vratio se u sobu, i sjeo u fotelju nasuprot majke. Majka je digla pogled. “Otac je već gledao u nju.” Ne sjećam se kad smo se zadnji put gledali, pomislila je majka. “Vidi ti nje, gleda me”, pomislio je otac.

– Kako je tiho – rekao je otac.

– Sami... – rekla je majka.

I zaplakala. Nikad nismo bili sami, trideset i pet godina nismo sami, pomislila je.

– Vid' budale, plače! – rekao je otac.

– Šuti! – rekla je majka. Nakon trideset pet godina to mu je rekla. Šuti.

3.

Švedska je zemlja šutnje. Otac se nikako nije mogao na to naviknuti. Lovio je sugovornike svuda. Nije bilo važno ko su. Bosanci. Arapi. Švedi. I nije bilo važno kojim jezikom govore. Glavno je da govore. Sačekivao ih je u hodniku, u liftu, u malom parku pred zgradom. U autobusu. Čak je pokušavao i sa balkona.

– Čovjek koji šuti je opasan – rekao je majci.

– A zemlja u kojoj ljudi šute je gluha – rekao je.

– Zemlja u kojoj ljudi šute je sretna – rekla je majka.

– Ali zato se smiješe – rekla je majka.

– Smiješak je farkliji od govora. Čovjek koji se smiješi ne ubija – rekla je majka.

– Ili vrlo rijetko – dodala je, nakon kraćeg razmišljanja.

– Mi smo došli iz zemlje gdje se mnogo pričalo. I mnogo smijalo. Ali, nije se smiješilo – rekla je.

– To je falilo. Da smo se smiješili, ne bismo se klali.

Majci se neobično sviđala ta filozofija smiješka. Ona nije upotrebljavala riječ *ljubaznost*, ali se neprestano smiješila, klimala glavom svakom.

– Jesi li primijetio da ovdje ljudi nisu izborani? – rekla je jednoga dana ocu.

– Kad se zatežu! – brecnuo se otac.

– Ne, Ademe, smiješe se. To je to.

Majka je bila sigurna da je u zemlji u kojoj se svi smiješe niko neće ubiti.

– To je to.

4.

Majka je uzalud pokušavala naučiti oca da se smiješi. Otac se doista trudio. Ali nikad nije uspio pokazati ništa više od dva-tri zuba s jedne i druge strane usta.

– To nije osmijeh – rekla je majka. – To je kez. Vučiji kez... Bože mi oprosti.

– Ja bolje ne znam – rekao je otac.

– Ovako – rekla je majka, i široko se nasmiješila.

Otac je iznova pokušavao.

Uzalud.

Nakon izvjesnog vremena, majka je ushićeno rekla:

– Shvatila sam! To je zbog brkova!

–Brkova?! – zabrinuo se otac.

– Da, brkova. Ispod njih osmijeh ne može ni proviriti. To su grmovi!

Otac je spustio glavu na grudi, i pokušavao pogledom obuhvatiti brkove. Čak je napućio usne. Vidio je samo debelu dlakavu liniju.

– Obrij ih – rekla je majka.

Otac je zaprepašteno pogledao. Nikad nikog nije zaprepaštenije pogledao.

– Obr...ija...ti...? – uspio je promucati.

– Obrijati – rekla je samouvjereno majka.

– E, to neće moći! – viknuo je otac. I naglo skočio iz fotelje. Kao uskličnik!

– Zašto? – upitala je majka.

– Jesi li ti mene ikad vidjela bez brkova? – upitao je otac.

– Nisam – zamislila se majka.

– Nisam ni ja – rekao je otac – ...sebe...

– Bože, pa ja tebe uopće i ne znam – rekla je tiho majka. I zamislila se.

5.

Očevi brkovi su ostali. Ispod njih je ostao i osmijeh. Majka nije uspjela da ga pokaže svijetu.

Ali, majka je uspjela u nečeg drugom. U šutnji.

Očevoj.

Prvi potezi ušućivanja oca doneseni su iz Bosne. Tamo ih je majka bezuspješno primjenjivala godinama. Dodirivanje nogom ispod stola. Naravno. Ni u Švedskoj ta metoda nije bila uspješna. Naravno.

Drugi pokušaji učinjeni su s laktovima. Tako da niko ne primijeti. Otac na to nije reagirao. Kada bi majčini laktovi isuviše pritisli očeva rebra, otac je jednostavno ustajao i premještao se dalje od majke. Majka ga je, doduše, pokušavala pratiti, nakon nekog vremena, a da to ne padne u oči, ustajala bi sa svoga mjesta, obavezno odlazila do klozeta, vraćala se, i sjedala do oca. Kao da je tu presjedila cijeli život! No, otac je prozreo i tu taktiku. Kada bi odlazio od majke, za novo mjesto je birao neki nepristupačan ugao, ili sjedao između dvoje ljudi. Majka je bila nemoćna.

Konačno, uspjeh sa ušutkivanjem oca došao je odakle se najmanje očekivalo – sa usana. Majka je očevo brbljanje smirivala – prosto – kažiprstom. Stavi kažiprst na usta, i otac ušuti! Kao beba. No, pošto je to kratko trajalo i otac imao neprestanu potrebu da govori, majka kažiprst nije skidala sa usta. Samo ga je pomijerala. Lijevo, desno. I otac je šutio.

Na kraju, otac i majka se pojavljuju u društvu na sljedeći način: majka već na vratima smješta kažiprst na usne, otac se uspije pozdraviti, sjesti, pogledati u majku, i – ušutjeti.

6.

Šutnja, međutim, nije trajala kada bi otac i majka ostajali sami. Od onog trenutka kada mu je prve noći u novom stanu rekla da ušuti, neprestano su se svađali. Majčinih trideset pet godina negodovanja koje nisu izlazile iz nje, ili su se povremeno pretvarale u mrmljanje, u Švedskoj su naprosto pokuljale preko usana. Bila je to bujica gnjeva, jeda, tuge i poniženja koja se u njoj taložila poput mulja, i sada je taj mulj hrupio napolje. Otac je često bio zaprepašten šta je sve majka upamtila i šta mu nije oprostila.

Svađa je počela odmah sutradan po useljenju. Majka je pošla pospremati stan po svojoj mjeri. Otac je sjedio u fotelji i buljio negdje prema prozoru.

– Ustaj! – rekla je majka.

Otac je pogledao. U tom pogledu još je titrao odsjaj njegovog tridesetpetogodišnjeg kućnog nerada.

– Evo! – rekla je majka, i tutnula mu usisivač u ruku.

Otac je bio nespreman, drška usisivača mu je ispala iz ruke.

– Ali... – rekao je, i pogledao u prazno: majka je nestala prema kupatilu. Iz hodnika su se čuli njeni, već udomaćeni, koraci.

Otac je dugo zagledao usisivač, nije poznato da li je tu negdje vidio i svoj prošli život. Potom je ustao i petljao oko usisivača. Majka je stajala u kupatilu sa krpom u ruci i osluškivala. Na licu joj je titrao madež: to je bio znak da je majka bijesna. Tek kada je čula zvrjanje usisivača, madež se polahko smirivao, u ritmu zujanja iz dnevne sobe.

– Da! – rekla je sebi u ogledalu.

– Da! – ponovila je.

– Da! – utvrdila je.

– Ne! – vrisnula je majka.

Otac je ugasio usisivač, i jedva se uspravio.

– Šta si rekla?

– Ovo ništa ne valja.

– Koje? – upitao je otac bespotrebno.

– Usisavanje, Ademe... Ne valja.

– Šta mu fali? – otac je osjetio kako mu titra desni brk.

– Nije usisana prašina... iz rupa... ćoškova – zadigla je prekrivač sa fotelje.

– Pa ne može ući... ovo... – pokazao je otac široku papučicu usisivača.

– Može ovo! – viknula je majka, i odvrnula papučicu.

– Može i ovo! – viknuo je otac, odvrnuo metalnu šipku i dignuo je prema majci.

– Švedska! – viknula je majka.

Otac je zastao sa šipkom u ruci. Kao da mu je neko paralizirao ruku.

“Stoji ukočen k’o uklet”, pomislila je majka, “Bože, napokon si uzeo stvar u svoje ruke”.

7.

To sa Švedskom i palicom otac je saznao istoga dana. Popodne je neko pozvonio na vrata. Otac je požurio prema vratima, misleći da je došao brat, koji je godinu prije stigao u Švedsku. Otvorio je, ali na ulazu su stajali njih dvoje, muškarac i žena.

– Merhaba! – rekla je ozareno žena.

I muškarac je nešto promrmljao.

– Dobro nam došli! – rekla je žena.

Otac je šutio i stajao zatečen na vratima. Dobro nam došli, pa valjda bih ja to trebao reći a ne ona, pomislio je otac.

– Uvedi goste, Ademe... zaboga! – rekla je majka. Stajala je već iza njega, i to, domaćinski, rekla.

Otac se pomaknuo s vrata.

– Asima – rekla je žena i pružila majci ruku.

– Mehmed – rekao je muškarac, i nije pružio nikom ruku.

– Iz Foče – čulo se u hodniku. Ne zna se ko je to rekao. Ali, čulo se.

Majka se užurbala oko gostiju, pravdajući se da su tek stigli, da ovo ništa nije po njenom. Žena joj je tutnula u ruke tanjur prekriven krpom.

– Malo pite... sirnice... – rekla je žena.

Majka je prihvatila tanjur, i stajala s njim ukočena. U uglovima očiju pojavile su joj se suze. Brada joj je zadrhtala. Dugo vremena nije joj tako zadrhtala brada. To je drhtaj od dobrote, zato ga nije bilo!

Gosti su se smjestili na kauče. Otac je sjeo u fotelju. Majka je nestala u kuhinji.

Kada se majka vratila sa kafom i sokom na poslužavniku, otac se već smijao sa gostima.

– ...zajebano, brate – čula je oca.

– A šta to? – upitala je majka, stavljajući poslužavnik na stolić.

– I on usisava! – razdragano je rekao otac.

– Ima i gore – rekao je tmurno Mehmed.

– Šta ima gore od usisivača? – zapitao je otac.

Mehmed je šutio.

– Reci – nasmijala se Asima.

– Mehmed je i dalje šutio i odhukivao. Neka teška tegoba!

– Ovdje nema tuče – obznanila je kao da čita paragraf zakona Asima.

– Čega?! – zaprepašteno je upitao otac.

– Tuče. Muž ne smije tući ženu.

– Nije moguće! – uzviknuo je otac.

– Moguće je – rekla je Asima. – Čim udariš, u zatvor! Onda izgon.

– A kako znaju? – otelo se ocu.

– Ima telefon. Poseban broj. Samo javiš.

– Poseban telefon... za to... – čudio se otac.

Niko nije gledao u majku. Da jeste, vidio bi njeno ozareno lice.

– Ali, ja sam logoraš. Imam knjižicu Međunarodnog crvenog krsta – rekao je otac, i počeo kopati po džepovima.

Svi su ga začuđeno gledali.

Otac je napokon izvukao knjižicu i slavodobitno je pokazao: kao dokaz da mu Međunarodni crveni krst lično daje dozvolu da može tući ženu.

8.

Telefon protiv tuče bio je najpoznatija stvar među izbjeglicama u Švedskoj. Svaka žena ga je znala napamet. Mnoge su često potezale taj argument, pa i prijetile njime.

– Da sam umro prije dolaska ovako – rekao je otac Mehmedu – nikad ne bih saznao koliko u Bosni ima halapača.

– Meni samo nije jasno kako su se tako dugo mogle skrivati – rekao je Mehmed.

Muškarci su patili. Kao da im je neko naglo iščupao jaja.

– Mi im dođemo kao smetljari – rekao je otac.

– Smetljari su bar plaćeni – rekao je Mehmed.

– I radnici u krevetu – rekao je otac.

– Sve dok ne otkriju paščad – rekao je Mehmed. – A sve su prilike da i to neće potrajati!

– Kakvu paščad? – pitao je otac.

– Pa, zar ne znaš? Šveđanke to sad rade sa psima.

– Šta... sa psima? – pitao je otac.

Mrče se sa psima! – uzviknuo je Mehmed.

– Sa psima?! – uzviknuo je otac.

– Sa psima.

– Jeb'o im pas mater! – uzviknuo je s gađenjem otac.

Jednoga dana otac je sav ozaren došao od brata. U rukama je držao novine, i tutnuo ih majci u ruke.

– Eto!

– Majka je pogledala na već pripremljenu stranu. Na njoj je bila slika nekog tamnoputog čovjeka ne baš prijatnog izgleda.

– Šta je ovo? – upitala je.

– Arapin. Zaklo' ženu.

– I šta hoćeš ovim da kažeš? – upitala je majka.

– Junak, brate. Džaba joj sad telefon protiv tuče.

– I četnici su onda junaci – rekla je majka.

Otac se naglo snuždio.

Malo poslije, i zastidio.

9.

Odmah nakon dolaska, otac i majka su krenuli u školu. Učili su švedski jezik. Dali su im nekakvu knjigu sa mnogo slika kraj kojih je nešto pisalo na švedskom, dvije grafitne olovke i po jednu svesku. U školi je bilo svakojakog svijeta. Starijih i mlađih. Žena i muškaraca. Intelektualaca i seljaka. Veselih i tužnih. Tužnih, svakako, više.

Najtužniji je, ipak, bio moj otac.

Školu je pokušavao izbjeći na sve načine. Danima je išao socijalnom radniku i pokazivao knjižicu Međunarodnog crvenog krsta.

– Ja sam logoraš! – grmilo je po socijalnom.

– Ja sam logoraš! – čulo se malo tiše sljedećih dana.

– Ja sam logoraš – tiho i molećivo je izgovarao otac.

– Ja sam logoraš – šaptao je uzaludno još danima.

Knjižica Međunarodnog crvenog krsta mu nije pomogla kod socijalnog radnika.

Sa istom knjižicom pokušao je i kod nastavnice.

– Ja sam logoraš! – nastavnica se od siline očevog glasa prvo uplašila, potom nasmiješila.

– Ja sam logoraš! – nastavnica se nije uplašila, nasmiješila se i veselo potapšala oca po ramenu.

– Ja sam logoraš – ustala je iza katedre, prišla ocu, i pomilovala ga po glavi. Otac je skrušeno spustio glavu. Kao prvačić.

– Ja sam logoraš – šaptao je otac. Tada bi nastavnica ustajala i milovala ga po glavi.

Otac je pokušao i sa doktorom. Pojavljivao se sa nevjerovatnom listom bolesti.

– Ja sam logoraš – grmilo je – čulo se malo tiše – tiho i molećivo – šapatom – u ambulanti. Nije mu uspjelo.

Ocu je škola bila mučenje. Majci radost.

Otac nikad ne bi učio švedski da to nije bilo obavezno. Majka – bi!

10.

– Ova vaša mater ima stranjsku dušu! – rekao je otac.

Majka je rado išla u školu. Svaku večer je brižno pripremala knjigu, olovku i svesku. Sve to spremala u torbu koju je kupila. Bila je to čudna torba, nešto između školskog torbaka i ženske torbice, sa mnogo džepova i džepića, i nekoliko resa sa strane. Otac se stidio, uvijek je išao metar-dva iza nje.

– Sličiš na neku ludu – brundao je otac za njom.

– Ja sam svjetska žena! – odgovarala je glasno majka.

Ne osvrćući se.

Ne.

Očevo učenje švedskog jezika definitivno je završeno na slovu **ö**.

– Ooooooo!

– Eeeeeeeee!

– Uuuuuuu!

– Ooooooeeeee!

– Ooooooouuuu!

Izgovarao je otac. Pritom je krivio glavu čas na jednu čas na drugu stranu. Lice mu se grčilo, oči buljile.

– Uuuuuuuuuuu!

Tu je završilo. Očevo učenje švedskog jezika završeno je na **uuuuu.** A **uuuuu** na svim jezicima svijeta znači patnju i bol.

Majka je bezbolno prešla preko **ö**.

– Ona nikad nije imala domaću dušu! – rekao je otac.

11.

Prvo što je vidio kada je ušao u razred bio je majčin osmijeh. Svi su ustali. Brat se nasmijao. Prišao je nastavnici, koja je još sjedjela za stolom, rekao

– Došao sam na roditeljski sastanak – nastavnica je ustala i pružila mu ruku.

– Valjda na... sastanak... – nije znala dalje.

– Da pojednostavimo: došao sam da pitam kako mi uče roditelji.

Niko se nije nasmijao.

Dok ga je nastavnica zbunjeno gledala, brat je rekao:

– Bilo bi dobro da razgovaramo na švedskom, zar ne? – na švedskom.

Nastavnica je samo klimnula glavom.

– I kako uče?

Nastavnica se pribirala.

Treptala je očicama.

Kao kolibri, pomislio je brat, i u istom trenutku shvatio koliko je to banalno.

Nastavnica se pribrala.

– Majka vrlo, vrlo zainteresirana – rekla je. – Vrlo... vrlo...

– Nisam ni sumnjao.

Nastavnica je zašutila.

– A otac?

– Pa, otac... vrlo... vrlo...

Nije mogla izreći ostatak. A vidjelo se da je to znala reći na švedskom. Vidjelo se!

– Nezainteresiran – rekao je brat. Rekao je to nekako između pitanja i konstatacije. Tako. Nekako.

Nastavnica je šutjela.

– Pa, šta radi, pobogu, cijeli dan u razredu?

– Gleda... tamo... – pokazala je rukom kroz prozor – cijeli dan...

Brat je pratio pokret njene ruke. TAMO se nalazila jedna breza, vrlo, vrlo, vrlo lijepa breza, vrlo, vrlo, vrlo slična porodičnoj brezi pred kućom. Iz njene krošnje gledao ga je otac. Brat nije znao samo kojim pogledom. Veselim – bosanskim. Ili tužnim – švedskim.

12.

Očev pogled nikad nije dospio na švedski pasoš.

Majka je švedski pasoš uzela čim je mogla.

Dokumente za pasoš "ganjao" im je brat. Oni su za njim išli samo da bi tu i tamo stavili svoje nevješte potpise. Nikome u toj napornoj raboti nije bilo do toga da vidi sljedeću sliku: jedan postariji čovjek veoma je utučen, izgleda duplo stariji nego slika između dva pasoša obiju država; uz njega razdragano ide starija žena, i izgleda mlađa od oba osmijeha na dva pasoša obiju država; pred njima stupa mlad čovjek, ispod tridesetih, namrgođen i prijek, poput oca koji negdje vodi dvoje djece. Da, niko nije primijetio skrhanog oca, sve dok brat nije došao po njih da idu podići pasoše.

– Ne mogu – rekao je otac.

– Šta?

– Šta?

Rekli su brat i majka. Rekli su majka i brat.

– Ne mogu – rekao je otac. – Ubijte me, ali ne mogu.

– Zašto mi to nisi rekao odmah?! – proderao se brat.

– Prvo sam mislio da mogu – rekao je otac. – Onda počeše ti snovi...

– Kakvi snovi? – nije rekla majka, ali u njenom pogledu tačno se to moglo vidjeti: kakvi snovi, zaboga!

– Već noćima sanjam.

– Šta?

– Šta?

Niko nije upitao.

Otac je tužno nastavio:

– Idem, kao, u općinu. Dolazim pred šalter na kojem piše *Izvod iz matične knjige rođenih*. Neko mi kaže: Izvolte. Poznat mi glas, ali još ne dižem glavu. Kažem: došo sam da se ispišem iz rođenja! Baš tako: iz rođenja. Ne može, kaže mi strogo taj poznati glas. Dignem glavu, i znate koga vidim?

– Koga? – ne upita majka.

– Koga? – upita ipak brat.

– Titu!

Majka se nasmije iz sveg grla.

– E, jebi ga! – vikne brat. Skoči sa fotelje, i kaže majci:

– Jesi li i ti sanjala Titu?

– Ja ga sanjam otkad je umro.

– Znači, ni ti nećeš švedski pasoš?

– Ko je to reko? – začuđeno upita majka.

– Idemo onda! – odsječno kaže brat i krene prema izlaznim vratima.

Majka se užurba za njim.

U kolima brat odmahuje glavom, i nešto mrmlja sebi u bradu.

– Ni ja ne razumijem – kaže majka.

– On nije normalan! – vikne brat.

– To znam odavno – kaže majka. – Ja ne razumijem drugo: ja volim Titu, on nikad nije volio Titu. Ko mu je dao pravo da sanja Titu?

Brat bijesno pritisne papučicu gasa.

(Odlomak iz romana u rukopisu)

Safet Sijarić

Susret u tjesnacu

Susretnu se u jednoj stisci među nekakvim hudžerama i starim ogoljelim stablima dva grmalja, pa ne mogu da se razminu. Jedan od junaka okrugal je kao bure, a drugi četvrtast.

Obojica, i okrugli i četvrtasti, oglase se na isti način. – Oop!...

Stali su, trbuh uz trbuh, nos uz nos. Gledaju se, ljuti, uspuhani.

Okrugli: – Šta je ovo?

– Šta šta je?

– Skrajnider se da prođem.

Četvrtasti zakočio, ne pomjera.

– Skrajni se!

Četvrtasti ne pomjera. – Što bih to treb'o baš ja? Skrajni se ti!

Okrugli upre pogledom u njega. – A što to, pa, da se skrajnem tek ja?

– No bi htio, je l', ja da se skrajnem?

– Da se skrajneš.

– Ozbiljno? A ko si to ti pa da ti se skrajnem?

Okruglom već počinje da se diže pritisak. – A ti, ljudino? Iz koje si to, da prostiš, materice isp'o?

– Isp'o sam iz koje sam isp'o, a ti se osvrni prvo te vidi iz koje si ti.

Okrugli ga motri. Onako kako se motri drznik. – Znaš li ti ko sam ja?!

Četvrtasti ga osmatra. Napokon mahne glavom. – Ne znam.

Okrugli ne može baš da vjeruje. – Ne znaš?

– Ne, vala. Koji si?

Okrugli ga motri kao velikog jednog drznika. – E pa čućeš, kad pitaš. Koji sam.

Četvrtasti se ponamjesti. – Pa hajde, da čujem.

Okrugli ga motri srdito. – E pa ja sam ti, kad hoćeš da čuješ, Orhan. Orho Boronja.

Četvrtasti ga gleda blijedo – ništa posebno mu to ime ne znači. Gotovo se i nasmije nečemu.

Okrugli: – Šta je sad?

– Šta bi bilo?

Okrugli ga motri s nevjericom. – Ništa ti to, hoćeš reći, ne kazuje?

– Vala jok. Izvini, al’ ne kazuje.

Okrugli ga i dalje motri s nevjericom. – Je l’ de? Ništa?

– Ništa, vala. Izvini.

Okrugli ne može ovo da mu oprosti. – Cijela nahija zna za Orhana, jedino ti, eto, kao ne znaš.

– E vala, ja ne znam. Ništa mi to ime ne govori, vjeruj mi. Baš ništa.

Okrugli ga sad motri s čuđenjem. – Odakle si to ti pa da ti ne govori? Baš ništa.

– Odakle sam da sam, al’ ne govori. Izvini.

Okrugli ga motri, osuđivački.

No četvrtasti se ne da.

I gledaju se tako. Vrijeme neko tmurno, nadire hladnoća.

Okrugli: – Skrajni se da prođem.

Četvrtasti zategao, ne mrda. – Pa koja si to ti fora da ti se skrajnem? Koja si to ličnost?

Okrugli ga motri podrugljivo. – Hm! A ti koja si mi fora?

Četvrtasti se ne da. – E da znaš, i jesam neka.

Okrugli se nasmije ono s visine. – Heh! Pa de izgovori to svoje ime – mora da je čuveno.

– I jeste čuveno.

Okrugli se nasmije, ono iz dubine. – Zbilja?

– Ja za drugo ne znam do za zbilju.

– E pa reci.

– Ako voliš znat, ime mi je Kaplan. Kaplo Top.

Okrugli se nasmije. – Kaplo!

– Kaplo.

– Top!

– Top.

– Ni manje ni više?

– Toliko.

Okrugli klima glavom. – Krupno ime.

– Kako ti veliš.

– Spram čovjeka.

– Taman tako.

– Samo što nikad nijesam čuo.

Četvrtasti progune pljuvačku. – Ja ne znam, onda, ti gdje živiš.

– Živim gdje živim, al’ čuo nijesam.

Četvrtastom krivo. – Ako i nijesi, čućeš.

Okrugli ga motri s visine. – Ozbiljno?

– Kod mene je vazda ozbiljno.

Okrugli ga motri s podsmijehom. – Hih!

Ali četvrtasti se neda. – Ništa hih!

Gledaju se tako. Nadire teška neka stud. Hušti pod strehom.

Okrugli: – Skrajni se, more, da prođem.

Četvrtasti ne mrda. – Skrajni se, more, ti. Ja da prođem.

Gledaju se. Pod strehom hušti.

Okrugli: – Kako si bezobrazan! Doš'o si ne znam odakle i stao mi tu – ne mogu da nastavim svojim putem, sred rodnoga mjesta.

– Niodakle ja nijesam doš'o – i meni je ovo rodno mjesto.

Okrugli ne vjeruje. – Može l' bit'?

– Može, bogami.

Okrugli ga promatra. – Ne ličiš mi na ovdašnjeg.

– Ko ni ti meni.

Okrugli ga motri kao velikog jednog drznika. – Ja dušu dajem za ovaj grad!

– I ja! Nikad ga nijesam ostavio.

– Nijesi ostavio. Ja sam, čovječe, bitku bio, u vrijeme rata, po ovim sokacima, krv lio!

– I ja, bogami. Ginuo!

Sad okrugli progune pljuvačku. – Ginuo. Na kojoj li si, jarabi, strani bio?

– Ja na pravoj.

Okrugli zbunjen. – Hm...

Četvrtasti šuti. Osjeća se pobjednički.

Okrugli: – Ja sam ovdje, ako želiš znat, starinac. Moji su tu od prije pizde materine.

– I ja sam, da ti kažem, starinac. Moji su tu od pramaterine.

– Moji su ovdje, slušaj, otkako je prva država tu nastala.

– A moji su tu još od prahistorije. Od kamenoga doba! U obližnjoj pećini, ako ti nije poznato, bivakovali. Učenjaci nakopali pun muzej oruđa i halatki, te oružja.

Okrugli ga promatra. – I ti, eto, znaš za kameno doba.

Ali četvrtasti se ne da. – Ne, no ti znaš.

– Sam k'o da si iz tog vremena.

– Ti k'o da si mi iz naprednijeg.

– Vidi ga – zdepan k'o zemljana peć.

– A ti kakav si? Rek'o bi čovjek neka bačva.

– Vidi mu glave! Dobra trupina da se na njoj sjedi.

– Ima se i u tebe šta vidjet. Bumbar ti je, što reknu, za tri sata ne bi obletio.

Okrugli bi ga pojeo. – Još i vrijeđaš.

Četvrtasti ima spreman odgovor. – Ti ne vrijeđaš.

– Znaš li ti, bre, da sam ja jedan koljenović?

– I ja, bogami, odžaković.

Okrugli se nasmije. – Ih, odžakovića, majko draga!

Ali četvrtasti se ne da. – Odžaković, bogami.

Okrugli ga posmatra. – Znaš li ti da smo mi Boronje nadaleko poznati?

– Nijesmo ni mi Topovi baš nepoznati.

– Hoćeš li da ti pobrojim svoje pretke? Sedamnaest koljena! I sve čuveniji od čuvenijeg.

– I ja bih tebi mog’o brojat.

– Nemoj. Mog’o brojat. Šta bi ti mog’o?!

– Mog’o, bogami. I to ne do sedamnaest no i mimo sedamnaest.

Okrugli okreće od njega glavu, odmahujući rukama. – Makni mi se.

– Evo, samo slušaj...

– Ne, hvala ti.

– Slušaj, slušaj!...

– Zahvaljujem se!

– Ne, no slušaj!...

– Hvala!

– Pa hvala i tebi.

– Šta i meni?! Znaš li ti, samo, ko je bio moj pradjed?!

– Ko je bio?

– Aga! Eto ko je bio. Vlad’o je ovim krajem.

– Nad mojima nije. Vlad’o.

– Vidi. A koja su to sila bili ti tvoji da nije?

– Sila, bogami. Itekakva! Sve živo drhtalo od njih.

Okrugli shvati na svoj način. – Pustahije!

– Drmatori!

– Jasno mi je. Takvima je moj djed po majci na licu mjesta presuđivao.

– Možda drugima. A mojima, bogami, nije.

– Ne nije. Znaš li ti, čovječe, ko je bio moj djed po majci?

– Ko je bio?

– Kadija! Eto ko.

– Pa šta ako je bio kadija?

– Pa šta. Znaš li koliko ih je u tamnicu bacio? Lično zadavio!

– A moj djed po ocu, znaš li ko je bio? I koliko je takvih likvidir’o. Zulumćara.

– Moga nije.

– Osamnaest glava on je smak’o.

– Našu nije. A da jeste – skupo bi je platio.

– Pa ne znam sve čiju je.

- Ja znam čiju nije.

Šute, gledajući se. Pod strehom huji.

Okrugli: – E skloni se sad malo s puta.

Četvrtasti se na to zapravo raširi. – Ja da se sklonim?

– Ti.

– Ja da se ne sklonim. Ni malo.

Okrugli ga motri. – Zar tako?

– Tako.

– A zašto, pa, to? Da se ne skloniš.

– Zato što. Niko moj nije se drugome sklanj’o pa neću ni ja.

Okrugli ga motri. – Nećeš ni ti.

– Ne.

Okrugli ga motri, ono ubitačno. Pod strehom huji.

Okrugli: – A znaš li ti, junače, kako sam ja opasan?!

Četvrtasti se ne da. – Nijesam, ako želiš čut’, ni ja bezopasan.

Okrugli se osmjehne. Mjeri ga pogledom. – Jedan mi se, tako malo žešći od tebe, ispriječio jednom prilikom na putu – hoće kavgu. “Šta je, munjo, šta ćeš?” Da se bije. “Bogati da se biješ?” Da se bije. “Nemoj, sretniče!” Hoće. “Nemoj, da crn nijesi.” Hoće. “Je l’ de hoćeš?” Jeste, hoće. “Jesi l’ baš umeračio?” Jeste. “Mnogo?” Mnogo. “Aa!” Jadna majko, kad je meni puko film. Pa kad sam jurnuo, udario. Slušaj! Prosto sam ga razbio, smljeo. Osta na putu zdrobljen, smrvljen. Ma, pretvoren u prah i pepeo!

Tajac. Čuje se samo hujanje pod strehom.

Okrugli: – Eto, tako je to bilo s njim.

– Interesantno, imo sam i ja, tako, jedan slučaj na putu. Naiđe, čuješ, nekakva grdosija od čovjeka – kad te pogledam, u zubima bi te nosio. Bi! I šta će se desit, nasrnu bez najave i objašnjenja. Da me razvali. “Ha?!” Kad sam ga ja, shvativši šta smjera, dograbio! Stego svojim kliještima. “Šta hoćeš to?!” Pa ga prebacio preko sebe i tresnuo lijepo njime o tlo. Osta dolje ko neka strošena krpa. Ma ne, nije to bila ni krpa no – paučina.

Tajac. Čuje se samo hujanje pod strehom.

Četvrtasti: – Na moje se oči nije diz’o.

Okrugli ga motri uvijajući glavom. – Oo!

Četvrtasti ponosan. – Jah!

– Svaka čast.

Četvrtasti baš ponosan.

Okrugli: – Takva si ti, dakle, sila i snaga?

– K’o što si čuo.

– I nikom, je l’, ne ustupaš prolaz?

– Nikom se ne skrajnjujem.

Okrugli zašutio. Gledaju se, blenu jedan u drugoga, stojeći trbuh uz trbuh, nos uz nos.

Pod strehom huji.

Okrugli napreže pod rukavom mišku – lijepo se primjećuje kako se napuhava pod tkaninom lopta. – Ha, šta veliš na ovo?

Četvrtasti nato i sam napreže svoje muskuluse. – A šta veliš ti na ovo?

Okrugli nabija vrat – to je prava guka. – A ti na ovo?

Nabija i četvrtasti svoj. – A ti na ovo?

Okrugli stao.

Stao i četvrtasti.

Gledaju se. Pod strehom huji.

Okrugli se u jedan vakat nakrivi da mu izviri ispod gunje nož. – Ha? Vidiš li ti ovu nožekanju?

I četvrtasti nato otkrije svoj. – Vidim, pa šta?

Okrugli na ovo pljune.

Pljune i četvrtasti.

Okrugli se ishrakne.

I četvrtasti se ishrakne.

Okrugli se isekne.

I četvrtasti se isekne.

Okrugli: – Slino jedan!

– Slino si gori!

Okrugli ga na to pogleda ljutito.

Četvrtasti uzvrati na isti način.

Okrugli se sad na njega isprijeći.

Četvrtasti uzvrati.

Okrugli mu u tome namigne. – Šta ima?

Četvrtasti ovome isto. – Nema ništa. A kod tebe?

Okrugli pokazuje četvrtastome tikove. – Kako je inače?

Četvrtasti njemu uzvraća isto tikovima. – Vrlo dobro. A kod tebe?

Okrugli krlješti na četvrtastog okom. – Dobro, veliš?

Četvrtasti na njega. – Vrlo dobro.

Okrugli krlješti jače. – U životu?

Četvrtasti uzvraća. – U životu.

Gledaju se tako. U jedno doba okrugli počne da reži.

Zareži, također, i četvrtasti.

Okrugli se zadire.

Zadire se i četvrtasti.

Okrugli ne zna više šta da radi pa prne.

Četvrtasti povrijeđen. Otpuhuje od sebe zrak. – Prijatno.

– Hvala. Bujrum.

Četvrtasti na to grohne još jače. – Bujrum ti.

Okrugli također povrijeđen. Otpuhuje i on od sebe zrak. – Ala smrdiš! K'o tvor.

– Ti mirišeš!

Okrugli ne zna šta da radi pa se raspaše te izvadi što se na sokaku ne vadi i lijepo se pomokri. – Izvini, moram. – Nagna četvrtastog da se malko i mrdne.

Četvrtasti sad i sam učini isto. – Oprosti, moram i ja. – Prisili okruglog da se povuče malčice nazad.

Okruglom krivo. Svuče se zato pa čučne i stane da se napreže. – Izvini, ja moram i srat. – Vrši nuždu.

Četvrtasti gleda.

Okrugli, vršeći nuždu: – Ha, kako se osjećaš?

Četvrtasti, posmatrajući: – Odlično.

– Pa de da razgovaramo. Guziš li šta?

– Pa nađe se.

– He, što sam ja ovih dana prevrnuo jednu. Ždrebica!

– I ja sam s jednom im'o sreće. Bedevija!

– Kad sam joj ga šiknuo, zinula je.

– Ja kad sam ga ovoj mojoj nabio, oči su joj došle ko fildžani.

Okrugli slabo sluša. Vrši nuždu.

E, sad se i četvrtasti svuče i čučne. – Oprosti, i ja moram srat. – Vrši nuždu i on.

Vidjevši to, okrugli se dobro istrese.

No i četvrtasti se istrese.

Izgubivši i ovu bitku, okrugli se obuče, zakopča, uvrijeđen. Otpuhuje zrak. – Govnaru.

Četvrtasti se također obuče, zakopča. – Govnar si sam.

Okrugli se na njega zagna. – Kome ti kažeš govnar?!

Ali četvrtasti se učvrsti. – Kome ti?!

– Kome. Tebi!

– Pa i ja tebi!

Okrugli zgađen. – Vidi kol'ko se nataripo. Ko međed.

– Nijesi ni ti manje.

Gledaju se, baš ono neprijateljski.

Okrugli, ne znajući šta da čini, jada se sam sebi: – Evo, sretne te ovako neki primitivac, prostak, i stane ti nasred puta, da ne možeš proć.

– Baš tako.

– Pa te još i vrijeđa.

– Jah. I piša ti pred noge. Sere ispred tebe.

Okrugli ga ždere pogledom.

Ali ni četvrtasti njemu ne ostaje dužan.

Negdje u tome hrupi pojak vjetar. Zahuji pod strehom.

I jedan i drugi se, prilično iznenađeni, malo zgrče. Hladno.

Okrugli motri u četvrtastog.

Četvrtasti u njega.

Okrugli: – Govnaru.

– Govnar si sam.

Okrugli ga na to pokosi okom pa ga, zagazivši u srdžbi kroz lokvu od mokraće, ruhne. – More mrš!

Četvrtasti ga odbije ravnom mjerom. – Mrš ti!

Gledaju se.

Negdje u tome vjetar ponovo hrupi. Zahuji pod strehom.

Njih dvojica se i ovom prilikom zgrče.

Pa opet gledaju jedan u drugog. Sada već s mržnjom.

Okrugli u toj mržnji još jednom ruhne četvrtastog. – Mrš!

Četvrtasti mu uzvrati još i žešće no prve rede. – Mrš ti!

Okrugli ga ruhne i treći put. – Ne diraj me!

Četvrtasti mu i treći put uzvrati. – Ne diraj ti mene!

– Prljaš me tim tvojim poganim rukama! Pogledaj ih – ko lopate.

– Tvoje su gore! Iste medvjeđe šape.

Okrugli se ponamjesti kao za borbu. – Čije su gore?! Medvjeđe šape.

Četvrtasti se također ponamjesti. – Tvoje su gore!

Okrugli preljut. – Pizda ti materina.

I četvrtasti preljut. – Ne no tebi! Pizda materina.

Ne znajući šta da preduzme, okrugli se nakrivi da mu se još jednom vidi nož.

Četvrtasti učini isto.

Okrugli: – Mogu ti razbucat tu trbušinu.

– Vidjeli bismo ko bi je kome.

Gledaju se. Tačno s mržnjom!...

U tome vjetar i treći put hrupi, sada s kišom. Zahuji pod strehom.

Zgrčivši se, obojica pogledaju u kose kapi. Studene.

Opet motre jedan u drugog, kisnući. Nije lahko trpjeti, ali ni jedan ni drugi ne odstupa.

Okrugli: – Vjetar i kiša za mene ništa ne predstavljaju.

– Ni ja to ne čujem. Štaviše, dobro mi dođe – osvježi me.

Kaplje s njih ali nijedan ne odstupa.

Okrugli: – Ja se ionako volim tuširat.

– I sam. I ne samo to, no u svako doba godine znam sić' na rijeku i plivat – čeličim se.

Počinje i susnježica, hlapavica, lijepi se po njima, ledi, ali nijedan ne odstupa.

Okrugli: – Šta je za mene stud i snijeg – ništa.

– Isto za mene. Hej, koliko put sam go izletio i dobro se istrlj'o sjevercem po prsima.

– Ja sam od obijesti planine, po najžešćoj mećavi prelazio.

– A znaj da sam ja najveće visove u zemlji osvaj'o. Nije bilo te nepogode koja će me zaustavit.

– Nemoj.

– Pa ti ako ne vjeruješ – ne vjeruj.

I trpe.

No u jednom trenutku okrugli, sav mokar i sleđen, gruhne četvrtastog rukama u prsa. – Sklon' se s puta!

Četvrtasti se zaljulja, ali se održi. Gruhne i on okruglog. – Sklon' se ti! S puta.

Okrugli ga gruhne još jače. – Sklon' se!

Sad se četvrtasti podobro razmaha, ali se opet održi, i uzvrati okruglome. – Sklon' se ti!

Treći put okrugli gruhne u četvrtastog cijelim tijelom. – Ma sklon' se!...

Ali se četvrtasti i sad nekako održi, te mu se potkopa. – Ma sklon' se ti!...

Nemoćan da ga potisne, makne, okrugli kidiše svim silama. – Ama sklon' se!...

Ali i četvrtasti upotrijebi svu svoju snagu, sve raspoložive sile. – Ama sklon' se ti!...

I njih dvojica se poguraju ono krvnički. Stenju, dahću, pjenušaju...

Razjaren što ništa ne može da učini, okrugli napokon potegne nož. – Jebem ti mater u pičku!...

No potegne ga, brže-bolje, i četvrtasti. – Jebem ja tvoju!...

Pa zamahnu, okrugli zinuvši ukotur a četvrtasti ukvadrat, jedan na drugog noževima...

Osjetivši oštro u utrobi, obojica se oglase na isti način. – Oop!...

I ostanu tako sudareni. Zaglavljeni u tjesci između straćara i ogoljelih drveta. Okrugli usta namještenih kao za O a četvrtasti za E.

Dok vjetar huji pod strehom.

Fuad Kovač

Crna smrt

“Ima li na ovom dunjaluku iko živ da pomogne Zejnilu Bajroviću?”, tiho i nejasno čuo se hrapavi i isprekidani glas. Sve se to brzo gubilo u šumovitim proplancima ispod Lebršnika. Sav ovaj prostor žudio je za raznim zvukovima i životom. Gore na malehnom parčetu neba micala se pokoja krpica od oblaka. Pržilo je ljeto hiljadu sedamsto i neke godine. Baš k’o u loncu.

“Ima li na ovom dunjaluku... A gin’o sam za sultana. Evo, šta me sad snađe. Jadan ti sam kod svog dobra! U Stambelićima, u onim mojim dvorima od potočine. Moji su, zlatni su, kaki god da su.”

Dok je išao uzbrdo od Vrbe prema Mekavcima i Čemernu, Zejnila Bajrovića je u jednoj potočini najprije ugledalo jato dosadnih vrana, bezbeli, ružnih ptičurina. Izgledao im je kao kakvo strašilo koje se vuklo mrtvo i mlitavo. Ponekad im se to strašilo nije ni vuklo, nego bi se samo polahko smirilo i spustilo na presušenu i ispucalu glinu, odmah uz obalu potoka koji bi ujesen i s proljeća znao postati rječina. E, te rječine svi su se plašili kad s Lebršnika i Živnja krene voda iz neba i iz zemlje. Mutna k’o oranje, plaha k’o najgore vrijeme. Je li se ta rječina zvala Vrbljanka ili nije, ko zna. U ove dvije-tri kućice valjda bi mu to kazali, ali mu, bezbeli, nije trebalo njezino ime. Najvažnije mu je bilo da se u njoj može malo osvježiti, pa da onda dalje krene prema Stambelićima i Borču. Znao je da je mogao krenuti i preko Vranjskog dola, ali ne bi bilo dobro da ga neko vidi od doušnika u gatačkoj čaršiji. Eto, zato. Ovako, još je znao kud će i šta će. Ovdje će predahnuti, onda se izverati gore, na Čemerno, pa niz Lukavicu. Na Studencu će se napiti vode i odriješiti kundure. U šumi Barnog dola sklonit će se od tuđih očiju, skinuti čakšire, nategnuti i dobro usmrditi okolo sebe.

Zejnil ove ptičurine u potočini nije nešto posebno zarezivao, nego bi tromo i pospano znao namaknuti na glavu ulojenu i poderanu vojničku abaliju od sukna koju su počesto nosili seljaci s brda kakvo je njegovo, handami tamo u boračkim gudurama. Taj sukneni pokrovac služio bi i konjima i ljudima – kome prije zatreba.

I namah bi znao zahrkati da bi se i vrane od straha razbježale misleći da im to Zejnil nešto nevaljalo sprema. I onda bi u pomoć pozvale i druge ptičurine. Okačile bi se po granama iznad Zejnila, i, uz čavrljanje, izmetovale po abaliji.

Samo je pokatkad znao otresti nogom, otpuhnuti i nastaviti, kao da je spavao u nekoj udobnoj postelji, tamo negdje gdje je sve potaman. I u tom snu nije znao da nosi neku tešku bolešćuru. Nisu znale ni vrane. Pa, i da jesu. Ali su možda osjetile da u njemu leži samo kakva dobra lešina, pa da ga gladne i žedne pojedu i ispiju. Čekale su onda njegovu smrt. Zejnil je nije čekao, već je bježao od nje. I, evo, bježi ni sam ne zna koliko dugo, ni manje ni više nego sa ruskog fronta, iz hoćinskih nedođija. Još kad bi se mogao sjetiti odakle ide i kad je krenuo. Gladan i izmoren danima je jeo lišće i isušenu travuljinu dok se vukao po crnogorskim vrletima i hercegovačkom kamenu. Nije se baš smio ni javljati, a ne da bi tražio negdje nešto da prezalogaji.

Kroz jednu od rupa na abaliji ugledao je nešto što ga je podsjetilo na oblik i boju duhanskog dima. E, sad bi zapalio, ali nema. Naglo se pridigao, nervozno i brzo pipajući po džepovima.

“Zapalit ćeš govno Zejnile Bajroviću! Ko ti je kriv što nisi štedio, nego si na kraju baš mor’o onom Duranu dat da savije hejbet cigara. Hhhhmmmm, dabogda mu ne trebale! I onom Mulazu, dade jel’de, svašta...! Što im dade, Zejnile, bolan bio, k’o što i jesi, meščini, bolan!”

Slušale su ga vrane. To njihovo strašilo je propričalo, pa još i ljutito bilo. Kao da je zapalio cigaretu, kao da ga je prošao onaj âh. I da je opet pogledao kroz onu rupu od abalije, ne bi ništa vidio kao maloprije, bile bi to, možda, neke slike sa fronta. Ili bi u oblacima vidio zavičaj, onako u magli, vidio kad mu babo Ahmet i mater Hašmeta taman ispod kiše ukraše naviljak za zimnicu kravi Zimulji. Ko zna šta bi sve vidio Zejnil Bajrović kroz onu, ali i ostale rupe na njegovoj abaliji. Nije mu se sad ni gledalo, pa makar vidio sahan pun kajmaka sa škipa.

Nešto ga ošinu preko leđa i podbode na lijevu stranu, ispod rebara. I da mu je amidža pričao, i da je mog’o, kad je preselio na ahiret, kako ga je nešta podbolo, ‘vako k’o njega, ne bi se nimalo obradovao. Ni to mu nije ozbiljnije padalo na pamet, gonile su ga nekakve crne slutnje. Ma, one njega tjeraju već preko sedam gora, preko stotinu gora, handami iz tih tamo bjelosvjetskih nedođija, gdje su ga, zbog malo više očeve zemlje, poslali. Ima i tri godine, ko zna. Njemu k’o da je bilo u nekom drugom životu. Nije mu se dalo da opet gore pogleda Stambeliće i vidi je li iko zna da se vraća. Da vidi jesu li rodili lješnjaci i jeribasme, ima li gore – na Pogledi – još ona česma koju je, handami nekad davno, kažu, napravio neki momak da ga se sjeća djevojka koja ga je ostavila. Lijepo, dođe na vodu i sjeti se bivšeg dragog. I tad joj ne može baš sve biti potaman.

Da je mogao zabiti kakvo drvo u zemlju mogao bi u pola sata znati je li negdje oko osam ujutru. Da vidi koliko je dana pred njim i hoće li negdje morati konačiti, jer, nije nešto posebno žurio; na frontu ga više valjda niko nije tražio, pa i u Stambelićima su zaboravili na nj kao da nikad nije postojao. K’o vele, on se davno oturio u svijet i postao, anamo njihov.

“Ima li na ovom dunjaluku iko živ da pomogne Zejnilu Bajroviću?”, u njemu je nešto progovorilo. Oblaci na nebu su mu se činili kao živa bića, kao ljudi iz njegovog komšiluka. I kao da je gledajući put oblaka pogledom zatekao djevojku kako muze kravu. Hrapavim rukama vukla je za još hrapavije kravlje sise. Zapjenušalo mlijeko curilo je u kravljaču koju je grlila nogama kao rukama. Malo kasnije mlijeko je počelo kipiti preko njezinih, slučajno otkrivenih, bijelih bedara.

Curio je i Zejnilu neki sok iz usta, pa se zaustavljao na završecima dlaka, izraslih svukuda po licu. Učinilo mu se kao da je to bila Hasnija, njegova žena s kojom je tek bio u đerdeku, koja mu se tu noć podala za vrijednu i vjernu ženu i dječiju mater. I kao da je imala istu jameniju na glavi, onako ovlaš stavljenu, jer je Zimulja tad mlijekom spustila, pa je valjalo hitro pomusti. Učinilo mu se k'o da se do maloprije sladio tijelom svoje žene, brojio joj i pamtio sve benove po tijelu, onako do maloprije stidljivo i hitro je u mraku upoznavao baš kao prvi put neku stazicu ili zamišljajuće jezersko dno. Znojio se i u toj muci, mučeći se sad sa ženom Hasnijom. Još kako bi joj sad popio svaku kapcu mlijeka koje je nježno puzalo po njezinim oblinama, kao neke bijele stonoge. Eh, kako bi je Zejnil sad strgao sa tronošca, prosuo kravljaču s vrućim mlijekom i oborio na travu. Pa, neka djeca malo, brate, i plaču po kući. Ma, možda, i ne bi, zamišlja Zejnil, nego bi se prvo spustio na koljena, pa žedan zabio glavu u kravljaču. Eno, anamo gdje Hasnija dnevno dvaput muze krave, ispod pojate, pod orahom.

Sa novim oblacima otišla je Hasnija, a ostala stvarnost. U njoj Zejnil Bajrović u potočini pod Lebršnikom i sa vranama na granama. U sebi sa nekom boleščurom i nostalgijom.

“Ima li na ovom dunjaluku iko živ da pomogne Zejnilu Bajroviću?”, u njemu je ponovno progovorilo. Obreo se u Stambelićkom osoju, taman pored Selmanovog vrela i takiše kruške Hadža Lenda iz Šumića. Obreo se u čudu neviđenom i s pogledom u babovo imanje koje su baš bili nanijetili dijeliti kad su po njega došli da ide na vojnu, da ne zna zašto, ni kako, ni gdje, ma, ništa pod milim Bogom. Znao je samo da sultan na vojnu zove one koji imaju imanje, jer ako se ne ode – ode i imanje. Kod sultana nije bilo labavo.

I k'o sve mu se učini crno pred očima i obuze ga neki mraz od kojeg i srce puca. Pa ga onda poli znoj, izbi mu na oči žena Hasnija, babo, volovi u ljeto hiljadu sedamsto i neke, konji na guvnu, usrane bratovljeve gaće, Sakibove sline i dječiji plač. Nadoš'o potok od brda do brda, klis i klisača, ravna i krvava ruska polja, puške i plotuni, sabahsko sunce, koševina i miris otkosa. Majka Hašmeta u dimijama, na brdu mjesečev rog. Zla sudbina, od Boga prokleta. I sebe je vidio, možda posljednji put. Sav zarastao u gotovo pa sijede dlake, a ni pedeset nema. Iznad očiju kao dva grma nadvirivale su se guste i sijede obrve. Bore po licu, pokvareni zubi, dugačke dlake iz nosa. Vidio je i svoj nedorečeni pogled željan maličuk rahatluka. Malo je toga nekad imao, pa se i lijepo zaboravilo. Još iz vremena kad je pored Stambelićkog potoka provodio dane i s djecom pravio kuće od blata, vodenice... Kad je za vrbopuca pravio od kore pisak i borije, pa onda borijaj po boračkoj vali sve dok te jezik ne zaboli. Eh kad bi se dočepao kolibe i kajmaka sa škipa. Svašta je tad vidio. Ali,...

“Znaš, zovem se Zejnil, rodio sam se da bih umro, živio – ‘nako, k'o i svi mi, taman u pet deka. Muslimani, velim. Muslimani... Nisu drukčije živjeli moji ni prije koliko hoćeš ljeta. ‘Vako se ne mere živjet’, ‘vako se pati i umire, tobe jarabi. Nemereš dolje ništa ponijet', a ja i nemam. A i da imam – ne bi mog'o. Jedina pravda u Boga.

I neka znaju, za mnom će i oni azgini iz vojne, i hulje sa Istoka i Zapada. Za mnom će i Selim iz Igara što mi ubi Šarova, ali neka mu je halal. Za mnom će mlogi, i svi, kad-tad. Samo neće 'vako najebat', da izvinete, k'o što sam ja, Zejnil Bajrović, iz Stambelića, rođen u ljeto, iza koševine, na brdu zvanom Kamenice. Pupak mi na dva dijela kamen od kamen razdvojen. Ja, mater me uzdurisala. Nije šala nekad Zejnil, a sad mu ptičurine nad glavom. Tobe jarabi. Jedva znam i izgovorit' taj Hoćin, pas mu mater njegovu! Pogano mu se ime niđe ne znalo, kakav je! I jesam, valaha, hejbet puta u njemu prelazio tamo-amo neki most, i to sve za slavu velikog sultana. Ljutit se nisi smio, nego samo slušaj! Hhhmmm! Hiljadu sedamsto i koja je ovo godina, ne znam. Ni po hidžri, ne znam. Sram te bilo Zejnile Bajroviću! Ne znaš, nije šala. Zejnile Bajroviću, sram te bilo! Zejnile Bajroviću, sram te bilo! Zejn... ”

Znojio se i tresao pod abalijom, baš kao javorov list na vjetru. Nije mu pomagalo ni toplo kasnoljetno sunce. Ništa. Igrali su damari po njemu kao miševi u slamarici.

Ostale su mu oči na parčetu neba u kome je bio njegov svijet.

Šesti dan našli su ga čemerski čobani. Vrane ga nisu morale tražiti. I neko je Bajrovićima dohaberio do Stambelića. Kako, ko zna? Kad su stigli, niko ga nije mogao poznati, kao da im nije iz sela i kao da je prošao vijek, a ne nekoliko godina. U džepu su našli tespih od tisovine, nekakvu vojničku knjižicu, i pismo koje nije stigao poslati.

“Hoćete li mu halaliti?”, pitao je efendija.

“Halalosum mu bilo”, odgovorili su.

Samo se odozdo, ispod Lončar kuka, nebo nahorozilo na kišu i oluju. Da zapamti sudbinu, spere prljavu istinu, i kugu, nalet je bilo.

Baš tako, i kugu, nalet je bilo.

(Odlomak iz istoimenog romana u rukopisu)

Sead Begović

BITI ŽIV, ZAJEDNO SA SMRĆU

Ljubav u oskvrnjenom šumarku

Pamtit ću dovijeka žudnju one mrcine
koja me je pregazila u šesnaestoj
Bilo je mračno, iz njegovih su očiju frcale iskre
Bijednoj sam uši mogla dodirnuti trunak prašine na licu
istom i lažno njegovo ganuće
kad rekao je da me voli
njušeći moj vrat kao da se iz njega puši krv
Taj zadihani hrt stenjao je od uzbuđenja
i ja se odjednom sažalih: a što mu ne bih dala
kad me toliko poželio?
Samo, da me ne rastrgne prije nego što
istekne noć. Utješim ga s nekoliko iznuđenih i paničnih
poljubaca

Boljelo je
imala sam osjećaj da mi taj čovjek otvara glavu
da se hvata po meni kao što se hvata gamad
u nekoj rupčagi. U tom trenutku nitko
ne bi mogao spasiti moju samoću
Osjetih prazninu koju vjerojatno ostavlja
samo smrt u utrobi
Ništa se u njoj ne bi moglo roditi
Oko moga srca više se ne kupaju mala djeca
Možda bih mogla snijeti gmazovo jaje?
Sklopih oči od te pomisli
Iza spuštenih kapaka bogati izlozi
igraš se u njima mlačna ljubavi moja

U tih nekoliko grčeva u kojima se on
hranio mojim najnježnijim dijelovima
Ona, to jest ja, prokune nebo!
Nikad više žilica nasmijana lica
jednom riječju papigica
sve zbog ovoga kukca koji se sada neočekivano
skvrčio uz nju poput kukice

Skotrljao se iz nje snužden kao da je
izišao iz kuničnjaka
kao da je htio biti miliji od uznesenja
Zatim je počeo plakati
kao svako dobro djetešce
protjeran iz majčine dobrote
jerbo je u svojoj nasladi ljubio kužne ulice
Pokušao je nešto reći, no
njoj je zvonilo u ušima
od tih zvona i anđeli bi proplakali
Od te jezovite ljubavi ostala je samo sablast u magli

Jedna je bijedna uš
gnječeći tvoje zdjelice
zaslužila prijezir
U tom gnjevnom šumarku stradao je samo onaj
koji nije pitao za cijenu svoje besmrtnosti
Moleći za nj, zdvajala je nad njegovim pokajanjem
Što će mu, pitala se, to sunčevo sjeme

koje je zašlo zauvijek, napose sada
kada je ostao sam
sam s otkucajima moga iščupanoga srca
sada kada odlazim, padam u bezdanu jamu
gdje laju gladni psi križanci
gdje njegova ruka još misli po mome tijelu
Uzalud, on nije izumitelj, on je silovatelj
grabežljivac dakle
I što zatim?
Tijelo će zatim spavati
i tražiti svoje najbliže
u snu

Mrtve ruže

Svratih, a
tamo su živjele ruže
nekoliko formi vječne žudnje.
Uberem ih zbog njihove udvornosti
i ponesoh kući.
Nosio sam njihovu žalosnu sudbinu u ruci
da je poklonim najdražoj.
I tek poslije ručka, obilno zalijevanog
vratio mi se osmijeh na licu,
ali je istom nestao s lica zemlje
kojoj su oduzete ruže.
Uveče, ista me žena nagovara
da zavolim sve krajolike njena tijela
toliki je značaj pridavala
mrtvim ružama

Sve opet postoji

Jadna moja majka. Ona nikada nije
mogla prihvatiti da njome upravlja jedino
Bog, a ne moj svemogući otac
Pred samu smrt netko ipak podiže maglu
s nerazumljivog igrokaza na njenom licu
i kako je samo sretna bila
Sve opet postoji, reče
osjetivši višu prisutnost
Čuvši to, Bog se zarumeni od stida
i zažali što je dopustio tako zakasnjelu
spoznaju o sebi

Žeđ za svjetlošću

Osluhni bruj orgulja
vjetra koji zaista umije saznati sve
sastaviti daleku sliku o tebi
jabuko
a zapravo ti nosi otpale latice
sjećanja
čak i miriše jutros
po tvom budućem plodu
kao i stablo moje majke
čije korijenje crpi život
to brdo patnje
koje se žedno pripija uz zemlju
tek toliko da budem viđen
na ovome svijetu
Ali, što će mi iznenadna svjetlost
kada se još nisam rodio
i ne znam hoću li
dodirnuti tu zemlju
po kojoj je i On hodeći
usred žege
popio smrt

Olovno vrijeme

Eh, kada bismo mogli preživjeti
još jedno društveno uređenje
ja bih misleći, desnom rukom milujući
posebno prisno mjesto na tvome licu
iz kojeg iskaču riječi i krekeću poput žaba
u naš zajednički život
pustio ulice da nas kao nekad vode
izrovane od ljubavi, uostalom
ti si moja jedina potrepština
u otužno vrijeme
kad samo budale misle da to kiši
dok ti plačeš, a vani se vodi zmajski rat
jedan od onih luđaka
kojeg su pustili da gaca
po toj prokletoj olovnoj kiši
po našem životu koji je već napola
puknuo i mi više ne možemo čekati
objašnjavati što se to zbilo
smiješiti se
biti živ, zajedno sa smrću

Admiral Mahić

PJESME

Kraljevski put

U sobi, u kristalnoj kupoli
kroz koju kaplje sunce sa kišom
tvoj osmijeh je kraljevski put do moje osame.
Ležimo u sobi ispod jurišajućih oblaka,
ispod nebeskih ratova želja,
a između njihovih krvavih zemaljskih vojski
na ulici stojimo.
Zato sad zamisli poljupce koji se
razmjenjuju kao zarobljenici...!
Poljupci hodaju, a tijela stoje.
Vojske prolaze, banke ostaju
da regrutuju nove vojske.
Voda šumi po dalekim zvijezdama, čujem
to jednako kao bubotke sunčane kiše
po zvjezdarnici u kojoj snijem s tobom.
S mirom pijmo ovdje
dubinu dušine loze koja je oduvijek
išla sama kroz noć i moć.
Ne mogu me više zbuniti.
Uzalud preljubnik ukopava sunce!
Sve duše sviću u svojoj vječnosti!
Izvori sviraju u frule!
Dišemo kako ko umije.
Penjemo se ko gdje stigne.
Na kraljevskom putu sve je sklopljeno:
žudimo za nepoznatim sokom
plavog beskraja iz kojeg dišemo.

Nekoliko stotina

Dimovi se iskradaju iz kuća,
ptice ka jugu izbjeglice,
zima ide na posao.
Nekoliko stotina
nakrivljenih nišana ide na posao
Nekoliko stotina hiljada
Očiju bez vjere ide na posao.

Posmatra me far svitanja
kako iskačem
kroz pendžer
ja neradnik
svu noć ljubio sam tijelo djevojke – frizerke,
a žutosmeđa mačka na poljupce je frktala....

I nekoliko stotina
suhih i mokrih poljubaca ide na posao,
A ljubav se posadi
samo jednim pogledom.

O Bože, nisam dovoljno zaljubljen u frizerku-djevojku,
Ona brije i šiša prekrasno, al' pokreti njeni su
izlomljeni kao koziji put u vrleti. Ona zna – nisam
upamtio naš prvi sastanak kraj Miljacke,
iako napamet izgovaram bajke
svih naroda i snova svijeta.

Nekoliko stotina grbavih noseva ide na posao
Nekoliko stotina
praznih razgovora ide na posao
A kuda će moje bolesno zubno meso, u raj ili pakao?

Planinski vodoskok

Ovdje diše Bog! Ovdje je
planinski vodoskok koji ne može vjerovati
da su naša tijela
natopljena tamom.
Kapi vode bliješte kao citati iz svetih
knjiga.
  Ovdje se srce moje smiješi
srcu Geteovom, kao sunce suncu kad se sretnu
u svemirskim provalijama.
Rodio sam se da iskusim kretnju, da samog sebe uzbibam u
snu, da dušom obuhvatim sve. Šta ja znam – šta je smrt
tijela... Šta su švicarski vodoskoci... Šta je ovo selo
Lauterbrunen... Šta su gole djevice... Šta je rat... Ali moj
osjećaj znam... On pridržava sve stabljike lijepe naravi...
Stao sam u hlad planinskog vodoskoka koji mi je rekao da se
poslije smrti prekidaju sve rodbinske veze jer u STVARNOM ŽIVOTU nema
nikakvog tjelesnog stanovništva osim što veće brzine uzdisaja...
Ovdje je ljubav jednostavna, jer nema jednog svemira. Mnogi svemiri su
pokrenuti... SOBE! Svemiri su sobe! Oholost je zatvorena u sobama.
A ja pod vodopadom svjetova.
Mrtve ruke nisu ovdje više
mrtve ruke. Ruke rastu iz plavetnila
vode u nebesima.
Spavaj. Lebdi. Ne broj kapljice.
Voda je predobra.

Memoari mladog banjalučanina

Tačno u devet i dvadeset i devet – devetnaestog januara
prije Krista
iskočio sam iz letećeg tanjura
na zaleđeni krov banjalučkog porodilišta –
Ali čim je
iluzionista
Dejvid Koperfild
krenuo hodati po staklu i potom u Mujinoj ćevabdžinici
naručio srednju porciju ćevapa –
ja sam se tačno u devet u trideset
rodio sto i jedan posto
u strogom centru Banje Luke –
probudile su me pionirske marame koje su
zujale kao pčele
u Crnoj kući
(i tamo urezah potpis: TITO)
jer i prije nego što sam se rodio
bio sam u ilegali
Ali – sve planete u svemiru
paktiraju sa prislušnim uređajem koji prisluškuje ilegalce –
A samo sam htio napisati reportažu o radnicima tvornice koja je
iskovala moje lice!
Tačno u devet i trideset i jedan izlazim iz porodilišta i
udvaram se razvedenim ženama koje sretnem –
Tačno u devet i trideset i dva
poskupila je struja, ali velikodušni Dejvid Koperfild s rukama
drži i čuva struju od 220 volti i besplatno pali sijalicu, a može upaliti i
kasetofon –

Tačno u devet i trideset i tri ujela me pčela iz Hercegovine i
izlučila reumu –
Tačno u devet i trideset i četiri – nana u nanulama otrčala je u
Opštinu i dala mi ime Admiral –
Tačno u devet i trideset i pet – naslonio sam se na stablo i
pišao – ali iz stabla je izašao milicionar i upitao me kako se
zovem. Rekao sam da me je nana u nanulama upisala u Rodni list kao
Admirala –
A ti si taj Admiral, zapištao je kao roštiljska kobasica milicionar i
ošinuo pendrekom!
Tačno u 10,36 – milicionar je sreo nanu i izbio je iz nanula!
Tačno u 10,37 – milicionara je dokrajčio zemljotres!
Tačno u 10,38 – zbog jedne razvedene žene skočio sam sa mosta u
rijeku Vrbas, ali povukao me riječni vir koji se okretao kao
elisa helikoptera!
Tačno u 10,39 – rođak Nićo svirao je gitaru na desnoj obali rijeke
Vrbas i uzviknuo: Uhvati se za slamku!
Tačno u 10,40 – uhvatio sam se za vrbin opali list i on me izvukao iz
začaranog vrtloga –
Tačno u 10,41 – razgovarao sam sa atomima koji vjeruju da rad otklanja
od nas tri velika zla: dosadu, porok i nuždu... Moram raditi, donekle,
ne mozgajući previše...
Tačno u 10,42 – pijem pivo sa rođakom Akom kojem je bunar sa
hladnom vodom uvijek u očima –
Tačno u 10,43 – rođak Midhad dodaje mi novu novčanicu od svoje
radničke plate i osmijehom kaže: Evo – za pjesmu!
Tačno u 10,44 – rođak Mirsad-Borac upoznao me sa razvedenom ženom koja
je najbolja prijateljica njegove razvedene žene –

Tačno u 10,45 – svukao sam haljinu sa njenog tijela i rekao joj da se
ne brine –
Tačno u 10,46 – popeo sam se u njeno selo Gornja Maslenica da je
zaprosim – ali njena razvedena majka je ispalila hitac iz puške
kremenjače – pa sam se dao u trk kroz koprive prema selu Donja
Maslenica –
Tačno u 10,47 – iz sela Donja Maslenica, u kojem se vodovodne cijevi
ne svađaju nego se dogovaraju – otputovao sam vozom za
Plitvička jezera –
Tačno u 10,48 – u vozu za Plitvička jezera, rođak Suad
upoznao me sa razvedenom ženom iz Danske koja je na psećoj uzici vodila
psinu –
Tačno u 10,49 – u vozu za Plitvička jezera, u kupeu prvog razreda,
rođak Suad i ja – zajedno smo počeli glačati kamene bradavice na
danskim grudima –
Tačno u 10,50 – ja, dankinja i njena psina sišli smo s voza na stanici:
Vrhovine...
Tačno u 10,51 u zadimljenoj birtiji, u Vrhovinama – dao sam na znanje
vatrenoj Dankinji da je neću zaboraviti – i vratio se autobusom u
Banju Luku. A ja ću ostati sam sa Banjom Lukom. Bez tjelesnosti. Bez pepela.
Nas dvoje smo vrlo daleko, ali iskreno blizu, recimo kao dodir
čovječanstva. Alojz je zaljubljen u Enisu, a ja u Banju Luku – i
svi vrtimo svoja svjetla koja i kad se raspadaju pjevaju: Dolje s urotom!
Mi idemo putem Ljubavi, a Potištenost ide putem Seksa! Nama je potrebna
Ljubav da bismo prestali žderati svoju majku. I kažem Potištenosti: ostavi me
na miru s tom praznom pričom. Prvo Ljubav, pa Seks!
Moje nebo je crno. U mojim zjenicama se okreću romantične gramofonske
ploče.

Tačno u 10,51 – rođak Sead, koji nikada nije trpio vlast vucibatina,
opet je krenuo u borbu –
Tačno u 10,52 – rođak Alija, doktor i pjesnik, otvorio je prozor i
prislonio doktorske slušalice na puls vedrine...
Tačno u 10,53 – odnekud su pristigli crni oblaci i poredali stolice po vedrini...
Tačno u 10,54 – crni oblaci su se pretvorili u tenkove i počeli
driblati... Prelazim te. Prelaziš me. Faul!
Tačno u 10,55 – slavuji su kupili geografsku kartu i na njoj tražili
državu u kojoj će pjevati do zore...
Tačno u 10,56 – uokolo odjekuje krckanje koda prirode –
Tačno u 10,57 – sve su moje ekonomske rezerve u koferu!
Tačno u 10,58 – Dejvid Koperfild uveo me u magični sanduk – jedan, dva,
tri – i ja sam publiku pozdravio putem mobitela, iz Švedske!
Tačno u 10,59 – publika se digla na noge i aplaudirala Dejvidu
Koperfildu, tražeći od Dejvida da ih uvede u magični sanduk –
Tačno u jedanaest – zajedno sa publikom, otišao sam u ilegalu...

Beba Noa

Nad Sarajevom već dugo
cijedi se Potop...
Iz daljine oglasio se vodeni top neba:
Ne idite više za starim grijehom
orgije praznih i obijest važnih
ne unosite na rukama u novu povijest!
Tačno u 11,55 – pošao sam u šetnju planinom punom pupova
zajedno sa razvedenom djevojkom i njenom
četrnaestogodišnjom kćerkom uz koju se priljubljujem kao
planinska dubina –
One su mlijeko i med iz snova.
Dakle, planinski vjetar zuji kao bumbar
i oblijeće oko meda i mlijeka'
Prišla mi je iz vodenog topa savršeno čitava jeka
i opalila šamar!
Opet sam potajno dodirnuo
talas meda čiji blijesak izlijepi planinski odsjaj'
Vječnu ljubav je usnio
moj uzdisaj! Ali ne može nikome san da prepriča
već pola vijeka...
Jučer, tačno u 19,45 – u gradu sam prodao, novorođenom dojenčetu
knjigu pjesama – da počastim
izletničkim ručkom razvedenu djevojku i njenu
kćer...
A ti nježnosti, gdje si sad u krevetu?
Nisam zvijer,
ali sebe zvjerski patim,
stihovima bičujem strast ognjenu!

I evo danas – nas troje, između zrikava i zrikavaca
uspentrali smo se na vrh vodene svježine –
kroz talasajuća drveća
U ovom trenu lagano plivaju sve planine
ka liniji odsjaja koja sadi lebdeće planine –
težinu nježnosti, između poljubaca i
poljubaca
jedinu stvarnu težinu – nježnosti!
I pojavi se Kristijan iz Austrije.
Među cvijetnim horovima na balkonima gorja –
I to tu, na strmini frekvencije,
sa bebom na prsima –
Otac i sin pokloniše se bučnim cvjetovima –
Oko nas glas zračne struje i štiglić poje –
Proslavljaju rođendan bebe Noe –
Onda je prišla suncu – majka Karolina
i zajedno sa svojim roditeljima zapjevala himnu za sina!
I suzu bi lila moja razvedena djevojka
kad klimnu glavom: Dirljivo! Dirljivo!
Ona kaže da s muževima kao što je Kristijan –
djecu treba rađati!
O rakijo, o šljivo
Odakle li je težina nježnosti?
A ja – odakle se kao kamen dokotrlja – krvav i pijan
u vrijenje meda i mlijeka?
Tačno u podne – kćerka razvedene djevojke
dotakla je purpurnim usnicama

bebine ručice anđeoske –
Sijevnula je Besmrtnost i rekla smrtnicima:
Smrt pripada najneuhvatljivoj javi,
a meni je pripala čast da se rodim
i da sebe vodim
žeđi za Znanjem o prvom odsjaju ljubavi!

Ervin Jahić

KRISTALI AFGANISTANA

San

Ahmed je Tunižanin
Osvanuo gol
Zanoćio je bijelim ćefinima omotan
Nehajno kao u prošlom životu
Gotovo kao civil
Ničega se ne sjeća osim pasa
I divljanja njihova
Po ranama znam da ga sve boli
Ali pravi se da nije ništa
Kaže, psi su divlji jer su im
Vlasnici pomahnitali
I još kaže
Da je sanjao majku
Koja mu je na javi
Govorila da se probudi
Jer će ga odnijeti ptice
Na drugi svijet
Posve živa
Otvorenih očiju
A to nije dobar znak

11. rujna

Te noći prvi put sam prespavao kod svoje žene
Mamila me ta djevojka svojim mirom
Vani je bila oluja, svjetska oluja
A mi smo razrjeđivali naše udaljenosti
Smjenjivali šutnju dahom, dah šutnjom
U očima joj već tad vidjeh brigu
Valja nam podizati djecu u sve okrutnijem svijetu
A što ti kažeš, stiže li nuklearna zima, pita ona
Ma svijet će trajati dokad je svijeta i vijeka
Kako misliš, upita ona
Pa svijet je ovisan o svijetu, on je samodopadni obnovitelj
A vrijeme je tuđi imetak

Vani je bio neki drugi svijet
Naoko lakši od dima cigarete
Teži od najmračnijih epoha
Televizija je upriličila izravni prijenos
Nismo to znali, nismo znali za jezivu studen
Sami, kao dvije umiljate zmijice sklupčane u stijeni
Odlomljenoj od vremena i ljudi,
Nismo znali da će se budućnost naše djece i nas samih
Otad računati prema reality-showu planetarne zime

Vani je bio neki drugi svijet
Strahovima, zločinu i lažima sklon
Dok smo unutra mirili naše nade
Tako privrženi, čisti,
udvojenih samoća

Kubanski nokturno

Čujem jauk i cviljenje
Koliko grijeha u tom zvuku
Onog koji ga stvara
Onog koji čini da bude stvoren
Što stvorenje živo trpjeti može
Jezivo je živjeti
Doista
Za mene, za tebe, za trećeg čovjeka
I sve ljude u nizu do kraja svijeta
Utjehe više nema
Niti je može biti
Nijedan svijet ne može opravdati taj jauk
Nijedan od mogućih svjetova
Ništa mi nije jasno
A sve mi je razumljivo
Gdje god da okrenem lice
Vratiti ga u točku prije kretnje ne umijem
Nadam li se da propadnem u zemlju
Nemam gdje upasti
Bez nade se događa sve oko mene
Gubim se
Bez sebe sam, evo, već cijelu vječnost
A što je vječnost doli uzaludnost
Prethodi li joj što
Uzaludnost sadašnjosti ili uzaludnost
Onog jučer možda
Neizrecivo je to s vremenom

I ljudima u njemu
Ne postoje odgovori za jauk taj
Što lomi svijest na nejednake komadiće
Užasa, muka, smrti
Ne pitam se više ni o čemu
A jeza podmuklo svlači kožu mi
S ramena
Ljušti slojeve luka
Sloj po sloj bola
Nemam se našta navići
Ne navikavamo se na jezu
To nisam znao
O tome nisam mislio prije
Ništa me takvo dosad nije doticalo
Neizrecivo je to s vremenom, kažem,
I ljudima u njemu

Kristali Afganistana

Kao i svaka utopija koju oplakujemo kad joj vrijeme
Umori san u ime kojeg je nastala,
Czeslawovo pitanje gdje sunce izlazi a gdje zalazi
Čini se ozbiljnim, ali posve nerazumljivim i lišenim bitne
Potrage za smislom koji se, valjda, ima dogoditi ponad
Sumnjive geografske gramatike
Istočna buđenja važna su barem koliko i zapadna zapadanja
Relacija je uzajamna, tvrdnja točna, samorazumljiva
I donekle suvišna
Što ona kazuje o svjetlosti kojom se hrani duša
Neideologijskog Istoka ili Zapada
Ako sanja vrijeme koje ne sakate ubojice
Ako želi doseći bijele minarete srca
Ako dijete pitanja umiva kristalima
Koji po hladnom pijesku svemirske pustinje
I nekih tajnih smislova
Šušte u bistrim pećinama
Gdje pauci vezu misterije
I nitko nije prestrašen životom
Koji te ne može izdati
Jer ga nisi izdao

A tamo je noć česta
Ona je starija od mojih predaka
Limfa joj je kristalna
Smisao drukčiji
Kalifornija ne smije biti utjehom

Da sunce ne zastane
I osunča kristale
Što sniježe u čokotima duše
U nekom umornom vremenu
Sve rjeđem za nas
Kakve-takve ljude

Dok tražimo svoje ja – Ernesto, Che i ja

Vani huči rijeka Chorillos
Doktor fizike Ernesto, po doktoru Gavioli, napušta znanost
Zbog šarlatanstva
Iako piše rad o kozmičkim zrakama
Doktor fizike Ernesto prestaje biti ono što je bio
I napušta glasoviti laboratorij Curie
Prestaje ga pozdravljati doktor Houssay
Opći metež je u La Plati
Teoremi zjape bez doktora svoga
Sad doktor živi u šumi
Zima je i inje se lovi za dah iz usta triju duša
Kuća bez prozora u kojoj žive ispire njihove prošlosti
Dječaka, majke i doktora
Duga pretvorba je pred njima
Traži napor bez ostatka

Vani huči rijeka Chorillos
Mladi pustahija hodi Latinskom Amerikom
Liječio bi bolesne i nemoćne, kaže
Tad nije bio Che
Tad je samo tražio sebe

Trag je to neke povijesti
Dok čitam doktorove zadnje rečenice
Mogao je Che i gore proći

Koga se tiču mrtvi atomi
Suludo je i pomisliti

Da smo uvijek važni
U tuđim detaljima

Eto, čitam doktorove tanjušne memoare
A revolucije ni za lijeka
Ni mog Chea nema gdje bi morao biti
Ni fascinacije ni tragike
Tek statistika ravnodušnih energija
Jebeš svjetlo bez žrtve
I progres koji dolazi iz neopreza

Moj Che sinoć maže na kruh maslac i džem
Oko njega sin mu harambaša huljski razvaljuje
Simetriju i red koji njegova tiha majka svakim korakom
Uspostavlja u 38 kvadrata njihova unajmljena doma
A tamo na zlopatničkom ekranu
Ameri u punoj ratnoj opremi
Cipelare četvoricu iračkih tinejdžera

Moj Che sljedeće jutro odlazi u partizane

A doktor, nije li s njim sve počelo?
Eno ga, mrvi svoja rahla slova,
Pita se nije li život bez akcije
Odveć luksuzan

A ja?
Moj udio u Cheu biva moguć
Kad sloboda ne pristane na fašizam

GODIŠNJAK2006

REFERENCE BOŠNJAČKE KULTURE

Da li je slavenska antiteza odista slavenska?

Muhamed Nezirović

> *"Jedan vid ponavljanja grupe stihova jeste i tzv. slavenska antiteza. Njena dva najčešća oblika jesu dijaloška forma i pjevačev monolog uglavnom na početku pjesme."*
>
> (Đurđica Hunjak)[1]

Naše zanimanje za ovu pjesničku figuru javilo se već odavno, to jest od onoga trenutka kada smo je susreli u jednoj sefardskoj bosanskoj pjesmi napisanoj na jevrejskošpanjolskom jeziku. Pjesmu je zabilježio Haim E. Ozmo iz Zenice i objavio ju je u *Jevrejskom glasu* u broju od 1. marta/ožujka 1940. godine. Tekst je glasio ovako:

"Ken es esto en la ventana
Ke mi amostra tanta amor?
O es la streja de la maniana
O son los ožos de mi amor?

Ni es la streja de la maniana
Ni son los ožos del mi amor
Si no es esto un verdjel verde
Ke relumbra mi korason."

(Ko je ono na prozoru
Što mi tol'ku ljubav pruža?
Il' je to jutarnja zvijezda
Il' su to oči ljubavi moje?

---

[1] Đurđica Hunjak, *Oblici ponavljanja u epskoj narodnoj poeziji*, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 1976., str. 129.

Niti je to jutarnja zvijezda
Niti su to oči ljubavi moje
Nego je to zelena bašča
Što svijetli u srcu mom.)

Spomenimo da postoje još dvije verzije ove sefardske pjesme od kojih je jedna potpuno jednaka navedenoj, a koju je Samuelu M. Elazaru, vrijednom sakupljaču sefardske usmene baštine, kazivao 1965. godine u Sarajevu Isak Kaveson, i druga koja se donekle razlikuje, ali one, obje sadrže ovu pjesničku figuru.[2]

Ista ova slavenska antiteza, dijaloška, mada na početku pjesme ali bez uvodnog stajaćeg stiha nalazi se u jevrejskošpanjolskoj bosanskoj romanci koja se zove *Loke joraš blanka njinja?* (Zašto plačeš djevo bijela?). Ovu romancu je pribilježila Rifka udova hadži Avrama Atijasa iz Sarajeva i objavila je u *Jevrejskom glasu* broj 3 iz 1940. godine. Uvodni stihovi ove romance glase:

"Loke joraš blanka ninja
Loke joraš blanka flor?
O joraš por el mal prenjado
O joraš por la mueva amor?

No joro por el mal prenjado
Ni no joro por la mueva amor
Joro por vos kavajero
Ke vos vas i me dešaš."

(Zašto plačeš, djevo bijela,
Zašto plačeš svijetu bijel?
Ili plačeš zbog poroda zla
Ili plačeš radi nove ljubavi?

Ja ne plačem rad' poroda zla
Niti plačem radi nove ljubavi.
Plačem zbog vas, moj viteže
Jer odlaziš, mene ostavljaš.)

Istu ovu slavensku dijalošku antitezu susreli smo, što je zanimljivo, i u jednoj sefardskoj bosanskoj priči, dakle proznom tekstu, koja nosi naslov *El sadrezan* (Veliki vezir) i koju je Cyntia Crews (1906.–1969.), također poznati britanski istraživač i sakupljač sefardskog usmenog blaga, slušala i zabilježila u Sarajevu 1929. godine. Tekst ove priče (na sefardskom *konseže*) ostao je veoma dugo, dijelom i zbog ratnih prilika, neobjavljen. Tiskan je tek 1979. godine, upravo na desetu obljetnicu smrti velike naučnice u časopisu *Estudios Sefardies 2,* i to u broju koji je sav upravo njoj bio posvećen. Cyntia Crews govoreći o ovom sarajevskom tekstu, u svojim zabilješkama veli da ga nije imala namjeru, uz neke druge sefardske tekstove iz Soluna i Sarajeva, po bilježenju odmah objaviti, te stoga nije ni zabilježila ime kazivača. Sjećala se, ipak, da je tekst čula od neke sarajevske pralje koja je tada mogla imati otprilike šezdeset godina.[3]

---

[2] Samuel M. Elazar, *El Romancero judeo-español*, Svjetlost, Sarajevo, 1987., str. 124-125.

Tekst koji nas zanima glasi:

– "Luke sos? O sos dunzela, o sos vila o sos sidin?
– No so vila ni sidin, sino binadam kom'a ti."[4]

(Tada reče kralj:
– Što si ti? Il' si djevojka, il' si vila il' satana?
– Nit sam vila, nit' satana nego čovjek kao i ti.)

Znajući, iz brojnih čitanja, već dosta o ovoj pjesničkoj figuri, bili smo spremni povjerovati da je njeno prisustvo u sefardskoj usmenoj književnosti u Bosni, slično leksičkom utjecaju, još jedan vid upliva okolne slavenske bosanske sredine i njenog bogatog usmenog stvaralaštva na sefardsku narodnu književnost.

Srećom, neka nova čitanja odvela su nas u jednom sasvim drugom pravcu. Ona su, naime, pokazala da se u slučajevima pojave slavenske antiteze u jevrejskošpanjolskoj usmenoj poeziji u Bosni uopće ne radi o nekom slavenskom utjecaju nego potpuno drugom ugledanju i naslijeđu.

Ali, vratimo se prvo takozvanoj slavenskoj antitezi koju kod nas poznaju mnogi obrazovani ljudi, jer je znanje o njoj čvrsto ukorijenjeno u sjećanju brojnih onih koji su završili srednje škole na našim južnoslavenskim prostorima.

Među stilskim figurama koje se susreću u narodnom pjesništvu svih južnoslavenskih naroda nalazi se i ona koju neki teoretičari književnosti običavaju nazivati slavenskom antitezom. Ova figura se, doduše u nešto manjoj mjeri, nalazi i u usmenoj poeziji i drugih slavenskih naroda, te je to još više dalo povoda nekima, većinom Slavenima, da je tako nazivaju. Tako, naprimjer, Dragiša Vitošević veli da "u našoj narodnoj poeziji (kao i u poeziji ostalih slovenskih naroda) postoji poređenje koje je sastavljeno od tri dijela: a) pitanje, b) negativan odgovor, c) pozitivan odgovor".[5] Slobodan A. Jovanović kaže da je: "Slovenska antiteza vezana za našu i za druge slavenske književnosti."[6] a tako ovu figuru zovu i Vido Latković, Ivanka Jovanovnić, Miodrag Maticki, P. G. Bogatirjev, Đurđica Hunjak, Dragiša Živković, Radmila Pešić, Nada Milošević-Đorđević i, naravno, Luka Zima te i još neki drugi.

Kako je već poznato, radi se o jednom poređenju koje, prema *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* Rikarda Simeona, ima sljedeću formulu: "*A* non *A* sed *B* tj. u njoj se pod *A* obično u obliku pitanja nabraja nekoliko među sobom posve različitih predmeta od kojih svaki ima nešto zajedničko s predmetom s kojim se uspoređivanje vrši, da bi se utvrdilo koji je to doista predmet; non *A*: tu se isti, već nabrojani predmeti, ponovno nabrajaju istim redom, u obliku niječnoga odričnoga odgovora kojim za svaki predmet poriče da on odgovara traženom predmetu, tj. svaki se pojedini isključuje da on nije ono što se traži; sed *B*: tu se kazuje koji je to i kakav predmet o kojima se to radi i s kojim se drugi uspoređuju."[7]

---

[3] Cyntia Crew, *Estudios Sefardies 2 (Miscelanea Crews)*, Instituto "Arias Montano", C. S. C. I. Madrid, 1979., str. 168.

[4] Ibidem, str. 171, redovi 152-154.

[5] Dragiša Vitošević, *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*, Naučna knjiga, Beograd – Svjetlost, Sarajevo, 1966., str. 88.

[6] Dr. Slobodan A. Jovanović, *Rečnik književnih izraza*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1972., str. 157.

Miodrag Maticki koji je, prema našem mišljenu, dosad dao najbolju studiju o slavenskoj antitezi, određuje već prema strukturalnoj razlici dvije osnovne varijante slavenske antiteze koju smatra pretežito uvodnom epskom formulom koja počinje jednim stajaćim stihom:

	platforma s. a.	alternat. pitanja	negacija	razrješenje
I	A	BCD	BCD	E
II	A	BCD	BC	D[8]

U svom radu Miodrag Maticki podrobno navodi i druge vrste ove pjesničke figure od kojih će nas u našem daljem izlaganju osobito zanimati ona koju ovaj autor naziva *dijaloškom slavenskom antitezom*.

Najstariji primjerci ove pjesničke figure u usmenom poetskom stvaralaštvu na južnoslavenskim prostorima nalaze se u *bugaršticama*, to jest pjesmama dugoga stiha, mada Tomo Maretić u svojoj knjizi *Naša narodna epika*, izdatoj 1909. godine, tvrdi da: "U bugaršticama nema primjera za ovakve poredbe." Vladan Nedić u napomenama suvremenom izdanju ove knjige izašlom 1969. godine ispravlja to Maretićevo mišljenje, navodeći da u bugaršticama ima primjera slavenske antiteze i pritom citira zbirku narodnih pjesama Baltazara Bogišića (*Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa* I, Beograd, 1878.), navodeći pritom pjesme koje nose brojeve 6, 50, 82). Takva je i bugarštica *Majka Margarita*, koju je zabilježio Juraj Baraković i objavio je 1614. godine u Mlecima. Druga je otprilike s polovice tog stoljeća kada je on na jednom primjerku Gundulićeva *Osmana* dopisao dvije bugarštice od kojih je jedna, *Smrt despota Vuka*, sadržavala i jednu slavensku antitezu.

Međutim, ovu figuru u njenoj klasičnoj formi, i to u više pjesama (21), nalazimo prvi put u *Erlangenskom rukopisu*, zbirci kršćanskih i muslimanskih pjesama koja je, prema Gerhardu Gezemanu najvjerovatnije nastala prijepisom iz koncepta otprilike godine 1720. godine. Jedna od njih, ona pod brojem 80 (sa incipitom: *Što se sjaje iznad Senja grada*), kao da nagovještava čuvene uvodne stihove *Hasanaginice*.[9] Upravo tu pjesmu sa njenim uvodnim stihovima, izvanrednim primjerom slavenske antiteze, objavio je 1774. godine opat Alberto Fortis u svojoj knjizi *Viaggio in Dalmazia*. Pjesma je nosila naslov *Xalosna pjesanza plemenite Asan-aginice* i otpočinjala je onim čuvenim stihovima:

---

[7] Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica Hrvatske, Zagreb, 1969., tom II, str. 421-422.

[8] Miodrag Maticki, *Poetika epskog narodnog pesništva*, Književna istorija III 9, Beograd, 1970., 24.

[9] *Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih pesama*, izdao Gerhard Gezeman, Srpska kraljevska akademija, Sremski Karlovci, 1925., str. 111, pjesma 80.

> *"Scto se bjeli u gorje zelenoj?*
> *Al-su snjezi, al-su Labutove?*
> *Da-su snjezi vech-bi okopnuli;*
> *Labutove vech-bi poletjeli*
> *Nego sciator Aghie Asan-Aghe."*[10]

Prvi put znanstvenoj i drugoj javnosti, skrenuo je pažnju na ovu stilsku figuru Jacob Grimm, u svom prikazu Karadžićeve *Treće knjige srpskih narodnih pjesama* (Lajpciško izdanje). Ovaj prikaz se pojavio u *Götingische Gelehrte Azeigen* – dvobroju, 177-178 od 5, novembra/studenog 1823. U tom svom tekstu Jacob Grimm kaže:

> *"Eine Model diesen serbischen Poesien igentumlicher Zug. Sie führen den Gegenstand auf das lebendingste ein, dadurch das sie Fragen nach ahnlishen Gegenständen vorausschihken und sie verneinen ehe sie den rechten angeben. Wer erinnert sich nicht Klagegesangs des Assan aga, des Göthe nach gedichtet hat und der im Urtext anhebt*
>
> *Schta se bjeli..."*
>
> *(Jedna druga crta svojstvena je ovim srpskim pjesmama. One na najživlji način uvode motiv time što prvo postavljaju pitanja o sličnim pojavama i negiraju ih prije nego što kažu o čemu je zapravo riječ. Ko da se ne sjeti pjesme o Hasanaginici koju nam je Goethe prepjevao i koja u originalu glasi:*
>
> *Šta se bjeli...)*

Mnogo kasnije, otprilike 1874. godine, Jan Gebauer, profesor slavenske filologije na Sveučilištu u Pragu i urednik časopisa *Listy Filologicke*, kako ga navodi Luka Zima, koji je vjerovatno ovo poređenje i nazvao prvi put slovenskom antitezom i "da se takvih antiteza izvan slavenskim pjesama veoma rijetko nalazi. U zbirkah njemačkih pjesama naišao sam na jedan primjer, nešto češće, ali srazmjerno ipak rijetko, naći ih je u litavnskim pjesmah."[11] Luka Zima pritom, na istom mjestu, pojašnjava: "Mi tu dodajemo, da u novogrčkim nar. pjesmah takvi primjeri nisu baš rijetki."[12]

Uz ovu Ziminu tvrdnju treba još naglasiti da je Nikolaj Ivanović Gniedič (1784.–1833.), pjesnik i prevoditelj *Ilijade* na ruski, istu ovu antitezu našao i u

---

[10] Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, Otto Sagner, München, Izdavačko preduzeće Veselin Masleša, Sarajevo, 1974., str. 98.

[11] Luka Zima, *Figure u našem narodnom pjesništvu*, Globus, Zagreb, 1988. (Pretisak iz 1880.), str. 86.

[12] Id. Ibidem, str. 86.

novogrčkoj epskoj poeziji ili kleftskoj poeziji – Kleftika tragôidia – još 1825. godine.

Upravo zbog činjenice da se ova pjesnička figura, ipak, sreće i u nekim drugim usmenim književnostima koje nisu slavenske, kao što su njemačka, litvanska i novogrčka, ponukalo je neke teoretičare da se ne služe terminom *slavenska antiteza*. Tako već na samom koncu devetnaestog stoljeća ruski znanstvenik Aleksandar Nikolajević Veselovskij (1838.–1906.) ovu figuru naziva *otricateljnim paralelizmom*, to jest negativnim paralelizmom, pa kaže da se ovaj negativni paralelizam susreće u litvanskim, novogrčkim, rjeđe u njemačkim, u ukrajinskom on je manje razvijen nego u ruskoj poeziji. Zatim on dodaje jedno značajno objašnjenje:

> *"Popularnost ovog stilističkog postupka u slavenskoj narodnoj poeziji dalo je povoda nekim uopćavanjima, koja bi trebalo, ako ne odstraniti, onda ograničiti. U negativnom paralelizmu neki su vidjeli nešto narodno, rasno, slavensko u kom se je na tipičan način izrazio posebni elegijski sklad slavenskog lirizma. Pojava te formule i u drugim pučkim lirikama svodi ovo objašnjenje u normalne granice; moguće je govoriti možda o većoj rasprostranjenosti te formule na razini slavenske pjesme s čim se ujedno postavlja i pitanje o razlozima te omiljenosti."*[13]

Uz neke ruske teoretičare književnosti kasnijeg vremena (O. Zilinskij, M. M. Pliseckij)[14] termin slavenska antiteza odbijaju i neki teoretičari s naših prostora poput Tome Maretića, Miloša Đurića, Zdenka Škreba i Tvrtka Čubelića.

Kako smo već vidjeli, u narodnoj poeziji svih slavenskih naroda postoji, negdje u većoj negdje u manjoj mjeri, ova stilska figura. Ona se gdjekad nalazi, kao što je upozoreno, i kod Litvanaca, Grka i Nijemaca. Nova istraživanja pokazuju

---

[13] Aleksandr Nikolajević Veselovskij, *Psihologičeskij parallelizm i ego formy v otraženii poetičeskogo stilja* in S. I. Minc, E. V. Pomeranceva, *Russkaja folkloristika Hrestomatija*, Vissšaja škola, Moskva, 1971., str. 165-166.

Prva, koliko je nama poznato, koja je ovu figuru nazvala *negativnom antitezom* bila je Teresa Albertina Luisa von Jakob (Taljv), kada je 1836. u *North American Review* XLIII, napisala, komentirajući Četvrtu knjigu srpskih narodnih pesama V. S. Karadžića, da se i "u ruskim pjesmama, u drugu ruku, često javlja jedan oblik izražavanja koji se usuđujemo nazvati *negativnom antitezom*".

[14] M. M. Pliseckij. *Položiteljno-otricateljnoe sopostavlenie, otricateljnoe sravnenie i parallelizm v slavjanskom follklore* in *Slavjanskij follklor*, Nauka, Moskva, 1972., str. 151-157.

O. Zilinskij, naprimjer, tzv. slavenku antitezu zove "pročlanom formom odrečnog paralelizma (Pliseckij, o. c. str. 137). Kako je poznato, još su se neki naši književni historičari i teoretičari bavili ovom pjesničkom figurom. Termin "takozvana" ili "zvana" slavenska antiteza (antithèse dite slave) upotrebljava Nikola Banašević (*Revue de Litterature comparée*, tome XXVII, nº 2, str. 202-204, Paris, 1953.), Mihailo B. Pavlović ovaj naziv stavlja pod navodnike: (*Još o "slavenskoj antitezi" kod Viktora Igoa i uopšte, Filološki pregled*, I-IV; Beograd, 1969., str. 88 et passim), Zanimljivo je i mišljenje o ovom pitanju i Branimira Glavičića (*Jedna vrsta tzv. slavenske antiteze kod Homera* in *PKJIF* 27, 1-2, Beograd, 1961., str. 55, bilješka 1), gdje veli, govoreći o slavenskoj antitezi: "Uopće treba reći da je takav naziv i danas u nauci dosta prijeporan... – Ne ulazeći u tu problematiku, u svojoj ću se radnji služiti tim terminom, jer mi se čini da je bolje kod tako važne figure služiti se i takvim nego nikakvim nazivom."

da se ona susreće i kod Rumuna i Albanaca te u narodnom pjesništvu nekih kavkaskih naroda, kao i kod Karelaca koji govore karelo-finski i žive u republici Kareliji, u Rusiji. (Vidjeti, F. J. Oinas, *Karelian-Finnish Negativ Analogy: A Construction of Slavic Origin, SEEJ* 20 (1976.), 379-386), Mi smo, također, našli ovu stilsku figuru i u škotskoj srednjovjekovnoj narodnoj poeziji, što do sada, čini nam se, nije navođeno, i to u baladi *Katharine Janfarie* koja pripada onoj grupi pjesama koje se zovu *Border Ballads*. One su bile pjevane od dvanaestog do u četrnaesto stoljeće i bile su praćene plesom i opjevale su događaje koji su se zbivali na, u to doba nemirnoj škotsko-engleskoj granici. Baladu *Katharine Janfarie* je prvi put objavio Sir Walter Scott u djelu *The Menestrelsy of the Scottish Border* (1802.–1803.) sa naslovom *The laird of Laminton*. Ona, međutim, postoji u više verzija u kojima glavni junak može nositi i drukčije ime, ali u svim njima postoji tzv. “slavenska antiteza” koja se tačno razvija po ustaljenoj shemi ove stilske figure:

“O come ye here to fight, young lord,
Or come ye here to play?
Or come ye here to drink good wine
Upon the wedding day?”

“I come ne here to fight”, he said,
“I come na here to play;
I’ll but lead a dance wi’ the bonny bride,
And mount, and go way.”

(“Il’ dolaziš ovdje radi berbe, mladi lorde
Il’ dolaziš ovdje radi igre?
Il’ dolaziš ovdje piti dobro vino
Na vjenčani ovaj dan?”

“Ne dolazim ovdje radi borbe, veli on
Ne dolazim ovdje radi igre,
Već dolazim da zaigram s jedrom snahom,
Te uzjašem i nastavim svojim putem.”)

Godine 1969. američki znanstvenik George Kurman je ukazao da se ova negativna komparacija, kako je on zove, susreće i u finskom nacionalnom epu *Kalevali* (VI 85-90; XLVII 87-93), kao i u estonskoj nacionalnoj poemi *Kalevipoeg* (Kalevljev sin, XVIII, 269-280), dakle, kod dva naroda koji pripadaju ugro-finskoj skupini jezika. Nikada, međutim, nije spomenuto, koliko je nama poznato, do 1986. godine da se ova stilska figura nalazi i usmenom pjesničkom stvaralaštvu romanskih naroda. Razlog ovog nespominjanja je možda najbolje objasnio George Kurman, koji kaže:

> *“Because negative comparison usually occurs in epic rather than in lyric verse, and because this figure occurs only very sparingly in the epics of antiquity, negative*

> *comparison has been neglected by Western European and American critics as well as poets.”*
>
> (Comparative Literature, XXI, 1969, str. 338.)

> *(Pošto se negativna usporedba obično javlja u epskom stihu više nego u lirskom, te zbog toga što se ova figura samo vrlo rijetko sreće u drevnim epikama, negativna komparacija je bila zanemarena od američkih i evropskih kritičara kao i pjesnika.)*

Međutim, američki slavist John S. Miletich sa Sveučilišta u Utahu u jednom svom članku objavljenom spomenute godine u časopisu *Romance Philology* sa naslovom *The Mermaid and Related Motifs in the Romancero: The Slavic Analogy and Fertility Myths* nudi više primjera iz jevrejskošpanjolske, španjolske i portugalske pučke književnosti u kojim postoji negativna analogija, to jest slavenska antiteza kako je uobičajeno da se kod nas zove. U zaključku svoje studije John S. Miletich podvlači:

> *“As a consequence, the existence of the negative analogy at least as early as the 15th c.is a very strong argument for its autochthonous Hispanic character. Its archaic nature is further supported by its appearance in ballads of the Northern zone (Asturias) and in widely separated lateral areas such Azores and the Sephardic East...”*

> *(Kao rezultat ovoga, postojanja negativne analogije najranije u XV stoljeću, veoma je jak argument za njen autohtoni hispanski karakter. Arhaična priroda ovog teksta se dalje potvrđuje pojavom teksta u baladama sjeverne zone (Asturija) kao i u širokoj rasprostranjenosti po graničnim područjima kao što su Azorski otoci i Sefardski istok...)*[15]

Isto tako, treba odmah reći da je slavenska antiteza, negativni paralelizam ili negativna analogija, kako je naziva John. S. Miletich, starija nekoliko stoljeća od datuma koji on nudi i da se nalazi u gotovo svim romanskim usmenim poetskim tvorevinama.[16]

Valja naglasiti da ova pjesnička figura, to jest slavenska antiteza, u ovim književnostima ima oblik dijaloške nemetaforične antiteze, te da se ona u najvećem broju slučajeva nalazi u sredini pjesme. U portugalskoj pučkoj književnosti, i veoma rijetko i u španjolskoj, dolazi i na početku pjesme i otvara se stajaćim stihom, ili platformom, poslije kojeg odmah slijedi dijaloška forma sa već poznatom formulom.

Najstariji njen primjer mi smo pronašli u epskoj poemi *Rollan en Saragossa* napisanoj na provansalskom jeziku, a koja pripada ciklusu epskih pjesama o Karlu Velikom. Tekst koji mi navodimo je iz jedne kopije ovog djela iz 1398.

---

[15] John S. Miletich, *The Mermaid and Related Motifs in the Romancero: The Slavic Analogy and the Fertility Miths* in *Romance Philology* XXXIX, nº 2, Univ. of California Press, Berkely, 1985., str. 166.

[16] Mi jedino nismo imali prilike da pogledamo tekstove iz rumunjske narodne poezije, ali, prema F. J. Oinasu, navedeno djelo, str. 379, ova figura i u njoj postoji.

godine,[17] ali čiji bi izvornik mogao potjecati iz prve četvrtine dvanaestog stoljeća. To se potvrđuje jednom pjesmom katalonskog trubadura Guilhelma de Berguedana u kojoj on aludira na ovu epsku tvorevinu o kojoj upravo govorimo. Radi se o dva stiha pjesme ovog trubadura koja je, svakako, napisana prije 1180.–1185 godine u kojoj izlaže ruglu jednog svog protivnika na turniru:

"Ja del tornei no.us cal gabar ni feigner
C'anc non vale tant Rotlans en Serragosa."[18]

(Mada o turniru ne treba šaliti se i glumiti
da ime vrijedi Rolanda u Saragosi.)

---

[17] *Roland occitan*, izdanje 10/18 nº 2175, Paris, 1991.
Dodajmo još i ovo:

Jedan vrlo stari primjerak negativne komparacije – tako je zove G. Kurman, o. c. 337 – ali samo njen završni dio nalazimo, također, na Zapadu, u staroj engleskoj književnosti, to jest anglosaksonskoj književnosti u jednom odlomku koji ima dvostruko ime, jedni ga zovu *The Finnensburh Fragment*, a drugi *The Fight at Finnsburg*, ulomku od 48 redaka, što se sačuvao u jednoj lošoj kopiji iz XVIII stoljeća urađenoj na osnovu jednog izgubljenog rukopisa. Pretpostavlja se da je ovaj odlomak nastao otprilike 750. godine i na njega aludira anonimni autor *Beowulfa* (oko 800. godine) kada ga spominje u stihu 1160a kao *Gleeman's song*. Ta negativna antiteza glasi u ovom odlomku ovako:

"This is not dawn from the east no dragon
flies here, the gables orf the halle not burning,
but men are making an attack."

(Ovo nije zora sa istoka, niti zmaj ovdje slijeće,
nit zabati zamka gore,
nego ljudi kreću u napad.)

(Prijevod na suvremeni engleski Kevin Crossley-Holland
u The Anglo-Saxon World, An Antology, Oxford, 1984., str. 8.)

Neki ovaj fragment povezuju sa ovom najvećom engleskom herojskom poemom. Međutim, srodstvo između ovog fragmenta i Beowulfa je predmet kako oštrih rasprava, tako i istraživanja. Izgleda, ipak, da se radi o dvije odvojene tradicije.

Pitamo se da li je Prosper Mérimée poznavao *Finneburski fragment*, da bi ga poslije imitirao u svojoj čuvenoj mistifikaciji *La Guzla* – Gusle (Paris, 1827.) u pjesmi koja govori o tobožnjem bosanskom kralju Tomašu II (la Vision de Thomas II – Roi de Bosnie – Vizija Tomaša II, Bosanskoga kralja.)

Zanimljivo je da ovaj završni dio ove pjesničke figure, ali samo njen završni dio, susrećemo i u prvom stoljeću naše ere kod Marca Valeria Martijala:

"Non de ui necque ceade nec ueneno,
Sed lis mihi de tribus capaellis:"

(Valeri Martiali, *Epigrammaton* VI, 19.)

(Ni o smrti ni otrovu
Nit o sili, ne radi se,
Nego, jednostavno
O tri koze moje ukradene.)

(V. Marcijal, *Epigrami* VI, 19.)

[18] *Dictionnaire des lettres françaises Le Moyen Age*, Fayard, Paris, 1992., str. 1305.

Evo sada tog vrlo ranog primjera tzv. slavenske antiteze iz provansalske epske pjesme *Rollan en Saragossa*:

Cant font pres, lo rey li vay dizant:
"Dites me, freyre, non m'o celier niant,
si yest espia que annes espiant
o yest message por novellas comtar
o yest joglar per aver acampar."
– Gloton, lichier – so li ha dich Rollan:
"non soy espia que vos an espiant
ni soy messages per novellas comtar
ni soy joglar per aver acampar,
an soy vers cavalliers que caval ad davant."

(Rollan en Saragossa, stihovi 363-371.)

(Kad bi blizu njega, kralj ga pita:
"Recite mi, brate, ne krijte mi ništa:
Da l' ste uhoda što dolazi uhoditi,
Ili glasnik što donosi vijesti,
Ili pjevač što dolazi zaraditi?"
– Bijedna huljo – njemu Roland govorio:
"Nit sam uhoda što dolazi uhoditi,
nit sam glasnik što donosi vijesti
nit sam pjevač koji želi zaraditi
neg sam vitez koji jaše ravno.")

(Rolan u Saragosi, stihovi 363-371.)

Takozvana slavenska antiteza javlja se, također, vrlo rano, već u dvanaestom ili trinaestom stoljeću i u francuskoj lirskoj poeziji u pjesmama koje se zovu *chansons de toile* ili *tkačke pjesme*, koje su pjevale žene iz naroda ali i viših društvenih klasa dok su tkale i vezle. Jednu takvu je objavio i njemački znanstvenik Karl Bartsch 1870. godine u svom djelu *Altfranzösischen Romanzen und Pasturellen*. Radi se o jednom dirljivom tekstu što nosi naslov *La belle Yolanz* – Lijepa Jolanda a koji glasi:

"Mere de coi me chastoiez?
est de ceu de coudre ou de tailler,
ou de filer ou de broisssier?
ou c'est de drap somilier?
Chastoi vos en, bele Yolanz.

Ne de coudre ne de taillier
Ne de filer ne de broissier?
Ne ceu n'est de trop somilier;
Mais trop parlez au chevalier."
Chastoie vos en, belle Yolanz.[19]

---

[19] Karl Bartsch, *Altfranzözischen Romanzen und Pasturellen*, Leipzig, 1870., str. 9, pjesma 6.

(Majko zbog čega me kažnjavate?
Da l' zbog toga što šijem i krojim,
Da l' zbog toga što vezem i tkam
Da l' zbog toga što dugo spim?

Nit što šiješ, nit što krojiš
Nit što predeš i zlatom tkaš
Nit zbog toga što dugo spiš;
Neg što s vitezom dugo zboriš.)

Godine 1913. Theodor Gerold, poznati i priznati muzikolog, izdao je u Strasbourgu knjigu sa naslovom: *Chansons populaires des XVe et XVIe siècles avec leures mélodies.* Radilo se o značajnoj zbirci od pedeset šest pjesama sa njihovom glazbenom transkripcijom. Među njima na stranicama 3 i 85 nalazila se i pjesma koju je uglazbio Guillame Dufay (1400.–1474.), jedan od osnivača i najvećih muzičara Flamanske škole petnaestog stoljeća. Mnoga njegova djela sačuvana su u knjižicama Rima, Bolonje, Pariza, Kambreja, Brisela i Berlina. Sama pjesma koja nas zanima nastala je mnogo ranije i zabilježena je na jednom prijedlošku i nastavit će da živi pod imenom *La Pernette* još dva stoljeća poslije Dufayevog uglazbljenja. (Inače, Dufayev notni tekst sačuvan je u tri verzije, dvije se čuvaju u Nacionalnoj biblioteci u Parizu a jedna u Sveučilišnoj knjižnici u Bolonji). Njen tekst glasi ovako:

"La belle se siet au piet de la tour
Qio pleire et soupire et mainne grant doulour.
Son pere lui demande: 'Fille qu'avez-vous?
Volez-vous mari ou volez-vous seignor?'"
"Ja ne veul mari, ne ja ne veul seignor;
Je veul mie ami, qui pourrist en la tour."[20]

(Ljepotica sjedi u podnožju kule
Plače i uzdiše razdire je vel'ka bol.
Otac pitao je nju; "Kćeri što vam je?
Il' hoćete muža, il' hoćete vlastelina?"
"Niti hoću muža, niti hoću vlastelina;
Neg ja hoću mog dragoga što no truhne u kuli.")

Slične dvije verzije ove romance donosi i J. B. Weckerlin u svojoj knjizi *L'Ancienne chanson populaire en France (16e et 17e siècles)* izdatoj u Parizu 1887. godine. Prva je iz godine 1536. i ona je vrlo slična verzija koju smo donijeli, dok se u drugoj, iz godine 1692., umjesto oca koji pita, pojavljuje majka koja postavlja pitanja nesretnoj djevojci na koje ona daje odgovore po ustaljenoj i nama poznatoj shemi: ona neće ni grofa, ni baruna, ni vlastelina nego hoće svoga prijatelja Pierrea što čami u tamnici.

---

[20] Theodor Gerold, *Chansons populaires des XVe et XVIe siècles*, Strasbourg, 1913., str. 3 i 85.

Ova shema, to jest shema tzv. slavenske antiteze, uz manje varijacije, ali koje su poznate i u narodnoj poeziji južnoslavenskih naroda, susretat će se i u gotovo svim romanskim pučkim književnostima. Tako, naprimjer, postoji i jedna francuska balada *La Pernette* pjevana na talijanskom jeziku kakav se govori u Piemontu:

Di la cui bosacage na bela fia a j'è.
So pare e sua mare la volo maridè,
"A vòlo dè i la a ün prinsi, fiol d'imperadur
Mi voi ne re, ne prinsi, fiol d'imperadur
Déi cul giuvinetu ch 'a j'é 'n cula përzun."[21]

(U ovoj šumi jedna lijepa djeva ima.
Njen otac i majka žele je udati,
Hoćeš li jednog kneza, careva sina.
Ja neću ni kralja, ni kneza careva sina,
Ja hoću onog mladca što je dole u pržunu.)

Španjolski primjerci tzv. nemetaforične dijaloške slavenske antiteze su vrlo česti i svojom brojnošću nadilaze one iz ostalih romanskih narodnih književnosti. Španjolski sakupljač i antologičar don Augusto Durán objavio je 1856. godine jednu zbirku starih španjolskih romanci – *Colección de romances castellanos* koja je u hispanskom svijetu više poznata pod imenom *Romancero de Durán* (Duranov romancero), a koja predstavlja najveću i najvažniju zbirku španjolskih romanci nastalih prije osamnaestog stoljeća.[22] Ovdje treba napomenuti da se tzv. slavenska dijaloška antiteza, što je i normalno, nahodi u sredini pjesme: Mi ovdje donosimo dva-tri primjerka ove antiteze iz ove pučke poezije:

Topará con Hernandillo
Un alguacil de su padre
– "¿Qu'es aquesto Melisenda?
Esto que ne podia estare?

O vos teneis mal de amores,
O os quereis loca tornare!
– Que no tengo mal de amores,
Ni tengo pod quien pensare,
Mas quando yo era pequeña
Tuve una enfermedade."

(Melisenda y el conde Ayruelo,
Duran str. 177, Romanca 322.)

---

[21] Georges Doncieux, *Le Romancero populaire de la France*: *Choix de chansons populaires françaises*, Paris, 1904., Pjesma, *La Pernette*.

[22] Don Augustin Durán, *Romancero General o Colección de romances castellanos anteriores al siglo XVIII*, *Tomo primero* (Biblioteca de Avtores españoles, Tomo X, Ediciones Atlas, Madrid, 1945. (Pretisak).

(Naći će sa Hernandillom
Jednog stražara svoga oca
– "Što je ovo Melisenda
Ono što biti ne može?
Ili patiš od ljubavnih jada?
Ili želiš luda postati?
– Niti patim od ljubavi
Niti imam za kim čeznuti
Nego kada bi malena
Imala sam jednu boleštinu.")

(Melisenda i grof Ajruelo)

Baldovinos con angustia un suspiro dado habia:
– "¿Por que suspirais señor, corazon y vida mia?
O teneis miedo a los moros o en Francia teneis amiga."
– No tengo miedo a los moros ni en Francea tengo amiga:
mas vos mora, y qo cristiano hacemos moy mala vida:
comemos la carne en viernes, lo que mi ley defendia."

(Por los caños de Carmona ih Juan Alcina
Romancero viejo, romanca 8, str. 13.)

(Baldovinos s zebnjom jednom uzdahnuo:
– "Što uzdišeš gospodaru, srce, dušo moja?
Il' se bojiš Mavra, il' u Francuskoj dragu imaš?
Nit se Mavra bojim nit u Francuskoj dragu imam
Neg vi Maurka, ja kršćanin loš život vodimo.
Već jedemo meso petkom a to moja vjera brani.")

(Uz vodovod iz Carmone)

Ili ovaj primjer iz jedne izuzetno lijepe romance koja je po Augustinu Duranu mogla nastati u drugoj trećini petnaestog stoljeća. Neki, pak, ovu romancu pripisuju Juanu Rodriguezu del Padrónu, koji je živio na dvoru Juana II Kastiljskog (1405.–1454.). Bilo kako bilo, Rosaflorida stanuje u jednom zamku, donji dio sav od zlata a zupci na kuli od blistavog srebra. Između dva zupca na kuli stajao je safir, dragi kamen koji je toliko svijetlio noću kao što sunce svijetli u podne. Rosaflorida, pošto je odbijala mnoge prosce, zaljubila se – *de oidas que no de vista* (po čuvenju ne po viđenju) u francuskog junaka Montesinosa, jauče u svojoj sobi. Njen sluga sav uznemiren je pita:

– "¿Qué es aquesto, mi señora?
¿Qué es esto; Rosaflorida?
O tenedes mal de amores,
O estais loca sandia.
'Ni yo tengo mal de amores,
Ni estoy loca sandia,

Mas llevasesme estas cartas
A Francia la bien guarnida;"

(Montesinos y Rosaflorida, A. Duran,
Romancero II, pjesma 384. str. 259)

(– "Šta je ovo, gospe moja?
Šta je to, Rosaflorida?
Il' te muče ljubav boli
Il' si luda, budalasta"
"Nit me more ljubav boli
Nit sam luda, budalasta
Nego nosit ćeš mi ove knjige
U Francusku lijepu gizdavu;")

(Montesionos i Rosaflorida)

– "¿Que tienes, mi buen soldado, qe nada de esto te alegra?
Estas triste por ser quinto, o por que vas a la guerra?
No estoy triste que ser quinto ni porque voy a la guerra?
Que el dia que me tallaron fue mi boda y mi fiesta
Y he dejado a mi mujer moza, mocita y soltera."

(Quintado in Pedro M. Piñero i Virtudes
Atero, Romancero andaluz de tradición
oral, Sevilla, 1986., str. 73, Romanca 12.)

(– "Šta ti je, dobri moj vojniče, da te ništa ne veseli?
Da l' si tužan što si unovačen, il' što ideš u rat?
– Nisam tužan što sam unovačen, nit što idem u rat,
Nego na dan novčenja, bila moja svadba, moja slava,
A ja ostavio moju mladu ženu, mladu i samcatu.")

(Regrut)

Ovu pjesmu su zabilježili Pedro M. Piñero i Virtudes Atero 1982. godine u gradiću Arcos de la Frontera, oblast Cadiz u Andaluziji. Ona, međutim, spada u tekstove koji su bili poznati i pjevani još u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću u Španjolskoj i Portugalu i ona se još i danas sačuvala u narodnoj tradiciji u ove dvije zemlje.

Ili ovaj primjer iz jednog ne tako starog izdanja:

– "¿De que se rie la dama, de que se rie la niña?
si se rie del caballo o se rie de la silla?
– Ni me rio del caballo, ni me rio de la silla,
me rio del caballero y toda su cobardia."

(El Caballero burlado in D.Catalan,
La Flor de la Marañuela, Madrid, 1969., Romanca 13.):

(“Čemu se smije gospođa, čemu se smije djevojka?
Il’ se smije atu, il se smije njegovome sedlu?
Nit se smijem atu, nit se smijem njegovome sedlu,
Već se smijem ja vitezu i njegovoj plašljivosti.”)

(Ismijani vitez)

Ili ovaj primjer iz romance koja bi mogla poslužiti kao pogodan tekst za neko sociološko istraživanje.

– “¿ Donde esta el espejo madre, – en que me suelo mirar?”
– “Quieres el de la plata fina, – o quieres él de cristal;
o lo quieres de marfil, – tambien te 1o pudo dar?”
– “No quiero él de plata fina, – ni tampoco él de cristal,
ni tampoco el de marfil, – que bien me 1o podeis dar;
quiero la mi esposa Arbola, que ella es mi espejo real.”

(Romance de la mala suegra in Romancero
Edición, estudio y notas de Michelle Debax,
Madrid, 1982., str. 359, st. 11-16.)

(– “Gdje je moje ogledalo majko, – u kom se običavam ogledati?”
– “Hoćeš ono od čistoga srebra, – ili ono od stakla brušena; ili hoćeš ono bjelokosno, – isto ti ga mogu dat’?”
– “Neću ono od čistoga srebra, – niti ono od stakla brušena, niti ono bjelokosno, – što ga meni isto možeš dat’ nego hoću moju ljubu Arbolu, – ona mi je ogledalo kraljevsko.”

(Romansa o zloj svekrvi in Romancero, Izdanje studija,
bilješka Michelle Debax, Madrid, 1982., str. 359, st. 11-16.)

Izgleda da je ova romanca vrlo stara i raširena je i danas u svim predjelima Španjolske gdje je još uvijek živa usmena tradicija. Poznata je, također, među Sefardima na Levantu. Sve njene verzije govore o zloći svekrve koja nije željela da joj se rodi unuče. Sve njene verzije nemaju isti sadržaj i konac. Jedne se sretno završavaju a neke imaju tužan, tragičan kraj. U svim njima, međutim, prisutan je don Beyuso, nesretni muž koji čeka porod svoje supruge koju su već obuzeli porođajni bolovi.

Ova romansa nam se čini osobito važna, jer se ona sačuvala i u usmenoj poetskoj tradiciji bosanskih Sefarda, i to u tri zabilježene verzije, od kojih je jednu zapisala 1917. godine Laura Papo Bohoreta. U bosanskim sefardskim verzijama don Beso odlazi da traži pomoć svoje majke jer su mu suprugu obuzeli porođajni trudovi. Pred kućom njegove majke između njih dvoje vodi se ovakav razgovor:

“Ken es este pero
Ken es este konte,
Ke a talas oras
A mi puerta bate?”

“No so ningun pero
Ni menos so konte,
Sino su su ižo
Ke a jamar lo vengo”

(Ken madre no tiene – Ko majke nema
in Jevrejski glas 27, Sarajevo, 1940., str. 7.)

(“Ko je taj pas
Ko je taj grof,
Ko u ovo doba
Na moja vrata lupa?”

“Nisam nikakvo pseto
Još manje ja sam grof,
Nego sin sam ja vaš
Što sam došao da vas zovem.”)

Zla svekrva, pošto je čula da njena snaha treba da se porodi, razasipajući sol po svom vrtu, izriče sljedeću kletvu:

“Kad ova sol pusti cvjetove
Nek moja snaha dobije bolove,
Kada ona baci lišće
Moja snaha nek među plodnim bude.”

Prethodna scena sa pitanjima i odgovorima, po shemi koju poznajemo ponovit će se još jednom, ali će se sada razgovor voditi između punice i njenog zeta, međutim, ovaj put sa znatnom razlikom u ophođenju i razumijevanju između dva ljudska bića:

“Ken es este rej
Ken es este konde,
Ke a talas oras
En mi puerta batia?”

“No so ningun rej
Ni menos so konde,
Ke so jo su jerno
Ke a jamar la vengo.”

(“Ko je ovaj kralj
Ko je ovaj grof,
Koji u ovo doba
U moja vrata lupa?”

“Nisam nikakav kalj
A još manje sam grof

Nego sam ja zet vaš
Koji dolazi da vas zove.")

Međutim, prije nego što su i majku porodilje stigli natrag mlada žena je pri porodu izdahnula. Na tu vijest umire i njena majka. Ovu pjesmu popratila je Laura Papo Bohoreta jednim svojim komentarom.

> *"Kada se zaposti [na Tešabeaf], pjevaju se naricaljke... Ova naricaljka opisuje surovost svekrve koja nije htjela da pomogne snahi u trenutku poroda tako da mlada žena umire pri porodu. Ovo se pjeva samo u vrijeme Tešabeafa [dan žalosti]. U drugo doba to se ne uobičava jer se ustežu žene da je slušaju osobito ako je tu neka mlada žena koja čeka dijete." (L. Papo-Bohoreta, Sefardska žena u Bosni, str. 141, Sarajevo, 2005, V, prijevod Muhamed Nezirović.)*

Ova tema o zloj svekrvi donekle podsjeća na bosansku baladu u kojoj je isto tako mlada nevjesta, kao i u sefardskoj romanci, bila optužena za nevjerstvo i nošenje tuđeg čeda. Ovu baladu slušao je autor ovog rada, u djetinjstvu od svoje majke, i ona je počinjala ovako:

Zaplakala stara majka Džaferbegova,
Džafer-beže ludo dijete što mi dovede
Dovede mi ludo mlado, ono neće da radi
Već se s majkom inadi...

I ova se balada završavala tužno jer je Džafer-beg u nastupu srdžbe posjekao sabljom svoju trudnu a nevinu ženu.

Zanimljiva je, također, i romanca *El Conde Dirlos* – Grof Dirlos koja pripada ciklusu onih španjolskih romanci u kojim se govori o Karlu Velikom i njegovih dvanaest perova. Zna se da je jedan njen rukopisni primjerak kupio 1524. godine u gradu Medina de Campo Fernando Colón, izvanbračni sin Kristofora Kolumba, inače poznati bibliofil svoga vremena. Prvi put je ova romanca tiskana prije 1545. u Antverpenu. Mi je donosimo iz *Romancera I* Augustina Durana, romanca 354, strana 201. Osobita je i zbog toga što ima nešto proširenju tzv. slavensku antitezu, odnosno odrečni paralelizam, pojavu koju također susrećemo i u južnoslavenskim epikama.

– "Por Dios te ruego, hermano
No te quieras enojare.
Qu 'esto que agora me dices
Tiempo habra que te lo pague
Dime si las heredo Celinos,
O si las fue a mercare?
O si en el juego de dados
El las fuera a ganare? –
El portero qu' esto oyera

Presto le fue a hablare:
– No las heredo, señor
Que no le vienen de linaje
Que hermanos tiene el conde,
Aunque se querian male,
Y sobrinos tiene muchos
Que les podian heredare;
Ni menos las ha mercado,
Que no las basta a pagare
Que Irlos es grande ciudade
Y ha muchas villas y lugares,
Cartas hizo contrahechas,
De que al Conde muerto le hare;"

(– Molim ti se, po Bogu si brate
Ne želim te rasrditi
Ovo što mi sada kažeš
Doće vrijeme da ti platim
Ti mi reci dal' ih naslijedio
Ili ih je on kupio [imanja]
Ili ih je na kocki dobio?
Vratar kad to čuo
Odmah po'ćo govoriti:
– Gospodaru, on ih nije naslijedio
Niti njemu po rođaštvu pala
Jer grof braću ima
Iako se slabo milovali,
I nećaka ima mnogo
Što ga mogu, naslijediti;
A još manje on ih na trgu kupio
Blaga nema da ih plati
A Irlos je grad veliki
I on ima sela, zaselaka
Neg napis'o knjige krive,
Da su grofa usmrtili;)

Naravno da je ovaj česti pjesnički postupak, to jest ova pjesnička figura, s obzirom na to da su je dosta susretali, morala privući pažnju španjolskih znanstvenika i istraživača. Tako, naprimjer Mercedes Diaz-Roig, suvremeni istraživač španjolskog romancera u svojoj knjizi *Romancero viejo* (Stari Romacero) popraća primjer negativne analogije iz romance *Melisenda y el conde Ayruelo*, koji smo mi maloprije naveli sljedećim komentarom:

> *"La forma que adopta el último ejemplo citado es muy abundante en el Romancero; constituye lo que he llamado respusta-calco y supone una mezla de enumeración (las distintas hipotesis que plantea el primer interlocutor: 'o... o'), de repetición (re-iteración de las hipotesis, negandolas: 'ni... ni') y de antitesis,*

puesto que la respuesta niega las hipotesis para afirmar otra cosa ('ni... ni... sino que...')".[23]

(Oblik koji sadrži ovaj posljednji navedeni primjer je veoma brojan u Romanceru i predstavlja ono što sam ja nazvala odgovor-kalk [vjeran pretisak] i donosi jedan zbir nabrajanja različite hipoteze koje uspostavlja prvi sugovornik: "ili... ili" / , ponavljanje pretpostavki, njekajući ih: "ni... ni" i antiteze jer odgovor odbacuje pretpostavke da bi potvrdio drugu stvar "ni... ni... nego, već".)

Isto tako, ova dijaloška nemetaforična antiteza česta je i u katalonskoj narodnoj poeziji: nju susrećemo u knjizi poznatog katalonskog filologa Manuel Milá i Fontanals koja nosi naslov *Romancerillo Catalan* (Mali katalonski romancero) izdatoj u Barceloni 1882. godine, kao i u djelu Maria Aguilo i Fustera koje se zove *Romancer Popular de la Terra Catalana, Conçons feudals cavalleresques* (Narodni romancero katalonske zemlje, feudalne i viteške pjesme), Barcelona 1893. Maria Aguilo i Fuster (1825.–1897.) bio je poznati pjesnik, filolog i bibliograf a nadasve zaljubljenik u svoju Kataloniju. Već jako mlad počeo se zanimati za narodnu katalonsku kulturu te je sakupio ogroman folklorni materijal, koji je samo djelimično objavljen. Iz njegovog navedenog djela donosimo dva primjera dijaloške nemetaforične tzv. slavenske antiteze i to iz romanci za koje on kaže da su:

Cançons recollidas en ma jovenesa de la tradició oral, que van oblidant-se.

(Pjesme sakupljane u mojoj mladosti iz usmene tradicije koje padaju u zaborav).

Evo tih katalonskih primjera:

– "¿ De qui reis gentil infanta?
¿ De que reis, senyora mia?
¿ Vos ne reis de cavaller,
Del cavall o de la brilla?
– No me'n ric, no del cavall,
Que ell mostra sa valentia;

---

[23] Mercedes Diaz Roig, El *Romancero viejo*, XIV edición, Catedra letras hispanicas, Madrid, 1991., str. 27.

Ista znanstvenica prvi put se osvrnula na ovu figuru, kako ona kaže, tako čestu u španjolskom romanceru još 1976. u svojoj knjizi *El Romancero y la lirica popular moderna* koja je izašla u Meksiku. Jedno od poglavlja u toj knjizi nosi naslov *Ponavljanje u dijalozima*. Mercedes Diaz Roig tu veli:

> "Las respuestas con versos repetitivos abundan en el romancero. Algunas se fijan en un esquema sintactico (identica construcción, diferente contenido; 'no... ni sino'. A esta manera particular de repetición en el dialogo la he nombrado respuesta – calco, str. 52)."
>
> (Odgovori sa stihovima koji se ponavljaju brojni su u romanceru. Neki od njih se ustaljuju u jednoj sintaktičkoj shemi identična konstrukcija, različit sadržaj: "ne... ni... nego...". Ja sam ovaj osobit način ponavljanja u dijalogu nazvala odgovor kalk [vjeran precrt].)

Ni de la brilla tampoc,
Que la veig tan ben gornida;
Jo me'n ric deñ cavaller
Que te tanta covardia,
Passeja dames pel mon
I les guard cortesia."

(La Infanta de França,
o. c. str. 61. pjesma XI.)

Fuster je ovu pjesmu zabilježio na Balearskim otocima, Ibizi i Fronteri.

(Čemu se smiješ lijepa princezo?
Čemu se smiješ gospe moja?
Ili se smiješ vitezu,
Ili atu i njegovu sedlu?
Ne smijem se, niti atu,
Što kazuje tol'ku hrabrost;
A također niti sedlu
Koje vidim tako lijepo urešeno;
Već se smijem, ja, vitezu
Što je tol'ko uplašen,
Vodi gospê kroz planinu
A ostaje tol'ko uljudan.)

(Francuska princeza)

Donosimo i ovaj primjer koji se nalazi u romanci X koja se zove *Punició da la adultera* – Kažnjavanje nevjernice koju je M. Aguiló i Fuster zabilježio na kopnu, u Kataloniji:

Ella baixa a obrir la porta
Trasmudada de color,
Quan la porta ne te oberta
Tota tremola de por.
"¿ Que teniu ma gentil dama?
¿ Que teniu ma bona amor?
Gran enmig lo que us passa
O m'heu fata traïçao.
– No es per gran enmig que tinga
Ni he feta traïçao,
N'es que les claus he perdudez
Per obrir lo mirador.

(Ona slazi vrata otvoriti
Lica svoga izmijenjenog,
Kada vrata otvorila
Sva se tresla od straha.

– Šta je tebi, dična gospo?
Šta je tebi, divna ljubavi?
Il' se bojiš dušmanina što prolazi
Il' si mene ti izdala
– Nit se bojim vel'ka dušmanina
Nit sam tebe ja izdala
Već ja ključe izgubila
Da otvorim verandu.)

I u trećoj pirinejskoj narodnoj književnosti, onoj portugalskoj, često se nalazi na ovu pjesničku figuru. Ponekad se u usmenoj portugalskoj poeziji može desiti da dijaloška nemetaforična antiteza dolazi, kako smo već rekli, na početku pjesme pa čak i to da ona počinje uvodnim stajećim stihom, nekim oblikom predformule[24], kao što je slučaj, naprimjer, sa romancom broj 416 u knjizi *Romanceiro Português* José Leite de Vasconcelosa (Coimbra, 1974.): Rečena romanca počinje ovako:

Em França vi uma dança – e otra em Valhadolid.
– "Que queres tu, o bom sonde? Conde que queres
Tu o vens por ver a dança – ou vens por me ver a mim.
Nao banho por ber a dança – que otra mas guapa ja bi;
Venho per ver o teu corpo – tao gigante e tao gentil."

(Em França vai uma dança, romanca je zabilježena
1902. godine u provinciji Bragança.)

(U Francuskoj vidjeh jedan ples – drugi u Valjadolidu.
– Šta hoćeš, dobri grofe? Šta želiš tu?
Il' dolaziš da vidiš ples – il' dolaziš mene da vidiš?
Ne dolazim da vidim ples – jer sam ljepši već vidio;
Neg da vidim tvoje tijelo – tako vel'ko, tako lijepo.)

Ili ova kratka romanca od istog sakupljača u kojoj se ponavlja klasična shema:

"Porque vais triste soldado,
Parque vais triste para a guerra?
Vai s trista por pai o mae
Ou gente de tua terra?
Nao me lembra pai ne mae,
Nem gente de minha terra,
Deixei a minha casa penosa
Nem casada, nem soltera."

(O Capitão in J. D. Pinto Coreia,
Romanceiro tradicional potruguês,
Lisabon, 1984., str. 222.223, stihovi 10-16.)

---

[24] Ovaj stajaći stih se sreće, kako smo već rekli, gdjekad u portugalskoj pučkoj poeziji, dok je u španjolskoj vrlo rijedak. (Usporedi, M. Maticki, str. 20.)

(Zašto ideš tužan vojniče,
Zašto ideš u rat nujan?
Ili ideš tužan zbog oca i majke,
Ili ljudi iz tvog kraja?
Niti se sjećam ni oca ni majke
Niti ljudi iz mog kraja
Ostavio ja, kod kuće tužnu
Jednu ni udatu ni ledičnu.)

(Kapetan, itd.)

Ili ova iz šesnaestog stoljeća koju donosi portugalski antologičar J. B. Almedia Garret što nosi naslov *A nau Catrineta* – Brod Katarinčica, kojim su Portugalci uz tolike druge brodove, u tom za njih velikom vijeku plovili – *por mares nunca dantes navegados* – Po morima nikad do tad pristupačnim.

– "Sobe, sobe marujinho,
Aquele mastro real
Ve se ves terras de Espanha,
As praias de Portugal;
Nao vejo terras de Espanha,
Nem praias de Portugal
Veo sete espades nuas
Que estao para te matar."

(J. B. Almeida Garret, Romanceiro III,
Porto, 1971., Romanca 86.)

(– Penj' se, penj' se mlad mornare,
Na kraljevsku lađu ovu,
Gledaj, da li vidiš zemlje španske
Il' obale portugalske.
Ja ne vidim zemlje španske
Nit obale portugalske
Već ja vidim sedam golih sablji
Isukanih da t' ubiju.)

Kao što su portugalski moreplovci prebrodili prostore Atlantskog oceana, tako je s njima prebrodila ove prostore i nemetaforična dijaloška antiteza koju susrećemo i portugalskom jeziku u Brazilu. Evo jedne takve romanse koja potječe iz brazilske provincije Maranhao:

"D'onde vindes, mulher minha,
Que vindes tao isentada?
Ou te temes de morte,
Ou tu nao es bem fadada?
"Eu a morte nao temo
Pois d'ella hei de morrer;

Temo so os meus filhinhos,
D'outra mae podiam ser..."

(Moreninha in Teofilo Braga,
Historia da Poesia popular portuguesa,
Lisabon, 1905., str. 432.)

(Otkud dolaziš, ženo moja,
Što dolaziš tako izluđena?
Il' se bojiš smrti,
Il' ti nisi jako sretna?
Ja se smrti ne bojim
Pošto od nje moram umrijeti;
Već se bojim samo za sinčiće
Drugoj majci mogli bi pripasti...)

(Crnkica, itd.)

Tako se završio naš kratki ophod kroz romanske jezike i njihove pučku tradicionalnu poeziju. U svim njima pronašli smo primjere nemetaforične dijaloške antiteze. Nismo jedino imali priliku analizirati rumunjsku narodnu poeziju, ali se i u njoj, kako tvrdi F. J. Oinas (navedeno djelo, str. 376), nalaze primjeri ove stilske figure. Međutim, ono što je zanimljivo, slično kao u Bosni, na što smo ukazali na prvim stranicama ovog rada, ova stilska figura – uvijek dijaloška i nemetaforična – nalazi se u mnogim jevrejskošpanjolskim romancama na cijelom, širokom sefardskom prostoru od Tetuana i Orana u Maroku i Alžiru, preko otoka Rodosa, na azijskim i europskim turskim obalama pa preko Bugarske i Srbije sve do Bosne.

Tako poznati istraživač sefardske poetske baštine i čuveni historičar španjolske književnosti Manuel Alvar u svojoj knjizi *Poesia tradicional de los Judios españoles* (Mexico, 1986.) donosi i nekoliko pjesama u kojima se sreće nemetaforična dijaloška antiteza. Iz tih pjesama mi smo izdvojili dva primjera. Prvi je tekst sa otoka Rodosa, gdje je nekada postojala snažna skupina Sefarda koja se odlikovala bogatstvom svog usmenog poetskog stvaralaštva, a drugi je zabilježen u Tetuanu i Oranu među marokanskim Sefardima. Napominjem da su oba teksta donesena savremenom španjolskom grafijom:

– "¿ Que lloras blanca y liña – que lloras blanca y flor?
Si lloras por el tu pedre, – mi gortelano es;
Si lloras por la vuestra madre – mi cocinera es."
Si lloras por tus hermanos – qo los mate a todos tres,
"Yo no lloro por padre y madre – ni por mis hermanos tres,
Lloro por la mi ventura – que no se que no se quen ha de ser."

(Manuel Alvar, pjesma 87a, Rico Franco st. 14-19.)

(Što plačeš lijepa i zgodna – Što plačeš bijela i cvijetna?
Ako plačeš zbog svog oca, – on je vrtlar moj;

Ako plačeš zbog majke ti – ona moja kuharica;
Ako plačeš zbog braće ti – ubio ih svu trojicu.“
“Ja ne plačem zbog oca i majke – ni zbog svoja brata tri,
Nego plačem zbog sudbe mi – ne znam kakva ona mora bit.”)

(Manuel Alvar, itd.)

“¿Qué tendeis vos Jimena, – Jimena mi cuñada?
Si os faltaban vestidos – yo os daré seda y grana:
Si os faltara dinero, – yo os dere oro y plata.”
– “Ni me faltaban vestidos, – ni me falta oro y plata;
Lo que quireo es a ese conde, – a ese conde de Sandaria.”

(Id. Nacimiento de Bernardo del Carpio, pjesma 1, st. 14-18.)

(“Šta je s vama Jimena, – Jimena, rodice moja?
Ak vama fali gizda dati ću vam i dibu i svilu.
Ak’ vam novac usfalio – dati ću vam i zlato i srebro.”
“Niti meni gizda fali – ni zlato ni srebro;
Neg ja hoću onog grofa – onog grofa Sandarijskog.”)

(Id. Rođenje Bernarda del Carpia)

Ovdje, ove dvije pjesme, sa dva različita kraja Sredozemnog mora ponavljaju vrlo stare španjolske motive koje su Sefardi ponijeli u svom duhovnom prtljagu iz svoje stare domovine. Bernardo del Carpio je legendarna figura španjolske nacionalne epopeje i lik cijelog niza romanci nastalih od XIV stoljeća pa dalje koji se u Bosni nalazi pod Rolandovim imenom (*Roldan al pie de la torre* – Roland u podnožju kule, romanca zabilježena u Sarajevu 1917.) Što je još važnije i bosanski Sefardi su posjedovali pjesme ponesene iz svoje stare domovine, različite od onih koje smo naveli na početku našeg rada. Takve su, naprimjer, brojne bosanske verzije o Don Besu u kojima se susreće, kako smo već rekli, i nemetaforična dijaloška antiteza, što snažno govori u prilog da je ova pjesnička figura u bosanskoj sefardskoj narodnoj poeziji hispanske provenijencije.

Međutim, zadovoljstvo čitanja i saznavanja, ali i želje za otkrićem, navela nas je i na druge tragove. Tako smo ovu, tzv. slavensku antitezu našli i u albanskoj narodnoj poeziji. Albanska epika posjeduje, naime, jedan ciklus pjesama koji se zove kenge kresnikes (Krajišničke pjesme) i one su, vjerovatno, nastale pod utjecajem muslimanske bošnjačke epske pjesme iz Bosanske krajine, jer su omiljeni junaci ovih albanskih epskih pjesama Muyi i Halill (Mujo i Halil Hrnjica, iz bosanskih junačkih pjesama).

Svjedočanstvo o utjecaju bosanske epike na albansku ostavio nam je zaslužni istraživač, književni historičar i etnograf Matija Murko (1861.–1952.), poznat po svojoj dvotomnoj knjizi *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike* (Zagreb, 1951.). U jednom svom drugom radu on veli:

> *“Prvi put sam čuo na Kosovu, u Vučitrnu, kod Muslimana “krajine”, stare pesme koje se pevaju samo uz gusle a ne uz tamburu. One nisu ništa drugo nego pesme ‘krajiške’ ili ‘iz Krajine’, bosanske pesme o Muji i Halilu...*[25]

Na jednom mjestu u svojoj knjizi on podvlači:

> *“U Sandžaku nailazimo prvi put pored srpskih pravoslavnih i muslimanskih pjevača još i na ‘arnautske’, na visoravni Pešteri zapadno od Novog Pazara i Sjenice... Albanski pjevači gude i pjevaju isto kao i srpski ali ih ovi ne razumiju. Našao sam i dvojezične pjevače srpsko-albanske (Salih Ugljanin i Rešo Alihodžić i dr.).”*[26]

Sigurni smo da još nisu otkrivene sve veze između bošnjačke muslimanske epike i one albanske, ne samo da nisu otkrivene, nego su jedva nagovještene ili kako je to ne tako davno, napisao Dragutin Mićović:

> *“Pitanje junaka, geografskih imena, stilskih i jezičkih osobenosti albanske krajišničke epike u mnogome je vezano za naša saznanja o muslimanskoj krajišničkoj epici, jer upravo između ove dvije epike postoji najviše elemenata, koji su mogu upoređivati i uzajamno analizirati.”*[27]

To se posredno potvrđuje, mada su albanski istraživači nekada ovu činjenicu nerado priznavali,[28] u knjizi *Historia Letersise shquipe I*, (Tirana, 1959.) se kaže ovu vrstu albanskih epskih pjesama da “*Te këngeve të përngjajshme sllave*” (str. 74) – (Pjesme liče na slavenske.)

---

[25] Matija Murko, *Za narodnom epikom na Kosovu*, PKJIF 18, Beograd, 1983., str. 565-576.

[26] Id. *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike* I, JAZU, Zagreb, 1951., str. 37.

[27] Dragutin Mićović, *O junacima albanske i srpskohrvatske krajinske epike*, *Balcanica* VI, Beograd, 1975., str. 298.

[28] Tako, naprimjer, Zihni Sako, direktor Instituta za folklor u Tirani, u uvodu knjizi *Le Chansonier des Preux albanais* kaže da su se “podvizi Muje i Halila, prema pjesmama, odvijali u Yutbini, tvrđavi koja, u ostalom, nije tačno locirana.” (str. 11). Ako on nije dobro poznavao krajišničku epiku kao, naprimjer, stihove:

> *“Sva će Lika na Udbinu saći*
> *U džamiju da bajram klanjamo”*
>
> (L. Marjanović *Junačke pjesme (muhamedovske)*
> *III*, str. 118, 97-98.)

sigurno je čitao knjigu Maximiliana Lambertza *Volkpoesie der Albaner*, gdje ovaj autor doslovce kaže:

> “Halili und Muji waren zwei fürstliche Bruder, die in Udbina in der Lika in Kroatien ihre Rezidenz hatten.”
>
> (Ibidem, Sarajevo, 1917, str. 4.)

Najdalje u tom odbijanju svakog slavenskog utjecaja otišao Engjell Ndocaj, gdje u *Bulletin per shkencat shoquore* (Bilten za unapređenje znanosti) 4. Triana, 1977., navodi da osobno ime *Muyo* (Muj) u albanskim junačkim pjesmama dolazi od albanskog glagola me mundue “savladati, pobijediti”, njeri që mundë të tjerer “čovjek koji pobjeđuje druge” (Vidjeti o tome: D. Mićović, *Balcanica VI*, Beograd, 1975., 304). Jedina utjeha je da su ti tekstovi davno pisani, a znamo i u koje doba. Srećom, danas su ta vremena prošla.

Ali, vratimo se tzv. slavenskoj antitezi. Primjere ove stilske figure nemetaforičke i dijaloške pročitali smo u izboru albanskih epskih pjesama, koji, je izdao UNESCO u Parizu, godine 1967., u knjizi sa naslovom *Chansonnier des preux albanais* (Pjesme o albanskim junacima). Mi iz nje crpimo primjere koje ovdje donosimo prvo na francuskom a potom njihove prijevode dajemo na našem jeziku.

Les preux s’arrêtent et Mouyi à Behour:
“Peut-il donc rouler foudre sans nuages?”
“Peut-être est un grondement de la mer!”
“He! Point du tout! pas de foudre à ciel clair,
Et ce n’est point, non plus, la mer qui gronde
Mais le manoir de Behour qui s’écroule.

(Mouyi et Behour, Le Chansonnier, str. 66, stihovi 399-404.)

(Stadoše junaci, Mujo će Behuru:
“Može l’ sijevat munja bez oblaka?
Il je možda to huka od mora!”
“Hej, nipošto, nema munje iz vedra neba,
To nipošto nije morska tutljevina,
Već se ruši kula Behurova.”)

(Mujo i Behur)

“Est-ce la tonnerre qui ébranle la terre?
Est ce canonnade dans le Royaume?”
Le Roi leur jure au nom du Dieu puissant:
“Ce ne sont point les tonnerres du ciel,
Ce n’est guère l’écho des mêlées dans l’empire,
Mais c’est Mouyi venant avec Halil.”

(Mouyi devant le roi, Le Chansonnier str. 113, stihovi 62-67.)

(“Ili gromi zemlju udaraju?
Ili topi grme po ćenaru?
Kralj se njima višnjim Bogom zaklinjaše:
“To vam nisu nebeski gromovi,
Nit je jeka borbi na kraljevstvu
Već to Mujo stiže sa Halilom.”)

(Mujo pred kraljem)

En aussi grand souci je ne t’ai jamais vu.
“Est-ce un preux qui t’a défié au combat?
Ou bien un ami mort que tu complains?”
Et Florian de répondre à son épouse:

“De nul ami je n’ai à regretter la mort,
Et nul bailli ne m’a guère défié,
Fors un gab que j’ai fait avec le Turc.
Amie, j’ai fait une lourde sottise.”

(Le gab de Florian le Franc, Le Chansonnier str. 122, stihovi 65-71.)

“U muci te takvoj nikad ja ne vidjeh.
Il’ te junak na dvoboj izazv’o?
Il’ pak mrtva druga oplakuješ?”
A Florian ljubi odgovara:
“Nit smrt druga oplakujem,
Nit me kakav junak izazvao
Neg Turčinu ja se nahvalio.
Ljubo, groznu ludost ja sam učinio.”)

(Hvalisanje Floriana Franka)

Citirajući ove primjere iz albanske narodne poezije, mi se pitamo da li se ovdje radi o slavenskom utjecaju ili je to vlastita crta albanske epike. Pitanje ostaje otvoreno.

Tako smo stigli do konca ovog pregleda koji nam pokazuje sljedeće: Svi ovi primjeri koje smo navodili govore da se tzv. slavenska antiteza (dijaloška nemetaforična) sreće vrlo rano u gotovo svim romanskim narodnim književnostima, i to već od dvanaestog i trinaestog stoljeća, to jest na nekoliko vijekova prije nego što će se ona pojaviti u hrvatskim bugaršticama.

U našim istraživanjima nametala nam se analiza između slavenske antiteze kao pretežito uvodne formule sa stajećim stihom i dijaloške nemetaforične “slavenske antiteze”. Mi smatramo da je dijaloška antiteza mnogo starija od one koja se sreće na početku pjesama a koja je česta u južnoslavenskim epikama. Možda su se te dijaloške antiteze pojavile u evropskim baladama i romancama koje su pratile neki ritualni ples ili igru, što se svakako veže i na drevne paganske obredne igre koje su imale magijski karakter, možda kao ostatak paganskog doba, dovoljan razlog da ih je crkva nerado gledala. Kolo ili oro (grčki *khôros*) često prati pjesma koja može biti i narativna, radnja se polako odvija kroz male scene i tako nastaje dijaloška antiteza. Jedna grupa pjevača ili pjevačica pjeva, druga odgovara. Za to nam najbolji primjer pruža pjevanje muslimanskih djevojaka u slavenskoj župi Gora na Kosovu, gdje one u istom kolu u otegnutom slavenskom dvopjevu pjevaju i otpjevavaju jedne drugima. Ovakvih primjera svakako da je bilo i sigurno je da ih ima i drugdje. Zato nam lijep primjer pruža španjolska romanca *La Doncella liberada de la horca* – Djeva oslobođena od vješanja, u kojoj se četiri puta ponavljaju ista pitanja u obliku “slavenske antiteze” koja su upućena ocu, majci, bratu i sestri i svi su odgovori negativni.

“¿ Habéis encontrado mi bola dorada?
¿ Habéis venido a liberarme?
¿ O habéis venido a verme morir?”

A svaki od njih četvero redom odgovara:
“No he encontrado tu bola dorada,
Y no he venido a liberarte.
He venido a verte morir
En el a’rbol de la horca.”

Charlotte Sophia Burne, Manual del Folklore
(španjolski prijevod 1992., str. 275.)

(“Jesi li našao moju zlatnu kuglu?
Jesi li došao da me oslobodiš?
Ili si došao da vidiš kako umirem?”

“Nisam našao tvoju zlatnu kuglu,
Nisam došao da te oslobodim,
Došao sam da te vidim da umireš,
Na drvetu za vješanje.”)

I tek u petoj sceni njen dragan govori da je došao da je oslobodi.

Međutim, iznenađuje jedna činjenica, da su ovi romanski primjeri tzv. slavenske antiteze”, kao i oni iz albanske pučke književnosti, ostali potpuno nepoznati i neotkriveni – mnogo je vremena prošlo otkako je N. Gnjedič 1825. godine njene primjere pronašao u novogrčkoj usmenoj poeziji – kao i činjenica da se jednoj stilskoj figuri pridao kvalifikativ jedne “rase”, što je navodilo na pomisao da je ona u posjedu te “rase”. Srećom, već je koncem devetnaestog stoljeća A. N. Veselovskij primijetio svu nelogičnost takvog svojatanja pa je za nju predložio naziv odrečni paralelizam, drugi su je kasnije nazvali i negativna analogija i negativno poređenje. Poslije svih ovih primjera koje smo dali, a nabrojali smo samo njih nekoliko, mislimo da nema više mjesta ovu stilsku figuru nazivati slavenskom antitezom, jer je ona česta, ako i ne još češća – osobito ona dijaloška – u španjolskoj usmenoj poeziji.[29] Treba optirati za neki drugi naziv, a imamo ih već u opticaju, koji bi isključivao svaku “rasnu” odrednicu, jer je umjetničko stvaranje općeljudsko kao što je i misao općeljudska i pripada svima bez obzira na vrijeme i prostor.

Svakako, mnoga pitanja koja se tiču ili koja bi se mogla ticati tzv. slavenske antiteze ostaju tek da se istraže. Takvo je, naprimjer, njeno postojanje u drugim vanevropskim usmenim književnostima, njeno prisustvo ili njeni odjeci kod nekih pisaca (F. Petrarca, J. W. Goethe, W. Hering, A. S. Puškin, N. A. Nekrasov, A. von Chamisso, P. Merimée, Jovan Ilić, H. W. Longfellow, Ali Mahmut

---

[29] Inače, moramo spomenuti da su rijetki primjeri da se jedna pojava, izuzev ako se ne radi o pojedinim vrstama pisama, u književnosti i lingvistici naziva imenom jedne “rase” ili jednog naroda (mi tako poznajemo slučajeve indoevropskog ablauta, tzv. *accusativus graecusa* kojeg Francuzi zovu *accusatif de relation* i *saksonskoga* ili *saskog genitiva* u njemačkoj i engleskoj gramatici). Izgleda, međutim, da su takvom davanju imena skloni južnoslavenski teoretičari i jezikoslovci, jer oni poznaju i rabe izraze slavenska antiteza i slavenski genitiv tamo gdje Rusi, naprimjer, upotrebljavaju izraz *otricatelnji paraljelizm* i *roditeljni padjež pri otricaniji* (eng. *genitive in negative expression*).

Taha[30]) ili kod onih u čijem će se djelu ona tek otkriti, donošenje sudova o njenoj vrijednosti koji idu od pohvala do omalovažavanja.[31]

A što se tiče predmeta o kojem smo mi govorili, ne sumnjamo da će nova istraživanja donijeti i otkrića koja će, nadamo se, potvrditi ono na što smo mi već ukazali.[32]

Skraćenice

PKJIF = Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd, 1921.–1939.; 1954.
SEEJ = Slavic and East European Journal, Madison, Wisconsin (USA).

---

[30] Ne možemo se ovdje, ipak, oteti izazovu a da ne navedemo upravo jednu "slavensku antitezu" koju smo našli u jednoj pjesmi ovog egipatskog pjesnika neoromantičara što je stvarao između dva svjetska rata. Ali Mahmut Taha u ovoj "slavenskoj antitezi" riše prelaz lađa Tarika ibn Zijada kroz moreuz Herkulovih stubova koji će po njemu biti kasnije prozvani Gibraltar tj. "Tarikova stijena", prije njegova iskrcavanja junu/lipnju 711. godine na tlo vizigotske Hispanije:

"Jesu li to slike džinâ koje na vodenom krilu
Lepršaju sjenovitim krilima
Il' nebeski orlovi što će doskočiti
S visokih vrhova do dalekog oceana?
Ne... to su blistave ladje sa zastavama.
Ali ko je kapetan?
I kakva je zastava?"

(Ali Mahmut Taha, *Šir wa dirãsa*, Damask, 1962., str. 23-22. Ovdje je tekst donesen prema španjolskom prijevodu Pedra Martineza Montaveza, *Al Andaluz, España en la literatura arabe contemporanea* – Al Andaluz, Španjolska u arapskoj *s*uvremenoj književnosti – Malaga, 1992., str. 134.)

[31] Tako, naprimjer, Patricia A. Krafčik u svom radu *The Russian negative Simile: An Expression of Folkloric Fantasy*, *SEEJ* 20 (1976.), str. 18. za ovu pjesničku figuru u slavenskoj epskoj i lirskoj poeziji kaže:

> "It has attracted attention not only because of its great frequency of occurence, but also because of its particularly distinctive parallel structure, its aptness and concission, and the extraordinary poetic charm embodied in its technique of describing something in terms of what it is not."
>
> (Ona je privukla pažnju ne samo zbog svoje velike učestalosti pojavljivanja nego isto tako zbog svoje osobito distinktivne paralelne strukture, svoje prikladnosti i konciznosti, te zbog svoga izvanrednog poetskog šarma oličenog u njenoj tehnici opisivanja u smislu nečega što ona nije.)

Međutim, ima i onih koji ne cijene ovaj postupak. Jedan od takvih omalovažavatelja je i francuski pisac Raymond Queneau. On u svojoj poznatoj knjizi *Stilske vježbe*, "svojevrsnoj parodiji francuske književnosti", kako kaže Danilo Kiš, u svom izdanju iz 1963., u rubrici *Antiteza* izvrgava ruglu, ovu stilsku figuru, želeći tako pokazati njenu izvještačenost. On, doduše, ne citira cijelu tzv. slavensku antitezu nego samo njen završni dio, ali se u tome ona, ipak, jasno nazire:

"Ce n'était ni la veille, ni le lendemain, mais le jour même."

– "To nije bilo ni uoči, ni sutradan nego istog dana."

Ili aludirajući na željezničke kolodvore u Parizu, on veli:

"Ce n'étas ni la gare du Nord, ni la gare de Lyon
mais la gare Saint-Lazare."

"To nije bila ni Sjeverna stranica, ni Lionska stanica
nego je to bila stanica Saint-Lazare."

[32] Svi prijevodi u ovom radu, osim odlomaka na njemačkom jeziku, jesu prijevodi autora ovog teksta.

Povijesne i metodološke osnove znanstvenog proučavanja bošnjačke književnosti za djecu

---

Muhidin Džanko

Utvrđujući povijesno-metodološke osnove i istražujući magistralne razvojne tokove bošnjačke književnosti za djecu, suočio sam se sa nekoliko krucijalnih pitanja:

1. Mogu li bošnjačka književnost za djecu i njezina napisana povijest imati, osim usko nacionalnoga, i neko opće značenje, osobito unutar južnoslavenskih književnih tokova?

2. Je li proučavanje bošnjačke književnosti za djecu čin od kulturno-historijskoga značaja samo za bosnistiku ili ono može biti i objektivan doprinos sveukupnoj znanosti o književnosti i književnoj estetici općenito?

3. Jesu li eventualni istraživači / pisci neke mogućne historije bošnjačke književnosti za djecu, poticanjem i razmatranjem vlastitih metodoloških osnova i problema, u prilici dati i možebitni doprinos modernoj književnoteorijskoj misli u širim relacijama, te polučiti takve rezultate koje samo mi možemo dati, i to bez ikakvih znanstvenih ili kulturoloških kompleksa svojstvenih takozvanim “malim literaturama”?

4. Mogu li se markiranjem historijskih odrednica i silnica bošnjačke književnosti za djecu ujedno naznačiti i bitni faktori iz opće bosanskohercegovačke i bošnjačke povijesti, ili makar samo nekih njezinih razdoblja, što bi pomoglo bosnistima da utvrde povijesne i metodološke smjernice i za druga znanstvena područja (bosanski jezik, bošnjačka književnost, etnologija, folkloristika i dr.)?[1]

---

[1] Prva tri pitanja su parafraza kritičkih i teorijskih pogleda hrvatskoga povjesničara književnosti Ive Frangeša (1920.–2004.), koji je u nizu svojih studija pokušavao zasnovati opću metodologiju historije nacionalnih književnosti. Naravno, Frangešove sam poglede razmjerno proširio i aktualizirao pitanjima i problemima u vezi s proučavanjem bošnjačke književnosti za djecu. Inače, o Frangešovim teorijskim i metodološkim gledištima na problematiku nacionalnih povijesti književnosti čitatelji se mogu više informirati u njegovom separatu sa nazivom: “O metodologiji povijesti književnosti (s osobitim osvrtom na hrvatsku književnost)”, VI. kongres Saveza slavističkih društava Jugoslavije, Budva, 1969. Nažalost, u našoj književnoj historiografiji do sada nema ozbiljnije studije niti kritičke rasprave o problemima periodizacije i klasifikacije

Prije samoga izricanja mogućnih odgovora na ova postavljena pitanja, koja su prvenstveno metodološke i epistemiološke naravi, potrebno je naglasiti da je povijesni i stvaralački razvoj bošnjačke književnosti za djecu bio posve netipičan, i to bar u onoj mjeri u kojoj su bili tipični razvoji francuske, engleske ili talijanske književnosti za djecu.

Ipak, upravo je taj netipični razvoj bošnjačke književnosti za djecu uvjetovao njezinu literarnu i kulturološku originalnost i endemičnost, jer je ova dječija literatura, kao i čitava bošnjačka književnost, iznikla na stvaralačkoj simbiozi i ukrštanju triju kulturno-civilizacijskih komponenata:

1. vrela usmeno-književne baštine i običajnosti;
2. zasadi orijentalno-islamskih književnih i tradicijskih tokova;
3. južnoslavenska književna potka kao kulturološki kontekst.

Ovakva simbiotička determiniranost i kulturološko bogatstvo i raznolikost bošnjačke književnosti za djecu uvjetovali su i njezin specifičan evolutivni tok, što određuje i eventualnu periodizaciju ove književnosti. Čitav njezin razvoj mogao bi se periodizirati i podijeliti na četiri književno-stilska i povijesna razdoblja:

1. Bošnjačka usmeno-književna baština za djecu (neodređeno vrijeme trajanja koje otprilike spada u doba bosanskoga srednjovjekovlja);
2. Bošnjačka alhamijado književnost za djecu (od polovice XVIII stoljeća do 1923. godine, kada je objavljen nasihat (vjersko-poučno prozno štivo) "Dječije dužnosti" bošnjačkoga alhamijado pisca Alije Sadikovića (...);
3. Starija bošnjačka književnost za djecu u austrougarskom, međuratnom i ratnom periodu (od 1883. godine, kada je objavljena poučna knjižica na narodnom bosanskome jeziku "Risalei ahlak" ("Pouke o lijepom i ružnom ponašanju") Mehmed-bega kapetanovića Ljubušaka (...) do 1943. godine, kada je objavljena zbirka novela za djecu i mladež "Mladić u prirodi" Alije Nametka (1906.–1987.);
4. Suvremena bošnjačka književnost za djecu (od kraja Drugog svjetskog rata do konca XX stoljeća, kada su nastala i najznačajnija djela ove nacionalne književnosti).

Kao što vidimo, i ova je periodizacija, kao uostalom i sve druge književne periodizacije i klasifikacije, zasnovana na različitim kriterijima: povijesnim, žanrovskim, personalno spisateljskim, korpusnim. Granične godine i djela u njoj međusobno se isprepliću pa ponuđene granice ne treba shvatati nedodirljivo zaoštrenim, već maksimalno fleksibilnim, tek kao labave orijentacione tačke, koje se, ovisno o kriterilogiji periodizacije, mogu pomicati ili čak potpuno relativizirati ili brisati.

Dakle, zametke bošnjačke književnosti za djecu možemo pronalaziti već u narodnoj usmenoj poeziji i prozi (u basnama, bajkama, predajama, pripovijetkama različite provenijencije, lirskim pjesmama, osobito uspavankama itd.), a njezin

---

bošnjačke književnosti za djecu, pa se moja periodizacija, uza sve eventualne manjkavosti, može smatrati pionirskim pokušajem ove vrste u suvremenoj bošnjačkoj književnoj historiografiji i bosnistici općenito.

pravi početak, kada ona prelazi u književnost autorskoga tipa, možemo vezati za religiozno-didaktičku alhamijado literaturu iz polovice XVIII stoljeća. Već tada ova književnost pokazuje odlike kulturološke hibridnosti i samosvojnosti, budući da su se u njoj plodonosno ukrštavali natrusi orijentalne književne tradicije i islamske odgojnosti sa osnovicom maternjega bosanskog jezika i slavenskoga etničkog bića.

Slijedom ovih činjenica moglo bi se ustvrditi da proučavanje povijesti bošnjačke književnosti za djecu nije tek izolirana znanstvena činjenica relevantna samo za bosnistiku, već je ona po svojim specifičnim i endemskim crtama razvoja veoma zanimljiva i za širi, južnoslavenski i evropski znanstveno-kulturalni kontekst, jer alhamijado začeci bošnjačke književnosti za djecu neoborivo ukazuju na činjenicu da se ova nacionalna književnost autorski profilirala i umjetnički emancipirala već u književnoj epohi prosvjetiteljstva, pa se u tome smislu može dovesti u vezu i sa razvijenim evropskim književnostima za djecu koje svoje početke imaju upravo u ovoj epohi.

Inače, u evropskoj teoriji i povijesti književnosti za djecu postoje tri relevantna mišljenja o njezinom vremenskom nastanku:

1. da je književnost za djecu nastala u epohi prosvjetiteljstva;
2. da je nastala krajem XIX i početkom XX stoljeća i
3. da je nastala tek poslije Drugoga svjetskog rata.

Povezujući bošnjačku književnost za djecu sa alhamijado literaturom, koja se u jednome dijelu svoga postojanja vremenski poklapala sa književnom epohom evropskoga prosvjetiteljstva, odlučio sam se zastupati prvu tezu i time znatno pomjeriti početke bošnjačke književnosti za djecu u odnosu prema ranijem, općeusvojenom kritičkom stajalištu Murisa Idrizovića, koji je sve do sredine 1990-tih godina određivao bošnjačku književnost za djecu kao literaturu koja je nastala tek nakon Drugoga svjetskog rata. Međutim, ovaj ugledni historičar dječije književnosti revidirao je svoje mišljenje i već u knjizi “Književnost za djecu” (Sarajevo, 1998.) on pomjera početke bošnjačke književnosti za djecu u srednjovjekovni i osmanski period, ali bez znanstvene argumentacije.

Određivanje početaka bošnjačke književnosti za djecu u razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata bila je tendencija socijalističke književne historiografije u bivšoj Jugoslaviji, čime se posredno ova književnost književno-historijski skraćivala i omalovažavala.

Domaći kritičari i historičari književnosti za djecu u Bosni i Hercegovini (Muris Idrizović, Husein Tahmiščić, Slavko Leovac, Dragoljub Jeknić, Branko Stojanović, Rade Prelević i dr.), ponajviše iz ideoloških razloga i ograničenja, nisu zapažali bilo kakve vidove bošnjačke književnosti za djecu u vremenu prije XX stoljeća i takvo stanje trajalo je sve do posljednje decenije XX stoljeća.

Poticanjem vlastitih razvojnih problema, u vezi sa cjelokupnom bošnjačkom književnosti, današnji istraživači bošnjačke književnosti za djecu u prilici su iznijeti nove kritičke postavke i književno historijske (re)interpretacije, osobito one koje su u vezi sa ovom književnosti iz polovice XIX i s početka XX stoljeća. To je bilo književno razdoblje kojega iz današnje kritičke i književno historijske perspektive možemo označiti kao svojevrsni konglomerat različitih književnohistorijskih stilova i pravaca, prije svih tzv. zakasnjelog romantizma i realizma. Atribucija "zakasnjeli" ovdje je znanstveno i kritički neminovna i ne sadrži u sebi bilo kakve konotacije pejorativnosti, jer su se elementi romantizma i realizma u bošnjačkoj književnosti za djecu redovito javljali sa vidljivim zakašnjenjem, primjerice elementi romantizma kod Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka i Alije Sadikovića ili elementi realizma u dječijoj prozi Hamdije Mulića i Alije Nametka.

Istina, tek u suvremenoj poslijeratnoj bošnjačkoj književnosti za djecu javljaju se i elementi ostalih književno historijskih stilova: primjerice elementi nadrealizma u kritici o dječijoj književnosti Huseina Tahmiščića, elementi ekspresionizma u dječijoj poeziji Enise Osmančević-Ćurić, fantastičnog realizma u prozi Irfana Horozovića, egzistencijalizma u dječijoj prozi Skendera Kulenovića i Kemala Mahmutefendića itd. Naravno, sve ove književno periodizacijske oznake treba prihvatiti sasvim uvjetno, sa jasnom sviješću o "zakasnjelosti" ovih "izama" u bošnjačkoj književnoj situaciji naspram situacije u tzv. razvijenim evropskim literaturama.

Rukovodeći se mišlju Pola Azara, znamenitoga pisca prve povijesti svjetske književnosti za djecu ("Knjige, djeca i odrasli"), prema kojoj na "Dječiju literaturu možemo prezrivo gledati samo u slučaju kad smatramo da je posve beznačajan način kako se formira i održava duh jednoga naroda", može se kazati, unatoč očiglednom nacionalromantičarskom Azarovom stajalištu, da se znanstvenim istraživanjem bošnjačke književnosti za djecu, u sklopu cjelovitih bosnističkih istraživanja, mogu naznačiti i neki bitni faktori povijesnog i kulturnog razvoja bošnjačkoga naroda, a to je, prije svega, potreba institucionalnog educiranja bošnjačke djece i mladeži putem nacionalne literature i svjetske literature za djecu. Može li danas iko zamisliti odgoj i edukaciju talijanske djece bez Pinokija, engleske djece bez Alise, švedske djece bez Pipi, američke djece bez Toma Sojera, francuske djece bez Malog princa...? Uostalom, bez ovih junaka iz dječije književnosti danas se ne može zamisliti duhovni razvoj niti jednoga civiliziranog djeteta na našoj planeti. U tome smislu ni bošnjačka književnost za djecu ne bi trebala biti nikakvim izuzetkom, makar je teško zamisliti koji bi to književni junak ili djelo mogao za bošnjačku djecu danas imati značenje jednog općeprihvaćenog literarnog i kulturnog simbola.

Problem klasifikacije bošnjačke književnosti za djecu

S obzirom na nimalo zanemarljiv opseg bošnjačke književnosti za djecu i na prilično skromne rezultate njezina dosadašnjeg kritičkog i znanstvenog proučavanja, klasifikacija ove nacionalne književnosti nameće se kao poseban znanstveni problem.

U ovoj historiji književnost za djecu općenito tretiramo kao onu književnost koja je prikladna za djecu starosne dobi od 3 do 14 godina, dakle, kao onu književnost koja je prvenstveno namijenjena djeci, što znači da zanemarujemo ona književna djela iz školske lektire, odnosno ona djela koja su uvrštena u osnovnoškolske nastavne programe književnosti (primjerice neke pripovijetke Edhema Mulabdića, Ćamila Sijarića, Meše Selimovića ili pojedine pjesme Muse Ćazima Ćatića, Hamze Hume, Maka Dizdara itd.). Takva klasifikacija nacionalne književnosti za djecu može izazvati opravdane nedoumice, ali je ona znanstveno potpuno legitimna i praktična za pisanje povijesti dječije književnosti.

Za načelnu kriteriologiju klasificiranja bošnjačke književnosti za djecu uzeo sam tradicionalnu podjelu po književnim rodovima i vrstama, što se prema temeljnim odrednicama uglavnom podudara sa važećim klasifikacijama književnosti za djecu u susjednim južnoslavenskim književnim historiografijama (kod Frančeka Bohanca, Milana Crnkovića i Nove Vukovića).[2]

Sljedstveno takvoj kriteriologiji bošnjačka književnost za djecu može se klasificirati na sljedeće književne rodove i vrste:

A. Usmeno-književna baština za djecu
  1. usmena lirska poezija;
    1.1. uspavanke;
    1.2. apotrogajske ili pjesme protiv uroka na djecu;
    1.3. zabavne dječije (evladijetske) pjesme: brojalice, rugalice, igralice, tašunaljke, cucaljke;
    1.4. ilahije.
  2. usmena pripovjedna proza;
    2.1. bajke;
    2.2. priče o životinjama i basne;
    2.3. usmene pripovijetke sa realističkom sadržinom (realističke i kratke šaljive priče);
    2.4. legende i predaje.
  3. kratki usmeno-književni oblici;
    3.1. poslovice;
    3.2. zagonetke;
    3.3. pitalice;
    3.4. vicevi za djecu.

B. Umjetnička književnost za djecu
  1. lirska poezija;
  2. pripovjedna proza;
    2.1. kratke priče ili novele;
    2.2. pripovijetke;
  3. roman;
  4. dramski igrokazi i scenske igre.

---

[2] O tome vidjeti više u: Franček Bohanc: "Svjetska dječja i omladinska književnost" (Pregled po rodovima i problemima prilagođavanja prema uzrastu) u knjizi: *Književnost za decu i rad u dečjim bibliotekama*, Beograd, 1958.; Milan Crnković: *Dječja književnost*, Zagreb, 1986.; Novo Vuković: *Uvod u književnost za djecu i omladinu*, Nikšić, 1989.

C. Granične vrste
   1. slikovnice;
   2. stripovi.

Unutar globalne (opće) klasifikacije bošnjačke književnosti za djecu mogu se izvršiti i dodatne potklasifikacije:

A. Lirska poezija
   1. pjesme sa motivima djeteta i djetinjstva (važniji pjesnici: Nazif Resulović, Nasiha Kapidžić-Hadžić, Ismet Bekrić, Enes Kišević, Mirsad Bećirbašić, Bisera Alikadić...);
   2. pjesme sa motivima prirode;
      2.1. botaničke (Šukrija Pandžo, Nasiha Kapidžić-Hadžić, Muhidin Šarić, Džemaludin Latić);
      2.2. zoološke (Nasiha Kapidžić-Hadžić, Husein Dervišević, Šukrija Pandžo, Džemaludin Latić, Ibrahim Kajan...);
   3. pjesme sa porodičnim i socijalnim motivima (Ismet Bekrić, Enes Kišević, Muhidin Šarić, Džemaludin Latić, Nasiha Kapidžić-Hadžić, Ibrahim Kajan...);
   4. pjesme sa urbanim motivima (Ismet Bekrić, Nasiha Kapidžić-Hadžić, Kasim Deraković, Muharem Omerović...);
   5. pjesme sa ruralnim motivima (Šukrija Pandžo, Nasiha Kapidžić-Hadžić, Džemaludin Latić...);
   6. pjesme sa školskim motivima (Rešad Kadić, Šukrija Pandžo...);
   7. patriotsko-zavičajne pjesme (Ismet Bekrić, Enes Kišević, Muhidin Šarić, Ibrahim Kajan, Džemaludin Latić...);
   8. šaljive i humoristične pjesme (Husein Dervišević, Enes Kišević, Šukrija Pandžo, Bisera Alikadić...);
   9. nonsensne pjesme (Ismet Bekrić, Enes Kišević, Enisa Osmančević-Ćurić, Muharem Omerović...);
   10. ludičke pjesme (Enes Kišević, Ismet Bekrić, Muharem Omerović, Enisa Osmančević-Ćurić, Mirsad Bećirbašić, Zejćir Hasić...);
   11. ljubavne dječije pjesme (Nasiha Kapidžić-Hadžić, Ismet Bekrić, Mirsad Bećirbašić, Muhidin Šarić, Zejćir Hasić...).

B. Pripovjedna proza za djecu
   1. pedagoško-didaktičke novele (Hamdija Mulić);
   2. priče o životinjama (Ahmet Hromadžić, Alija H. Dubočanin, Rizo Džafić, Skender Kulenović, Kemal Mahmutefendić...);
   3. seoske pripovijetke (Šukrija Pandžo, Alija Musić, Alija H. Dubočanin, Rizo Džafić, Skender Kulenović...);
   4. školske pripovijetke (Advan Hozić, Šukrija Pandžo, Rizo Džafić, Skender Kulenović...);
   5. partizanske ili pripovijetke o NOB-u (Advan Hozić);

6. zavičajno-patriotske pripovijetke (Alija H. Dubočanin, Skender Kulenović, Alija Musić, Kemal Mahmutefendić...);
7. lovačke novele (Alija Nametak);
8. ludičke novele (Skender Kulenović, Bisera Alikadić, Alija H. Dubočanin, Abdulah Sidran...);
9. fantastične novele (Ahmet Hromadžić, Irfan Horozović);
10. kratke putopisne crtice (Kemal Mahmutefendić);
11. nonsensne, fantastično-alegorijske priče (Alija Isaković).

C. Roman za djecu
   1. bajkoviti roman (Ahmet Hromadžić, Irfan Horozović);
   2. ratni partizanski roman (Derviš Sušić, Nusret Idrizović, Advan Hozić);
   3. roman o životinjama (Ahmet Hromadžić, Irfan Horozović);
   4. ispovijedni sentimentalističko-ljubavni roman (Nura Bazdulj-Hubijar);
   5. fantastično-alegorijski roman (Ahmet Hromadžić, Husein Dervišević, Kemal Mahmutefendić, Irfan Horozović);
   6. naučno-fantastični roman (Advan Hozić).

Naravno, i ovakve vrste potklasifikacija nužno su manjkave, naročito u ovlašnom pobrojavanju najistaknutijih pisaca u pojedinim žanrovima dječije književnosti, ali su, ipak neizbježne u pisanju povijesti književnosti.

Orijentalni motivi u poeziji Zmaja Jovana Jovanovića

Lamija Hadžiosmanović

Književnost jednog naroda dobar je pokazatelj koliko su susretanja i ukrštanja civilizacija i kultura snažan faktor u njenom formiranju i razvoju.

Ako pomnije analiziramo srpsku poeziju devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća, osvjedočit ćemo se da u njoj ima mnogo od boje, arome, leksike i posebno motiva Istoka. Te utjecaje, koji su dopirali iz zemalja Istoka, trebalo bi posmatrati u dva međusobno različita toka. Prvi je neposredno preuzimanje nečeg od tradicije i ideološkog koncepta istočnih naroda, mada se ponešto od toga može prihvatiti i kao manir vremena, dakle, formalno i spoljašnje preuzimanje nečega što se može imenovati pojmom “egzotično”. Drugi, također, značajan tok je posredno prihvatanje motiva iz zapadnoevropskih književnosti. Naime, približavanje Evrope književnostima istočnih naroda intenzivirano je u epohi romantizma, kada su mnogi evropski pisci, posebno pjesnici zaneseni dalekim i nepoznatim svijetom. Ali, oba ova toka ne mogu se generalizirati, i donositi zaključak da je jedino egzotika Istoka privlačila Zapad, stoga što imamo dosta primjera, da su evropski pisci umjeli odabrati prave vrijednosti. Recimo, veliki pisci, kao što su Goethe, Byron, Mickijević, Puškin i drugi, ponudili su evropskoj čitalačkoj javnosti najznačajnije perzijske pjesnike: Šejh Sadija[1], Dželaluddina Rumija Mevlana[2], Abdurrahmana Džamija.[3]

Svakako, bilo je i takvih pisaca, kao što je, recimo, francuski romansijer Pierre Loti, čiji je gotovo cijeli opus i motivom i stilom posvećen Istoku, posebno osmanskoj Turskoj. Pierre Loti je tipičan predstavnik pisaca koji su preuzimali nekritički teme iz života ovih naroda i pisali o svijetu koji je sačinila njegova mašta, a koji, ustvari, ne postoji. Pierre Loti u Istoku vidi izvor blagodati, svijet haremskih ljepotica i nezamislive raskoši. Njegov motiv su, ustvari, životi žena s Istoka, raskošne ljepote, zaljubljenih u Evropljane. Turski pjesnik Nazim Hikmet (1903.–1962.), koji je život proveo u Rusiji, jer je bio progonjen kao ljevičar, odgovorio je ovom francuskom piscu pjesmom, koju fragmentarno donosimo:

---

[1] Šejh Sadi (1184.–1282. ili 1291.), jedan je od najznačajnih perzijskih pjesnika, učenjaka i filozofa. Autor, između ostalog, čuvenih djela: *Gulistan i Bustan.*

[2] Dželaluddin Rumi Mevlana, (1207.–1273.), najznačajniji islamski mislilac i pjesnik, te osnivač derviškog tarikata mesnevija. U svijetu čuvena Rumijeva djela su: *Mesnevija, Divan-i Šems Tibrizi, Fihi ma Fihi,* puna su mudrosti iz islamskog ahlaka.

[3] Abdurrahman Džami (1414.–1492.), poznati perzijski pjesnik i učenjak iz vremena Timurida.

Misterija!
Rezignacija!
K'smet
Kafes, han, karavan, šadrvan,
Hiljadujednogodišnji šah.
Sa minara se klate sedefne nanule,
žene oknivenih noseva
nogama na đerđefu vezu.
Na vjetru imami zelenih čalmi uče ezan!

Istok, to je zemlja na kojoj
goli robovi
gladni skapavaju!
Zemlja – javno dobro
svih sem Azijata.

Srpski pjesnici romantičarske epohe dobijali su podsticaje uglavnom putem evropskih, naročito njemačkih prijevoda, pa su na taj način u svoja djela unosili pjesnički iskaz Orijenta.

Ako izuzmemo Osmana Abdurrahmana, leksikografa i zvaničnog prevodioca s turskog jezika[4], koji se javlja mnogo ranije, devetnaesto stoljeće je vrijeme kada orijentalne književnosti putem prijevoda postaju poznate čitalačkoj javnosti.

Prevođenje, posebno s turskog i perzijskog jezika, odnosno zainteresiranost za Istok intenzivirano je, kako kaže Jovan Skerlić, i lokalnim prilikama[5]. Skerlić na zanimljiv način dovodi u vezu zanesenost za poezijom Orijenta romantičarskih pjesnika, objašnjavajući da su oni bili "zaljubljeni u sve što je neobično – u jake strasti i egzotične pejsaže, voleli su Istok, okupan suncem, potopljen svetlošću, sjajan i šaren, sav njegov strastan i obilan život".[6]

---

[4] Osman bin Abderrahman, zvanični tumač u Beogradu za evropske jezike, može se reći da je bio usamljen u tom poslu u to vrijeme. O njegovom životu zna se vrlo malo. Neke skromne podatke o sebi ostavio je u uvodnom poglavlju Matiolieve knjige botaničko-medicinskog sadržaja. Muhafiz Beograda Ahmed-paša Ćuprilić ga je podstaknuo da sa latinskog na turski prevede Matiolievo djelo o liječenju biljem, poznato kao *Kitab un-Nabatat* (Knjiga o biljkama). Uz turski, arapski i latinski naziv dao je i hrvatski, što je za nas od velikog značaja. Rad je završio 1777. godine u vrijeme sultana Abdulhamida I. (O tome više: Tajib Okić: *Matioli u turskom prevodu*, *Gajret*, Sarajevo, 1940., XXI, str. 11-12.) (Petrus Andreas Mattioll, Sienna 1500.), dao je komentar Discordiovog djela*: Di material medica.*

[5] Jovan Skerlić: *Omladina i njena književnost*, Beograd, 1935., str. 301.

[6] Isto, str. 293.

Njemački pjesnici *Rikert* (Heinrich Rickert – 1863.–1936.) i Platen (August Hellermund Platen – 1796.–1835.), u svoju poeziju unose gazele[7] i druge forme iz orijentalne poezije. Platen je izvrsno naučio arapski i perzijski jezik da bi mogao neposredno interpretirati djela ovih naroda. Teofil Gotje je išao u svojoj ljubavi za istočnjaštvom tako daleko da je žalio što Mavri nisu ostali gospodar Španije[8]. A Botenstad (Friedrich Bodenstedt – 1819.–1892), čiji je duhovni učitelj bio Mirza Šafi, o kome ćemo kasnije nešto više reći, svoju je poeziju prilagođavao i formom, i motivom i izrazom njegovoj. Godine 1850. objavljuje djelo *Tausend und ein Tag in Orient,* a godinu kasnije prepjev poezije Mirze Šafija: *Lieder des Mirza Schaffi.*

Skerlić dobro uočava ovu pojavu i kaže: “Istočnjačka poezija, njena metrika, njene figure, njena filozofija i pogledi na svet, ušle su u modu u njemačkoj poeziji, tako da je u jedan mah izgledalo da se na obalama Rajne i Spreje diže novi Širaz sa svojim minaretima i ružama, Frajligrat je pevao da žali što nije rođen na vratima svete Meke, na vrelom pesku Jemena, na kao noć crnim paripima arapskim, sa belim burnusom oko glave koji se vitla u usijanom pesku.”[9]

Logično je da su srpskim pjesnicima orijentalne književnosti bile bliže i razumljivije nego evropskim. S obzirom na to da su osmanski Turci vladali tim prostorima nekoliko stoljeća, i u načinu života, i u leksici i u maniru osjećao se nemali utjecaj. I Jaša Ignjatović u svojim *Memoarima* svjedoči da je u njegovo doba i život u gradu kakav je bio Beograd nosio takvu vrstu obilježja. “Beograd, premda je bio u susedstvu tada još Austrije, ipak imao je neki orijentalni značaj. Mnogi drugi običaji, drugi način života. U ono doba, na primer, kućevne žene gazdarice, ako nisu imale kuvarice ispreka šiljale su svako jutro na pijacu, na Pazar, slugu ćiricu, ali one same nisu išle.”[10]

Zmajev preteča Jovan Ilić (1823.–1901.), spada u izrazite primjere pjesnika koji su se inspirirali istočnom poezijom. Ilić pripada starijoj omladinskoj generaciji, čija se poezija odlikuje krajnjom jednostavnošću. On je temeljio svoju pjesničku riječ na narodnom stvaralaštvu, i njegove pjesme bližim ili daljim asocijacijama podsjećaju, istina, na lošu poeziju istočnih naroda. Posebno je preuzimao tursku leksiku, ali dosta nevješto. Očit primjer je i pjesma *Bismillah* iz zbirke *Dahire* (1891.), koja i inače sadrži dosta pjesama ovog žanra.[11]

---

[7] Forma preuzeta od Perzijanaca. To je lirska pjesma, koja se sastoji od pet do petnaest distiha, koji se najčešće međusobno rimuju. Prvobitno je gazel imao ljubavni sadržaj, koji je s vremenom prerastao u sufijsku poeziju.

[8] Jovan Skerlić: Nav. djelo, str. 294.

[9] Isto, str. 295-296.

[10] Jakov Ignjatović: *Memoari*, *Rapsodije iz prošlosti srpskog života*, Pripremio: Živojin Boškov, Beograd, 1966., str. 310-313.

[11]

(Ilić)	(Naš prijevod)
Papuče verdi	*Papuče je dao*
Šejtan gjeldi	*Đavo je došao*
Papuče jok	*Papuče nama*
Hair čok	*Ali dobra ima*

U mnogim Ilićevim pjesmama više se ne može govoriti o turcizmima, koje su Srbi preuzimali u pjesničkoj i govornoj komunikaciji, nego o turskim riječima interpoliranim bez određenog značenja.

*

Mi ćemo u ovom radu pokušati pratiti orijentalne utjecaje i motive u pjesničkom djelu Zmaja Jove Jovanovića. S obzirom na to da smo dužni i prepjeve, odnosno adaptacije orijentalne poezije, preuzete posredno putem njemačkih prijevoda, posmatrati u kontekstu svekolikog Zmajevog pjesničkog djela, osvrnut ćemo se nešto šire i na ovaj dio Zmajeve književno-prevodilačke aktivnosti.

Zmaj će postati jedan od najomiljenijih pjesnika svoga vremena, i, može se reći, utemeljivač jedne posebne pjesničke škole. Iako samosvojan, velikog dara i autentičnog izraza, ipak je, što je razumljivo, bio podložan različitim utjecajima, pa je u mnogim svojim stihovima ostvario simbiozu slavenskog rodoljublja i orijentalnog načina pjevanja.

Prevodilačko iskustvo Zmaj stiče dosta rano. Okolnosti u kojima je živio doprinijele su da je dobro naučio mađarski jezik. Bio je đak mađarske škole u Halašu, pa mu se tako pružila prilika da se bliže upozna s mađarskom književnošću. Najviše prevodi Petefija, koji postaje njegova prava opsesija. Ne ostavljaju ga ravnodušnim ni njemački romantičari: Herveg (Georg Herwegh – 1817.–1875.), Platen, Badenstatd i mnogi drugi. Čitajući njihova poetska djela, Zmaj se prvi put susreće s orijentalnim književnostima, kojima je i sam Goethe posvetio izuzetnu pažnju, što je rezultiralo *Zapadno-istočnim Divanom*, koji je oduševio ne samo čitalačku javnost prvih decenija devetnaestog vijeka, nego i šire. Na taj način Zmajeve prijevode, odnosno prepjeve orijentalne poezije s njemačkog, možemo s pravom pridružiti njegovoj poeziji, jer su to, ustvari, adaptacije i prilagođavanja. Dok čitamo Zmajeve pjesme, ne možemo se oteti utisku da su mnoge od njih pisane pod vidnim utjecajem orijentalne poezije, odnosno duhom i ambijentom Istoka. U takvim pjesmama ima nešto od senzibiliteta, leksike, forme, načina izražavanja, a posebno metra bosanske muslimanske sevdalinke. To su obično pjesme date u osmercu ili desetercu:

Oj, Šerifo, đanum Ato,
Oj, Zulejko tanka pasa –
Aj, Zaremo suho zlato,
Sećaš li se onih časa.

U pjesmi *Selim-beg* nailazimo na motiv ubistva, što je bio osnovni element građenja ove pjesme. Naime, osmanski sultan je bio suvereni gospodar, pa je često neposlušne surovo kažnjavao:

... Al Selimu sada
Iz careva grada
Stiže gost
... Iz ovog pehara
Pij u zdravlje cara

Selime!
Selim oči sklopi
Zlatan pehar popi
Do kapi.

Pjesmu *Ibriša i Salko voleli se malko* doživjeli smo kao kopiju bosanske sevdalinke. Pjesma *U Travniku*, i rimom, i metrom, modelom, a posebno motivom ovo sasvim opravdava. Donijet ćemo jednu strofu pjesme i one što se u narodu pjeva, da bi se uočila njihova sličnost.

(Zmaj)
U Saraju Azisa Abdula
Trista šeset i nekol'ko bula,
Svaka živi za onaj dan tubi
Kad je sultan u godini ljubi.

(Narodna pjesma)
U Travniku malom Carigradu
Sedam cura za đerđefom vezu
Svaka veze, svaka sprema dara
Da dočeka bega gospodara.

Spomenut ćemo i Zmajevu pjesmu *Dva sna*, u kojoj je osnovni motiv ljubav između đul-Begzade i Božidara, što je bilo bogohulno. Takve veze, ukoliko su i postojale, tragično su skončavale, pa je i naš pjesnik tako završio. I ovdje se Zmaj intonacijom i duhom priklonio narodnoj pjesmi:

U leto su kratke noći
Brzo svanu, sunce skoči –
San što ga je ruža snila,
Njim se ruža prevarila,
A što ga je andžar snio,
Taj se pusti ispunio.

Zanimljivo je, pa pomalo i neobjašnjivo zašto je Zmaj u nekim svojim stihovima, pa i kada to nije bilo neophodno, upotrebljavao malo poznate turcizme. To su mu mnogi njegovi savremenici zamjerali, a među njima i Laza Kostić.Tako ovaj pisac u svojoj iscrpnoj studiji o *Zmaju,* kada govori o jeziku *Snohvatica*, između ostalog, veli: "Prvo da dobro znaš turski, pa ne škodi ni malo arapski; a drugo, da ne znaš odveć dobro srpski, da veruješ svakoj reči pesnikovoj da ono što hoće, a ne što je narod utvrdio."[12]

S obzirom na političko-kulturni kontekst vremena u kojem je *Zmaj* djelovao, nije čudo što se u nekim njegovim pjesmama osjeća otpor prema Turcima, iako, na drugoj strani, njegovo prevodilačko djelo to opovrgava. Pjesnik je oduševljen Istokom i pjesničkim manirom Istoka. Iako možemo shvatiti da Zmaj nije bio naklonjen Turcima, čini nam se da Laza Kostić pretjeruje u svom sudu o Zmajevom preziru prema ovom naroda, pa kaže: “Sećaš li se, koje je pleme od svih naroda na svetu Zmaju najmrskije? Tursko pleme, razume se. Nikoga osobito u Snohvaticama, ne mrzi tako kao Turčina.”[13]

---

[12] Lazar Kostić: *O Jovanu Jovanoviću Zmaju, (Zmaj Jovi), njegovu pevanju, mišljenju i pisanju, i njegovu dobu*, Sombor, 1902., str. 343.

Orijentalni podsticaji, posebno perzijsko pjesništvo, bili su često osnovni element građenja Zmajeve pjesme. Tako u *Pevaniji* u poglavlju *Prvi pokušaji*, prema pjesmi *Dve ruke,* jasno se vidi da je već 1857. godine bio upoznat s Hafizovom[14] poezijom. Zmaj nije shvatio sakrivenu sufijsku smisao i metaforu, možda nije ni znao da ta poezija govori jezikom simbola i da je višeslojna i višeznačna, pa joj tako treba i prići. *Zmaj* je doslovno prepjevavao ove stihove, pa je, recimo, Hafiza ubrojao u vinopije, što on svakako nije bio, jer je i životom i djelom pokazao da je zakleti sufija. Vino je, u ovoj vrsti poezije, božansko piće, koje nadahnjuje i pomaže da se pjesnik približi Sveznajućem. Zmaj, na ovaj način, prepjevava Hafizove stihove:

Pa što su nam do dve ruke?
Vaša krotkost tako zbori
Jedna ti je da se krstiš,
Drugom posle robi, mori!
Haj, ta drukče Hafis uči,
Taj bezbrižnik neumrli:
Jednom, veli: pehar drži,
Drugom samo dragu grli!

Zmaj je tragao za iznalaženjem stvaralačkog puta i u tome je, normalno, podlegao maniru vremena. Metamorfoza Zmaja kao pjesnika, posebno je uočljiva kada se on upoznaje s evropskim književnostima, naročito njemačkom, i na taj način se susreće s orijentalnom poezijom. To su neke spojne linije, koje su rezultirale uspješnom simbiozom patriotske lirike i one nadahnute Istokom: “Istok, onakvog kakvog ga je video kroz Daumera i Bodenšteta, privlačio ga je svom svojom strasnom i sjajnom prirodom, u kojoj su romantičari gledali jedini dostojan okvir velike i intenzivne poezije.”[15]

Poezija Orijenta je zaista oduševljavala Zmaja, što on jasno navodi u uvodu svoje zbirke *Istočni biser* (1861.), i to, kao što smo rekli, najviše posredstvom njemačkih prepjeva. Zmaju je bilo “teško da provodi ‘dane gnjile’, u sredini ‘mladih žena’ i ‘ženskih ljudi’ među kojima ‘živi’”, i on se obraća svojoj otadžbini prema izboru, zemlji svojih snova:

Majko moja nesuđena,
Sestro moja neviđena,
Nevestice okićena
Istoče moj![16]

---

[13] Isto, str. 402.

[14] Šemsuddin Muhammad Hafiz Širazi (1320.–1389.), jedan je od najvećih perzijskih sufijskih pjesnika. Rođen je u Širazu. Živio je asketski. U perzijsku poeziju unio je gazel, lirsku, u ovom slučaju, sufijsku pjesmu. Motiv njegovih pjesama su sufijski simboli: Ljubav, krčmarica, vino, slavuj. Naravno, sve je to metafora za “Vječnoživog”.

[15] Jovan Skerlić; Nav. djelo, str. 376.

[16] Isto, str. 293.

Zmaj je prepjevavao i poeziju osmanskih pjesnika, ali, čini nam se, dosta stihijski i bez pravog odabira. U pjesnikovom prevodilačkom djelu osmanske poezije našli su se i pjesnici skromnijih mogućnosti, uz poete prave vrijednosti.

Iako su se neki manje značajni, pa i beznačajni, pjesnici našli među Zmajevim prijevodima, ne bi se moglo tvrditi da pjesnik nije bio svjestan umjetničke veličine divanske poezije, koja je dominirala u svim zemljama kojima su vladali osmanski Turci, iako je nije sasvim razumio. Kao da Zmaj nije razmišljao o tome da je to pjesništvo simbola, alegorije, zadate forme i metra, pa je najčešće prevodio divanski stih doslovno. Ustvari, to je slojevita poezija, nimalo podatna za prevođenje, jer krije u sebi sasvim druga značenja od onih koje stih nudi pri prvom čitanju. Osim toga, u velikoj većini pjesama ove vrste krije se sufijska misao, pa su simboli i metafore samo zavjesa za pravo značenje. Stoga, kod Zmaja su mnogi pjesnici, koji su se strogo držali slova Knjige, pijanice i raskalašni.

Zmaj je ponudio u svom prepjevu jednu pjesmu osmanske pjesnikinje Zejneb-hanum[17], (13. st.), koja je bila više poznata po svom slobodnom ponašanju, nego pjesničkom talentu. Navest ćemo u Zmajevom prepjevu jedan njen četverostih:

Ti si šahu, prvi stek'o
Takav dar od Boga
Dar – da sunce pomeseciš
Suncem lica svoga

Predstavio je čitalačkoj javnosti i *Revanija* (? – 1523.)[18] s jednim katrenom.

Među malo poznate i priznate pjesnike spada i Dai[19], koji je predstavljen u Zmajevom prepjevu sa dva četverostiha.

Iako se ne zna mnogo o životu i djelu pjesnika Rahmija Mostarca[20], dovoljno je i nekoliko pjesama koje je iza sebe ostavio da se ustvrdi da je bio poznat i priznat. Zmaj je u ovoj pjesmi osjetio duh i muziku divanskog stiha, što je vidljivo i iz ovog njegovog prepjeva:

Nemoj mislit da su zvezde.
Što na nebu noću sjaju,
To anđeli rupe buše,
Da se tebe nagledaju.

---

[17] Zejneb-hanum (kod Zmaja Sejnebi, tj. Zejnobija) je pjesnikinja koja je bez uspjeha podražavala velike predstavnike divanske epohe. *Zmaj* je prema *Hameru* (Hammer Purgstall*: Geschichte der Osmanischen Dichtkuns,* Pesth, 1837.) o ovoj pjesnikinji naveo sljedeće: "Ova Turkinja pevačica rodom je iz Kastamuna. Slobodni život boraveći nikada se nije udala. – Do same smrti volela se sa pesnikom Mirijem. Svoj Divan posvetila je sultanu Muhamedu. (Zmaj Jovan Jovanović: *Pevanija*, Novi Sad, 1882., str. 282, bilj. 1.)

[18] Revani (? – 1523.), pjesnik čija je poezija više služila uveseljavanju, iako se ne može reći da nije imao i dubokih sufijsko-filozofskih misli u svome pjesničkom djelu. U svoje vrijeme bio je veoma popularan, ali brzo zaboravljen.

[19] Dai (Kod Zmaja Daji) (umro 1602.). Pjesnik nevelikog dara.

[20] Rahmija (kod Zmaja Rami) (Mostar, kraj 18. i početak 19. st.), zna se da je bio muderris i veoma učen. Do sada nema mnogo stihova koji su pronađeni. Nesumnjivo, Rahmija je bio veoma darovit pjesnik, što se može zaključiti i po triptihu: *Oda Mostaru, Starom mostu i Neretvi*. Koliko se do sada zna to je jedina pjesma osmanskog vremena o Neretvi.

I stihovi darovitog pjesnika iz šesnaestog stoljeća Nedžatija, čiji se stih odlikuje ritmičnošću, finim zvukom i melodičnim jezikom, nisu izmakli Zmajevoj pažnji. Poeziju ovog pjesnika Zmaj je prilagodio svom pjesničkom izrazu, tako da je malo šta ostalo od izvornog Nedžatija.

I pjesnik Šejhul-islam Jahja[21] dobio je određeno mjesto u Zmajevom prevodilačkom djelu. Naš pjesnik je iz Jahjaove poezije odabrao stihove s motivom leptirice i svijeće, koji je veoma čest u sufijskom divanskom pjesništvu. Prema sufijskom vjerovanju leptirica kruži oko svijeće, čiji plamen simbolizira Vječno Svjetlo, dok ne doživi svoj "zvjezdani trenutak" i sagore joj krila. Ustvari, leptirica u svojoj bezumnoj Ljubavi toliko leti oko plamena da i sama postane plamen:

Oko sveće leptir leti
Ljubav njemu ne da mira, –
Kad u jutru zora svane
Nit je sveće nit leptira.

Od pjesnika Adnija[22], koji je našeg porijekla, Zmaj je prepjevao samo jedan dvostih, koji je proširio u četverostih, što spada u domen prevodilačkih sloboda.

Zmaj je prepjevao i jedan katren osmanskog pjesnika Zatija[23], čiji je jezik krajnje jednostavan, čime se ne može pohvaliti divanska poezija. Zati je, u svoje vrijeme, bio veoma poznat i priznat kao veliki majstor stiha:

Sunce je i mesec
Raskloljena školjka,
Iz nje j' pala moja
Biserka devojka.

I predstavnika takozvane poezije na sazu (*Sat şiirleri)*[24], Sijahija iz osamnaestog stoljeća, Zmaj je u svom prepjevu predstavio jednim katrenom:

Da ti nije kosa crna,
Bila bi mi pesma veća
Ali ko bi pevat mogo
Kom je tako crna sreća.

Iako Zmaj nije davao integralniji prepjev osmanske poezije divanske epohe, ipak je tadašnjem čitaocu, pored manje značajnih pjesnika, u svom prijevodu, odnosno prepjevu ponudio i pjesme nekoliko pravih majstora divanskog stiha, kao što su Hafiz i kontroverzni Mirza Šafi. Zmaj je ponekad umio da sačuva misao barda perzijskog pjesnika Hafiza i da prenese njegovu osnovnu poruku. Metafora, kao bitna oznaka ove vrste poezije, iskazana kroz osnovne simbole: vino, ljubav, ljepota i prateće: ruža, slavuj, leptirica i svijeća, mjesec, zvijezda i slično, osnovni je pokretač poezije perzijskih pjesnika, pa i Hafiza:

---

[21] Šejhuli-slam Jahja (umro 1644.) – (Kod Zmaja Jaja), savremenik sultana Murata IV. Pročuo se po gazelima. Zauzimao je visoke položaje, dok nije dostigao stepen Šejhul-islama. Iza sebe je, koliko se do sada zna, ostavio jedan *Divan.*

[22] Mahmud-paša Anđelović, pjesničko ime Adni (kod Zmaja Adeni), rođen je u Kruševcu oko 1420. godine. Kao dječak dospio je u Carigrad. Sa drugim stupanjem na prijesto sultana Mahmuda II (1451.) počinje njegova karijera uzlaznom linijom, pa dostiže položaj velikog vezira. Prema ocjeni kritičara, bolje je pjevao na perzijskom nego na turskom, a bio je jači u prozi nego u poeziji.

[23] Zati (1477.–1546.). Poznati pjesnik divanske poezije. Živio je i umro u velikoj bijedi. Ostao je poput Bakija uzor mnogim pjesnicima.

[24] Poezija na sazu spada, uvjetno rečeno, u narodno pjesništvo umjetničkog izraza. Njene teme su junaštvo, priroda i ljubav. Autori ovih stihova, dok ih pjevaju ili recitiraju, prate sebe uz saz.

Ne govori toga, da se molim, kajem, –
Ja sam mala muha što za slasti hajem

Ponekad se naš pjesnik zaboravi, pa u Hafizov stih unosi leksiku narodne poezije:

Staro vino, mlada seka
Čaša gojna, seka tanka...
Piću dok je sveta, veka
A ljubiću bez prestanka.

O tome kako je Zmaj prihvatio perzijsku poeziju, i šta je mislio o njoj, ostavio nam je svjedočanstvo Jaša Ignjatović. Ignjatović priča o jednom zanimljivom susretu s pjesnikom kada su se, u razgovoru, između ostalog, dotakli i perzijske poezije: “Ja sam negde već čitao o Hafizu i njegove pesme su me očarale. Slobodan duh, divna istočna poezija, chevalerie islama, lak, slatkozvučan slog mu karakteriše pesme, one koje se mogu uzeti kao tangent spoja između poezije istoka i zapada, u cvetu raznovidnom i u opštem večitom čovečanskom osećaju, jer lepo i dobro svojina je opšta.”[25] Zmaja je, bez sumnje, zanimalo mišljenje Ignjatovića o perzijskoj poeziji i o njenim velikim predstavnicima. Tom prilikom, prema riječima Ignjatovića, “poklonio mu je djelo krestomatskog sadržaja o perzijskoj poeziji”.[26]

Ovog pjesnika-sufiju Zmaj nam je ponudio u nešto integralnijem prepjevu. Iako se u nekim pjesmama udaljavo od osnovne Hafizove ideje, često je uspijevao da sačuva pjesnikov senzibilitet i umjetničku snagu stiha. Donijet ćemo još jedan četverostih u kome je Zmaj sačuvao unutrašnju ravnotežu i misaonu i jedinstvenu cjelovitost:

Baš da me Alah šahom stvorio
Dao mi slavu, zlato i snagu,
Ja ne bih drugi presto tražio,
Već što sad imam na tvome pragu.

Najznačajnije Zmajevo prevodilačko poetsko djelo je *Pesme Mirza Shafije*, koje je objavljeno 1871. godine.

Bodenštet je nakon pojave knjige *Lieder des Mirza Schafy* (1851.), dakle, dvadeset godina kasnije nego što se mogla pročitati na našem jeziku, “priznao” da je on autor te zbirke, a da Šafijeve pjesme nije ni vidio. Ova zbirka, za koju nije sigurno ko joj je, ustvari, autor, doživjela je 160 izdanja, što je daleko prevazišao broj izdanja knjiga pravih svjetskih poetskih veličina, kao što su Byron, Goethe i drugi. Bodenštet je kao učitelj u Rusiji i Transkavkaziji, na povratku u Njemačku proputovao Armeniju, Kipar, Maltu, Aziju i Grčku, gdje se dobro upoznao s poezijom tih naroda. Zmaj je prihvatajući Bodenštetove navode, u predgovoru prvog izdanja navodne Šafijine poezije (1871.), rekao: "Neke sam pjesme iz Bodenšteta preveo, neke sam po njima preradio, a ima ih bogme koje sam Mirzi Šafiji podmetnuo, za koje se on srditi neće, jer nije živ, a nije nikada ni živ bio." Iako se dugo postavljalo pitanje je li ikada živio Mirza Šafi ili je to Bodenštetova izmišljena ličnost, Zmaj je tražio i nalazio u njoj duhovnu koheziju. On ove pjesme nije samo prepjevavao, nego im je udahnuo svoj pjesnički izraz.

---

[25] Jakov Ignjatović: *Memoari*, str. 502.
[26] Isto.

Mi ćemo ovdje donijeti u Zmajevom prepjevu nekoliko stihova iz nadaleko poznatog istočnog epa *Jusuf i Zulejha*[27] (kod Zmaja Zulejka)

To misirsko luče Zulejkom se zvalo,
Dosetljiva beše u ljubavnoj muci;
Kad joj ropče štogod pružalo i dalo
Primakla je ruku ka njegovoj ruci;
Njeno crno oko u raj ga je zvalo,
Njeni uzdisaji behu rajski zvuci,
Ona gorijaše, al' na divno čudo!
Hladno osta hladno, to Čivuče ludo.

U glasilu *Politika* iz 1937. godine objavljen je zanimljiv tekst našeg poznatog orijentaliste dr. Fehima Bajraktarevića. Ovaj rad, koji se bazira na pouzdanim izvorima i naučnoj dokumentaciji, kojom su se koristili mnogi evropski i vanevropski orijentalisti, pobudio je pažnju kulturne javnosti.

Istina, ni iz ovog Bajraktarevićevog teksta nije sasvim jasno ko je bio ovaj pjesnik. Bajraktarević donosi sud mnogih istraživača o ovom pjesniku, ali ne daje svoje određenije zaključke. Recimo, navodi da je poznati orijentalist A. Miler "tvrdio otvoreno da je Mirza Šafi samo jedan Nemac iz Hanovera (tj. sam Bodenštet)". Orijentalist A. Berže daje nešto određenije podatke. Prema njegovim navodima, ovaj pjesnik je rođen u Gendži, otac mu je bio neimar na dvoru Dževad-hana iz dinastije Zijadita, te tako je on dobio titulu "mirza", što znači učen čovjek.

Teško se snaći među ovim oprečnim podacima, tim više što Mirzu Šafija ne bilježe antologije i historije osmanske književnosti. Naravno, toj mistifikaciji, da li je Šafi historijska ili izmišljena ličnost doprinio je i sam Bodenštet. "Sve je ovo dalo povoda raznim nagađanjima o Mirzi Šafiju – veli Bajrajtarević. Dok su ga neki držali za Perzijanca, Tatarina, Turčina pa čak i Đurđijanca, drugi su mislili da je to uopšte jedna izmišljena ličnost koja nikada nije živela i da ono ime nije ništa drugo nego Bodenštetov nadimak ili književni pseudonim."

Međutim, činjenica je da je ovaj pjesnik postojao i uspješno sačinjavao stihove po ugledu na stare majstore. Poznati iranolog Jan Ripka, u čije se navode možemo bezrezervno pouzdati, jer su temeljeni na autentičnim podacima, između ostalog, kaže da je Mirza Šafi pisao briljantnu poeziju i da je bio veoma obrazovan. Sufija, prema svome uvjerenju i opredjeljenju, uspio je da u svoje stihove unese sjajne metafore i alegorije. Njegov *Divan* sadrži gazele na gazele Šejha Sadija i Hafiza Širazija, koji se odlikuju velikim pjesničkim umijećem.[28]

---

[27] U islamskim književnostima ima nekoliko epova o sličnoj temi: *Medžnun i Lejla, Jusuf i Zulejha, Tarik i Azra* i mnogi drugi, što je, ustvari, istočna varijanta Romea i Julije.

*

Ako pažljivije iščitamo Zmajevo prevodilačko djelo s orijentalnih jezika, zaključit ćemo da je pjesnik često znao da osjeti ritam i model orijentalne poezije, ali ne i njenu duboko zapretenu misao, pa ju je interpretirao doslovno. Ponekad je u svoje prijevode unosio svoje pjesničke inspiracije i svoj izraz, što nije, uostalom, nimalo neobično. Ono što se da uočiti, to je da je u interpretiranju istočne poezije bio spontan i neposredan. “Neraskidivo povezan sa svojom epohom, sa svojom generacijom, Zmaj je neprestano, često vrlo brzo, bez predaha, stvarao za potrebe trenutka.”[29]

Svakako, Zmaj nije usamljen primjer, koji se u jednom dijelu svoje poezije ugledao na orijentalne pjesnike i unosio komponente tog poetskog izraza u svekoliko pjesničko djelo. I oni što su pisali prije njega, i njegovi savremenici, pa i oni poslije njega unosili su orijentalne motive u svoj stih. Začuđuje što je u periodu srpske omladinske književnosti, kada se osjećao veliki otpor prema osmanskim Turcima, srpska poezija često dobijala podsticaje s Istoka. Zmaj, također, prihvata vrijeme kao vlastitu mogućnost, ali pri tome umije da iz orijentalne poezije preuzme uglavnom ono što je najvrednije. Međutim, ni kada u svoju poeziju unosi motive Istoka, ne gubi na autentičnosti. U prijevodima i Omer Hajam[30], koga je istina predstavio samo sa dva katrena, i Hafiz, a posebno Mirza Šafi njegovi su duhovni saputnici. Treba opet naglasiti da ih Zmaj doživljava kao epikurejce, pjesnike koji daju prednost uživanju u ovozemaljskom životu, a ne kao sufije, što su oni bili i načinom života i djelom. Međutim, divanska višeznačna i slojevita poezija, koja je trajala nekoliko stoljeća, davala je mogućnost za različite interpretacije.

Začuđuje činjenica da su gotovo svi koji su pisali o Zmaju, a bilo ih je mnogo, zaobilazili ovaj značajan segment njegovog pjesničkog djela. Ovdje, naravno, izuzimamo Skerlića. Ni Ljubomir Nedić ne spominje orijentalne podsticaje u Zmajevom poetskom djelu, iako bi se donekle i ovaj njegov sud mogao primijeniti na našu temu: “Zmaj je prevodio, sa i bez kritike, mnoge strane pesnike, i ruske, i nemačke, i francuske, i sve ih je prevodio tako vešto i tako srećno da će njegovi prevodi iz stranih pesnika još za dugo ostati u nas uzori veštine prevodilačke i da je upravo šteta što on nije svoj dar upotrebio više i poglavito za to”,[31] jer, kako kaže Bogdan Popović: “I kad čovek o vinu peva, on može pokazati da li je mudrac ili kakav manje otmen član iz stada Epikurova; da li je Omer-Hajam ili Beranže.”[32]

---

[28] Više o tome: Jan Rypka: *Histori of Iranien Literature,* Leiden, 1967.

[29] Jovan Jovanović Zmaj: *Odabrana dela*. Prepjevi iz mađarske poezije. Izbor, redakcija i napomena: Mladen Leskovac, Novi Sad, 1979., str. 133.

[30] Omar Hajjam (11. i 12. st.) Veoma obrazovan pjesnik i naučnik. Napisao je djela iz kozmografije, matematike i prirodnih nauka, ali najpoznatiji je ostao po *Rubaijama* (katrebnima). Evropa ga ubraja u anakreonske pjesnike, a, ustvari on je bio zakleti sufija.

Koliko god da je istočna poezija kao inspiracija bila manir vremena predstavnika romantičarske epohe, ili pribjegavanje nečem dalekom i nepoznatom, ostaje činjenica da su književnosti Orijenta postale veoma zanimljivo i čitano štivo, a motivi, model, pa čak i pjesnički izraz primjenjivani.

---

[31] Ljubomir Nedić: *Srpski pisci,* Beograd, 1953., str. 100.

[32] Bogdan Popović: *Šta je veliki pesnik.* Ogledi i članci iz književnosti, Novi Sad – Beograd, 1963., str. 71.

Bošnjačka književna produkcija u 2006. godini

Almir Zalihić

U ovom pregledu bošnjačke književne produkcije u 2006. godini pokušat ću da ukažem na neke od osnovnih karakteristika bošnjačkog stvaralaštva. Opća erozija egzistencijalnih, socijalnih, političkih, kulturnih i etičkih vrijednosti, te uvođenje nesuvislog i nepromišljenog nameta na knjigu od 17% (PDV) dovela je do toga da 2006. godina bude produkcijski i vrijednosno znatno siromašnija u odnosu na prethodnu. A opet, 2006. godina je karakteristična i po tome što su izdavači u ovom siromašnom vremenu, nesklonom knjizi, uspjeli objaviti desetak novih izdanja knjiga koje su prethodnih godina od književne kritike okarakterizirane kao iznimno vrijedne, a čitaoci im to potvrdili kupovinom knjiga, te otvorili potrebu za novim izdanjima, koja su, srećom, i uslijedila. Naravno, to nije jedini paradoks prisutan na ovdašnjoj književnoj i izdavačkoj sceni. U tom smislu čini mi se bitnim spomenuti opće nezadovoljstvo ukupnim valoriziranjem književnog stvaralaštva, a samim tim i sistemom nagrađivanja. S obzirom na to da živimo u vremenu u kome je gotovo sve bagatelizirano, pa samim tim i devalvirano, nedostatak javnog mnijenja kulturne provenijencije, rezultirao je tek blagim gunđanjem, eventualno gađenjem i pomirljivim povlačenjem uposlenika kulture, nemoćnih pred nekoliko klanovski združenih vladara ovdašnje jednoplošne književne estetike.

Poezija

Savremena bošnjačka poezija postaje sve više autoreferencijalna. Kada to kažem, ne mislim na okolnost da poezija samu sebe uzima za povlašteni, katkad i jedini opravdani predmet vlastitog govora, da gotovo skoro po pravilu, ma o čemu drugom da govori, govori i o sebi samoj, da iz pogleda na stvari ne može isključiti vlastiti odraz. Taj smisao autoreferencijalnosti mogao bi, u određenoj mjeri, da se pripiše svoj poeziji u svim vremenima, i pjesništvo koje nastaje posljednjih godina na bosanskom jeziku ne bi u tom smislu ni po čemu moglo da se razumije kao izuzetak. Smisao izraza “autoreferencijalan” ovdje ostvaruje dvojaki odnos koji se uspostavlja kada je riječ o recepciji savremene bošnjačke poezije. Prvi je neizbježan usud omeđenosti jednim konkretnim jezičkim bićem. Ni taj odnos nije nešto što bi se moglo "prevazići" bez gubitka onog bitnog u biću samog pjesništva. Ali drugi odnos, upućenosti savremenog bošnjačkog pjesništva na samo sebe kao tačke oslonca i razvojnog i vrijednosnog kriterija, nema porijeklo u nekoj "prirodi" poezije, već u konkretnim recepcijskim odnosima. Kada je, pak, riječ o onom segmentu savremenog bošnjačkog pjesništva koji možemo definirati terminom "transsimbolizam", izgleda kao da pjesnici sami insistiraju na autoreferencijalnosti kao načinu da u doba sveopće devalvacije govora javnosti očuvaju kakvu-takvu autonomnost provincije poetskog. Na prvi pogled čini se da se čitalac poezije ovakvim manevrom dodatno elitizira. Pjesnici svjesno klize u apartnost ne bi li svom govoru pribavili auratski sjaj, koji je kod nekih od njih (Sidran, Brka, Mahmutefendić,) čak konstituens autorske poetike. Drugo je pitanje da li insistiranje na samodovoljnosti ovog novog simbolističkog talasa, u vrijeme koje ponajviše oskudijeva u čitaocima poezije, neminovno ograničavajući ionako usko recepcijsko polje, zapravo djeluje kontraproduktivno – jer možda zaista idemo ka stanju kada će, doduše, poeziju svi pisati, ali će je čitati samo oni koji je i pišu. Sva ova pitanja neizbježna su kada pristupamo zahtjevnoj temi kakva je sumiranje jednogodišnje književne produkcije i na izvjestan način kompariranje sa prethodnom(im) godinama..

Vrijeme sretnih gradova ("Zalihica", Sarajevo, 2006.) jeste, možda, najbolja Brkina knjiga i počinje citatom Nikosa Kazancakisa: "Jedno sam prolazno, nejako, od blata i snova sazdano stvorenje. Ali osjećam kako u meni vitlaju sve sile Univerzuma. Hoću, za tren, prije nego što me unište, da otvorim oči i da vidim te sile. Drugi cilj sebi u životu ne postavljam. Hoću da pronađem opravdanje životu, da bih podnio strašni svakodnevni prizor bolesti, gadosti, nepravde i smrti."

Uporedo sa pitanjima o govoru poezije i o metafori kao jednom od njegovih ekskluzivnih sredstava, o pjesničkoj tradiciji i praznini koja se odaziva glasu suvremenog pjesnika (bilo da je riječ o glasu i njegovom tekstu ili da je posrijedi glas u njegovoj svakodnevici), ili o biću punom smisla, pjesnik u ovoj knjizi govori o vremenu u kome se poezija obistinjuje i o iscerenom ništavilu koje se nalazi nasuprot svakoj zamišljenoj vrijednosti.

Pjesma *Reverberacija* se čini poput registra nanovo oživljenih stvari i pojmova i u njoj pratimo meditativnost pjesničkog govora, koja, tretirajući pitanje vječnosti i propadljivosti, reinkarnacije i spoznaje stvari, lica, situacija, ne zaboravlja ni vlastitu vremensku konkretizaciju, u čemu lahko prepoznajemo trenutak u kome nastaje ova poezija, niti gubi iz vida da su vječna pitanja dramatična samo ako su u vezi sa jedinkom lišenom svake apstrakcije.

Razumijevajući epohalne izazove kao pitanja svake pojedinačne egzistencije, Brkina poezija je u poziciji čestog preobražavanja: čas je sažeta, čas u sigurno vođenim dugim pjesmama, čas je smirena, čas elegična, melanholična ili ironična do satire, skeptična ili kontemplativna. Ona ne samo da pjeva o različitom (svijet, jezik, vrijeme, subjekt, historija, suvremenost, iskustvo, sjećanje, smrt, prijateljstvo, urbanost, patnja, čas epifanije), već to čini i različitim sredstvima, ali dvije stvari ostaju uvijek iste: otmjena i promišljeno stilizirana jezička artikulacija i osjećanje izvjesnosti zbog kojeg ova poezija ne mora da se opredjeljuje pred dilemom koja je odavno ovladala modernom poezijom – prihvatiti ili poricati svijet.

Najčešći način na koji svakodnevica ulazi u Brkinu poeziju jeste precizno i postepeno opisivanje slika izloženih posmatračevom pogledu. Pjesme *Hotelska terasa, Na periferiji, Suvišna, patetična priča, U Harabatu* upečatljivo svjedoče o ovom pjesnikovom postupku. Pokazujući veoma izražen smisao za detalj, pjesnik se u ovim stihovima neposredno odnosi prema svakodnevici. On nju ovdje ne posmatra kao prostor u kome se odigravaju društveni ili historijski događaji, već kao jedini prostor čovjekove egzistencije. Ulazeći u vidokrug posmatrača, svakodnevica postaje uzrok njegove suštinske zapitanosti, zbog čega sve ovakve Brkine pjesme obavezno sadrže u sebi preokret od slike do refleksije.

Ispisujući refleksije o svijetu iz perspektive paradoksalne mirnoće i stabilnosti, koju omogućava postojanje svijesti o izvjesnosti u nesigurnom svijetu, pjesnik u jednu ravan postavlja svijest o ništavilu i radost u svijetu, čudo opstanka i pripravnost na trenutno iščeznuće. Pad i uspon dovode na isto mjesto – upućuje nas mobilno pjesničko oko spremno da sagleda ono zbog čega nastaju pjesme / snimci iz ponora, odnosno “posmrtne pjesme” kao panorama svijeta u kome je jedinka racionalno pomirena, odnosno podrazumijevajuće pripravna na krhkost postojanja u svakodnevnom ponoru (camera obscura). Upravo zato pjesnik zapisuje “ako iskustvo nešto znači, s malo mašte ne bi teško bilo dokazati da su najbolji, štaviše – da su savršeni oni što su mrtvi”.

Ako u poeziji Amira Brke nalazimo rezignaciju i pomirenost, vedrinu i ironiju, izraze očaja u času opraštanja od prijatelja, kao u pjesmi *Raka*, i trezveno prepoznavanje smisla govora u epitafu: *Ovdje počiva onaj koji i nije imao život*, u njezinom dubljem sloju vidimo da je osnovni ton ove poezije negdje na teško uhvatljivoj sredokraći ovih suprotstavljenosti, dakle, nije ni rezignacija, ni pomirenost. Bivajući u isti mah i jedno i drugo, subjekt Brkine poezije je, zapravo, u međustanju, u jezički omogućenom i produženom času refleksije.

Naša svakodnevica je kafkijanski proces protiv naše subjektivnosti, ona je zamak u kome smo se našli bez svoje volje, a iz toga nema izlaza prije smrti. Jednosložna riječ smrt, pak, nije signal izlaza. Smrt je samo smrt, ukidanje svake simbolne ekonomije. Prelazak iz svakodnevice u smrt jeste put iz užasa u ništavilo.

Na drugoj strani, pjesme *Ljetnjikovac, Mussala, Džamija Tepa, Spomenik, Konak*, primjer su kako se pjesnik opredjeljuje za ukrštanje savremenih slika, onoga što posmatrač vidi, sa slikama iz društvene svakodnevice, historije ili kulturnog pamćenja, dakle, sa onim što promatrač priziva iz sjećanja u refleksiju. Brkine pjesme obično počinju postojanom slikom u kojoj se ogleda pjesnikova sposobnost percepcije prizora, likova i događaja iz svakodnevice. Poslije toga dolazi asocijativno razvijanje slike koje ima cilj da povlašćivanjem predstave naglasi simbolizacijski karakter uočenog prizora. Tek zatim slijedi preokret od slike do meditativnog uopćavanja konkretizirane predstave, u čemu valja vidjeti proširivanje simbolizacijske osnove pjesme. Prizor nije važan samo zbog onoga što ga čini lahko vidljivim, već i zbog sjenki koje valja uočiti na njemu. Otuda se početno izdvajanje slika iz mnoštvenosti svijeta pretvara u razvijenu meditativnost.

Početna slika, a to je nekad i vrlo intimna ili bizarna impresija, otvara refleksiju o nemoći jedinke pred apokaliptičnom prazninom "jer svijetom stihija caruje i nema u bivšemu pouke". Ta nemoć je obilježena i obznanjena kao svjest o praznini i prolaznosti, kao i melanholičnim znanjem o ishodu i vlastitoj poziciji.

I na kraju moram reći da je zrelost najbitnije i najostvarenije obilježje intonacije ove poezije i dubine koja progovara iza pjesnikovih stihova, ali i mjera ispunjenosti u zadatom svijetu jezika i poezije, jedinom svijetu čiju zadatost možemo mijenjati i proširivati. Zrelost može biti i ime poetičke osviješćenosti za koju ima malo primjera u cjelokupnoj bosanskohercegovačkoj poeziji.

Opći sud kritike o stvaralaštvu Kemala Mahmutefendića, iako je bezrezervno povoljan, nikad nije bio iscrpan ili do kraja definiran. Kritičari su njegovu poeziju više spominjali nego što su je ozbiljno čitali. I, nakon trideset objavljenih knjiga (petnaest knjiga pjesama) ostaje nedoumica: ko je pjesnik? Parafraziramo li Camusa, možemo ga usporediti sa djetetom koje se igra u rajskom vrtu. Moderni pjesnik, međutim, daleko je od djeteta, a još je dalje od toga da se igra u "rajskom vrtu". Ako to i čini, on je okružen ljubomornim božanstvima koja ne podnose miješanje u svoj vrt. Ako je *genije* personifikacija duše stvari, osnovni princip života jednog čovjeka, naroda, kolektiva ili mase, najspiritualnije i najmoralnije u bogovima, ljudima i stvarima, a kažu i bilježe da je tako, zašto najčešće i uglavnom završi na smetljištu, tom vječnom groblju odbačenih stvari. Na ovo pitanje Kemal Mahmutefendić, naravno, ne daje konačan odgovor, jer njega u principu nema i ne može biti, ali on u konačnici knjige izabranih pjesama *Testament bez svjedoka* ("Zalihica", Sarajevo, 2006.) uspijeva da stihovima posve osobene osjećajnosti iskaže egzistencijalnu obesmišljenost "lične" ali i kolektivne situacije. Stoga ove pjesme nude čitalačku avanturu spoznaje i samootkrivanja.

Poezija Abdulaha Sidrana davno je već postala nezaobilazna za čitaoca koji hoće da se upozna sa najvišim dometima savremene bošnjačke lirike. Danas je posebna intelektualna i emocionalna dobit prepustiti se *tužnim, tamnim,* često *metafizičkim* stihovima u kojima, nasuprot Beaumarchaisu – prema kome se pjeva o onome o čemu nije vrijedno govoriti – preovlađuje ono što se teško izgovara ili se uopće ne može izgovoriti.

Nakon što mine "užas koji hoda" i raspadnuti svijet nanovo se počne izgrađivati, svaka nova vijest o smrti, dvostruko se teže podnosi i doživljava, suština je "fabule" najnovije knjige Abdulaha Sidrana *Morija* ("Slobodna Bosna", Sarajevo, 2006.). "Rat je mila majka / šta nam učiniše / ove godine potom iz čista mira / po Sarajevu / počeše najbolji ljudi da mriju tri su godine evo / kako stoje svi poslovi sa sahrane / na dženazu / sa dženaze / na sahranu tri godine / svi poslovi stoje tri godine evo / kako naše Sarajevo / ne suši obraza."

Umiranje, dakle smrt, ili morija, produžena je ruka rata, snažni krak udaljene (ali uvijek bliske i prisutne) i obezglavljene nemani čiji stisak ne popušta. U pjesničkoj imaginaciji Abdulaha Sidrana ona je veća i strašnija od smrti same, jer postaje svjesno biće koje planski bira one najbolje ne bi li nama preživjelima ostanak učinila što gorim i nepodnošljivijim, a grižnju savjesti zbog po nas sretnog ishoda.

Morija je knjiga međusobno neočekivano skladno povezanih tekstova, iako se to ne bi moglo očekivati od ovako naslovljenog djela i poetike koju podrazumijeva. Nijedno pitanje ili obraćanje, uzeto odvojeno, ne zadržavaju značenje ostvareno u užem kontekstu. Osmišljavanje lirskih glasova, koji se čuju u prikrivenoj dijaloškoj akciji pjesničkog subjekta, ne vezuje se pritom za posebni lirski lik, već se on pretpostavlja neposrednim obraćanjem. Nedoumica postaje *protest*. Iza njega se krije drama rasprave koja je prethodila. Prethodi "rasprava" o drami koja se nazire, ali namjerno ne uobličava. Razgovara se, ali sa kim? Pretpostavimo li da smo otkrili ko počinje razgovor, moramo da računamo na zagonetku "sagovornika". Da li je savremena poezija obavezno sakrivalačka i tajnovita, ili je čitalac pritajeni znatiželjnik koji u potaji krije strast za prisluškivanjem, krijući to uporno, svaki put strasnije kad se iznenadi sopstvenim otkrićem? Sidran, stoga, pjeva svrhovito *drukčije*, u odnosu prema tradicionalnom, ali i dijelu vlastite pjesničke retorike. Otuda je njegova pjesma samorasprava o *smrti, o neumitnosti smrti, o životu* koji se *gasi* nakon preživljene strašne, krvave opsade Sarajeva. Pa opet, u *tuzi* Sidranovih stihova može se uživati. Zahvaljujući čemu? – pitamo se zaplašeni ljupko-lažnom staromodnošću naglašenih pjesničkih nedoumica: "rastao se / od života a živi / i diše mrvu jednu / na škrge onaj / koji ovo piše."

I tako, poslijeratne godine prolaze, a morija, ne jenjavajući, prorjeđuje drage i plemenite ljude. Pjesnik, Sidran ih "spašava", prisjećajući se njihovih imena, riječi, šala, sitnih ekstravagancija, strahova i svega onoga što ih je činilo svojim, neponovljivim, šarmantnim i dragim ljudskim bićima. Otišli su, da se više nikada ne vrate: Iso (Iso Kalač), Arči, Edo, Dario (Dario Džamonja), Huso (Husein Tahmiščić), Ekrem; Halida, Amra, Biban (Dubravko Bibanović), Mladen (Mladen Paunović), Milica, Aco, Izet (Izet Kiko Sarajlić), Velja (Velimir Velja Milošević), Ana, Kosa, Nikodije (Nikodije Stojanović), Fika, Dina i mnogi, mnogi drugi. Iscrtavajući likove Sarajki i Sarajlija koji su obilježili Grad na Miljacki, i opisujući njihove živote i životne puteve, Sidran sa dubokom melanholijom stvara i otima od zaborava mapu Sarajeva, koje sa jednom generacijom ljudi zauvijek nestaje.

Novu poetsku knjigu Nermine Omerbegović Prizivanja dodira ("Synopsis", Sarajevo, 2006.) profesor dr. Enver Kazaz preporučuje zbog "otvaranja poetskog jezika, prelaska sa figure na diskurs, sa hermetičkog jezika na direktan, a nepotkupljivo iskren izraz" što "rezultira poezijom koja je istodobno jezički precizna, ali i jezički reducirana. Otuda njen jezik tijela prelazi u jezik pobune protiv krute norme, a onda u svojoj nepotkupljivoj iskrenosti postaje jezikom duše u traganju za punoćom ljubavno-erotskog osjećanja. Nije to, pritom, ona stara već klišeizirana nekakva 'orijentalno-bosanska čulnost', kako je voli definirati ovdašnja nacionalno-romantičarska kritika, tvrdeći da je 'potjelešnjeni jezik' sevdalinke, ustvari, kulturalni jezik orijentalne čulnosti. Naprotiv, to je jezik tijela nakon postmodernog sloma utopijskih konstrukcija, te time ironičan spram muško-ženskog zahtjeva za patosom i veličinom, ali i melanholičan u svojoj iskrenosti erotsko-ljubavnih ispovijesti koje 'prizivaju' dodire, bez nade da će to prizivanje biti ispunjeno. Stoga njena poezija kao da niče u kulturalnoj pustinji neokonzervatizma, pri čemu je svjesna da je i erotsko postalo postmoderno konzumentsko, plakatno, čak medijski profanisano i pornografsko. Zato njena poezija jeste autentična potraga za erosom kao životvornim elementom.” Dakle, u vremenu kada je sve bjesomučno *seksualizirano*, sama seksualnost nastaje na akumulaciji vlastitog jezika, tako da se jednostavnost, prirodnost, samorazumljivost čina, kakva postoji kod Henryija Millera, recimo, pretvara sada u igru devijacija, varijacija, permutacija itd., koje treba da prikriju izvorni *gubitak*. Seksualnost u kontekstu Omerbegovićkine zbirke funkcionira kao potka za groteskna izobličenja ili biva skrenuta u kazivanje, gdje opstaje kao trajna i svevažeća *pozadina* lirskog, kao lajtmotiv zbirke.

Migdat Hodžić u stihozbirci *Bosanske linije / Bosnian Lines* (“Klepsidra”, Sarajevo, 2006.) traži neki mogući sklad u neskladu vremena i situacija koje to vrijeme donosi. I kao što u svojoj prethodnoj knjizi – *Vremenskom biserju* – svoja sjećanja, snivanja, promatranja, promišljanja i osjećanja, svoje pobune i nemire, pretače u nizove stihova, pokušavajući da i tamne strane vremena obasja sjajem bisera, tako i u ovoj novoj knjizi *Bosanske linije*, ispisuje molitvu za svoj zavičaj, svoju domovinu, svoje prijatelje rasute diljem svijeta, ali i neprijatelje.

Mehmed Begić u stihozbirci *Pjesme iz sobe* (“Frakcija”, Split, 2006.) nema pretenziju da otkriva svijet, a opet ga nenametljivo razotkriva. Upućuje na bogat unutarnji svijet u svakom od nas, a tajne se naslućuju između redaka.

Muhidin Šarić u stihozbirci *Iz majkine sehare* (“Bosanska riječ”, Tuzla, 2006.) čitatelja vodi kroz interesantni svijet starih, teško zaboravljivih riječi koje su se koristile i još se koriste u našem jeziku. U stihu i rimi autor objašnjava značenja riječi poput: fukare, dževdžira, đerđefa, baksuza i sl.

Faruk Šehić u knjizi *Transsarajevo* (“Durieux”, Zagreb, 2006.) pjesnički otkriva život stvari zatečenih u jednom irealnom trajanju, ravnodušnom prema uzaludnim ljudskim naporima da ih odrede svojim nesavršenim čulima. On stvari vidi i otkriva u onom smrtnom strahu pred konačnim što se odnekle izvan vremena približava otvorenih čeljusti kroz koje se nazire crni trbuh ništavila. Strah intoniran kao krik opomene i upozorenja, dominira ovom poezijom. Dakle, ne strah od nečeg i nekoga, ne strah za nešto, već iskonski strah pred oticanjem primarne ljudske supstance kojom se hrabri i utoljava glad ništavila. To je ona vječna napregnutost ljudska da se u sopstvenim egzistencijalnim fetusima ishrani i odobrovolji crna ala koja traži sve više i više. Postoji, dakle, samo čovjekova zaturenost u nekom vanvremenskom kutu, kao konačna mjera onog što jesmo, a sve ostalo je privremeno i krhko. Pa, ipak, pjesnici se upravo te krhke niti ne odriču. Grčevito se drže za nju, i čini mi se, da se na njoj održavaju samo voljom za držanjem, a ona samo ukazuje na svoj pravi smisao, na svoju pravu, ispravnu namjeru i mjeru. U knjizi *Transsarajevo* Šehić razrađuje ideju da se ne bi isplatilo živjeti kad ne bi postojala i ona druga strana života, kad pahulja snijega ne bi postala voda, kad ljubav ne bi bila pepeo, i najposlije, kad u svijetu ne bi postojalo zlo, ološ, bludnja. Ne apsolutizira, dakle, ovaj pjesnik tu drugu “tamnu” stranu života. On joj samo daje određen značaj koji za sve, naravno, nije isti. Umjetnik ljepotu ne stvara već samo na nju upozorava, jer ona već postoji u prostoru, u svijetu, u bitku. Lijepo prestaje biti lijepim ako mu se oduzme mjesto i smisao što ga ima u prostoru, u svijetu, u bitku, a misao se ubija ako je ostvarena. Andrić je u zapisima o Goji zabilježio: *Inače, oko ljepote su uvijek ili mrak ljudske sudbine ili sjaj ljudske krvi*.

Proza

Savremena bošnjačka proza proishodi iz poetike modernizma stvarane nakon II svjetskoga rata. To znači na temelju djelâ Meše Selimovića, Derviša Sušića, Ćamila Sijarića, Huseina Bašića, Zuvdije Hodžića. Poetike ovih pisaca utjecale su na generaciju Nedžada Ibrišimovića, Tvrtka Kulenovića, Dževada Karahasana, Irfana Horozovića, Seada Mahmutefendića i drugih. Nakon njih pojavila se generacija pisaca koji svoju prozu zasnivaju na materijalima biografskim, dokumentarnim, erudicijskim, autobiografskim ili nekim drugim faktičke prirode, Zilhad Ključanin, Hazim Akmadžić, Faruk Šehić, Šaban Šarenkapić, Muharem Bazdulj, Izet Perviz, Faiz Softić, Murat Baltić, Jasmin Imamović, Bisera Suljić-Boškailo, Fadila Nura Haver. Svedeni na svoje generacijske oznake nekome se može učiniti da ovi pisci međusobno nemaju ničega zajedničkog. Ovaj utisak je, dakako, varljiv. Na osnovu proze pisaca koji su prethodili postmodernističkoj generaciji stvaralaca može se izvesti zaključak da je *poetički pluralizam* jedna od konstantnih odlika većine značajnih bošnjačkih pisaca druge polovine XX vijeka, kao što je bio, produžavanjem ne jednog nego većeg broja tradicijskih tokova bošnjačke književnosti u proznim ostvarenjima najznačajnijih pisaca, jedna od veoma važnih odlika moderne proze između dva svjetska rata. Time *poetički pluralizam* postaje jedna od najznačajnijih strukturalnih konstanti bošnjačke proze XX vijeka uopće. On, dakle, nije odlika samo jedne generacije pisaca, već, sa manjim izuzecima, gotovo svih književnih generacija. Ovaj *poetički pluralizam* postat će u smislu jednog *topos poietikos* vodeći stilsko-strukturalni registar upravo među piscima postmodernističke narativne opcije, dakle, onih pisaca koji su između 1992. i 2005. godine stekli svoju punu zrelost. Za razliku od poezije koja je, jednim svojim dijelom, na tragediju reagirala polarizirano, bošnjačka i bosanskohercegovačka postmoderna proza reagirala je tako što na izazov rata i ratnog okruženja nije odmah reagirala, već se bavila sobom, tražila odgovor na smisao svoga postojanja *unutar traganja za formom, unutar traganja za pričom i formom*, dakle isključivo unutar književne situacije i književnih vrijednosti i prilično neispolitizirano, da bi tek ovih godina, dakle, sa pristojne distance, reagirala na ratnu kataklizmu devedesetih. Za generaciju pisaca čija je puna stvaralačka zrelost sticajem okolnosti nastupila upravo početkom XXI stoljeća vezuje se književnoperiodizacijski pojam *postmodernistička proza* čime se hoće ukazati na tananu ali jasnu razliku koja postoji između tih pisaca i pisaca koji su im prethodili a čija djela nose oznake postmoderne forme pripovijedanja, no ona nije u tolikoj mjeri radikalna, još manje autorefleksivna, koliko *proza razlike*, što je, ustvari, drugo ime za diskurse postmodernističke provenijencije.

Knjiga Zilhada Ključanina *Sarajevska Hagada i druge priče* (“Connectum”, Sarajevo, 2006.) je svojevrsna hronografija u kojoj je vrijeme špiglo u kome se ogledaju prizori iz života, poput bljeskova epifanijskih slika što ih vidimo i prepoznajemo samo ako signaliziraju nešto skriveno, odsutno, uklonjeno. Te su slike poput ožiljaka, jer upućuju na udarce i oruđa koja su ih izazvala. Vrijeme kao metafora postojanja, kao dokaz trajanja, kao presjecište individualne spoznaje i kolektivnog iskustva, kao činjenica neovisna o našem izboru izazov je kome pisac ne uspijeva odoljeti.

U ovim prozama pomak prema tradiciji je očit, a ipak istraživanje (historijskog pamćenja i pamćenja historije) predstavlja okosnicu pripovijedanja. Na jednom nivou vrijeme se kreće oko autobiografskog identificiranja, na drugom ono je posredovanje u prepoznavanju historijskih događaja. Ove priče su subjektivna hronika, stanovita suma odživljenog života. Ni mjesto ni vrijeme, ni likovi ne postoje da bi se prikazali kao dijelovi stvarnog svijeta. Oni se pojavljuju jer su u nekakvoj stvarnoj relaciji s iskustvom koje jezik i priča cijede iz vremena kroz formu novosagledane dijalektike trajanja.

Roneći u zaborav, posmatrajući sebe i druge u mutnom ogledalu svega što se zbilo, svega što je ostavilo brazgotine i tragove, pisac transcendentira historiju i ulazi u prostor fikcije, bez obzira na to što se i dalje kreće konkretnim vremenom, što spominje “konkretne” ljude i što se pojavljuje na odista postojećim mjestima. Poetski naboj teksta ogleda se kroz subjektivnost pripovjedačeve vizure, očituje se u materijalnosti hronotopa. U tome valja potražiti objašnjenje zašto ove priče posjeduju stvarnosnu supstancu, a narativna supstanca nije sadržana samo u onome što danas nazivamo prilično neodređeno *tekstura*. Supstanca je iznad toga, ona uključuje literarnu viziju, pečat sudbine i breme egzistencije, poznavanje književnog zanata i sposobnost transponiranja novog senzibiliteta koji prerasta okvire određene historijskim determinantama.

Pripovjedni stil Faiza Softića u romanu *Strah od rodne kuće* (“Bosanska riječ”, Tuzla, 2006.) odlikuje se kratkim, lapidarnim rečenicama, koje uvijek predstavljaju opservaciju, objektivnu konstataciju, činjenički iskaz. Izgleda kao da pisac nastoji da u svom izražavanju po svaku cijenu izbjegne lični, subjektivni, sentimentalni odnos prema onome što pripovijeda. U dijalogu, koji mora biti funkcionalan i jezgrovit, naročito je vidljiva Softićeva težnja da upotrebu riječi svede na mjeru koja dijalog svodi na izmjenjivanje i riječi i misli i osjećanja. Evo jednog takvog tipičnog primjera Softićevog pisanja dijaloga:

– Jeli to sve!? – prostrijeli ga ljutitim pogledom.

Umjesto odgovora debeli Hofman, sada potpuno mirnim glasom, upita:

– Nasko, jesi li musliman?

Bravo Nasko majstore – pomisli Nasko. – Upo si, Hofmanaga, u mrežu. Dovale, ti mali žuti Petere, i nasku su mili šoldi. Lijepa je duhan-para – mislio je Nasko, a onda mirno odgovori, kao kad nazove dobrojutro.

– Jeste, Musliman iz Bosne.

Hofman ga još jednom zgleda od glave do pete.

– Dobro. Od danas ćeš razvoziti piće sam. Nema potrebe da Peter ide s tobom. Sve znaš: ovo su ti ključevi od magacina pića, ovo od garaža, ovo od kuća, a ovo od auta. Ja često nisam tu, a nešto zatreba – povjerljivo će gazda.

U težnji da što više efekata postigne sa što manje sredstava, kao što preporučuje zakon ekonomije u estetici, Softić ispisuje gorku gastarbajtersku priču, prepunu obrta, jakih emocija i tuge. Iznimna vrijednost ove knjige je obilje detalja, stvari, obrisa i mirisa koje pripovjedač prezentira vitalnim jezikom svoga sandžačkoga zavičaja.

Roman *Potkovani golubovi* (V. B. Z. Zagreb, 2006.) Izeta Perviza uznemirujuća je, pa i brutalna, priča inspirirana ratom u BiH. Prije svega, to je anamneza jedne srpske porodice čiji je član bio srebrenički egzekutor, otkriven na snimku koji je iz privatne mjesne videoteke dospio na televiziju. Izdavač ovu knjigu najavljuje kao: “Moralnu dramu, koju protagonisti doživljavaju na različite načine, pisac podcrtava promjenama pripovjedačke perspektive i čestim unutarnjim monolozima. Lomovi koje prolaze protagonisti njegove priče, otkrivajući istine o svojim bližnjima, slike jednog krvavoga vremena koje kao zloguki svjedok suspendira tzv. civilnu stvarnost i duhovi mrtvih o koje se sapliću živi, pritom gubeći svoje živote – jezivo svjedoče o ratovima i ljudima u njima, o licu zločina i njegovu ‘mirnodopskom’ naličju. Laž i istina u ovom su romanu u tako bolnom savezu da se Perviz njime, bez sumnje, promeće u jednog od najdarovitijih literarnih ovjerovatelja bosanske ratne zbilje. Ruka pisca ovoga teksta, istodobno klasičnog i modernog, teško da kad zadrhti, i čitatelj osjeća da njegova literarna rekonstrukcija stvarnog zločina plijeni mnogim vrlinama. Vrlinama, naime, koje malo tko, u zanatskom smislu, iz njegove generacije uopće ima na umu, a kamoli da ih je poželio usvojiti.”

Žena s tromeđe (“Bosanska riječ”, Tuzla, 2006.) Safeta Sijarića je monodramska priča žene na rubu svjetova, vrlo specifičnom rubu (granici) kakva jedino i kakva samo može biti tromeđa. Drama života na tim prostorima prelama se kroz dramu žene u rigidno-patrijarhalnom društvenom miljeu, čija surova ruralnost njezinu dramu čini još tegobnijom, tužnijom i posve neshvatljivom.

Soliter Titanic Almira Alića (V. B. Z., Zagreb, 2006.) humoristički je roman, rekli bismo i vedra urbana utopija, o stanarima tuzlanskog nebodera u vremenskom luku od prijeratnih do poslijeratnih godina. Alić priču gradi oko jednog nebodera koji se stvarno i simbolički urušava. Prijeratna idila urbane svakodnevice se mijenja u ratnom periodu i poslijeratnim životima glavnih likova. Pripovjedač je svjedok nedosanjanih snova svojih vršnjaka, izgubljenih ideala kao svegeneracijskog obilježja, ali i ponovno otkrivenih osjećaja da život, uprkos svemu, itekako ima smisla. Zabavan do grotesknosti, ubojito ironičan s dinamičnim dijalozima, u svakom slučaju nimalo dosadan prozni tekst.

Safeta Obhođaš u romanu *Trbušna plesačica* (“Bosanska riječ”, Tuzla, 2006.) pokušala je dati univerzalnu sliku društva koje propada i opisati sudbine ljudi koji nigdje ne pripadaju. ‘Trbušna plesačica’ je metafora Bosne i Hercegovine. Roman je pisan prema autentičnom svjedočanstvu, koje je poslužilo kao inicijalna kapsula da od godinama sakupljanog iskustva, saznanja i kolekcije ljudskih sudbina, spisateljica kroz prizmu svojih glavnih junaka povuče paralelu između nekoliko kulturno i religijski neuralgičnih tačaka, od Palestine, preko Bosne i Hercegovine, do Evrope.

Zbirka priča *Zadnje vrijeme* (“Bošnjački institut”, Sarajevo, 2006.) naprosto, iznova, aktualizira spisateljstvo Seada Trhulja. Dvanaest priča iz ove zbirke otkriva lice jedne vizije Bosne kao zemlje jakih poriva, silne strasti, iracionalnih postupaka, mržnje i ljubavi istovremeno. Djela umjetnosti nisu slikovnice historije, niti izložbe naših ideala. Djela umjetnosti otkrivaju načine na koje čovjek strada, pobjeđuje ili biva pobijeđen. Misao da nema definitivnih pobjeda ni definitivnih poraza, a da je stradanje stalna prijetnja čovjeku na ovim prostorima, može se označiti tragičnom, pesimističkom, melanholičnom, pa čak i anarhičnom, ali nikako antiživotnom, antiljudskom, a posebno ne nemogućom. U pričama Seada Trhulja istraživana je ljudska sudbina, izražavano je njeno pulsiranje u *nevremenu* koje kao džinovski kazan guta ljude i prijeti da sve pretvori u slijepi, mehanički ritam smrti i bestijalnosti. U najautentičnijim prizorima Trhuljevih priča probuđen čitalac će moći da vidi, da osjeti, šta znači poznata fraza “užasi agresije”, šta znači sablasni korak bestijalne gomile, šta znači odsustvo “moralnog zakona u čovjeku i zvjezdanog neba nad čovjekom”. Može djelovati ponešto patetično, ili, pak, ispolitizirano, ali za mene je izvjesno: da se ovim pričama u bošnjačku literaturu o netom okončanom ratu-agresiji, odista, probila jedna personalistički plodna, istinoljubiva, moralna, osvetnički neostrašćena misao o ratnom užasu kao sudaru neumitnih, nepovrativih gravitacionih sila, među kojima je duševnost krotka i pitoma, emocija prožeta “začuđenošću i nevjericom”.

Ako je kod mnogih spisatelja, čija su djela dugo godina bila obrazac tretmana Bosanskog vilajeta, zemlja Bosna bila neka vrsta Pandorine kutije u kojoj je mržnja zauzdavana ovom ili onom vrstom stilizacije ili, pak, konvencionalnom kulturom općenja, u pričama Seada Trhulja na jedan osoben način su srušene sve predrasude, zablude, uljuljkivanja i strah. Potekla je rijeka istine. Iako nigdje imperativno imenovani, ovim pričama su se razlili nosioci zla, tupe agresije i mehaničke moći. Svoje blistave momente izražajnosti Trhulj je kao pripovjedač našao baš tamo gdje ih je morao naći: hiljaduruka aždaha zla zna da ubije dijete, siluje ženu, granatom pogodi kuću koja nije strateški objekt, “osvoji” kuću onog koji je ugled i bogatstvo sticao radom i smjernim življenjem, odvede starce i nejač u konclogore i na njima se bezumno i surovo iživljava. Ogrješenja o čovječnost, dakle, najmračnije zaumne radnje sručile su se na nedužne, čiste, uspravne i ispravne ljude.

Agresija kao ogoljeno ljudsko stanje i istina postala je strašna mogućnost istraživanja: na koji način čovjek postaje tragično biće? Da li je tragedija sadržana u tome što čovjek postaje – nečovjek. Zločinac u tom istraživanju, dakle onaj koji uživa u moći nad nemoćnima, ne može biti, suglasno svojoj apriornoj ideološkoj formuli, umjereni zločinac; njegovu energiju određuje unutrašnji izvor, životni proces kojim teče od izvora ka ušću; čovjek samilosti, merhameta, također, ne može da iznevjeri vlastite nazore i vlastitu prirodu; svemu je mjera i smjer unutarnja a ne spoljašnja priroda.

Zbirka priča *Zadnje vrijeme* u tom smislu drži do tih bitnih, unutarnjih ciljeva književnosti; literatura kao umjetničko djelo nije tu da posvećuje žrtve niti da unižava zločince. Pripovjedač nije inaugurator ordenja bilo kome od učesnika ovog užasa. Takvim stavom Trhulj je zakoračio u sfere intelektualne odvažnosti koja, na koncu uvijek, olakša put, uklanja zapreke, razbija predrasude, pomaže da se rane prije zaliječe i svijet vrati “u normalu”. Tako je u literaturi. Kako je u životu?

Smrtište Amira Osmančevića (“Bijela Vrana”, Stockholm, 2006.) jeste roman o Bošnjacima koji se nisu snašli u vremenu agresije na Bosnu. O Bošnjacima koji su vjerovali u jugoslavensku ideju i pristali da odu u rat misleći da se bore za Jugoslaviju. O Bošnjacima koji su zanoćili kao pripadnici JNA, a probudili se među četnicima koji vrše odmazde, otvaraju koncentracione logore. Mehmed-Meša je usred ratnog haosa odlučio da pobjegne iz srpske vojske, da se zatvori u svoj stan i tu dočeka vrijeme mira. Dočekao je mir, ali oko njega više nije bilo niti njegovih prijatelja niti njegove porodice. Ovo je roman o Banjoj Luci i Bosanskoj krajini, roman o jednoj bošnjačkoj sudbini.

Constructing Kamber (“Omnibus”, Sarajevo, 2006.) Amira Kambera je bh. doprinos savremenom evropskom trendu “esejizacije” kratke priče. U svom jezgru sve su one autobiografske, i govore o životu u Prijedoru prije rata i progonstva, o iskustvima i sudbinama njegovih sugrađana, rođaka i komšija, o njegovoj porodici kakve se sjeća iz djetinjstva i kakvu je pronalazi sad, kad je iz Kölna posjeti u Sarajevu. Potpuno uvjeren u težinu vlastitog iskustva, a koristeći nova lingvistička i književnoteorijska saznanja stečena na studiju u Njemačkoj, Kamber riječima, frazama i rečenicama pokušava da u pisanju pronađe u ratu izgubljenog sebe i svijet svog prekinutog dječaštva. Taj njegov pokušaj je uzbudljivo štivo koje svakom stranicom opravdava očekivanja čitalaca od autora prvonagrađene priče na konkursu “Buntovna proza”.

Godišnjica mature Lamije Begagić (“Omnibus”, Sarajevo, 2006.) višestruko prevazilazi uobičajena očekivanja od “prve knjige”. Iza naslova *Godišnjica mature* krije se okvirna situacija: nevidljivi pripovjedač prisustvuje okupljanju grupe nekadašnjih maturanata, još mladih ljudi čiji su životi trajno obilježeni ratom. Iz njihovih ispovijesti izgovorenih tokom večeri taj nevidljivi pripovjedač “izrezuje” male isječke svakodnevice, dotjerujući ih, ali neznatno, prema formi kratke priče. Rezultat je kompaktna zbirka “izreza” iz svakodnevne rutine ubrzanog i pomalo nasilnog sazrijevanja. Nekoliko priča (od ukupno 23) savršene su u svojoj jednostavnosti. Rijetko se u našoj savremenoj prozi o intimi i ljubavi pisalo ovako nepretenciozno, jasno i mudro.

U zbirkci priča *Kad se bulbul vratio* (“Bosanska riječ”, Tuzla, 2006.) Muhameda Đedovića se neobično, bosansko, sretno “arhajsko vrijeme”, u dodiru sa vremenom opipljive historije u kojoj se sve dobro izgubilo, u kojoj je konkretni i opipljivi oblik življenja postao grub i do bolne trpkosti oskudan, doima kao slatki nikad prekinuti san.

Knjiga Hamze Hamzabegovića *Priče iz bosanskog apsurdistana* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2006.) pokušaj je da se ratna dešavanja na prostoru BiH sagledaju iz optike onih koji u njemu nisu učestvovali. Dakle, o ratu pričaju izbjeglice i gastarbajteri. Autor ratna stradanja i ratne strahote nije opisao neposredno, nema velikih bitaka, nema herojskih podviga, nema masovnih stradanja. On je bosanski rat, agresiju, opisao kroz obične ljude koji pravi rat čak i nisu vidjeli izbliza, što je, mora se priznati, veoma neobičan, pa čak i jedinstven ugao gledanja, u ovdašnjoj postratnoj literaturi.

U romanu *Jalijaš* Midhat Ajanović (Enkidu – Edukativni centar, Sarajevo, 2006.) prenosi priču o sarajevskom jalijašu Sendi kojeg pomanjkanje izbora u životu tjera da pređe granice onog klasičnog i dobro znanog sarajevskog mangupluka u nešto mnogo opasnije i brutalnije. Indira Kučuk – Sorguč bilježi: "Midhat Ajanović je napisao zanimljiv roman o ljudima s ivice koji su sastavni dio ove običajnosti i koji u ekstremnim kategorijama govore mnogo o vremenu, prostoru i sistemu u kome živimo. To je roman kojeg dok čitate zamišljate na velikom platnu. Sočni dijalozi, otvoren govor, plastično opisani događaji i sjajni prelazi iz svjesnog u podsvjesno..."

Sijermina djeca: sjeverna pisma Uzeira Bukvića (Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, Sarajevo, 2006.) jeste neobična zbirka reportaža, odnosno knjiga novinskih priča o ljudima. O svima onima koji su poput Sijermine djece rasijani po svijetu. O mjestima koje ljudi s naših prostora nisu mogli ni zamisliti, a kamoli doći u situaciju da u njima žive i postanu dio tih dalekih kultura. Uzeir Bukvić ispisuje autentična svjedočanstva o životu naših ljudi u dalekoj Norveškoj, zemlji neobičnoj, hladnoj, surovoj ali opet kao dragoj, primamljivoj i bogatoj zemlji.

Neću izreći nikakvo epohalno otkriće ako kažem da je novela za djecu i omladinu Dževada Karahasanova *Na rubu pustinje* ("Connectum", Sarajevo, 2006.) zapravo priča o odrastanju lika koji nikada ne odraste, jedna razlomljena, nesložena *puzzle*-novela, sastavljena mahom od mogućih, a "zaludnih početaka". Ma koliko prizori i situacije u kojima se glavni junaci nalaze bili različiti i nevjerovatni, kadikad haotični i halucinantni (upravo kao u trenucima provale čiste stvarnosti), ponekad, međutim, i sasvim veristički, recimo u opisu pejzaža ili stanovnika, oni uvijek dolaze iz iste perspektive i pripovijedane su istim, prepoznatljivim glasom. A taj glas je nađeno i odmjereno ekscentričan, što je i razumljivo, jer je pripovijedanje bez ekscentrizacije jedva zamislivo, a nekmoli moguće. *Na rubu pustinje* Dževada Karahasana, stoga, neće svi čitati, naprotiv, čitat će ga samo rijetki, oni koji u svom iskustvu imaju nešto slično ili, zašto da ne – podudarno.

Roman *Tajna zvjezdane sobe* Fahrudina Kučuka ("Connectum", Sarajevo, 2006.) je fantastična priča o Sarajevu i njegovoj historiji. Moglo bi se reći da je riječ o jednoj modernoj bajci koja se čita u jednom dahu. Ta bosanska bajka ima svoje temelje u privlačnom, arhaičnom jeziku, u ovdašnjoj tradiciji, u običajima ljudi, u svim onim čudima, koja su roditelji pripovijedali svojoj djeci kao umirujuće priče ili uspavanke. Sve ono što je bio dio te pripovjedačke Bosne, Fahrudin Kučuk je pretočio u kompaktnu radnju ove izuzetno zanimljive bajke.

Esej, kritika, studija, antologija, zbornik, radio drama

Kalhasovo proročanstvo ("Connectum", Sarajevo, 2006.) Muhameda Dželilovića propituje ljudske sudbine u djelima antičkih tragičara. Ova je knjiga "vrlo originalan književno-historijski uvid u najznačajnija djela antike, a istovremeno upozorava i na najznačajnije probleme sa kojima se svijet susreće danas" bilježi u recenziji akademik Tvrtko Kulenović. "Djelo je napisano na način stalne korespondencije između antičkog perioda i početka XXI stoljeća, što zorno govori o Dželilovićevoj sposobnosti da misli na 'dugim vremenskim distancama'. Tako u analizama starih književnih djela autor ne propušta priliku da čitaocu skrene pažnju na opća ishodišta tragičnog iskustva svijeta, ali istovremeno i na agonalno duhovno i civilizacijsko utemeljenje Zapada, koje, mimo svih pojedinih modifikacija, nikada nije napušteno. Svijet viđen kao beskrajni agonalni lanac i čovjek unutar tog lanca, trajno zarobljen u 'redu vremena' i 'nepravdi' ishodište je jedne filozofije života i civilizacijskog modela koji, uz pečat Odisejevog prosvjetiteljskog duha, danas neosporno dominiraju svijetom", bilježi Kulenović povodom iznimne Dželilovićeve knjige.

Slično u povodu ove knjige promišlja i Marko Vešović, pa ističe da: "Dželilović govori o razvijanju etičke i političke svijesti, dakle onih dimenzija koje su još tada, jednom zauvijek, ušle u zonu književnog-analitičkog interesa. I tu on tijesno korespondira sa brojnim pitanjima koja su pokrenule savremena kritika i postmoderna umjetnost, ali prati odnose i u širim zonama društvenog života: teatar je tu 'svjetski povijesni teatar', a sadržaj tog teatra je 'svjetska povijesna drama' koja nastavlja da se odigrava pred našim očima..."

Vrijeme u romanu ("BH most", Sarajevo, 2006.) Edina Pobrića tretira problematiku vremena u romanu od realizma do postmoderne u nekoliko veoma bitnih segmenata kao što su: žanrovska odrednica romana, temporalizacija, fabula, ritam romana, vrijeme i kauzalnost. Pobrić bitne suštine vremena u romanu analizira na primjerima Gustava Flauberta: *Madame Bovary – roman razvoja*; Franza Kafke; F. M. Dostojevskog: *Idiot – roman krize*; Marcel Proust: *U traganju za izgubljenim vremenom* i Umberta Eca: *Ostrvo dana pređašnjeg.*

"Knjigom *Gospodari balansiranja / Antologija savremene proze Bošnjaka iz Sandžaka/* (Zonex, Sarajevo, 2006.) Almir Zalihić zaokružuje svoje *antologičarsko* sistematiziranje i vrednovanje književnosti sandžačkih Bošnjaka. On je, naime, prethodno (1998.) sa Nurom Sadikovićem sačinio *Antologiju savremene književnosti Bošnjaka iz Sandžaka*, i to je bio prvi takav projekt uopće, a zatim je (2001.) objavio *Antologiju savremene poezije Bošnjaka iz Sandžaka*. Kada se ovim trima antologijama pridoda i njegova knjiga studija i književnokritičkih tekstova o književnosti Bošnjaka iz Sandžaka (1999.), koja ga legitimira kao pouzdanog i kompetentnog poznavatelja, onda valja zaključiti da je uistinu prava sreća da se bošnjačkim književnim stvaraocima "desio" jedan ovakav književni historičar koji se osposobio za pogled iznutra (kako se upravo ta knjiga i zove) na sandžačku bošnjačku književnost.

No, dakako, nije ovakav Almir Zalihić velika dobit samo za ovu našu regionalnu književnost nego je, izvan svake sumnje, riječ o poslu koji je obavljen na dobrobit bošnjačke književnosti uopće. Jer, ovdje se, prije svega, radi o jednom fenomenalnom pregnuću koje ne samo da izaziva divljenje s obzirom na intenzitet i predanost predmetu kojim se već, evo, godinama bavi, nego nas rezultat Zalihićeve energije, volje i znanja, što ih je unio u sistematizaciju sandžačke bošnjačke književnosti, dovodi pred pitanje – šta je i kakva je cjelina bošnjačke književnosti, to jest: kako smo tu književnost do sada poimali? A to zakasnjelo konstituiranje naše svijesti o zasebitosti, uslovnoj: dakako, bošnjačke književnosti kao cjeline nije teško razumjeti ako se ima na umu da je tek prije malo duže od 30 godina sačinjena prva antologija bošnjačke književnosti uopće (*Biserje* Alije Isakovića), da bi se 1990. godine pojavila Durakovićeva antologija bošnjačke poezije, a onda je prije desetak godina objavljena i ona *Alefova* epohalna antologizacija sveukupne bošnjačke književnosti, u 10 knjiga. Bez obzira, međutim, na te *Alefove* knjige – ove Zalihićeve tri antologije apsolutno imaju svoj *raison detre*, jer se, ipak, književnost sandžačkih Bošnjaka, ove antologije svjedoče to na najbolji način, razvijala kao jedan, uprkos svim njenim unutarnjim rastrganostima, umnogome zaseban tok – u svojim posebnim i specifičnim društvenim i povijesnim prilikama u odnosu na matičnu zemlju Bosnu. Štaviše, čitajući tekstove koje donose ove Zalihićeve antologije, mislim da se može itekako jasno zapaziti jedan zaseban duhovni etimon iz kojeg niče i uveliko specifičan književni svijet, sa svojom autentičnom mitologijom, tematskim preokupacijama, poetičkim linijama i osobenim prezentnim i u samom jeziku te književnosti. Potvrđuje se to i u ovoj antologiji, od najstarijeg uvrštenog autora – Ćamila Sijarića do najmlađeg – Jahje Fehratovića. Stoga je, dakle, bilo ne samo opravdano nego je i prijeko potrebno sačiniti ove knjige u kojima se taj svijet samjerava unutar sebe, kao što je, naravno, nedvosmisleno da se književnost sandžačkih Bošnjaka tretira kao dio cjeline bošnjačke književnosti. O svemu tome kompetentno i vrlo konzistentno kazuje sastavljač antologije u svom predgovoru – od onih uvodnih, sintetizirajuće postavljenih pasusa do pasaža o pojedinačnim proznim svjetovima koje ova knjiga donosi.

Ali, kao što se ne može govoriti o borbi za priznanje zasebitosti bošnjačke književnosti uopće izvan povijesnih okolnosti u kojima se vodila i politička borba za priznanje i uvažavanje bošnjačke nacije – tako i ove Zalihićeve antologije neminovno provociraju pitanja drukčije naravi. Posrijedi je, razumljivo, povijesni položaj tog nesretnijeg dijela našeg naroda, kako je sandžačke Bošnjake jednom označio Alija Izetbegović, u asimilirajućem, pa i potpuno poništavajućem okruženju u kojem se oni nalaze. Međutim, riječ je i o tome kako smo mi, bosanski Bošnjaci, gledali, razumijevali i prihvatali, odnosno odbijali Sandžaklije. Taj dramatično destruktivni momenat osjetio je i, prema mome sudu, maestralno umjetnički artikulirao Abdulah Sidran u pjesmi *Razvlačenje pameti*, koja ima podnaslov: *Prilog raspravi o Sandžaklijama*. Pitanje: *Šta su, i ko su – naši Sandžaklije?* – pojavljuje se u ovoj pjesmi kao refren našeg nerazumijevanja koji se kroz pjesmu tek unekoliko modificira, odnosno deklinira, a Sidran pjesmu, parafrazirajući Konstantina Kavafisa, poentira sljedećim stihovima: *Tako velike biće naše hvale, / njima, našim Sandžaklijama / – sad, evo, znamo ko su i šta su – / njima / Bošnjacima što krvavo / i preskupo plaćaju svoj ulazak– / u Bošnjake.*

Drukčiji je povijesni kontekst na djelu u Sidranovoj pjesmi (na šta jasno upozorava ono spominjanje krvi), ali je suština stvari ista. Zahvaljujući velikom pregnuću Almira Zalihića, bošnjački pisci iz Sandžaka definitivno i na najbolji mogući način ulaze u Bošnjačku književnost.” *(Iz recenzije Amira Brke)*

Bosanska sehara: poslovice, izreke i fraze Bosne i Hercegovine (“Šahinpašić”, Sarajevo, 2006.) Zlatka Lukića nastala je kao plod želje da se na jednom mjestu nađu najčešće izreke kojima se Bosanci i Hercegovci koriste u svakodnevnom govoru. U ovoj zbirci su zastupljene 10.954 češće, tj. frekventnije poslovice, izreke i fraze bosanskog, hrvatskog i srpskog svakodnevnog govornog jezika. Možda neke sintagme i ne izgledaju kao fraze, ali one to svakako jesu. Ovu iznimnu knjigu možemo proglasiti izdavačkim pogotkom.

Za knjigu radiodrama Tvrtka Kulenovića *Glasovi* (“Connectum”; Sarajevo, 2006.) Almir Bašović Tvrdi: “Zbog visoke svijesti njihovog autora o književnoj tehnici, zbog toga što u njima mrtvi likovi imaju veću važnost od onih živih, Kulenovićeve radio-drame mogu se čitati i kao manirističke drame koje svjedoče o raspadu jedne slike svijeta, svjedoče o tome da i mi živimo u jednom periodu u kojem se ne može postići konsenzus oko najvažnijih pitanja, kako onih etničkih, tako i onih estetskih. Zato Tvrtko Kulenović insistira na važnosti koju ljudsko pamćenje ima za književnost, zato se njegove radio-drame mogu čitati i kao književnost koja, da parafraziramo Derridaovu slavnu misao, promovira odgodu očajanja, projicirajući u budućnost odgovore na temeljna pitanja o našem današnjem svijetu.” Nakon čitanja *Glasova* ostaje nam da se s Bašovićem saglasimo i pozdravimo tačan i kvalitetan sud.

Ponovljena izdanja

Književno djelo Nedžada Ibrišimovića pruža jednako dobre razloge za barem dva međusobno nesaglasna tumačenja. S jedne strane, tumač bi s pravom u prvi plan mogao da istakne one formalne i tematske odlike zbog kojih je Ibrišimovićevu prozu lahko smjestiti unutar okvira stilske grupe najznačajnije bosanskohercegovačke pripovjedne književnosti koju nazivamo modernističkom. S druge strane, dovoljno dobrih razloga za svoju odluku mogao bi da ponudi i onaj čitalac koji bi u razumijevanju i tumačenju knjiga Nedžada Ibrišimovića pošao od postmodernih elemenata kojima je prožeta njegova proza, odnosno od jasno iskazanog *iskustva historije kao* traumatične zbilje. Nije teško vidjeti zašto se ova dva tumačenja uzajamno isključuju: naime, u prvom tumač prije ili kasnije mora da zaključi da nam pripovjedna djela Nedžada Ibrišimovića posreduju iskustvo *modernog čovjeka* o vlastitoj ontološkoj neutemeljenosti – što se često naziva i *iskustvom praznine;* dok drugo ističe onaj aspekt Ibrišimovićeve proze prema kojem je pogrešno i neutemeljeno upravo viđenje čovjeka kao bića osuđenog na besmisao i neautentičnost postojanja. Drugim riječima, prema shvatanju svijeta koje se da izvesti iz drugog od skiciranih dvaju tumačenja, čovjek je i dalje u stanju da osmisli vlastito postojanje, te *iskustvo praznine,* za razliku od *iskustva profanog,* nije nešto što je čovjeku unaprijed zadato, već ga on stiče time što svojevoljno odbacuje ili prihvata Božiju riječ i tako sam sebe lišava punine postojanja, ili u sebi i oko sebe eliminira prazninu bivstvovanja. Povod za ovo, na izvjestan način, dualističko promišljanje Ibrišimovićevog stvaralaštva je pojavljivanje, nakon dvanaest godina, drugog izdanja *Knjige Adema Kahrimana* ("Connectum", Sarajevo, 2006.) te četvrtog izdanja (samo za godinu dana) *Vječnika* ("Svjetlostcomerc", Sarajevo, 2006.) Naravno da nije nužno, u pokušaju da razumijemo i protumačimo Ibrišimovićeve knjige, poštujući činjenice samog teksta, po svaku cijenu izgladiti neravnine i odstraniti protivrječnosti na koje nailazimo. Naprotiv, reklo bi se da je dovoljno da na ove protivrječnosti ukažemo, vodeći se načelom da je manje hrđavo tumačenje koje nastoji da komentarima što je moguće više pokrije ili "zasiti" tekst od tumačenja koje zarad vlastite dosljednosti i zaokruženosti, naprosto, zanemari pojedine dijelove teksta koji se ne uklapaju u unaprijed zamišljenu i djelu nametnutu sliku. Dr. Nihad Agić ukazuje "na jednu značajnu, duboku i bitnu dimenziju" Knjige Adema Kahrimana, "na *značenje teksta kao kulture pamćenja*. U ovoj dimenziji Ibrišimović je među prvima u nas prodro najdalje, jer je svjesno i stvaralački produktivno posegao za historijom, prije svega kulturnom, i iz nje pokušao da odstrani i izbriše slijepa mjesta, da osvijetli mračne komore i da ocrta jednu nepobitnu mnemopoetsku topografiju, na kojoj su upisani mnemotopi kao Foča, Vrsinje, Omarska, Keraterm, Dretelj i druga". O istoj knjizi je, svojedobno, prof. dr. Muhsin Rizvić zapisao: "Ovo je knjiga o kojoj nema sumnje, iako je pisana između apsurda i logike, u inverziji logike i zbivanja u vremenu, čisto prostim rečenicama. Ona zbunjuje izrazom infantilno svedenim na izvorna, početna značenja, na direktne odnose stvari i osjeta, svojim zalaženjem u grotesku naive, ali koja, nehotično i prostodušno, otvara ponore zločina bez kraja. Sve se iz prošlosti u ovoj knjizi uliva u suvremenost i vraća se iz nje u prošlost, kao što jedni likovi Ibrišimovićevih djela ulaze u duše drugih, ili iz njih proizlaze. Kao da se sudbina Bosanskih Muslimana ponavlja kroz historiju."

Izrazita metatekstualnost, dosljedna razgradnja narativnog diskursa, slabljenje funkcije pripovjedača, regresivna fabula, narušavanje vremenskih i prostornih odrednica pripovijedanja, grafičke intervencije unutar teksta, dehumanizacija likova, jukstapozicija različitih i raznorodnih diskursa – neka su od poetičkih obilježja zbog kojih su Ibrišimovićevog *Vječnika* kritičari i čitaoci odredili kao iznimno složeno i vrijedno književno ostvarenje. Zanimljivo je, međutim, da ovo određenje gotovo da nije uspjelo iskoračiti iz deskriptivne odrednice, odnosno iskoračiti iz vrijednosne skale koja neutralizira i pozitivne sudove i one koji to nisu. Da sve bude još zanimljivije, i pozitivni i u najmanju ruku ignorantski vrijednosni sudovi zasnivani su na gotovo istovjetnim argumentima. Riječ je, međutim, o nepotpunoj i u određenom smislu proizvoljnoj argumentaciji. Kritičari su u čitanju Ibrišimovićevog *Vječnika* najčešće polazili od uvida da je riječ o knjizi koja je ispisivana četiri desetljeća, da se bavi poznatim fenomenom (besmrtnost), da u njoj postoji doza formalističkih eksperimenata; literarnoj mistifikaciji i poigravanju književnim konvencijama; pripovijedanju poetike; preispitivanju narativnih mogućnosti; novom razumijevanju pripovijedanja; novom osjećanju za književni oblik; književnosti koja postaje ili već jeste svjesna svoje uslovnosti. Od ovih i njima sličnih uvida kretalo se dalje u dva pravca. U jednom slučaju stizalo se do glorificiranja ovog izvrsnog romana, do prešućivanja i sitnih podvala poput nedodjeljivanja nekolike aktualne književne nagrade.

Zilhad Ključanin je u knjizi *Šehid. Poezija* ("Preporod", *Edicija 100 knjiga bošnjačke književnosti,* Sarajevo, 2006.) predstavljen svojim najboljim proznim uratkom i reprezentativnim izborom poezije. Koristeći se različitim stvaralačkim iskustvima, Ključanin je u romanu *Šehid* naratoru dodijelio ponešto od derviškog osobenjaštva, ali je zadržao serioznu reminiscenciju, te zanimljivu i pitku naraciju, začinjenu svježim sočnim pojmovima iz narodne sredine u koju još nije zašao urbanizirani govor. S druge strane, nenapadno i sa puno mjere protkao je čitave pasaže humorističko-ironičnim tonovima, što je djelo izbavilo iz sumornosti i čitatelja se neće dojmiti kao priča iz "tamnog vilajeta", već kao pulsirajuća proza o životnoj krivulji jedne kasabe, jedne obiteljske geneologije, napose njenog elokventnog izdanka.

U romanu *Šehid* dominantna su dva sloja: sadašnji, na prvi pogled epizodni, i prošli dug nekoliko generacija, koji se završava ispunjenjem davnašnjeg zavjeta: "Ovo će dijete umrijeti tek onda kada samo spusti svoju glavu u zemlju!"

Noseće tkivo romana, zapravo, sjećanje je na vrijeme koje je prethodilo krvavoj bošnjačkoj ratnoj drami 1992. godine, iz kojeg pisac pravi izlete u prošlost kakvim banalnim faktom na početku određenih poglavlja: "Iz jedne knjige zelenih korica (na kojoj, čini mi se, piše Muslimanske junačke pjesme) izlijeće glas tetka Redže, isuviše nazalan i tanak, ali mu to ne smeta da se u njemu ne prepozna Aija Đerzelez: na konju prelijeće po Bosni, od jednog do drugog Gerzova." ili: "Godine 1953. umro je Staljin", ili: "Dželal-paša je 1821. podavio bosanske kapetane." ili: "Devedeset drugu godinu naslutio je 1989. godine Mahir Čaušević." Između ova dva sloja uvijek postoji uzročno-posljedična veza i oni se međusobno ogledaju, ali ne u običnim ogledalima, prije bih rekao konveksnim, a kadikad i, konkavnim. Roman *Šehid* je samo naizgled bez čvrste fabule. Iako je ova knjiga, ustvari, kolajna raznobojnih pločica-doživljaja, pločica-sjećanja, pločica-hićaja, pločica-umrlica, sve one tvore ogromni pancir koji bismo, bez pretencioznosti, mogli nazvati: Bosna.

Najoriginalnija i najvrednija komponenta romana je jezičko-folklorna baština. Ovdje vrvi od narodne seljačke mistike, praznovjerja, mudrijaštva, ali i duboke vjere. Iz ovog bi se romana dala lahko sačiniti mala antologija gnoma, aluzija i vrckavih metafora – svježih i dubokih. Sve spomenuto, brojni likovi ovog romana, uprežu u gotovo telepatsko nadmudrivanje sa zlom koje ih poput hiljadukrakog oktopoda okružuje, steže i uništava, sa tendencijom da to učini i definitivno. Insistirajući na uzajamnosti prirode prostodušnog bošnjačkog seljaka i duboke naklonjenosti vjeri Muhammedovoj a. s., roman *Šehid* se, iako ne implicite, okončava *hepiendom* u filmskom značenju te riječi.

Posve je nobično, a u našim književnim prilikama iznimno dragocjeno, kakvim se širokim prostorom kreću poetske, imaginativne i simboličke slike Zilhada Ključanina. Pojava njegove prve knjige *Sehara* (1985.) izazvala je izuzetnu pažnju i odmah je uočena "ta izrazito čulna, vitalistička doživljajnost", koja je "našla svoj prirodni izraz u bogatom, razbokorenom jeziku koji nosi u sebi nešto od tvarne težine i raskoši zemaljskog pejzaža, u jeziku čiji su korijeni (kao i senzibilitet) duboko urasli u tradiciju folklornog etno-psihološkog miljea i zavičajno ikavsko-šćakavskog podneblja", kako je zabilježio prof. dr. Enes Duraković. U jednom izrazito modernom poetskom izrazu sadržana je jezička drevnost bosanskog ikavsko-šćakavskog govora koji kroz magmu narodne muslimanske tradicije sublimira, kristalizira i oplemenjuje, ujedno bivajući dio najznačajnijih produkata svjetskih i evropskih poetskih dosegnuća u ovom vijeku (od Ezre Paunda, T. S. Eliota, do Josifa Brodskog i Huana Hose Padrona). Vertikalna i horizontalna struktura arhitektonike Ključaninove poetike kazuje da je u pitanju svojevrsni "sinkretizam islama i animizma". U ovoj poeziji sve vrvi od narodne seljačke mistike, praznovjerja, mudrijaštva, ali i duboke religioznosti i naklonjenosti vjeri Muhammedovoj, a. s. Šehid koji nosi svoju nevinu glavu tražeći nevinu zemlju na koju će je spustiti, priča o tri meleka slijepa, vilenjak koji obnoć u krila pušćenica skače, tica hadžiroda, riblja mater, vidarice, travari, slivači strahe, žene koje razgovaraju sa zmijama, pogan koja zlobu prede – sve su to okosnice i odrednice jednog od nivoa Ključaninovog pjevanja. Predano nadnošenje nad tajnu ljepote, tragike, začudnosti i neizvjesnosti života kroz vizuru naivnog dječaka, te veoma sugestivna i u krajnjoj liniji opsesivna nevinost u doživljavanju svijeta posredno je iskazivanje stanja svijesti svog okruženja, bilo da se radi o geografskom, ili, etničkom okruženju. Na tom nivou instinktivnog doživljavanja svijeta projicira se Ključaninova opsjednutost jezikom, kako onim segmentima zavičajnog jezičkog idioma, tako i onim segmentom koji možemo nazvati jezikom apsolutne poezije (*poésie pure*), dakle, kad jezik ogoljen do surovosti postaje sušta poezija.

"Svjesno aludirajući na poetski model svoga velikog prethodnika iz 14. stoljeća, italijanskog pjesnika Dantea, koji je oslikao Pakao kao božanski izraz kazne za sve zemaljske griješnike na drugom svijetu, Džemaludin Latić svojim *Srebreničkim infernom* ("Connectum", Sarajevo, 2006.) pokazuje da ovosvjetski pakao, u koji su agresori gurnuli Bošnjake, po svojoj morbidnosti, bizarnosti i drugim svim strahotama nimalo ne zaostaje za Danteovom pjesničkom maštom, već je umnogome i nadilazi. Realnost je, po svemu sudeći, bila strašnija i od najstrašnije ljudske mašte ili fantazije!" zapisuje Aziz Kadribegović na koricama trećeg izdanja Latićeve knjige.

Otkrivanje tajne, pronalaženje smisla, sticanje snage i vjere, odgonetanje smisla postojanja i besmisla uništavanja – to je suština ove knjige kroz koju prolazimo kao kroz vitalnu, teško prohodnu šumu punu debelih, ali i omlađenih stabala i zemnog humusa. Čitatelj mora imati kakvu-takvu kulturu čitanja i "iščitavanja" da bi mogao da prodre u sve pore ovog pjesništva. S druge strane, postavlja se vječno pitanje: Čovjek? Život? Smisao? Eto tajnih ključeva za koje su brave zahrđale i koje nisu podatne ni umješnom tvorcu. Ali, Džemaludin Latić nije pjesnik ni klonuća ni rezignacije. On je pjesnik duboke vjere u onom najpozitivnijem značenju tog pojma. Vjere koja je otvorena za sva pozitivistička nastojanja i rezultate, naravno.

Bibliografija

Abdulah Sidran: *Morija*, Nezavisna informativna revija "Slobodna Bosna", Sarajevo 2006.
Almir Alić: *Soliter Titanic*, V. B. Z.; Zagreb, 2006.
Amir Brka: *Vrijeme sretnih gradova*, "Zalihica", 2006.
Almir Zalihić: *Gospodari Balansiranja* (*Antologija savremene proze Bošnjaka iz Sandžaka*), "Zonex", Sarajevo, 2006.
Amir Osmančević: *Smrtište*, "Bijela Vrana", Stockholm, 2006.
Amir Kamber: *Constructing Kamber*, "Omnibus", Sarajevo, 2006.
Anisa Avdagić: *Sačinjavanje roda: o reprezentaciji / konstrukciji ženskog identiteta u romanina Abdurezaka Hivzi Bjelevca*, Naklada "Zoro", Sarajevo, 2006.
Damir Šabotić, *Privatna svetilišta (poezija)*, Naklada "Zoro", Sarajevo, 2006.
Dinko Kreho: *Ravno sa pokretne trake*, Naklada "Zoro", Sarajevo, 2006.
Džemaludin Latić: *Srebrenički inferno. Pismo Danteu Aligieriju iz Bosne*, "Connectum", Sarajevo, 2006.
Džemaludin Latić: *Istanbul*, poema, "Conektum", Sarajevo, 2006.
Dževad Karahasan: *Na rubu pustinje / Am Rande der Wüste*, "Connectum", Sarajevo, 2006.
Faruk Šehić: *Transsarajevo*, "Durieux", Zagreb, 2006.
Fahrudin Kučuk: *Tajna zvjezdane sobe*, "Connectum", Sarajevo, 2006.
Fatma Hasanbegović: *Sunce i suton: književno djelo Alije Nametka*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2006.
Edin Pobrić: *Vrijeme u romanu: od realizma do postmoderne*, "BH most", Sarajevo, 2006.
Sanela Bilalagić: *Miris duše*, "Connectum", Sarajevo, 2006.
Izet Perviz: *Potkovani golubovi*, V. B. Z. Zagreb, 2006.
Lamija Begagić: *Godišnjica mature*, "Omnibus", Sarajevo, 2006.
Nasiha Kapidžić-Hadžić: *Sjenice*, "Bosanska riječ", Tuzla, 2006.
Nermina Omerbegović: *Prizivanja dodira*, "Synopsis", Sarajevo, 2006.
Nedžad Ibrišimović: *Knjiga Adema Kahrimana*, "Connectum", Sarajevo, 2006.
Hamza Hamzabegović: *Priče iz bosanskog apsurdistana*, "Bosanska riječ", Tuzla, 2006.
Rizah Pašalić: *Dvije ekskurzije: priče za djecu*, Naklada "Zoro", Sarajevo, 2006.
Rizah Pašalić: *Chief Drvena noga: roman za djecu*, Naklada "Zoro", Sarajevo, 2006.
Muhidin Šarić: *Iz majkine sehare*, "Bosanska riječ", Tuzla, 2006.
Muhamed Dželilović: *Kalhasovo proročanstvo*, "Connectum", Sarajevo, 2006.
Migdat Hodžić: *Bosanske linije / Bosnian Lines*, "Klepsidra", Sarajevo, 2006.
Midhat Ajanović: *Jalijaš*, Enkidu – Edukativni centar, Sarajevo, 2006.

Mehmed Đedović: *Kad se bulbul vratio: zbirka priča*, "Bosanska riječ", Tuzla, 2006.
Merima Omeragić. *Sarajevski vojnik sreće: (roman za mlade)*, "Blicdruk", Sarajevo, 2006.
Mehmed Begić: *Pjesme iz sobe*, "Frakcija", Split, 2006.
Safet Sijarić: *Žena s tromeđe*, "Bosanska riječ", Tuzla, 2006.
Safeta Obhođaš: *Trbušna plesačica*, "Bosanska riječ", Tuzla, 2006.
Ševko Kadrić: *Odisej sa planine*, "Društvo bosanskih pisaca i prevodilaca u Švedskoj", Stockholm, 2006.
Sulejman Šahović: *Krvava Srebrenica* (poezija), "Zonex ex Libris", Sarajevo, 2006.
Uzeir Bukvić: *Sijermina djeca: sjeverna pisma*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, Sarajevo, 2006.
Tvrtko Kulenović: *Glasovi: (radiodrame)*, "Connectum", Sarajevo, 2006.
Zejćir Hasić: *Ljubav, i ljubav, i ljubav,* "Bosanska riječ", Tuzla, 2006.
Zilhad Ključanin: *Sarajevska Hagada i druge priče*, "Connectum", Sarajevo, 2006.
Zilhad Ključanin: *Šehid. Poezija*, "Preporod", Sarajevo, 2006.
Zlatko Lukić: *Bosanska sehara: poslovice, izreke i fraze Bosne i Hercegovine*, "Šahinpašić", Sarajevo, 2006.

GODIŠNJAK2006

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Neki podaci o Bosancima i bosanskom jeziku u znanstvenim knjigama XVI i XVII stoljeća

---

Muhamed Nezirović

Tokom šesnaestog i sedamnaestog stoljeća povećalo se zanimanje za Istočnu Evropu i pojavilo se nekoliko knjiga u njenom zapadnom dijelu koje su, između ostalog, donosile i podatke o slavenskim narodima i njihovim jezicima.

Pravi i prvi poticaj interesu za slavenske narode i jezike dao je Bartolomej Đurđević ili Bartolomeo Georgevitz (1506.–1566.) svojom knjigom *De afflicitione tam captivum quam etiam sub Turcae tributo viventium Christianum* (O tlačenju kako zarobljenih tako i drugih kršćana koji žive pod turskom upravom), koja je izašla u Antverpenu 1544. godine. Njenog autora Osmanlije su zarobili za vrijeme bitke na Mohačkom polju, 1526. godine, i zatim ga odveli u Tursku u kojoj je on ostao do 1535. godine. Ovo njegovo sužanjstvo imalo je, ipak, i jednu dobru stvar. On je dobro naučio istočne jezike, ali je svoju pažnju poklonio i slavenskim jezicima, ukazavši na njihovu bliskost i upozorivši evropsku javnost da je naš jezik raširen i u Turskoj te da se govori i na samom sultanskom dvoru. Ovdje, Bartol Đurđević svakako misli na brojne Bošnjake koji su počev od Ahmet-paše Hercegovića, sina hercega Stjepana Kosače, dugi niz godina služili kao velikodostojnici Carevine na sultanovom dvoru i tamo čuvali svoj jezik. Navodi iz njegove knjige pisane na latinskom, ali čiji su primjeri kao pojašnjenja doneseni na štokavsko ikavskom kao i podaci o pojedinim slavenskim narodima i jezicima, poslužit će kao izvor drugim piscima koji su se u to doba bavili slavenskim jezicima. Dodajmo i to da će oni naš jezik, u svojim knjigama, nazivati kako je tada a i kasnije bilo uobičajeno, *ilirskim jezikom*. Prva od takvih knjiga bila je iz pera Švicarca Conrada Gessnera (1516.–1565.) tada, poznatog liječnika i filozofa. Djelo je izašlo u Zürichu, rodnom gradu ovog znanstvenika, na latinskom jeziku i prema običaju onoga vremena nosilo je vrlo dugi naslov: *Mithridates, De differentis linguarum tum vetere quam hodie apud diversis nationes in tote orbe terrarum in usus sunt* (Mitridat, O raznim jezicima koji su nekoć i danas u upotrebi kod raznih naroda cijeloga svijeta). Djelo je našlo svoju publiku i bilo je čitano, tako da je doživjelo i svoje drugo izdanje, 1610. godine, što najbolje govori da je bilo poznato tokom druge polovice šesnaestog stoljeća. Pošto je govorio o raznim jezicima, na stranici 52. recto svoje knjige on otvara poglavlje posvećeno ilirskom jeziku ili, kako on kaže, govori *De illyrica sive sarmatica lingua* (O ilirskom ili sarmatskom jeziku)[1]:

> *Illyrica lingua illiricisque literis utuntur Moscovitae sicuti et Sclavi, Dalmatae, Bohemi, Poloni et Lithuani. Ea lingua longe omnium latissima perhibetur. Nam Constantinopoli Ottomanorum in aula familiaris est, et nuper in Aegypto apud Mamaluchos haud ingratis auribus audiebatur: In linguam ingens multitudo sacrorum, industria maxime divi Hieronymi et Cyrili, translata est... Et mox, Lingua Sclavorum tempestate subiugati (et alii), veluti Dalmatae, Croatea, Panonii, Slavi, Carni, Bohemi, Moravi, Slesitae, Poloni majores et minores, Mazovitea, Pomerani, Cssubitae, Serbi, Ruteni, Moscovitae, Hi omnes Sclavi et Vindelici (Vandalici) sunt, perampla regna inhabitantes... Slavonica lingua quae hodie corrupto nonnihil vocabulo Sclavonica appellantur, latissime patet: ut qua Dalamatae, Bosnenses, Chroati, Istrii... (C. Gesner, Mithridates... 52 verso).*
>
> *(Ilirskim jezikom i ilirskim slovima se služe Rusi kao i Slaveni, Dalmatinci, Česi, Poljaci, i Litvanci. Ovaj jezik je nadaleko kod sviju veoma raširen. Naime on je uobičajen i na otomanskom carigradskom dvoru, a u naše doba i kod Memeluka, u ne baš zahvalnim ušima odjekuje. Na ovaj jezik je golemo mnoštvo svetih knjiga, osobito trudom uzvišenog Jeornima i Cirila prevedeno... a uz to sklavonski jezik je vrlo rasprostranjen u više zemalja kao što su Srbi, Mizijci, Rašani ili Bugari, Bosanci, turskoj najezdi podvrgnuti (te drugi), kao što su Dalmatinci, Hrvati, Panonci, Slavonci, Kranjci, Česi, Moravci, Šležani, Poljaci Veliki i Mali, Mazovljani, Pomeranci, Kašubi, Lužički Srbi, Ukrajinci, Moskovi. Svi su oni Sklaveni i Vindelici (Vandalici)[2] što su po vrlo prostranim kraljevinama naseljeni, Slavenski jezik koji danas iskvarenim imenom sklavonski zovu, je veoma raširen kao, na primjer kod Dalmatinaca, Bosanaca, Hrvata, Istrana... (Prijevod sa latinskog, M. Nezirović).*

Conrad Gesner je u ovoj svojoj knjizi alfabetski nabrojao šezdeset naroda koji, prema njemu, govore slavenskim jezikom u *Enumeratio alphabetica populorum qui illyrica lingua utuntur.* Među tim narodima svakako su spomenuti i Bosanci:

> *Bessi, hodie Bosnenses, vel Bosnasienses*
> *Bosnenses vide Bessi [Bosanci vidi Bessi].*
>
> (C. Gesner, Mithridates... str. 54 verso.)

---

[1] Sarmatskim jezikom nekoć su govorili Sarmati, pripadnici nomadskog naroda porijeklom iz središnje Azije, koji se još u trećem stoljeću prije nove ere naselio u predjele između Dona i Kaspijskog mora, protjeravši odatle Skite. Odatle, vjerovatno dovođenje ovog naroda u vezu sa Slavenima. U četvrtom stoljeću naše ere izbili su na Dunav i poslije nekog vremena tu se stopili sa Germanima.

[2] Vendima su stari pisci nekada nazivali Slavene ili jedan broj njih. Tako za Slavene susrećemo, u ranije doba, i ova imena: *Wandes*, *Vindiles*, *Vandales*, *Venedes*, *Vanetes*. Ime Venecija vuče svoj korijen iz ovog posljednjeg naziva, isto kao što i latinsko ime Vindobona za Beč krije jedan slavenski utjecaj (*Vindobona* za ranije *Juliobona*). Ono što je ovdje važno istaknuti, jeste da C. Gessner ne veže Slavene (u tekstu *Vindelici*, *Vandalici*) za Vandale čiji je latinski naziv inače *Vandali*, *Vandalorum*.

Drugi znanstvenik iz tog doba koji govori o Slavenima a samim tim i o Bosancima, bio je Italijan Angelo Rocca ili Rocha (1545.–1620.). Zaredio se vrlo rano i pripadao je redu isposnika svetog Augustina. Vrstan filolog, znalac grčkog i latinskog postao je naredbom pape Siksta V, godine 1585., nadglednikom Vatikanske štamparije. Godine 1605. poklonio je svoju ogromnu knjižnicu samostanu svoga reda u Rimu, i ona se do skora zvala, upravo po njemu, Biblioteca Angelica da bi danas nosila ime Arecevia, i da bi bila jedna od glavnih ustanova ove vrste u Rimu. Angelo Rocca je pisac brojnih djela teološke naravi, ali među njima ima i filoloških rasprava i ogleda. Tako u njegovom sabranim djelima – *Opera Omnia Bibliotehecae Vaticanae Appendix,* nalazimo i jednu zanimljivu raspravu o dijalektima *De Dialectis*, gdje se govori o *Nomina popularum, quae illyrica loquuntur linguâ* – imenima naroda koji govore ilirskim jezikom. Spisak tih naroda otpočinje s Bosancima (strana 320 spomenutog *Appendixa* ili dodatka):

> *Bessi hodie Bosnenses vel Bosnasienses*
> *(Bessi, danas Bosnenses i Bosnasienses),*

da bi potom nastavio nabrajanjem Bugara, Hrvata, Dalmatinaca, Dubrovčana i tako dalje.

Treći koji se u to doba osvrnuo i govorio o ilirskom jeziku i njegovim pismima bilo je Francuz Guillaume Padel (1510.–1581.) koji je izvanredno poznavao prilike u Turskoj jer je 1527. godine, po naredbi Françoisa I. poslan na rad u Francusku ambasadu u Carigradu. U istu misiju otišao je drugi put 1544. godine. Znalac grčkog, hebrejskog i arapskog ovaj filolog, koji je poznavao uz njih i druge jezike, bio je profesor na Kraljevskom koledžu – Collège Royal – u Parizu. Napisao je, godine 1538., *Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum* (O različitim slovima abeceda dvanaest jezika), djelo koje se uzima za prvi ogled iz uporedne gramatike, kao i knjigu *Concordance de i Alcoran et des Evangiles* (Tačke slaganja između Kur'ana i Evanđeljâ.), 1534. godine.

Mnoge od podataka ove trojice iskoristio je engleski matematičar i antikvar Edward Breerwood (1565.–1613.), profesor astronomije na Gresham koledžu u Londonu, kada je govorio o slavenskom jeziku o osmoj glavi svoje knjige *Enquiries tovching the diversity of Languages and Religions through cheife parts of the world* (Ispitivanja koja se tiču različitosti jezika i religije u glavnim dijelovima svijeta), koja se pojavila u Londonu 1614. godine u izdanju nakladnika Johna Billa. Djelo je pobudilo znatno zanimanje te je 1640. godine prevedeno na francuski. Knjiga je i ovdje doživjela znatan uspjeh, tako da je njen prijevod izašao još jednom, 1640. godine u Parizu. Spomenimo i to da je ova Breerwodova knjiga bila prevedena i na latinski, gdje se pojavila sa naslovom *Scrutinium religionum et linguarum* (Razmatranje religija i jezika) i to 1640. i 1662. godine.[3]

---

[3] O E. Brereewoodu je kod nas malo pisano. Vojislav Jovanović spomenuo je njegovu knjigu u svojoj *Engleskoj bibliografiji o istočnom pitanju u Evropi*, SKA *Spomenik* XLVIII, Drugi razred 40, Beograd, 1908., str. 7, br. 28. (godina 1614.). Njega, također, spominje i Veselin Kostić u svojoj knjizi *Kulturne veze između jugoslavenskih zemalja i Engleske do 1700*, SANU, Beograd, 1972., str. 387-388.

Mi ovdje donosimo osmo poglavlje iz Breerwoodove knjige na engleskom a potom njegov prijevod na francuski jezik iz 1640. godine iz pera Jeana de la Montagnea, čiji smo tekst mi pretočili na naš jezik.

Evo prvog engleskog izvornika:

“Of the largenesse od the Slavonish, Turkish and Arabique languages

Ch VIII

Many are the nationst that haue for their vulgar language the *Slavonish* tongue in Europa, nad some in Asia. A mong which the principall in Europe, are the Slavonians themselves, inhabiting *Dalmatia* and *Liburnia* the West, *Macedonians*, the *Epirotes*, the Epirotes, the *Bosniates*, *Servians*, *Russians Muscouites*, *Bulgarians*, *Moldavians*, *Podolians*, *Bohemians*, *Polonians*, *Silesians*. And in Asia, the *Circassians*, *Mangrellisans*, and *Gazarites*. These i say are the principall but they are not all: for Gesner and Roccha recken vp the name s of the 60 nations, that have the *Slavonian* tongue for their vulgar language. So that it is knowe to bee vulgarly spoken ouer all the East part of Europa (in more then a thrid part of the whole) euen to the vtmost bond od it the rivers of *Droyna* and *Tanais*; *Greece* ans *Hungary*, and *Walachia* only excepted. Indeed the regions of *Servia*, *Bosnia*, *Bulgaria*, *Rascia*, *Moldavia*, *Russia* and *Moscovia*, namely, all the nations of the Easterne parts, which calebrate their divine service after the Grees ceremony, and eclestiasticall obedience to the Partiarch of *Constationople* write in a diverse sort of Character, from that of the *Dalmatians*, *Croatians*, *Istrians*, *Polonians*, *Bohemians*, *Silesians* and other nations to ward the west (both which sorts of characters are to bee seene in Pastel booke of the Orientall languages) of which, this last is salled the *Dalmatian* of *llirian* character, and was of Hieromes divising, that other bering forh the most part muche resemblance whit the Greece, is termed the *Servian* character, and was of *Cyrils* invention: for which cause, as Roccha hath remembred, the terme *Chirilizza*. But yet not withstanding the difference of characters in the writing of these nations, they speake all of them (the difference of dialect excpted) the same language.

But yet not the *Slavonique* tongue (to answere your question) sor all this large extent, the vulgar language of the Turkish Empire. For of the Turks dominion onely *Epirus*, the west part of *Macedon*, *Bosnia*, *Servia*, *Bulgaria*, *Rascia*, and part of *Thrace* and that hee hath in *Dalmatia* and *Croacia* (beside the *Mengrelli* in *Asia*) speake vulgarly the *Slavonian* tongue. But no where for the more precise limitation, neither in *Asia* nor in *Europe*, is that language spoken more fouthward, the north Paralell of 40 degrees: some part of *Epirus* onely excepted: I meane it ist not spoken as the vulgar language of any nation more fouthward. For else, being acceptable and usuall, as it ist, int the Great Turkes *Serail* at Constationople, and familiar with most of the Turkish soldiers, by reason of their garnisons and other great imployment in those parts toward the confines of *Christian Princes* all which parts as before. I said (*Hungary* and *Walachia* excepted) speake that language: for these reasons I say, it si spoken

by diverse particular men, in many places of the *Turkish* dominion, and the *Ianizares* and officers for the most part can speake it, and many others also of the better sort, but yet the generall and vulgar language of his dominion (excepting those places afore mentioned) it ist not.”

(E. Breerwood, *Enquiries Touching the diversity of Languages and Religions*, London, 1614., str. 58-60.)

Evo sada francuskog prijevoda ovog teksta:

“De l’estendue des Langues Sclavonne turquesque et Arabesque

Chap. VIII

Il y a quantité des nations en *Europe*, et quelques en Asie, qui ond la Langue *Sclavonne* pour leur langue vulgaire. Entre lesquelles les principales en Europe son Sclavons eux-mesmes, habitans, la *Dalmatie* et *Libournie*, les, *Macedoniens* Occidentaux, *Empirotes*, *Bosniens*, *Serviens*, *Rasciens*, *Bulgariens*, *Moldaviens*, *Podoliens*, *Russiens*, *Moscoties*, *Bohemiens*, *Polonnois*, *Silesiens*. Et en Asie les *Circassiens*, *Megreliens*, et *Gazariers* [Sa strane, stoji na margini i izvor iz kojeg je uzet ovaj podatak: Gesner, in *Mithrid*. In *ling. Illyrica*.]

Celle-la dy-ie sont les principales, mais non pas toutes, car Gesner et Rocha content les noms de 60 nations, qui ont la Langue *Sclavonne* pour langue vulgaire. De sorte qu ‘il est euident. [Ponovno sa strane na lijevoj margini: Roccha in *Append. de Dialect in Illyrica*] et notoire qu ‘ elle se parle vulgairement en toutes les parties Orientales de l’*Europe* (qu’ est plus que la tierce partie du tout) voire iusques aux riviers de *Droyna* et de *Thanays* qui en sont les extremitez, excepté seulment la *Grece*, la *Hongrie*, et *Valachie*, A la verité lest regions de *Servie*, *Bosnie*, *Bulgarie*, *Rascie*, *Moldavie*, *Russie* et *Moscovie*, a sçavoir toutes les nations de parties Orientales qui celebrent leur seruice diuin selon la ceremonie *Grecque*, et qui rendend obeissance Eclesiastique au Patriarche de *Constantinople*, escrivent en une sorte de charactere differente de celle de *Dalmatiens*, *Croatiens*, *Istriens*, *Polonois*, *Bohemiens*, *Silesiens* et autres nations Occidentales, lesquelles deux sortes se voyent au Livre de *Pastel*, touchant les Langues Orientales, et d’icelles la dernier est appellèe le Charactere Dalmatien ou Illyrien et fut inventee par S Jerosme [Sa strane, ovaj put, dodato na desnoj margini: *Postel, de ling. Dalmat*, Roccha in *Biblioth. Vatica.* Pag 161, et alij.] l’autre pour la pluspart ayant beaucoup de ressemblance auec le *Grec*, est appellée le charactere servien et fut l’ invention de S *Cyrille* [Dodato na desnoj margini: *Roccha l. cit*. pag. 168.] A raison desquoi ainsi que Rocca rapporte, ils s’appellent le langage en ce charactere Chirilizza [Opet, pripis na desnoj margini: Idem. P. 171.]

Mais toute fois, nonobstant la difference de characteres en l’escriture de ces nations, elles parlent toutes (excepté la difference du Dialecte) un mesme langage.

Or neanmoins (pour respondre a votre questions) la Langue *Sclavonne*, quoy qu’elle ait cette grande estendue n’est pas le langage vulgaire de l’*Empire* Tur-

quesque.. Car de la domination du *Turc* seulement l' *Epire*, la partie *Orientale* de *Macedonie*, *Bosnie*, *Servie*, *Bulgarie*, *Rascie* et une partie de la *Thrace*, et ce qu'il a en *Dalmatie* et *Croacie*, (outre les *Mangreliens* en *Asie*) parlent vulgairement la langue *Sclavonne*. Mais pour limitation plus precise, ce langage ne se parle nulle part ny en *Asie* ny *Europe* plus avant vers le midi, que le paralelle du Nord de 40 degrez: excepte seulement en quelque partie d'*Epire*. J'entens qu'il ne parle point comme le langage vulgaire d'aucune nation, plus avant vers le Midy. Car d'ailleurs estant receu et vsité comme il est dans le *Serail* du grand *Turc à* Constantinople, et familier a la pluspart des soldats *Turcs* à cause de leurs garnisons et des autres grands emplois qu'ils ont en ces parties vers les confins des *Princes Chrestiens*, toutes lesquelles, comme i'ay dit cy devant (excepté la *Hongrie* et la *Valachie*) parlent ce langage: pour ces raisons diverses personnes particulieres le parlent en beaucoup d'endroits de la domination *Turquesque*, et les *Ianissaires* et Officiers pour le pluspart sçavent, et plusieurs autres gens de condition aussi, mais hors-mis ces lieux cy-dessus nommez ce n'est point le general et commun langage de son Empire."

(E. Brerewood, *Recherches curieuses sur la diversité des langues et religions, par toutes les principales parties du Monde*, mis en François par J. De la Montagne, A Paris, chez Olivier de la Varenne MDCXL, Avec privilège du Roi, str. 103-106.)

Prijevod francuskog teksta:

"O rasprostranjenosti sklavonskog, turskog i arapskog jezika[4]

Glava VIII

Postoji mnoštvo naroda u Evropi i nekoliko u Aziji što imaju sklavonski jezik kao svoj narodni govor. Među njima najznačajniji u Evropi su sami Sklavoni, stanovnici Dalmacije i Luburnije, Zapadni Makedonci, Epirci, Bosanci, Srbijanci, Rašani, Bugari, Moldavci, Ukrainci, Rusi, Moskovljani, Česi, Pojaci, Šležani. A u Aziji Čerkezi, Megrelci i Hazari.[5]

---

[4] Ovdje prevodimo jedino tekst koji se odnosi na Slavene.

[5] Niti jedan od ova posljednja navedena naroda nije slavenski. Čerkezi su kavkaski narod koji živi na sjeverozapadnom dijelu Kavkaza. Sebe nazivaju Adigajcima. Oni su muslimani, suniti, hanefijske pravne škole.

Mongrelci (eng. *Mongrellians*, fr. *Mongreliens*). Sami sebe nazivaju *mingeli mina*. Oni su Gruzijci. Nastavaju antičku Kolhidu. Jezik im je blizak jeziku Laza, gruzijskih muslimana koji sada, protjerani, žive u Turskoj. Mongrelci ispovijedaju pravoslavlje.

Hazari (eng. *Gazarites*, fr. *Gazariers*), zasigurno Hazari, narod turkijske skupine koji je živio u donjem toku rijeka Volge i Dona. Godine 634. pobijedili su Avare i zauzeli su južnu Rusiju do rijeka Dnjepra i Oke. Njihovo kraljevstvo (kaganat) trajalo je tokom dva stoljeća. U devetom vijeku njihove teritorije su zauzeli Varjazi i Pečenjezi te su se oni povukli na Tauridu i Krim. Odatle ih je istjerao kijevski knez Svijatoplk I, 1016. godine. Od tada nestaju sa povijesne pozornice. Kršćanstvo su prihvatili 852., da bi ga potom napustili i prešli na judaizam. Da se u Brereewoodom tekstu odista radi u Hazarima, najbolje nam potvrđuje ovaj navod: *Khazarie ou*

Ovi su, kažem, najvažniji, ali ne i svi, jer Gesner i Roccha nabrajaju imena šezdeset naroda, što imaju sklavonski jezik za svoj materinski. Tako da je očito i općenito poznato, da se on kao narodni govori širom istočnih prostora Evrope (a to je više od jedne njene trećine) čak do rijeka *Drojne* i *Tanaisa*[6] koje su mu i krajnje granici, izuzimajući pri tom samo Grčku, Ugarsku i Vlašku. I zaista, oblasti Srbije, Bosne, Bugarske, Raške, Moldavije, Rusije i Moskovije, to jest svih naroda istočnih strana što vrše bogosluženje prema grčkom obredu i prihvataju podređenost Carigradskom patrijarhu, pišu jednom vrstom pisma koje je različito od onoga Dalmatinaca, Hrvata, Istrana, Poljaka, Čeha i Šležana te drugih zapadnih naroda, ove dvije vrste pisama se vide u Postelovoj knjizi koja govori o istočnim jezicima, a od ovih posljednje se zove dalmatinsko ili ilirsko pismo, a izmislio ga je sveti Heronim, i drugo najvećim dijelom vrlo slično grčkom, naziva se srbijanskim, izum je svetog Ćirila. Te zbog toga, kako Rocca navodi, zovu jezik na ovom pismu ćirilica.

Pa ipak, bez obzira na razlike na znakove u pismu ovih naroda, oni svi govore (izuzev razlike u narječju) istim jezikom.

Međutim (da odgovorim na vaše pitanje) sklavonski jezik, iako je tako jako raširen, nije narodni jezik Turskoga carstva. Jer od turskoga gospodstva jedino Epir, istočni dio Makedonije, Bosna, Srbija, Bugarska Raška te jedan dio Tracije i onoga što ono ima u Dalmaciji i Hrvatskoj (osim Mongrelijanaca u Aziji) govore sklavonski kao narodni jezik. Ali radi tačnijeg određenja, ovaj jezik se ne govori nigdje drugdje, ni u Evropi ni u Aziji idući prema jugu ispod sjeverne četrdesete paralele: izuzev samo u jednom dijelu Epira. Ja mislim da se on uopće ne govori kao maternji jezik bilo kojeg naroda, što se ide dalje prema jugu. Jer uostalom, pošto je prihvaćen i upotrebljavan kakav jeste na sultanovu dvoru u Carigradu a i blizak većini turskih vojnika zbog njihovih posada i drugih značajnih službi koje oni imaju u ovim krajevima okrenutim prema granicama kršćanskih vladara, svi oni, kako sam gore rekao, (izuzev Ugarske i Vlaške) govore ovaj jezik: iz tih različitih pobuda istaknuti pojedinci ga govore u mnogim krajevima turske države, te ga najveći dio janjičara i časnika znade, a i više drugih ljudi na položaju, ali izvan tih navedenih mjesta to nije uopće glavni i zajednički jezik njegovog carstva.”

(E. Brereewood, *Zanimljiva istraživanja o različitosti jezika i religije u glavnim dijelovima svijeta.* Preveo na francuski J. de la Montange, u Parizu kod Oliviera de la Varennea, 1640.)

Gazarie. Ce non designe tantot tout l’empire des Khazarie ou Gazarie. Ce nom designe tantôt tout l’empire des Khazarie, tantôt la Crimée seulment, leur derniere possession. (Kazarija ili Gazarija: Ovo ime označava čas cijelo kazarsko kraljevstvo, čas samo Krim, njihovo posljednje pribježište), (M. N. Bouiller, *Dictionnaire d’historie et de Géographie*, Paris, 1864., str. 996.)

[6] U Brereewoodom tekstu navode se rijeke *Droyna* i *Tanais*. Danas se ti nazivi više ne upotrebljavaju. *Droyna* je nekoć bio naziv za dvije rijeke: Sjevernu i Zapadnu Dvinu. Ovdje se radi o Zapadnoj Dvini, koja teče Rusijom i potom Letonijom da bi se blizu Rige ulila u Baltičko more. (Na letonskom, Daugava).

Ime Tanais je staro, još klasično ime za rijeku Don. D. Breerwood je tako “iscrtao” slavenske teritorije sa kojim su, sa jedne strane, graničili Balti (*Droyna*, Zapadna Dvina, Daugava), a s druge strane, turskijski i kavkaski narodi na jugu (*Tanais*, *Don*).

Tako smo došli do konca ovog malog pregleda naziva što se odnose na Bosnu i Bosance. Našu osobitu pažnju, međutim, privukao je termin za *Bosance* koji upotrebljava J. de la Montagne, francuski prevoditelj Breerwoodovog teksta, godine 1640. On, naime, engleski naziv ovog autora za Bosance, *Bosinates*, prevodi, na naše veliko iznenađenje jer je njegovo postojanje potvrđeno tek u kasnije doba, "modernim" imenom *Bosniens*.

Francuzi su uz Špance jedan od rijetkih naroda koji, za imenovanje stanovnika Bosne upotrebljavaju dva naziva: *Bosniaque* što može značiti i "Bošnjak" i "Bosanac" te naziv *Bosnien* koji jedino može dolaziti u značenju "Bosanac". Uz ove imenice, naravno, postoje i opisni pridjevi *bosniaque* i *bosnien*, *bosnienne* koji pokrivaju ista značenja u oblasti pridjeva. Španjolci također drže da ove razlikovne funkcije: *Bosniaco* i *Bosnio* sa odgovarajućim pridjevima: *bosniaco-a*. *bosnio-a*. ("Bošnjak i Bosanac", "bošnjački-a, bosanski-a").

Bosniaque je u francuskom jeziku a i uopće stariji naziv za označavanje stanovnika ove zemlje i javio se već u petnaestom stoljeću u Italiji kao *Bosniaco* (u Veneciji i njenoj oblasti, on glasi *Bosgnaco*). U francuskom jeziku devetnaestog i dvadesetog stoljeća ova dva francuska naziva potvrđena su u najvećem broju rječnika, ali se u njima prednost uvijek daje nazivu *Bosniaque* pred nazivom *Bosnien.* Tako se u rječniku leksikografa braće Bescherelles *Dictionnaire National* iz 1845. nalazi naziv *Bosnien* "Bosanac" ali se istovremeno upućuje na riječ *Bosniaque*. Bilo kako bilo, te godine 1840. potvrđena je imenica i pridjev *Bosnien* u francuskom jeziku.

Međutim, francuski tekst koji smo mi ovdje preveli datira iz sedamnaestog stoljeća, to jest iz godine 1640., što znači da i potvrdu imenice *Bosnien* "Bosanac" moramo pomaknuti za skoro cijela dva stoljeća unazad, a njeno postojanje u tako rano doba predstavlja, svakako, zanimljiv podatak.

Vojni imami u bosanskohercegovačkim jedinicama u okviru austrougarske armije 1878.–1918.

Zijad Šehić

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. austrougarska administracija je poduzela brojne privredne, socijalne i kulturno-političke mjere, s ciljem da se u okupiranom području osigura vlast i istovremeno očuva paritetan utjecaj Austrije i Ugarske.[1] S obzirom na formalni sultanov suverenitet, međunarodno-pravni položaj Bosne i Hercegovine je nakon okupacije ostao neriješen a njen položaj unutar Monarhije i odnos prema Austriji i Ugarskoj nedovoljno definiran, što je otežavalo učvršćenje njihove vlasti. Vojni krugovi su Bosnu i Hercegovinu smatrali kao zadobijeni teritorij, koji je što prije trebalo asimilirati sa ostalim dijelovima države.[2]

Važno mjesto u planovima političkih struktura Monarhije imala je namjera proglašenja Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu i podizanje regruta, čime bi se uspostavio instrument čvršćeg vezivanja za Monarhiju. Za provođenje regrutacije trebalo je osigurati lojalno držanje Porte. Iako je ona bila saglasna sa Vojnim zakonom, pokušala je da nametne takve uvjete regrutacije koji ne narušavaju sultanov suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom. Osmanski poslanik u Beču, Edhem-paša, izjavio je ministru Kalnokyju da Porta ne namjerava protestirati protiv Vojnog zakona, ali je sultanu neugodno da bosanskohercegovački regruti treba da polažu zakletvu austrijskom caru. S tim u vezi je pitao da li se ona može izostaviti ili naći neka druga forma. Osim toga izrazio je želju da se bosanskohercegovački vojnici ne uključuju u zajedničku vojsku nego da se upotrijebe za žandarmerijsku službu i da se muslimanskim regrutima poštuju vjerski običaji i da im se omogući da nose fes.[3]

---

[1] Hamdija Kapidžić, *Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave (državno-pravni odnosi)*, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta, IV, Sarajevo 1968., 59-62. Vidi: M. Imamović, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak BiH 1878.–1914.*, Sarajevo 1976., 27.

[2] Tomislav Kraljačić, *Mjere Kalajevog režima na pacifikaciji ustaničke oblasti*, Naučni skup: Sto godina ustanka u Hercegovini, ANU BIH, (Sarajevo 21. i 22. XI 1982), Sarajevo 1983., 37.

[3] Ibidem, 37-38.

Vojni krugovi sa carem na čelu smatrali su da vojnu obavezu treba uvesti što prije, da bi se regrutiranjem bosanskohercegovačkih nadoknadio onaj broj vojnika Monarhije koji su bili angažirani za održavanje reda i mira u zemlji. Na sjednici Zajedničke vlade, održanoj 20. augusta 1881., diskutirano je o objavljivanju Vojnog zakona, koji je car sankcionirao. U diskusijama su prevagu odnijeli vojni krugovi sa carem na čelu i zaključeno je da se u jesen uvede vojna obaveza i da se, iz finansijskih razloga, regrutiraju pripadnici sve tri konfesije.[4]

Provizorni Vojni zakon u Bosni i Hercegovini proglašen je 4. novembra 1881. Istovremeno, car Franz Joseph je uputio proglas stanovništvu Bosne i Hercegovine, u kojem je naglasio da se "bez oružane sile ne može očuvati mir u zemlji, štititi život i imetak stanovnika, a zemlja od neprijatelja izvana. Rane koje su donijeli protekli događaji tek treba da zarastu, pa je došlo vrijeme da sinovi zemlje, sposobni za odbranu, stupe dužnost i da im bez razlike na vjeru pripadne čast da u odbranu svoje otadžbine nose oružje. U Zakonu za odbranu izrečene su najšire olakšice i oslobađanja, da u vršenju vojne službe niko neće biti spriječen u vršenju svojih vjerskih dužnosti." [5]

Budući da su religiozne potrebe i običaji bosanskohercegovačkih vojnih obveznika kršćanske i jevrejske vjeroispovijesti bili sadržani u propisima za K. u. k. vojsku, uključenje muslimanskih vojnika u njene redove je zahtijevalo da se donesu specifične odredbe. Uvažavajući vjerske slobode muslimana u punom obimu, K. u. k. Ministarstvo rata je donijelo Naredbu o postupcima prema muslimanskim vojnicima za vrijeme trajanja aktivne vojne službe, koju je, prema okružnici Zemaljske vlade od 5. novembra 1881., trebalo pročitati na sjednici Upravnog medžlisa i sjednici gradskog predstavništva u Sarajevu.

Ta naredba je predviđala da je muslimanskim vojnicima petak predviđen za odmor; kao i tri dana Ramazanskog bajrama i četiri dana Kurban-bajrama. Muslimanskim vojnicima je dozvoljeno da hranu posebno pripremaju i za to potrebne predmete sami kupuju, ukoliko te predmete ne dobavlja erar. Oni su dobivali novo posuđe za kuhanje, a da se ne zamijeni sa drugim, imalo je posebnu oznaku. Ako bi se takvo posuđe u smislu vjerskih propisa "onečistilo", trebalo ga je zamijeniti sa novim. Zbog poštivanja religioznih običaja, trebalo je stalno imati u vidu da je muslimanima zabranjeno trošiti svinjsko meso, mast i vino.

Muslimanskim vojnicima se, kada nisu u službi, trebalo omogućiti da mogu petkom u džamiji klanjati džumu od 11 do 13 sati, a na oba bajrama da mogu ići u džamiju jedan sat prije izlaska sunca. Za klanjanje se trebao urediti poseban prostor (hodnik, soba u kasarni), iako se klanjanje moglo obavljati i vani. Vojnim odjeljenjima bosanskohercegovačkih vojnih obveznika trebalo je za uzimanje abdesta dati dovoljan broj bakrenih zdjela (čaša) i vrčeva (ibrika). Ako vojnik musliman umre, na sahrani se nije trebala dodjeljivati muzika, bubnjevi ili trube, pošto se prema Kur'anu pokop trebao obaviti u tišini. Predviđeno je da se nakon uspostave bosanskohercegovačkih odjeljenja za obavljanje vjerskih obreda imenuju dva vojna imama, sa rangom vojnog kapela II klase. Nakon prve vojne obuke, vojnim bolnicama je trebalo dodijeliti bosanskohercegovačke vojnike da se podučavaju njegovanju bolesnika i da, kada nema imama, obave vjerske obrede. Na kraju, u bosanskohercegovačkim odjeljenjima se umjesto zapovijedi "klekni na molitvu" trebala koristiti zapovjed "na molitvu".[6]

---

[4] H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak*, Sarajevo 1958., 80-81.

[5] Provizorni zakon, Naredba 235, CV za BiH od 4. XI 1881. povodom proglasa provizornog odbrambenog zakona za BiH, Nr 2.679, Zbornik zakona i naredbi za BiH 1881., 695.

Institucija vojnog "dušebrižništva" imala je dugu tradiciju u austrijskoj vojsci. Vojni kapelan je bio duhovni otac puka, zadužen za pružanje utjehe vojnicima ne samo u miru nego i u vrijeme krvavih borbi, ublažavajući nevolje i grozote prouzrokovane ratom.[7]

Nakon uključenja Bosne i Hercegovine u vojnu organizaciju Monarhije, uvedena je institucija vojnog "dušebrižništva" i uspostavljen je poseban okrug za "dušebrižništvo", koje je imalo poseban status u vojsci i bilo rangirano prema funkcijama i vojnim činovima, dijeleći se u aktivni i rezervni vojni sastav. U slučaju rata potreba za vojnim "dušebrižnicima" se pokrivala iz rezervnog sastava.

Za obavljanje "dušebrižništva" kod katoličkih vojnika u Bosni i Hercegovini su bili određeni jedan vojni svećenik, dva vojna kurata i šest vojnih kapelana.[8] Kod pravoslavnih vojnika je od 1896. god. bio sistematiziran jedan vojni nadsveštenik sa šest vojnih kapelana. Za jevrejske vojnike u miru nije bio predviđen "dušebrižnik", nego se "dušebrižništvo" vršilo posredstvom lokalnog rabina. U slučaju mobilizacije kod svake armijske Vrhovne komande je bio predviđen jedan vojni rabin koji se starao za vjerske funkcije vojnika kod trupa, komandi i ureda.[9]

Za obavljanje vojnog "dušebrižništva" kod muslimana su već u provizornom Vojnom zakonu iz 1881. bila predviđena dva vojna imama.[10] Naredne godine, sarajevski muftija Hilmi ef. je predložio da se za vojnog imama imenuje hodža hadži-Mehmed Kokić iz Zenice. Taj prijedlog car je potvrdio odlukom 1. decembra

---

[6] *Behandlung der Mohamedaner während der active Dienstzeit*, Armée-Verordnungs-Blatt, 5. XI 1881., Wien, 1882., (Z. 2.698 präs./ 9), 715.

[7] Ferdinand Schmid, Das Heeresrecht der österreichisch-ungarischen Monarchie, Wien-Leipzig 1903., 375-377.

[8] Ibidem, 208.

[9] Ibidem, 290-292.

[10] Sammlung der Gesetz und Verordnungen für Bosnien und Hercegowinas 1882., Nr. 63, 202. Istovremeno je propisana odjeća za vojnog imama: Fes crven sa bijelim sarukom (ahmedijom) i crnom kitom od svilenih resa, gornja haljina – tamnomodro džube od sukna do ispod koljena oblikom običajnim u muslimana, jaka i okrajak na rukavima bročast na rukavima duž šava po rubu nastavka bit će tri zlatna traka, nadalje, tamnomodre prostrane šalvare od sukna, nogavice treba da se spram donjeg kraja suzuju. Dječerma tamnomodra s jednim redom od 13 komada krugljastih dugmadi od mjeda. Pas će mu biti crven (krmezi), i šal koji se omota oko struka, mestve crne (čifte kundur). Mushavska kesa o prekoramku nalika nabojnjači konjičkih časnika c. kr. vojske. Remen širok 2,5 cm ima biti od crvena safijana i presvučen srebrnom trakom. To mu služi za pohranu Kur'ana te se nosi na desnom ramenu spram lijeve strane. Kovčežić (sandučić) od crne kože, u nj se spremaju 4 vjerozakonska ćitaba, a uz to mora imati dva metra dugačak i 1,5 m širok ćilim za klanjanje (serdžada).

1882.[11] Nekoliko godina kasnije, 1888., imenovan je i drugi vojni imam, hodža Mehmed Bećiragić iz Sarajeva.[12]

Za muslimanske vojnike se činilo sve što je moguće, ukoliko to nije dovodilo u pitanje jedinstvo armije. I sam čin polaganja zakletve je prilagođen muslimanskim vojnicima, pa su je oni posebno polagali. Imam sa Kur'anom u ruci čitao je tekst zakletve, koji su vojnici sa fesom na glavi tiho ponavljali i na kraju njen značaj potcrtavali riječima "vallahi billahi".[13] U takvom načinu polaganja zakletve sadržan je duboki filozofski smisao značenja islama kod bosanskohercegovačkih muslimana, pa se sa zakletvom Bogu povezivala dužnost prema caru. Kršenje jedne obaveze povlačilo je za sobom kršenje druge, pa je tako uspostavljen mehanizam koji je osiguravao njegovu punu lojalnost.

Nakon premještanja bosanskohercegovačkih trupa 1891. u unutrašnjost Monarhije i uspostave bosanskohercegovačkih pukova 1894., u njihov sastav su imenovani vojni "dušebrižnici". Sjedište im se nalazilo u štabnim stanicama četiri bosanskohercegovačka puka u Beču, Budimpešti, Grazu i Trstu. Bataljonima smještenim u Bosni i Hercegovini su dodijeljeni "dušebrižnici" iz civilnog sastava. Od 1911. vojni "dušebrižnici" su ulazili u osnovni sastav bosanskohercegovačkih jedinica.[14]

Vojni "dušebrižnici" su imali izuzetno značajnu ulogu u izgradnji moralnih i vojničkih osobina bosanskohercegovačkih vojnih obveznika. Odredbama Zakona o "dušebrižništvu" iz 1887., regulirane su njihove dužnosti i obaveze u ratu i u miru. Za vrijeme borbenih dejstava nisu se smjeli udaljavati od jedinice; u toku borbe su trebali da ohrabre vojnike i podsjete ih na savjesno i požrtvovano vršenje vojničke dužnosti; na mjestima za previjanje trebali su da tješe ranjene. Osim toga obavljali su pokop poginulih vojnika prema vjerskim običajima. U miru su vojni "dušebrižnici" imali značajnu ulogu pri provođenju regrutacije. Za vrijeme vojne službe trebali su vojnike stalno podsjećati na ispunjavanje dužnosti, poštivanje zakona i izvršavanje naredbi nadređenih. U kaznenim ustanovama su trebali da uvjere vojnika u neispravnost njihovog postupka i da zbog kršenja discipline izraze pokajanje. Na kursevima, organiziranim kod jedinica za vrijeme služenja vojnog roka, vojni "dušebrižnici" su provodili opismenjavanje i vodili kurs vjeronauke. Kao glavni zadatak su trebali kod vojnika razvijati patriotizam prema Monarhiji, stalno ih podsjećati da je zakletva svetinja i da se treba žrtvovati za cara.[15]

Učesnik u francuskoj naučnoj ekspediciji, koja je posjetila Bosnu i Hercegovinu 1898. Jervais Courtelmon, rezimirao je rezultate austrougarske uprave u provođenju vojne obaveze i njihovog pridobijanja muslimana: "Ništa nije bilo zanemareno, ni što se tiče hrane muslimanskih vojnika, ni same njegove uniforme, koja je podešena prema njegovim običajima, budući da mu je ostavljen fes, ni u pogledu vršenja molitve, pranja na molitvi i posta, koji je učinjen obaveznim. Sve je do izgradnje jedne džamije u Beču – bilo učinjeno u cilju da se izbjegnu diskriminacija, žaljenje, i svako opravdanje kršenja discipline kod ove djece islama..." Sa žaljenjem je konstatirao odsustvo takve politike u Francuskoj, koja broji na milione muslimana, gdje se nije moglo saglasiti ni u tome da se izgradi jedna džamija u Parizu, rezimirajući sa tugom u srcu koliki put ona treba da pređe da bi došla do rezultata koje je postigla Monarhija.[16]

---

[11] Kriegs-Arhiv Wien (KA-W), *Kriegs-Ministerium* (KM) 34 -11/1, 1. decembar 1882., Miltär-Imam.

[12] *Schematismus für k. u. k.* Heer und Kriegsmarine 1888., Wien, 1889., 655.

[13] Cirkular – Verordnung, 18. X 1893., Armée-Verordnungs-Blatt, Nr 99, Wien, 1896., 41. Tekst zakletve je glasio: Zaklinjem se Bogu Svemogućem, da ću biti vjeran Njegovom Veličanstvu caru i kralju Franzu Josephu I, i da ću sve zapovijedi mojih nadređenih i viših poštovati čak i u opasnosti po vlastiti život. (W. Schachinger, *Bošnjaci dolaze*... 16.)

[14] Emerik Bielek, *Geschichte der Militär-Seelsorge*, Wien, 1901., 210.

[15] Anton Wagner, Die k.(u.) k. Armée-Gliederung und Aufgabenstellung 1866. bis 1914., u: Die Habsburger Monarchie, Bd V, Das Bewafnete Macht, Wien, 1987., 535.

Nakon izbijanja rata i proglašenja mobilizacije 1914. značajna uloga pripala je vjerskim poglavarima u Bosni i Hercegovini, reisu-ulemi Čauševiću, arhiepiskopu i mitropolitu Evgeniju Letici i mostarskom biskupu Mišiću, koji su se pobrinuli da se mobilizacija provede u redu i miru, koristeći pri tom priliku da se u bosanskohercegovačkim jedinicama širi patriotizam i naglasi vezanost za Monarhiju.[17]

U prvoj ratnoj godini bio je posebno jak utjecaj vojnih "dušebrižnika" kapelana, imama i rabina na vojne obveznike, potcrtan mišlju o ispaštanju zbog prekršene zakletve caru i kralju, što je imalo presudan značaj na njihovo držanje na frontu i podnošenje nadljudskih napora.[18]

Na prijedlog K.u.k. Ministarstva rata i careve odluke od 31. oktobra 1914. Todor Jungić iz Sarajeva imenovan je za pravoslavnog vojnog nadsveštenika kod 6. armije, a istovremeno je hafiz Abdulah ef. Kurbegović imenovan za vojnog muftiju II klase kod 25. pješadijske divizije.[19]

Poseban značaj u provođenju mobilizacije pripao je vjerskim službenicima. Pred izbijanje rata, prišlo se provođenju odredbi § 144. Statuta o kulturnoj autonomiji islamske zajednice iz 1909., kojim je bilo predviđeno imenovanje 6 muftija.[20]

General Potiorek je posebno vodio računa da oduševljenje muslimanskog stanovništva iskoristi za ratne ciljeve Monarhije, nastojeći da se to manifestira u svakom pogodnom trenutku. Nakon izbijanja rata, u svim džamijama u Bosni i Hercegovini učene su dove za pobjedu Centralnih sila. Povodom ulaska Velike Britanije u rat, 15. augusta, nakon molitve za cara u Carevoj džamiji u Sarajevu, prema dogovoru generala Potioreka sa reisul-ulemom i vakufskim direktorom Šerifom Arnautovićem, učena je dova protiv Britanaca. Reisul-ulema Čaušević, odjeven u nošnju mule od Meke i Medine, održao je svečani govor na posebno ukrašenom podiju. Taj čin je fotografiran, načinjene su razglednice sa tekstom govora, koje su upućene muslimanskim vojnicima na ruskom frontu, kao i u muslimanske zemlje, sve do Indije.[21]

---

[16] Midhat Šamić, Jedna francuska naučna ekspedicija u Bosni i Hercegovini 1898., Glasnik organa arhivskih ustanova i društva arhivista BiH, Sarajevo, 1962., 205.

[17] Sarajevski list, br. 183, 13. august 1914., 2; br. 184; 14. august 2; br. 191, 19. august 2.

[18] Kada kapetan Pero Blašković na talijanskom ratištu sretne muslimana koji gladan i žedan vuče top na daleko brdo, plačući govori da "gazeći kao koza stalno upućuje samo molitvu Allahu da ga artiljerija ubije, jer to nije život", u njegovim riječima oslikava se stav prema vojnoj obavezi: zakletva Bogu i caru, jer jedna uključuje drugu, motiv je koji je pokretao vojnike na podnošenje nadljudskih napora. (P. Blašković, *Sa Bošnjacima u svjetskom ratu*, Beograd 1939., 368).

[19] ABH, ZMF, 1914., 14.479, Militär-Seelsorger, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 13. novembar 1914.

[20] ABH, ZMF, 1914., 6.693. Betr. Muftis Neuernenung, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 29. april 1914. Nakon što je Ulema medžlis predložio kandidate za tu funkciju, Zajedničko ministarstvo finansija imenovalo je šest muftija i to hadži Abdulaha ef. Ridžanovića za muftiju mostarskog okruga, Salima ef. Muftića sarajevskog okruga, hadži hafiza Ibrahima ef. Maglajlića tuzlanskog, Muhameda Ševketa ef. Kurta travničkog i hadži hafiza Jusufa Zia ef. Jahića banjalučkog okruga.

Nakon Sarajevskog atentata carigradska vlada se uvjerila da neće moći izbjeći ulazak u rat. Iako je ministar rata Enver-paša bio najutjecajniji i lično naklonjen Nijemcima, Porta je u početku pokušala da se približi silama Antante. Uskoro se pokazalo da Rusija nije mnogo držala do toga. To je Njemačka odmah iskoristila i već 2. augusta zaključila tajni ugovor o učešću Osmanskog carstva u ratu na strani Centralnih sila. Njemačka se nadala da će to povoljno utjecati na Bugarsku, Rumuniju, Persiju, Afganistan i druge da joj se pridruže. Polagala je velike nade i na ugled sultana kao vjerskog poglavara cijelog muslimanskog svijeta od 300 miliona osoba i da će proglašenjem "svetog rata", "džihada" pokazati da je njihovo mjesto u ovom ratu na strani Centralnih sila.[22]

Ulazak Osmanskog carstva u rat, 1. novembra 1914., imao je značajne posljedice na zbivanja na jugoistoku Evrope. Za proglašenje "svetog rata" nužna je bila najprije fetva šejhul-islamova, a na osnovu te fetve sultan proglašava rat. U Carigradu, 14. novembra 1914., nakon što se je klanjalo podne u Fatihovoj džamiji proučio je jedan izaslanik šejh-ul-islama fetvu, kojom se proglašava "sveti rat", da bi se nakon toga masa svijeta uputila pred Ministarstvo rata i pred Portu, gdje je proučena dova za pobjedu vojske i mornarice.[23] Vlada je razaslala štampi proglas o "svetom ratu", označen 21. novembrom 1914. Sultan je naredio da se proglas raširi u sve muslimanske zemlje. Potpisali su ga tadašnji i pređašnji šejhul-islam kao i 24 velika alima. Svi muslimani su pozvani da u ratu uzmu učešća na strani Centralnih sila. Time je i muslimanima na Balkanu jasno ukazano da je njihovo mjesto na strani Monarhije.[24]

Prema šerijatu, prema mulketi, svi muslimani su bili dužni učestvovati u ratu. Ratovati nisu morali djeca, žene, robovi, slijepi i sakati. Ako se neprijatelj pobijedi time je rat dovršen, ali ako bude drukčije pa neprijatelj pobijedi, onda može žena a da ne pita svoga muža i rob da ne pita gospodara, poći u rat. Zabranjeno je svako unakazivanje neprijatelja. Svi muslimani su dužni da sudjeluju u ratu protiv onih koji su označeni neprijateljima islama.[25]

---

[21] KA-W, Nachlas Potiorek, K. 8, Nr 136, Sarajevo 15. august 1914.

[22] Petar Tomac, *Prvi svetski rat*, Beograd 1968., 152-153.

[23] Sarajevski list, br. 278, 17. novembar 1914., 1.

[24] Ibidem, br. 290, 26. novembar 1914., 1; Uporedi: Wolf Dieter Bihl, *Die Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und den osmanischen Reich im ersten Weltkrieg*, Öst. Ost Hefte, Wien, 1982., 35.

[25] Sarajevski list, br. 282, 18. novembar 1914., 2.

General Potiorek nije oklijevao da fetvu šejhul-islama, sa zapovijedi o “svetom ratu” – “džihadu”, da pročitati u svim džamijama u zemlji i vojnicima na frontu kao dobrodošlo sredstvo psihološkog i ideološkog vođenja rata. Da bi se njihovo vjersko oduševljenje usmjerilo ka dobrovoljnom ulasku u vojsku, general Potiorek je nastojao što brže djelovati na reisul-ulemu, da se u svim džamijama u zemlji objavi fetva šejhul-islama, prema kojoj je i muslimanima u Bosni i Hercegovini proglašen džihad protiv Britanaca, Francuza i Rusa.[26] Istovremeno je molio austrougarskog ambasadora u Carigradu Palavichinija, da od šejhul-islama zatraži objašnjenje da li se muslimani mogu boriti pod carskom zastavom. Imajući u vidu da je džihad šerijatsko-pravna institucija islama, tražio je odgovor na pitanje da li on mora biti vođen pod muslimanskom komandom.[27]

Nakon što je službenim putem dobio od šejhul-islama fetvu i poslanicu, reisul-ulema Čaušević je pozvao sve muftije i odličnike u Sarajevo, upućujući istovremeno okružnicu svim mufti efendijama i šerijatskim sudijama da prikupljaju priloge za vojsku.[28] U haremu Begove džamije, 11. decembra 1914. prije podne počeo se okupljati muslimanski narod, da čuje govor reisa Čauševića. Džamija i dvorište pred njom bili su puni i računa se da je bilo više od 3.000 osoba. U džamiji su se na okupu našli svi ugledniji predstavnici muslimanskog naroda. Kad je klanjana džuma, proučio je imam i hatib begove džamije hafiz Esad ef. Sabrihafizović hudbu, a iza toga ašere i učila se je iz Kur‘ana sura o pobjedi. Nakon što se je završilo ašere, na mimberu se je uspeo reisul-ulema Čaušević, obraćajući se okupljenom narodu, naglašavajući da je u svjetski rat, kao saveznik Monarhije i Njemačke, ušlo i Osmansko carstvo.[29] Nakon proglašenja fetve svim jedinicama na frontu, u kojima su se nalazili muslimanski vojnici, upućen je po jedan primjerak.[30]

Od uključenja bosanskohercegovačkih muslimana u austrougarsku vojsku, njihovi vjerski običaji poštovani su u punom obimu. Računajući na ulogu koju su trebali imati u ratu, tom pitanju poklanjana je posebna pažnja. Zbog toga je svakoj žalbi o tretmanu muslimanskih vojnika pridavan poseban značaj. Oslanjajući se na izvještaje objavljene u "Sarajevskom dnevnom listu", da je 18. septembra 1914. tijelo u Budimpešti preminulog vojnika islamske vjere u nedostatku imama pokopano uz prisustvo katoličkog "dušebrižnika", koji je održao molitvu, Ulema-medžlis je molila za intervenciju da se prekine sa ovim postupkom, koji je u suprotnosti sa islamskim običajima i da se u garnizonskim mjestima, u kojima su smješteni ranjenici islamske vjere, gdje nema vojnog imama, angažira islamski zamjenik "dušebrižnika". K. u. k. Ministarstvo rata je zamoljeno da opravdane zahtjeve Ulema-medžlisa provede kod nadležnih vojnih organa. Istovremeno, zamoljeno je Zajedničko ministarstvo finansija da preporuči nadležnom vojnom mjestu da se uvaže opravdani zahtjevi Ulema-medžlisa. Naknadno, na ovaj dopis Zemaljskoj vladi BiH predsjedništvo Ulema-medžlisa je 8. oktobra uputilo pritužbu jednog vojnika iz Pešte, zamolivši Zemaljsku vladu da se obrati pažnja na sva glavna mjesta gdje su se nalazili ranjeni muslimanski vojnici i da se i na ta mjesta odredi po jedan substitut vojnog imama.[31] Budući da su se kasnije ponavljale žalbe Ulema-medžlisa, Vrhovna komanda armije je skrenula pažnju svim vojnim komandama kod kojih su se nalazili muslimanski vojnici, da se njihovi vjerski običaji moraju uvažavati u skladu sa zakonskim odredbama.

---

[26] Manfried Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers*, Wien, 1991., 183.

[27] ABH, ZMF, Präs. BH, 1914., 1815. Heilige Krieg, Tuzla, 15.-16. novembar 1914.

[28] ABH, Präs. 1914., 1913, Heilige Krieg, Zemaljska vlada Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo, 2. decembar 1914.

[29] “Sarajevski list”, br. 306, 12. decembar 1914., 2-3. Na skupu su bili prisutni reisul-ulema Džemaludin Čaušević, sarajevski muftija Salim ef. Muftić, mostarski muftija hadži Abdulah ef. Ridžanović, tuzlanski muftija Ibrahim ef. Maglajlić, bihaćki muftija Hadži hafiz Husni ef. Numanagić, banjalučki muftija Muhamed Ševket ef. Kurt, turski konzul Resul ef., predsjednik Bosanskohercegovačkog sabora dr. Safvet-beg Bašagić, gradski načelnik Fehim ef. Čurčić, sarajevski okružnik Ibrahim-beg Defterdarević, vakufski direktor Šerif ef. Arnautović, predsjednik hodžinske kurije Jusuf Zija ef. Midžić, sarajevske kadije Mutapčić, Prohić, Hatibović i Bukvica, bivši direktor šerijatske škole Hadži Hasah ef. Spaho, vladin tajnik Osman ef. Hadžić, narodni poslanik Mustajbeg Halilbašić. Sa strane su došli narodni poslanici i viđeniji prvaci: Rifat-beg Sulejmanpašić, Derviš-beg Miralem, Mehmed ef. Šarić, Hadži Osman ef. Prcić, Ibrahim ef. Rašidkadić, Suljaga Salihagić, Miralem-beg Begović iz Dervente, Hašim-beg Hafizadić i Mustaj-beg Ibrahimpašić iz Travnika, Mehmedbeg Kapetanović iz Ljubuškog, Hadži Saliman-beg Čorović iz Cazina, Muhamed-beg Ibrahimpašić iz Bihaća, tešanjski muderis M. ef. Članak, Ali-beg Omerbegović iz Banje Luke, M. Bišćević iz Bihaća, Ćamil-beg Bašagić iz Nevesinja, Hadži Ali-beg Bektašević iz Konjica i Husejn-beg Zulfikarpašić iz Foče.

[30] ABH, ZMF, 1915., 2.593. *Betr. Fetva und Proklamation der Ulemas über den heiligen Krieg, K.u.k.* Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 10. mart 1915.

Osim toga, "dušebrižnici" drugih konfesija nisu smjeli muslimane posjećivati u bolnicama ili drugim mjestima, a također ni sahranjivati. Prema okolnostima vršenja službe i mogućnostima, trebalo je muslimanima osigurati uvjete za uzimanje abdesta i omogućiti posjetu džamijama u slobodno vrijeme.[32]

Budući da su muslimani ispoljili vanrednu lojalnost i patriotizam prema Monarhiji, da bi im se izrazila zahvalnost, donijeta je odluka da im se u srcu Monarhije, u prijestolnici Beču, izgradi jedna džamija, arhitektonski lijepog i modernog stila. Zemljište, se otprilike oko 1.800 m² na raspolaganje je stavio vlasnik Joseph Hänsler. U ovu akciju se uključio veliki broj pripadnika najboljeg sloja bečkog društva, bez razlike na religiju.[33]

---

[31] ABH, ZMF, 1914., 14.500. *Angebliche Leicheneinsegnung eines Moslims durch einem römisch-katolischen Geistlichen – Erhebungen*, K.u.k. Ministarstvo rata Vrhovnoj komandi armije, Beč 7. novembar 1914. Uz zahtjev je priloženo pismo sa sljedećim sadržajem:

> "Evo da Vam javim, kako je to ovamo kod muslimanskih vojnika. Baš evo danas mi na srcu se muka cijedi, vidjevši kako vojnici svih drugih vjera idu u crkvu, da se po svom zakonu Bogu mole, a mi muslimani? Mi naravski o tome ni habera, da bar jednom u sedmici dobijemo vremena da se očistimo i što o islamskoj vjeri čujemo, a kamo li da se ko pobrine za kakvo mjesto, gdje bi se moglo zajednički bar koji put klanjati. Vama je poznato da je naš svijet naročito u ovom halu pobožan, te ih mnogo ima koji mnogo na to žale što nema niko da se za njih brine, te da im se pruži prilika tobe doći, a tim nam je teže kad vidimo da druge vjere vojnici to sve mogu. Naših ranjenika ima mnogo po špitaljima pa se sa životom bore, a nema nitko da ih utješi osim ako se po koji pop nađe dobra srca, pa obilazeći svoje i našim se navrati, pa kako im je u tom halu, možete da zamislite. Na to mi ih se je mnogo tužilo, da im je to najteže da ih nema tko bar u zadnjem času razgovoriti i malo uputiti. Zato evo hoću da Vam to javim da znate, te da se Vi za to zauzmete bar ubuduće da se tako što ne događa."

[32] ABH, ZMF, 1914., 11.982, Moslim. Religionssatzungen, Einhaltung, Vrhovna komanda armije, Standort des AOK/EOK, 8. oktobar 1915.

[33] ABH, ZMF, 1914., 3.096. Bau eine Moschee in Wien, K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija.

Vojni imami su na frontu imali posebno važnu ulogu. Trebali su stalno podsjećati vojnike na dužnosti u duhu vojnih propisa i na istovremeno izvršavanje vjerskih dužnosti i pet dnevnih molitvi, koje su se vršile u rovu. Vojni imam je trebalo da ohrabri vojnika i ulije hrabrost, posavjetuje i pruži utjehu. Sama činjenica da će u slučaju smrti biti sahranjen u duhu vjerskih propisa, imala je za vojnika poseban značaj.

Bosanskohercegovačke jedinice su na italijanskom frontu stekle legendarno ime. Bilo je dovoljno da se sa položaja čuje glas mujezina, pa bi se italijanske jedinice teško odlučivale da krenu u napad ili bi odmah tražile pojačanja i utvrđivale svoje položaje.

Prije 12. bitke na Soči, početkom oktobra 1917., kada su austrougarske trupe stigle do Piave u podnožje Boveca, dopremljen je ratni materijal, među kojim se nalazilo i 1.000 fesova. Budući da je vojna komanda 4. bosanskohercegovački puk rasporedila na čelo udarnih divizija, na njihovo mjesto raspoređene su druge jedinice, što je trebalo ostati prikriveno od Italijana. Umjesto 4. bosanskohercegovačkog puka druga jedinica koja ih je zamjenila nosila je fesove, a mujezin je i dalje redovno pozivao na molitvu.[34]

Prema podacima za 1917. u okviru vojnog "dušebrižništva" kod bosanskohercegovačkih jedinica u aktivnoj službi su se nalazila 4 oficira, po 2 štapska i 2 viša, dok su se u sastavu rezervnih bosanskohercegovačkih formacija nalazila 2 štapska i 19 viših oficira i 76 "dušebrižnika" sa nižim činom ili bez čina.

Istovremeno, dok su se vršile provjere dotadašnjih oslobađanja od vojne službe, vršena je i kontrola "vojnih dušebrižnika", koji su imali posebno značajnu ulogu na frontu. Budući da su muslimanski vojni obveznici bili raspoređeni u raznim jedinicama, bataljonima, pukovima i divizijama, broj vojnih "dušebrižnika" je bio znatno veći nego kod drugih konfesija. Osim što se vodilo računa da svaka jedinica u kojoj se nalazi najmanje jedna četa muslimanskih vojnika dodijeli vojni imam, vodilo se računa o njihovoj moralno-političkoj podobnosti i stručnosti.

Na početku 1917. K.u.k. Ministarstvo rata je željelo ustanoviti da li postojeći podaci o islamskim vjerskim funkcionerima ispunjavaju zakonske uvjete za imenovanje za vojnog imama. U tu svrhu je Zemaljskoj vladi BiH upućena molba da se dostave potrebni podaci, kao i izvještaj o njihovoj političkoj pouzdanosti i socijalnim odnosima.

U izvještaju Zemaljske vlade BiH od 3. marta 1917., upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija, saopćeno je da zakonske uvjete za vojne imame ispunjavaju: Salih Hadžibegić, praktikant šerijatske škole u Zenici, Muharem Kulenović, praktikant šerijatske škole u Sarajevu, Ibrahim Salešević-Borić, mualim iz Fojnice, Šaćir Iković, učitelj vjeronauke iz Sarajeva, Mehmed Kurt, učitelj vjeronauke iz Hrasnice, Hasan Alibašić imam iz Sarajeva, te Adem Kurbegović, učitelj vjeronauke iz Tuzle, i Husejn Mašić iz Tuzle. Posljednji imenovani je nakon završetka Šerijatske sudske škole 1912. upisao studij prava na Univerzitetu u Zagrebu i pošto nije imao prava na oslobađanje od vojne obveze, mobiliziran je krajem 1916. i u martu 1917. upućen u jedinicu. S obzirom da nije vršio vjersku službu, njegovo imenovanje nije moglo biti sporno, jer su i drugi apsolventi Šerijatske sudačke škole koji su se posvetili drugim građanskim pozivima (Muhamed Bašagić, Husejn ef. Kadić, Fehim ef. Osmanefendić, Asim Džino, Rašid Tvrtković...) imenovani za vojne imame.[35]

---

[34] Werner Schachinger, *Bošnjaci dolaze*... 117.

Na zahtjev vojnog muftije u Sarajevu, izvršeno je anuliranje za sedam imenovanih vojnih imama od Vojne komande u Mostaru, jer su njih sedmerica samo kraće vrijeme posjetili medresu i nisu posjedovali svjedočanstvo o položenom završnom ispitu. Istovremeno, dvojica koji su besprimjerno vršili svoju dužnost, Ali Mehmed Hadžić i Osman Zejnil su smatrani dobrodošlim, i reis je zahtijevao da obojica dobiju činove.[36]

Dugo trajanje rata i nevolje koje je vojnik podnosio na frontu, uzrokovali su da je i kod jedinica koje su do tada bez pogovora izvršavali sve zadatke i u najtežim uvjetima došlo do dezertiranja. Ratni umor i čežnja za povratkom kući, pri kraju rata kod vojnika je porastao brigom za porodicu i nesigurnom budućnošću. Pisma iz zavičaja obavještavala su borce na frontu o neizdrživim patnjama kod kuće, koje su podnosile njihove porodice.[37] Ni bosanskohercegovačke jedinice nisu predstavljale izuzetak.

Krajem oktobra 1918. došlo je do masovnog dezertiranja vojnika 4. bosanskohercegovačkog puka, sa objašnjenjem da je car u Manifestu narodima Monarhije, zaboravio njihovu domovinu, pa više nema razloga da se bore. Prvi put ni intervencija vojnih imama nije imala uspjeha. Dvadeset osmog oktobra došlo je do otvorene pobune ljudstva i odbijanja upućivanja na front. Nakon što se puk prikupio 1. novembra u Cortini d’Ampezzo, ljudstvo je ukrcano u vagone i 2. novembra preko Villacha upućeno u Ljubljanu, gdje je stavljeno na raspolaganje “Narodnom vijeću”. Puk je razoružan, a vojnici su upućeni u zavičaj.[38]

Na sjednicama Zemaljske vlade u Sarajevu, u novembru i decembru 1918., raspravljano je o sudbini vojnih “dušebrižnika”. Pošto su oni bili otpušteni kućama, Vlada je zamoljena da u svakom mjestu gdje su se nalazile vojne snage odredi svećenike da vrše vjerske obrede. Potrebno je bilo naznačiti imena svećenika i za koje vjeroispovijesti, da bi se naredilo njihovo uvođenje u dužnost. Izražena je želja da vojni “dušebrižnici” budu iz sve četiri konfesije, da im se da honorar, čija bi se stalna visina kasnije odredila. Na prijedlog Karla Cankara zaključeno je da visina honorara za vršenje “dušebrižništva” kod dvije čete bude 200 kruna. Osim toga, u principu je zaključeno da se konačni dogovor postigne nakon što se utvrdi kakvi su “dušebrižnici” potrebni i da se njima prepusti da oni donesu odluku da se samostalno i dobrovoljno stave na dispoziciju vojsci i da im se eventualno da odgovarajući honorar.[39]

---

[35] ABH, ZMF, 1917., 4.736, Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo 20. mart 1917.

[36] ABH, ZMF, 1917., 16.936. Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo 10. oktobar 1917.

[37] *Österreich-ungarisches letztes Krieges* (ÖULK)., VII Bd, Wien 1938., 565-573.

[38] W. Schachinger, *Bošnjaci dolaze...*, 229-238.

[39] H. Kapidžić, *Rad narodnog vijeća BiH u posljednjoj godini austrougarske vladavine,* GA i DAR BiH, 247.

Krajem decembra 1918. u Bosni i Hercegovini počeo je prijem prvih dobrovoljaca u vojsku Kraljevine SHS. U Sarajevu su 15. decembra 1918. muslimanski regruti položili zakletvu. Tom prilikom vojni muftija hafiz, Abdulah Kurbegović, im je skrenuo pažnju na bezuvjetnu poslušnost prema svojim starješinama, kao i na tačno i savjesno izvršavanje vojničke dužnosti, naglašavajući da "islam nalaže, kako izričito stoji u Kur'anu da je svakom muslimanu sveta dužnost svim starijim biti pokoran i odan."[40] Tradicija koja je izrasla u austrougarskoj epohi – uvažavanje religioznih običaja muslimanskih i jevrejskih vojnika, poštovana je u novoosnovanoj državi u punom obimu.

Vojni imami u bosanskohercegovačkim jedinicama u okviru austrougarske armije (1882.–1918):

hodža Hadži Mehmed ef. Kokić, 1. XII 1882., Sarajevo
hodža Mehmed ef. Bećiragić, 1. IX 1888., Sarajevo
hodža Ahmed ef. Šukrić-Bajraktarević, 1. VII 1891., Sarajevo
hodža Asim ef. Doglodović, 1. V 1895., Beč
hodža Hašim ef. Dženanović, 1. III 1902., Trst
hafiz Abdulah ef. Kurbegović, 1. XI 1904., Beč
hafiz Ibrahim ef. Jahić, 1. VI 1909., Budimpešta
Salih ef. Atiković, 1. VI 1909., Graz.

Vojni imami u aktivnoj vojnoj službi 1914.–1918.:

hafiz Abdulah ef. Kurbegović, 1. XI 1914., vojni imam II klase (VIII rang), od 1917. godine
vojni muftija II klase (IX rang), nosilac ordena Franz Joseph, vojni imam 1. bosansko-hercegovačkog puka
Salih ef. Atiković, vojni imam 2. bosanskohercegovačkog puka u Grazu
hafiz Ibrahim ef. Jahić, vojni imam 3. bosanskohercegovačkog puka u Budimpešti
Osman Redžović, 1. VIII 1914., vojni imam 4. bosanskohercegovačkog puka u Budimpešti

Vojni imami u rezervi (IX rang):

Bahić Hasan, Gradačac, od 1. septembra 1914.
Mulahalilović Husein, D. Vukovije, od 2. oktobra 1914.
Muslibegović Ahmed, Mostar, od 1. juna 1916.
Ibrahimović Mehmed, Dubočac – Tuzla, od 1. decembra 1916.
Mehmedagić Džafer, Tešanj, od 1. aprila 1917.

Vojni imami u rezervi u Prvom svjetskom ratu 1914.–1918.:

Ademović Ejub, Sarajevo
Agić Omer, Mostar
Ahmić Osman, Konjic
Ajanović Ismet, Rogatica

---

[40] Svečana zakletva dobrovoljaca, Narodno jedinstvo, br. 45, 16. decembar 1918., 2-3.

Alajbegović Salih, Kakanj
Alibašić Hasan, Sarajevo
Alibegović Alija, Mala Kladuša
Arnautović Mustafa, Bileća
Bajramović Began, Kozarac
Bašagić Muhamed-beg, Sarajevo
Beganović hafiz Mehmed, Prusac
Begić Avdo, Doboj
Cerić Ahmed, Sarajevo
Cirkinogić Hafiz, Zenica
Cvijetić Abdulah, Trebinje
Ćatić Ahmed, Bosanska Gradiška
Ćatović Derviš, Varcar Vakuf
Ćehić Omer, Livno
Deronja Abdulah, Mostar
Durić Husejn, Sarajevo
Džino Asim, Sarajevo
Felić Agram, Klokot, Banja luka
Glotić hafiz Mustafa, Brčko
Grbić hafiz Ahmed, Brčko
Hadžiahmetović-Jasenković Muhamed, Rogatica
Hadžialić ef. Mulo, Zenica
Hadžiavdić hafiz Mehmed, Prusac
Hadžić Mehmed, Konjic
Hadžibegić Salih, Zenica
Hadžiomerović Mehmed, Tuzla
Hajrović Redžep, Nevesinje
Halilović Hasan, Donji Agići
Harambašić Mumin, Bosanski Novi
Hatibović Derviš, Jezero
Haznadarević Safet, Drežnica, Mostar
Haznadarević Sulejman, Nevesinje
Heremić Hasan, Sarajevo
Iković Abid, Sarajevo
Iković ef. Šaćir, Sarajevo
Kadić ef. Husein, Sarajevo
Kapetanović Mehmedalija, Jajce
Kapidžić Alija, Bileća
Korkut Derviš, Derventa
Korkut Derviš, Ljubuški
Krehić ef. Alija, Visoko
Krivokapa Hasan, Sarajevo
Kulenović Muharem, Dubovik
Kurbegović ef. Edhem, Banja luka
Kurt ef. Mehmed, Hrasnica

Lelić hafiz Mustafa, Bijeljina
Lemeš Alija, Kulen Vakuf
Mahinić Ahmed, Trebinje
Manjgo Abdulah, Mostar
Mašić Bećir, Zenica
Mašić Husein, Sarajevo
Mehmedbašić hafiz Ahmed, Mostar
Mešanović Ago, Gradačac
Muftić Ismet, Žepče
Muhamedagić ef. Hilmi, Golubić
Mulić Emin, Sarajevo
Mulić Ragib, Bosanski Novi
Mustajbegović Mustafa, Busovača
Novalija Ahmed, Sarajevo
Numić Hilmo, Duvno
Osmanefendić ef. Fehim, Žepče
Pašić Alibeg, Nevesinje
Pašić Muhamed, Višegrad
Pozderović Tahir, Trebinje
Rašidagić ef. Rašid, Zenica
Repovac ef. Nasuf, Zenica
Rustanpašić Rustan, Bugojno
Ruždić Lutvo, Zenica
Sahanić Sulejman, Derventa
Sarajlić ef. Šemsudin, Zenica
Sefić Alija, Mostar
Smajić hafiz Smail, Bosanski Brod
Spahić Smail, Jajce
Spužić hafiz Muhamed, Modriča
Strujlović Salih, Rudo
Subašić Hamid, Bileća
Šehić Asim, Bosanski Petrovac
Šehović-Sikirić Abdul-Latif, Sarajevo
Ševa Husejn, Mostar
Tarahija Osman, Svijenča
Tvrtković Hafiz, Višegrad
Zahirović Ahmed, Modriča
Zečević Šemsudin, Prijedor
Zahić Hafiz, Sanski Most
Zildžić Ešref, Cazin
Žiga Salih, Sarajevo.[41]

---

[41] Popis vojnih imama u bosanskohercegovačkim jedinicama od 1882. do 1914. načinjen je prema: Schematismus das k. und k. Heeres... za svaku navedenu godinu. Popis vojnih imama u ratu 1914.–1918.: Schematismus..., 1918., Wien 1918., str. 1676-1677.

Bošnjaci i balkanski muhadžirski pokreti

Safet Bandžović

Migracije su stalni pratioci etničke, političke, kulturne i privredne evolucije čovječanstva. Pomicanja i preseljenja stanovništva su kroz historiju utjecali na izmjene etničkih granica, kao i na očite promjene u teritorijalnoj proširenosti pojedinih jezika i dijalekata.[1] Ako je demografija sudbina, kretanja stanovništva su pokretač povijesti. Ukoliko postoji "zakon" u "migriranju", kako ukazuje M. Wiener, onda on glasi da, kad jednom tok migriranja krene, on dalje potiče vlastiti tok.[2] Migracije su radikalno mijenjale demografsku kartu balkanskog, etnički nestabilnog, prostora koji je zapravo "pojas trenja", gdje je trajno prisutan fenomen seoba, migracija, egzodusa, preseljavanja, raseljavanja i naseljavanja. One su značajno utjecale i na profiliranje etničkih, političkih, društvenih i kulturnih odnosa. U višestoljetnim migracijskim pokretima, prema Jovan Cvijiću, "ispremeštano je sve stanovništvo na prostoru od Veleške klisure na Vardaru pa do Zagrebačkih gora". Mnogobrojni historijski procesi i zbivanja prevazilaze prema prirodi stvari, lokalne okvire i regionalne granice. Balkan je metafora stalnog cijepanja i sudaranja, permanentnog meteža, iako je i kolijevka različitih kultura. Njegova struktura sprečavala je integraciju iznutra. Ona je dolazila spolja putem osvajanja, kulture, pa i saradnje. Priroda tla (geografska sredina) posreduje u oblikovanju nacionalnog profila. Lovačka plemena odlikuju se nasilništvom; pastirska ratobornošću i smislom za umovanje; dok narode kod kojih preovlađuje zemljoradnja, karakterizira staloženost i promišljenost.[3]

Unutar slojevite historijsko-demografske problematike značajno mjesto predstavljaju migraciona kretanja muslimanskog stanovništva koje, kao pojavu dugog trajanja, treba *promatrati* u široj regionalnoj perspektivi. Migracije su jedno od najvažnijih obilježja historije muslimana na Balkanu, jedan od temeljnih simbola njihove historijske sudbine, bilo je da riječ o dugom, iscrpljujućem periodu povlačenja Osmanskog carstva iz Evrope, započetom u XVII stoljeću, što je dovelo do golemih demografskih prekomponiranja etničkih i vjerskih zajednica, ili o periodu krajem XIX i tokom XX stoljeća, kada se ova kretanja odvijaju u novonastalim uvjetima, u pojedinim regijama, sa više ili manje intenziteta.[4] Emigracija Bošnjaka u Osmansko carstvo, kao sastavni dio dugotrajnog procesa širokog iseljavanja muslimana sa Balkana, predstavlja masovni iseljenički pokret koji je bio izazvan neposrednim djelovanjem niza političkih, društvenih, ekonomskih i drugih relevantnih faktora. Iseljenički pokreti sa prostora Balkana ka anadolskim i drugim, dalekim krajevima, naročito u XIX i XX stoljeću, umogome su izmijenili etničku sliku tog prostora. Iseljavanjima se naročito trajno gubio znatan dio naroda slavenskog porijekla sa balkanskog i južnoslavenskog prostora koji se u turskim predjelima, u promijenjenim okolnostima življenja, dugo prilagođavao novim uvjetima života, kidajući mahom veze sa rodnim krajevima, čuvajući samo predanja o svom pravom porijeklu i zavičaju, svrstavajući se u kategoriju "izmještenog naroda" (displaced people). Sa kolonama iseljenika odlazili su i brojni učeni i obrazovani ljudi, koji su stvarali na orijentalnim jezicima, a sa njima i dio historije koji nije mogao biti sadržajno i potpuno istražen. Naučno istraživanje sadržaja te višestoljetne drame, osim kontinuiranog procesa iseljavanja, otkriva i dugo potisnuti, gotovo zaboravljeni svijet individualnih i porodičnih ljudskih sudbina, svijet borbe za opstanak.

---

[1] *Povijest svijeta,* Zagreb 1990., 475; M. Friganović, *Demografija: Stanovništvo svijeta*, Zagreb, 1978., 139.

[2] Prema: S. P. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Zagreb, 1998., 246.

[3] E. Ćimić, *Osobenost nacionalnog formiranja Muslimana*, Pregled, br. 4, Sarajevo, 1974., 394.

Projekti kršćanskih misionara, viteza, vladara i ideologa o uništavanju Osmanskog carstva i diobi njegovih teritorija, praćeni živom agitacijom, nastajali su još od XV stoljeća. Sukob sa Osmanskim carstvom nije imao samo obilježja rata sa drugom državom, već je djelovao i kao sukob kršćanstva i islama. Islam je poistovjećivan sa Osmanskim carstvom.[5] Mnogi kršćani, uvjereni da je kršćanstvo jedina ispravna religija, razmišljali su o tome da je svaka nadmoć islama na vojnom polju bila znak za skori dolazak Antikrista i približavanje kraja svijeta.[6] Od XV do XVII stoljeća osmanske snage su izgledale nepobjedive. Nakon velikih geografskih otkrića, Zapad je sustigao i prestigao Istok. Od XVI stoljeća, apelirajući na kršćansku solidarnost, počinje intenzivna agitacija rimske kurije, kojoj pritiču u pomoć Austrija i Španija. U XVII stoljeću tu akciju nastavljaju Mleci i Austrija, a u XVIII stoljeću pridružuje se Rusija potom i Francuska. Ova aktivnost bila je posebno usmjerena prema Balkanu kao najznačajnijem mjestu osmanskog prisustva. U toj agitaciji, krajem XVIII stoljeća leži glavni početak borbene aktivnosti balkanskih kršćanskih naroda.[7] Iako je veliki dio razdoblja Osmansko carstvo držalo i do jedne četvrtine onoga što se smatra Evropom, ono nije smatrano članom evropskog međunarodnog sistema. Pitanje legitimnosti islama na Balkanu i u Evropi ostalo je, i sa evropske strane, koja se nije oslobodila povijesnog straha od njega, otvoreno. Muslimanski svijet, tokom historije, napadan sa više strana, okretao se sebi, postajući preosjetljiv, defanzivan.[8] Proliferacija etničkih sukoba nije sasvim slučajna. Najčešća je i najgrublja među etničkim grupama koje pripadaju različitim civilizacijama.[9] Španija je, naprimjer, zbog velikog broja muslimana bila jedinstvena u Evropi. Definitivni udarac muslimanima u Andaluziji 1492. god. zadali su španski kralj Ferdinand II Aragonski i njegova supruga Izabela Kastiljska, slomivši otpor maurskog vladara Boabdila. Španija je nasilno protjerivala muslimane. U Granadi su munare pretvorene u zvonike, a džamije u crkve. Preostali muslimani su 1526. silom pokršteni, da bi 1609.–1614. bili izgnani i tzv. "morisci" (pokršteni muslimani).[10]

---

[4] Opšir. S. Bandžović, *Muhadžirski pokreti u spisima i svjedočenjima savremenika tokom XIX i XX stoljeća*, Zbornik Sjenice, br. 14, Sjenica, 2003., 21-53.

[5] Upor. Č. Popov, *Građanska Evropa (1770–1871),* I, Novi Sad, 1989., 201; H. Džait, *Evropa i Islam,* Sarajevo, 1985., 25; A. Sućeska, *Neke specifičnosti istorije Bosne pod Turcima*, Prilozi, br. 4, Sarajevo, 1968., 51.

[6] L. Marković, *Polemika ili dijalog s islamom?,* Livno, 1995., 126-126; V. Solovjev, *Politička filozofija*, Beograd, 2001., 373.

[7] V. Ćorović, *Stvaranje nezavisnih država na Balkanu*, u: *Knjiga o Balkanu*, I, Beograd, 1936., 198.

Osmansko carstvo tokom svoje teritorijalne ekspanzije nije vršilo vjersko niti fizičko zatiranje i uništavanje pokorenih naroda.[11] Međutim, sa opadanjem njegove moći muslimani su ubijani, progonjeni ili pokrštavani. Vojno-političko slabljenje ove imperije povlačilo je za sobom stalno smanjivanje njene teritorije, kao i neminovno povlačenje muslimanskog stanovništva u one oblasti koje su ostajale u njenom posjedu, postajući pribježište muhadžira različite etničke i lingvističke pripadnosti sa izgubljenih teritorija. To je pratilo i zbivanja na Balkanu, gdje su se sa svim osmanskim porazima i uzmicanjima pokretali iseljenički talasi muslimana. U tradicionalnim predstavama balkanskih kršćana muslimani su bili "izdajnici" koji su odbacili svoju prijašnju vjeru i priklonili se vjeri osvajača. Nazivanje svih muslimana "Turcima" nije bila posljedica neupućenosti, već sasvim konkretnog stava. Muslimani su satanizirani prema shemi mitske konfrontacije, antagonizma dobra i zla. Nasilje je, nakon opće demonizacije, izgledalo kao normalna pojava. Iza progona muslimana nije stajala samo vjerska isključivost, već i konkretni, snažni socijalno-ekonomski motivi.[12]

---

[8] Upor. Dž. Espozito, *Islamska pretnja,* Beograd, 1994., 57; S. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka,* 260; A. Maalouf, *Križari u očima Arapa,* Sarajevo, 1999., 398.

[9] S. Huntington, *Sukob civilizacija*, u: *Nacionalne manjine u međunarodnom i jugoslovenskom pravnom poretku*, Beograd, 1997., 337-338.

[10] E. Bel-Fialkov, *Kratka istorija etničkog čišćenja*, feljton, "Politika", Beograd, 23. jul 1993.; S. Lapenda, *Islam i Zapad: kako učiti jedni od drugih*, Socijaldemokrat, br. 9, Sarajevo, 2002., 50-52.

[11] B. Jezernik, *Zemlja u kojoj je sve naopako: Prilozi za etnologiju Balkana*, Sarajevo, 2000., 329. T. P. Vukanović smatra da je dolaskom Osmanlija na Balkan islam našao najpogodnije tlo posebno među do tada progonjenim bogumilskim južnoslavenskim etničkim grupama. Krajem srednjeg vijeka, kao i u novom vijeku osmanske vlasti su to stanovništvo nazivali Bošnjacima (BiH, Sandžak); u Makedoniji je to stanovništvo bilo poznato pod imenom Torbeši. Njihov jezik je nazivan i imenom "bošnjački" – prema: T. P. Vukanović, *Etnogeneza Južnih Slovena*, Vranjski glasnik, knj. X, Vranje, 1974., 305.

[12] Upor. S. Terzić, *Religija kao faktor oblikovanja nacionalnog identiteta Srba*, u: *Susret ili sukob civilizacija na Balkanu,* Beograd, 1998., 300; D. Tanasković, *Srbi turskog zakona ili Turci srpskog jezika*, u: *Serbia i komentari*, Beograd, 1991., 215; V. Degan, *Međunarodno uređenje položaja Muslimana sa osvrtom na uređenje položaja drugih vjerskih i narodnosnih skupina na području Jugoslavije*, Prilozi, br. 8, Sarajevo, 1972., 69.

Historija BiH je, u osnovi, kontinuiran i složen proces brojnih i traumatičnih tranzicija. Jedna civilizacija je smjenjivala drugu. Nakon svake vojne i političke promjene nastajala su nova društva koja su trajala do naredne mijene. Proizvodni sistem se preobražavao iz individualističkog u kolektivistički, a onda iz kolektivističkog ponovo u individualistički. Periodi stabilnosti i mira zamjenjivani su periodima rata, ali je rijetko bilo razdoblja u kojima se stanovništvo moglo mirno posvetiti radu i svom biološkom obnavljanju. Etnički raspored stanovništva je, djelovanjem niza faktora, bio podložan promjenama. Nastanak Bošnjaka duguje se islamskoj akulturaciji, koja je zahvatila dio stanovništva Bosne. Na današnjem bosanskohercegovačkom prostoru bilo je 1468.–1469. manje od jedan odsto muslimana, što je moglo činiti 2.800, a najviše 3.000 osoba. Islam se razvijao postupno i evolutivno, bez primjene nasilja. Iznevjeriti toleranciju značilo bi iznevjeriti jedan od osnovnih islamskih principa. Do 1650. godine procent muslimanske populacije povećan je na više od 70 odsto od ukupnog broja tadašnjeg stanovništva na tom prostoru, uglavnom kao posljedica islamske akulturacije.[13] Primanje islama nije bila avantura ni nosilaca osmanske vlasti ni onih koji su tu vjeru prihvatili. Nije se radilo samo o novoj vjeri, već i civilizaciji koja je imala korijene u antičkim civilizacijama Bliskog istoka, koja je bila transnacionalna i transreligijska.[14]

Pod pojmom Bošnjaci se, za višestoljetne osmanske uprave, podrazumijevaju svi slavenski muslimani Bosne i Hercegovine, Like, Krbave, Slavonije, Sandžaka, nekih pograničnih krajeva Smederevskog sandžaka (Užice i dr.), uključujući i zapadni dio Kosova (do Mitrovice), te Plav, Gusinje i Podgoricu. Naziv Bošnjaci se u spomenutim oblastima učvrstio za muslimane slavenskog porijekla. Upotrebljavan je kad su oni htjeli istaći svoje etničke odlike prema drugim muslimanima u Osmanskom carstvu, naročito prema Turcima – Osmanlijama.[15]

Nova historija Bošnjaka satkana je od permanentne borbe za samoodržanje, od persekucija (muhadžirluka), otimanja vlastitog tla, uz destrukciju kulture i kulturne baštine muslimanske društvene grupe.[16] Bošnjaci se nisu mogli oporaviti od tih fatalnih seoba koje su ih raspolutile, odnijele svekoliku snagu, ostavljajući "obrano mlijeko".[17] U njihovoj historiji ratovi i migracije predstavljaju veoma bitan faktor. Negativnu bilansu u populacionom razvoju Bošnjaka predstavljalo je njihovo stradanje u čestim ratnim operacijama u kojim su oni bili obavezni učestvovati, te stradanja u nerodnim godinama, pomorima od gladi i mnogobrojnim poharama kuge. Česte pohare kuge su posebno teško pogađale muslimane, zbog strukture njihovih gradskih i seoskih naselja – zbijenog uređenog tipa i njihovog lociranja uglavnom u ravnicama i na padinama, uz glavne trgovačke i vojne rute, kojima se kuga najbrže širila.[18] Bosanski pašaluk nije bio obuhvaćen masovnim naseljavanjima neslavenskih muslimanskih etničkih grupa. Osmanlije su tokom svoje višestoljetne uprave, bili snažno afirmirali ideju Bosne kao kompaktne historijske i geopolitičke cjeline.[19]

---

[13] I. Bošnjović, *Demografska prošlost i budućnost Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*, Ljudska prava, br. 3-4, Sarajevo, 2003., 79-80. Tokom naredna dva stoljeća, visoki procent stalno opada, pa 1750. iznosi nepunih 57 odsto, 1850. približno 43 odsto.

[14] Upor. N. Filipović, *Diskusija na Naučnom skupu "Istorijske pretpostavke Republike Bosne i Hercegovine",* Prilozi, br. 4, Sarajevo, 1968., 559-560; D. Kicikis, *Osmanlijsko Carstvo,* Beograd, 1999., 14; A. H. Kober, *Balkan i Evropa*, u: *Knjiga o Balkanu*, II, Beograd, 1937., 18; H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo,* Beograd, 1974., 276-278.

[15] Opšir. *Stav Muslimana Bosne i Hercegovine u pogledu nacionalnog opredjeljenja,* studijski izvještaj, Fakultet političkih nauka – Institut za društvena ispitivanja, Sarajevo, 1970., 161--180; S. Balić, *Kultura Bošnjaka. Muslimanska komponenta*, Zagreb, 1994., 81; M. Imamović, *Historija Bošnjaka,* Sarajevo, 1997., 11-12; vidi i prikaz knjige S. Balića, *Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta*, Wien, 1973., od dr. B. Đurđeva, "Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine", XX, 1972.–1973., Sarajevo, 1974., 237-238. Na Berlinskom kongresu 1878. se govoreći o Podgorici i Kolašinu isticalo da se radi o gradovima "nastanjenim isključivo muslimanima Bošnjacima" – prema: M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana,* Sarajevo, 1990., 125.

Nakon osvajanja Bosne,1463. godine, Osmanlije su osnovale Bosanski sandžak koji je, uz istočnu i centralnu Bosnu, obuhvatao i područje današnjeg Novog Pazara. On je dugo vremena bio izrazito "akindžijski sandžak". Ovakvi sandžaci su imali veću slobodu akcije i djelovanja u odnosu na ostale sandžake. Ta sloboda se odnosila i na područje unutarnje vojne i građanske uprave. Bosanski sandžakbeg nije bio podvrgnut beglerbegu od Rumelije, kao što je to bio slučaj sa ostalim evropsko-osmanskim pokrajinama, već izravno sultanu. Sa osvajanjem područja današnje Bosanske krajine, te dijelova Dalmacije, Like i Slavonije, osnovan je 1580. godine Bosanski ejalet (pašaluk).[20] Bošnjaci su se iskazali kao dobri vojnici Carstva, zbog čega je Bosna mogla zadobiti pomalo privilegiran položaj.[21] Bošnjaci su bili na gotovo svim velikim ratištima: u Perziji, Rusiji, Africi, kao i u svim evropskim ratovima u kojima je Osmansko carstvo učestvovalo. U najblistavijem razdoblju njegove historije, u eri Mehmeda II Bajazida i Sulejmana Veličanstvenog, Bošnjaci su su imali zapaženu ulogu. Od 1544. do 1612. položaje velikih vezira su 52 godine zauzimali Bošnjaci. Ovom Carstvu su dali više od 20 velikih vezira.[22]

---

[16] H. Čaušević, *Uvod u sociologiju genocida nad muslimanima*, "Islamska misao", br. 159, Sarajevo, mart 1992.

[17] A. Izetbegović, *Tajna zvana Bosna,* Sarajevo 2004., 248.

[18] M. Hadžijahić, *Turska komponenta u etnogenezi Bosanskih muslimana*, Pregled, br. 11-12, Sarajevo, 1966., 489. On je, uz neke rezerve, prihvatio teze J. Dedijera koji je u radu *Porijeklo bosansko-hercegovačkog stanovništva* (Pregled, 1911.) naveo da se čini da su sve do XVIII stoljeća po varošima živjeli muslimani s raznim balkanskim narodnostima, po nizinama muslimani i katolici, a po planinama i brdima pravoslavci.

[19] M. Imamović, *Politički identitet Bosne i Hercegovine i njene granice*, Godišnjak Pravnog fakulteta, god. XLVI, Sarajevo, 2004., 282.

[20] Prvi beglerbeg Bosanskog pašaluka bio je Ferhad-beg Sokolović, dotadašnji sandžakbeg Bosanskog sandžaka; opšir. H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1982., 80-81.

[21] A. Benac – D. Sergejevski – Đ. Mazalić, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1955., 142.

[22] M. Đilas – N. Gaće, *Bošnjak Adil Zulfikarpašić,* Zagreb, 1995., 24-25; M. Hadžijahić, *Posebnost Bosne i Hercegovine i stradanja Muslimana,* Sarajevo, 1991., 12-13.

Dio Bošnjaka se sa širenjem Osmanske države naseljavao u novoosvojenim hrvatskim i ugarskim krajevima, gdje je, također, i starosjedilačko stanovništvo masovno primalo islam. Iz Bosne je potjecao veliki broj visokih činovnika u tim krajevima. Ona je davala i najveći broj graničara i članova tvrđavinskih posada u Ugarskoj, Slavoniji, Lici, Dalmaciji.[23] U toku 150-godišnje osmanske vladavine na položaju begler bega u Budimu bilo je više od 20 Bošnjaka. Na zemljištu između Drave, Dunava, Save i Ilove postojala je brojna muslimanske zajednica koju su činili doseljenici, mahom iz Bosne, kao i starosjedioci koji su primili islam. Blizu 1680. god. na tom prostoru se nalazilo približno 115.000 muslimana, 72.000 Hrvata katolika, 33.000 Srba i 2.000 Mađara. U Lici su muslimani bili većinom doseljenici iz Bosne, ali je i ovdje starosjedilačko stanovništvo primilo islam pa su muslimani predstavljali veliku većinu stanovništva. Prema etničkoj strukturi ni muslimani u primorskim krajevima, iako manje zastupljeni, nisu se razlikovali od muslimana u Bosni i okolnim krajevima.[24] U XVII stoljeću Bošnjaci su predstavljali ogromnu većinu u Bosni. U izvještaju koji je Jeronim Zlatarić podnio 1599. god. austrijskom nadvojvodi Ferdinandu, konstatirao je da većinu Bosne čine muslimani – većinom seljaci potčinjeni spahijama. Petar Mazareki, koji je obilazio Bosnu 1624. godine, u svom izvještaju papi navodi da u Bosni muslimani čine tri četvrtine stanovništva, a svega jednu četvrtinu katolici i pravoslavci. On je zapazio da većinu muslimanskog stanovništva čine seljaci. Sa neznatnim razlikama u brojkama, o strukturi stanovništva Bosne, svjedoče i Atanasije Grgičević, koji je putovao po Bosni odmah nakon Mazarekija, kao i Tomko Mrnavić u svom opisu Bosne iz 1627. godine, te fra Marijan Maravić u svom izvještaju iz 1655. godine.[25]

Osmanska vojska posljednji put je 1683. god. krenula prema Beču. Rat je bio nemilosrdan. Bio je to "sudar u kom je angažovan materijal i ljudski potencijal od Baltika do Bagdada". Na čelu osmanske armade, sa blizu 200.000 vojnika, nalazio se veliki vezir Kara Mustafa-paša. U šezdesetodnevnoj opsadi Beča, započetoj sredinom jula 1683. godine, učestvovali su i Bošnjaci predvođeni Hizir-pašom.[26] Za Osmansko carstvo u ovom ratu najkatastrofalnija je godina bila upravo 1683. kada su osmanske snage, nakon neuspješne opsade Beča i poraza kod Kahtenberga, odbijene i potučene od austrijske i poljske vojske. Na hiljade osmanskih vojnika izgubilo je živote pod zidinama Beča, kao i u povlačenju. Zbog ovog teškog, dalekosežnog poraza Kara Mustafa-paša je 25. decembra 1683. godine prema sultanovom naređenju pogubljen u Beogradu.[27] Osmanski poraz kod Lepanta 1571. i odbrana Beča 1683. god. potvrdili su premještanje moći na revitaliziranu kršćansku Evropu. Prijeteći "bič kršćanstva" i "zli tuđinski uljez" će, nakon poraza kod Beča, postati tek hronični "bolesnik na Bosforu".

---

[23] A. Sućeska, *Bošnjaci u osmanskoj državi*, Sarajevo, 1995., 47.

[24] U Sinju je početkom XVII stoljeća bilo 100 muslimanskih kuća, u njegovoj okolini 500; u Skadrinu kod Šibenika 200, Karinu 230, Kninu 300, Vrlici 85, Drnišu 300, u Petrovom Polju 600 kuća u 40 sela i zaselaka; opšir. S. Pavičić, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Djela, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knj. 47, Zagreb, 1953.; Isti, *Seobe i naselja u Lici,* Zbornik za narodni život i običaje, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knj. 41, Zagreb, 1962.; M. Hadžijahić, *Turska komponenta u etnogenezi Bosanskih muslimana*, 490; P. Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca 18. stoljeća*, Mostar, 1994., 132-133; E. Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1998., 94-95.

[25] Prema: A. Sućeska, *O nastanku čifluka u našim zemljama,* Godišnjak Društva istoričara BiH, god. XVI, Sarajevo, 1965.

[26] M. Pelesić, *Bošnjaci na svjetskim ratištima,* Sarajevo, 1996., 48.

Val prisilnih migracija zahvatio je posebno južnoslavenske muslimane, nakon udara kojim je krajem XVII stoljeća bilo izloženo Osmansko carstvo. Nakon više od dva stoljeća, koliko je naseljavalo prostore balkanskog sjeverozapada i Panonije, dijelove Dalmacije, Kninske krajine, Like, Slavonije, Ugarske i drugih krajeva, muslimansko stanovništvo je, povlačenjem osmanske uprave sa tog prostora, bilo izloženo represalijama praćenim masovnim progonima. Nije se tada, zapravo, moglo ni zamisliti da vladar tolerira ni drugu varijantu kršćanstva, a kamoli islam. Radilo se o potpunim etničko-vjerskim progonima.[28]

Austrijanci su 1684.–1687. u silovitoj kontraofanzivi potpuno "očistili" cijelu Ugarsku od muslimana. One muslimanske porodice koje su ostale po Ugarskoj i Slavoniji bile su pokrštene. Sličnu sudbinu su imali i muslimani u Lici, Krbavi i Dalmaciji. Stanovništvo koje se blagovremeno nije evakuiralo iz pograničnih utvrda: Perušića, Budaka, Ribnika, Bilaja, Novoga, Široke Kule bilo je izloženo pokrštavanjima. Ona su u Lici trajala sve do 1696. godine. Katolički svećenik Karlo Mesić iz Brinje, sa grupom svojih pristalica, vršio je u Lici nasilna pokrštavanja. Muslimani koji bi odbili da se pokrste bili su ubijani.[29] Iza njih su ostali nazivi mjesta "Islam Grčki", "Islam Latinski", kao kombinacija, kako je duhovito primijetio M. Spahić, "drveno željezo". Prema popisima koje su otprilike 1700. sastavili franjevci i poslali u Rim, u to vrijeme se "obratilo", odnosno bila je pokrštena 1601 osoba u Slavoniji i 184 u Dalmaciji.[30] Pokrštavanje će dugo biti prisutno, kao dio sastavnoga plana nestanka muslimana sa južnoslavenskog prostora. Ono je za prave pripadnike islama, prema dr. R. Muminoviću, bilo genocid nad smislom njihovog života. Husein Alić će 1941. godine pisati da je u Lici

---

[27] J. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva*, knj. III, Zagreb, 1979., 7; E. Mušović, *Muslimansko stanovništvo Srbije od pada Despotovine (1459) i njegova sudbina*, Kraljevo, 1992., 101; O. Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću (1459–1804),* Novi Pazar, 1995., 81.

[28] Dr. Safvet-beg Bašagić o tome piše: "Naglim pomračenjem polumjeseca nad zemljama ugarske krune, Bosna je više izgubila, nego sva Turska. Velika lenska i feudalna imanja bosanskih i hercegovačkih begova propadoše za uvijek. Mnogobrojne naše naseobine po većim gradovima i palankama, koje su otišle iz Bosne za Sokolovića vremena i poslije, izgubiše se za uvijek. Hiljade bosanskih porodica ostalo je u Ungjurovini. Veoma mali broj se vratio u domovinu" – opšir. S. Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od 1463.–1850.)*, Sarajevo, 1900., fototipsko izdanje, Istanbul, 1994., 83.

[29] Upor. E. Pelidija, *O migracionim kretanjima stanovništva Bosanskog ejaleta u prvim decenijama XVIII vijeka*, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo, 1990., 119-131; A. Zulfikarpašić, *Sudbina muslimana u Hrvatskoj i Srbiji*, u: *Bosanski pogledi 1960–1967*, London, 1984., 10-11.

[30] S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: Predemancipacijsko razdoblje 1463.–1804.,* Mostar, 1999., 97-98.

"preživjelo" mnogo muslimanskih prezimena.[31] Izbjegli muslimani sa prostora Like i Korduna, mahom su se naselili u Bosanskoj krajini, oko Bihaća, Cazina, Bosanske Krupe, Kulen-Vakufa i drugih urbanih i seoskih sredina. Znatan broj muhadžira iz Ugarske naselio se oko Tuzle, Modriče i po okolnim mjestima. U Pounju, Glamoču, Grahovu i Livnu naselili su se muhadžiri sa prostora gornje Dalmacije. Izbjegli muslimani iz Cetinske krajine došli su u Malu Kladušu i Todorovo, a oni iz Srba u Jezero kod Ostrošca. Muslimani sa područja srednje Dalmacije naselili su se oko Livna, Ljubuškog, Ljubinja, Stoca, Duvna. Nakon mletačkog zauzimanja dalmatinskih i primorskih gradova u jesen 1687. god. brojne muslimanske porodice su se iselile u Bar, Hercegovinu i Nikšić. U Hercegovini je bilo najviše muhadžira iz Herceg-Novog, iz Risna, Imotskog, Makarske i drugih mjesta nekadašnje "turske Dalmacije". Iz Herceg Novog otišlo je 3.500 stanovnika. U ovom gradu i njegovoj okolini postojalo je blizu 45 džamija i preko 40 mesdžida. Iz njega je približno 1700 žena i djece odvedeno u Napulj i prodato kao roblje. Muslimani, koji nisu uspjeli izbjeći prema Vitini i Ljubuškom, bili su pokršteni.[32] U Nikšić je tada došlo blizu 20 porodica koje je domaći živalj zvao Hercegovcima, a dio grada koji su naselili – Hercegovačkom mahalom. Bijedići, Danevići, Ganijagići, Hadžidanovići, Jerkovići, Komanići i Kurbegovići bili su iz Risna, a Ihtijarevići, Paripovići iz Herceg Novog.[33]

Muhadžiri iz Ugarske i Like preplavili su Bosnu. Tokom ljeta 1684. i 1685. god. najveći dio jugozapadne Ugarske, uključujući tu i Peštu, bio je u habsburškim rukama. Hiljade osmanskih spahija, među kojima i mnogi Bošnjaci, napustilo je te krajeve. Juna 1686. godine pao je Budim, "pogranični bedem Islama u Evropi, a brava i ključ Osmanskog carstva", najvažniji muslimanski centar sjeverno od Save i Dunava.[34] Sa preživjelim muslimanima iz Budima povukli su se i Jevreji sefardi, koji su mahom došli u Sarajevo. Habsburgovci su 1686. osvojili Pečuh i Segedin. Muslimani koji su pali u ruke hrišćana bili su ubijani, prodavani kao robovi ili su pokršteni. Postoje detaljni izvještaji očevidaca o onome što se zbilo sa muslimanskim civilnim stanovništvom, nakon ugarskog osvajanja svakog grada.[35] Prema kazivanjima savremenika, muslimani su se masovno povlačili pred carskom vojskom od Save, te kud "god bi se naišlo ležahu mrtvaci, koje niko nije imao da zakopava, a ljudi su jeli resu ljeskovu, koru od drveta, vinovu lozu, pse i mačke". Osmanski izvori su za stanje u Bosni tog vremena koristili termin "inhalal" (rasulo).[36] U oktobru 1697. godine austrijska vojska, koji je vodio Eugena Savojski, prodrla je u Bosnu, i došla do Visokog, odakle je 23. oktobra krenula na Sarajevo. Grad je opljačkan i popaljen. Cijela čaršija je izgorjela, porušena je većina džamija, mnogi stanovnici pobijeni, tako da nakon Savojskog "Sarajevo za vrijeme Turaka, nikada nije više moglo dostići svoju moć, značaj i ugled koji je imalo". Austrijanci, ipak, nisu uspjeli zauzeti tvrđavu Tabiju, pa su se povukli zbog pozne jeseni, paleći u povratku sva muslimanska imanja duž puteva kojim su se kretali.[37] Porta i Austrija su, nakon dugih pregovora, zaključili ugovor o miru 16. januara 1699. godine u Sremskim Karlovcima. Od Bečkog rata nastupilo je vrijeme progona "muslimanskog stanovništva sa balkanskih prostora a da se za to nisu birala sredstva". Šukrija Kurtović je napisao da su muslimani stekli strašna iskustva: doslovno ih je nestajalo dokle god je dopirala Austrija ili bilo koja druga kršćanska država. Massien de Clerval (1820.–1896.) boraveći u Bosni 1855. godine piše o Bošnjacima da je "velika nesreća ovog dijela slavenske rase da je nepoznat, ili da je bar jedino poznat preko izvještaja svojih neprijatelja".[38]

---

[31] To su: Alagići, Aleškovići, Alići, Alivojvodići, Atlagići, Bakrači, Bašići, Begići, Bešići, Bosnići, Cepići, Ćaići, Ćustovići, Delalići, Dizdarevići, Đulići, Hasanćehajići, Kasumovići, Kumalići, Kurtagići, Kolakovići, Komići, Muhići, Musići, Mušete, Nemčići, Osmanovići, Šabići, Šerići, Uzunlići i drugi, dodajući dalje da Ličani – pravoslavci i katolici vole muslimane: *"Ličani istinski štuju svoje* "Turke", *znaju da su im to jednokrvna braća i mnogi otvoreno priznaju da su njihovi stari bili muslimani"* – cit. prema: *Kalendar:* "Narodna uzdanica", Sarajevo, 1941., 97; O. Zirojević, *Konvertiti – kako su se zvali*, Podgorica, 2001., 46, nap. 222.

[32] R. Hajdarpašić, *Trebinjska kapetanija u odbrani Hercegovine*, Sarajevo, 1996., 42; također vidi intervju Hivzije Hasandedića, u: Beharistan, br. 3-4, Sarajevo, 2001., 87-88.

[33] H. Hasandedić, *Spomenici islamske kulture u Herceg Novom i okolini,* Almanah, br. 3-4, Podgorica, 1998., 91.

[34] "Tako je Budim, koji je za stotinu četrdeset i pet godišnje muslimanske vlasti za osamdeset namjesnika, bio šest puta uzalud opsjedan, opet bio u carskom posjedu" – prema: J. Hammer, Historija Turskog (Osmanskog) Carstva, III, 23.

[35] Opšir. A. Petrović, *L' Islam Balkanique: Les Muslimans de Sud-Est European dans la periode Post-Ottomane,* Berlin, 1986.; M. Ali Kettani, *Islam na Balkanu u postosmanskom dobu*, "Islamska misao", br. 141, Sarajevo, septembar 1990.

Iz Ugarske, Slavonije, Like, Dalmacije, kako navodi Adem Handžić, blizu 130.000 muhadžira povuklo se u Bosnu. U njoj su zavladali strah i neizvjesnost, strah jer je postala istureni osmanski pašaluk izvrgnut provalama Austrijanaca sa sjevera, a Mlečana i uskoka s juga. Ekonomske prilike u Bosni su bile zbog ratova teške, a prilivom velikog broja muhadžira su se još više pogoršale. Proces pauperizacije zahvatio je cjelokupno stanovništvo. Sa oskudicom i bijedom uporedo su se širile i razne bolesti. Epidemija kuge u Bosni 1731. godine odnijela je velike žrtve. Kuga je harala periodično, dugo se zadržavajući u Bosni. Prvo se pojavila u Sarajevu, a potom u Jajcu, Mostaru, Banjoj Luci i drugim većim mjestima. Godinu dana kasnije spominje se u Fojnici, a iste godine se raširila po čitavoj Bosni, zahvatajući i gradove i sela. Pomor je bio veoma velik. Prema nekim izvorima, u svakom većem mjestu umiralo je približno 300 osoba dnevno. U Sarajevu se kuga 1741. godine ponovno pojavila, a godinu dana potom proširila se na srednju Bosnu, naročito Fojnicu i Kreševo. Nije bilo grada ni sela gdje nije bilo velikog pomora zbog epidemije kuge.[39]

---

[36] N. Lašvanin, *Ljetopis,* Sarajevo, 1981., 164; A. Sućeska, *Prilike u Bosni prije i poslije osvajanja Sarajeva od strane princa Eugena Savojskog (prema domaćim i osmansko-turskim izvorima),* Prilozi, br. 20, Sarajevo, 1984., 144-145; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1997., 279.

[37] V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijeg vremena do austro-ugarske okupacije,* Sarajevo, 1937., 113-114; A. Hadžihasanović, *Sarajevo: istine i mitovi,* Sarajevo, 2001., 76-77; N. Koštović, *Sarajevo između dobrotvorstva i zla,* Sarajevo, 1995., 59-60.

[38] M. de Clerval, *Putovanje u Bosnu 1855*, Forum Bosnae, br. 5, Sarajevo, 1999., 321.

[39] A. Handžić, *Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša,* Prilozi za orijentalnu filologiju, V, Sarajevo, 1954.–1955., 144-145.

Ukupni broj muslimana u Bosanskom ejaletu je prvih decenija XVII stoljeća opao u odnosu na prethodno stoljeće, kada je iznosio i do 75 odsto, zbog brojnih ratova, masovnih zaraznih bolesti, učestvovanja na mnogim, udaljenim ratištima, hiljadama kilometara daleko od Bosne, kao što je bio osmansko-perzijski rat 1727. godine gdje je, pod komandom hercegovačkog sandžakbega Ahmed-paše i njegovog sina Rustem-bega Rustempašića, kiškog sandžakbega, upućena vojska sa 5.200 Bošnjaka, raspoređenih u 80 bajraka, od kojih se, nakon prestanka rata, vratilo svega 500 vojnika i oficira. Preživjeli vojnici, stekavši na osmansko-perzijskom frontu, dragocjena vojna iskustva vođenja borbe iz neposredne blizine, svoja znanja će prenijeti na mlađe generacije, koje će ratovati u austrijsko-osmanskom ratu 1737.–1739. godine. Prema naređenju Porte, na front kod Ozije (Očakov) otišlo je 1736. godine iz Bosanskog ejaleta, na čelu sa Bećir-pašom Čengićem hercegovačkim sandžakbegom blizu 10.000 ljudi. Tu će najveći dio nastradati ili pasti u rusko zarobljeništvo. U Bosnu se 1742. godine uspjelo vratiti približno 1.300 vojnika i oficira. Branioci Bosne dobro su u austrijsko-osmanskom ratu 1737. godine znali šta se zbilo sa njihovim sunarodnicima, koji su do Kandijskog, Bečkog i rata 1714.–1718. godine živjeli na prostorima koji su potom ušli u sastav austrijske i mletačke države. Nisu imali nikakvih iluzija, ni izbora. Prije upada u Bosnu, juna 1737. godine austrijski car Karlo VI je, svojim proglasom stanovništvu Bosanskog ejaleta, pozivajući ga da mu se pridruži, poručivao i muslimanima da svi oni koji prihvate kršćansku vjeru mogu slobodno ostati u posjedu svojega imanja. A oni koji ne htjednu, nek se sele kud im se svidi.[40] U redovima Bošnjaka bilo je dosta i muhadžira koji su u prethodnim ratovima protjerani iz ranije izgubljenih osmanskih oblasti, i koji su na teritoriji Bosanskog ejaleta našli sigurno mjesto za život. Mnogi od njih su bili ne samo potomci tih prognanika, nego i osobe koje su u svom životu to doživjele. Pobjedom kod Banja Luke 1737. godine odbranili su i sebe i Bosnu. Broj muslimana se toliko smanjio da je u mnogim mjestima bilo zabranjeno klanjati džumu i Bajram-namaz na musalama da nemuslimani ne bi primijetili kako ima malo muslimana. U čestim ratovima, od kraja XVII stoljeća, pa sve do kraja XVIII stoljeća izginuo je cvijet Bošnjaka na evropskim i azijskim ratištima. U jednoj predstavci upućenoj sultanu iz Bosne 1783. godine se navodi: “Od 5.200 ratnika i junaka koji su tu prije popisani i poslani na vojnu u Perziju, i do 10.000 spahija i vojnika, što su poslani pod Oziju, nije se vratilo 500 vojnika, a osim toga je s božijom odredbom otišlo pod zemlju pre pet godina od kuge oko 20.000 junaka.”[41] Na dalje pogoršavanje prilika utjecalo je i širenje kuge po Šumadiji, Bosni i Makedoniji. Godine 1814. “bi kuga u Turskoj zemlji strašna”, kako “udari astaluk (kuga) u tursko carstvo, silka naprasno ljuto mori” te “znano budi kada bi kuga. Poče moriti 1813., pake prestade 1815. godi".[42] U Bosni je 1813.–1818. godine kuga katastrofalno harala. U Mostaru je od epidemije umrlo 3.000 osoba.[43] Osiromašeni bošnjački živalj, naročito od XVIII stoljeća, odlazi iz Bosne, tražeći sebi bolji život od Vidina do Egipta.[44]

---

[40] R. Babić, *Proglas cara Karla III (VI.) na bosansko pučanstvo od g. 1737,* Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, god. II, Zagreb, 1900., 250-251; opšir. E. Pelidija, *Banjalučki boj iz 1737.,* Sarajevo, 2003.

[41] E. Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, 97; A. Sućeska, *Kratak osvrt na stanje društva u Bosanskom ejaletu do Tanzimata (1839)*, u: *Bosna i svijet,* Sarajevo, 1996., 83-84.

Tokom XIX stoljeća, u nekoliko navrata, doći će u Bosanskom ejaletu do useljavanja dijela prognanog muslimanskog stanovništva iz Smederevskog sandžaka. Seobe muslimana iz Smederevskog sandžaka su počele već nakon austro-osmanskih ratova 1737.–1738. godine a onda su se nastavile u nekoliko valova 1788. godine, zatim tokom XIX stoljeća. Ratovi, bune, kuge i opće propadanje sabili su preostale muslimane u opustošene gradove ovog sandžaka.[45] Velika kuga 1792.–1798. godine pokosila je mnogo "starinaca" muslimana.[46] Muslimansko stanovništvo, u kojem je bilo veoma malo etničkih Turaka, koje su nazivali "Turkušama" ("tursko čeljade"), "Gangrcima" ili "Mandžukama", početkom XIX stoljeća činilo je većinsko stanovništvo, naročito po gradovima Smederevskog sandžaka, odnosno, u "Beogradskom pašaluku" kako je nepravilno nazivan.[47] Među tim stanovništvom bilo je dosta i muslimana koji su došli iz Bosne nakon Beogradskog mira 1739. godine i provedenih reformi u ovom sandžaku kojim su raniji zemljišni odnosi izgubili raniji značaj. Od 1741. godine bio je otvoren put naseljavanja muslimana iz Bosanskog ejaleta. Njihov udio u popunjavanju 700 zijameta i timara u ovom sandžaku nije bio mali. Nakon austro-osmanskog rata (1788.–1791.), poznatijeg kao Dubički rat, koji je okončan Svištovskim mirom 1791. godine i korekcija granica na štetu Bosanskog ejaleta, doći će do doseljavanja dijela muslimana iz izgubljenih bosanskih krajeva.[48] Beograd, Smederevo, Šabac i Užice bili su centri života muslimana u Smederevskom sandžaku. Tu je krajem XVIII stoljeća, zajedno sa žiteljima utvrđenog Sokola, u dvadesetak naselja Sokolske nahije i u palankama Podrinja, Kolubare i Šumadije živio pretežit broj muslimana pod upravom paše u Beogradu. U dvanaest nahijskih središta, koja su istodobno bila naselja varoškog tipa, i u deset varošica i palanki (Bagrdan, Batočina, Palanka, Kolari, Grocka, Trstenik, Karanovac, Čačak, Palež, Boleč, zatim u Ramu, Golupcu, Gradištu, Dobri i Poreču), uz muslimansko stanovništvo, razvijali su se mali trgovačko-zanatski trgovi. Smederevski sandžak je, u trgovačkom pogledu, bio veliko tržište stoke za cijeli prostor od Podunavlja do Jadranskog mora.[49] Jezgro muslimanskog stanovništva, u Smederevskom sandžaku, formiralo se kroz dugotrajan i složen proces islamiziranja lokalnog slavenskog življa različite etničke pripadnosti, doseljavanjem sa istoka, trajnim nastanjivanjem i asimilacijom grupa i pojedinaca neslavenskog porijekla, te zadržavanjem relativno malobrojnih turskih enklava.[50] Sticanje neovisnosti i izgradnja srpske i crnogorske države bilo je u neposrednoj vezi sa borbom protiv muslimana, njihovim iseljavanjem i zavođenjem lične vlasti. Dugo je važilo načelo – što manje muslimana to je potpunija sloboda i sigurniji put nastanka države. Borba je imala obilježje vjerskog rata. Muslimani su nasilno ili "na lijep način išćerani", što se, potom, prepuštalo zaboravu, kao "davno iskopneli snegovi".[51]

---

[42] M. Panić-Surep, *Kad su živi zavideli mrtvim*, Beograd, 1963., 201-202.

[43] H. Hajdarhodžić, *Vijesti o Bosni i Hercegovini Šibenčanina A. A. Frarija*, Radovi ANU BiH, knj. LX, Sarajevo, 1975., 223-250; M. Hadžijahić, *Neki rezultati ispitivanja etničkih kretanja u Bosni u XVIII i prvoj polovici XIX stoljeća*, u: *Problemi etničkog razvitka u Bosni i Hercegovini,* Prilozi, br. 11-12, Sarajevo, 1976., 295.

[44] N. Filipović, *Osmanska Bosna i Osmansko Carstvo u djelu "Stvaranje Jugoslavije 1790–1918" Milorada Ekmečića,* Prilozi za orijentalnu filologiju, br. 40, Sarajevo, 1990., 444.

[45] M. Hadžijahić, *Turska komponenta u etnogenezi Bosanskih muslimana*, 491; M. Nenadović, *Memoari,* Beograd, 1980., 108; opšir. S. Bandžović, *Iseljavanje muslimanskog stanovništva iz Srbije tokom XX stoljeća*, Tutinski zbornik, br. 2, Tutin, 2001., 79-128.

[46] Upor. D. S. Čohadžić, *Rašid beja Istorija čudnovatih događaja u Beogradu i Srbiji,* I, Spomenik, SKA, XXIII, Beograd, 1894., 36-39; V. Vinaver, *Tursko stanovništvo u Srbiji za vreme Prvog srpskog ustanka*, Istorijski glasnik, br. 2, Beograd, 1955., 79.

[47] Beogradski pašaluk se ne spominje u osmanskim dokumentima, jer kao takav nije ni postojao u Osmanskom carstvu. Postojao je Smederevski sandžak u kojem se nalazio i Beograd. Upravnik ovog sandžaka imao je titulu paše i stolovao je u Beogradu; opšir. H. Šabanović, *Da li je postojao Beogradski pašaluk?,* Istorijski glasnik, br. 1-2, Beograd, 1954., 204-205.

[48] Samo u januaru 1792. blizu 500 Bošnjaka, a dva mjeseca kasnije došle su i njihove porodice; opšir. vidi: M. Hadžijahić, *Neki rezultati ispitivanja etničkih kretanja u Bosni u XVIII i prvoj polovici XIX stoljeća*, 296; također vidi: G. Šljivo, *Prvi pokušaj bosanskih krajišnika da vrate Cetingrad u sastav Bosanskog vilajeta (26. april 1809. – 14. maj 1810.),* Prilozi, br. 31, Sarajevo, 2002., 111-114; S. Bandžović, *Iseljavanje muslimanskog stanovništva iz Beograda u Bosanski ejalet (1804.–1862.),* Godišnjak, BZK "Preporod", Sarajevo, 2004., 125-149.

Francuski konzul u Travniku Šomet de Fose nailazio je 1807.–1808. god. po Bosni na muslimane koji su bili izbjegli ispred Karađorđa.[52] Rašid-beg Beogradlija je u knjizi *Akil i Nakil* opisao tadašnji dolazak i nekih uglednijih muslimana iz Smederevskog sandžaka u Bosnu da "od Bošnjaka, na namu junaka" izmole pomoć i zaštitu u teškoj nevolji koja ih je zadesila. Ove su deputate primili u Sarajevu, gdje su hladno odbijeni s izgovorom da "dotični krajevi ne pripadaju Bosanskom ejaletu i da se zato oni neće miješati u tuđe poslove".[53] Prema podacima ruskog konzulata u Sarajevu, iz Smederevskog sandžaka je 1867.–1868. god. prešlo u Bosnu blizu 30.000 muslimana.[54] Prema popisu iz 1874. godine u kneževini Srbiji je bilo 1,003.900 stanovnika. Od toga je bilo tek 140 muslimanskih porodica koje su ostale da žive u Malom Zvorniku i Sakaru.[55] Dio muslimana koji se iselio iz Beograda osnovao je u blizini Istanbula selo istog imena. Neki od beogradskih muslimana otišli su u Niš. Iz ovog grada će, nakon njegovog pada u srpske ruke 1878. godine nastaviti dalje sa svojim putešestvijem. Ponovno su bili primorani u veoma kratkom periodu da se sele. Milan Milićević zaključuje: "Čudnovata je sudbina mnogih između ovih Turaka. Njih ima koji su se rodili u Jagodini. Odatle ih je digao Knez Miloš i saterao u Beograd. Iz Beograda krenuo ih je Knez Mihailo u Niš. Iz Niša potisnuo ih je Kralj Milan dalje. Turci se iseljavaju u Prištinu, Skoplje, Prizren, Solun."[56] Iseljavanjem muslimana započeo je kraj beogradskih džamija, iako je prema osmansko-srpskom sporazumu iz 1865. godine bilo utvrđeno da se one ne ruše. Pod okriljem mraka su "slučajno" u raznim dijelovima grada eksplodirale mine podmetnute pod džamije.[57] Vladimir Karić iste godine objavljuje: "Nestalo je u Beogradu i onih mnogobrojnih munareta, koja su mu, još iz daleka gledanome, davala, živopisni tip prave, istočnjačke, muhamedanske varoši; danas ih pažljivo oko može tek dva da raspozna, ali ni sa jednoga od njih ne razleže se više glas mujezina."[58] Felix Kanitz je 1887. godine u Beogradu zatekao samo jednu – Bajrakli džamiju, koju je 1690. godine podigao sultan Sulejman III.[59] Mnoge umjetnički isklesane i živopisno ukrašene nadgrobne ploče i nadgrobni kamenovi sa turbanom uzidani su u novogradnje, "koje su brzo nicale između porušenih turskih kuća ili su neposredno dograđivane na njima".[60] Beograd je početkom XX stoljeća ličio na "počišćeni ruski grad". Užice koje je u prvoj polovini XIX stoljeća bilo, pored Beograda, najveća

---

[49] V. Stojančević, *Iz srpske nacionalne prošlosti,* Beograd, 1998., 51-52; opšir. D. Pantelić, *Beogradski pašaluk pred prvi srpski ustanak 1794–1804,* Beograd, 1949. Vuk Karadžić je pisao o ovom sandžaku krajem XVIII stoljeća: "Svuda Turci žive samo po gradovima i po varošima i palankama, a Srbi samo po selima... narod srpski nema drugih ljudi osim seljaka. Ono malo Srba što živi po varošima, kao trgovci i majstori zovu se varošlije".

[50] "NIN", br. 2507, Beograd 14. januar 1999.

[51] Upor. R. Ljušić, *Istorija srpske državnosti,* knj. II, Novi Sad, 2001., 367; D. Tanasković, *Islam i mi,* Beograd, 2000., 126-128; I. Banac, *Teret lažne povijesti,* Forum Bosnae, br. 18, Sarajevo, 2002., 45; N. Cigar, *Uloga srpskih orijentalista u opravdanju genocida nad muslimanima Balkana*, Sarajevo, 2000., 56.

[52] On piše: *"Bosna je prva zemlja u Carstvu u kojoj sam video muslimane, muškarce i žene, prinuđene da po ulicama i po putevima, mole za milost. To su bili nesrećni muslimani iz Srbije koje su zbog tamošnjih nereda oterali u izbeglištvo. Ova pojava koja ne služi na čast Bosancima dokazuje koliko oni malo utiču na druge Turke što se tiče milostinje i kolika je njihova sebičnost prema svima drugim koji nisu rođeni među njima"* – prema: T. Đorđević, *Srbija pre sto godina*, Beograd, 1946., 189.

[53] Prema: H. Čišić, *Mostar u Herceg-Bosni,* Mostar, 1991., 233.

[54] Upor. I. Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima 1856–1878*, Sarajevo, 1988., 91; M. Pelesić, *Pogovor,* u: P. J. Cohen, *Srpski tajni rat. Propaganda i manipulacija historijom,* Sara-

---

jevo, 1996., 260; E. Tihić, *Protjerivanje muslimanskog stanovništva iz Beogradskog pašaluka i njegovo naseljavanje u Posavini*, u: *Bosanska Posavina – dio cjelovite Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1997., 160-161; opšir. S. Bandžović, *Iseljavanje muslimanskog stanovništva iz Kneževine Srbije u sjeveroistočnu Bosnu (1862.–1867.),* Mak, br. 33, Novi Pazar, 2003., 80-89.

[55] I. Hasan, *Islamski spomenici u Malom Zvorniku*, "Islamska misao", br. 46, Sarajevo, oktobar 1982.

[56] Kosta N. Hristić je pisao da su "Turci Beograđani" iz Niša: *"posle 1878. godine otišli dalje na jug, u Skoplje, da nas tamo opet dočekaju 1912. godine"* – upor. M. Milićević, *Kraljevina Srbija*, Beograd, 1886., 108; K. Hristić, *Zapisi starog Beograđanina*, Beograd 1983, 81; S. Popović, *Putovanje po Novoj Srbiji (1878. i 1880.)*, Beograd, 1950., 345; H. Suljkić, *Iseljavanja milom ili silom*, "Preporod", br. 13-14/662-663, Sarajevo, 1. jul 1999. Tridesetih godina XX stoljeća izvršena su pokrštavanja preostalih 40 muslimana u selu Malči kod Niša. Hafiz Muhamed Pandža ističe i slučaj pokrštavanja muslimana u Žitnom Potoku u prokupačkom srezu; opšir. M. Pandža, *Pokrštavanje muslimana u okolici Niša,* Glasnik, VIII, br. 1, Sarajevo, 1940., 6-12.

[57] Lj. Nikić, *Džamije u Beogradu,* Godišnjak grada Beograda, knj. V, Beograd, 1958., 162-163.

[58] V. Karić, *Srbija*: *Opis zemlje, naroda i države,* Beograd, 1997.; 666.

[59] M. R. Delić, *Turske starine u Beogradu,* "Beogradske novine", br. 1-3, Beograd, 1930.; A. Talundžić, *Džamije u Beogradu poslije odlaska Turaka-Osmanlija 1867. godine,* "Preporod", br. 27, Sarajevo, 15. oktobar 1971.

[60] Upor. F. Kanic, *Srbija,* I, Beograd 1985, 52-53; O. Zirojević – M. Prodanović, *Feliks Kanic – svedok kraja tursko-osmanske civilizacije u Srbiji,* "Helsinška povelja", br. 51, Beograd, april 2002; Lj. Nikić, *Džamije u Beogradu*, 170-171; D. Đurić-Zamolo, *Džamije u užoj Srbiji iz XIV-XIX veka,* u: *Gradska kultura na Balkanu (XV-XIX vek),* Beograd, 1984., 334-335; A. Talundžić, *Beogradske džamije,* Mak, br. 20, Novi Pazar, 1997., 98-99.

“turska” varoš u Smederevskom sandžaku – “mali Carigrad” na Đetinji, imalo je sličnu sudbinu. To je bio grad trgovaca i zanatlija. Srpski hroničari su pisali da je bilo divno pogledati grad sa Tatinca i okolnih brda, “kako se po njemu bijele kule kao da su od sira. No, to je bilo do 1862. godine, a tada je odzvonilo i Turcima i gradu sa njegovim kulama”.[61]

Muhadžiri iz Smederevskog sandžaka, odnosno kneževine Srbije, naselili su se 1862.–1867. na teritoriji Bijeljine, Janje, Kozluka, Zvornika, Srebrenice, Vlasenice, Brčkog, Kladnja, Tuzle, Gračanice. Muhadžiri osnivaju tada nova naselja: Brezovačko Polje, Gornju Aziziju (Bosanski Šamac), Donju Aziziju (Orašje). Naselja su građena sa širokim, pravim ulicama. Između njih je ostavljan prostor za trgove, bašte i džamije. Dio muslimana iz Smedereva, Kladova i Beograda otišao je u Rumeliju, u Vidin i Niš, dok su neki prelazili i Bosfor, nastanjujući se po anadolskim varošima. Porta je bila primorana da brzo prihvati mnogobrojne muhadžire i da im odredi nova boravišta. Svako se morao naseliti tamo gdje mu je određeno, što je izazivalo nezadovoljstva iseljenika, ali nisu imali izbora.[62] Porta je još 1857. godine izdala zakon koji je porodicama muhadžira obećavao zemlju, kao i oslobađanje od poreza i služenje vojnog roka od šest do dvanaest godina, u ovisnosti o mjestu naseljavanja.[63] Tokom Krimskog rata (1854.–1856.), kao i nakon njegovog okončanja započeo je veliki talas iseljavanja Tatara sa Krima u Osmansko carstvo. Iseljavanje većih razmjera započelo je 1859. i trajalo je do 1862. godine. Porta je još 1857. god. izdala zakon koji je porodicama muhadžira obećavao zemlju, kao i oslobađanje od poreza i služenje vojnog roka od šest do dvanaest godina, u ovisnosti o mjestu naseljavanja. U periodu 1855.–1862. emigriralo je približno 240.000 Tatara. Porta je krajem 1859., u okviru Ministarstva trgovine, osnovala posebno odjeljenje – Komisiju za muhadžire, koja je imala zadatak da se stara o naseljavanju Tatara.[64] Migracioni procesi većih razmjera bili su šezdesetih godina XIX stoljeća nastavljeni naseljavanjem Čerkeza protjeranih sa Kavkaza, kao i nešto kasnije, muslimana sa Balkana. Historičari balkanskih kršćanskih zemalja, i sami pod pritiskom već ustaljenih predrasuda, o viševjekovnom balkanskom mraku pod Osmanlijama, “borbe krsta protiv nekrsta”, “turskog sindroma”, kao i politike neprevaziđenog nacionalizma, tumačili su i opravdavali proces iseljavanja kao sasvim normalnu pojavu, kao i ono što se svakako podrazumijevalo nakon propasti osmanske uprave, da se muslimansko stanovništvo, bez obzira na etničke razlike, vjerski i politički identificira sa

---

[61] H. Suljkić, *Prilog proučavanju prošlosti Užica iz osmanlijskog doba (1463–1862)*, Glasnik, Rijaset IZ u SFRJ, br. 1, Sarajevo, 1991., 42; S. Kostić, *Memoarske slike prošlosti Užica (Iz* “Samoukog rukopisa” *Miladina Radovića),* Užički zbornik, br. 6, Titovo Užice, 1977., 322.

[62] Š. Hodžić, *Doseljavanje muslimanskog stanovništva u Tuzlu*, Glasnik, IVZ, br. 2, Sarajevo 1979, 176; opšir. S. Bandžović, *Iseljavanje muslimanskog stanovništva iz Smederevskog sandžaka u Bosanski ejalet (1804.–1813.),* Mak, br. 34-35, Novi Pazar, 2003., 94-104.

[63] F. Žoržon, *Poslednji trzaji (1878–1908)*, u: *Istorija Osmanskog carstva*, Beograd, 2002., 589, 633.

[64] C. J. Shaw – E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, II, Cambridge University Press, 1977., 115-117; M. Jagodić, *Naseljavanje Kneževine Srbije 1861–1880,* Beograd, 2004., 33-34.

Osmanskim carstvom, te da podijeli njegovu sudbinu. Do Berlinskog kongresa muslimanska manjina u kršćanskoj državi nije bila dozvoljena niti tolerirana.[65] “Svetska nauka” je, prema mišljenju dr. Milorada Ekmečića, “odavno zauzela stanovište” da je do progona muslimana, sa evropskog teritorija u svim ratovima koje je Osmansko carstvo do 1878. gubilo, dolazilo zbog nepostojanja bilo kakve odredbe u međunarodnom pravu da se “muslimanska manjina u oslobođenom teritoriju” mora zaštititi.[66]

Nacionalne države na Balkanu nastajale su u XIX stoljeću putem nasilja, pljačke i masovnih progona “nepodobnih” etničkih i vjerskih zajednica, prije svega, muslimana. Oni su bili prva žrtva njihovog nastanka i ekspanzije. Bugarski pokret za neovisnost (1876.–1878.) završen je progonom najmanje pola miliona muslimana. U septembru 1877. godine bilo je blizu 150.000 izbjeglih muslimana sa područja Plevne, Selve i Lovce. Bugari su nemilosrdno rušili muslimanske gradske četvrti, zemlja muslimana je bila javno rasprodata, mezarja prekopana.[67]

Osmanski predstavnici su na Berlinski kongres 1878. godine bili pozvani samo iz jednog jedinog razloga – da daju velike teritorije onim zemljama koje su velike sile smatrale pogodnim. Balkanski kongres je stvorio nacionalne države na Balkanu, ali i “kvasac” za buduće ratove.[68] Stvaranje država na Balkanu nije značilo samo diskontinuitet sa političkom prošlošću, “nego i odbacivanje te prošlosti”. Nacionalna država je smatrana neprevaziđenim oblikom organiziranja, ključnim faktorom u međunarodnim odnosima i najboljim faktorom političke stabilnosti. Agresivnost je bila vitalni uvjet za postojanje novih balkanskih država u skladu sa lekcijom koje su im dale evropske sile: ekspanzija ili propast.[69] Nacionalni identitet ovih država temeljio se prevashodno na religijskoj, a tek onda na lingvističkoj i historijskoj osnovi. Sastavni dio integracione ideologije su mitovi i predstave o srednjovjekovnoj historiji. Potiskivanje muslimana pratio je san o obnovi Srednjeg vijeka.[70]

---

[65] M. Ekmečić, *Revolucija i romantizam,* Letopis Matice srpske, knj. 474, sv. 5, Novi Sad, 2004,. 654.

[66] M. Ekmečić, *Opažanje o Srbima u turskom časopisu “Perceptions” za februar 2000.,* Radovi, br. 3, Banja Luka, 2000., 181. Bečki kongres 1815. je, prema njegovom sudu, to pravdao “prirodom islamskih ratova” koji se po raznim odredbama ne završavaju mirom, nego samo primirjem. Svi zarobljenici, ukoliko kao muslimani žele ostati na “oslobođenoj strani” moraju promijeniti vjeru, kao i kršćani na “turskoj strani”. Po “tradiciji koju je prekinuo tek Berlinski kongres” – piše ovaj historičar, “kad sultan gubi delove evropskog zemljišta, muslimanska manjina se međunarodno-pravno ne priznaje” – prema: M. Ekmečić, *Srpski narod u borbi za nezavisnu državu,* “NIN”, br. 2772, spec. dodatak, Beograd, 12. februar 2004.

[67] V. Čubrilović, *Odabrani istorijski radovi*, Beograd, 1983., 538-539; E. Mušović, *Muslimansko stanovništvo Srbije od pada Despotovine (1459) i njegova sudbina*, 174-175. Vladimir Dedijer je, o progonu muslimana iz krajeva koji su pripali Srbiji, zabilježio da su njoj na Berlinskom kongresu “ponuđena četiri okruga na istoku”. Osmanski predstavnik je “zahtevao je da se na ovim teritorijama koje treba da se ustupe Srbiji izvrši plebiscit, kako bi se stanovništvo odlučilo želi li da dalje ostane pod osmanlijskom vlašću. Čim se saznalo o ovom prijedlogu, vlada Kneževine Srbije hitno je naredila svojoj vojnoj komandi da nekoliko divizija razvije u lanac, naročito u Toplici i prebaci sve albansko stanovništvo, dajući tim ljudima samo petnaest minuta da povedu stoku i uzmu najnužnije stvari” – prema: V. Dedijer – A. Miletić, *Genocid nad Muslimanima 1941–1945. Zbornik dokumenata i svedočenja,* Sarajevo, 1990., XIX.

[68] M. Gleni, *Balkan 1804–1999*, I, Beograd, 2001., 152; K. Karpat, *The Balkan National States and Nationalism: Image and Reality,* Islamic Studies, Vol. 36, Number 2-3, Islamic Research Institute, Islamabad, 1997., 330-331.

Balkanski kongres je priznanje neovisnosti novih balkanskih država povezao sa njihovim prihvatanjem principa nediskrimininiranja na vjerskim osnovama.[71] Uspostavljeni sistem zaštite manjina nije bio prikladan jer nije posjedovao nadzorne mehanizme koji bi kontrolirali praktičnu primjenu preuzetih obaveza. Trend ka demografskoj deosmanizaciji prisutan je u cijeloj historiji balkanskih nacionalnih država tokom XIX stoljeća.[72] One pojedinačno nisu mogle pobijediti Osmansko carstvo, ali su bile na strani onih koji su pobjeđivali. Balkan je u XIX stoljeće ušao kao, potencijalno, jedinstvena cjelina koja je u odnosu na Zapad bila Istok, a izašao iz njega, rascijepljen, kao područje koje još u odnosu na Zapad, nije bilo ni Istok, ni Zapad, nego nešto između.[73] Historija stvaranja nacija i država na Balkanu je uvijek bila historija secesionizma i ekspanzije, otcjepljenja iz višenacionalnih država uz istovremene pretenzije ka velikonacionalističkoj zamisli. Veličina, oblik, stepen razvoja, pa i postojanje balkanskih država, bili su u krajnjem stepenu uređivani voljom velikih sila, što se odražavalo i na njihovu stabilnost. One su nerijetko zloupotrebljavale balkanske države u nadi da će time ostvarivati utjecaj na njih.[74]

Dio muslimana će u Bosnu doći i iz krajeva koji su 1877.–1878. pripali Crnoj Gori, posebno iz Nikšića i Kolašina. Nikšić je, po Jovanu Cvijiću, bio najsilnija "muhamedanska varoš" na Balkanu. O veličini grada svjedočila je i izreka: "Šeher Moštanica (dio Nikšića – prim. S. B.) Mostar kasabica". Nazivali su ga "ključaonicom Hercegovine".[75] Ulazak okupacionih trupa Austro-Ugarske, na osnovu mandata Berlinskog kongresa, u Bosnu, dovest će nakon slamanja narodnog otpora ubrzo do masovnog iseljavanja Bošnjaka u krajeve Osmanskog carstva. Bošnjaci u Sandžaku, ostajući pod osmanskom upravom, ostali su odsječeni od Bosne – svoje duhovne matice.[76] U vrijeme skupa u Berlinu u službenu austro-ugarsku terminologiju uveden je za Bosnu dvočlani naziv Bosna i Hercegovina. Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine biće kontinuiran proces. Tek kada su ove migracije odjeknule Evropom i zaprijetile prestižu Austro-Ugarske, ona ih je počela stišavati slabim mjerama.[77]

---

[69] Upor. M. Imamović, *Berlinski kongres i južnoslavenski prostor,* Pregled, br. 10-11, Sarajevo, 1978., 1191-1205; K. Čavoški, *Uvod u pravo,* I, Beograd, 1995., 168; V. Dimitrijević, *Može li se država-nacija na Balkanu pomiriti sa svojim građanima*, Reč, br. 43, Beograd, 1998., 187; M. Dogo, *Odgovor na "Razmišljanja"... prof. dr. Milča Lalkova, objavljena u Godišnjaku za društvenu istoriju III-3 (1996)*, Godišnjak za društvenu istoriju, sv. 1, Beograd, 1997., 95.

[70] S. Ćirković, *Rabotnici, vojnici, duhovnici: Društva srednjovekovnog Balkana,* Beograd, 1997., 184.

[71] C. A. Macartney, *National States and National Minorities*, New York, 1968., 160-166.

[72] M. Dogo, *Muslimani kao etničke i verske manjine u jugoistočnoj Evropi između dva svetska rata*, u: *Islam, Balkan i velike sile (XIV-XX vek),* Beograd, 1997., 455.

[73] E. Skopetea, *Orijentalizam i Balkan,* Istorijski časopis, knj. XXXVIII, Beograd, 1991., 133--134; opšir. S. Bandžović, *Balkan i historiografski stereotipi*, Beharistan, br. 7-8, Sarajevo, 2002., 179-201.

[74] T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd 2002, 467; S. Pavlović, *Istorija Balkana*, Beograd 2000, 489-490.

[75] Upor. V. Miljanić, *Stodvadesetogodišnjica oslobođenja Nikšića od Turaka*, Istorijski zapisi, br. 3, Podgorica, 1997., 109; M. Memić, *Sarajevo kao migracioni centar Muslimana iz Crne Gore*, u: *Prilozi historiji Sarajeva*, Sarajevo, 1997., 491-493; S. Bandžović, *Iseljavanje muslimanskog stanovništva iz Crne Gore 1878. godine,* Mak, br. 24, Novi Pazar, 1998., 83-84; M. Šobajić, *Muhamedanizam hercegovački, karakteristika poturica*, Almanah, br. 7-8, Podgorica, 1999., 215-216.

Austro-Ugarska nije objavljivala opće brojeve iseljenika iz raznih, najviše političkih razloga. Prema njenim zvaničnim podacima, iz Bosne i Hercegovine se od 1878. do 1918. iselilo 63.000 Bošnjaka. Prema procjenama Đorđa Pejanovića, iz BiH se 1878.–1912. iselilo blizu 140.000 Bošnjaka. Prema Vojislavu Bogićeviću, taj broj iznosi 150.000, a prema Sulejmanu Smlatiću iz BiH se 1878.–1912. iselilo najmanje 160.000 Bošnjaka.[78] Mustafa Imamović procjenjuje da se broj iseljenih do 1878. do 1918. kreće blizu 180.000 osoba.[79] Seobe u Osmansko carstvo gutale su cijele porodice. Bosanski muhadžiri su se rasuli preko Sandžaka, Kosova, Albanije i Epira sve do Janjine, kao i po rumelijskim oblastima. Dio muhadžira došao je i u Sandžak koji je bio jedan od muhadžirskih balkanskih centara u XIX stoljeću.[80] Po novopazarskom kraju su naseljavani i brojni muhadžiri iz

---

[76] F. Friedman, *Islam kao nacionalni identitet: bosanskohercegovački muslimani slavenskog porijekla (s osvrtom na muslimane Novopazarskog sandžaka),* Forum Bosnae, br. 18, Sarajevo, 2002., 91. Granica koja je razdvajala Bosnu od Rumelije, bila je obilježena pobijenim kamenom u blizini sela Mali Svinjar kod Kosovske Mitrovice – prema: M. Hadžijahić, *O manjinskim etničkim skupinama u Bosni i Hercegovini u XVIII i XIX stoljeću, do okupacije 1878*, Prilozi, br. 18, Sarajevo, 1981., 211.

[77] V. Bogićević, *"Džulusi – humajun hazreti šerifi",* Godišnjak Društva istoričara BiH, god. XVII, 1966.–1967., Sarajevo, 1969., 320; A. J. Taylor, *Habsburška monarhija 1809–1918*, Zagreb, 1990., 265-268.

[78] Upor. M. Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosanskih muslimana*, Sarajevo, 1940., 32; S. Smlatić, *Iseljavanje jugoslovenskih Muslimana u Tursku i njihovo prilagođavanje novoj sredini*, u: *Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze sa domovinom,* Zagreb 1978; Đ. Pejanović, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, Beograd, 1955., 45; *ABC Muslimana*, prired. A. Purivatra – M. Hadžijahić, Sarajevo, 1990.; 23-24; E. Imamović, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine,* 106-107.

[79] Upor. M. Imamović, *Bošnjaci u emigraciji,* Sarajevo, 1996., 62; E. Pelidija, *Bošnjaci u inozemstvu,* Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, tribina br. 45, Sarajevo, 1996., 5.

[80] To su, pored ostalih, sljedeće: Zejnelovići i Mahmutovići u Voljevcu i Radojevoj Glavi kod Bijelog Polja (iz Bosne), Bošnjaci u Novoj Varoši i Varevu (iz Bosne), Gološi u Noćajama (iz Hercegovine), Grudići u Novom Pazaru (iz Bihaća), Delimeđci, odnosno Husići u Delimeđu (iz Bosne), Demovići u Novom Pazaru, Rvatskoj i Goduši (iz Bosne), Ikovići u Novom Pazaru (iz Bosne), Jandrići u Novom Pazaru (iz Hercegovine), Krieštorci u Novoj Varoši, Prijepolju i Tutinu (iz Hercegovine), Kurahovići u Novom Pazaru (iz Gacka ili Bugojna), Kurtovići u Novom Pazaru (iz Hercegovine), Malmudirovići u Novom Pazaru (iz Bihaća, gdje su se prezivali Rosići, pa Mula-Alići), Komserovići u Novom Pazaru (iz Travnika), Harčinovići u Novom Pazaru (iz Gračanice), Mehovići u Trnavi (iz Korjenića kod Goražda), Mustafići u Novoj Varoši i Novom Pazaru (iz Sarajeva, gdje su se prezivali Slinići), Pašovići u Novom Pazaru (iz Livna 1883. i Foče 1910.), Planići u Novom Pazaru (iz Hercegovine), Redžepefendići u Novom Pazaru (iz Bihaća gdje su se prezivali Rosići, Hadžialići i

Smederevskog sandžaka, nakon 1804., 1833. i 1867. godine.[81] Šezdesetih godina tog stoljeća na Balkan pristižu deseci hiljada Čerkeza protjeranih sa Kavkaza. U Novom Pazaru ih je bilo 20-30 kuća. Zbog nesnalaženja i stalnih bolesti, mahom su napustili ovaj grad i otišli na Kosovo. U njihove kuće naselit će se kasnije neki muhadžiri iz Bosne.[82] Srpski konzul u Prištini, Branislav Nušić, pisao je o nastanjivanju bosanskih muhadžira u Feriz-beju (Uroševcu) i Kosovskoj Mitrovici, "valjda zato što se tu još osećaju u Bosni".[83] Povodom glasina 1902. godine da Porta namjerava da bosanskohercegovačke muhadžire preseli iz Male Azije u Sandžak prema bosanskoj granici, *austrougarsko* ministarstvo vanjskih poslova naredilo je svom poslaniku u Istanbulu da energično intervenira kod Porte, ukazujući da bi to značilo povredu prijateljskih odnosa, koje je Monarhija njegovala prema Osmanskom carstvu.[84]

Prve naseobine Bošnjaka u Anadoliji nastale su nakon 1878. na području od Smirne do Eski-Šehera, oko Burse, Jenišehera, u okolini Ankare, te u samom Istanbulu, Karamurselu, Inegolu, Bigi, Afium-Karahisaru, Ismidu, Hamdiji.[85] Jedan manji broj Bošnjaka se nastanio i u arapskim provincijama Osmanskog carstva. Neposredno pred okupaciju BiH, neke ugledne mostarske porodice (Stupac, Ćehajić, Hadžijahić, Rizvanbegović, Lakišić, Drače, itd.) poslale su svoje predstavnike u Istanbul, tražeći od tamošnjih vlasti dozvolu za useljenje. Nakon dobijanja saglasnosti pristupili su šestomjesečnim pripremama za seobu. Nove vlasti u BiH im nisu pravile nikakve smetnje u vezi s odlaskom, ali im u tome nisu ni pomagale. Iseljenici su rasprodali svoju imovinu veoma jeftino. Bile su to bošnjačke porodice mahom iz Mostara, ali iz drugih mjesta u Hercegovini, iz Trebinja, Stoca, Čapljine. Prvo mjesto u kome se zaustavilo ovih, najmanje stotinu porodica, na svom muhadžirskom putu, bio je Istanbul, a potom Izmir. Tu su

---

Malmudirovići), Rustemovići u Novom Pazaru (iz Stoca gdje su se prezivali Pitići, došli iz Foče 1882.), Tabakovići u Novom Pazaru (iz Rogatice), Hajradinovići u Bogačiću, Dubinju, Sjenici i Novom Pazaru (iz Bosne), Hasanbegovići u Novom Pazaru (iz Gacka), Hrnjaci u Trnavi, Lozni i Novom Pazaru (iz Hercegovine), Ciljevići u Sjenici (iz Bosne), Čivići u Novom Pazaru (iz Travnika) i dr. Opšir. M. Nedeljković, *Krst i polumesec – najstrašnija srpska razdeoba,* Beograd – Bijelo Polje, 1993., 72-74.

[81] P. Vlahović, *Etnički procesi i etničke odrednice Muslimana u Raškoj oblasti*, u: *Etnički sastav stanovništva Srbije i Crne Gore i Srbi u SFR Jugoslaviji,* Beograd, 1993., 162.

[82] T. Đorđević, *Čerkezi u našoj zemlji,* u: *Naš narodni život*, knj. 3, Beograd, 1984., 155.

[83] B. Nušić, *Kosovo,* Beograd, 1986., 248, 286. U Kosovskoj Mitrovici su naseljeni Atići iz Tuzle, Bajtali iz Sarajeva, Bulje, Čulumi, Dedovići, Karahasanovići, Kadribegići, Krame, Čerkezi i Isanovići iz Foče, Kazagići iz Goražda, Sulejmanovići iz Bihaća, Jašarevići iz Višegrada, Tahmičići iz Sarajeva, Vražalice iz Rogatice, Hodžići i Jusufovići iz istočne Bosne; opšir. R. Kurtanović, *Bošnjaci porijeklom iz Bosne i Hercegovine u Kosovskoj Mitrovici od vremena austro-ugarske okupacije do danas*, u: *Društveni i državno-pravni kontinuitet Sandžaka*, Sarajevo, 1996., 265-266.

[84] T. Kraljačić, *Stav srpske vlade prema iseljavanju Muslimana iz Bosne i Hercegovine u posljednjoj deceniji XIX vijeka,* Godišnjak Društva istoričara BiH, god. XXXIX, Sarajevo, 1988., 138.

[85] Upor. V. Bogićević, *Emigracija Muslimana Bosne i Hercegovine u Tursku u doba austro-ugarske vladavine 1878–1918*, Glasnik, VIS, br. 7-9, Sarajevo, 1951., 273; K. Karpat, *The migration of the Bosnian Muslims to the Ottoman State, 1878–1914: an account based on Turkish sources,* u: *Ottoman Bosnia. A History in Peril*, Madison, 2004., 123-125.

ostale neke porodice, dok su druge nastavile ka Siriji, prema jednom selu u neposrednoj okolini Damaska. Vlastitim sredstvima kupili su tamo imanja, na kojima su se bavili zemljoradnjom. U novoj sredini došli su brzo u sukob sa lokalnim stanovništvom, pa su iz tih razloga, kao i zbog vreline oblasti na granicama Sirijske pustinje, zatražili novo preseljenje. Nakon dobijanja saglasnosti krenuli su u Palestinu, dok je u Siriji ostalo tek nekoliko porodica. Neki su otišli u Adanu i Istanbul, dok su oni koji su se uputili i došli u Palestinu naselili u Kajzeriju, u neposrednoj blizini Haife, na palestinskoj obali Sredozemnog mora. Jedna grupa se naselila u Janunu, u blizini Nablusa.[86] Dio muhadžira, mahom iz Hercegovine, koji je 1878. god. krenuo ka Osmanskom carstvu, zaustavio se u Albaniji, u neposrednoj blizini Drača, u gradicu Šijak, u selima Borak i Kodžoe, u okolini Muzičeja.[87] Tridesetih godina XX stoljeća u Albaniji je bilo približno 15.000 muslimana južnoslavenskog porijekla.[88] Nakon Drugog svjetskog rata procjenjivalo se da u njoj ima najmanje 17.000 Bošnjaka – potomaka muhadžira.[89]

Iseljavanje u Osmansko carstvo je poremetilo demografsku sliku BiH, naročito kod bošnjačkog stanovništva. Bošnjaci prema popisu 1879. godine, činili 38,73 % ukupnog stanovništva (kao i 70,70% gradskog stanovništva) a 1910. procent Bošnjaka je u ukupnom broju opao na 32,25% (u gradovima na 50,75%), što govori da je procent Bošnjaka smanjen za 6,48% a u gradovima za 19,94 procenta. Do 1910. prirast kod bošnjačkog stanovništva iznosi samo 36%, kod pravoslavnog življa 66% a broj katolika zbog velikog priliva doseljenika raste za 107%. Nakon 1878., god. a naročito Hercegovačkog ustanka 1882. god. formirana je bošnjačka politička emigracija u Istanbulu koja je pokušavala utjecati na događaje u Bosni. Vodeće ličnosti su u početku bili pljevaljski muftija Vehbi ef. Šemsekadić, Ibrahim Fehmi ef. Đumišić te Šahinpašić iz Banja Luke. Kao visoki osmanski funkcioneri djelovali su Mehmed Ali-paša Rizvanbegović, Osman Mahzar-paša Čengić, Hamdi beg Resulbegović, Mehmed-beg Jajčanin, a u samoj sultanovoj sviti bili su kao silahšori, među ostalim, Bećir-aga Bihorac, Omer-aga Plava, Zaćir-aga Nikšić, Emin-aga Travničanin i drugi. Docnije se bošnjačkoj emigraciji priključio i Ali Fehmi ef. Džabić, vođa pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju. Vremenom su ovi emigranti osnovali i svoj klub koji je imao oko blizu članova. Predsjednik kluba je bio Ali Šefket ef. Alićehić-Junuzefendić, porijeklom iz Travnika.[90] Prema procjeni austrougarskih vlasti, za vrijeme Prvog balkanskog rata u osmanskoj vojsci nalazilo se približno 20.000 muhadžira iz BiH. U Ataturkovoj armiji je, također, bilo dosta muhadžira iz nekadašnjih osmanskih provincija na Balkanu. Među njima je bilo i Bošnjaka iz Bosne i Sandžaka. Znatan broj Bošnjaka uspio je napraviti i visoku vojnu karijeru u obnovljenoj turskoj armiji.[91]

---

[86] N. Seferović, *Kolonija hercegovačkih Muslimana u Kajzeriju u Palestini*, Zbornik radova Etnografskog instituta, knj. 12, Beograd, 1981., 54-56. U Kajzeriju će ostati sve do proglašenja izraelske države 1948. kada će, silom prilika, biti raseljeni po susjednim arapskim zemljama, a ovo će naselje prestati da postoji.

[87] M. Stojković, *Albanska politika asimilacije jugoslovenskih nacionalnih manjina*, Sveske, br. 26-27, Sarajevo, 1989., 107-108; A. Mehmedović piše 1990. o obilasku ovih sela: "Pred nas izišlo cijelo selo, i stari i mladi, i muško i žensko." Govorili su: "Neka ste nam došli, braćo, priredili ste nam najsretnije trenutke u našem životu... Ne ostavljajte nas ovdje, vodite nas sa sobom" – prema: A. Mehmedović, *Islam u zemlji dvoglavog orla,* "Muallim", br. 8, Sarajevo, maj 1991.

[88] M. Jeftić, *Međuverski odnosi stanovništva Albanije i albanski Srbi*, Srpski književni glasnik, br. 9-10, Beograd, 1994., 128.

[89] Z. Lakić – T. Žugić, *Položaj jugoslovenskih manjina u Albaniji od 1945. do danas*, Mostovi, br. 122-123, Pljevlja, 1992., 147-148. I oni su, poput ostalih muhadžira, bili izloženi albaniziranju. Osmanagići su postali *Osmani,* Bešlići *Bašle*, Bašići *Baše*, Jahići *Jahje*, Bulići *Buljaje*, Salagići *Salagaje*, Pašići *Paše*, Smajići *Smaje*, Dizdarevići *Dizdari*, Kadići *Kadije*, Hadžiomerovići *Hadži*, Beganovići *Begani* itd.

Sedamdesetih godina XIX stoljeća muslimani su sačinjavali polovinu ukupnog stanovništva Balkana. Na tom prostoru 1870.–1890. god. pobijeno više od 300.000 muslimana, a više od miliona ih je prognano u Anadoliju do kraja tog stoljeća.[92] Simon Vejl je pokazala da su rasni i etnički projekti, koji dovode do masovnog izbjeglištva, u osnovi, usmjereni na slamanje čovjeka, ljudske duše. Ona kaže da su potrebe duše, njena prava, neodvojivi od ideje postojanja. Ne postoji samo ljudski život kao takav, on uvijek podrazumijeva određen okvir da bi imao smisla. Izbjeglištvo je jedan od najsnažnijih načina da se taj okvir ukine i čovjek slomi, jer kako ona navodi: "Imati korijene je možda najvažnija i najmanje shvaćena potreba ljudske duše". Muslimansko stanovništvo Balkana, nekada jedinstvenog geografskog regiona Rumelije, koje je do 1877.–1878. činilo većinu u mnogim područjima, odlukama Berlinskog kongresa, podijeljeno je u različite nemuslimanske, međusobno suprotstavljene nacionalne države, odsječene od Osmanskog carstva. Milioni muhadžira kretali su se prema unutrašnjosti osmanske države. Masovni priliv muhadžira otvorio je Porti brojne, hronične probleme prehrane, smještaja i zdravstvene zaštite stotina hiljada ljudi koji su posebno nagrnuli u velike gradove.[93] Nakon 1878. muhadžiri su dobili pravo da se naseljavaju po urbanim zonama. Oko centralnih anadolskih gradova, od tada izrastaju muhadžirski kvartovi koji su se razlikovali po planu i tipu naseobina. Takav je bio i slučaj bosanskog kvarta u Ankari, ili nekoliko kvartova u Čorumu, sagrađenih 1881.–1892. godine. Muhadžiri sa Balkana donosili su sa sobom znanje, a ponegdje i kapital. Njihov doprinos je bio značajan i na intelektualnom planu.[94]

---

[90] M. Ramadanović, *Bosanska emigracija u Osmanskom carstvu i sultanov suverenitet u Bosni i Hercegovini,* Znakovi vremena, br. 9-10, Sarajevo, 2000., 323.

[91] General Rifat Matardžija, porijeklom iz Ljubinja u Hercegovini, bio je dugogodišnji komandant jedinica turske armije u istočnoj Trakiji, te kasnije komandant žandarmerije. Asim Gunduz iz Tuzle je bio armijski general. Šukri Alibeg Fetahagić iz Trebinja, pukovnik, bio je načelnik generalštabnog obavještajnog ureda. Veći broj Bošnjaka bio je među oficirima i podoficirima u armiji i žandarmeriji – opšir. M. Pelesić, *Bošnjaci na svjetskim ratištima,* 75-76.

[92] R. Mahmutćehajić, *Trajnost stradanja,* Glasnik, Rijaset IZ u RBiH, br. 7-9, Sarajevo, 1996., 397; opšir. S. Bandžović, *Migraciona kretanja muslimanskog stanovništva na Balkanu krajem XIX stoljeća,* Znakovi vremena, br. 15, Sarajevo, 2002., 268-291, Isti, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku,* Sarajevo, 2006.

[93] D. Kicikis, *Osmanlijsko Carstvo*, Beograd, 199, 110; K. Beydilli, *Od Kučuk Kajnardže do propasti*, u: *Historija Osmanske države i civilizacije,* Sarajevo, 2004., 122.

[94] F. Žoržon, *Poslednji trzaji (1878–1908),* 657-658.

U Makedoniji se od 1875. do 1881. našlo, prema nekim podacima, blizu milion muhadžira iz Bugarske, Bosne i Hercegovine, novopripojenih krajeva Srbije i Crne Gore. Izbjeglice su pristigle i u Sandžak i na Kosovo. Izoliranje Sandžaka će započeti 1878. nakon traumatičnog odvajanja od Bosne i Hercegovine i zamiranja njegove vitalne, trgovačke uloge, što će brzo dovesti do njegove ekonomske marginalizacije i osiromašenja. Osjećanje zajedništva sa Bosnom i Hercegovinom i tamošnjim muslimanima, kod muslimana u Sandžaku bit će, pored svega, iskazivano veoma emotivno, snažno i trajno.

Nastala, tzv. "turska ostrva" na Balkanu su nakon 1878. godine sve više sužavana, ili su potpuno iščezla sa površine zbog iseljavanja muslimana i violentnog prodora kršćanskog stanovništva.[95] Evropske sile su se užasavale počinjenih zločina nad muslimanima, ali su redovno legalizirale osvajanja i rezultate etničkih čišćenja. One nisu muslimanskim narodima na Balkanu otvorile mogućnost države, već samo vjerske opstojnosti. Muslimanski narodi kao da su, barem prešutno, prihvatili tada raširena i nametnuta razmišljanja da oni nisu i da ne mogu biti državotvorni i nacionalnotvorni element.[96] Protjerivanja i masovni egzodusi čitavih populacija svoj su vrhunac doživjeli u balkanskim ratovima (1912.–1913.). Muslimansko stanovništvo u krajevima zahvaćenim ratnim požarom, pa i u Sandžaku, na Kosovu, i u Makedoniji, biće izloženo nevoljama koje će dovesti do novih iseljeničkih talasa.[97] Vlade pobjedničkih balkanskih država nastojale su kreirati monolitne nacije što je ostavilo malo prostora za postojanje etničkih, jezičkih i vjerskih manjina.[98] Sa balkanskim ratovima okončan je proces eliminiranja osmanske uprave na većem dijelu Balkana, započet 1877.–1878., god. transformirajući pritom muslimane od dominantne grupe u nezaštićenu, pasiviziranu manjinu. Najmanje 1,5 miliona registriranih muhadžira 1878.–1918. napustilo je Balkan, ne uzimajući u obzir veliki broj ljudi koji su ilegalno prešli osmanske i turske granice.[99]

Prvi balkanski rat označit će početak iseljavanja Bošnjaka iz Sandžaka u Tursku koji će trajati sve do sedamdesetih godina XX stoljeća. Iseljavanjima će biti zahvaćene i muslimanske zajednice na Kosovu, u Makedoniji, Grčkoj, Rumuniji i Bugarskoj. Muslimani Balkana, kako uočava dr. Fikret Karčić, danas pate od nedostatka vlastitog historijskog sjećanja. Njihovo historijsko iskustvo nije kondenzirano i generacijski prenošeno. Očito je da oni žive, misle i stvaraju u uskim okvirima grupa kojima pripadaju, a da pripadnost muslimanskom krugu Balkana ne postoji u njihovoj svijesti u nekoj formi "imaginarne zajednice". Dugotrajni proces balkanizacije doveo je do partikularne egzistencije, kao i do isparcelizirane svijesti. Partikularizam je kod muslimana, s druge strane, onemogućavao razmjenu iskustava, saradnju i ispoljavanje solidarnosti u vremenima kada je to bilo nužno.[100]

---

[95] T. Kovalski, *O balkanskim Turcima*, u: *Knjiga o Balkanu*, I, 180.

[96] E. Karić, *Bosanske muslimanske rasprave za i protiv obnove i reforme u XX stoljeću*, Beharistan, br. 5-6, Sarajevo, 2002., 162.

[97] S. Bandžović, *Sandžak u balkanskim ratovima (1912.–1913.),* Tutinski zbornik, br. 4, Tutin, 2003., 90-102.

[98] K. Karpat, *Građanska prava muslimana Balkana*, u: *Muslimani Balkana:* "Istočno pitanje" *u XX. vijeku*, priredio F. Karčić, Tuzla, 2001., 117.

[99] K. Karpat, *The Ottoman Population 1830–1914*, vol. 1, Madison, 1985., 4.

Broj Bošnjaka u BiH povećao se do 1879. do 1921. za 32,4 odsto, a stanovništvo BiH za 63,2 odsto. Slab porast bošnjačke populacije bio je prouzrokovan velikim iseljavanjima u Osmansko carstvo, kao i Prvim svjetskim ratom u kojem su imali gubitak gotovo 69.000 duša. Populacija Bošnjaka je 1910.–1921. god. bila smanjena za 24.252 osobe. Godišnja stopa ovog pada bila je za četiri puta veća od stope koja se odnosi na čitavu Bosnu i Hercegovinu. Osnovni uzrok tome je bio Prvi svjetski rat, ali bi procentualni pad bio manji da prethodni egzodus nije učinio svoje. Opadanje Bošnjaka u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine, započeto sredinom XVII stoljeća, nastavljeno je sve do kraja druge decenije XX stoljeća.[101] U Drugom svjetskom ratu stradalo je između 86.000 i 103.000 Bošnjaka, što je predstavljalo 7-8 odsto njihove ukupne tadašnje populacije.[102] Između dva svjetska rata, kao i nakon Drugog svjetskog rata, u Bosni i Hercegovini će se doseljavati dijelom i bošnjački živalj iz Sandžaka. U Bosni i Hercegovini je do 1948. do 1991. doseljeno 25.589 Bošnjaka iz drugih krajeva, što čini tek 5,7 odsto od ukupnog broja doseljenih. Istodobno je iz Bosne i Hercegovine iseljeno 140.132 Bošnjaka ili 11,6 odsto od cjelokupnog kontingenta iseljenih.[103]

Bez znanja o prošlosti nema historijskog mišljenja, niti historijskog naroda bez prošlosti. U narodima u kojima se ne razvija historijsko saznanje, historijska svijest se degenerira.[104] Sjećanje znači postojanje a gubljenje pamćenja iščeznuće. Historija se neprestano otkriva. Unutar različitih generacija koje promišljaju prošlost, koja se raznim metodološkim zahvatima može spoznati na više načina, mijenjaju se vrijednosti historijskih sudova. Slike lične i kolektivne prošlosti nisu statične, već su i posljedica savremenosti.

---

[100] F. Karčić, “Istočno pitanje”: *paradigma za historiju muslimana Balkana u XX. vijeku*, u: *Muslimani Balkana:* “Istočno pitanje” *u XX. vijeku,* 31.

[101] I. Bošnjović, *Demografska prošlost i budućnost Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*, 81.

[102] M. Imamović, *Bošnjački etnos: identitet i ime,* Prilozi, br. 32, Sarajevo, 2003., 323-324.

[103] I. Bošnjović, *Demografska prošlost i budućnost Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*, 84.

[104] L. Perović, “Odjeci” i “jauci”, “Helsinška povelja”, br. 48, Beograd, januar 2002.

GODIŠNJAK 2006

PRIJEVODI

Ćamil Avdić: Islam na raskrsnici

Adil Osmanović

Kada čovjek,[*] putujući sa jednog mjesta na drugo, dođe do tačke gdje se razilaze mnogi putevi i ne zna koji put vodi tamo gdje on želi, mi tada kažemo da je on na raskrsnici. Isto se može reći za ideologije, kada se suoče, u toku vremena, sa novim problemima, nepoznatim u vrijeme njihovog osnivanja, i kada ove ideologije ustuknu pred ovim vanrednim okolnostima, ne znajući kako da ih riješe. To je pitanje života i smrti za tu ideologiju u ovisnosti da li je sposobna, ili pak nesposobna da pronađe odgovarajuća rješenja za novonastale okolnosti koje su u skladu sa potrebama života.

Islam je ideologija koja teži da organizira sve oblasti života, za sva vremena i mjesta. Islam je vjera, sistem državne organizacije i društvenog uređenja u isto vrijeme. Međutim, neki ljudi misle da islam, suočen sa uskomešanošću naše epohe i čovječanstva, kompliciranim životnim problemima moderne kulture, drhti pred njima, tetura se i spotiče, bez ikakve nade da pronađe rješenje koje bi bilo u skladu sa potrebama života. Takvo mišljenje, o islamu, imaju poneki "zapadnjačko" orijentirani muslimanski intelektualci. Moderni islam stoji, prema njihovom mišljenju, pred samo dvije alternative: da prihvati u potpunosti zapadnu kulturu sa svim njenim pozitivnim i negativnim aspektima, što posljedično znači nestanak posebnog islamskog načina života, ili da slijedi svoj originalni način života, koji je poodavno zastario i nije više u upotrebi. Prije nego što se upustimo u avanturu dokazivanja slabosti i faličnosti obaju ovih mišljenja, da kažemo nekoliko riječi o "istočnoj" i "zapadnoj" kulturi.

Razlike između zapadne i istočne kulture

Ne postoji ništa više pogrešno od denominacije zapadne i istočne kulture; posebno ako se posmatraju kao nezavisne, odvojeno nastale kulture. Naročito je pogrešno ovu zapadnu kulturu nazivati hrišćanskom, posebno ako se ona smatra ekskluzivnim rezultatom hrišćanskih genija. Moderna kultura je sinteza neprekidnih intelektualnih nastojanja generacija i generacija svih naroda koji su živjeli na obalama Mediteranskog mora i njegovoj blizini, uključujući Persiju i Istočnu Indiju, Englesku na zapadu i germanske nacije na Sjeveru. Muslimani su preuzeli kulturna dostignuća od Grka, poboljšali ih, proširili, obogatili novim otkrićima i takva prenijeli u Evropu, koja je nastavila tamo gdje su muslimani stali. “Nauka je slabo mogla napredovati, dok se nije desilo da grčko rasuđivanje, arapsko učenje i evropsko eksperimentalno testiranje činjenica budu ujedinjeni u naučnu metodu.”[1] Muslimanski udio u ovoj takozvanoj “zapadnoj kulturi” je esencijalan i znatan. Opće je prihvaćeno, da je pokret humanizma i renesanse, koji predstavlja osvit evropskog modernog buđenja, bio direktna posljedica evropskog upoznavanja sa muslimanskom mišlju. U potkrjepljivanju ove činjenice, dovoljno je da spomenemo samo dvije proslavljene škole prijevoda, koje su se angažirale da prevedu sa arapskog na latinski jezik sva važnija naučna djela: Toledska i Solernska škola, Konstantin Afrički, Rodžer od Hereforda, Gerard od Kremone, Mišel Skot, Rejmon Lul i mnogi drugi, proveli su čitav život prevodeći sa arapskog na latinski jezik. *Kanon* od Avicena je bio standardni medicinski udžbenik u Evropi od 12. stoljeća naovamo. U posljednjih 30 godina 15. stoljeća, *Kanon* je izdavan 16 puta, petnaest puta na latinskom i jednom na hebrejskom jeziku, a u 16. stoljeću bio je ponovno izdan čak više od 20 puta. Komentari o knjizi na latinskom, hebrejskom i ostalim jezicima, kako u rukopisu tako i u štampanom izdanju, jesu bezbrojni, i knjiga je nastavila da se štampa i čita i u drugoj polovini 17. stoljeća.[2]

---

[*] Ovaj članak je objavljen na engleskom jeziku u *Islamic Literature*, Lahore (Pakistan), Volume 4, 1952. godine.

Isto se može reći i za astronomiju, matematiku, optiku, geografiju i sve druge oblasti ljudskog znanja i “dok su Arapi pohlepno apsorbirali sve znanje istoka i zapada; učenje u Zapadnoj Evropi je dotaklo svoje najniže tačke... Nova religija (hrišćanstvo), smatrala je pagansku istoriju i filozofiju beskorisnim znanjem i kao posljedica toga, preživjele su samo poneke ogrebotine ovoga, koje su mogle pomoći ili ilustrirati religiju... Nekritičko prihvatanje svojstveno hrišćanskoj doktrini, legendarne bajke, par iskidanih djelića klasike, bilo je najveće intelektualno dostignuće koje se moglo očekivati od stoljeća između 500 i 900 godine n. e.”[3]

Nakon što je prisvojila znanje muslimana i nakon što se pobunila, ne protiv hrišćanske religije kao takve već protiv njenih zemaljskih predstavnika koji su u svojim rukama držali ključeve nebesa i zemlje u toku čitavog srednjeg vijeka i stavili čitavu Evropu pod svoje naučno starateljstvo, Evropa je krenula u pohod ka istinskom kulturnom polju. Slobodna misao u Evropi je bila zasuta trnjem i nakvašena krvlju. U ovom sukobu crkve sa slobodnom mišlju, pobjedu je odnijela ova potonja, a posljedica te pobjede je snažno uzdizanje nauke i kulture. Neki oštroumni i objektivni posmatrači i historičari uvjeravaju da je čak i Luteranski pokret reformacije bio pod utjecajem islama. Mi treba da imamo na umu da je islam zaista napravio blagosloveni pritisak sa dvije suprotne strane Evrope, Iberskog i Balkanskog poluotoka, i ovaj pritisak je, najvjerovatnije, pobudio živahnost u Njemačkoj, najjačoj i najkonzervativnijoj naciji Evrope. Dakle, opće je poznato da takozvana hrišćanska, odnosno zapadna kultura, ni na koji način nije produkt hrišćanskog geniusa, već samo proizvod konflikta između toga i slobodne misli, na koju je i islam utjecao.

---

[1] F. Sh. Taylor, *Kratka istorija nauke.*

[2] *Zaveštanje islama* (nauka i medicina) od Maksa Majerhofa.

[3] F. Sh. Taylor, *Kratka historija nauke.*

Stav islama prema modernoj kulturi

Moglo bi se činiti čudnim diskutiranje o stavu islama prema današnjoj kulturi, kada je postalo jasno da je ova kultura rezultat zajedničkih napora mnogih generacija: paganskih, hrišćanskih i islamskih. Ipak, poželjno je razdvojiti njenu spoljašnost od unutrašnjosti. Ako današnji muslimani preuzimaju svako standardno i originalno dostignuće ove kulture, to ne znači da uzimaju nešto što im je daleko i strano. Muslimani su učestvovali u gradnji ove veličanstvene građevine, isto kao i druge nacije, prije i poslije njih, i kamen koji su oni ugradili čak i u temelje ove zgrade, ne može ni u kom slučaju biti previđen. Posmatrano iz ovog ugla, muslimani trebaju da u potpunosti usvoje modernu zapadnu kulturu kao nešto što je djelimično i njihovo vlastito iskustvo. Ne bi trebalo biti nikakvog oklijevanja niti neodlučnosti po ovom pitanju. Što spremnije i što brže oni to urade, prije će krenuti naprijed da dostignu karavan čovječanstva na svom putu ka napretku, koji je već odavno pregazio muslimane i ostavio ih daleko u pozadini. Ali čineći ovo, oni moraju razlikovati laž i privid od suštine stvari. Sve što ima šansu da poboljša, bilo materijalne ili moralne uvjete čovjeka i društva, jeste vrijedno da bude prihvaćeno od muslimana, bez obzira na porijeklo stvari. Velika muslimanska izreka kaže: "Mudrost je izgubljena stvar muslimana, gdje god da je nađe, on je uzme." Mavlana šeik Muhammed Abduhu je na svom povratku iz Evrope u Egipat, kada je upitan kako vidi Evropu u poređenju sa muslimanskim zemljama Srednjeg Istoka, odgovorio: "Njihova djela su upravo kao naša religija, a njihova religija je otprilike onako kako mi djelamo." Egzaktna nauka, industrija, mehanika, organizacija vojske i slične stvari moraju biti prihvaćene bez ikakvog odgađanja. Naši preci nisu oklijevali da prihvate znanje Istoka i Zapada, Evropljani nisu oklijevali da prihvate ovo isto znanje od muslimana, pa prema tome ni mi ne smijemo dovoditi u pitanje usvajanje moderne zapadne kulture ako mislimo da krenemo naprijed. To je stav islama prema svakoj kulturi, ali samo prema njihovim originalnim i standardnim dostignućima. U međuvremenu, moramo se čuvati zapadnog pogleda na svijet, koji se razlikuje od našeg. Zapadni pogled na svijet je, prije svega, materijalistički i prolazan, dok je naš duhovni i vječan. Uzmite, naprimjer filozofiju pragmatizma, koja je američka filozofija "par excellence". Prema ovome je svaka ideja prosuđena kao istinska ili pogrešna u ovisnosti o njenoj iskoristivosti ili neiskoristivosti u praktičnom životu. Ako bi ideja živog boga ili ideja molitve dokazano bila beskorisna u praktičnom životu, mogla bi biti proglašena kao pogrešna i odmah napuštena. Jao muslimanima ako oni donesu svoju osrednjost, mamonizam, prostituciju, alkoholizam, ateizam i slična zla, koja su osnovni uzrok svih problema našeg vremena.

Uzroci muslimanske zaostalosti

Islam je u svojoj osnovi revolucionarna ideja koja je proklamirala neprekidnu borbu protiv idolopoklonstva, opresije, socijalne nepravde, iskorištavanja čovjeka od čovjeka, jednom riječju, borila se protiv svake vrste haosa i neorganizacije. Bizantija i Perzija, dva najmoćnija carstva toga vremena, toliko su bile duboko potonule u ambis nemoralnosti, da su prvi arapski vojni zapovjednici u Siriji, ispunjeni istinskim islamskim principima, bili u mogućnosti da islamiziraju, za veoma kratko vrijeme, svu Siriju, Palestinu i Irak, bez ikakve upotrebe sile.

Ubejda b. Jerab, veliki arapski vojni zapovjednik u Siriji, sakupio je porez (*jizya*) od hrišćanskih stanovnika u ovim zemljama i zauzvrat im garantirao punu zaštitu, ali iznenada je bio primoran od Bizantije da se brani. Onda je on vratio sakupljeni porez hrišćanskim stanovnicima, jer nije bio siguran da će biti sposoban da ih zaštiti. Takav tretman je bio zapanjujući u to vrijeme opće korupcije i opresije, i nakon Ubejdine pobjede nad Bizantijom većina Sirijaca je prihvatila islam i pružili su veoma dobre obavještajne usluge muslimanima, protiv njihovih prijašnjih gospodara Bizantijaca.

Prve generacije muslimana bile su nosioci novog socijalnog poretka u svijetu, oni su primijenili islam u svakoj branši života i oni su sami bili njegova najbolja propaganda, živeći striktno u skladu sa njegovim principima.

Kada danas posmatramo muslimane, možemo sa priličnom sigurnošću reći da oni imaju vrlo malo zajedničkog sa tim prvim generacijama muslimana. Prvi muslimani su napredovali trudom, radom i djelima, dok se ovi današnji, izgleda, zadovoljavaju pričom i ćaskanjem. Oni zaboravljaju da se od njih ne traži toliko da pričaju, već da rade i da se bore za život. Časni Kur’an kaže: “I reci: Trudite se! Allah će trud vaš vidjeti, a i Poslanik Njegov i vjernici...”[4] “Zar on nije obaviješten o onome što se nalazi u listovima Musaovim i Ibrahimovim: – koji je obaveze potpuno ispunjavao – da nijedan grješnik tuđe grijehe neće nositi, i da je čovjekovo samo ono što sam uradi, i da će se trud njegov sigurno iskazati.”[5] “I nastoji da time što ti je Allah dao stekneš onaj svijet, a ne zaboravi ni svoj udio na ovom svijetu i čini drugima dobro, kao što je Allah tebi dobro učinio, i ne čini nered po Zemlji, jer Allah ne voli one koji nered čine.”[6]

Prvi su se muslimani, nakon što su ujedinili pod bajrakom islama ogromno područje koje se pružalo od Kineskog zida do granica Francuske, sukobili, kao i muslimani današnjice, sa velikim problemima i različitim običajima koji su bili ostaci različitih kultura, indijske, persijske, grčke, rimske, egipatske itd., ali oni nisu pred tim problemima stali sa strahom i posrtali, ignorirajući pokušaje da ih riješe. Njihov islam je bio sposoban da prihvati sve ono što je dobro i korisno, a da odbaci bezvrijedne stvari i obmane. Tako su odbacili ono što je bezvrijedno i štetno, a prihvatili, te ujedno i islamizirali sva ona korisna naslijeđa za čovjeka, i prenijeli ih budućim generacijama.

[4] At-Tawba, 105.

[5] An-Nagm, 36-40.

[6] Al-Qasas, 77.

U doba otkrovenja, dok je Poslanik Muhammed još bio živ, bilo je mnogo arapskih običaja koje je islam ili potpuno odbacio kao štetne, ili reformirao i prihvatio u potpunosti. Nakon Poslanikove smrti, ova dužnost rješavanja novih problema je pala na Halifat i pravne savjetnike (*mudžtehidun*). Oni su bili Poslanikovi nasljednici (*al-ulema warith al-enbia*). Ti savjetnici su razmatrali novonastale probleme kroz svjetlo islamskih generalnih principa i prihvatali one koji su bili korisni, kao što su kancelarije za premjeravanje zemlje i određivanje poreza, koje su zatekli u Perziji; a običaje u kojima su pronašli nepravdu su korigirali, kao što je, naprimjer, bio slučaj sa previsokim i nepodnošljivim porezima u Perziji. Veliki halifa Omer je prihvatio poreske institucije, ali u prilično novoj formi, čineći ih laganim i veoma malim. Omer je rekao Otman b. Huneifu i Hutheif b. el-Jemanu, nakon što su završili sa procjenom nivoa poreza u Persiji: "Bojim se da ste zemlju opteretili veoma velikim taksama." Oni su odgovorili: "Ne, veoma smo ih lagano oporezovali."[7]

U međuvremenu, savjetnici su zaključili i pružili podršku, da u duhu islama i šerijatske filozofije, šerijatska pravila moraju uzimati u obzir sredinu gdje se primjenjuju. Tako su, u zavisnosti od vremena i promijenjenih uvjeta, mnoga pravila i odredbe koje su bile poznate u doba Poslanika, pretrpjeli promijene. Nova nauka, poznata kao "Izvori jurisprudencije" (*Usul ul-fiqh)* je kreirana.

Osim Kur'ana, tradicije Poslanika, konsenzusa uleme i analogija, koji se razviše iz otkrovenja, neki drugi izvori islamskih zakona su priznati kao uobičajeni i opći interes (*al-masalah al-marsilah*) ili dobar ekvivalent (*al-istihsan*). Da bi se omogućila primjena Šerijata u svakom mjestu, mnogi generalni principi su razrađeni, kao naprimjer: "Običaj je pravilo ako je poznat kao upotrebna navika, služi kao uvjet u zakonu." "Teškoće donose olakšice", ako okolnosti sprečavaju doslovno provođenje zakona, on može biti olakšan, "Otklanjanje nepravde je važnije od zadovoljenja interesa", itd. Islam se kretao stopu za stopom, prateći kretanje života, i za svaki novi problem savjetnici su pronalazili nova rješenja potpuno usklađena sa potrebama života. Islam je u to vrijeme bio jasan sistem života a ne mrtvo slovo na papiru.

Možemo bez oklijevanja reći, da je islamski pravni sistem toliko fleksibilan, da ga je moguće primijeniti u svakoj epohi. Reći ćemo nekoliko riječi u potvrdu toga.

Fleksibilnost islamskog pravnog sistema

Tekstovi Kur'ana i Hadisa, koji se odnose na pravne regulacije, jesu ograničeni. Pošto događajima, u stalnom razvijanju i kretanju životnog toka nema kraja, stoga, mi pred sobom imamo ograničenu grupu pravila za neograničen lanac životnih događaja. Ovo je, također, slučaj sa analogijom, jer ne možemo riješiti novi problem njenim sredstvima ukoliko ne postoji veza između već spomenutog problema i problema koji se pojavljuju. Što se tiče konsenzusa uleme, postoje možda tri ili četiri problema u čitavoj našoj pravnoj historiji koji su bili riješeni na ovaj način. Gdje su, onda, ti opći principi koji omogućavaju Šerijatu da bude pogodan za sva vremena? To su:

---

[7] *Fath-al-Qadir*, str. 703.

- Običaji;
- Opći interes (*al-masalah al-marsilah*);
- Razmatranje krajnjeg rezultata akcije (*sa'd idara'ah*).

Hajde da sad pogledamo nakratko posljednja dva, pošto je prvi, manje-više, općepoznat. Oni interesi koji se ne mogu pronaći u samom tekstu Kur'ana ili Hadisa poznati su kao sporedni interesi. U ovisnosti koliko se islamski pravni savjetnici razlikuju među sobom u razmatranju i tumačenju ovih sporednih interesa imamo kao izvor islamskog zakona:

1. Šafije ne uzimaju u razmatranje bilo koji interes za koji ne mogu naći da se eksplicitno spominje u tekstu Kur'ana ili Hadisa, ili ne mogu naći nikakvu vezu toga interesa sa nekim tekstom iz Kur'ana ili Hadisa.
2. Hanefije imaju drugo gledište. Oni uzimaju sporedne interese pod denominacijom "dobrog razmatranja" (*al-istihsan*) i na tome grade najveći dio svoga *Fiqha*, premda oni uvjeravaju da ovo dobro razmatranje nije ništa drugo do općepriznata analogija.
3. Treća strana su oni koji smatraju opće interese kao prvi i najvažniji izvor zakona, čak važniji od eksplicitnog teksta Kur'ana ili Hadisa. To je mišljenje pravnika al-Tufija i njegovih pristalica.
4. Četvrta strana se sastoji od umjerenih savjetnika, koji uzimaju u obzir one sporedne interese u slučaju kada ne postoji eksplicitan tekst. To su pravnici Malikijske škole.

Imam Malik, koji je uzeo ove interese kao izvor Šerijata, nije izumitelj, već samo sljedbenik prvih generacija muslimana. On je uočio da su prvi muslimani sakupili sve rasute listove Kur'ana i sastavili ih u jednu knjigu, iako takav postupak nije bio poznat u doba Poslanika, jer su oni (prva generacija muslimana) u tome prepoznali opći interes, da sačuvaju i spase Časnu Knjigu od gubitaka, naročito kada je veliki dio hafiza, koji su Kur'an vjerno čuvali u svojim glavama, izginuo u ratu protiv velikog lažljivca Muselema u Jemenu. Među kaznama koje se spominju u Kur'anu, nema kazne za one koji piju vino, iako je pijenje vina strogo zabranjeno eksplicitnom naredbom u Kur'anu: Sudružnici Poslanika su odlučili da bi kazna za onoga koji pije alkoholna pića trebala biti jednaka kazni za klevetnika, jer pijanica će, vjerovatno, grditi i klevetati nevine ljude. Veliki halifa Omer je imao običaj da zabrani guvernerima da miješaju svoje privatno bogatstvo sa onim javnim, plašeći se da bi oni mogli uzeti nešto od javnog bogatstva kao svoje. On je imao običaj da prosipa mlijeko u koje je vlasnik dodao vode, sa svrhom da okrivi vlasnika i da spriječi put korupciji.

Na isti način se spominje da halifa ima pravo propisati dodatne poreze prema bogatim ljudima u državi, ako javnom trezoru treba novac za održavanje vojske i policije. Ali, dok god državna blagajna zadovoljava svoje finansijske potrebe sa drugih strana, ova vanredna taksa može biti anulirana. Postoji pitanje da li je u takvim okolnostima bolje da država posudi novac, umjesto što propisuje dodatne poreze. Na ovo pitanje je al-Šatibi, odgovorio: "Zaduživanje države u doba finansijske krize može biti dozvoljeno ako država očekuje siguran prihod koji će pokriti dug; ako ne, ova dodatna taksa je neophodna i u općem je interesu." Kao što vidimo, sve su ovo rezolucije pravnih savjetnika, za koje ne postoji eksplicitan tekst u Kur'anu ili Hadisu, ali ih je situacija zahtijevala.

Kao o općem interesu možemo diskutirati i o razmatranju rada (*sa'd al-dhar'ah*), iako obje denominacije vode ka istom cilju. Pri ovome mislimo na gledanje djela prema njihovim krajnjim učincima, odnosno da li vode lošim ili dobrim rezultatima. One akcije koje vode ka striktno zabranjenim djelima (*al-haram*) su, također, striktno zabranjene, kao što su, recimo, one koje vode dozvoljenim djelima, zahtijevane. Naprimjer, molitva petkom je striktna naredba muslimanima, tako da su akcije da bi se ispunila ova dužnost, također striktno zahtijevane (napuštanje trgovine ili nekog drugog posla, putovanje od kuće do džamije itd.). Ubijanje čovjeka je zabranjeno, kao što su zabranjeni i svi koraci preduzeti na putu ka izvršenju ubijanja. Onda mi moramo ovdje razmatrati finalne rezultate akcije i prema tome možemo da sudimo o djelima koja su tome vodila. Unutrašnja osjećanja i skrivene namjere čovjeka (*niyyah*) ne igraju ovdje nikakvu ulogu pred zakonom, jer će čovjek za ove namjere biti ukoren ili kažnjen samo od Boga, jer je on jedini koji zna tajne namjere srca, dok zakon uzima u obzir samo krajnje izdanje djela, njegove rezultate, te na osnovu toga zakon prosuđuje o tome da li je djelo dobro ili loše, dozvoljeno ili zabranjeno. Hajde da navedemo primjer da nam pojasni ovu ideju. Grdnja i ismijavanje idola u svrhu da bi se pokazalo kako oni ne mogu uraditi ništa pored Allaha, dž. š., može na prvi pogled biti dozvoljeno. Ali islam razmatra krajnji ishod takve akcije i vidi da će to uzrokovati idolopoklonike da grde Allaha dž. š., i da mu se rugaju, tako da je Kur'an zabranio grdnju idola. S druge strane, osoba može imati loše namjere čineći dozvoljena djela, i onda ona može biti grješnik pred Allahom dž. š., ali ne postoji način da se on kazni sredstvima zakona. Uzmimo za primjer trgovca koji prodaje svoju robu po nižim cijenama sa namjerom da naškodi susjednom trgovcu. Prodaja robe po nižim cijenama je, očigledno, dozvoljeno djelo pred zakonom, ali gledajući stvarni motiv trgovca, to je moralni grijeh.

Ovaj izvor islamske jurisprudencije, odnosno razmatranje djela prema njihovim krajnjim učincima zasnovano je na spomenutom tekstu Kur'ana: Nemojte grditi one koji obožavaju nešto osim Allaha, jer bi oni mogli grditi Allaha dž. š., kao što je i tradicija Poslanika Muhammeda da stavlja konačne rezultate djela na prvo mjesto: zabranio je ubijanje i povrjeđivanje Farisejaca, iako je znao da su oni opasniji od otvorenih nevjernika, da ne bi on mogao biti optužen za proganjanje vlastitih sljedbenika. Poslanik je zabranio zajmodavcima da primaju poklone od zajmoprimaca, osim ako je dar uračunat u otplatu duga. Ovo je bilo uvedeno da bi se spriječilo zelenaštvo. Egzekucija kriminalaca za vrijeme rata bila je zabranjena od Poslanika Muhammeda, jer bi optuženi mogli pobjeći i pridružiti se neprijateljskim snagama. Mi bismo mogli do u beskraj navoditi primjere ovih izvora kako su primijenjeni u Šerijatu. Prilično je tačno reći da je pola šerijatskih odluka temeljeno na ovim izvorima.

Tu leži osnova za naše moderne juriste, prema kojima mogu graditi nove teorije šerijatskog zakona u skladu sa traženjima našeg modernog života. Šerijat ima pet osnovnih ciljeva prema kojima sve njegove pouke ciljaju, a to su: (1) vjera, (2) osoba, (3) intelekt, (4) dobrostanje, (5) čast. Svaka pouka ili presuda koja će spasiti ili sačuvati jedan od ovih pet ciljeva je priznata i prihvaćena od Šerijata. Očigledno je onda da Šerijat nije krut i primitivan sistem zakona koji je prihvatljiv samo do određenog nivoa kulturnog razvoja, odnosno zakon primitivnih nomadskih plemena. Nekoliko navedenih primjera nam daje za pravo reći, da sve što može poboljšati naše uvjete života, sve što služi općem interesu, prihvatljivo je za Šerijat.

Takav je islam bio za vrijeme prvih dviju ili triju generacija. Onda su došle generacije slijepih imitatora koji su ova dostignuća svojih predaka smatrali svetom nepromjenljivom zaostavštinom. Za novonastale situacije u svojim epohama tražili su rješenja u ovoj zaostavštini, i ako nisu mogli da ih pronađu, sva njihova aktivnost bi se svodila na to da ih proglase protivnim islamu. S ovim su oni ušli u sukob sa životom i bili su veoma brzo pregaženi. Nisu samo na ovom polju muslimani ostali iza karavana ljudskog progresa, već, nažalost, i na svim drugim poljima. Islam je, naravno, ostao isti, velika ideologija pogodna za bilo koje vrijeme i mjesto, koja traži neprekidnu aktivnost u iznalaženju svježih interpretacija i modernih teorija iz njegovog nepresušnog vrela.

Kako izliječiti bolest?

Stoljeća su prošla otkako su muslimani sanjali ili se uključili u uzaludni i kontraverzalizam o determinizmu i indeterminizmu o sudbini i slobodnoj volji, kao da su ova pitanja sve što postoji u islamu. Oni su postali sinonim za nazadnost, pali pod političku dominaciju probuđene Evrope i izgubili svako poštovanje među svjetskim nacijama. Ovo žalosno stanje stvari uzrokovalo je da mnogi misle da je sam islam odgovoran za to. U drugoj polovini 19., i početkom 20. stoljeća, o uzrocima ovakve situacije diskutirano je od muslimana u svim zemljama. Knjige i knjižice su napisane, najbolji autori su bili uključeni i konačno su muslimani, korak po korak, došli do razumijevanja uzroka svog pada. Nije naša namjera da ovdje studiramo i proučavamo te knjige i knjižice, ali spomenut ćemo samo neke ideje Šeika Abdurrahmana al-Kawakibija, sirijskog mislioca, koji se s pravom smatra jednim od vođa modernog islamskog buđenja, iako je od nekih evropskih pisaca smatran sijačem nesloge između Turaka i Arapa i najvatrenijim zagovornikom arapskog nacionalizma. Ali to je drugo pitanje, koje nas danas ne interesira.

Al-Kawakibi je pretpostavio da će veliki broj obrazovanih muslimana biti okupljen u Meki, na hadžu 1316. (Hidžretske) godine. Tu su bili predstavnici svih zemalja naseljenih muslimanima. Oni su održali dvanaest tajnih sjednica i diskutirali o uzrocima muslimanske nazadnosti, a al-Kawakibi je zapisao rezultate njihovih diskusija i iznio ih u knjizi *Majka Grada* (*Umm al-Qura*). Najveći dio ove knjige je i dan-danas veoma koristan i mi ćemo ovdje navesti sažetak sedme sjednice, u kojoj je al-Kawakibi rezimirao sve prijašnje govore i diskusije.

On je uzroke muslimanske stagnacije podijelio u tri kategorije: religijske, političke i moralne.

Osnovni religijski uzroci, prema njemu jesu:

a) Utjecaj vjerovanja u predestinaciju, koje je uspjelo da uljuljka muslimanske mase;
b) Utjecaj truhlog kontraverzalizma (što je grčki otrov) na islamsku teologiju;
c) Podjela na mnoge sekte;
d) Posljednje generacije pravnih savjetnika su preopteretili islam, suprotno prvim muslimanima koji su načinili sva moguća pojednostavljenja. Oni su, također, mislili da postoje tajne stvari u islamu, poznate samo odabranima;
e) Vjerovanje da su pozitivne i egzaktne nauke u suprotnosti sa vjerom;
f) Uvlačenje u islam prikrivenog idolopoklonstva i vjerovanja u moć mrtvog-dobrog-čovjeka;
g) Šovinizam u sektarizmu i ignoriranje originalnih tekstova i običaja prvih muslimana.

Kao najznačajnije među političkim uzrocima on ističe:

a) Apsolutizam muslimanskih vladara;
b) Nedostatak slobode govora i djela;
c) Nedostatak jednakosti među klasama islamskog društva;
d) Naučnici i studenti nisu podržavani;
e) Nestajanje principa: “Uzmi bogatima i daj siromašnima”;
f) Vladari tjeraju slobodne mislioce i velikoumne religijske vođe i umjesto njih uzimaju ignorante i Farisejce;
g) Vladari troše javno bogatstvo muslimana da zadovolje svoje najniže strasti i požudu.

Najznačajniji moralni uzroci su:

a) Opća ignorancija i satisfakcija;
b) Neaktivnost i zadovoljavanje prljavštinom;
c) Nedostatak propovijedanja i pozivanja na Allahov, dž. š., put mudrošću lagahnog govora;
d) Nedostatak religijske solidarnosti i sažaljenja;
e) Nedostatak volje za radom i satisfakcija najbjednijim nivoom života;
f) Shvatanje da je nauka pod velikim bijelim turbanom i napisana u knjigama;
g) Nedostatak korisnih konferencija i diskusija o pitanju situacije muslimana uopće.

Ovo su neke od ideja o kojima je diskutirano na tzv. Konferenciji u Meki, a koje je zabilježio Šeik al-Kawakibi. Iako je islamski svijet na putu ponovnog uspona, iako je situacija sada promijenjena, neke od ovih ideja su još veoma korisne svima nama.

Džemaludin al-Afgani i Šeik Muhammed ʻAbduhu su, neovisno jedan od drugog, preporučili muslimanima kako, na sebi svojstven (vlastiti) način, da se izliječe od ove bolesti. Afgani je smatrao da je sve zlo zbog lošeg izbora vođstva u islamskim zemljama i da nema nikakve nade za obnovu dok vladajući aparat ne bude u potpunosti postavljen na zdravoj osnovi. Prema Afganiju, reforma mora početi od vrha prema dnu, odnosno, kada je vladajuća klasa poštena i zdrava, kada obavlja svoje dužnosti u skladu sa islamskim pravilima, tada, i samo tada, bit će odmah napretka.

Nasuprot tome, Šeik Muhamed ʻAbduhu je smatrao da čak i sa standardnom i poštenom vladajućom klasom, progres nije zagarantiran, zbog toga što muslimanske mase duboko spavaju u svakoj vrsti neznanja i letargije. Prema njemu, regeneracija mora početi od dna ka vrhu, odnosno širenjem znanja i podučavanjem širokih narodnih masa. Šta može uraditi i najbolja vladajuća klasa ako se klasa, nad kojom ona vlada, veoma malo razlikuje od stoke?

Ali, izgleda da nijedno od dva predložena sredstva nije sposobno da samo izliječi bolest. Samo kombinacijom oba moguć je napredak, odnosno sa iskrenom suradnjom vladara i onih nad kojim oni vladaju, tako da svako od njih izvršava svoju dužnost s ciljem sveopćeg dobra.

Iz ovoga što je ovdje rečeno, jasno je da islam nije na raskrsnici, već je vrlo sposoban da svojom fleksibilnošću nađe vlastiti put pod bilo kojim uvjetima i okolnostima. Naravno, trebaju mu nove interpretacije, ali to nikada neće promijeniti njegovu originalnu prirodu.

Adolf Strausz: Bosna. Zemlja i ljudi. Historijski, etnografski i geografski prikaz, Beč, 1884. godine
Adolf Strausz: Bosnien. Land und Leute. Historisch-etnographisch, geographische schilderungen, Wien, 1884.

Zijad Šehić

Adolf Strausz je prvi putopisac iz Monarhije koji je ostavio obimnije djelo o Bosni i Hercegovini neposredno nakon okupacije. Njegovo dvotomno djelo pisano od 1882. do 1884. predstavlja historijski, etnografski i geografski opis Bosne i Hercegovine i njenog stanovništva, približavajući javnosti Monarhije njenu prošlost i stvarnost. Neopterećen predrasudama ili političkim motivima mogao je pružiti čitaocu realnu sliku odnosa koji su vladali u zemlji i stanovništva koje je polagahno počinjalo prihvatati modernizaciju. Njegova slika Sarajeva puna je orijentalne egzotike, koja je sve više nalazila mjesto u publicistici toga vremena.

Pošto smo vam već opisali stil gradnje i obilježja mjesta detaljno ćemo opisati i dva grada. Dakako, najviše pažnje posvetit ćemo glavnom gradu. Prema mišljenju bosanskog naroda, Sarajevo je centar ljepote kojeg čine monumentalne moderne zgrade, te sjaj i raskoš, koje jedan grad može imati. Ko je Sarajevo vidio, sve su mu se želje ispunile. Sa bosanskog aspekta, Sarajevo je, bez sumnje, od najveće važnosti. Sarajevo je ogledalo Bosne. Naime, rijetko gdje ćete naći grad koji tako vjerno oslikava čitavu zemlju. Drugi gradovi Bosne, premda daleko manji, imaju karakter potpuno jednak karakteru Sarajeva. Baš kao što mali kolibri ima sve iste organe kao i kralj ptica, samo mnogo manje, tako se i svaka bosanska provincija može ponositi da ima iste karakteristike kao i Sarajevo. Svaki važniji bosanski put vodi ka Sarajevu, najvažnijem trgovačkom i političkom središtu.

Ko je u Sarajevu bio prije nekoliko godina, danas ga više ne bi prepoznao. Glavni grad je doživio veliki preokret nakon okupacije. Na sve strane srest ćete vidljive tragove napretka. Kao da se grad, uljuljan tromom indolencijom Orijenta, odjedanput trgnuo iz sna pa sad naprosto pulsira životom. Da nije bilo okupacije, to zasigurno ne bi bio slučaj. Grad se nalazi na 1750 stopa nadmorske visine. Omeđen je planinama, Humom i Mrkvinim brdom na sjeveru, na istoku Bavijom i na jugu Trebevićem. Grad leži u kotlini.

Centar je poput amfiteatra, a naseljeni obronci poput terasa. Sa svih strana svijeta na grad se pruža zanosan pogled.

Grad je presječen tokom Miljacke, rijeke široke svega 80-100 stopa. Kupole, bašče, kuće i munare utapaju se u šareni prizor koji podsjeća na prefinjeni rad nekog starinskog prsluka. Panorama Sarajeva gledana iz daljine toliko je fascinantna, da s pravom možemo reći da nema mnogo takvih gradova na svijetu.

Popis stanovništva iz 1879. godine pokazao je da grad broji 21.377 stanovnika. Od toga 14.848 muslimana, 3.447 pravoslavaca, 698 rimo-katolika i na kraju 2.077 Jevreja. Dakle, više od sedamdeset posto su muslimani. Treba spomenuti vremena kada je u gradu živjelo i 60-80 hiljada ljudi. Mnogi su, međutim, usljed burnih vremena i okupacija, odlučili nastaniti se u mirnijim krajevima. O tome danas svjedoče brojne napuštene kuće. Navodno, muslimani su bili ti koji su masovno napuštali grad i zemlju.

Kažu da su bosanski muslimani najfanatičniji od svih muslimana koji su živjeli u okvirima Turske imperije. I danas, glatko odbijaju svaki pokušaj reforme. Iako su imali prilike potpuno se osvjedočiti u dobre namjere austrijskog cara, oni i dalje, odmahujući glavom, s nepovjerenjem gledaju na sve naše skupe investicije u Bosni. Prema njihovom stavu, da se primijetiti da su mirni samo zato što su na to primorani. O lojalnosti i prilagođenosti nema ni govora.

Sve službe Zemaljske vlade svoje sjedište imaju u Sarajevu. Ovdje se nalaze Vrhovni sud, pravoslavne i katoličke bogomolje, gimnazija, pravoslavna gimnazija, djevojački dom, sve administrativne i finansijske službe...

Rijeka Miljacka je devet puta premoštena. Četiri mosta su snažne kamene konstrukcije, izgrađene u 15. i 16. stoljeću. Njihova ljepota će, zasigurno, dojmiti svakog putnika. Cijeli grad leži na području nešto većem od pola kvadratne milje. U dolini pokraj Miljacke kuće su zbijene. Kako se ti redovi penju prema obroncima, bivaju sve rjeđi; sve je manje kuća, a sve više bašči koje ih okružuju.

Ulice Sarajeva su uske i vijugave. Krovovi kuće ne samo da se dodiruju, nego su gotovo jedna cjelina. To je neizrecivo opasno kada dođe do požara. Sarajevo je nestajalo u plamenu više puta: 1480., 1644., 1656., 1687. i djelimično 1878. godine.

Ulice su popločane kamenjem. Od okupacije su oslobođene smeća i prljavštine. Zahvaljujući trudu policije, psi beskućnici ne tumaraju gradom. Glavne ulice su lagahno zadobile evropski izgled. Tu se umjesto malih zbijenih kućica danas nalaze evropske zgrade, izgrađene od čvrstih materijala, te gostione, restorani i kafane, također u evropskom stilu. Za javnu rasvjetu koriste se petrolejske lampe, što godišnje košta državu blizu deset hiljada guldena.

Među najuglednije gradske zgrade ubrajamo Konak, koji se nalazi na desnoj[1] obali rijeke, zatim Filipovića kasarnu, izgrađenu 1857. godine, oba bezistana sa svojim otmjenim dućanima, koji su imovina vakufa, tursko kupatilo pod kupolama, novoizgrađenu oficirsku kasinu, teatar u Ćemaluši, stare begovske kuće te nekoliko novijih privatnih zgrada. Od crkava je najdominantnija pravoslavna u glavnoj ulici Franza Josepha. To je nezgrapna građevina masivnih dimenzija obojena u bijelo. Crkva ima toranj, ali se on mora još graditi uvisinu. Na tome upravo rade. Pravoslavci su i ranije pokušavali isposlovati dozvolu za podizanje tornja, ali su osmanske vlasti to zabranile, uz obrazloženje da bi tako crkva zadobila monumentalan izgled, što je protivno osmanskim zakonima. Taj zakon nalaže da nijedna zgrada ne smije visinom nadmašiti munaru. Rimokatolička, kao i druga pravoslavna crkva, potpuno su neugledne građevine.

---

[1] Lijevoj, op. pr.

Treba spomenuti da je ogroman broj džamija u gradu. Najvažnija je Gazi Husrev-begova džamija sa predvorjem, okružena zidom i utopljena u krošnje drveća. U džamijskom dvorištu se nalazi sveti bunar sa mermernom fontanom, gdje vjernici obavljaju svoja obredna pranja. Gornji dio, krov bunara, postavljen na stupovima, ima dosta sličnosti sa bunarom Aja Sofije u Carigradu. Džamijsko predvorje, poduprto stupovima, raskošno je ukrašeno. Tu se donose umrli muslimanski prvaci prije puta na "vječni počinak", kako bi ožalošćeni izmolili posljednju molitvu za njega i izrekli posljednje zbogom. Unutrašnjost džamije je u polumraku, pa se na zidovima tek razaznaju ispisani stihovi iz Kur'ana i lusteri koji vise sa plafona kupola. Udubljenje u zidu pokazuje pravac Meke, a pored njega s lijeve strane je postavljena propovjedaonica, sa koje se čita Kur'an ili drži propovijed. Desno od udubljenja je mimber, uzdignuto mjesto sa kojega se petkom i praznikom obavlja molitva za vjernike i sultana. Samo veće i uglednije džamije imaju mimber. Pod je prekriven raznovrsnim ćilimima. Što svjetlost jasnije ulazi u džamiju, mi sve više razaznajemo koliko su ti ćilimi skupocjeni.

Muslimani izuvaju opanke u predvorju. Od stranca također očekuju da izuje obuću prije nego što stupi u džamiju. Pored nje se nalazi kapela u kojoj počivaju kosti osnivača i njegove žene.[2] Sarkofag Husref-bega posebna je i raskošna znamenitost; ogromnih je dimenzija, prekriven skupim prekrivačima i mahramama sa zlatovezom. Preko svega je prebačena crna tkanina, sa zlatom ispisanim riječima iz Kur'ana. Na mjestu gdje mu je glava postavljen je ogroman turban. Uz Husref-begov mauzolej priljubljen je nešto manji – onaj njegove žene. Graditelji su na zidu, kojim se dodiruju ova počivališta, ostavili jedan prozor sa rešetkama, kako bi se njih dvoje i stoljećima poslije mogli gledati.

Uz Begovu moramo spomenuti i Carevu džamiju na lijevoj obali Miljacke u blizini Konaka. Njena munara, visoka 25-30 stopa, uzdiže se iz manjih i većih džamijskih kupola. Na šiljastom vrhu munare postavljen je polumjesec, a ispod gotovo samog vrha, tik ispod krova, nalazi se terasica koja okružuje munaru, s koje mujezin pet puta dnevno poziva na molitvu. Munare sliče jedna drugoj, a zgrade džamija, iako međusobno sliče, ipak se razlikuju. Ulaz svih džamija je na sjeverozapadu, kako bi se muslimani čim uđu u džamiju odmah našli lice u lice sa pravcem gdje se nalazi Meka.

---

[2] Pored Husrev-bega, sahranjen je Murad-beg.

Sarajevo ima 42 kamene džamije; sve ostale su drvene. Nakon okupacije mnoge drvene džamije su stradale u požaru i do dan-danas nisu ponovno izgrađene. Pojedine džamije bile su u nekoj vrsti vlasništva pojedinih porodica. Nakon što su te porodice napustile grad i džamije su ostale puste. I danas su to napuštene bogomolje. U njima su do 1882. godine bile smještene vojne straže, pošto država nije imala novca za njihov smještaj. U ulici Fahadija[3] nalazi se jevrejska sinagoga. Pored nje je još jedna sinagoga, koja stoji zaključana i napuštena. Obje sinagoge su građene od čvrstog materijala. U njihovoj unutrašnjosti nalaze se galerije za žene. To su molitvene kuće španskih Jevreja, koji ovdje obavljaju svoje čudne i zanimljive vjerske obrede. Inače, španske Jevreje Sarajlije smatraju domaćima. Za razliku od njih, ovdje postoji i mala grupa novodoseljenih Jevreja, koji se zadugo neće smatrati domaćima, čija bogomolja je smještena u jednoj kući u ulici Franza Josepha.

Stranac će se, šetajući ulicama Sarajeva, začuditi kada gotovo u svakoj ulici vidi javne česme, čije se vode nikad ne zaustavljaju, ni danju ni noću. One stoljećima tako teku i poje. Kristalno čista voda teče iz cijevi, čas pričvršćene za kameni zid, čas za drvenu ogradu. Mislim da niko nije izbrojao koliko ih ima. Zasigurno mnogo, jer svaki ovdje bogatiji musliman rado će izdvojiti novac za gradnju česme. To je gotovo religijska obaveza, sticanje velikog broja dobrih djela. Jer koliko se samo žednih tu napije, putnika osvježi, vjernika opere pred molitvu...

Mnoga razbacana groblja nalaze se u središtu grada. Pored gotovo svake druge-treće kuće naići ćete na mala groblja. Mnoga groblja su smještena oko džamija. Božije njive!

Kada se ima u vidu muslimansko pravilo da se grob ne smije dirati, dakle da na tom mjestu mnogo godina niko, zasigurno, neće biti pokopan, možete samo zamisliti koliko su se groblja proširila. Mnoga od najvećih sa najmonumentalnijim turbetima nalaze se u centru grada. Pogađate, ne smije se ni pomisliti tu kopati i graditi. Zbog toga ćete vidjeti da nova groblja više ne niču u naseljenim kvartovima, nego na rubovima grada.

Baš kao što se fizionomija ulica promijenila, i stanovništvo se promijenilo. Pored stare bosanske nošnje vidjet ćete i francuska odijela, a iz mase turbana izronit će šešir trgovca ili činovnika. Pored žene pod feredžom, ulicom korača dama odjevena prema evropskoj modi, sa šeširom ukrašenim perima. Kada su se prve ovako odjevene žene pojavile u Sarajevu izazvale su opću sablazan, pa i osudu stanovništva. Danas su one jedno od lica grada, toliko uobičajeno da se ni djeca više ne obaziru na njih. Stranac će tek iz radoznalosti i doživljaja egzotičnog staviti fes na glavu. Ne možemo reći da je ova šarolikost stigla sa Austrijom. Naprotiv, Sarajevo je oduvijek bio grad kontrasta, nadmašivši u tome druge gradove Osmanske carevine. Naše prisustvo samo je dodalo nove boje njegovoj živopisnosti.

Muškarci su ovdje veoma lijepi. Ulice su pune ovih visokih i lijepih ljudi, u njihovoj čistoj i zanimljivoj nošnji. Sarajevsko stanovništvo, naročito muslimansko, veoma je svijetle puti. Istovremeno su i snažni, što je rijedak slučaj kod plavih ljudi, koji su, uglavnom, nježnije konstrukcije. Svaki, pa i najobičniji musliman, prema kršćaninu će pokazati ponos i nadmoć, više nego ijedan naš visoki aristokrat. Usprkos tome muslimani su mirne prirode i ne pričaju puno. Kao da se plaše da će otkriti neku tajnu ako progovore. Nikada nisam vidio djecu tako ozbiljnih lica i zrelih manira kao što je to slučaj sa djecom bosanskih muslimana. Kao da se rađaju sa šezdeset godina. Čini se da potpuno razumiju ozbiljnost situacije koja je u Bosni nastala nakon okupacije; koliko je to iskušenje za njihovu vjeru i način života. Živahnost i divljenje nečemu, ipak se može pročitati u njihovim očima. Međutim, baš kao i odrasli, ne bi to ni za šta na svijetu jasno iskazali. Orkestar prolazi povremeno ulicama Sarajeva, ali nikada nećete vidjeti da za njim trče djeca, kao što je to kod nas slučaj. Ponašanje ove djece je detaljno usmjereno. Ono je tek dio tihog političkog protesta odraslih.

---

[3] Pogrešno, to je ulica Terezija op. pr.

Nošnje svih naroda Bosne baš se i ne razlikuju. Prije ćete ih razlikovati po njihovom držanju i fizionomiji; muslimana ćete prepoznati po mirnom i dostojanstvenom stavu, pravoslavca po zaraslim sastavljenim obrvama i dugim tamnim brkovima i prodornom pogledu s kojim nisi načisto šta smjera, katolika po njegovoj otvorenosti i iskrenoj podršci Austriji, a Jevreja po žustrim poduzetničkim pokretima.

Ovdašnji pravoslavci ostavljaju jednak utisak kao ugarski Srbi. Oni se odijevaju raskošnije od katolika, a i bogatiji su od njih. Jevrejska nošnja slična je onoj koju nose bogati muslimani. Kad zakorače u starost, oni puste brade, stave turbane i odjenu duge kaftane. Kada ih posmatrate, ovako gorde i patrijarhalne, učini vam se da vidite likove pristigle sa stranica Starog zavjeta. U ruci vrte svoju krunicu sa bobicama od jantara kako bi ubili dosadu beskrajnih sati.

Muslimanke na ulicu izlaze lica i tijela potpuno prekrivenih. Žene drugih vjera ne pokrivaju lica, a rijetko i glave. Muslimanske žene strogo se pridržavaju zakonu Kur'ana, koji nalaže da niko ne smije vidjeti njeno lice izuzev muža, djece i najbližih srodnika. Doduše, ima u Sarajevu nekoliko familija koje dozvoljavaju da im se žene kreću pokrivene pomalo prozirnim velovima. Međutim, drugi muslimani na to gledaju ne krijući prezir.

Romi su se u Bosni priklonili muslimanskoj vjeri. Međutim, njihove žene i kćerke ne nose veo preko lica. Zbog toga oni nisu priznati od muslimana, pa ih čak ni u džamije ne puštaju. Romkinje su jedine muslimanske žene u Bosni koje stranac može vidjeti bez vela. Vjerovatno tu leži barem dio čarolije ciganskih mahala, u koje stranci tako vole zalaziti.

Moramo priznati sljedeće; bosanske žene nisu tako lijepe kao muškarci. Prelijepi su i plavi, kakvih ih je većina, ali još su ljepši ako se dese tamnokosi. Djevojke im se mogu smatrati lijepima do 13-14 godina; kada se obično udaju. Poslije udaje ubrzano stare i propadaju. Nakon udaje tako se promijene, da u jednoj dvadesetogodišnjakinji više nećete naći ni traga onoj jedrini i mladosti kakve je imala kao petnaestogodišnjakinja. Njihove noge i ruke su masivne, nos povijen, usne tanke, a velike oči još većim čine duge trepavice. Tokom praznika možete ih vidjeti kako stoje na svojoj kapiji, posmatraju prolaznike i u razgovoru ubijaju dokono vrijeme. Svečana odjeća im je raskošna i bogata. Za vrijeme praznika svaka, pa i najsiromašnija bosanska žena nosi nakit ili barem nešto što svjetluca. Bisera na vratu i u kosi ne nedostaje. Nema veze što nisu pravi, što su stakleni. Na ulicama možete vidjeti samo kršćanke. Muslimanke, iako potpuno pokrivene, nikada nećete vidjeti da stoje na ulici. To je ispod njihovog dostojanstva. Jedino u rijetkim prilikama izađu same iz kuće. Samo tokom praznika možete ih vidjeti kako u grupama odlaze u kupatila ili u posjete. U kućama muslimanke nose živopisne dopadljive haljine. Na ulicama, međutim, u svojim dugim feredžama i žutim ravnim čizmama slika su i prilika nezgrapnosti.

Donedavno, željeznička pruga nije vodila do Sarajeva, pa se putnik morao truckati na kočiji ulicom Franza Josepha. Poslije vožnje tom neravnom ulicom osjetili biste se kao da vas je cijelu noć neko drmusao. Neposredno poslije okupacije, poštanska kočija koja je išla na relaciji Zenica-Sarajevo bila je najudobnije prevozno sredstvo. Tim kolima prelazili biste dva kamena mosta preko Miljacke. Ukoliko bi se stranac uvečer vozio ulicama grada ovom kočijom, ugledao bi kako za kolima trče ljudi jadnog izgleda. Trka bi trajala i petnaestak minuta. Zaista se ovim ljudima mora priznati da su u dobroj kondiciji. Učinilo mi se da bi se bez problema mogli takmičiti i sa snažnijim i bržim konjima. Ovi ljudi su sarajevski nosači, koji prenose prtljag za nekoliko krajcera. Na ovaj način, trčeći za kočijama, oni se bore za komadić posla. Oni ne nose uniformu niti broj, ali se njihov posao smatra zanatom. Čak su dobili i odobrenje vlasti da to smiju raditi, kao i garanciju da su sasvim pouzdani. Možete ih prepoznati po debelom užetu koje nose umjesto pojasa. Nosači se, uglavnom, okupljaju na čaršiji, ali ih ima i u obližnjim ulicama. Oni su veoma snažni iako, tokom cijele godine, žive samo od hljeba i sira, jer njihova primanja nisu dostatna za bolju ishranu.

Najinteresantniji dio Sarajeva je Čaršija. Ona liči na ogromno dvorište u čijim su ulicama jedan do drugog poredani mali dućani. Slika je veoma misteriozna noću dok grad miruje. Ko nikad nije vidio Orijent neka dođe u Sarajevo pa će ga vidjeti, upoznati i osjetiti. Ko Čaršiju posjeti otprilike u deset ujutro, dobit će sliku o trgovačkim, zanatskim, socijalnim i proizvodnim odnosima cijele zemlje. Šareniju sliku ne možete vidjeti ni u čudnim snovima. Čaršija se sastoji od 30-40 ulica, koje vrve posjetiocima. U dućanima se roba i proizvodi, a ne samo prodaje. Pored toga što su trgovine, oni su i radionice. U 10-20 dućana prave se opanci, pored njih krojači šiju garderobu, kovači lupaju po vrelom željezu, pekari peku tanke okrugle hljebove,[4] zanatlije izrađuju razne predmete za domaćinstvo. Možete vidjeti i pokrivene žene koje prodaju svoje ručne radove; vezove, mahrame, ćilime... Vješti hadžija proizvodi masu raznoraznih čibuka. Ipak, najbrojniji su kotlari koji izrađuju posuđe i druge predmete od bakra.[5] Osim toga, oni su i najutjecajnija i najuglednija grupa ljudi na Čaršiji i većinom su muslimani. Ujutro svi kreću u Čaršiju; neki da prodaju, neki da kupe, neki da posjete prijatelje i druže se, neki jednostavno da prohodaju. Mala društva šutke sjede u dućanima, pomičući svoje turbane tek da bi srknuli gorku kahvu ili prinijeli čibuk ustima. Svakog dana oni se ovako druže i odmaraju oči i duše na uvijek istom prizoru Čaršije, koja opet uvijek iznova pruža nove i nepoznate draži.

---

[4] Somune op. pr.

[5] Kazandžije op. pr.

Ovdje ćete naći i potpuno bosanske kafane u kojima nema mi traga evropskim utjecajima. One su po cijeli dan prepune gostiju, a stalni gosti okupiraju i prostor pred kafanom. Oni kahvu, uglavnom, ispijaju na kredit. Vrlo je interesantno vidjeti sve te silne račune ispisane kredom po zidovima.

Ipak, najveća draž Čaršije je upravo živahnost koja bruji sokacima. Muslimani, kršćani i jevreji nude u dućanima svoju robu, zanatlije bez žurbe stvaraju svoje proizvode, kazandžije svojim čekićima tako snažno lupkaju i udaraju da prolaznik zagluši, vješti nosači na glavama nose ogromne tepsije sa hranom i drugom robom koju nude prolaznicima, a slijepac melanholičnim glasom pjeva o narodnim junacima, ljubavi, mladost, borbi, sreći i tuzi. Njegov glas je jednoličan i otegnut, pa stranac koji ne razumije jezik nikad ne bi mogao pogoditi o čemu pjeva. U ruci onog uličnog slijepog pjevača nalazi se instrument sa jednom jedinom žicom, kojim on svoju pjesmu prati. Malo ko obraća pažnju na njega i sluša riječi pjesama. Tek jedno dijete stoji pored njega i pažljivo sluša velike riječi koje slijepac pjeva iz dubine svoje duše, pokušavajući taknuti srca prolaznika.

Ovaj šareni, veseli i bučni život toliko vas ponese da potpuno zaboravite na neravnu kaldrmu punu rupa pod vašim nogama. Jer šetnja Čaršijom prava je pustolovina, koja se sastoji od probijanja kroz masu kupaca, šetača i uglednih begova na rasnim konjima, koje okružuju brojne sluge, odgurujući ustranu prolaznike, kako bi svome gazdi raskrčili put. Hajkači uzvikuju, konji njište, a zaptije[6] sa fesovima na glavi nastoje napraviti neki red, iako im se po ponašanju vidi da im do reda baš i nije previše stalo. Na ulicama Čaršije nalaze se brojne javne česme, kako bi vjernici brzo mogli obaviti obredna pranja prije molitve, a žedni se napiti.

Kada mujezin sa džamije oglasi zalazak sunca i pozove na predvečernju molitvu, svi dućani se zatvore i u roku od samo nekoliko minuta Čaršija sasvim opusti. Muslimani idu u džamiju, a kršćani i jevreji svojim porodicama. Nikome na licu ne možete pročitati da li je zadovoljan poslom tog dana ili nije. Nevjerovatna ravnodušnost i pokornost sudbini je ono što možete čitati na njihovim licima. Takvo što možete sresti na Orijentu i nigdje više.

Dućane zatvaraju kod zalaska sunca, a otvaraju u devet sati izjutra. Moramo spomenuti da se na Čaršiji slavi tri dana u sedmici. Muslimani slave u petak, jevreji u subotu, a kršćani u nedjelju. Svaka konfesija duboko poštuje svoju religiju. Ništa manje ne poštuju ni religije svojih komšija. Naime, toliko paze da ne poremete osjećanja drugih da se u ova tri dana čak i trgovina svede na nužni minimum.

Sarajevo ima dva specifična bazara. Prvi je Bezistan u ulici Franza Josepha, a drugi je smješten i jednoj kamenoj građevini na vrhu Čaršije. Bezistan je dugačka nadsvođena hala uz čije su zidove smješteni mali dućani, gotovo kabine. Ovdje su samo ugledni trgovci koji su u stanju vakufu platiti visinu zakupa. Trgovac u Bezistanu nije isti kao drugi trgovci. Trgovati u Bezistanu stvar je prestiža. Bezistan je do pola ukopan u zemlju, pa ljeti posjetioci ovdje svraćaju ne samo da bi kupili nego i da bi se rashladili.

---

[6] Policajci op. pr.

U dućanima možete naći mnoštvo vrijedne i neobične robe, među kojom i austrougarske proizvode, koji su ovdje na cijeni, pa ih stoga i skuplje od domaćih možete kupiti. Na sve strane vrvi od robe; čibuci od jasminovog ili trešnjinog drveta optočeni zlatom, ćilimi, feredže, srebrne i posrebrene sitnice itd. Ponos Bosne su njihove nacionalne kape, predmeti od jantara i servisi za kahvu sa prefinjenim duborezom. Ulazak u Bezistan donekle podsjeća na naše tržnice na kojima se u nepregledno šarenilo stopi stara i nova, jeftina i skupa roba. Ukoliko trgovac mirno sjedi, puši i bez nestrpljivosti čeka mušteriju on je zasigurno musliman. Uvjeren sam da je njegov dnevni pazar daleko manji od onog koji zarade agilni i napadni jevrejski i kršćanski trgovci. Oni najbolje mušterije salijeću na ulici i uvlače ih u svoje radnje pred nosom svojih kolega muslimana. To muslimana nimalo ne nervira. Navikao je na to. Osim toga, on čvrsto vjeruje da će zaraditi tačno onoliko koliko mu je suđeno, trudio se ili ne.

Bosanac voli da njegovo oko uživa u ljepoti, pa zlatoveze virtuoznih oblika i šara postavljaju doslovce na sve; ikebane, feredže, cipele, kape, stolnjake...

Kada ovdašnji trgovci hvale svoju robu, oni se toliko užive da te situacije postaju gotovo komične. Kao da mi pojma nemamo o bečkoj, peštanskoj i tršćanskoj robi. Oni, pak, gorljivo toliko hvale svoje ove imitacije kao da su to sve same dragocjenosti iz Indije, Japana i Carigrada. S posebnim zanimanjem gledali smo ukrase za žene; minđuše i igle za kosu sa specifičnim bosanskim filigranskim radovima, autentični su proizvodi. Sve drugo su bjelosvjetski plagijati, i uvoz iz Austro-Ugarske.

Rumelijski trgovac prodaje originalno ružino ulje, koje je ovdje dovezeno čak iz tataristanskog grada Kasanlika. Ovdje u Bezistanu prodaje se raznobojna šminka za lice, ruke, nokte i kosu. Ova roba se mnogo kupuje, što svjedoči o velikoj taštini bosanskih žena. Ova potreba za šminkom i drugim sredstvima za uljepšavanje veoma je raširena na Orijentu.

Poslije okupacije oko Bezistana su nikle mnogobrojne evropske radnje čiji veliki natpisi privlače kupce. Možete tu naći parfimerije, prodavnice escajga, odjeće i druge raznovrsne radnje. One još nisu polučile značajne poslovne rezultate, ali, bez sumnje, u budućnosti imaju perspektivu. Njihov najopasniji konkurent je domaći veletrgovac. Ovdje ih ima tridesetak, od kojih su većina pravoslavci, te nekoliko muslimana i jevreja. Prije okupacije oni su nosili cjelokupnu trgovinu, snabdijevajući robom i glavni grad i druge gradove u zemlji. Nakon okupacije njihov se promet smanjio. Veletrgovci nemaju nijednu vlastitu radnju, nego samo drugim trgovcima prodaju svoju robu, uskladištenu u velikim magacinima sa željeznim kapijama. U tim magacinima čuvaju se velike zalihe kahve, riže, šećera, tkanine, mahrame, vuneni i svileni materijali, namotani u velike rolne itd. Prodaju se po povoljnim cijenama, kako bi i trgovci mogli zaraditi prodajući ih. Ovi veletrgovci svoje su poslovanje povjeravali poslovođama, koji su imali zadatak bilježiti sav robni promet. Međutim, ne može se reći da su oni baš uredno vodili knjige ulaska i izlaska robe iz magacina. Veletrgovcima koji su ovdje došli nakon okupacije trebalo je dosta truda i ulaganja kako bi stali rame uz rame domaćim veletrgovcima, koji su napunili robom svoja skladišta prije ustanovljavanja visokih carina. Plaćanje carina izazvalo je znatno povećanje cijena. Domaći veletrgovci, zbog toga, što su se snabdjeli robom prije nego je nastala obaveza plaćanja carina, prodavali su robu ispod cijene, pogotovo šećer i rižu. To je izazvalo i još donekle burna negodovanja novih veletrgovaca. Nešto prije okupacije u Sarajevu je bilo izgrađeno nekoliko gostiona i hanova u višem stilu. Jugozapadno od Čaršije, na uzvisini, nalazio se hotel "Orijent", koji je mogao zadovoljiti evropske standarde. On je raspolagao, uz gostionu, sa nekoliko komfornih soba, restoranom i kuhinjom. Ostali gradski hanovi su bili ispod evropskog prosjeka, ali su oni zadovoljavali potrebe bosanskog stanovništva.

U ulicama Franza Josepha i Ćemaluša, nakon okupacije su nikla moderna evropska zdanja hotelskih zgrada, koje su gradili i domaćini i došljaci. Pored kafana namijenjenih Bosancima, počele su se otvarati bilijar sobe sa velikim ogledalima i mermernim stolovima, gdje se uz piće mogu čitati strane novine. Bosanci su rijetki gosti u modernim kafanama. Ipak, mnogo ih je više nego godinu-dvije ranije. Prema tome, možemo zaključiti da se polahko navikavaju na naše prisustvo i naš način života. Već ima nekoliko mladih Bosanaca koji su se pročuli kao izvrsni igrači bilijara.

Uz stare kuhinje, smještene u mizernim daščarama, izgrađeni su veleljepni restorani sa bogatom ponudom, u kojima se može objedovati "a la carte". Najbolji sarajevski restoran bez konkurencije je onaj u oficirskoj kazini; to je nova, lijepa i raskošna zgrada na otvorenom trgu, gdje se organiziraju plesovi i koncerti.

Kada su u pitanju duhovni užici, treba spomenuti teatar koji je osnovao jedan ugledni španski jevrej. Tu se zimi mogu pogledati drame, komedije, opere i operete na njemačkom jeziku. Domaće stanovništvo ne mari za ovu vrstu umjetnosti, pa teatarske predstave uopće nisu posjećene. Malobrojna publika sastoji se od oficira, službenika i trgovaca došljaka. I ta publika tu dolazi više zbog društva i druženja nego zbog predstava. Bosanci koji ne posjećuju ove amaterske predstave, ruku na srce, ne gube puno.

Sarajevo je toliko lijepo da su austrougarski muzičari masovno pohrlili ovamo. Oni sada sviraju po luksuznim restoranima, dok gosti sjede i objeduju. Mislim da veoma uživaju jer ih se ovdje uzdiže u vrlo ugledan sloj.

Jedna žena viče uz gitaru. Poslije nje svoj repertoar izvodi drugi pjevač, čiji se nastup s pravom može nazvati direktnim napadom na moralne i estetske vrijednosti.

Sreća da ljeti ovdje svi praznuju. Ko bi se maltretirao sa ovim bezveznjakovićima kad može u miru i slobodi provoditi vrele dane u prirodi, na otvorenom, u prelijepom sarajevskom okruženju. Jedan dio stanovništva ide kolima ili konjima na izvanredno kupalište na Ilidži, a drugi dio se penje prema starom gradu, ka tvrđavi, odakle se može baciti neopisiv pogled na šareni ćilim glavnog grada.

Ipak, ljudi najviše odlučuju otići na Trebević, odakle se pruža najljepši pogled prema svim stranama grada i okoline. Na takve izlete ponese se i hrana, te se vrijeme provede u ugodnom druženju i veselju uz bosansku gitaru.

Dok se mladi vesele, stariji prepričavaju svoje negdašnje doživljaje, ili jednostavno šute, utapajući se u dim duhana, prirodu i neporemećeni orijentalni mir.

Na planini Trebević mladi plešu za prazničnih dana. To im ujedno bude prilika, ne samo da se provesele, nego i da iskažu međusobne emocije. U prvom dijelu ove knjige, gdje govorimo o etnografiji, opisivali smo plesove ovog naroda, koji imaju veoma važnu ulogu u porodičnom i društvenom životu.

U okolini Sarajeva, kao i u cijeloj Bosni, noći su hladne. Zato se ovi ljudi, prije mraka, zatvaraju u svoje domove. Noću je Sarajevo mirno, kao i svaki drugi orijentalni grad. Tu i tamo možete vidjeti ponekog slugu kako nosi svjetiljku, osvjetljavajući gazdi put kojim se kreće. Noći se provode u krugu porodice, a samo muškarci se međusobno posjećuju. U kućama uglednih begova uvečer se skupljaju prijatelji i tu pretresaju javna i privatna pitanja. Noćne posjete imaju veoma veliku važnost, pogotovo kada se vrše u nemirnim vremenima, pa ih policija prati sa velikom pažnjom. Velika bura koja je protutnjala ovom zemljom bila je posljedica ovog tajanstvenog noćnog sastajanja...

PRIKAZI I OSVRTI

Omer Behmen, *Na dnu dna*: *život i djelo*, Sarajevo, "Mladi Muslimani", 2006.

Autobiografski rukopis Omera Behmena podijeljen je u dva dijela. Prvi dio se odnosi na Behmenov život do sredine šezdesetih godina, gdje je rukopis centriran oko prvog suđenja 1949. godine i izdržavanja zatvorske kazne od jedanaest godina dok drugi dio obuhvata suđenje i zatvorsku kaznu iz procesa "muslimanskim intelektualcima 1983. godine".

Behmenov rukopis je svojevrsna bošnjačka unutarnja historija. On prikazuje naš, bošnjačkomuslimanski život na način na koji to ranije nismo imali prilike susresti. Behmen je u rukopis pretočio život mladog čovjeka, jednog mladog bosanskog muslimana u susretu sa komunističkim ateizmom. Rukopis je priča o neslobodi i robijanju koje se odvija s one strane "naše" i "nama najdraže" i "nama najsvjetlije" stvarnosti, stvarnosti jugoslavenskoga komunizma u kojem smo uglavnom uživali, a čije naličje nismo znali, nismo htjeli znati ili nismo smjeli znati. To je bila stvarnost totalitarizma, torture, diktature, ubijanja, nasilja. Behmenov život se četerdeset godina odvija s one strane naše slobode, s one strane naših crvenih karanfila i pionirskih marama u kojima smo osjećali zadovoljstvo, a prikazan je na jedan začuđujuće lirski, poetičan način. Naročito je tako opisana mladost, godine u zatvoru između devetnaeste i trideset druge, najljepše godine, koje je on proveo u monstruoznim uslovima, u koje je i danas nevjerovatno povjerovati. Mi smo za to vrijeme vjerovali da idemo u carstvo slobode, a da Omer Behmen i njemu slični toj kompoziciji podmeću klipove. On se igrom povijesti i sudbinom našao s one strane granice slobode, dozvoljenog, propisanog. Nošen zanosom slobode, pravde, kućnog odgoja, nacionalne tradicije i savjesti Omer se nije mogao najednom, preko noći, saglasiti s jednom novom, komunističkom, ateističkom, ideološkom stvarnošću i njenim normama. Naročito sa poricanjem Boga i svake duhovne i političke posebnosti bosanskih muslimana. On tu stvarnost i te norme nikada nije priznavao. Behmen te ljude nikada nije molio, jer bi ih i kroz molbu uvažio. Metode prevaspitavanja, mučenja, iznuđivanja i ponižavanja su u oba zatvorska perioda prilično opisane. Zato je on bivši bosanski politički zatvorenik sa najdužim stažom. Malo ko je imao priliku dva puta ući u zenički zatvor sa kaznama od preko petnaest godina. Sve je to opisano. U prvom dijelu i do najsitnijih detalja. Potresno i nikada ranije u bošnjačkoj kulturi viđeno. Sjajno je opisao sjećanje na majku, i to su najbolje stranice njegove knjige. Oba puta prilikom drakonskih kazni bio je apsolutno nevin. Bio je nesalomljiv i nepotkupljiv, pun vjere u Boga, slobodu i pobjedu. To je i dočekao. Niko kod nas u novije doba nije tako ljubio svoju ideju – islam i slobodu – kao Omer Behmen.

Šaćir Filandra

Pseudoracionalizacije i politike fantazija

(Povodom knjige Esada Zgodića,
Politike fantazija: o ratu protiv Bosne i Hercegovine,
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava,
Sarajevo, 2005., str. 252.)

Dr. Esad Zgodić, profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, na predmetima Opća politologija i Historija socijalne i političke misli u Bosni i Hercegovini, analizirao je u ovoj knjizi nekoliko značajnih tipova ideologijskog prekrivanja i mimikriranja zbilje rata u Bosni i Hercegovini, koji su u ovdašnjoj široj i stručnoj javnosti ostali mahom anonimni, iako, zbog sadržajnih okvira, svoje vitalnosti i posljedica, iziskuju kontinuiranu naučnu pozornost i odgovarajuću reakciju. Knjiga, osim uvoda, ima četiri poglavlja: *Tipične škole fantazija, Replike Hantingtonu i sumišljenicima, Za politiku prevencije; S onu stranu fatalizma i racionalizma*.

Identificirajući krivotvorena tumačenja, u državnom smislu, rata protiv BiH, i u nacionalnom smislu, protiv opstanka Bošnjaka kao naroda, on je sistematizirao ono što je nazvao “tipičnim školama malignih fantazija”. Fokusirao je dva primarna “zapadna” stanovišta tokom rata u BiH: interventnog, koji se zalagao za vojnu akciju kojom bi se zaustavila krvoprolića, i drugog – tromog, zagovornika politike nemiješanja, čijem su djelovanju doprinosili i utjecajni pripadnici naučnih krugova, prihvatajući i dalje snažeći stereotipe, zasnovane na predstavama o građansko-etničkom ratu i jednakoj krivici svih njegovih aktera, o “plemenskim ratovima”, agresivnom nacionalizmu kao “konstitucionalnoj nacionalnoj crti balkanskih naroda”. Robert Kaplan, autor knjige *Duhovi Balkana*, čak ustvrđuje da “nacizam ima balkansko porijeklo”. Bizmarkove riječi na Berlinskom kongresu 1878., da cijelo “Istočno pitanje” ne vrijedi “jednoga jedinoga grenadira iz Pomeranije”, prezrivo tretirajući balkanske narode kao “kradljivce ovaca”, našle su nove sljedbenike. Nasilna simetrija nije uzimala u račun asimetriju oružja. Historija je puna primjera gdje su istina i dobro bili pogaženi.

Dodatni motiv za svoju knjigu Zgodić je našao u činjenici da se nije radilo o “dokonim domišljanjima” bez efekta, nego se te fantazmagorije ozbiljno tretiraju u mjeri u kojoj postaju sastavni dio empirijskih politika pojedinih država i dijelova međunarodne zajednice. U njihovoj produkciji ne sudjeluju samo srpski i hrvatski nacionalisti iz akademskih krugova, već je tu i meritorna zapadnoevropska akademska inteligencija u čijem aranžmanu javna mijenja i generacije studenata formiraju pogled na BiH kroz prizmu tih problematičnih deformiteta. Primarna ideologijska svrha prezentiranih tumačenja rata protiv BiH je – da mimikriraju stvarnost, a s time i da onesposobe svijest ljudi, naroda i država za njenu činjeničnu spoznaju i njihov odgovarajući, jednom sankcionirajući, a drugi put preventivni, djelatni aktivitet. Riječ je o zastiranju i zamračivanju dviju stvarnosti: stvarnosti međudržavnog sukoba iniciranog i vođenog agresijom režima susjednih država i, na drugoj strani, tegobne stvarnosti izvršenih zločina genocida. Davno je napisano da je tvrdnja kako istina uvijek nadvladava zločin jedna od lijepih neistina koje ljudi stalno ponavljaju, bez obzira na to što je iskustvo pobija. Moderna civilizacija ima dosta mrlja na savjesti.

Zgodić je kritički predočio odgovor na modelske likove falsifikata u tumačenju porijekla i karaktera rata u BiH. Ustvrdio je da brojni autori, čije je interpretacije o ratu u BiH prezentirao, ako nisu posrijedi njihove ideološke simpatije sa politikom srpskog nacionalizma i averzičnim, predrasudnim i dehumanizirajućim predstavama o Bošnjacima kao muslimanima, ne znaju razlikovati suštinu i pojavnost, motive, energiju, sredstva, aktere i ciljeve rata u BiH, da mnogi nisu mogli ili nisu htjeli zapaziti demonizam laži u ideologiji, politici i propagandi srpskog i hrvatskog velikodržavnog nacionalizma, pa su, onda, i mogli deducirati pervertirane slike o prirodi rata. Rat u BiH je po poimanjima S. Huntingtona bio tipični sukob suprotstavljenih civilizacija: “tri primarna sudionika potjecala su iz različitih civilizacija i ispovijedala različite vjere.” Ovakva i druga slična stajališta bit će instrumentalizirana u demagoškim i kvazinaučnim tumačenjima uzroka rata. Francuski filozof P. Brukner je, pak, istakao da su sve laži o ovom ratu pravljene tako da su se brisale razlike između krvnika i žrtve, na načelu ekvidistance: svi su jednaki, i Srbi, i Hrvati, i Bošnjaci: “Svi su barbari, što je bio način da Evropljani operu ruke od odgovornosti za ‘barbarstvo’. Zna se dobro ko je počeo rat, ko je šta osvojio, ko je počinio zločine.”

Sukobi su moćni generatori predrasuda i stereotipa. Predrasude, klišeirane predstave o drugima koje nadživljavaju stoljeća, mogu biti snažan psihološki temelj za nastanak konflikata raznih nivoa intenziteta. Stvaranje stereotipa je dio procesa koji je ocijenjen kao ponavljanje, odnosno svođenje kompleksnih ideja u jednostavne setove riječi. Velika nedaća sa njima je njihova statičnost. Etnički stereotipi su element ispoljavanja nacionalističkog mišljenja. Svijest ili vjera o nadmoći u odnosu na drugog, prije ili kasnije, nagoni čovjeka da počne da vjeruje da ima veća prava nego drugi. Mitovi su bitni za politiku identiteta. Kada faktori koji su tokom sukoba generirali stereotipe i predrasude, sa njihovim okončanjem, prestanu da djeluju, “slike u glavama” o sebi i drugima neće nestati same od sebe.

Balkan je veliko civilizacijsko raskršće, region kompliciranih kontakata i kontrasta Istoka i Zapada, ali i metafora napetosti, “etničkih koktela” i “nesavršenih političkih granica”. Određivanje granica Balkana nije samo geografsko pitanje, već je u odgovoru na njega moguće uočiti ovisnost opisane predstave od osobe-promatrača i njegovog kulturološkog miljea. U vremenu kada su Balkanom dominirala dva velika carstva, Osmansko i Habsburško, čije su granice smatrane tačkom razgraničenja između Istoka i Zapada, na Zapadu su taj dio svijeta, sve do Prvog svjetskog rata, smatrali “parčetom Azije u Evropi”, odnosno Bliskim istokom. Zapadnjaci su dugo balkanske zemlje, shodno jednostavnim klišeima, tretirali neistraženom, egzotičnom zonom koja odvaja superiornu evropsku civilizaciju od mističnog Orijenta, u kojoj su, uz odsustvo duhovnih vrijednosti, bili markirani surovi vitalitet i stalni nemiri. Stvoren je tipizirani obrazac “zamrznute slike” o Balkanu kao središtu zla, “imaginarnom vrtlogu, koji u sebi guta, ili poništava sve evropske i svjetske ideje”. Brojni evropski pisci, ali i obični ljudi, bili su i ostali opterećeni predrasudama zbog kojih su ponekad zalazili u neracionalna uopćavanja, te selektivno ili iskrivljeno shvatali i tumačili ono što su vidjeli na putovanjima kroz “misteriozne” balkanske zemlje. Jedan ranjeni britanski vojnik se tako, u toku Prvog svjetskog rata, hvalisao da sve zna o Albaniji: “Tamo žive Albini, ljudi koji imaju bijelu kosu i ružičaste oči, i koji se žene crnogorskim rođacima, koji su crnci, a njihova djeca se zovu Dalmatinci, jer imaju crne i bijele biljege”. Duboke predrasude, često opterećene emocijama, osim izraženih simpatija i antipatija, u vezi sa prevaziđenim ideološkim i geopolitičkim paradigmama, višestruko su imune na kontraargumente koji su izvirali iz suprotnih iskustava i saznanja.

Evropa je pogrešno doživljavala Balkan, većinom kao problem, kao i što Balkan nije potpuno razumio Evropu. Veličina, oblik, stepen razvoja država na Balkanu, bili su u krajnjem stepenu uređivani voljom i kompromisima velikih sila, što se odražavalo i na njihovu stabilnost, ponašanje, te i pretvaranje u male kopije “evropskih uzora.” Parcijalni interesi velikih sila, neprincipijelna arbitriranja i podjele, pojačani predrasudama i neznanjem, mnogo puta u historiji Balkana bili su važniji od sudbine njegovih žitelja. Nisu usamljeni istraživači koji smatraju da su balkanske nesreće rezultat zamršene politike velikih sila, njihovog surovog interesnog realizma, dugog i konfuznog lanca interventnih akcija, a ne unutarnjih mržnji i atavizama. Mržnja, ta navodna endemska bolest Balkana, postoji na mnogim mjestima ove planete koja je doista postala jedan golemi doboš – ako se bilo gdje udari, on počinje svuda da odjekuje. Zlo u prošlosti Balkana nije bilo ništa manje u odnosu na ono u drugim dijelovima Evrope, niti su balkanski nacionalizmi sadržajno drukčiji i agresivniji od evropskih nacionalizama. Generalizacije vode u zablude. Znanje je nerijetko u historijskoj svijesti nadjačano stereotipima. U zapadnom svijetu djeluju mnogo opasnije sile zla, nego što su to balkanski nacionalizmi. Balkan je potreban i kao unutarnja deponija evropskih stereotipa i raznih zabranjenih strasti, da bi Zapad, u tom kontekstu, mogao sebe da vidi kao boljeg, kao oličenje pozitivnog. “Bolji” svijet nije uvijek bio bolji i po svojim duhovnim i moralnim osobinama.

Stanovnici Balkana su u XIX stoljeću postajali Evropljani time što su razarali multikulturalna naslijeđa i prihvatali oblik nacionalnih država. Nacija je historijska a ne organska pojava. Na Balkanu su nacionalni identiteti formirani u nadnacionalnim državama kao što je bilo Osmansko carstvo. Prva žrtva stvaranja nacionalnih država bili su upravo muslimani. Pretežno negativne predstave o islamu, o muslimanima, svojstvene su historijskoj svijesti i kolektivno-psihološkom stereotipu hrišćanskih naroda Jugoistočne Evrope. Nazivanje svih muslimana “Turcima” nije bila posljedica neznanja, već jasnog predubjeđenja i konkretnog stava. To neprevaziđeno stanje duha na Balkanu M. Krleža je nazvao “krugom turske magije”, ustvrdivši da o tome kako se fascinantni krug turske magije “još uvijek nije ugasio u našim svijestima, više govori Njegoš, čije parole još danas ubiru pljesak sa otvorene scene, kao da se u *Gorskom vijencu* govori o neposredno živim političkim problemima, a ne o jednom historijskom motivu na prijelazu iz

XVII u XVIII stoljeće". Teško je odstraniti gen ksenofobije, rasizma i drugih retrogradnih ideja. Naviknutost na razmišljanja u mitskim kategorijama rezultirala je stereotipima o muslimanima kao zlu koje je trebalo uništiti. Bošnjaci svakako nisu "miljenici" balkanske i evropske historiografije. Massien de Clerval (1820.–1896.) boraveći u Bosni 1855. godine, zapisao je o Bošnjacima kako je "velika nesreća ovog dijela slavenske rase da je nepoznat, ili da je bar jedino poznat preko izvještaja svojih neprijatelja". Historija jednog naroda nikada se nije mogla napisati niti tumačiti samo na osnovu viđenja i ocjena njegovih protivnika i progonitelja.

Suočavanje sa istinom na trusnom balkanskom prostoru, gdje narodi dugo žive u sjeni paradigme geohistorije i "šoka prošlosti", traži racionalno znanje o sebi i o drugima, multiperspektivni naučni pristup. Problem nije u njegovom "višku historije", već u pristupu prošlosti i njenom tumačenju. Sadašnjost se, svakako, i ne može shvatiti bez poznavanja prošlosti. Ona se nerijetko, uslijed raznih unutarnjih i vanjskih pritisaka, "dotjeruje", relativizira i žrtvuje radi uspostave i održavanja mira. Znanja o Balkanu treba rekapitulirati i redefinirati, prevazići konvencionalna razmišljanja o prošlosti samo kroz ratove, patnje i pobjede. Njegovu historiju treba kritički reinterpretirati, osloboditi je "razmeđivanja prošlosti", mitskih i raširenih pseudohistorijskih mreža, normiranosti, pogubnih stereotipa i jednostranih, opterećujućih historijskih predstava.

U posljednjoj deceniji XX stoljeća, sa "jugoslavenskim ratovima" ponovno su oživljeni mnogi stereotipi i predrasude iz XIX stoljeća, ali i ranijih vremena, u vezi sa muslimanima i islamom. Neki zapadni novinari iščuđavali su se 1992. u Bosni pred "visokim i plavokosim bosanskim muslimanima". Richard Holbrooke, američki diplomat, napisati će da je u SAD najpoznatija od svih knjiga o Jugoslaviji na engleskom jeziku bila knjiga Rebece West *Crno jagnje i sivi soko,* iz tridesetih godina XX stoljeća, čije će stanovište da su muslimani rasno inferiorni utjecati na dvije generacije čitalačke publike. Zgodić uočava da su krive predstave u dijelovima viših vojnih elita, predstavnika međunarodne zajednice, participirale u oblikovanju državnih politika zemalja euroatlantskog svijeta, što se svakako negativno odražavalo i u mnogobrojnim nakaznim mirovnim rješenjima za BiH. R. Hibert, svojedobno britanski ambasador u Parizu, govorio je da su britanske diplomate "poznavali Beograd, jedva su poznavali Zagreb, o Sarajevu gotovo nisu imali pojma, a za Prištinu nikada nisu čuli". Zgodić uz naznake o dimenzijama oficirskih malignih fantazija o ratu protiv BiH, zapaža da bi bilo naučno bitno nastaviti sa sistematskim istraživanjem pervertiranih imaginacija i njihovoj participaciji u modeliranju civilne politike euroatlantskih država.

Zgodić navodi da je bošnjačka historija, naročito u XX stoljeću, "obilježena i najradikalnijim oblicima poricanja i njihove egzistencije i egzistencije bosanske države", što je ostavilo imobilizirajuće tragove u mentalitetima i sposobnostima emancipatorskih anticipacija. Reaktuelizirao je i brojna pitanja u vezi sa Balkanom, muslimanima, Bošnjacima, Bosnom i Hercegovinom, koja iziskuju složene odgovore, i koja su već dugo predmet rasprava i sučeljavanja različitih pogleda i ocjena u međunarodnim okvirima. Hannes Hofbauer, austrijski historičar, napisati će da "bošnjačko-muslimanski nacionalizam spada u najratoborniju ideologiju u ratu na Balkanu. On crpi hranu iz fundamentalizma i etnicizma istovremeno”. Glavni proizvođači islamske opasnosti postaju oni koji na nju najviše upozoravaju. Davno započeta antiislamska kampanja, koja je psihološki brižljivo pripremala teren za ono što će se desiti u BiH, na Kosovu i Sandžaku, još nije okončana, iako se sada stavlja u širi, svjetski kontekst borbe protiv “islamskog terorizma”.

BiH je u svom identitetu nerazdvojiva od multietničkog. Zgodić komentira stavove brojnih naučnika o uzrocima i pozadini “jugoslavenskih ratova”, o BiH i Bošnjacima, o prikazivanju bosanske povijesti isključivo kao pozornice mržnje i sukoba. Ideologijsko prikrivanje, sa različitim motivima i interesima, agresije na BiH i programiranog zločina nad Bošnjacima jeste jedno od primarnih značenja i svrha politika malignih fantazija unutar koje se oblikuje stanovište koje kazuje da je u ratu protiv BiH, zapravo, riječ o međucivilizacijskom, plemenskom, građanskom, etničkom i vjerskom ratu. Zgodić smatra da je srpska fantazijska naracija konsenzualno, ratove na prostoru ex-Jugoslavije tumačila kao srpske odbrambene ratove. Ova fantazija krivotvorenja naći će svoje producente i na Zapadu. Ono što se događalo po Bosni i sa muslimanima promatrano je, iz ugla brojnih srpskih akademika, kao kontinuitet i dovršavanje “srpske revolucije” – procesa započetog 1804. srpskim ustankom. “Praksa” nasilnog stvaranja nacionalnih država na Balkanu iz XIX stoljeća, uz logiku da historija ne “zaviruje pod rep detalja”, te da “cilj državni osvještava svako sredstvo, pa i ono koje bi bilo nemoralno”, postala je tek krajem XX stoljeća “zločin protiv čovječnosti”. Zato je za mnoge bilo nelogično da, nakon svega, osuđuju Karadžića i Mladića za ono za šta su generacijama slavili i slave Karađorđa i Miloša Obrenovića. Zgodić piše da je i unutar vodećih ideologa velikohrvatske politike spram BiH ratna politika racionalizirana i mimikrirana, između ostaloga, i malignim fantazijama o opasnostima koje dolaze od djelatnog uspostavljanja islamske Bosne.

Balkan i BiH će još dugo biti inspiracija za raznovrsna viđenja i prognoze. Treba se podsjetiti na riječi Meše Selimovića, da se i putem površnog izučavanja historije, iznenadimo koliko ima “analognih, pa i identičnih situacija s našima, iz ovog vremena u kojem živimo. Sva egzistencijalna pitanja i muke žive u nama jednako kao što su živjeli u našim bližim i daljim precima”. Etnonacionalizam nije nepoznat nijednom političkom sistemu. Nova saznanja i iskustva, višedimenzionalna, fundirana tumačenja historijskih procesa, tematski i metodološki prevrati, kao i “prevrati u memoriji”, modificiraju shvatanje prošlosti i otkrivaju zanemarene sadržaje. Zgodić prezentira također i gledišta nekoliko srpskih, hrvatskih i “zapadnih” intelektualaca koji su se dali doprinos u dekonstruiranju nametnutih političkih fantazija. U njegovoj knjizi vidljive su i edukativne pretenzije, bez nametanja monotematske vizije činjenica. Sposobnost prevencije podrazumijeva i pragmatični otpor prepoznavanja. Ono što se jednom zbilo ima uvjete da se ponovi.

Civilizacija je, prije svega, želja za koegzistencijom. Put prevazilaženja posljedica razorne propagande, etničkih stereotipa i predrasuda, u ksenofobičnim društvima sa velikom etničkom distancom, imajući u vidu stanovite “retoričke početke”, ali i ranija negativna iskustva, bit će dug i neizvjestan. Budućnost je uvijek maglovita.

Safet Bandžović

Povodom knjige: Jusuf Žiga, *Zemoljoradnici vremena*
(Drugo izdanje, Svjetlostkomerc, Sarajevo, 2006.)

Profesor Jusuf Žiga spada u one strpljive i nenametljive istraživače sociološke provenijencije kod nas u Bosni i Hercegovini. O tome posebno svjedoči njegova knjiga *Zemljoradnici vremena* (Sarajevo, 2006.) koja je motivirana idejom da se budućnost treba "zasaditi" i da nam ona nije naprosto data. U tome *zasađivanju* pokazuje se jedna dimenzija ljudskog bivstvovanja, odnosno jedna ljudska kompetencija i specifičnost u odnosu na druga bića, po kojoj čovjek iskazuje svoju odgovornost za ono što će doći. *Zasad* sazrijeva samo u budućnosti.

Bez obzira kroz koju formu ljudske racionalnosti pokušavamo dostići odgovore na složena pitanja ljudskog postojanja, tj. bez obzira na ishodišnu tačku koju prihvaćamo kao početnu – Bog, Priroda ili Čovjek – mi kao deficijentna, falibilna i ograničena bića ne možemo odgovoriti na sva pitanja koja nas zaokupljaju. Od prosvjetiteljstva naovamo, međutim, učimo se na zapadnoevropski način da vjerujemo u ljudski razum koji se pokazuje u brojnim likovima ili formama ljudskog racionalnog djelovanja. Šta smo, pak, naučili iz evropskog procesa racionalizacije ili, drugim riječima, koja misao i poruka kao rezultat tog višestoljetnog procesa može da se pojavi pred nama danas? Jednostavno, ljudski život se ne može svesti na jednu interpretaciju koja bi bila vječno povlaštena univerzalna unifikacijska forma. Budućnost koja se nazire u ne baš prijatnim predviđanjima, kao da nas upozorava da moramo računati na *pluralnost* ljudskih formi koje su pokazatelji ljudskog racionalnog djelovanja i da moramo očuvati ideju *mnoštva* koje je povezano jednim zajedničkim svijetom. Profesor Žiga pledira za pluralnost formi ljudskog djelovanja i vjeruje u mogućnost jednog takvog svijeta. Bez obzira na to što Žiga ne prihvata sumnjivu naraciju o "the clash of civilisations" ili "the end of history", trebamo znati da danas studenti po američkim univerzitetima čitaju Huntingtonovo djelo kao da je riječ o velikom znanstvenom djelu kakvo nam, naprimjer, nudi Manuel Castels za koga već govore da je Weber 21. stoljeća.

Mi još ni približno ne možemo naslutiti šta će nam donijeti proces globalizacije. No, Žiga smatra da je u tom cijelom događanju logično i globaliziranje ekumenskog dijaloga, a glavni cilj ekumenizma je "povezivanje suvremenog svijeta kako bi on postao istinska 'kuća za sve', u kojoj će biti dovoljno mjesta za sve..." (str. 31.) Stoga je neophodno osigurati "slobodu pulsiranja pluralnosti" u globaliziranju dijaloga na interreligijskoj razini, te razvijati međureligijsko uvažavanje i razumijevanje civilizacijskih specifičnosti kao onoga što je zajedničko bogatstvo čovječanstva. Da li je naša sudbina nihilizam, eurocentrizam, totalitarizam, imperijalizam ili je naša nada u mostovima i premoštavanjima, u susretanjima, u mirnom dijalogu kultura bez primitivnih vođa koji sebe nazivaju "čuvarima slobodnog svijeta"? Da li smo mi u stanju da priznamo u čemu je suština naše ljudske krize? Možemo li mi u vremenu dijagnoza ponuditi dijagnozu vremena kako je to pitao Manferd Prisching?

Ako smo zapetljani u mreže povijesti čije pretpostavke već odavno ne raspoznajemo, niti ih više spominjemo kao ono što se može problematizirati, onda, čini se da smo ideologizirani kratkoročnim modelima dnevne politike i etnonacionalne euforije, plićakom žurnalizirane stvarnosti, svešteničkim držanjem u muškim stvarima ili ženskim senzibilnostima, bijedom egzistencije... A to može da znači da smo *pripremljeni* za neki vid manipulacije ili, drugim riječima, da smo spremni za nekog totalitarnog vođu koji će nas homogenizirati i usmjeriti u "svete i epohalne podvige". Totalitarni pokreti, upozoravala je H. Arendt, mogu se javiti svuda gdje postoje mase koje će neko organizirati, mobilizirati, homogenizirati. Totalitarne vođe se oslanjaju na mase i vladaju zahvaljujući podršci masa. Kod nas oni govore: mi predstavljamo volju "građana" – pritom, građani su samo bezoblična masa glasača koja još nema svijest o sebi. Tako se, naprimjer, pluralnost životnih formi bosanskog individualiteta kroz povijest, danas pokušava podvesti pod onaj kategorijalni aparat i nesumnjive presupozicije koje bez milosti krivotvore njegov sadržaj. Bosna i Hercegovina se stavlja u kontekst hantingtonovskog "samoispunjavajućeg proricanja", historiografskih rearanžiranja povijesnih tokova i njihovog religijskog ili etnonacionalnog određivanja prema potrebama aktuelnog povijesnog trenutka, tj. učitavanja novog sadržaja u bosansko povijesno i kulturno-duhovno iskustvo. Osim toga što se BiH historiografski reinterpretira prema mizernim potrebama velikodržavnih ideologija susjednih zemalja, odnedavno se u njoj kao rezultat ratnih događanja i nacionalnih shizofrenija, koje nisu sankcionirane i pravedno anulirane, razvijaju ograničene političke teorije i ideologije koje podmeću etnonacionalno uređenje države kao nešto što je blisko njenom povijesnom biću i što mi, navodno, stoljećima živimo.

Žiga ima hrabrosti da pokuša promisliti i predložiti neke mogućnosti nadvladavanja ljudske krize. On vjeruje, spram Huntingtona, u "međureligijsko uvažavanje i sporazumijevanje", u mogućnost plodonosnog komuniciranja kultura u različitosti njihovih identiteta, u homo islamikusa kao onoga pred kojim je danas golema odgovornost itd. Žiga se suočava s posljedicama evropskog novovjekovnog procesa racionalizacije prirode i ljudskog života putem znanosti, gotovo na tragu U. Becka čija knjiga *Riskiogesellschaft* izražava sličan društveno-povijesni uvid o hazardu i opasnostima koje savremeno društvo vrebaju. Odo Marquard je predložio *Gesisteswissenschaften* kao ono što bi trebalo popuniti "rupe i oštećenja", kao kompenzacijske znanosti i kao odgovor na prirodnoznanstveni racionalitet. Ove znanosti bi trebale ponuditi odgovore na progoneća pitanja procesa modernizacije koji prirodna znanost i tehnika sve više nagone na ubrzavanje, tako da naš svijet sve više postaje "raščaran", "bespovijesan" i "nedokučivo dalek". Marquard je naslijedio kompenzacijski model duhovnih znanosti od svoga učitelja J. Richtera koji je razvio tezu o "bespovijesnosti modernog svijeta". Žiga pak gubicima i štetama savremenog života pokušava prići kroz razvijanje ekološke ideje, rehabilitacije islama, inovativne sociološke opservacije koja se ne stidi suočavanja sa moćima tehničkog uma.

Zašto je, dakle, važno danas u BiH *saditi* i *zasađivati* za budućnost? Iz jednostavnog razloga, koji je i filozofski i zdravorazumski: u svijetu ovakvom kakav jeste, *čovjek više ne može natrag*. To može biti i sreća i prokletstvo. Da nema puta nazad u neko primordijalno utočište može, pak, da znači da moramo u *budućnosti* graditi spasonosno pribježište. Die Fluchtlinien sind in der Zukunft!

Senadin Lavić

Nominiranje bosanskohercegovačke komunikološke misli

(Emina Kečo-Isaković, *Izazovi mas-medija*, TDK Šahinpašić, Sarajevo, 2006.)

Sonu stranu postmoderniziranog jezika, umotavanja ništine u dominirajući vokabular, što ga William C. Chittik s pravom nominira kao “sakralni vokabular modernoga svijeta” – riječi koje mogu značiti sve što govornik poželi da one znače, budući da su same lišene značenja i budući da dovođenje njih u pitanje predstavlja pobunu protiv “bogova modernosti”, autorica knjige *Izazovi mas-medija*, prof. dr. Emina Kečo-Isaković, razmatra, definira i uspostavlja jedan od mogućih fragmenata *bosanskohercegovačke komunikološke misli* na sebi svojstven način – što će reći – ne pozitivistički i ne snishodljivo naspram vodećih evropskih i dijelom američkih autora kada su u pitanju znanja o medijima i komuniciranju, modernoj medijskoj kulturi. Svoj odabir najreprezentativnijih teoretičara medija današnjice, autorica ne smatra zadatim i apsolutnim, štaviše, već se raduje nekojemu novom, drugačijem, boljem ili obuhvatnijem odabiru teoretičara medija i komunikacija od onih komunikologa, kulturologa, informatologa ili sociologa / filozofa kod nas koji se iz svoga ugla budu bavili sličnom problematikom.

Zasnivajući svoju teoriju medija, u općenitosti ali posebice kod nas u također jednom sve više antropocentričnom civilizacijskom miljeu, u kojemu su *ljudi većinom spremniji biti sljedbenici a manje istraživači,* autorica primjećuje kako, unatoč širenju općih znanja i spoznaja svekolikih, “značenje jednog događaja ne proizlazi iz njega samog, nego mora biti prihvaćeno u medijima da bi, uistinu, bilo – događaj” (2006:79,80), a što opet uz premisu da mediji sami po sebi nisu ni dobri ni loši stvara ravninu na kojoj se ukotvljuje zrela misao da se upravo otuđenje s pomoću mas-medija ne događa u medijima ili zbog medija, već upravo u društvu ili zbog društva. Zbilja, nepravedno i jednosmjerno svaljivanje sve krivice obesmišljenosti života pojedinca na mas-medije i njihove sadržaje moglo bi značiti jedan nov *neoludistički* koncept mišljenja koji bi bio *analogan* nekadašnjem *klasičnoludističkom* pokretu s početka razvoja industrijalizacije, kada su izmoreni radnici smatrali da će im se stanje popraviti porazbijaju li svoje radne strojeve, alatke i mašine. Kada bi u neoludističkom konceptu mišljenja neko moćan polupao sve “loše medije”, stanje spomenutih života ne bi se u bitnome promijenilo. Stoga je posve tačno da svako društvo ima medije kakve zaslužuje, a da se njihova kvaliteta mijenja samo ukoliko se mijenja ukupna kvaliteta društva, šarolikih društvenih odnosa od političkih, ekonomskih, kulturnih, radnih, obrazovnih, socijalnih, vjerskih do generacijskih, ekoloških, spolnih.

Ovaj angažirani i istovremeno *konzervativni stav* vraća stanovitu /preko/ mjeru onih mislilaca i teoretičara koji, može biti, pridaju ili su pridavali pretjerani značaj medijskom utjecaju i pripadaju *medijskim arhe-idealistima* kao nadrealistima, te će ga se, vjerovatno, trebati ubrojati u klasičnu komunikološku misao. No, njena je glavna odlika rezistentnost, ili nepotkupljivost jeftinim *simulakrumskim tendencijama* mas-medija u interkulturalnim i intertekstualnim, sve popularnijim načinima tumačenja svijeta i svijesti. Jer, ne treba smetnuti s uma kako postoje i mnogoljudna, velika društva koja imaju posve različit pristup medijskome kao kulturalnome, poput društava i komunikacijskih sistema kakva postoje u Aziji, Africi i općenito na Istoku, o čemu se autorica pita. Nije li jedan tip, *uniformni tip takozvane sistemske teorije medija* (Luhman) već u startu manjkav? Istina, konkretan odgovor je izostao, što i nije naročito predmetno za ovakav, otvoreni koncept mišljenja, ali su postavljena snažna pitanja o "duštveno pretencioznoj teoriji" koja, prije svega, razrađuje sistem/e/ iz kojega potječe.

Među rijetkim autorima kod nas, Kečo-Isaković ima potrebu naglasiti kako je veoma važno razlikovanje *informacija reda* i *informacija nereda* (Eco) u kontekstu njihovih etičkih normi i konkretnih novinara kao nositelja vlastite profesionalnosti i etičke hermeneutičnosti, koji jeste i podrazumijeva njegov talent, ali jeste i osobni karakter i osobni ethos. Stoga potencira razliku između dobrih i loših novinara, zalažući se za kvalitetno obrazovanje u funkciji kvalitetnog novinarstva.[*]

Nastojeći u klasičnom maniru *mediološki* protumačiti emancipiranje savremenog društva, autorica revalorizira ulogu mas-medija u pokušaju razrješavanja građanske ideologije, uviđajući promptno kako nasuprot toliko brojnim raspravama o ulozi mas-medija i nasuprot toliko brojnih teorija o njima, značenje mas-medija "još uvijek nije pravilno odmjereno u savremenom svijetu", jer su i javnost i javno mnijenje na neki način obmane koje su na sceni društvenih zbivanja zaklonile brojnim zastorima suštine događaja, stvarne nositelje i aktere prijelomnih odluka, te su tako, ostali sve prazniji i sve besadržajniji tako zvučni termini kakvi su u *teoriji građanstva sloboda, demokracija, jednakost u javnoj sferi, sloboda mas-medija, javni prostor*, tvoreći ispraznošću pseudoideologiju pseudograđanskog društva. Dosezanje ideala civilnog društva je cilj svih slobodnih medija, ali, iako se svi manje-više zaklinju u demokratiju i razmjenu informacija, u svijetu je dominantan jednosmjerni tok komuniciranja. Autorica stoga s pravom pledira stvarno otvoreno globalno komuniciranje u sve složenijem svijetu, u kojemu neće komunikacijski dominirati jedan koncept, jedan globalni medij, jedan svjetopogled, jedan medijski stil, već mnoštvo, ali stvarno, pluralno, ravnopravno i ravnomjerno raspoređeno mnoštvo takvih moćnih medija, putem kojih bi bila moguća stvarna, kompetentna, razložna komunikacija svih sa svim o najvažnijim pitanjima svijeta. Kao da je na neki način, priželjkujući komunikacijsko mnogoglasje, aplicirajući brojne razlike, autorica prizvala jedan novi projekt globalnoga tipa, istoga u različitom, pojavu nove satelitske TV-mreže Al-Jazeera na engleskom govornom području sa centrima emitiranja u Dohi, New Yorku, Kuala Lumpuru, Londonu. No, i to je tek početak, koji nema smisla u svom permanentnom otvaranju ako u sebe ne integrira, prevede slične grandiozne satelitske medije sa prostora Rusije i Kine barem.

---

[*] "...Dok je gorjela čuvena biblioteka Vijećnica 1992. u kojoj su nestajale sve knjige i sve knjiško blago svih građana Bosne i Hercegovine, tu fašističku lomaču knjiga na Srni su komentirali paljenjem kulisa od muslimanskih snaga!!! Rušenje Starog mosta u Mostaru, kao vrhunac vandalizma jednih, sada i pored snimaka koje je cijeli svijet vidio svojim očima, a koje postoje kao dokazi za bilo koji sud na svijetu, neki pokušavaju dokazivati kao 'samospaljivanje i samourušavanje' što je nemoralu samog rušenja mosta, jer se radi sada o rušenju nečega što je teškom mukom ponovo načinjeno, o rušenju nade u zajedničku budućnost, koja ipak ide preko starog – novog mosta u Mostaru...", zabilježila je parantezno Kečo-Isaković na stranici 191. ove knjige.

Fahira Fejzić-Čengić

Robert Michel: *Mostar*,

(prijevod s njemačkog: dr. Branko Šantić,
fotografski snimci: Wilhelm Wienner, Mostar, 2006.)

Čim sam pročitala prvi odjeljak ove veoma zanimljive, i prije svega poučne knjige *Mostar,* autora Wilhelma Michela, na trenutak sam je odložila i upitala se: “Bože, je li to putopis, monografija o jednom gradu ili esej?” Mislim da neću pogriješiti ako kažem da je ova knjiga, uz sve to i kulturno-historijski esej, rađen na osnovu relevantnih podataka i ličnog iskustva. Naravno, na prvom mjestu je putopis, koji sadrži impresije pisca, kazane tako da se čitalac ne može lahko odvojiti od autorovih riječi kojima je udahnuo život. Kao da piščeve brige i tuge nestaju poput dima, koji se gubi u izmaglici, dok posmatra Neretvu, krševita brda, kamene kuće, živopisnu čaršiju. Tu je uočljivo i autorovo izoštreno oko za najsitnijim detaljima kazanim riječima iz kojih isijava ljubav i zanesenost ovim prostorom.

Michel nas vodi u kraću šetnju kroz historiju, dajući impresivno upoređenje Mostara sa Venecijom, potcrtavajući da je Veneciju oblikovalo more, a Mostar stijene *u kojem je rastinje stjerano s brdskih visina, od lednog sjevernjaka i sunčane žege, skupilo se na dnu doline, gdje nakon kratke zime bez snijega, najednom usred mirnog kamenog sivila, nikne bujno zelenilo.* (str. 10)

Autor je, bez sumnje, majstor riječi, koji umije svoja razmišljanja o gradu, za koji je duboko vezan, uobličiti u sliku, koja dugo ne napušta čitaoca. U kratkim naznakama daje nam historijski presjek kroz vijekove, iz kojeg se jasno vidi da je područje Mostara bilo sladak zalogaj mnogim osvajačima: Rimljanima, Istočnim Gotima, Grcima, slavenskim plemenima i konačno Osmanlijama, koji su se tu zadržali nekoliko stoljeća. A zatim devetnaesti vijek u kojem je autor i sam bio sudionik mnogih događaja – buna i ustanaka protiv centralne vlasti.

Michel nas vješto vodi kroz ljepote pošumljenog krša, u kojem "zelenilo svjetluca samo kao lahka čežnja brda za šumama".

Pisca posebno zanima stari Mostar sa svojim kamenim kućama, prostranim avlijama prekrivenim zelenom odrinom, čardacima, izrezbarenim kapidžicima s teškim metalnim zvekirama – kućama ograđenim visokim zidovima, kroz koje ne može prodrijeti pogled znatiželjnika. Porodična intima se ljubomorno čuva samo za sebe. Posebnu piščevu pažnju privlače niski dućani i magaze, u kojima zanatlije brižljivom rukom oblikuju razne predmete, specifične samo za taj kraj, ili na mangali s razgorenim ćumurom griju ruke i odbijaju dimove, ne mareći za mušterije. Michel žali što "građevine sanduci" koje je donijelo novo vrijeme, kvare harmoniju i idilu grada.

Za Michela je zanosna ljepota mostarske noći obasjane mjesečinom u kojoj se "sa mirnim zanosom dižu pojedini svodovi i bezbrojne munare, koje jednostrano obasjane izgledaju još vitkije".

Poseban doživljaj je modro-zelena Neretva. Ona luta, mijenja pravce, pa se ponekad čini da će svojom pobjesnjelom snagom probiti stijene. Iz svake perspektive ova čudesna rijeka pruža neponovljive slike ponekad mirnoće, a ponekad opet neukroćene divljine. Umije uzeti neopreznom kupaču i danak u životu, ali sve to ipak nadoknađuje očaravajućom ljepotom. Neretva je bila i ostala inspiracija mnogih pripovjedača, romanopisaca i savremenih pjesnika. Ali, koliko se do sada zna, samo joj je jedan pjesnik iz 19. stoljeća na turskom jeziku – Rahmija Mostarac posvetio odu. On svoju dosta dugu pjesmu završava:

Brzog je toka, ne posustaje
a danonoćno zaljubljena
kao Indijski okean rasprostranjena.

Stari most, kako inventivno kaže pisac *kao okamenjeni mladi mjesec*, ostao je da nam vječno kazuje o mašti i vještini starog neimara, mimara Hajrettina, iz škole u svijetu poznatog mimara Sinana. Svojim stamenim stupovima, nestvarnim svodom, bjelinom poput galebova, koji ga neprestano prelijetaju, i kako kaže pisac, "vjerovatno i one vide u visokom rasponu okamenjenog galeba", ostao je jedan od najznačajnijih spomenika Bosne i Hercegovine i simbol ovoga grada. Njegova beskrajna ljepota, impresionirala je i poznatog mostarskog pjesnika iz 16. stoljeća Zijaiju Čelebija, koji kaže:

Ćupriju podiže kao luk duge
Allahu moj, ima l' na svijetu po ljepoti druge,
jedan je pjesnik zadivljen stao i izrek'o riječi:
ćupriju ćemo ostaviti, a mi ćemo pr'jeći!

Veoma inspirativan i za naše vrijeme poučan dio teksta je o stanovništvu, koje obitava u Mostaru: tu su pravoslavni, katolici, muslimani, Jevreji, Arbanasi, Cigani – i interesantno svi žive u miru, uvažavajući jedni druge sa svim vjerskim i drugim razlikama, u kojima nalaze i sličnosti. "U pogledu raznolikosti, narodnih plemena i vjera, Mostar je jedan od najznačajnijih gradova na evropskom tlu", zaključuje autor.

Etnolozi će naći dosta zanimljivih podataka u ovoj stilistički i sadržajno nadmoćnoj knjizi, koja čitaoca ne ostavlja ravnodušnim. Saznajemo živopisnost i šarenilo nošnji. Istina, muslimanka je na ulicu izlazila u feredži, širokom ogrtaču, koji prekriva i lice, a ispod koje je skupocjena odjeća, naravno, zavisno od materijalnog stanja. Žene ostalih vjera nose široke dimije, sužene na članku, bogato izvezene jeleke i prekrivaju glavu živopisnim mahramama, često ukrašenim dukatima i biserom.

Džamije su posebno impresionirale Michela, a u njegovo vrijeme ovaj grad ih je imao više od trideset. Njega ne zanimaju samo velike poznate džamije, kao što je Karađoz-begova, Koski Mehmed-pašina, Derviš-paše Bajezidagića, Ćejvan Ćehajina i druge, nego i male mahalske džamije. Pisac bilježi nastanak, historiju i izgled i eksterijera i enterijera ovih zdanja. Također, ne zaobilazi ni bogomolje drugih religija, između ostalog, zaključuje da je u njegovom vremenu, usljed historijskih okolnosti, Katolička crkva imala bolji status od Pravoslavne, pa je čak 1847. godine ustanovljena biskupija, a nakon osamnaest godina podignuta i nova crkva.

Autorovoj pažnji nisu izmakla ni groblja, posebno muslimanska, koja su prepuštena prirodi, a ne ljudskoj ruci. Oko bašluka se svijaju divlji bršljani i ruže, i daju posebnu čar prostranoj bjelini. Pravoslavno groblje je smješteno iznad grada, pored crkve, jevrejsko udaljeno od grada, čiji nadgrobnici neodoljivo podsjećaju na bogumilske stećke, a katoličko je smješteno "u jedan mali tamni gaj starog drveća, skriveno i daleko od svake buke".

Bilo bi nepravedno zaobići izoštreno prevodilačko pero Branka Šantića, koji je umjetničkom snagom doprinjeo da se tekst lahko i tečno prati. Također, urednik g. Sarić je izuzetnom umješnošću i znanjem učinio da je tekst organiziran na najbolji mogući način.

Ako dođe do drugog izdanja, najdobronamjernije bih upozorila da se termin Turci preinači u osmanske Turke, jer Turci su od 1923., kada Ankara postaje glavni grad. Također bih zamolila da se za poslanika Muhammeda a.s. ne koristi izraz prorok, jer u islamu nema proroka, a Poslanik je čovjek kao i ostali ljudi, samo nadahnut od Boga da širi novu vjeru. Trebalo bi imati na umu da su katolici imali samostane, a pravoslavci manastire. To su sitne primjedbe, koje će dobro doći da se tekst još više poboljša.

Lamija Hadžiosmanović

U potrazi za slobodom

(Prikaz knjige: Azar Nafisi, *Čitati Lolitu u Teheranu*,
Rubikon, Novi Sad, Denis, Sarajevo, 2005.)

Već na prvim stranicama fascinirajućeg političko-književnog romana autorica Azar Nafisi objašnjava da njena teheranska priča nema namjeru da nam približi stvarnost u Islamskoj Republici Iran, koliko da nam razotkrije *Istine*, tragajući, prije svega, za onim čega nema u Teheranu, jer je ono stvarnije od onoga čega ima.

U Islamskoj Republici Iran nema SLOBODE, i zato je ovo roman prvenstveno o SLOBODI (političkoj, univerzitetskoj, vjerskoj...) i potrebi svakog ljudskog bića za njom.

Čitati Lolitu u Teheranu znači, prije svega, preispitati stvari koje uzimamo zdravo za gotovo.

Autorica ovog romana, Nafisi, profesorica engleske i američke književnosti, opisuje svoj profesionalni angažman u rodnom Iranu koji je praćen velikim revolucionarnim promjenama.

Nafisi je inače kćerka najmlađeg gradonačelnika Teherana, "popularnog i optuženog za nepokornost" u vrijeme šahove vladavine. Razotkrivajući pluralizam političkih ideja koje su se javljale u Iranu uoči revolucije, Nafisi pokazuje interesovanje za "strast koja vodi ljude" željne promjena. No, ubrzo, u prvim godinama poslije revolucije, bit će svjedok masovnih ubistava, odvođenja u zatvor, zabrane knjiga koje, navodno, štete javnom moralu, uvođenja hrđavih zakona, kao što su zakon o nošenju vela i zakon koji ženi zabranjuje da se bavi pjevanjem jer su ženski glas, baš kao i kosa, seksualno provokativni.

Tokom revolucionarnih i postrevolucionarnih promjena Nafisi je primorana da promijeni tri univerziteta, a na kraju iz moralnih i profesionalnih razloga bježi od surove stvarnosti koju oblikuje represivna država, u tada jedini slobodni prostor (vlastiti stan) tajno držeći predavanja najposvećenijim studentkinjama. Dvije godine, svakog četvrtka ujutro, u dnevnoj sobi profesorice Nafisi čitaju se zabranjeni zapadni klasici puput: Jane Austen, F. Scotta Fitzgeralda, Henryja Jamesa i Vladimira Nabokova.

Prepričavajući svoju i priče svojih studentica, koje se kontinuirano prepliću s pričama poznatih romana ovih književnika, Nafisi u romanu *Čitati Lolitu u Teheranu* govori o mnogo čemu.

Najprije to je priča o oholosti totalitarnog režima, fundamentalistima koji progone ljude zbog satelitske antene, zabranjuju čitanje knjige samo zato što nisu u duhu vladajuće ideologije, oholo kažnjavaju svako umjetničko izražavanje...

Ovo je roman, dakle, o stvarnosti, o bolnoj spoznaji njene prevrtljivosti i slabosti, stvarnosti koja uništava, kako kaže autorica, *naše osjećaje za boje*.

Kad stvarnost postane netolerantna, jedino možete da slikate boje svojih snova. Jedan san odsanjan je u sobi profesorice Nafisi koja dok fundamentalisti opsjedaju univerzitete, ne odustaje od onoga što je oslobađa: književnosti. Nije slučajno Nabokov njen omiljeniji pisac. On u *Pozivu na pogubljenje* ne prikazuje samo fizičku bol i torturu totalitarnog režima (kroz Sinsinatijusa S. koji je osuđen na smrt zbog zločina navedenog kao "gnostička iskvarenost"), već košmaran život u atmosferi stalne prijetnje.

Ona se poput Sinsinatijusa S. bori instinktom, čitanjem, pisanjem, iznošenjem vlastitih stavova koji su zapravo tada, u to vrijeme jedini način da se pobjegne od surove stvarnosti.

Profesorica i njena studenska grupa odbijaju da se uklope, da postanu kao druge. Tako poput Nabokova hvataju srž života u totalitarističkom društvu, prikazujući usamljenost u iluzornom svijetu, punom lažnih obećanja u kojima pojedinac ne može da napravi razliku između spasitelja i dželata.

"Ovi časovi bili su boje mojih snova. Pružali su mi povlačenje iz stvarnosti koju sam smatrala neprijateljem" – kaže autorica (str. 20) duboko svjesna da svaka revolucija, pa tako i islamska pokazuje sklonost ka ideološkim i totalitarističkim karakteristikama. Revolucija u Iranu je samo koristila *islam* kao opsesivno sredstvo, i tako mu nanijela više štete nego što bi neko strano tijelo ikad moglo učiniti.

Međutim, ovo književno djelo ne traga za rješenjem, već za pronalaskom veze između otvorenog prostora kojeg nudi roman, i zatvorenog u kojem je autorica živjela. Njena soba u kojoj drži predavanja pretvorit će se u prostor slobode koji je bio popunjen knjigama, uglavnom književne naravi. Taj prostor slobode punio se, između ostalog, i puštanjem pramenova kose da slobodno lepršaju, puštanjem noktiju, pričom o ljubavi, braku, "bojama" ženskih uniformi. U toj sobi, identitet dobija ponovno, svoje pluralno značenje. Posebno je to značajno jer profesorica i studentice pripadaju dvjema generacijama. Autorica je imala vremena da spozna sebe, za razliku od njenih studentica koje, da bi vidjele sliku o sebi, moraju poći od pogleda drugih – uglavnom onih koji ih preziru. Ta nevinost, reći će autorica, "zaljubljenost u romane", taj "bijeg od stvarnosti" pomoći će im da razumiju mogućnost izražavanja i formiranja mišljenja o nečemu, da govore o sopstvenim realnostima o kojima nisu uspjele govoriti. Impresivno je kada njihova kritika snagom argumentacije (razotkrivajući pjesničke vještine i uglađeni stil pripovijedanja, prateći dijelove bespomoćnosti dvanaestogodišnje Lolite) prevazilazi ustaljene kritike Nabokova i sa Zapada. Na jednom od časova *Lolita je odbranjena* jer je spadala u one žrtve koje ne mogu ni da se odbrane niti im je data prilika da ispričaju svoju priču. U tom smislu ona je za njih dvostruka žrtva: oduzeti su joj život i životna priča. Profesorica i njene učenice su se svojom hrabrošću i izborile da ne postanu "žrtve" ovog drugog zločina.

Zato je ovo i priča o položaju žena u Islamskoj Republici Iran, ali isto tako i o snazi istih tih žena koje se režimu opiru ne fizičkom silom, već snagom mašte i snagom misli. Otuda on odiše kritikom manifestnog, kao što je između ostalog, i postrevolucionarno nametanje vela ženama u Iranu. Ovdje valja reći, da autorica nije protiv vela – štaviše, smatra ga pravom individue da simbolički komunicira s Bogom. Ona je protiv političkog nametanja vela, dakle protiv politizacije istog, koji istinskim vjernicima, kakva je jedna njena učenica, donosi usamljenost.

“Bila je to zemlja u kojoj se svakom gestu, pa čak i onom najintimnijem, davalo političko značenje. Boje mojih velova ili očeve kravate bile su simbol zapadnjačke dekadencije i imperijalističkih tendencija. Brijanje brade, rukovanje s osobom suprotnog spola, aplaudiranje ili zviždanje na javnim skupovima – također su se smatrali zapadnjački, a time i dekadentnim, djelom imperijalističke zavjere koja ima za cilj uništavanje naše kulture.” (str. 34)

Kroz svoj profesionalni angažman u Iranu autorica ovog romana pokazuje teškoću otpora svakog intelektualca, opirući se proizvoljnim pravilima pretpostavljenih.

Nafisi kaže: “biti profesor u Islamskoj Republici – ili baviti se bilo čime drugim – značilo je služiti trenutnoj politici i pokoravati se proizvoljnim pravilima pretpostavljenih”. (str. 19)

Nepokornost kao i profesionalna izvedba te nepokornosti je glavna karakteristika autorice. Ona će u najosjetljivije doba, kada je zvanični Teheran preispitivao podobne i nepodobne univerzitetske profesore, braniti *Getsbija*, braneći tako pogled na književnost, pa samim tim i na stvarnost. Nakon kontroverznih rasprava na jednom času koji je imao radni naslov “Islamska Republika protiv Velikog Getsbija”, da se spoznati da je doista književnost potreba a ne luksuz, te da nije moguće posmatrati svijet u crno-bijelim bojama.

Podučavajući nas kontinuirano svrsi romana, Nafisi kaže: “Roman nije alegorija. To je senzualno iskustvo jednog drugog svijeta. Ako ne uđete u taj svijet, ako zajedno sa ostalim likovima ne ostanete bez daha i ne zainteresirate se za njihovu sudbinu, onda nećete biti u stanju da suosjećate s njima, a suosjećenje se nalazi u srcu svakog romana. Tako treba da čitate roman: udišući iskustvo.”

Ako duboko udahnemo nad autoričinim iskustvom, te iskustvom njenih studentica, shvatit ćemo da roman *Čitati Lolitu u Teherenu* nema cilj da nas nauči da li je život u Islamskoj Republici Iran dobar ili loš, već da nam pokaže kompleksnost ljudskog života, i potrebu za slobodom.

Nermina Šačić

GODIŠNJAK 2006

IZ “PREPORODOVE” DJELATNOSTI

Izvještaj o radu BZK “Preporod” za 2006. godinu

Od Obnoviteljske skupštine do danas BZK “Preporod”, kao građansko udruženje – utemeljeno na ideji dobrovoljnog rada – imao je zadaću da poboljša stanje u kulturi bošnjačkog naroda. Razdoblje razaranja u toku posljednjeg rata protiv Bosne i Hercegovine i dramatično vrijeme nakon njega uvjetovali su da je rad na kulturnoj obnovi ove rasute zajednice zavisio od političkog stanja u zemlji. Uz puno truda sa razine Matičnog odbora u proteklih petnaest godina obnovljen je rad više općinskih društava, a tamo gdje to nije bilo moguće njihov rad je organiziran u drugim općinama do vremena povrataka u matičnu općinu. U ovoj godini naša zajednica broji otprilike 60 općinskih društava. Na samom kraju 2006. godine obnovljen je njihov rad u Foči i Srebrenici.

Rad ovih društava je neujednačen, što je vidljivo iz njihovih pojedinačnih izvještaja. Međutim, evidentno je da je “Preporod”, zahvaljujući dobrovoljnom radu u nekim općinama jedini djelatnik u afirmiranju kulturnog identiteta Bošnjaka.

Uobičajena praksa da se rad općinskih društava podržava i podstiče sa razine Matičnog odbora nije izostala ni ove godine: učešće u radu skupština i drugim radnim sastancima, sudjelovanje u organiziranju izložbi, promocija knjiga, gostovanju pisaca na književnim večerima, finansijska pomoć te darivanje knjiga općinskim bibliotekama i sl.

Tokom godine finansijski smo pomagali u ukupnom iznosu od oko 20.000,00 KM općinska društva u Bosanskoj Dubici, Osmacima, Orašju, Žepču, Modriči, Tomislavgradu, Doboj-Istoku, Jablanici, Mostaru, Livnu, Gradačcu, Foči, te Zajednicu općinskih društava Tuzlanskog kantona i središta u Republici Hrvatskoj (Dubrovnik i Split).

Na tragu potrebe povezivanja te razmjene iskustava i mišljenja između općinskih društava Matični odbor je u Brčkom organizirao dvanaesti Zbor predsjednika općinskih društava. Zborovi su do sada bili održani u Fojnici (1995.), Zenici (1996.), Bugojnu, (1997.), Ostrošcu na Uni (1998.), Gradačcu (1999.), Goraždu (2000.) i Sarajevu (2001.– 2005.).

Zbor u Brčkom održan je u hotelu “Posavina”, 7. i 8. aprila 2006. godine. Prisustvovalo mu je više od četrdeset predsjednika općinskih društava ili njihovih predstavnika. Osim predsjednika općinskih društava u radu Zbora učestvovali su prof. dr. Ejup Ganić, prof. dr. Munib Maglajlić, prof. dr. Esad Zgodić, prof. dr. Šaćir Filandra i prof. dr. Senadin Lavić.

Tih dana od kulturnih sadržaja upriličeni su: koncert mlade pijanistice Dženane Šehanović, rođene Brčanke, najmlađe studentice Muzičke akademije u Zagrebu, izložba u Gradskoj galeriji Brčko “Monotipije” akademskog slikara Salima Obralića i predstava *Pomilovanje traži Radivoje, Radivojev sin*, autora Zlatka Topčića, u izvođenju Muharema Osmića, prvaka drame Tuzlanskog narodnog pozorišta. Bili su to izuzetno uspješni susreti kako po broju prispjelih predstavnika općinskih društava, tako i po kvalitetu predavača, te izboru kulturnih sadržaja. Odziv građanstva bio je zadovoljavajući. Međutim, izostalo je prisustvo predstavnika tamošnje vlasti i Medžlisa islamske zajednice. Za uspješnu organizaciju Zbora zaslužno je i Općinsko društvo u Brčkom, te njegov predsjednik Ćazim Suljević.

U protekloj godini ostvarene su i posjete nekim središtima u inozemstvu: prof. dr. Emina Memija prisustvovala je 70-godišnjici osnivanja “Preporoda” u Dubrovniku, a prof. dr. Šaćir Filandra posjetio je središte “Preporoda” u Novom Pazaru, Prizrenu, te Muslimansku kulturnu zajednicu u Subotici i Bošnjačku zajednicu u Sloveniji. U našoj organizaciji mr. Orhan Bajraktarević, predavač sa Fakulteta islamskih znanosti iz Sarajeva, početkom januara u Subotici je održao prigodno predavanje. Također, u mjesecu januaru su u akademskim ustanovama Luksemburga prof. dr. Smail Čekić i Amor Mašović održali predavanja: “Genocid nad Bošnjacima”, dok je prof. dr. Muhamed Nezirović u junu održao dva predavanja: “Hiljadugodišnja interkulturalna kohabitacija u Bosni i Hercegovini”, te “Bosna i Hercegovina u istorijskom, kulturnom i političkom okviru Evrope”. Organizator navedenih predavanja bio je BZK “Preporod” iz Luksemburga u saradnji sa Istorijsko-kulturnom zajednicom iz Luksemburga.

U IX kolu edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* ove godine izašli su sljedeći naslovi:

1. Munib Maglajlić: *Usmena lirika Bošnjaka;*
2. Tvrtko Kulenović: *Putopisi – Čovjekova porodica*;
3. Ahmet Hromadžić*: Okamenjeni vukovi* / Šukrija Pandžo: *Samo još kosovi zviždući;*
4. Skender Kulenović: *Pjesme – Ogledi;*
5. Zilhad Ključanin: *Šehid – Pjesme.*

Promocija ovog kola održana je u decembru 2006. godine u Bošnjačkom institutu – Fondacija Adil Zulfikarpašić.

Knjige su predstavili: Željko Grahovac, Irfan Horozović, Munib Maglajlić, Jasmina Musabegović, Vedad Spahić i Marko Vešović, te Nada Đurevska, glumica i Zilhad Ključanin, autor.

U ediciji *Bošnjačke studije* u oktobru je izašla knjiga *Vladavina konsenzusom* dr. Esada Zgodića. Javno predstavljanje ove knjige obavljeno je također u Bošnjačkom institutu – Fondacija Adil Zulfikarpašić. O knjizi su govorili: dr. Mirko Pejanović, dr. Šaćir Filandra i dr. Senadin Lavić.

Riječ je o knjizi koja se bavi jednom od najdivergentnijih i najkonfliktnijih područja naše političke stvarnosti – politikom konsenzusa u Bosni i Hercegovini.

U tiražu od 2.500 primjeraka štampano je treće izdanje *Historije Bošnjaka* Mustafe Imamovića. Napominjemo da su prvo i drugo izdanje (1996. i 1997.) štampani u tiražu od 10.000 primjeraka.

U povodu petogodišnjice od smrti akademika prof. dr. Avde Sućeske, u saradnji sa Pravnim fakultetom iz Sarajeva, objavljen je *Stručni katalog poklonjenih knjiga biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod"*. Knjige je obradila i katalog priredila Isma Kamberović.

I za 2006. godinu će biti izdat *Godišnjak* naše zajednice.

Novina u izdavaštvu BZK "Preporod" je pokretanje časopisa na engleskom jeziku *Bosnian Studies: Journal for research of Bosnian thought and culture*. Časopis će izlaziti dva puta godišnje. Namijenjen je inozemnoj znanstvenoj javnosti s ciljem promicanja bosanske misli i kulture. Redakcioni odbor časopisa čine: dr. Đenana Buturović, dr. Srebren Dizdar, dr. Šaćir Filandra, dr. Mustafa Imamović, dr. Fikret Karčić i dr. Muhamed Nezirović. Urednik časopisa je dr. Fikret Karčić, a za tajnicu uredništva imenovana je Mirela Rožajac. Časopis je u pripremi i njegov prvi broj se očekuje u martu 2007. godine.

I ove godine priređene izložbe su imale kvalitetne sadržaje. Izložba "Monotipije" Salima Obralića u aprilu postavljena je u Gradskoj galeriji u Brčkom u okviru Zbora predsjednika općinskih društava. Izložbu je pratio katalog. Predgovor kataloga napisala je Maja Bobar, historičarka umjetnosti iz Sarajeva, a izložbu je otvorio prof. dr. Ibrahim Krzović.

U saradnji sa Internacionalnim teatar festivalom MESS u Galeriji "Preporod" u Sarajevu u oktobru su postavljeni grafički listovi Dževada Hoze iz umjetničke zbirke Muzeja Unsko-sanskog kantona iz Bihaća. Tekst za katalog napisao je Vefik Hadžismajlović, historičar umjetnosti, a izložbu je otvorio prof. dr. Sadudin Musabegović.

Stogodišnjicu rođenja književnika Alije Nametka obilježio je i BZK "Preporod" iz Zagreba u novembru 2006. U povodu te obljetnice, koja je upriličena u Zagrebu, govorili su prof. dr. Fatma Hasanbegović i prof. dr. Šaćir Filandra.

U decembru smo u saradnji sa Galerijom MAK i Muzejom književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine postavili izložbu pod nazivom "Svjedok podnošenja sudbine" kojom je obilježeno sto godina od rođenja književnika Alije Nametka (1906.−1987.). Autor izložbe i kataloga bila je Medhija Maglajlić, a predgovor za katalog napisala je dr. Fatma Hasanbegović. Istim povodom upriličen je i naučni skup sa nazivom "Folkloristički rad Alije Nametka". U radu Skupa učestvovalo je 15 znanstvenika raspoređenih u tri sesije:

Dr. Fatma Hasanbegović: *Život i književno djelo Alije Nametka*, dr. Rašida Kadrić: *Pripovjedački rad Alije Nametka*, prof. dr. Gordana Muzaferija: *Uspješan komediografski angažman Alije Nametka*, prof. dr. Muhidin Džanko: *Alija Nametak, hroničar starih krovova ili "literatura srca"*, mr. Dijana Hadžizukić: *Simbolika pejsaža u pripovjetkama Alije Nametka*, Adnan Pejčinović: *Slika Bošnjaka u Nametkovoj noveli*, Tarik Galijašević: *Recepcija Nametkovih novela u* *književnoj kritici*, Ena Begović: *Recepcija Nametkovih drama u književnoj kritici*, Mahir Sokolija: *Nekrologij u bošnjačkoj književnosti*, prof. dr. Munib Maglajlić: *Alija Nametak kao folklorist*, mr. Amra Dervišević: *O prvoj Nametkovoj zbirci proze*, Nirha Efendić: *Nametkovo bavljenje uspavankom*, Sead Šemsović: *Kur’an i hadis u intelektualnom odnosu s usmenom pričom Bošnjaka* (na primjeru Nametkovih zbirki usmene proze), Selma Fazlić: *Etnografsko-folkloristička linija u pripovjedačkom djelu Husejna Đoge Dubravića i Alije Nametka.*

“Preporodov” konkurs za literarne i likovne radove učenika osnovnih škola Bosne i Hercegovine već je prerastao u jednu lijepu tradiciju. Ovogodišnja tema konkursa bila je “Bosna − zemlja mojih predaka”.

S pravom trebamo biti ponosni na naše mlade stvaraoce. I ove godine je od velikog broja izvrsnih učeničkih radova prijavljenih na konkurs bilo teško odabrati najbolje. Na konkurs je pristiglo 4.367 radova – od toga 1.890 literarnih i 2.477 likovnih – iz 189 škola sa područja Bosne i Hercegovine. Žiri je u sastavu Bisera Alikadić, Mujo Musagić i Asmir Kujović (za literarne radove), Jasminko Mulaomerović, Mušo Šahman i Asim Đelilović (za likovne radove), te Hatidža Duman (koordinator konkursa) nakon pažljivog odabiranja i vrednovanja svih prispjelih radova odlučio sljedeće:

1) U oblasti literarnih radova prvo mjesto dodijeljeno je radu Amara Bačvana, učenika V razreda “Druge osnovne škole” iz Bugojna; drugo mjesto radu Jasmine Kabahije, učenice VII razreda Osnovne škole “Silvije Strahimir Kranjčević” iz Sarajeva; treće mjesto ravnopravno dijele radovi Edvina Burine, učenika VII razreda Osnovne škole “Stolac” iz Stoca i Azre Zukić, učenice III razreda Osnovne škole “Vražići” iz Velina Sela (Čelić).
2) U oblasti likovnih radova prvo mjesto dodijeljeno je radu grupe učenika II razreda Osnovne škole “Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak” iz Sarajeva: Amsalu Aganspahiću, Anesu Aliću, Anesi Alić, Naidi Begić, Eni Husić, Lejli Omeragić, Eni Rašinlić, Naidi Rovčanin i Ajli Telalović; drugo mjesto ravnopravno dijele radovi Merjeme Raja, učenice VI razreda Osnovne škole “Hasan Kikić” iz Sarajeva i Kabira Kasumića, učenika IV razreda Osnovne škole “Safvet-beg Bašagić” iz Sarajeva; treće mjesto ravnopravno dijele radovi Amre Čaušević, učenice VI razreda Osnovne škole “Špionica” iz Srebrenika i Adele Ismić, učenice IV razreda Osnovne škole “Abdulevehab Ilhamija” iz Tršća (Kakanj).

Žiri je također proglasio po tri najuspješnija nastavnika u realizaciji teme konkursa. U oblasti literarnog stvaralaštva to su: Senada Jusić, “Druga osnovna škola” iz Bugojna, Sadeta Koljić, Osnovna škola “27. maj” iz Ključa i Sabina Turak, Osnovna škola “Seonica” iz Seonice – Konjic; u oblasti likovnog stvaralaštva: Mustafa Faljić, “Prva osnovna škola” iz Zavidovića, Jasmin Kasumović, Osnovna škola “10. oktobar” iz Sanskog Mosta i Selma Tubić, Osnovna škola “Brčanska malta” iz Tuzle.

Izvjestan broj likovnih i literarnih radova bio je predstavljen na izložbi koja je bila priređena u Galeriji “Preporod” u Sarajevu 3. juna 2006. godine. Prilikom otvaranja izložbe bili su proglašeni najuspješniji učenici i nastavnici koji su svojim radovima učestvovali na ovogodišnjem “Preporodovom” konkursu.

Konkurs za originalni dramski tekst napisan na bosanskom jeziku u okviru bijenalnog natječaja za nagradu “Alija Isaković” ove godine objavljen je drugi put. Na natječaj je prispjelo više kvalitetnih tekstova. Žiri u sastavu: Nermina Kurspahić, Strajo Krsmanović i Nedžad Fejzić, Nagradu je dodijelio Zlatku Topčiću za dramski tekst *Gola koža.* Dodjela Nagrade upriličena je u Narodnom pozorištu u Sarajevu u novembru 2006. godine.

Odlukom Matičnog odbora Fond “Muhsin Rizvić” je na traženje i saglasnost njegovog osnivača Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca prešao u nadležnost BZK “Preporod”. Fond je osnovan s ciljem poticanja znanstvenoistraživačkog rada u oblasti bošnjačke književnosti i bosanskog jezika. U Odbor Fonda imenovani su: prof. dr. Lamija Hadžiosmanović, mr. Sanjin Kodrić, Alen Kalajdžija, asistent, prof. dr. Emina Memija i mr. Bernisa Puriš. Za predsjednika Fonda imenovan je mr. Sanjin Kodrić. Za ovogodišnju dodjelu potpora Matični odbor je odlučio izdvojiti 20.000 KM. Odlukom Matičnog odbora finansijska potpora dodjeljuje se u jednakim iznosima od po 1.000 KM za realizaciju sljedećih aktivnosti:

a) izrada diplomskog rada iz bošnjačke književnosti ili bosanskog jezika;
b) izrada magistarskog rada iz bošnjačke književnosti ili bosanskog jezika;
c) izrada doktorske disertacije iz bošnjačke književnosti i bosanskog jezika.

U skladu sa kriterijima za dodjelu potpore Odbor Fonda je odobrio 14 potpora za 2006.−2007. godinu.

U kategoriji diplomanata:

1. Halid Bulić, Filozofski fakultet u Sarajevu, bosanski, hrvatski, srpski jezik i književnost naroda BiH;
2. Amila Kahrović, Filozofski fakultet u Sarajevu, Književnosti naroda BiH i komparativna književnost;
3. Elma Durmišević, Filozofski fakultet u Sarajevu, bosanski, hrvatski, srpski jezik i književnost naroda BiH;
4. Sabina Šišić, Filozofski fakultet u Sarajevu, Književnost naroda BiH i bosanski, hrvatski i srpski jezik;
5. Sandra Zlotrg, Filozofski fakultet u Sarajevu, bosanski, hrvatski, srpski jezik i književnost naroda BiH i komparativna književnost;
6. Admir Džanko, Filozofski fakultet u Sarajevu, bosanski, hrvatski, srpski jezik i književnost naroda BiH;
7. Merima Đulić, Fakultet humanističkih nauka u Mostaru, bosanski jezik i književnost.

U Kategorija magistranata:

1. Mirela Omerović, Filozofski fakultet u Sarajevu, Postdiplomski studij iz lingvistike;

2. Mirzana Pašić, Filozofski fakultet u Sarajevu, Postdiplomski studij iz književnosti;
3. Fahrudin Međedović, Filozofski fakultet u Tuzli, Postdiplomski studij: Književnost u postmoderni;
4. Elvira Ćemalović-Dilberović, Fakultet humanističkih nauka u Mostaru, Postdiplomski studij – Kolegij za lingvistiku; Sedina Brkić-Međedović, Filozofski fakultet u Tuzli, Postdiplomski studij − Savremena lingvistika.

Kategorija doktoranata:

1. Mr. Amela Šehović, Filozofski fakultet u Sarajevu i
2. Lejla Kodrić, Filozofski fakultet u Zagrebu (interdisciplinarno istraživanje).

S obzirom na složenost postupka i način funkcioniranja nadležnih državnih institucija u knjigama Zemljišno-knjižnog ureda u Sarajevu do kraja 2006. godine nije uknjižena kao vlasništvo nijedna od “Preporodovih” nekretnina. Od cjelokupne imovine “Preporod” koristi samo poslovni prostor uredske zgrade za koju je krajem 2006. godine predata potrebna dokumentacija za uknjižbu i pored toga što je ovaj posao započet 1991. godine od advokata Husnije Tulića.

Hatidža Duman

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK “Preporod” Sarajevo za 2006. godinu

U Biblioteci su u 2006. godini rađeni redovni tekući poslovi: nabavka knjiga, obrada (inventarisanje, klasificiranje, katalogiziranje), kompjuterska obrada knjiga, rad s korisnicima, razmjena izdanja, priprema knjiga za “Preporodove” općinske biblioteke i dr.

U 2006. godini napravili smo veliki pomak u radu Biblioteke, izdajući publikaciju *Stručni katalog poklonjenih knjiga akademika prof. dr. Avde Sućeske Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK “Preporod”*, koja, osim što svjedoči o našem odnosu prema poklonjenoj knjizi, ujedno predstavlja i vodič kroz dio knjižnog blaga naše Biblioteke.

Knjige smo prikupili kupovinom, poklonima i razmjenom izdanja. U 2006. godini nabavili smo 550 knjiga i 50 brojeva različitih časopisa i novina, od toga smo kupili 100 knjiga, a od poklona ćemo izdvojiti one najobimnije: ostavština profesora Husrefa Redžića sadrži 81 mašinopis (članci prof. Redžića i recenzije raznih rukopisa iz oblasti islamske umjetnosti i arhitekture) i 116 naslova knjiga, separata i časopisa, mr. Jasminko Mulaomerović poklonio je 188 knjiga, prof. dr. Šaćir Filandra poklonio je 94 knjige i 38 brojeva različitih časopisa, iz ostavštine književnika Huseina Tahmiščića, posredstvom direktorice Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti, gospođe Medhije Maglajlić, primili smo 23 knjige, Gender centar Vlade Federacije BiH poklonio je 7 knjiga i dr.

Gospođa Behka Rizvić poklonila je arhivsku ostavštinu rahmetli prof. dr. Muhsina Rizvića, prvog predsjednika obnovljenog “Preporoda”. Njegova ostavština sadrži: mašinopise njegovih radova, njegove recenzije drugih rukopisa, recenzije njegovih knjiga (zanimljivo je pratiti potražnju izdavačke kuće Svjetlost za recenzentima knjige *Kroz gorski vijenac*: dr. Franjo Grčević, prof. dr. Mirjana Strčić, prof. dr. Slavko Leovac, prof. dr. Vojislav Maksimović i Jovan Deretić ne žele pisati recenziju iz raznih razloga, na kraju su je napisali prof. dr. Vasilije Ćeklić, Uglješa Kisić i dr. Radoslav Rotković), ocjene o magistarskim i doktorskim radnjama u kojima je profesor Rizvić učestvovao kao mentor ili član komisije, referate za unapređenja u viša zvanja profesora sa Filozofskog fakulteta, profesorov rad u Redakciji edicije “Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine”, rad na historiji književnosti Bosne i Hercegovine pri ANUBiH, rad u obnovljenom “Preporodu”, građu o Hamzi Humi i Midhatu Begiću. Isječci članaka iz novina i časopisa su godinama brižljivo sakupljani i tematski složeni po razdobljima: bošnjačka usmena književnost, bošnjačka književnost osmanskog perioda, alhamijado književnost, bošnjačka književnost austro-ugarskog perioda, bošnjačka međuratna književnost, bošnjačka savremena književnost, srpska književnost osmanskog razdoblja, srpska međuratna književnost, srpska književnost austro-ugarskog perioda, srpska savremena književnost i razni drugi radovi i kopije.

Razmijenili smo izdanja sa Fakultetom islamskih nauka, Orijentalnim institutom, Institutom za istoriju, Općom bibliotekom iz Zenice, Međunarodnim forumom Bosna i Nacionalnom i univerzitetskom bibliotekom BiH.

Obradili smo 550 naslova – upisali u inventarsku knjigu, a zatim otkucali kartice za abecedni i stručni katalog (1.110 otkucanih kartica).

Opslužili smo bilo u čitaonici, bilo telefonskim putem ili u radu na našim projektima, 400 korisnika.

Poklonili smo određen broj knjiga bibliotekama “Preporodovih” općinskih društava u Osmacima, Bosanskoj Dubici, Brčkom, Doboj – Istoku – Klokotnica i Teočaku. Također smo donirali knjige i drugim institucijama: Školi u Donjem Vakufu, Čaršijskoj džamiji u Stocu, Hrvatskom kulturnom centru “Nikola Šop” u Banjoj Luci, Medicinskom fakultetu za natjecanje “Zdravstveni radnici-heroji u bijelom”, O. Š. “Safvet-beg Bašagić” u Novom Travniku, Mesdžidu u Ljubljani i Karađoz-begovoj džamiji u Mostaru.

Isma Kamberović

Aktivnosti općinskih društava BZK “Preporod” u 2006. godini

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Banovići

Tokom 2006. godine nastavili smo dobru saradnju s Radiom Banovići, te učestvovali u realizaciji jednosatnih emisija iz nauke i kulture svakog četvrtaka u terminu od 16:00 do 17:00 sati.

Slušanost Radija Banovići premašuje područje općine i prisutna je u četiri-pet susjednih općina. Realizirane su emisije s različitim temama kao što su: “Bosanski jezik”, “Umjetnost i graditeljstvo”, “Bošnjačka književnost”, “Zdravstvo” itd. (Bošnjačka kultura, Radio “Preporod”).

Nastavnicima i profesorima osnovnih i srednjih škola s područja općine dali smo na korištenje audio kasete (90 kom. × 60 min) s navedenim temama koje su poslužile u skladu s njihovim planom i programom.

Izvršili smo pripremu za štampanje i objavili knjigu *Mozaik umjetničke fotografije i poezije* čiji je autor Nuraga Softić, majstor umjetničke fotografije sa međunarodnim zvanjem “AFIAP”, inače istaknuti član Izvršnog odbora društva.

Izradili smo izvedbeni projekt šehidskog spomenika (Spomen turbe šehidima) s hortikulturnim uređenjem za prigradsko naselje Grivice.

Pomogli smo pripremu i predstavljanje knjige Senada Hadžića *Knjiga za vas*.

U augustu smo učestvovali na manifestaciji “Dani ‘Preporoda’ Tuzlanskog kantona” predstavivši se izložbama kaligrafskih listova i našeg izdavaštva.

Za Ramazanski bajrama organizirali smo u pozorišnoj sali akademiju. Njezin program uz izvedbu ilahija sadržavali su izložba našeg izdavaštva, recital, izvedbe sevdalinki, nastup folklornih ansambala iz Banovića i Doboj Istoka.

Uz naše društvo kao domaćina, te “Preporoda” – Općinskoga društvo iz Doboja Istoka, aktivno učešće na obilježavanju Bajrama uzelo je i Općinsko društvo iz Gračanice sedmodnevnom izložbom slika slikara iz Gračanice postavljenom u holu Radničkog doma. U istom prostoru upriličili smo i sedmodnevnu izložbu kaligrafskih listova Rasima Maslića iz Travnika. A banovićkim ljubiteljima knjige predstavili smo naše izdanje: *Mozaik umjetničke fotografije i poezije*.

Organizirali smo posjete svim školama na području općine, te njihovim bibliotekama darovali po pet primjeraka knjiga koje smo objavili tokom godine. Na isti način smo darovali i Gradsku biblioteku.

"Preporod" je srednjoškolskoj i studentskoj omladini ove godine povećao broj jednokratnih stipendija koje smo dodijelili djeci bez jednog ili oba roditelja, te smo podijelili pet jednokratnih nepovratnih stipendija u iznosu od po 150,00 KM.

I ove godine smo omogućili korištenje knjiga i stručne literature iz naše biblioteke studentima i srednjoškolcima.

Aktivno smo učestvovali u radu i zajedničkim projektima Zajednice općinskih društava Tuzlanskog kantona.

Uspostavili smo saradnju sa skoro svim općinskim društvima s Tuzlanskog kantona u čemu vidimo neiscrpne mogućnosti razmjene iskustava. Mišljenja samo da saradnju treba proširiti i na druga općinska društva iz cijele Bosne i Hercegovine kako bi se međusobno bolje upoznali i pomogli u projektima iz područja kulture.

Predsjednik
Vehid Kudumović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bihać

Općinsko društvo je u ovoj godini radilo u veoma otežanim uvjetima. Blokadom računa u martu prestao je svaki dotok novca za finansiranje aktivnosti društva. Ni drugi izvori nam nisu mogli biti dostupni zbog blokade. Do blokade je došlo zbog dugogodišnjeg neplaćanja zakupnine za prostor koji je dodijelila Općina Bihać.

I pored navedenih teškoća, bili smo organizatori promocije više knjiga i triju izložbi slika. Uspjeli smo održati rad folklorne sekcije, u čijem smo djelovanju u toku godine i napredovali. Njezin rad smo i proširili tako što smo osnovali folklorne skupine u tri seoska naselja s više od stotinu članova. Ovo nam je značajno, jer na taj način okupljamo mlade i učestvujemo u organizaciji njihovog slobodnog vremena. Rad u folklornoj sekciji je na volonterskoj osnovi.

Muzički ansambl je prekinuo s radom zbog neisplaćivanja naknada za njihov angažman.

Predsjednik
Smail Kličić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bijeljina – Janja

Općinsko društvo BZK "Preporod" Bijeljina – Janja formirano je prije tri godine, ujesen 2003., kao izraz prijeke potrebe Bošnjaka ovog dijela Bosne i Hercegovine da sačuvaju svoj nacionalni i kulturni identitet i da ne potonu sasvim u veliko tamno more koje je progutalo i ljude i njihovu historiju. Ovaj dio naše države, ostavljen na milost i nemilost novim osvajačima, predaleko od Sarajeva i njegovih političkih lidera, raseljen, pobijen i porušen, počeo se polahko uspravljati zahvaljujući umnogome i radu "Preporoda". Njegove aktivnosti učinile su da se zaustavi urušavanje bošnjačke historije i nacionalne svijesti, o čemu svjedoči i masovna posjećenost svih manifestacija koje je "Preporod" organizirao, kao i veliko interesiranje za knjige koje su do sad izašle iz štampe.

Već na početku rada, odmah nakon osnivanja, urađena je vlastita Web stranica, koja se do danas potvrdila kao svakodnevni most prema raseljenim Bijeljincima i Janjarcima. Započela je stalna aktivnost sakupljanja knjiga, pa su do danas formirane biblioteke u Janji i Bijeljini, i ta aktivnost traje i dalje. Već u prvoj godini postojanja štampana je knjiga hafiza Abdulaha Budimlije *Moja sjećanja* i održane izuzetno posjećene i medijski popraćene promocije u velikoj Sali BKC-a u Tuzli i Bošnjačkom institutu u Sarajevu. Formiran je zatim "Fond za stipendiranje đaka i studenata", koji i danas osigarava dvanaest stipendija. "Preporod" je organizirao i različite javne tribine, priredbe i muzičke večeri, u Bijeljini, Janji i Tuzli; formirao Kulturno-umjetničko društvo "Mula Alija Sadiković" u Janji. Održana je komemoracija povodom pokolja civila početkom aprila 1992. godine; organiziran susret s fotoreporterom Ronom Havivom, koji je kamerom zabilježio zločine u Bijeljini; organiziran veliki koncert sa nazivom "Harmoniko moja"; organizirana dženaza identificiranim žrtvama velikog zločina nad porodicama Sarajlić, Sejmenović i Malagić, koja je postala pravi događaj i glavna vijest u svim medijima. Iz štampe je izašla knjiga Jusufa Trbića *Gluho doba*, knjiga o vremenu zločina u ovom dijelu BiH. Uz njenu promociju u BKC-u Tuzli postavljena je bogata izložba fotografija "Stara Bijeljina" i održan veliki koncert pred više od hiljadu posjetilaca. Ta izložba postavljena je i u Galeriji u Bijeljini, a održana je promocija knjige *Gluho doba* pred prepunom salom Doma omladine, u centru Bijeljine. "Preporod" je organizirao i druge promocije, susrete i javne tribine, a u 2006. godini nastavljen je ovaj niz aktivnosti. Početkom aprila ponovno je održana komemoracija, ovoga puta u Domu omladine, i to je bio, za ove prilike, značajan kulturni događaj, pogotovo za Bošnjake. U Janji je drugi put održana velika manifestacija "Ljetne večeri", sa nizom javnih tribina i muzičkih večeri, a odštampana je knjiga koju smo dugo pripremali, sa nazivom *Bijeljina i Bijeljinci* rahmetli Mustafe Grabčanovića, te održane njene promocije u Tuzli i Bijeljini. Uz ovu knjigu, koja govori o historiji Bijeljine, u pripremi je još jedna slična, na kojoj radi prof. dr. Galib Šljivo. Za nas je to posebno važno, jer je u Bijeljini porušeno sve što liči na nas, uključujući i džamije, potpuno je izbrisana naša historija i napisane neke nove knjige sa novom historijom u kojoj nas nema. U pripremi su, također, i knjige poezije starih bošnjačkih pjesnika Bijeljine i Janje, te nove promocije i gostovanja, najprije "Preporodu" Gračanice.

Predsjednik
Jusuf Trbić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bosanska Dubica

U toku protekle godine naše društvo nastavilo je planirane aktivnosti, okupljanje omladine i, što je veoma bitno, prezentiranje kulture bošnjačkog naroda. Možemo slobodno reći da smo postali prepoznatljivi po svom radu na prostorima na kojima djelujemo. Imali smo veći broj gostovanja, a kao takmičari smo nastupili na smotri folklora, a posebno smo ponosni na brojne pozive za učestvovanjem na koje, nažalost, nismo mogli odgovoriti. U toku ove godine u našem društvu došlo je do male promjene u Predsjedništvu Društva. Naš dosadašnji predsjednik, koji je veoma uspješno obavljao svoju dužnost, zahvalio se za ukazano povjerenje, jer zbog poslovnih obaveza nije mogao uskladiti ove aktivnosti. On je i dalje u upravi Društva, a na mjesto predsjednika imenovan je Samir Krivdić, koji je, također, bio u Izvršnom odboru. Ova mala rotacija ni u kom smislu nije utjecala na rad i aktivnosti u Društvu. Također, moramo napomenuti da smo među bošnjačkim narodom u našem gradu organizirali akciju prikupljanja knjiga svih žanrova, sa ciljem formiranja male biblioteke u našem društvu, koju smo stavili na raspolaganje našoj djeci i svim ljubiteljima knjige. Ova akcija bila je neočekivano uspješna, tako smo prikupili više od 800 knjiga, koje smo uredno evidentirali uz naznaku darovatelja i stvorili jedan lijep kutak za one koji vole knjigu. Moramo istaći da nam je sada iz navedenih razloga, a i zbog toga što naša folklorna sekcija ima svoju opremu (starija i mlađa grupa), zatim muzičkih instrumenata i ostalih rekvizita, naša kancelarija postala pretijesna pa već razmišljamo o većoj prostoriji.

A sada da navedemo aktivnosti u kojima je naše društvo učestvovalo:

27. 4. 2006. – Nastup u Domu kulture povodom Dana oslobođenja grada u Drugom svjetskom ratu.

30. 4. 2006. – Treći "Preporodov" malonogometni turnir u sportskoj dvorani uz nastup našeg folklora, kao i KUD-a "Behar" Bosanska Gradiška, a isti dan u večernjim satima nastup starije grupe u Novskoj (Hrvatska).

21. 5. 2006. – Nastup u Sanici kod Ključa kao gosti na mektepskom takmičenju Banjalučkog muftiluka.

27. 5. 2006. – Učestvovali na Međunarodnoj smotri folklora u Drvaru

30. 6. 2006. – U organizaciji "21. vijeka", u akciji međugranično pomirenje i saradnja, nastup u Hrvatskoj Dubici (Hrvatska).

8. 7. 2006. – Gostovanje našeg društva u Puli (Hrvatska) u posjeti našim Dubičanima koji tamo stalno žive.

14. 7. 2006. – U Dubravama kod Bosanske Gradiške učestvovali na susretu omladine i prigodnom turniru.

15. 7. 2006. – Nastup u Ljubiji i Ćeli kod Prijedora sa kompletnim programom (muzički i folklorni nastup).

19. 7. 2006. – U Bosanskoj Otoci učestvovali na tradicionalnoj manifestaciji "Međunarodna smotra folklora".

25. 7. 2006. – Već tradicionalna manifestacija u našem gradu sa nazivom "U susret Preporodu" održana u prepunoj sportskoj dvorani.

4. 8. 2006. – Svečani doček uvaženog reisul-uleme, Mustafe ef. Cerića, koji je prvi put posjetio naš grad i od kojeg smo primili pohvale za organizaciju tog dočeka.

6. 8. 2006. – Učestvovali u organizaciji otvorenja "Puhalske" džamije, a navečer održan cjelovečernji program u Domu kulture za sve goste i Dubičane.

25. 8. 2006. – Nastup u MZ Jezerski kod Bosanske Krupe.

2. 9. 2006. – Nastup na smotri folklora održanoj u Bosanskoj Dubici u organizaciji "21. vijeka".

28.12. 2006. – Prijateljsko druženje sa KUD "Behar" u Dubravama (Bosanska Gradiška).

30.12. 2006. – Održan Bajramski koncert u Domu kulture u Bosanskoj Dubici uz cjelovečernji program ilahija, muslimanskih igara i sevdaha.

Kao što je vidljivo iz iznesenog, kalendar našeg Društva sa nastupima bio je u toku protekle godine dosta ispunjen i procjenjujemo veoma uspješan.

Ovdje je još važno napomenuti da smo od svog osnivanja i početka djelovanja do danas postali, možemo slobodno reći, nezaobilazan faktor svih kulturnih zbivanja u Bosanskoj Dubici. Također, u širem okruženju našeg djelovanja, gdje smo već stekli ugled i ime, a uz sve to ponosni smo na našu prezentaciju bošnjačkih običaja i tradicije na ovim prostorima, i što smo stvorili prijateljske odnose gdje god smo bili.

Naše ambicije su i dalje održati kontinuitet dosadašnjeg rada, stvaranje narodnog orkestra i dalje omasovljenje i podmlađivanje Društva.

Predsjednik
Samir Krivdić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Brčko

U godini 2006. brčanski "Preporod" imao je čast biti domaćin zboru "Preporodovih"općinskih društava Bosne i Hercegovine, koji je održan 7. i 8. 4. 2006. godine u Brčkom. Zboru je prisustvovalo pedeset predsjednika općinskih društava iz cijele Bosne i Hercegovine.

Povodom ovog druženja organizirani su sljedeći kulturni sadržaji:

- 7. aprila 2006. godine u Domu kulture u Brčkom održan je klavirski koncert Dženane Šehanović, mlade pijanistice iz Brčkog;
- 8. aprila 2006. godine u Gradskoj galeriji u Brčkom otvorena je izložba slika Salima Obralića sa nazivom "Monotipije";
- 8. aprila 2006. godine u Domu kulture u Brčkom izvedena je monodrama *Pomilovanje traži Radivoje*, *sin Radivojev* autora Zlatka Topčića, u izvedbi Muharema Osmića, prvaka drame Tuzlanskog narodnog pozorišta.

Većinu svojih aktivnosti u 2006. godini brčanski "Preporod" usmjerio je u dva toka:

- intenzivan rad Dramskog studija "Arlekino", koji djeluje kao "Preporodova" sekcija;
- pokretanje škole klasične gitare u gradu Brčko i Gornjem Rahiću.

Dakle, osnovna tendencija brčanskog "Preporoda" je i u ovoj godini bio aktivan rad sa najmlađima.

U skladu sa tom idejom mali glumci Dramskog studija "Arlekino" BZK "Preporod" Brčko izveli su za učenike VIII osnovne škole iz Brke predstavu *Plava boja snijega*, 25. 2. 2006 godine.

Starija grupa članova Dramskog studija "Arlekino" BZK "Preporod" Brčko odigrala je 17. 3. 2006. godine u Domu kulture u Brčkom svoju predstavu *Smiješne gospoje*, priređenu prema tekstu J. B. Molijera.

Stariji članovi dramskog studija Arlekino nastupili sa predstavom "Smiješne gospoje" u Muzičkom centru "Pavaroti" u Mostaru 6. 5. 2006. Odlazak u Mostar uzvratna je posjeta članovima Dječijeg studija Mostarskog teatra mladih Mostar koji su Brčko posjetili za vrijeme održavanja Festivala dječijeg dramskog stvaralaštva.

U organizaciji Centra za dramski odgoj Bosne i Hercegovine u Gračanici je 20. i 21. 05. 2006. godine održan 9. festival dijećijeg dramskog stvaralaštva Bosne i Hercegovine. Članovi Dramskog studija "Arlekino" igrali su predstavu *Smiješne gospoje*.

"Preporodov" Dramski studio "Arlekino" Brčko učestvovao je na 8. festivalu scenskih umjetnosti Bihaćko ljeto 2006. Naši mali glumci bihaćkoj publici su se predstavili 19. 06. 2006. predstavom *Plava boja snijega* priređenom prema tekstu Grigora Viteza, a u režiji Armina Ćatića.

U Domu kulture u Brčkom 8. 7. 2006. godine, mlađi članovi dramskog studija "Arlekino" premijerno su izveli predstavu *Kapetan Džon Piplfoks*, koju je prema tekstu Dušana Radovića režirao Armin Ćatić.

U okviru programa otvaranja Pozorišta mladih Tuzla Dramski studio "Arlekino" odigrao je dvije predstave: 24. 9. 2006. godine predstavu *Plava boja snijega* i 25. 9. 2006. predstavu *Kapetan Džon Piplfok*s.

Predstava *Kapetan Džon Piplfoks* odigrana je i za učenike osnovnih škola Brčko distrikta BiH, 10. i 11. 10. 2006. godine, u Domu kulture u Brčkom. Za dva dana predstava je izvedena četiri puta i vidjelo ju je dvije hiljade brčanskih osnovaca.

U 2006. godini BZK "Preporod" Brčko pokrenula je malu školu klasične gitare. Osnovna ideja projekta je upoznavanje polaznika sa ovom vrstom klasične muzike. Sekcija radi po planu i programu osnovnih muzičkih škola i u prvoj fazi rad sa polaznicima podrazumijeva notno opismenjavanje. Voditelj je Elvis Sivčević, magistar gitare. Sekciju klasične gitare pohađa 20 članova, uzrasta od devet i deset godina. Nastava je organizirana u prostorijama "Preporoda" u Brčkom i u biblioteci u Gornjem Rahiću. Ovakvom organizacijom nastave brčanski

"Preporod" je nastojao intenzivirati svoje aktivnosti na tzv. južnom dijelu Brčko distrikta, odnosno u bošnjačkim seoskim područjima na području Brčkog.

Koncert povodom Kurban-Bajrama održan je 11. 01. 2006. godine u Domu kulture u Brčkom. U programu su učestvovali: Tamburaški orkestar Sloboda Tuzla, Zehra Deović, Nermina Sinanagić, Šekib Mujanović, magistar gitare Elvis Sivčević, Meliha Fakić.

U saradnji sa šahovskim klubom Jedinstvo Brčko, 24. 10. 2006. godine u hotelu "Grand Posavina" Brčko održan je tradicionalni Bajramski šahovski turnir posvećen Salki Memoviću i Šabanu Veliji, poginulim pripadnicima Armije BiH.

Na turniru su učestvovala ukupno 42 šahista iz zemlje i susjednih država. Među njima su bila: tri internacionalna majstora sa FIDE rejtingom više od 2400 poena, od kojih je jedan aktuelni olimpijski reprezentativac BiH, Dalibor Stojanović, jedan dojučerašnji reprezentativac Zoran Runić, i hrvatski inter-majstor Vjekovslav Živković. Osim njih na turniru je učestvovalo 8 FIDE majstora, dvadesetak majstorskih kandidata, a ostalo su igrači sa nižim kategorijama. Turnir je igran prema pravilima FIDE za ubrzani šah, 15 minuta po svakom igraču, 7 kola po švicarskom sistemu. Pobjednika je određivao ukupan broj sakupljenih poena, a plasman igrača sa jednakim brojem poena određivao je kompjuter.

Nakon sedam odigranih kola pobjednik Bajramskog turnira drugi put je postao inter-majstor Dalibor Stojanović sa 6 poena, ispred Vjekoslava Živkovića i Zorana Runića sa po 5,5 poena.

Radna 2006. godina u brčanskom "Preporodu" je podvučena jednim izuzetno ugodnim druženjem. U Omladinskom centru Brčko 06. 12. 2006. godine je održana promocija romana *Vječnik*, autora Nedžada Ibrišimovića. Brčanska publika je imala zadovoljstvo družiti se sa cijenjenim piscem ovog djela, a o romanu su govorili dr. Vedad Spahić i Emina Pita, profesorica bosanskog jezika i književnosti.

Na kraju napominjemo da Dramski studio "Arlekino" privodi kraju pripreme za premijerno izvođenje dviju pozorišnih predstava *Čarobnjak iz Oza* Lymana Franka Bauma i *Ženidba* N. V. Gogolja u režiji Armina Ćatića.

Predsjednik
Ćazim Suljević

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Breza

U toku 2006. godine aktivnosti Društva bile su usmjerene ka ostvarivanju dugoročno postavljenog cilja: razvoj Društva kroz postojeće sekcije i formiranje novih, te izradu projekta samofinansiranja kako bi okupili što veći broj mladih ljudi i pomogli nadarene.

U prvom tromjesječju renovirali smo prostor kino-sale koji nam je dodijeljen, tako da smo bili prinuđeni da svoj rad svedemo na organiziranje svečanih programa u gradu za obilježavanje Dana nezavisnosti i Međunarodnog praznika žena.

Početkom aprila upriliči smo svečanost povodom otvaranja renovirane kinosale i obilježili Dan Općine Breza (6. april).

Međunarodni praznik rada ove godine obilježili samo čestitkom sugrađanima prigodnom plakatom.

Dan otpora grada (3. maj) obilježen je posjetom spomen-obilježja na uzvišenju iznad grada, gdje su izvršena prva borbena djelovanja 1992. godine protiv srbijansko-crnogorskog agresora, te odbranjen grad. U pripremi prigodnog programa te uređenju spomen obilježja učestvovali su i članovi našeg društva.

Folklorna i muzička sekcija su 24. juna imale nastup na tradicionalnom Festivalu folklora u Zenici, gdje smo se predstavili igrama iz Slovenije.

U julu i augustu vršili smo pripreme za učešće na kulturnoj manifestaciji koja se tradicionalno obilježava u gradu sa nazivom "Bazenijada" i traje sedam dana. Naši članovi su nastupili u svečanom dijelu zatvaranja ove manifestacije s višesatnim programom sačinjenim od folklornih igara i izvedbi sevdalinki.

Sljedeći nastup upriličili smo 25. oktobra u vidu humanitarnog koncerta održanog u Brezi s ciljem pomoći izgradnje islamskog centra u gradu, te obilježavanja Ramazanskog bajrama. Tom prilikom smo ugostili i hor duhovne muzike "El-Fetat".

Aktivnosti našeg društva su pred kraj ove godine smanjene, jer je došlo do naglih promjena u odnosu i finansiranju općinskih organa prema nama. Uslijed nedostatka sredstava građanima smo skromno, prigodnom plakatom, čestitali Dan državnosti Bosne i Hercegovine. Također smo to učinili našim sugrađanima za Dan rudara, vjerske praznike i Novu godinu.

Petnaestogodišnjicu našeg Društva svečano smo obilježili koncertom 20. decembra na kojem smo ugostili i nekoliko drugih društava.

Predsjednik
Ibrahim Dedić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bugojno

Sa krajem 2006. godine Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Bugojno završava četverogodišnji izborni ciklus, period u kojem je zabilježen zapažen rezultat. Bogat sadržaj aktivnosti ogledao se u obilježavanju značajnih događaja i datuma, organiziranju velikog broja javnih tribina, promocija knjiga, manifestacija, susreta sa književnicima i publicistima, organiziranju umjetničkih i foto izložbi, škole slikanja, nagradnih konkursa za najbolje literarne radove učenika osnovnih i srednjih škola, organiziranju raznih akcija u oblasti kulture i dr. Posebno se izdvajaju sljedeći referencni poduhvati:

– *Godišnjak 2004* gdje je na 502 stranice, više od 40 autora objavilo preko 80 priloga, ne samo iz BiH nego i inozemstva.

– U 2004. godini objavljene su dvije knjige: *Kupreška operacija JESEN – 1994. godine*, autora Edina Ramića i roman *Ispod Crnog vrha*, autora Nedžada Milanovića, te još dvije publikacije.

– *Godišnjak 2005* predstavlja kapitalan projekt bosanskohercegovačke duhovnosti. Na 758 strana, svojim radovima predstavilo se 55 autora (jedan akademik, 12 doktora znanosti, 12 magistara znanosti, dok su preostali sa akademskim zvanjem visoke stručne spreme, ili su na putu da je steknu, budući da su kao mladi pjesnici i prozaisti još premladi za takvo nešto).

– “Preporod” je pokrovitelj Vokalnom ansamblu “Preporod” Bugojno, koji na svom repertoaru prvenstveno njeguje afirmiranu sevdalinku, te pjesme iz ozbiljne, zabavne i duhovne sfere. Vokalni ansambl je, u decembru 2006. godine, obilježio jubilej, deset godina uspješnog rada. U proteklom periodu postao je nezaobilazan u obilježavanju manifestacija u oblasti kulture, značajnih događaja i datuma iz naše prošlosti, šireg područja, gostovao je u velikom broju gradova BiH i Francuskoj.

– U 2006. godini izišla su dva CD-a: CD “Preporoda” Bugojno (u kojem je dokumentiran u video, foto i tekstualnom obilježju cjelokupan rad) i CD (audio) našeg Vokalnog ansambla sa 15 odabranih muzičkih numera.

– U aprilu 2006. godine priređena je promocija dvaju djela: *Ljetopis* i *Dnevnik revolucije*, publiciste i književnika Fatmira Alispahić.

– U maju je priređena promocija knjige o stradanju Bošnjaka u Prozoru, autora Mesuda Here.

– U maju, sa još deset vokalnih ansambala, Vokalni ansambl nastupio je na “Šestom festivalu vokalnih ansambala” u Tuzli.

– U augustu 2006. godine u zajednickoj saradnji sa Medžlisom IZ održana je V po redu manifestacija “U dergahu moga srca”, gdje su se predstavili poznati horovi iz BiH koji izvode ilahije i kaside.

– U septembru 2006. godine održana je promocija dviju knjiga: *San Hasana Nazira* autora Mirsada Sinanovića, koja je posvećena Aladža džamiji u Foči i *Čovjek iz sna* zbirka odabranih priča književnika Mustafe Smajlovića. Promotor je bio Safet Sefer.

– U septembru Vokalni ansambl učestvoao je na “Prvom Festivalu horova / ansambala Bosne i Hercegovine” u Mostaru.

– U septembru, u povodu dočeka Ramazana, u saradnji sa Medžlisom IZ priređeno je premijerno izvođenje pozorišnog komada *Na Božijem putu*, u izvođenju AP “Preporod” iz Hadžića.

– U novembru i decembru 2006. godine Općinsko društvo Bugojno uključilo se u aktivnosti obilježavanja 60 godina kulturno-umjetničkog amaterizma u Bugojnu. U višednevnim manifestacijama sa posebnim programom i sadržajnim aktivnostima učestvovao je naš Vokalni ansambl.

– U decembru “Preporod” se pojavio kao izdavač prve zbirke pjesama *Ispod pitomih trava* Azema Gvozdena, književnika iz Bugojna.

U svim našim aktivnostima treba istaknuti uspješan rad Izvršnog odbora u sastavu: Kemal Balihodžić, predsjednik, Dženana Abdalajbegović, zamjenik predsjednika, članovi: Vehid Arnaut, Dževad Drino, Tahir Granić, Samir Haljeta, Miralem Kurbegović, Samira Merdžanić, Enes Šehić i sekretar Muamer Terzić.

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Bugojno u narednom periodu planira obogaćivati svoj rad u sadržaju i kvalitetu, proširivati suradnju sa ostalim općinskim društvima i Matičnim odborom, te i ostalim društvenim organizacijama i udruženjima građana Bugojna i šire.

Predsjednik
Kemal Balihodžić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Čelić

Povodom Kurban-bajrama 13. januara smo uz podršku svih osnovnih škola s područja općine Čelić održali raznovrstan kulturni program.

Novu hidžretsku godinu smo obilježili 30. januara uz program koji je priredila naša folklorna sekcija i članovi sekcije koji pohađaju "Preporodovu školu gitare".

U povodu rođendana poslanika Muhammeda – mir i blagoslovi Božiji neka su s njegovima! – održani su na našu inicijativu predavanje i okrugli sto od profesora i imama MIZ Čelić.

Književnu večer s piscima iz Udruženja tuzlanskih pisaca (Vedadom Spahićem, Nijazom Alispahićem, Mehmedom Dedovićem, Dinkom Delićem i Zlatkom Dukićem) organizirali smo 13. aprila.

Od 2. do 4. juna, u saradnji s Općinom Čelić, upriličili smo kulturni program na manifestaciji "Dani jagodastog voća Bosne i Hercegovine", gdje smo se predstavili sa svim svojim sekcijama (likovnom, folklornom, muzičkom i sportskom).

U općinskoj sali 29. septembra priredili smo promociju fotomonografije općine Čelić *Činjenice o zavičaju*.

Organizirali smo i kulturne programe u povodu Ramazanskog bajrama, Dana Općine, Dana državnosti Bosne i Hercegovine i manifestacije "Dani kulture – Čelić 2006.".

Predsjednik
Amel Mehanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Doboj Istok – Klokotnica

"U susret Hadži-bajramu": Odmah nakon novogodišnjih praznika, dakle 9. 1. 2006. godine, a u povodu najvećeg muslimanskog blagdana Kurban-bajrama, u Domu kulture u Klokotnici, Općinsko društvo "Preporod" Doboj-Istok priredilo je bogat kulturno-umjetnički program. Osim prigodnih stihova, koje su tom prilikom govorili članovi dramsko-recitatorske sekcije našeg društva, i lijepih sevdalinki u interpretaciji lokalnih interpretatora, mnogobrojni posjetioci bili su oduševljeni slušajući starogradske, pomalo već i zaboravljene numere u izvođenju “Gračaničkih tamburaša”. Zbog veoma niske temperature u velikoj, nezagrijanoj sali Doma kulture u Klokotnici, program je trajao, samo sedamdesetak minuta.

“Jedna i jedina BiH” naziv je svečane akademije upriličene u povodu Prvog marta, Dana nezavisnosti BiH, a u organizaciji BZK “Preporod”, Općinsko društvo Doboj-Istok. Tim povodom, početkom februara Društvo je raspisalo književni nagradni konkurs za učenike srednjih i osnovnih škola na području općine Doboj-Istok o temi: “Prvi mart, Dan nezavisnosti BiH”. Kao što smo i očekivali, pristigao je zaista veliki broj literarnih radova, tako da je žiri, koji su činili profesori i nastavnici bosanskog jezika i književnosti, te predsjednik općinskog društva “Preporod” Doboj-Istok, imao zaista tešku zadaću da odaberu one najbolje. U sali Doma kulture u Klokotnici, 28. 2. 2006. godine održana je svečana akademija, kojom prilikom su i proglašeni najbolji literarni radovi, dodijeljene novčane nagrade, plakete i po jedna knjiga onim najboljim. Nagrade, njih šest, uručili su: Ibrahim Mujić, predsjedavajući Općinskog vijeća Doboj-Istok, Zijad Mujkić, zamjenik predsjedavajućeg Općinskog vijeća, i Ismet Suljić, predsjednik Općinskog društva BZK “Preporod” Doboj-Istok. Prva nagrada za učenike JU MSŠ Doboj-Istok pripala je Hanifi Halilović, druga Emini Mujkić, a treća učenici Almini Banjić. Prva nagrada za učenike osnovnih škola stigla je u ruke Samre Mrković iz Brijesnice, drugu nagradu je osvojila učenica Almedina Mrkanović iz Klokotnice, dok je treća nagrada pripala Emini Škrebo iz Brijesnice. Prilikom otvaranja Svečane akademije prisutne je pozdravio i pročitao kratak referat predsjednik Općinskog društva “Preporod” Doboj-Istok. Nakon uručenja nagrada za najbolje literarne radove, uslijedio je bogat kulturno-zabavni program.

– U martu ove godine osnovan je i folklorni ansambl “Preporod” Doboj-Istok koji danas broji četrdeset i pet članova, uglavnom učenica i učenika osnovnih i srednjih škola, ali i studenata i nastavnika. Naime, usprkos brojnim sekcijama koje čine Općinsko društvo “Preporod” Doboj-Istok, osjetila se nasušna potreba da ovo jedino društvo na području općine koje promovira kulturu, ima i svoj folklorni ansambl. Usprkos teškoj finansijskoj situaciji u kojoj se Društvo nalazi, krenulo se u realizaciju ove ideje. Važno je napomenuti na koje se sve prepreke nailazilo u toku osnivanja folklornog ansambla. Kao prvo zbog nebrige i pomanjkanja sluha za sve drugo osim za lični materijalni interes lokalnih moćnika, bili smo prinuđeni da cio mjesec obuku vršimo na otvorenom, izloženi kiši i hladnoći. Nakon što se predsjednik društva pismenim putem, po ko zna koji put, obratio Općinskom vijeću sa zahtjevom da se dodijeli iole adekvatan prostor za potrebe obuke folklornog ansambla, direktor JU OŠ Klokotnica ustupio nam je još nezavršenu sportsku halu osnovne škole. Za opremanje folklornog ansambla Društvo je utrošilo najveći dio novčanih sredstava dobivenih od Vlade TK za rad Društva. Napominjemo da smo za opremanje folklornog ansambla od Općine Doboj-Istok dobili 1.000,00 KM. Nažalost, zbog toga što na našoj općini nemamo stručno lice (koreografa), bili smo prinuđeni da angažiramo Semira Latića iz susjedne općine Gračanica. U ovim hladnim danima, zahvaljujući razumijevanju direktora JU MSŠ Doboj-Istok, gospodina Bege Karića, obuku vršimo u zagrijanom holu JU MSŠ Doboj-Istok. Folklorni ansambl "Preporod" danas ima postavku koju čine učenice i učenici osnovnih škola, starosne dobi od sedam do dvanaest godina, (23), i onu koju čine učenici i učenice VII i VIII razreda osnovnih škola, te učenici i učenici srednjih škola, studenti i nastavnici (22).

– "Veče Preporoda", u organizaciji BZK "Preporod" Doboj-Istok održano je 8. 6. 2006. godine u Domu kulture u Klokotnici. Nekoliko stotina posjetilaca uživalo je u dvosatnom kulturno-zabavnom programu u kom su se smjenjivale ilahije, folklor, sevdalinke, poezija i drama. Te večeri prvi put publici su se predstavili i članovi dramske sekcije, izvođenjem drame "Salkin izbor" za koju je tekst napisao Ismet Suljić.

– Dana, 29. 6. 2006. godine, u organizaciji BZK "Preporod" Doboj-Istok održana je kulturno-zabavna manifestacija "Veče na otvorenom". Kao što i sam naziv govori, manifestacija je održana na otvorenom, na platou ispred Doma kulture u Klokotnici, i već je poprimila tradicionalni karakter. Na stotine posjetilaca istinski je uživalo slušajući stihove poznatih pjesnika koje su govorili članovi dramsko-recitatorske sekcije, lijepe sevdalinke u interpretaciji lokalnih interpretatora sevdalinke, ilahijama u izvođenju hora ilahija BZK "Preporod" Doboj-Istok "Ašik", te u igrama folklornog ansambla "Preporod" Doboj-Istok. Posebno oduševljenje posjetilaca izazvao je nastup najmlađih članova folklornog ansambla, uzrasta od sedam do dvanaest godina. Ovu kulturno-zabavnu manifestaciju zabilježili su i neki printani mediji.

– Prvo gostovanje i prvi javni nastup izvan općine Doboj-Istok, folklorni ansambl i članovi dramske sekcije BZK "Preporod" Doboj-Istok imali su 29. 06. 2006. godine u Velikoj Kladuši na jednomjesečnim "Kladuškim danima kulture". Prepuna sala Doma kulture u Velikoj Kladuši gromoglasnim aplauzima i ovacijama je dočekala i ispratila članove folklornog ansambla i dramske sekcije BZK "Preporod" Doboj-Istok. Važno je napomenuti da su još tokom izvođenja drame "Salkin izbor", očito oduševljeni posjetioci, aplauzima i ovacijama nagrađivali aktere drame. Nakon izvedenog kulturno umjetničkog programa, uslijedilo je naše druženje sa domaćinima do kasnih večernjih sati.

– U povodu obilježavanja godišnjice formiranja 109/224 brdske brigade Doboj, 4. jula, 2006. godine, BZK "Preporod" Doboj-Istok priredila je bogat kulturno zabavni program. U sali Doma kulture u Klokotnici, koja je bila prepuna posjetilaca (građana, pripadnika boračkih populacija i sl.) smjenjivali su se prigodni recitali, sevdalinke, ilahije i folklor, evocirajući uspomene na legendarnu 109/224 brdsku brigadu Doboj, zahvaljujući kojoj, agresorska čizma nikada nije stupila na tlo općine Doboj-Istok.

– *Ratna bolnica područja Doboj-Istok*, naziv je knjige autora dr. sci. Ibrahima Osmića, interniste-nefrologa, čija je promocija upriličena 4. jula 2006. godine u večernjim satima u organizaciji BZK "Preporod" Doboj-Istok. Promotori knjige bili su prof. Bego Karić i prof. Osman Hadžić.

– U sklopu već tradicionalnih “Ljetnih večeri pod lipama Gračanice”, desetog jula ove godine, na platou Osman-kapetanove medrese u Gračanici, folklorni ansambl i dramska sekcija BZK “Preporod” Doboj-Istok mnogobrojnim posjetiocima predstavili su svoja kulturno-umjetnička ostvarenja. Gromoglasni aplauzi i ovacije velikog broja posjetilaca bili su najveće priznanje učesnicima.

– Promocija trilogije, autora Adamira Jerkovića, *Alija izbliza* iz ciklusa *Istočno od Dejtona*, u organizaciji BZK “Preporod” Doboj-Istok, upriličena je u sali Doma kulture u Klokotnici, 13. jula, 2006. godine. U sklopu promocije, a u spomen na prvog predsjednika nezavisne i suverene Republike Bosne i Hercegovine, učenica gimnazije i članica dramsko-recitatorske sekcije BZK “Preporod” Doboj-Istok Nermina Suljkanović govorila je stihove pjesme *Bijeg u slobodu* autora Ismeta Suljića. Posjetioci su mogli uživati i u sevdalinkama sarajevske interpretatorke Aldijane Tuzlak. Promocija je završena nastupom folklornog ansambla BZK “Preporod” Doboj-Istok.

– Na zahtjeve mnogobrojnih građana Doboj-Istoka, 29. jula, 2006. godine upriličeno je još jedno “Veče na otvorenom”, u organizaciji BZK “Preporod” Doboj-Istok. Ispred Doma kulture u Klokotnici smjenjivale su se ilahije, sevdalinke, poezija i folklor. I nakon dvosatnog programa mnogobrojni posjetioci, očito zadovoljni onim što su vidjeli i čuli, tražili su da se još družimo. Nakon puna tri sata, koliko je trajao kulturno-zabavni program, zaigralo se i nekoliko narodnih kola.

– U organizaciji U. G. “Sehara” Doboj-Istok i BZK “Preporod” Doboj-Istok, 28. 7. 2006. godine, upriličena je Javna tribina o temi: “Genocid nad Bošnjacima”. Tribina je održana u večernjim satima u sali Doma kulture u Brijesnici Velikoj. O ovoj temi govorili su: Amor Mašović, predsjednik Federalne komisije za traženje nestalih, i Murat Hurtić, šef federalne komisije za traženje nestalih za područje TK. Tom prilikom članovi dramsko-recitatorske sekcije i hora BZK “Preporod” Doboj-Istok, svojim nastupom dali su malo veseliju notu ovoj, inače sumornoj temi tribine.

– “Dani sabura”, naziv je trodnevne kulturno-zabavne manifestacije održane 17., 18. i 19. augusta 2006. godine u JU BKC Tuzla, a u organizaciji ZOD “Preporod” TK, kojom prilikom je BZK “Preporod” Doboj-Istok učestvovala u toku trodnevnog kulturno-umjetničkog predstavljanja općinskih društava “Preporod” sa područja TK.

– “Veče ‘Preporoda’ Doboj-Istoka i Gračanice” je kulturno-zabavna manifestacija koja je održana 4. 9. 2006. godine u Domu kulture u Klokotnici. Posebno lijep utisak na mnogobrojne posjetioce ostavio je folklorni ansambl BZK “Preporod” Doboj-Istok i drama *Fatina narukvica* koju su tom prilikom premijerno izveli članovi dramske sekcije BZK “Preporod” Doboj-Istok.

– Dana 23. 9. 2006. godine, u organizaciji jedne humanitarne organizacije iz Italije u općini Gračanica organizirano je amatersko takmičenje u sportskoj disciplini maraton, sa nazivom “Spreča – 2006.”, u kom je učestvovalo više od četiri stotine učesnika razne starosne dobi. Važno je napomenuti da je ova sportska manifestacija već poprimila tradicionalni karakter, te da u njoj učestvuju takmičari obaju entiteta. Organizator maratona je Općinskom društvu “Preporod” Doboj-Istok dao u zadatak da priredi kulturno-umjetnički program koji je uslijedio nakon takmičenja a tokom i poslije proglašenja pobjednika i uručivanja nagrada. Osim folklornog ansambla BZK “Preporod” Doboj-Istok, okupljene su zabavljali i muzički bendovi iz Italije. U znak zahvale, organizatoru kulturno-zabavnog dijela programa, organizator je učesnicima, odnosno članovima folklornog ansambla, uručio prigodne poklone.

– “Miris Bajrama” naziv je svečane akademije koja je priređena 22. 10. 2006. godine u organizaciji BZK “Preporod” Doboj-Istok, a u čast dolaska Ramazanskog bajrama, u Domu kulture u Klokotnici. Odmah, dakle i prije pozdravne riječi, mnogobrojni posjetioci bili su u prilici pogledati dramu *Pred iftar* a u izvedbi članova dramske sekcije našeg društva. Nakon toga, kao i obično smjenjivale su se ilahije, sevdalinke, prigodni recitali i folklor. Na kraju, se kao i uvijek u ovakvim prilikama, zaigralo i nekoliko narodnih kola.

– Drugog dana Ramazanskog bajrama, dakle, 25. oktobra, 2006. godine, hor ilahija BZK “Preporod” Doboj-Istok, folklorni ansambl BZK “Preporod” Doboj-Istok i članovi muzičke sekcije društva učestvovali su u kulturno-umjetničkom programu u Banovićima. Predsjednik BZK “Preporod”, Općinsko društvo Banovići, gospodin Vehid Kudumović, kao i veliki broj posjetilaca ove kulturno-umjetničke manifestacije, aplauzima i ovacijama nagradili su učesnike programa.

– I na kraju, 25. novembra ove godine, BZK “Preporod” Doboj-Istok je priredio Svečanu akademiju u povodu 25. novembra, Dana državnosti BiH. Akademija je održana u večernjim satima u sali Doma kulture u Klokotnici. Članovi dramsko-recitatorske sekcije Društva govorili su stihove naših pjesnika (Muse Ćazima Ćatića, Safvet-bega Bašagića i Maka Dizdra). Zbog tragičnog događaja koji se dogodio u općini Doboj-Istok, samo tri dana ranije, ogromna sala Doma kulture, koja u ovakvim prilikama uglavnom bude ispunjena, ovoga puta primila je tek stotinjak gostiju. Dramska sekcija je izvela predstavu *Bademini snovi*, a Folklorni ansambl BZK “Preporod” Doboj-Istok je priredio izbor iz svog repertoara.

– U toku ove, 2006. godine, BZK “Preporod” Doboj-Istok je osnovalo i opremilo folklorni ansambl, opremilo svoj hor ilahija i kasida “Ašik”, te osnovalo svoju, “Preporodovu” biblioteku, koja je, iako “Preporodova”, ipak prva javna biblioteka na području općine Doboj-Istok, i koja će pružati usluge, kako učenicima, studentima, tako i čitavom građanstvu općine Doboj-Istok i šire. Najveći nam problem na tome putu jesu knjige-lektire, koje će Društvo ipak morati kupovati, obzirom na to da gotovo niko od onih koji su poklonili knjige biblioteci, nije našao za shodno da pokloni i spomenute knjige za lektire. Nadamo se da će se i gospoda u Matičnom odboru BZK “Preporod” BiH lično angažirati na tome, koristeći tom prilikom svoj ugled, autoritet i poznanstva u našem glavnom gradu.

Predsjednik
Ismet Suljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Donji Vakuf

Aktivnosti našeg društva tokom godine odvijale su se u kontinuitetu, tako da smo u organizaciji sekcija, u kojima je aktivno više od 200 članova, ostvarili u svakom mjesecu neki program. Programi su realizirani kroz muzičku, literarnu i folklornu sekciju, te Klub mladih pisaca i amatersko pozorište.

Trudili smo se da se aktivnosti Društva odvijaju u različitim sredinama (školama, mjesnim zajednicama, domovima kulture, otvorenim scenama i sl.). Obilježili smo sve praznike u toku godine prigodnim manifestacijama. Ističemo da smo nakon pokroviteljstva i izdavanja knjige profesora Huseina Čepala prije pet godina, ove godine izdali zbirku pjesama mladog autora Samira Tahirovića: *Kuća na četiri vode*. Također smo nakon nekoliko godina organizirali i bili pokrovitelji izložbe slika Donjovakufljanina, akademskog slikara Ismeta Ramljaka. Naše folklorne i muzičke sekcije održale su niz izvedbi igara i koncerte u Bosni i Hercegovini, te u saradnji sa Domom kulture i KUD-om programe u Turskoj i Švedskoj.

U januaru smo pripremili izložbu slika akademskog slikara Ismeta Ramljaka. Izložba je predstavljena u Hotelu "Vrbas".

Organizirali smo i Konkurs za takmičenje učenika osnovnih škola iz područja kulturno-umjetničkog stvaralaštva koji smo propratili književnim večerima i promocijama knjiga.

U februaru je naše amatersko pozorište u Domu kulture izvelo predstavu *Nemere to tako*.

U martu smo organizirali izložbu radova i starina autentičnih za naš kraj i Bosnu i Hercegovinu. U povodu nastupanja proljeća upriličen je teferič na Beginoj strani (brdo sa Sahat kulom iznad Donjeg Vakufa).

U aprilu smo u Domu kulture održali koncert za naše sugrađane.

"Večer poezije" u izvedbi Kluba mladih pisaca i glumaca našeg amaterskog pozorišta upriličili smo u mjesecu maju.

Cio mjesec juni u našem gradu, naročito njegova druga polovina, bio je u znaku Dana Ajvatovice. Tih dana smo organizirali niz programa, među kojima ističemo "Večer poezije" i pozorišnu predstavu *Amanet*.

U augustu smo ponovno priredili izložbu slika akademskog slikara Ismeta Ramljaka.

U septembru povodom Dana Općine priredili smo na Beginoj strani javno predstavljanje knjige Samira Tahirovića. Upriličili smo i "Večer sevdaha", te smotru folklora uz učešće KUD-ova ili sekcija "Preporoda" iz 17 općina Bosne i Hercegovine i Sandžaka (Novi Pazar).

U koordinaciji s KUD-om Doma kulture Donji Vakuf u novembru smo organizirali seminar za mlade koreografe.

U decembru smo povodom Kurban-bajrama priredili prigodan program za naše sugrađane.

Predsjednik
Kemal Čolak

BZK “Preporod” — Općinsko društvo Foča

Osnivačka skupština Bošnjačke zajednice kulture “Preporod” za opštinu Foča održana je 21. 12. 2006. godine. Osnivačkoj skupštini pored prisutnih građana opštine Foča prisustvovali su i predsjednik BZK “Preporod” BiH prof. dr. Šaćir Filandra, predsjednik Nadzornog odbora BZK “Preporod” dr. Hasan Balić, član Savjeta BZK “Preporod” dr. Muhamed Huković i član Izvršnog odbora BZK “Preporod” književnik Hadžem Hajdarević. O važnosti formiranja “Preporoda” u Foči govorio je predsjednik “Preporoda” prof. dr. Šaćir Filandra. Tom prilikom gosti su istakli da će ovo općinsko društvo imati podršku i svaku drugu vrstu pomoći od strane Matičnog odbora.

Na osnivačkoj skupštini izabrani su sljedeći organi općinskog društva Foča:

Izvršni odbor u sastavu: Mehmed Bradarić, Lutvo Sukalo, Renka Rašidkadić, Ismet Hotović, Narcisa Gluhačević, Izet Kundo, Fadil Budnjo, Suljo Pilav i Mustafa Borović.

Nadzorni odbor u sastavu: Vehbija Drinjaković, Sulejman Mandžo, Zineta Capra, Salih Musić i Evlijana Hotović.

Sud časti u sastavu: Salem Camo, dr. Murat Duderija, dr. Rešad Muftić, Amir Čaušević i Zaim Bajraktarević.

Za predsjednika općinskog društva Foča izabran je Mehmed Bradarić, profesor historije, a za sekretara Izet Kundo.

Predsjednik
Mehmed Bradarić

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Goražde

U proteklom periodu BZK “Preporod” Goražde je osigurala prostorije za svoje aktivnosti koje im je dodijelila Općina Goražde. Prostor zauzima površinu približno 70 m^2. Prostor je bio potpuno devastiran. Entuzijazam i želja da i na ovim prostorima bude sjedište ove značajne zajednice za Bošnjake, te da damo doprinos kulturnoj afirmaciji Bošnjaka, dali su nam polet da istrajemo na započetim aktivnostima. Bitno je napomenuti da smo zbog nedostatka novčanih sredstava sami svojim radom opremili ovaj prostor.

Izdavačka djelatnost

Trenutno su u pripremi dvije knjige:

- *Aletrnativno vodosnabdijevanje u ratu i miru.* – Brošura od šezdesetak stranica koja može poslužiti kao praktičan priručnik prilikom izviđanja nalazišta vode u prirodi, iskop bunara, kaptiranje izvora...
- Zbirka pjesama *Kroz nur i din*

Prethodno smo izdali knjigu *Muhammedova a.s. predskazanja – sukob civilizacija XXI stoljeća i trijumf Islama*, koja je bazirana na autentičnim hadisima i predajama koja se tiču događaja koji će se odigrati u bliskoj budućnosti, a koji su izrečeni od strane posljednjeg Božijeg poslanika, Muhammeda, a.s. Knjiga je nastala kao odgovor i "nastavak" na *Sukob civilizacija i novi svjetski poredak* od S. Huntingtona.

Sekcija inovatora

Ova sekcija je u planu za formiranje u 2007. godini s obzirom na to da smo ostvarili zavidan rezultat na sajmovima inovacija u Ženevi i Parizu, gdje smo osvojili bronzanu, odnosno zlatnu medalju.

Škola fudbala

Formirali smo školu fudbala sa nazivim "Gazije" koja ima gotovo šezdeset redovnih polaznika uzrasta od šest do četrnaest godina. Osiguravali smo im posredstvom g. Saida Yakuta, predsjednika Federalnog olimpijskog saveza Turske, i Mukaddera Tanoka (Tanović) Krbaša, člana Predsjedništva Udruženja za pomoć kulturi i afirmaciji Bošnjaka iz Ankare, kompletnu opremu (dresove, štucne, kopačke i ostalu sportsku opremu potrebnu za uspješan rad ove škole).

Mektepska pouka

ŠF "Gazije", osim sportskih aktivnosti, ima i edukativni program pohađanja vjeronauke, koja se održava u prostorijama "Preporoda", a organizirano je u dogovoru sa Medžlisom IZ Goražde. Časove pouke održava Omer ef. Kurtić, profesor šerijatskog prava i imam Sina-begove džamije u Goraždu. Osim pouke za članove naše škole, mektepska nastava se izvodi i ostaloj djeci koja su izrazila želju da pohađaju naš mekteb.

Sekcija žena

Formirana je sekcija za žene koje se sastaju jednom sedmično u prostorijama BZK "Preporod" Goražde i na tim sastancima, osim druženja imaju edukativni program, u okviru kojeg se održavaju predavanja iz naše kulture i historije. Broj se svaki put povećava, što je još jedan dokaz da BZK "Preporod" Goražde i njene aktivnosti imaju veliko interesiranje stanovnika Goražda.

Omladinska sekcija

Članovi ove sekcije su učenici srednjih škola, koji su aktivni i zainteresirani za program i aktivnosti BZK "Preporod" Goražde. Oni pomažu sve aktivnosti koje su u organizaciju BZK "Preporod" Goražde i aktivno u njima učestvuju. Jedna grupa nadarenih učenika srednjih škola održava dopunsku nastavu iz matematike za učenike osnovne škole, i svojim radom doprinosi popravljanju znanja naše djece iz različitih oblasti.

Igraonica za djecu

Formirana je i igraonica za djecu koja se održava jednom sedmično. Na tim druženjima je organiziran edukativni program gdje djeca kroz igru sa svojim vaspitačem uče o historiji i kulturi.

Humanitarne aktivnosti

– Sportska oprema

Od predsjednika Federalnog olimpijskog komiteta Turske, gospodina Saida Yakuta, dobili smo kvalitetnu "Adidas" sportsku obuću za polaznike škole fudbala.

Osim ove opreme dobili smo 30 šahovskih kompleta koje smo podijelili: ŠK "Goražde", ŠK "Vitkovići", a Vojsci Federacije smo poklonili 8 šahovskih tabli, 16 kompleta dresova za ekipu koja prestavalja ovaj bataljon, rekete za stoni tenis i loptice. Sportskom centru u Goraždu 20 kompleta dresova, 12 reketa za stoni tenis i nekoliko desetak loptica, šah su još dobile sve srednje škole, Muftiluk Goraždanski, Medžlis IZ Goražde, Vatrogasna jedinica iz Goražda i sve Osnovne škole u Goraždu.

– Ruksaci sa školskim priborom

Podijelili smo 100 ruksaka sa školskim priborom u vrijednosti od 30 KM socijalno ugroženoj djeci našeg kantona i svim članovima ŠF "Gazije" na početku školske godine.

– Iftari u toku mjeseca Ramazana

U prostorijama BZK "Preoprod" Goražde organizirali smo 700 iftara za učenike srednjih škola.

Organizirali smo 200 iftara u Sinan-begovoj džamiji u Goraždu.

– Ramazanski paketi

Podijelili smo djeci u džamijama i mektebima 300 čokolada i 200 sokova limenki.

Podijeli smo 150 prehrambenih paketa u vrijednosti 55 KM postačima u:

– Sinan-begovoj džamiji u Goraždu,
– Šehidiji džamiji u Vitkovićima,
– Mektebu Šukrije Kukavice,
– Džamiji u Vranićima,
– Socijalno ugroženim stanovnicima Goražda,
– Povratnicima u Kopače i Kaoštice (Općina Višegrad).

– Bajramski paketi

Svim članovima ŠF "Gazije" i polaznicima mekteba podijeljeni su bajramski paketići i po jedan par cipela, a obdaništu u Goraždu smo donirali više od 50 pari dječijih cipela.

– Bajramski turnir u malom nogometu za djecu do 14 godina.

BZK "Preporod" Goražde je zajedno sa Sportskim centrom Goražde organizirala Bajramski turnir u malom nogometu za djecu do 14 godina. Prijavilo se dvadeset ekipa sa više od 200 djece, a za pobjednike su osigurane vrijedne nagrade.

– Kurbani

BZK "Preporod" Goražde je osigurala blizu oko 2 tone kurbanskog mesa, koje je podijeljeno;

– članovima udruženje šehidskih porodica 400,

– članovima udruženja djece oboljele od dječije cerebralne paralize – 70,
– članovima udruženja mentalno retardiranih osoba –100,
– povratnicima u Rogaticu – 35,
– povratnicima u Kaoštice (Općina Višegrad) – 55,
– osobama u Goraždu u stanju socijalne potrebe,
– 1 tona mesa za Kantonalnu bolnicu u Goraždu.

Dr. Haris Silajdžić posjetio horaždanske "Gazije"

U okviru posjete Goraždu, 22. augusta 2006. god., Visoki zvaničnici Staranke za BiH, na čelu sa Predsjednikom dr. Harisom Silajdžićem, potpredsjednicima prof. dr. Safetom Halilovićem i Berizom Belkićem posjetili su i školu fudbala "Gazije" koja djeluje u okviru BZK "Preporod" i koja okuplja više od šezdeset članova, a osim sportskog ima i edukativno-obrazovni program.

Predsjednik
Admir Pozderović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gornji Vakuf

– Organizirali smo svečano obilježavanje Ramazanskog bajrama u saradnji sa Islamskom zajednicom, osnovnim školama (OŠ Gornji Vakuf i OŠ Pajić Polje), srednjom školom, Karate klubom – Sloga, Vahidom Čurićem, pjevačem sevdalinki i prof. Emirom Sinanom, izvođačem ilahija.

– Svečana manifestacija povodom Dana državnosti u organizaciji BZK "Preporod".

– Podjela novogodišnjih paketića za Novu hidžetsku godinu u osnovnim školama učenicima od I-IV razreda donirana od Islamskog centra princeze Dževhere.

– Promocija knjige *Sanjajući zavičaj* Ismeta Dedića u Domu kulture u Donjem Vakufu.

Gosti: Mehmed Mehmed, Matko Kovačević, Mirsad Abazović, Ilijas Fazlibegović, Azra Karalić – voditelj programa

– Pomoć u organizaciji priredbi u osnovnim školama na području općine za bajramske svečanosti.

– Različite kulturno-umjetničke aktivnosti.

– Pozdravna riječ hrvatskom kulturnom društvu "Napredak" povodom 100. godišnjice – zamjenik predsjednika Omer Muminović.

– "Sazom bosanskom stazom" za dane Ajvatovice – omladinski hor iz Zenice – Veče duhovne muzike i promocija izabranih djela predsjednika Alije Izetbegovića.

Predsjednik
Abdulah Burek

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gračanica

Januar: Svečana akademija povodom Hadži-bajrama.

– Promocija knjige Nijaza Omerovića *Čekajući Mesiha*, izdavač BKC "Preporod" Gračanica.

Februar: Promocija knjige Ismeta Suljića *Očeva kletva*, izdavač BZK "Preporod".

– Zajednička izložba slika "Preporodovih" slikara u Gračanici BZK-povodom 1. marta, Dana nezavisnosti.

Mart: Štampanje časopisa *Avlija* br. 4. koji sadrži radove iz 2005. godine. Promocija časopisa *Avlija*.

April: Samostalna izložba slika likovnog umjetnika Enesa Imamovića člana "Preporoda" Gračanica. Gostovanje u Srebreniku na "Književnim susretima".

Maj: Ulazak i učešće četiriju likovnih umjetnika u ULUTK u Tuzli u trajanju petnaest dana. Posjeta Zvorniku "Kajimijini dani".

Juni: Odlazak na likovnu koloniju; dva člana "Preporoda" (Enes Imamović i Refka Čajić) u Veliku Kladušu, manifestacija "Klados" – gostovanje tri dana. Predstavljanje kulture Gračanice, odnosno Društva "Preporod", trideset i sedam članova. Cjelovečernji program u trajanju od 80 minuta – velika posjećenost i zadovoljstvo organizatora BZK u okviru manifestacije "Klados" – gostovanje u trajanju dva sata. Na istom gostovanju predstavilo se sedam likovnih umjetnika "Preporoda" Gračanica i umjetnik koji se bavi izradom levhi i svih drugih predmeta u drvetu. Prijenos Radio Kladuša i Radio-televizija Bihać.

Juni: Muzičko-zabavno veče manifestacija "Večeri pod lipama Gračanice" – cjelovečernji program u trajanju od 70 minuta; posjećenost velika i prijenos Radio Gračanice i TVTK.

August: Zajednička izložba 14 umjetnika "Preporoda" na platou Osman-kapetanove medrese – posjećenost velika, također, uključeni i mediji.

Septembar: "Dani sabura" u organizaciji ZODA manifestacija koja je trajala tri dana. BZK "Preporod" učestvuje u velikoj izložbi slika sa 70 eksponata i članom koji se bavi rezbarenjem sa levhama i ostalim predmetima. Učešće pjesnika i članova koji izvode ilahije. Učešće muzičara, pjevača i članova koji izvode ilahije. Sedam dana poslije – učešće muzičara i izvođača ilahija u Kladnju u okviru iste manifestacije – "Dani sabura".

Oktobar: Izložba slika gračaničkih umjetnika u trajanju 15 dana u Banovićima. Kulturno-zabavni program u susret Ramazanu i Ramazanskom bajramu.

Novembar: Gostovanje i učešće članova "Preporoda" u Doboj-Istoku.

Predsjednica
Refka Čajić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gradačac

Promocije

17. marta održana promocija romana *Sreća mladog Ljubovića*, autora Huseina Đoge Dubravića. Roman se prvi put objavljuje posthumno u izdanju "Preporoda" Gradačac. Priređivač romana je prof. dr. Munib Maglajlić, a promotori su: mr. Alma Denić-Grabić iz Tuzle i Sead Šemsović iz Sarajeva.

25. marta 2006. godine održana je promocija *Istočno od Dejtona* – Alija izbliza. Promotor: Ademir Jerković – Sarajevo.

7. aprila 2006. godine održana je promocija *Bošnjaci – žrtve i svjedoci* autora Jusufa Kadrića – Sarajevo.

Uvod u promociju: Dokumentarni film *Bošnjaci – žrtve i svjedoci*. Promotori: prof. dr. Muhamed Nezirović – Sarajevo; advokat Amor Mašović – Sarajevo.

27. maja 2006. godine promocija *10 zapovijedi danas* autora Chooraqvi. Promotor i prevoditelj: prof. dr. Krunoslav Pranjić, emeritus – Zagreb i prof. dr. Jadranka Brnčić – Zagreb.

5.–21. juna 2006. godine održana promocija: Riječ za gluhe, Ilmihal za gluhe, Ilmihal za slijepe, autora: dr. sr. Ahmeta Kasumovića, dr. sc. Husnije Hasanbegovića. Promotori: dr. sc. Fehim Halilović i prof. Nusret ef. Kujraković.

6.–23. juna 2006. godine održana promocija – *Sarajevska hagada i druge priče* autora Zilhada Ključanina. Promotor i prevoditelj: Žerar Adam, Pariz.

7.–18. augusta 2006. godine održana promocija romana *Umihana* autora Nizame Granov-Čaupević – Švedska. Promotor: prof. Meliha Terzić – Tuzla.

Izložbe

8. mart 2006. godine održana izložba bosanskih rukotvorina: Udruženje žena "Mionica", Dječijeg obdaništa "Kolibri", MŠC "Hasan Kikić" i "Kutak radosti" udruženje Gradačac.

26. maja 2006. godine otvorena izložba slika autora Sejida Hasanefendića – Sarajevo. Promotori: prof. dr. Sulejman Bosto i prof. dr. Munib Maglajlić.

3.–15. septembra 2006. godine – Izložba slika Ibrahima Novalića i Maje Behmen, akademskih slikara iz Mostara. Promotor: Nataša Klopić, akademski slikar iz Mostara. Kemal Čović, menadžer

Vjerske manifestacije

1. Učešće u akademijama za dva bajrama u saradnji sa Islamskom zajednicom.
2. Obilježavanje godišnjice smrti Huseina kap. Gradašćevića i održavanje tehvida u "Husejniji", a navečer akademija povodom godišnjice smrti u "Preporodu" Gradačac.

3.–15. septembra 2006. godine Predramazansko sijelo u saradnji sa IZ – Gradačac. O značaju nadolazećeg Ramazana govorio Nusret ef. Kujraković. Prigodan kulturno-zabavni program. Učesnici: sestre Amela i Lejla Iskrić, Čosić Muhamed Hamdija, Jasenko Inkić, dr. Sejad Berbić, medijator.

Izdavačka djelatnost

1. U januaru 2006. godine priprema za štampu romana *Sreća mladog Ljubovića* autora Huseina Dubravića Đoge, a u februaru odštampan roman *Sreća mladog Ljubovića*.

2. Doštampavanje III izdanja mnografije *Kula Husein kap. Gradaščevića*, autora prof. dr. Sabire Husedžinović, dr. Husnije Kamberovića i Zahide Kamberović u izdanju "Preporoda" Gradačac.

Manifestacije za praznike
1. Učešće u Gradačačkim književnim susretima u maju 2006. godine.
2. Učešće na Međunarodnom sajmu poljoprivrede i prehrambene industrije "Sajam šljive".
3. Učešće za Dane općine Gradačac 22. oktobra 2006. godine

Naučni skup
Održan 3. februara 2006. godine o temi "175 godina održavanja Skupštine u Tuzli", gdje je Husein kap. Gradaščević izabran za vođu pokreta protiv Osmanlija.

Na naučnom skupu učestvovali su: Akademik Muhamed Filipović, prof. dr. Ahmed S. Aličić, prof. dr. Galib Šljivo, prof. dr. Munib Maglajlić, dr. Aiša Softić, prof. dr. Salih Kulenović, prof. Nusret Kurjaković, prof. Midhat Spahić, književnik Nedžad Ibrišimović, prof. Omer Hamzić, prof. dr. Enes Pelidija, mr. Nijaz Alispahić i mr. Dževad Tosunbegović.

Okrugli sto
Održan 27. maja 2006. godine o temi "Husein kap. Gradaščević" literarna inspiracija u narodnoj i umjetničkoj književnosti. Učesnici: prof. dr. Gordana Muzaferija, prof. dr. Nihad Agić, prof. dr. Muhidin Džanko, mr. Nijaz Alispahić, prof. dr. Munib Maglajlić, dr. Vedad Spahić i mr. Mirsad Kunić.

Ostala učešća
18. septembra 2006. godine na manifestaciji "Dani sabura" u organizaciji ZOD-a TK učestvovao je naš muzičar na klaviru Nurija-Al-Haylia sa kompozicijama Mozarta i Chopina.

25. augusta 2006. godine naš sazlija Jusuf Brkić učestvovao kao gost "Preporoda" u Kladnju.

Izborna Skupština
22. maja 2006. godine održana je IV Izborna Skupština na kojoj su izabrani: dr. Sejad Berbić – predsjednik, prof. Fikret Čobo – potpredsjednik, nastavnik Kadira Abdulahović – sekretar, ek. tehničar Muhamed Klebić – blagajnik. Počasni doživotni predsjednik – Muhamed Bego Gradaščević.

Iz svega izloženog vidi se daje BZK "Preporod" Gradačac aktivno radio, i to zahvaljujući izvorima finansiranja:

- ZOD-u Tuzla, odnosno Vlada Tuzlanskog kantona;
- Općina Gradačac;
- Prihodi od prodatih knjiga.

Predsjednik
Sejad Berbić

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Hadžići

Ovim Izvještajem će biti evidentirani samo značajniji programi u toku 2006. godine.

Moram napomenuti da je 2004. godine za OD “Preporod” Hadžići bila jubilarna godina u kojoj smo obilježili 10 godina rada i postojanja. Naša namjera je bila da se ovaj desetogodišnji rad dokumentira, što je i ispunjeno štampanjem monografije OD “Preporod” Hadžići. No, nedostatak finansija da se to uradi u godini jubileja, rezultiralo je tek aprila 2006. godine, kada iz štampe i izlazi monografija.

Početkom aprila u prostorijama “Preproda” je održana promocija prve zbirke poezije, sa nazivom *Sudbina* mladog autora Nermina Brajanović, čime smo nastavili aktivnosti podrške mladim talentima.

Već početkom maja, u atriju OŠ “6. Mart” u Hadžićima, održana je promocija *Monografije* “Preporoda” Hadžići. Učesnici promocije su bili: Vojislav Vujanović, recenzent Bajro Perva i predstavnik štamparije “Planjaks” Adem Jablan, moderator programa je bila Fadila Mešanović, a u muzičkom dijelu su nastupile Merima Memić i Sanja Domuz.

Kako za ostale sadržaje koji su iziskivali značajna finansijska sredstva nije bilo prostora, za svoj aktivizam smo odabrali nastavak rada dramskog ansambla. Animirali smo rad na drami Ahmeda Muradbegovića *Na Božijem putu*. Nakon skoro četiri mjeseca, mladi glumci – amateri su bili spremni stati pred publiku i vrlo sigurno interpretirati uvježbane uloge. Prva izvedba je bila u Bugojnu 16. 9. 2006. u organizaciji Medžlisa islamske zajednice i BZK “Preporod” Bugojno, koji su bili sjajni domaćini.

Uoči Ramazana u atriju OŠ “6. mart”, sada pred domaćom publikom, bila je izvedena drama *Na Božijem putu*, koja je izazvala oduševljenje naših sugrađana.

Tokom cijele godine, svake srijede, u prostorijama “Preporoda” se održavaju druženja omladine koji imaju i svoje različite sadržaje. U okviru takvog druženja upriličeno je i gostovanje dr. Ismeta Kasumagića, koji je održao i prigodno predavanje.

Gostovanje sa izvedbom drame je i dalje nastavljeno, tako da je dramski ansambl “Preporod” Hadžići, u decembru, gostovao u Donjem Vakufu u organizaciji BZK “Preporod” Donji Vakuf i u Tarčinu u organizaciji KUD “Ivan planina”.

Iako je drama *Na Božijem putu* bila već i ranije izvođena, njenu reanimaciju, smatramo našim uspjehom u dijelu aktivizma mladih, koji su svojim radom i angažiranjem velika podrška radu ove nam drage zajednice kulture.

Nadamo se da će publika iz drugih gradova biti u prilici vidjeti ovo naše djelo.

U toku 2006. godine bilo je veliko interesovanje za iznajmljivanje knjiga na čitanje iz biblioteke “Preporod”, a aktivnosti na povećanju fonda knjiga stalne.

Rad OD “Preporod” Hadžići, kao i njegovi sadržaj, više puta su publikovani putem raznih medija: novina, radija i TV.

Nadamo se, svakako, da podrška sredine u kojoj radimo i doprinosimo općem dobru, a ponajviše kulturi, neće izostati i da će oni koji trebaju, konačno, prepoznati vrijednosti i bar ih stimulirati, ako ne i nagraditi.

Predsjednica
Zehra Musto’o

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Jablanica

Koliki je značaj “Preporoda” u Jablanici na polju kulture u ovoj Općini govore dole navedene aktivnosti. Skoro da i nema kulturnih dešavanja u Jablanici na kojima nismo učestvovali. Svoje aktivnosti reguliramo “Godišnjim programom rada”. U 2006. godini Izvršni odbor društva je usvojio sljedeći program:

Februar – Izložba jablaničkih slikara
  – “Veče sevdalinke” – festival takmičarskog karaktera, u povodu Dana oslobođenja Jablanice (22. februar).
Mart – Izložba ručnih radova jablaničkih žena, u povodu 8. marta.
April – Kurs engleskog jezika (I. stepen)
  – Muzička škola (I. i II. stepen)
Maj – Pisci u našem gradu – posjeta pisaca za djecu osnovnoj i srednjoj školi u organizaciji “Preporoda”.
  – Godišnja skupština društva – izborna. Na redovnoj izbornoj Skupštini društva izabran je novi Izvršni odbor u sastavu: dr. Alija Šuko, predsjednik, prof. Resul Čilić, potpredsjednik i članovi: dipl. pravnik Dunja Zahirović, prof. Aida Malović, prof. ef. Suljo Cikotić, prof. Ajdin Teletović, dipl. ecc. Said Piralić, prof. Anesa Salihagić, prof. Mirna Zahirović, nastavnik Samir Begović i Nerma Zebić.
Juni – Likovna kolonija učenika osnovne i srednje škole – napomenimo da je kolonija postala tradicionalna i da je ove godine okupila dvadeset polaznika, a realizirana je na Grabovičkom jezeru. U 2007. godine planirano je organiziranje ove kolonije u trajanju od sedam dana.
Juli – Koncert polaznika muzičke škole I. i II. stepena.
Septembar – Tradicionalni “Dječiji festival” zabavne muzike. Napominjemo da je prvi put održan 1991. godine.
Oktobar – Svečana dodjela diploma I. stepena engleskog jezika.
Novembar – Obnova fonda biblioteke. U 2006. godini Općina Jablanica je odobrila iznos od 1.000 KM za nabavku nužno potrebnih knjiga.

Predsjednik
Alija Šuko

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kalesija

Tribina: Saradnja Bošnjaka Gornje Spreče u Drugom svjetskom ratu.
Tribina: Deset godina kalesijskog kulturnog "Preporoda".
Obilježavanje Dana nezavisnosti: Veče patriotske poezije i pjesme.
Književno veče sa Fatmirom Alispahićem.
Književno veče sa Zilhadom Ključaninom.
Malonogometni turnir u povodu 10 godina "Preporoda".
Dani povelje Kulina bana.
Edukativna ekskurzija u Sarajevo.
Aktivnosti na zaštiti kalesijskih stećaka.
Bošnjačka sijela.
Kulturna manifestacija "Ikre".
Učestvovanje u akciji prikupljanja knjiga za djecu Podrinja.

Napomena:
Kao i uvijek do sada, zbog nedostatka finansijskih sredstava, nismo bili u mogućnosti realizirati sve o što smo planirali Programom rada za 2006. godinu.

Predsjednik
Fahrudin Sinanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kiseljak

BZK "Preporod" Općinski odbor Kiseljak osnovano je 2003. godine i za ove četiri godine postojanja izraslo je u istinskog zaštitnika bošnjačke kulture, tradicije i običaja. U okviru Društva danas djeluju:

- Horska sekcija;
- Likovna sekcija i
- Foto sekcija.

U godini koja je za nama BZK "Preporod" Kiseljak održala je svoju redovnu skupštinu. U 2006. godini Društvo je organiziralo ili je učestvovalo u organiziranju slijedećih kulturnih sadržaja:

– Izložba starih fotografija, razglednica, dokumenata, rukopisa sa motivima Kiseljaka i slika akademskih slikara Zijada Hasića i Lejle Nuhić, povodom Kurban-Bajrama, tom prilikom je u suradnji sa Udruženjem bošnjačke omladine "Gazija" priređeno i "Veče ilahija";
– Organiziran je odlazak omladine na dženazu u Srebrenicu;
– U suradnji sa Turskim kulturnim centrom BZK "Preporod" učestvovala je u obilježavanju "Dani Milodraža – Dan Ahdname", 26. 5. 2006. godine;

– Zajedno sa Udruženjem bošnjačke omladine “Gazija” Društvo je organiziralo bajramske vatromete;

– Društvo je za učenike prvih razreda osnovnih škola osiguralo bajramske paketiće i slikovnice;

– Upriličen je i iftar za članove i prijatelje BZK “Preporod”;

– Društvo je i ove godine dodijelilo stipendije za nadarene učenike gimnazije;

– U toku 2006. godine dodatno su opremljene prostorije BZK “Preporod”, koje je Društvu besplatno ustupio Medžlis IZ Kiseljak;

– U toku su pripreme za izložbu slika akademskih slikara Zijada Hasića, Lejle Nuhić i Ajle Džurbuzović.

Predsjednik
Munir Mujić

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Kladanj

U izvještajnom periodu OD “Preporod” Kladanj ostvario je svoje programske aktivnosti, ali još u Kladnju postoji problem adekvatnog prostora za održavanje javnih kulturnih manifestacija. Nažalost, sve aktivnosti događaju se u sali Hotela “Bosna”. Tu činjenicu otežava problem opterećenja budžeta Općine Kladanj koji je nastao tokom dosadašnjeg perioda pa je iz budžeta Općine predviđen minimalni iznos za finansiranje aktivnosti ovog Društva.

U periodu januar-oktobar ostvarene su sljedeće aktivnosti:

Promocije

10. februar 2006. godine u sali Hotela “Bosna” predstavljen je informator ZOD TK i časopis *Ostrvo*, namijenjen književnosti i umjetnosti a koji izdaje ZOD “Preporod” TK.

O informatoru i časopisu *Ostrvo* govorili su Vedad Spahić, Muhidin Pašić i Nevzeta Rustemović.

15. juna 2006. godine također u sali Hotela “Bosna”, promovirana je knjiga *Bosanska piramida sunca* autora Semira Osmanagića. O knjizi je govorio Amer Suljović.

20. aprila 2006. godine priređeno je “Preporodovo veče” na kojem se kladanjski “Preporod” predstavio bogatim i zanimljivim kulturno-umjetničkim programom svojih sekcija, folklorne, muzičke i dramske.

19. augusta 2006. godine folklorni ansambl društva gostovao u Bosanskom kulturnom centru “Večeri sevdaha” a u okviru manifestacije ZOD TK “Dani sabura”.

Aktivnosti u vezi sa vjersko-kulturnom manifestacijom “Dani djevojačke pećine”

Djevojačka pećina u Brateljevićima kao “sveto bosansko podzemlje” još je nedovoljno istražena i predstavlja izazov i inspiraciju brojnim istraživačima, naučnicima i pjesnicima. U tom smislu, ovo društvo je organiziralo prigodan kulturno-umjetnički program “Preporodovo veče” za učešće “Preporodovih” društava sa područja Tuzlanskog kantona: Gradačac, Gračanica, Kalesija.

22. augusta 2006. godine upriličena je promocija idejnog projekta “Dovište Djevojačke pećina”.

Osim navedenih aktivnosti, OD “Preporod” Kladanj učestvovalo je u svim manifestacijama povodom obilježavanja državnih praznika i značajnih datuma na području naše općine.

Općinsko društvo je tokom marta 2006. godine pokrenulo iniciralo poduzimanje mjera na zaštiti kulturno-historijskog naslijeđa Općine, i to u prvom redu nadgrobnih spomenika – stećaka i nišana.

Pokrenuta je i inicijativa da se izvrši ponovno postavljanje ploče iz 1915. godine o izgradnji puta Kladanj – Olovo.

Tokom godine odvijale su se kontinuirano probe i aktivnosti folklornog ansambla. Sadašnja grupa ima sedamdeset članova, od čega trideset odraslih i četrdeset članova mlađeg uzrasta. Iako bez vlastitog prostora, folklorna grupa zapaženo radi.

U okviru Društva djeluje i muzička grupa koja isključivo njeguje sevdalinke.

Sve naše aktivnosti uvjetovane su našim materijalnim mogućnostima koje su vrlo skromne. U prošloj godini izvršili smo nabavku opreme (muslimanske nošnje) za ansambl i iscrpili sva sredstva kojima samo raspolagali.

Predsjednik
Muriz Kreho

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Konjic

U skladu sa svojim programskim ciljevima za 2006. godinu i u skladu sa Statutom BZK “Preporod”, realizirane su sljedeće aktivnosti :

– 7. januar, Drvena sala Narodnog univerziteta Konjic, promocija trilogije *Alija izbliza*, Adamira Jerkovića.

– 13.–17. januara, u povodu Bajrama, gostovanje KUD “Preporod” u Austriji, Linc, na poziv džematskog dobora “Nur” i Kluba Bosanaca i Hercegovaca.

– 28. januar, snimanje jednosatne emisije o aktivnostima KUD “Preporod” Konjic za NTV “Hayat”.

– 9. februar, Sarajevo, učešće na seminaru “Mladi BiH za Evropu”.

– 28. februar, učešće u programu na svečanoj akademiji u povodu Dana nezavisnosti.

– 2. mart, učešće u prezentaciji drvorezbarstva “Mulić record” u okviru evropskog prvenstva šumara u nordijskim disciplinama.

– 4. mart, gostovanje u emisiji “Mladi Konjica”, na RTVK.

– 14. mart, učešće na Skupštini JOB-a.

– 6. maj, učešće u obilježavanju bitke na Neretvi, Jablanica.

– 12. maj, učešće na svečanosti u povodu rekonstrukcije Starog mosta u Konjicu.

– 12.–13. maj, učešće i pomoć u organizaciji X susreta medicinskih škola FBiH.

– 25. maj, učešće u obilježavanju Dana II OŠ "Konjic".

– 3. juni, učešće na otvaranju 42. "Alpe Adria turnira".

– 4. juni, kulturno-zabavni program na stadionu FK "Igman".

– 5. juni, učešće na priredbi posvećenoj prvačićima II OŠ "Konjic".

– 10. juni, pomoć u organizaciji karate turnira "Knjicopen 2006".

– 16. juni, u povodu Dana Općine, program "Nek Neretvom pjesma teče".

– 20. juni, pomoć u organizaciji svečane akademije učenika vjeronauke sa nazivom "Uči, čitaj".

– 25. juni, učešće na Novogradskim danima, Sarajevo.

– 27. juni, pomoć u organizaciji okruglog stola u povodu svjetskog dana borbe protiv droge.

– 15. juli, pomoć u organizaciji skokova u kazan.

– 20. juli, "Konjička sehara", VI Međunarodni festival folklornog stvaralaštva.

– 22. juli, učešće u programu promocije seoskog turizma, Umoljani.

– 27. juli, učešće na humanitarnom koncertu, Ostrožac, Jablanica.

– 28. juli, organizacija programa u povodu sjećanja na šehide, plivački miting "Suljo i Mujo".

– 29. juli, učešće u obilježavanju Dana ustanka naroda BiH, Ivan Sedlo.

– 31. juli, gostovanje na "Festivalu prijateljstva", Goražde.

– 31. juli – 8. august, gostovanje u Turskoj, Istanbul.

– 12. august, gostovanje na XXII susretima prijateljstva u Blagaju, Mostar.

– 13. august, učešće na II međunarodnoj smotri folklora, Jablanica.

– 26. august, učešće u organizaciji Triatlona, Boračko jezero.

– 7. septembar, učešće na Danima poljoprivrede Općine Konjic.

– 14. septembar, učešće na "Smotri folklora", Donji Vakuf.

– 26. septembar, oragnizacija predavanja za učenike I OŠ "Konjic", tema: "Stari most" u Konjicu, historijska sekcija.

– 20. oktobar, iftar.

– 25. oktobar, bajramski prijem.

– 28. oktobar, učešće na "Bajramskom koncertu", "Dom kulture Tarčin".

– 29. oktobar, koncert u povodu 10 godina postojanja FA "Panonija" Tuzla, BKC Tuzla.

– 2. novembar, učešće na seminaru OSCE-a i OIA "Uloga mladih u borbi protiv diskriminacije", Mostar.

– 25.–26. novembar, učešće na seminaru za koreografe i korepetitore u Donjem Vakufu.

– 24. novembar – učešće u programu obilježavanja Dana državnosti BiH, Srednja škola Konjic.

Predsjednik
Adnan Velagić

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Livno

BZK “Preporod” Livno djeluje odmah nakon proglašenja samostalnosti BiH. U tom periodu aktivirane su dramska, folklorna i sportska sekcija. Ostala nam je u sjećanju “Bajramska priredba” i pozorišni komad – *Hasanaginica*, koja je igrana tri večeri uzastopno sa dupke punom kino dvoranom.

U 2006. godini BZK “Preporod” Livno imalo je niz aktivnosti: rekonstrukcija i izgradnja zgrade “Preporoda”, angažman u manifestaciji “Dani Ajvatovice”, takmičenja u malom nogometu, financijske pomoći drugim bošnjačkim institucijama, čišćenja naših kulturno-historijskih spomenika, obrazovanje, štampanja knjiga.

U protekloj godini naš osnovni cilj i zadatak bila je rekonstrukcija i izgradnja zgrade “Preporoda”. Formirali smo Građevinski odbor sa osnovnim ciljem da se brine o realizaciji projekta. Uz veliku finansijsku i materijalnu pomoć Kantonalnog ministarstva izgradnje uspjeli smo dobiti potrebnu projektnu dokumentaciju, te osigurati stručni nadzor realizacije projekta. Također, moramo pohvaliti Federalnu vladu BiH, u posebno federalno ministarstvo kulture i ministra Gavrila Grahovca, koji nam je do sada dao finansijsku i moralnu podršku, te nas više puta posjećivao i pratio realizaciju projekta, kao i Federalno ministarstvo izbjeglih i raseljenih koje nam je, također, pomagalo u izgradnji.

Zgrada “Preporoda” izgrađena je 1937. godine i u vlasništvu je BZK “Preporod” Livno. Smještena je u Gornjem gradu, gdje živi većinsko bošnjačko stanovništvo. Objekat je imao kafanu, kino salu, binu, dvije svlačionice, te dvije sale za sastanke zatvorene površine cca 400 m². Idejnim projektom izvršili smo nadogradnju za još jedan kat, gdje se nalazi tri velike kancelarije za sastanke i četiri manje namijenjene za smještaj drugih bošnjačkih organizacija. Napominjem da smo ove godine završili radove predviđene prvom fazom. Polovinom godine prešli smo u realizaciju druge i treće faze.

Polovinom šestog mjeseca uključili smo se u Program obilježavanja “Ajvatovice”. Organizirali smo besplatan autobus koji je vršio prijevoz naše omladine na Ajvatovicu. Također smo organizirali koncert profesionalnog hora 17. 6. 2006. godine ispred džamije Topovi, dobro posjećen od našeg građanstva. U povodu Ramazanskog bajrama tradicionalno organiziramo iftar, a sve s ciljem upoznavanja sa našim radom u proteklom periodu, te druženja i neposrednog kontakta sa našom bazom.

Moramo pohvaliti i aktivnosti naše omladine i članstva u akciji čišćenja naših kulturno-historijskih spomenika.

U našoj općini danas ima 350 djece u osnovnom obrazovanju, 220 djece u srednjem obrazovanju, te 150 djece koja se školuju na fakultetima u Sarajevu, Mostaru, Zenici, Tuzli... Osnovni problem nam, osim loše materijalne situacije u kojoj žive i rade, predstavlja i školovanje djece koja pohađa škole koje rade po hrvatskom nastavnom planu i programu. Mi smo ove godine poduzeli prve korake za uvođenje nastavnih planova i programa sa zajedničkim jezgrama. Formirali smo Komisiju za obrazovanje koja je putem anketnih listića sondirala teren te utvrdila da 99% roditelja želi da njihova djeca uče i rade po bosanskom nastavnom planu i programu. Slijedom te činjenice išli smo ka Kantonalnom ministarstvu obrazovanja, gdje smo dobili dodatna zakonska pojašnjenja u vezi sa uvođenjem tih programa u škole. Dogovorili smo da se u narednoj školskoj godini, prema našem zakonskom pravu, uvedu nastavni planovi i programi sa zajedničkom jezgrom na bosanskom jeziku.

Krajem ove godine smo se angažirali u prikupljanju novčane pomoći potrebne za štampanje knjige našeg člana. I do sada smo uspjeli da pronađemo najpovoljnijeg štampara. Istina potrebna su nam još znatna sredstva za realizaciju ovog projekta, ali nadamo se da ćemo uspjeti da završimo i ovaj projekt.

Predsjednik
Semir Ortaš

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Modriča

1. Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” Modriča djeluje u veoma složenim uvjetima.

Osnovne teškoće su u vezi sa nedostatnim finansiranjem iz budžeta Općine Modriča, nikakvo iz Općine Vukosavlje-Jakeš, nedostatno iz GO “Preporod” BiH, kao i iz zemalja raseljenih Bošnjaka, te sa neposjedovanjem vlastitih prostorija.

Finansijsko stanje je dodatno otežano zbog izdvojenog načina prikupljanja finansijskih sredstava nekih naših mjesnih zajednica od svih građana Modriče u zemljama iseljenja Bošnjaka.

Rezultat je da naša BZK “Preporod”, uglavnom, treba da radi sa godišnjim finansijskim sredstvima u iznosu 10 % sredstava jednog općinskog “Preporoda” FBiH.

Unatoč takvom stanju, “Preporod”, naprimjer, nije organizacijski postavio rješenje za pružanje veće finansijske i druge pomoći zajednicama “Preporoda” u RS.

2. Radi rješenja navedenih pitanja smještaja, dva puta je pokrenut zahtjev za vraćanje u posjed Doma (“Muhamed Pelesić”) u Islam Varoši Modriča, te se to nije uspjelo postići ni pozivanjem na rješenje ovog pitanja, niti naknadnim tužbenim zahtjevom kod Osnovnog suda, a niti žalbenim postupkom kod Višeg suda.

Stanje će, u svakom slučaju, morati dočekati preobrazbu sustava sudstva u Bosni i Hercegovini, ako do nje i dođe.

Dalje je upućen zahtjev Općini da se postojeći jednokonfesionalni kulturni centar preobrazi u nazivu (SKC) i dodijeli svim zajednicama kulture, kako bi priličilo, ali je i to ostalo bez odziva, unatoč obećanjima datim od predstavnika općinske uprave da će to biti blagovremeno riješeno.

Uglavnom, mjesne ispostave političkih organizacija i sportski klubovi ne oskudijevaju u finansijskim sredstvima, niti u prostoru.

3. Nakon zamrzavanja rada radi povratka u Modriču, BZK “Preporod” je u vlastitoj sredini nastavio sa radom, pod kraj prošle godine, od kada je upriličeno pet susreta (od kojih su dva morala biti otkazana i pomjerena), sa prigodnim temama iz prošlosti i sadašnjosti Bošnjaka, te prigodnim umjetničkim i muzič-

kim sadržajima mjesnih izvođača, čemu je odaziv bio različit, prije svega zbog tehničkih smetnji (Svjetsko fudbalsko prvenstvo i nenajavljeno održavanje medicinskih susreta osoblja šireg područja RS, što se unekoliko loše odrazilo na ravan zanimanja povratnika za rad "Preporoda" u pojedinim prilikama, jer su uredno najavljeni susreti "Preporoda" morali biti otkazani i odgođeni, zbog čega je opalo zanimanje za njih, nakon obnove susreta).

U saradnji sa SKC Modriča pokušano je upriličenje dviju izložbi slika naših slikara Modričana (Z. Mujbegovića, Beograd i Azre Arapović, Köln, ali se od toga moralo odustati, zbog slabog zanimanja navedene ustanove.

4. Nekoliko projekata istraživanja nije još pokrenuto, zbog navedenih teškoća finansiranja i smještaja.

Predsjednik
Husejn Huseljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Mostar

Godišnjim planom rada BZK "Preporod" Gradskog društva Mostar bila je planirana glavna aktivnost u četiri oblasti:

1. Završavanje započetih projekata štampanja i promocija knjiga;
2. Priprema kvalitetnih koncerata ili akademija povodom Ramazana 2006., 9. maja, Dana pobjede nad fašizmom i Kurban-bajrama;
3. Sponzoriranje udruženja, ustanova i institucija u aktivnostima afirmacije bošnjačke nacionalne kulture i tradicije;
4. Materijalno jačanje i opremanje audio opremom i drugim tehničkim inventarom.

Materijalne pretpostavke za realizaciju plana bile su sljedeće:

1. Sredstva iz budžeta Grada Mostara prema planu;
2. Sredstva iz budžeta Grada i iz budžeta Kantona prema javnim konkursima za oblast kulture;
3. Sredstva federalnih ministarstava prema odlukama;
4. Donacije.

Realizacija plana

I

Dovršene su pripreme, štampanje i promocije sljedećih knjiga:

1. *Život, djelo i vrijeme Derviš paše Bajezidagića*

Knjiga je zbornik radova istaknutih naučnih radnika iz BiH, objavljenih na naučnom skupu u Mostaru, 10. 11. 2005. godine.

Promocija knjige održana je 9. 2. 2006. godine.

2. *Život i djelo Muhameda Bekira Kalajdžića*

Knjiga je zbornik radova 18 naučnih radnika iz BiH. Radovi su objavljeni na naučnom skupu u Mostaru 21. 11. 2002. godine

Promocija knjige je bila u Mostaru, 27. 4. 2006. godine

3. *Herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba*

Ova knjiga je zbornik radova 13 kompetentnih naučnih radnika iz svih krajeva BiH. Radovi su objavljeni na naučnom skupu u Mostaru, 23. 5. 2006. godine.

Promocija knjige bila je u Mostaru, 7. 12. 2006. godine.

4. *Biserna školjka*

Knjiga predstavlja pregled pisanih i usmenih kulturnih tragova Bošnjaka Mostara u periodu od XV do XX vijeka i bit će značajna pomoć svim istraživačima koji se budu bavili temama koje knjiga tretira.

Autor knjige je suradnik "Preporoda" mr. Senad Omerika, profesor iz Mostara. Promocija knjige planirana je za 2007. godinu.

5. *Vrisak u podne*

Zbirka pjesama Muhameda Elezovića iz Stoca. Štampanje knjige finansirano je uz podršku Matičnog odbora.

Promocija knjige bila je u Stocu, a organizirao je Općinski odbor "Preporod" Stolac.

II

Muzičke priredbe

1. "Akademija povodom 9. maja", Dana pobjede nad fašizmom 1945., Dana Evrope i Dana odbrane Mostara 1993.

Izvođači programa bili su Veliki orkestar Sarajevske filharmonije, hor iz Zenice i hor "Mostarske kiše". U programu je prvi put u Mostaru izveden *Srebrenički inferno*.

Program je organiziran u sali Narodnog pozorišta Mostar.

2. "Ramazanski koncert" je pripremljen i izveden 15. 10. 2006. godine povodom završetka mjeseca ramazana. Nosilac programa bila je Sarajevska filharmonija uz učešće ansambala "El Fatih", "Sejfelah", "Mostarske kiše", Omladinskog hora Blagaj i velikog broja solista. Program je bio u sportskoj dvorani USRC "Mithad Hujdur Hujke".

3. "U susret Bajramu" je koncert duhovne muzike islama koji su pripremili nastavnici i učenici osnovnih škola iz Mostara te učenici Muzičke škole, a uz podršku lokalnih muzičara. Ovaj koncert je uspjela smotra mogućnosti najmlađe generacije i imamo ambicije da postane mostarska tradicija.

III

GD "Preporod" Mostar sponzoriralo je sve događaje koji su bili na tragu razvijanja, njegovanja, proučavanja i afirmacije bošnjačke nacionalne kulture, tradicije i kulturnih potreba.

Tu aktivnost nismo imali samo u Mostaru, nego i na području istočne Hercegovine, osobito na teritoriji općine Nevesinje, gdje su potrebe povratničke populacije “naslonjene” na nas.

Sponzoriranje se realiziralo putem raznih vidova pomoći, a najčešće:

- opremanje događaja audio tehnikom i stručnim licima za ozvučenje;
- ustupanje opreme i namještaja potrebnog za priredbe;
- izvođenje programa;
- snošenje materijalnih troškova angažiranja za potrebe izbjeglica-povratnika.

IV

GD “Preporod” Mostar čini značajne napore da se opremi kvalitetnom tehničkom opremom, što je uvjet za bilo kakvo javno nastupanje i aktivnosti. Ovo je važan segment u našem radu zato što smo poslije Obnoviteljske skupštine počeli raditi “bez ičega” i “ni s čim”.

Osim toga, “Preporod” svojom tehničkom opremom omogućuje rad u napredak svim drugim udruženjima, ustanovama i grupama sa kojima surađujemo. Do kraja 2006. godine smo se tehnički osposobili da možemo servisirati najzahtjevnije programe u salama, a uz manju pomoć naših suradnika i u sportskim dvoranama.

Planiramo da do kraja 2007. godine u tehničkom smislu budemo potpuno samostalni, jer ćemo posjedovati:

- svoju audio-opremu, ozvučenje i prateće instrumente,
- svoju pozornicu sa više od 100 m kvadratnih,
- svoju scenu;
- bolji radni i skladišni prostor.

Predsjednik
Damir Sadović

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Novi Travnik

Društvo je osnovano 1999. godine. Kao kulturno društvo Bošnjaka bavi se različitim aktivnostima:

- izdavačkom,
- naučno-istraživačkom i
- kulturno-zabavnom.

Društvo je do sada štampalo dvije zbirke poezije, 14 brojeva lista *Alem*, brošure, plakate i vodiče o stećcima i džamijama novotravničke općine, te upriličilo više promocija knjiga i izložbi.

– U okviru projekta “Kulturno-historijsko naslijeđe BiH” nastavljene su aktivnosti i u 2006. godini na zaštiti i restauraciji Stare džamije u Šenkovićima, koja je 14. 11. 2005. godine proglašena Nacionalnim spomenikom BiH; predan je projekt i dokumentacija Federalnom ministarstvu kulture za odobravanje sredstava i obnovu Stare džamije.

– Uređen je okoliš nekropola stećaka Maculje i Kaurlaš.

– U suradnji sa Osnovnom muzičkom školom organizirano je osmo po redu bajramsko sijelo.

– Poslije upućenog poziva da naše Društvo pokrene akciju u nabavci i obnavljanju knjižnog fonda školske biblioteke OŠ “Safvet-beg Bašagić” iz Novog Travnika, uz pomoć BZK “Preporod” Matični odbor Sarajevo i Ministarstva obrazovanja nauke, kulture i sporta SBK nabavljeno je 112 knjiga. Knjige su predane školi 1. 6. 2006. god. uz prisustvo direktora škole Mirsada Krnjića, predsjednika Vijeća roditelja Nedžada Hysenija i predsjednika vijeća učenika Zerine Rizvić.

– U okviru suradnje sa školama i jačanju kulturno-historijske svijesti učenika, u 2006. godini postavljena je stalna izložba teksta i fotografija “Kulturno-historijska baština novotravničkog kraja”, a u toku je i izrada multimedijalnog cd-a o istoj temi i sa istim ciljem.

Za doprinos u zaštiti kulturno-historijske baštine općine Novi Travnik na manifestaciji povodom Dana Općine 14. 6. 2006. godine Društvo je dobilo priznanje “Plaketu Općine Novi Travnik”.

Predsjednik
Enver Veletovac

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Osmaci

Općinsko društvo “Preporod” Osmaci, u okviru Bošnjačke zajednice kulture “Preporod” BiH, utemeljeno je na Osnivačkoj skupštini održanoj 13. 1. 2006. godine u Mahali, kao udruženje čiji su programski ciljevi usmjereni na afirmaciju bošnjačke kulture, tradicije i svih drugih odrednica bošnjačkog nacionalnog identiteta. Osnivačka skupština Društva održana je u prostorijama MZ Mahala, a prisustvovalo joj je više od 50 članova i gostiju. Osnivačkoj skupštini prethodio je niz aktivnosti Inicijativnog odbora za osnivanje Općinskog društva u toku druge polovine 2005. godine, koje su koordinirane sa predsjednikom i Matičnim odborom BZK “Preporod” BiH. Na Osnivačkoj skupštini donijete su odgovarajuće odluke i izvršeno konstituiranje organa Skupštine, izabran predsjednik, zamjenik predsjednika, zatim Izvršni i Nadzorni odbor i Sud časti. Usvojeni su programski ciljevi, koji će kasnije poslužiti za izradu programa rada Općinskog društva. Od prisutnih gostiju na Osnivačkoj skupštini treba istaknuti učešće načelnika Općine Osmaci Edina Ramića, glavnog imama Medžlisa IZ Kalesija Envera ef. Alića, predsjednika općinskih društava "Preporoda" Zvornika i Kalesija, Mustafe Muharemovića i Fahrudina Sinanovića. Po završetku Osnivačke skupštine održana je prva kulturna manifestacija u organizaciji novoformiranog "Preporoda" Osmaci, nazvana "Pratidan Bajrama" kao tradicionalni način obilježavanja završetka Bajrama među Bošnjacima ovog područja i šire.

Program rada Općinskog društva usvojen je na prvoj sjednici Izvršnog odbora Društva i sadrži niz aktivnosti, kao što su obilježavanje značajnih događaja iz prošlosti Bošnjaka Gornje Spreče i šire, prigodne manifestacije povodom muslimanskih vjerskih praznika – pratidani Bajrama i akademije, formiranje biblioteka u svim čitanicama, organiziranje kurseva za rad na računarima i kurseva stranih jezika, istraživanje i izdavanje časopisa i knjiga o prošlosti našeg kraja, formiranje zavičajnih klubova i ostvarivanje veza sa bošnjačkom dijasporom, priredbe, kulturne i sportske manifestacije, stipendiranje učenika i studenata slabijeg imovnog stanja i sl.

Od manifestacija održanih u toku 2006. godine u organizaciji "Preporoda" Osmaci posebno izdvajamo:

– Održavanje svečane akademije u povodu 1. marta, Dana nezavisnosti BiH (Mahala, 28. februara 2006. godine);

– Zborovanje članova "Preporoda" Osmaci (Mahala, 1. jula 2006. godine), na kojem su obrađene teme o stanju u oblasti obrazovanja na području općine i šire, i o značaju etnoloških istraživanja na području sjeveroistočne Bosne;

– Manifestacija "Dani povratka, tradicije i kulturnog naslijeđa Bošnjaka Gornje Spreče", koja je održana krajem augusta i početkom septembra ove godine u Mahali i drugim povratničkim naseljima, a u povodu 10. godišnjice povratka Bošnjaka na ovo područje, sa programom:

Otvaranje manifestacije, tevhid
Borogovo, mekteb, iza džume namaza (petak, 18 augusta 2006. godine)
Mevludski susreti
Mahala, džamija, (iza akšam-namaza, petak, 25. augusta 2006. godine)
Sportska takmičenja (mali fudbal, tradicionalne vještine)
Mahala, Igralište (subota, 09.00, 26. augusta 2006. godine)
Prigodni program – sjećanja na šehide g. Spreče
Hajvazi-Capardi, spomen-ploča (iza džume-namaza, petak, 1. septembra 2006.)
Promocija posljednjeg kola *bošnjačke književnosti*
Šeher-Osmaci, 31. augusta 2006. godine
Borogovsko sijelo
Borogovo, Meraja (nedjelja popodne, 2. septembra 2006. godine)
Svečana akademija u povodu 10. Godišnjice povratka
Mahala, Čitaonica (subota, 15.00, 9. septembra 2006. godine)
Otvaranje biblioteke "Preporoda"
Mahala, Čitaonica (subota 16.00, 9. septembra 2006. godine)
Kulturno-umjetnički program GKUD "Halisije" Kalesija
Mahala, Igralište (subota, 17.00, 9. septembra 2006. godine)

– Pokretanje godišnjaka za kulturu, historiju i etnografiju Gornje Spreče “Šeherdžik” (usvojena koncepcija, formirana redakcija, upućeni pozivi autorima).

Od drugih aktivnosti Općinskog društva izdvajamo:

– Organizaciono, kadrovsko i materijalno-tehničko jačanje Društva i stvaranje preduvjeta za ostvarivanje programa rada (prostorije, oprema, sredstva i sl.);

– Donošenje Plana obilježavanja značajnih datuma iz bliže i dalje prošlosti Bošnjaka Gornje Spreče i realizacija tih aktivnosti;

– Pokretanje akcije za stipendiranje učenika i studenata slabijeg imovnog stanja (dodijeljene četiri simbolične stipendije za ljetnji semestar, odnosno drugo polugodište školske 2005./2006. godine);

– Iniciranje i formiranje udruženja tipa zavičajnih klubova za pojedina naselja (formirano udruženje Borogovaca, u toku i za neka druga naselja);

– Pokretanje akcije “Nijedno naselje bez čitaonice”;

– Pokretanje akcije za prikupljanje knjiga i formiranje biblioteke “Preporoda”;

– Uspostavljanje veza sa dijasporom, upoznavanje sa radom društva i pokretanje akcija pomoći;

– Uspostavljanje i razvijanje saradnje sa sličnim institucijama;

– Organiziranje manifestacija sa sportskim sadržajima.

Ostvarena je izuzetno dobra koordinacija sa predsjednikom BZK “Preporod” BiH i Matičnim odborom, od kojih je dobijena finansijska pomoć, kao i pomoć u vidu donacije knjiga za biblioteku “Preporoda”. Posebno je značajna podrška proistekla kroz posjetu Općinskom društvu Osmaci od predsjednika BZK “Preporod” BiH, g. Šaćira Filandre, i radni sastanak održan tom prilikom sa rukovodstvom “Preporoda” Osmaci, 25. februara 2006. godine u Mahali. S druge strane, sa Zajednicom općinskih društava “Preporoda” TK nije ostvarena nikakva konkretna saradnja, osim što je bilo nekoliko poziva za sastanke.

Predsjednik
Dževad Tosunbegović

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Prozor

U prošloj 2006. godini, koja je iza nas, Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” Prozor, aktivnim radom svojih članova u više sekcija potvrdilo je, već nekoliko godina ustaljeno mišljenje velikog broja dobronamjernih građana našeg grada, da je ova bošnjačka institucija kulture danas jedan od najvećih dokaza opstanka Bošnjaka na ovom području. Pored dosta dobro ostvarenog povratka prognanih Bošnjaka u ovaj grad, i veliki broj mladih svojim aktivnim angažmanom u “Preporodu” daje i te kako velik doprinos sveukupnom napretku ovog kraja.

Kao i ranijih godina ovo društvo je svoje kulturne potencijale usmjerilo u obrazovanje mladih kulturno-amaterskih aktivista. Kroz već afirmirane sekcije društva, kao što su: folklorni ansambl, orkestar narodnih igara i pjesama, škola harmonike i klavijatura, dječiji hor, hor ilahija i kasida, sekcije mladih pjevača amatera, BZK "Preporod" je uspio da u toku godine održi desetak koncerata kako u gradu Prozoru tako i u mjesnim zajednicama Općine. Povodom svakog značajnijeg datuma u toku godine članovi i društva su pripremali prigodan program i ponudili ga svojim građanima u lijepo uređenom Domu kulture u Prozoru. U toku godine održani su: tradicionalni ljetni koncert za naše građane koji žive u dijaspori širom svijeta, dva bajramska koncerta, koncert za Dan državnosti i Dan Armije te brojni drugi koncerti koji redovno okupljaju veliki broj naših građana. Svojim aktivnim učešćem na smotrama folklora u Bugojnu, Konjicu, Jablanici, Ključu i Donjem Vakufu mladi članovi našeg društva stekli su i razmijenili vrijedna i korisna iskustva u njegovanju i čuvanju naše kulturne baštine, uspostavili nova brojna poznanstva sa hiljadama svojih vršnjaka.

BZK "Preporod" se u svom radu i dalje bori sa velikim poteškoćama u financiranju svojih aktivnosti i smještajnim prostorom kojeg i pored brojnih zahtjeva još nije riješio. Lokalna zajednica – općinske strukture nisu još prepoznale potrebu da se ovo pitanje konačno riješi, dakle redovno financiranje ukupnog rada društva, već to s vremena na vrijeme pomaže veoma skromnim sredstvima. Međutim, apliciranjem sa nekoliko projekata prema Kantonalnom ministarstvu za kulturu, Društvo je osiguralo dio sredstava za financiranje nužnih troškova svoga rada.

U proteklom periodu naše Društvo je svoju aktivnost usmjerilo uglavnom na manifestacione oblike muzičko-folklornog rada, uključujući aktivan rad na obrazovanju mladih kroz rad u sekcijama. Vezano za ovu aktivnost u prostorijama Doma kulture, u kojemu je BZK "Preporod" svakodnevnim radom postao "domaćin", sekcije društva održale su veliki broj proba, koje traju po 3-4 sata. Ova aktivnost je postala veoma bitna stvar u svakodnevnom životu mladih.

I pored svih poteškoća "Preporod" je zahvaljujući entuzijazmu mladih članova društva i aktivnim radom pojedinaca u proteklom periodu postigao rezultate sa kojima, s obzirom na uvjete u kojima djelujemo, moramo biti zadovoljni.

Članovi Izvršnog odbora "Preporoda" redovno prate sve aktivnosti i daju svoju aktivnu podršku radu društva.

Predsjednik
Meho Manov

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sanski Most

U toku 2005. godine BZK "Preporod" Sanski Most organizirala je sljedeće kulturne događaje i manifestacije:

– Promocija knjige pjesama Emsuda Sinanovića *Vrhpoljski šehidi*;
– Književno veče – gost Ivan Kordić;

– Promocija knjige Vedada Biščevića *Bosanski namjesnici osmanskog doba* sa – promotorima: Zilhad Ključanin, Enes Durmišević i Ajet Arifi;
– Premijera pozorišne predstave *Tvrdica* Molijera u adaptaciji i režiji Aiše Hadžiahmetović, a u izvedbi Amaterskog pozorišta "Theatar art";
– Ljetna slikarska radionica na otvorenom sa sanskim slikarima: Behzad Hadžiahmetović, Meho Batić, Midhat Hrnčić, Mehemed Alihodžić, Ibrahim Majdankić i Edim Kunić;
– Promocija dviju knjiga Fatmira Alispahića: *Ljetopis 2005* i *Dnevnik revolucije*;
– Promocija dvije knjige Nijaza Omerovića: *Knjiga od praha i snova* i *Čekajući Mesiha*;
– Promocija monografije sanskog slikara naive Džafera Cerića *Džafer Cerić*;
– Promocija romana *Arhitekti i dželati* Avde Halilovića;
– Promocija knjige hafiza Sulejmana Bugarija;
– Premijera pozorišne predstave *Snježna kraljica* – "Theatar art".

Predsjednik
Aiša Hadžiahmetović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sapna

BZK "Preporod" OD Sapna i pored izrazitih poteškoća u periodu od 31. 10. 2006. godine realiziralo je niz kulturnih sadržaja koji su zaokupili pažnju građana općine Sapna.

Prikaz aktivnosti do 31. 10. 2006. godine i planirane u 11. i 12. mjesecu 2006. godine.

1. Promocija knjige (mart, juni, august);
2. Gostovanje pjesnika i književnika, druženje sa učenicima (april, septembar);
3. Kviz takmičenje kultura i sport (maj i oktobar);
4. Izložbe:
   – Izložba levhi – februar,
   – Izložba slika – august,
   – Izložba ratne fotografije – oktobar;
5. Gostovanje KUD-a (maj i august);
6. Bajramsko druženje
   Priredba učenika osnovne i srednje škole – oktobar;
7. Posjeta i druženje sa povratnicima Kozluka, decembar 2006. godine.

Predsjednik
Jusuf Gušić

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Srebrenica

Na Osnivačkoj sjednici Skupštine Općinskog društva “Preporod” Srebrenica, održanoj 28. 12. 2006. godine, a u skladu sa odredbama Statuta ovog Društva, donesena je

ODLUKA
O IZBORU ORGANA OPĆINSKOG DRUŠTVA “PREPOROD” SREBRENICA

I

Za predsjednika Općinskog društva “Preporod” Srebrenica izabrana je: Fija Avdić.

II

Za zamjenika predsjednika izabran je: Aziz Osmanović.

III

Za tajnika-sekretara izabrana je: Ramiza Aljkanović.

IV

Za članove Izvršnog odbora izabrana su još:

1. Abid Đozić
2. Damir ef. Peštalić
3. Džemal Džananović
4. Nermina Dautbašić
5. Maksida Hadžić
6. Hanisa Muminović
7. Mela Tirić
8. Nermin Alivuković

V

Za članove Nadzornog odbora Društva izabrani su:

1. Sead Jahić, predsjednik
2. Alija ef. Tabaković, član
3. Emir Bektić, član
4. Arif Golubović, član
5. Munib Karić, član

VI

U Sud časti izabrani su:

1. Fadila Malkić, predsjednik
2. Adisa Peštalić, član

3. Sadmir Nukić, član
4. Munevera Golubović, član
5. Jasminka Musić, član

VII

U Skupštinu Zajednice općinskih društava regija izabran je zastupnik ovog Društva: Ćamil Duraković.

VIII

Za počasnog člana Općinskog društva "Preporod" Srebrenica izabran je Adnan Rondić.

IX

Ove odluke dostaviti izabranima, Bošnjačkoj zajednici kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini i arhivi Društva.

Broj: 01-12/06 Predsjednik Društva: Fija Avdić
Datum: 28. 12. 2006.
Mjesto: Srebrenica

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Srebrenik

Obnoviteljska skupština BZK "Preporod" u Srebreniku održana je 10. 12. 2005. godine. Na prijedlog Inicijativnog odbora izabrana je Skupština od 58 članova, Izvršni odbor skupštine od trinaest članova, Nadzorni odbor i Sud časti. Za predsjednika Skupštine i Društva izabran je Izudin Kešetović, a za predsjednicu odbora izabrana je Šaha Salihović. Za zamjenika predsjednika društva izabrana je prof. Nermin Tursić, a za zamjenicu predsjednice izabrana je Adnana Ibrić.

Program rada za 2006. godinu usvojen je na sjednici upravnog odbora 27. 1. 2006. godine.

U skladu sa usvojenim Programom rada BZK "Preporod" u Srebreniku aktiviran je rad:

1. Gradskog hora;
2. Književnog kluba;
3. Historijske sekcije.

Gradski hor

Gradski hor počeo je sa radom početkom marta 2006. godine. Razriješeno je pitanje prostora za rad hora, oprema za članice. Gradski hor ima 40 članica. Nastupali su povodom Dana Općine Srebrenik, na svečanostima Ogusa i na smotri "Dani sabura" u Tuzli u organizaciji BZK "Preporod" ZOD TK.

Književni klub

Početkom marta pri BZK "Preporod" OD Srebrenik počeo je sa radom Književni klub. U sastavu Kluba je 20 amatera – mladih stvaralaca.

Historijska sekcija

U sastavu sekcije okupljeno je više od 20 članova.

Prema programu rada BZK "Preporod" realizirala je promociju časopisa *Saznanja*.

Tribine i predavanja

U toku 2006. godine realizirano je uspješno nekoliko javnih sadržaja u skladu sa Programom rada.

24. februara 2006. godine realizirana je tribina "Bošnjak u identitetu".

28. aprila realizirana je javna tribina "Kulturno naslijeđe izvan evropske integracije", o čemu je govorio prof. Enes Kujundžić. Na javnoj tribini u okviru manifestacije "Ljeto sa 'Preporodom'" o temi "Dovišta u obzorju Bošnjacima", govorio je prof. Mehmed Hodžić. U suradnji sa Arhivom Tuzlanskog kantona 11. 8. 2006. godine otvorena je izložba u Domu kulture sa nazivom *Srebrenica, genocid koji nije spriječen.*

Ostale aktivnosti

U suradnji sa šahovskim klubom 17. 6. 2006. godine organiziran je vrlo uspješno Drugi memorijalni šahovski turnir "Džafer Hogić".

Za period novembar-decembar 2006. godine planirano je održavanje književnih susreta Srebrenik uz gostovanje pisaca Bosne i Hercegovine. U okviru manifestacije otvorit će se i "Preporodova biblioteka".

Predsjednik
Izudin Kešetović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Stolac

Prema programu rada BZK "Preporod" Stolac za 2006. godinu, a koji je usvojen od strane Izvršnog odbora, realizirani su sljedeći kulturni sadržaji:

U izdanju BZK "Preporod" Stolac objavljene su i promovirane sljedeće knjige pjesama stolačkih pjesnika:

Zemljana sinija – autor Zlatko Čerkez;
Vrisak u podne – autor Hamo Elezović;
Svjetlost Betlehema – autor Jasminko Šarac.

U suradnji sa udruženjem "Dažd" održani su festivali:

"Prvi glas Stoca'', "Veče sevdalinke'', "Djeca pjevaju hitove'', te večeri posvećene stolačkom arhitekti i umjetniku Emiru Buzaljki.

Predsjednik
Mensud Medar

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Teočak

Za prvih devet mjeseci 2006. godine Općinsko društvo "Preporod" Teočak je ostvarilo sljedeće aktivnosti:

Organizirana javna tribina o temi "Kako čitati Ivu Andrića" na kojoj su učesnici bili Vedad Spahić i Muhidin Pašić.

U suradnji sa Medžlisom IZ Teočak organiziran je doček Nove hidžretske godine na platou ispred zgrade Općine Teočak.

U povodu Dana nezavisnosti BiH organizirano je druženje sa učenicima i nastavnicima JU Mješovite srednje škole Teočak.

Općinsko društvo "Preporod" Teočak učestvovalo je u organizaciji promocije knjige pjesama *Nevidljivi most* Šeherzade Jakupović u prostorijama Osnovne škole u Teočaku.

U povodu obilježavanja manifestacije "Teočanski dani otpora" objavljen je literarni konkurs za učenike Srednje škole u Teočaku, a najbolji radovi su nagrađeni.

Ostvaren je kontakt sa Fakultetom islamskih nauka u Sarajevu, u prvom redu sa prof. dr. Omerom Nakičevićem i tom prilikom je "Preporodovoj" biblioteci u Teočaku dodijeljen znatan broj knjiga, a dogovorena je i dalja suradnja.

Povodom Ramazanskog bajrama organiziran je prigodan kulturno-umjetnički program.

Predsjednik
Admir Mehić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tomislavgrad

Aktivnosti Općinskog društva "Preporod" iz Tomislavgrada za tekuću 2006. godinu, za razliku iz prethodnih godina, bila je, raznovrsna i bogata kulturnim događanjima. Naime, početkom maja ove godine u organizaciji ovog društva promovirana je knjiga *Podgradinske priče*, Duvnjaka Abida Jarića, profesora bosanskog jezika i direktora Pedagoške gimnazije u Zenici. Tog dana došli su Duvnjaci, ljubitelji lijepe riječi, da čuju i pozdrave svog sugrađanina, autora spomenute knjige. Riječ je o knjizi pripovjedaka u kojima pisac, hodeći kroz vrijeme, opisuje čovjeka i njegovu sudbinu. Ovaj kulturni događaj popratile su lokalne radiostanice i novine.

Potaknuti ovim uspješno organiziranim događajem, kulturni poslenici i članovi IO ovog društva formirali su Organizacini odbor radi organizacije i realizacije kulturne manifestacije sa nazivom “Bošnjaci Duvnjaci svome gradu”, koja je trajala od 15. 7. do 10. 8. 2006. godine. Uspjelom večeri folklora i pjesme svečano je otvorena spomenuta manifestacija u programu, u kojem su učestvovali i članovi sekcija ovog Društva, KUD “Duvanjski biseri”, te KUD-a iz Bužima, Mostara i Blagaja. Kroz trinaest programskih dana organizirani su doista zanimljivi sadržaji ove godine u gradskoj galeriji, upriličena je izložba likovnih radova Duvnjaka, autora: Enisa Redžepagića, Harise Balić, Ines Isak i iz nama susjednog grada Livna Sabire Brkić. Ovu izuzetnu posjećenu izložbu otvorio je poznati novinar, publicist i urednik kulturno-informativnog programa FTV, gospodin Mahmut Latifić. Izložbu, kao i cijelu manifestaciju, pohvalio je i fra Gabrijel Mioč, urednik *Naših ognjišta* i direktor galerije Franjevačkog samostana u Tomislavgradu.

Središnji muzički događaj cijele manifestacije upriličen je u nedjelju, 23. 7. 2006. godine, kada se u prepunoj velikoj kino dvorani muzičari iz Sarajeva održali tradicionalnu večer “Ilahija i sevdaha”. Istu večer, ispred Džudža Džaferove džamije, vrijedne članice NVO “Duvanjke” pripremile su i gastronomsko-kulinarsku noć degustacije starobosanskih jela i pića.

Za književno veče organizirano je javno predstavljanje romana *Vječnik*, jednog od najpoznatijih bosanskohercegovački književnika Nedžada Ibrišimovića. Ljubiteljima kazališta predstavljena je predstava *Amanet* u izvedbi teatra FEDRA iz Bugojna, autora Vehida Durakovića.

Sportski dio programa realiziran je organiziranjem malonogometnih turnira u Omerovićima, Stipanjićima i Mokronogama.

Za najmlađu populaciju upriličena je projekcija crtanih filmova, isključivo edukativnog karaktera, a za omladinu u večernjim satima organiziran je susret s omladinom iz Livna, Bužima, Blagaja i Mostara.

Kao plod saradnje sa izuzetno vrijednim članicama GUŽ “Duvanjke”, kao i prethodnih godina, u gradskoj galeriji otvorena je izložba rukotvorina žena s ovog podneblja, te starih odavno zaboravljenih predmeta i sl.

Manifestacija “Bošnjaci Duvnjaci svome gradu” završena je 10. 8. 2006. godine obilježavanjem obljetnice stradanja bošnjačkih civila u tomislavgradskom selu Mokronoge. Dan prije održavanja ove manifestacije članovi organizacionog odbora i drugi kulturni poslenici posjetili su obitelji stradalih bošnjačkih civila i tom prilikom uručili prigodne poklone.

Izvršena je posjeta matičnom odboru u Sarajevu kod prof. dr. Šaćira Filandre, te zahvaljujući upornosti šefa kabineta BI – Fondacije Adil Zulfikarpašić, Amine Rizvanbegović, obavljen je višesatni razgovor s g. Adilom Zulfikarpašićem.

Ovom prilikom se posebno zahvaljujemo za finansijsku pomoć Matičnom odboru "Preporod" Sarajevo, Kantonalnom ministarstvu za kulturu, Vladi Kantona, ministru Hikmetu Hodžiću i zastupniku u Domu naroda g. Jasenku Tufekčiću, te Stručnoj službi Ministarstva graditeljstva HBK.

Predsjednik
Senad Džanković

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Travnik

Izvještaj o radu sadrži najznačajnije aktivnosti koje je Društvo realiziralo tokom 2006. godine. Naš rad smo usmjerili na:

1. izdavačku djelatnost;
2. organiziranje manifestacije "Dani šejha Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka";
3. obilježavanje određenih datuma;
4. saradnju s određenim institucijama.

Početak 2006. godine obilježen je izlaskom iz štampe 47. broja časopisa *Divan*.

U toku 2006. godine objavili smo zbirku pjesama za djecu *Izgubljena šara*, autorice Mirsade Destanović, koja je ukrašena ilustracijama prof. Ahmeda Hrustanovića.

Izdavačka djelatnost u 2006. godine zaokružena je izlaskom iz štampe 48. broja časopisa *Divan*, koji smo poklonili čitaocima kao svojevrsnu bajramsku i novogodišnju čestitku.

25. februara u prostorijama "Preporoda" smo upriličili predavanje o temi "Osteoporoza: kako je preduprijediti i kako liječiti". Predavanje je održala liječnica iz Zenice prim. dr. Kadrija Haračić-Šabić. Tom prilikom je posredstvom aparata za ultrazvučnu denzitometriju pregledano sedamdesetak osoba.

3. marta, a povodom 1. marta Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, u sali Muzičke škole Travnik organizirana je promocija knjige Jusufa Kadrića *Bošnjaci – žrtve i svjedoci*. Gosti promotori su bili prof. dr. Muhamed Nezirović i brigadir Remzija Šiljak. Tokom promocije prikazan je i dokumentarni film pod istim nazivom u kojem su predstavljena autentična svjedočenja žrtava proteklog rata.

24. marta, povodom međunarodnog priznanja psa tornjaka, članovi "Preporoda" učestvovali su u svečanom defileu kroz grad Travnik.

1. aprila u sali Općine Travnik organizirana je promocija djela publiciste i novinara Fatmira Alispahića.

Ljeto 2006. je prošlo u pripremama za manifestaciju "Dani šejha Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka".

Naše Društvo je u toku ratnog razdoblja (1992.–1995.) osmislilo i pokrenulo niz kulturnih sadržaja pod zajedničkim nazivom "Dani šejha Abdulvehaba Ilhamije

Žepčaka”. Sada su se stekli uvjeti da gradu Travniku ponudimo niz kulturnih zbivanja okupljajući više stvaralaca iz različitih područja umjetnosti. Ovogodišnja manifestacija je održana u posljednjoj sedmici ljeta kao sedmodnevno dešavanje koje je obuhvatilo: likovnu radionicu i izložbu, promociju knjige, večer duhovne muzike, te predavanja o Abdulevhabu Ilhamiji Žepčaku.

15. septembra ispred Ilhamijinog turbeta upriličeno je otvaranje manifestacije uz učešće učenika Mješovite srednje škole Travnik i Hora Elči Ibrahim-pašine medrese uz prigodno obraćanje općinskog načelnika g. Tahira Lende, koji je i otvorio manifestaciju.

16. i 17. septembra u prostorijama “Preproda” organizirana je dvodnevna likovna radionica ebru tehnike. Radionicu su vodili Alen Glušac i Elvis Hajdarević, studenti Akademije likovnih umjetnosti iz Sarajeva. Radionica je bila veoma dobro posjećena.

17. septembra organizirana je izložba radova nastalih u toku Radionice te druženje članova “Preporoda” i učesnika Radionice. Izložbu je otvorila direktorica Zavičajnog muzeja Travnik gđa. Fatima Maslić.

19. septembra u holu Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku održana je večer duhovne muzike. Gosti su bili članovi sufijskog ansambla Nešidul-huda iz Sarajeva.

20. septembra u prostorijama “Preporoda” održano je predavanje o Abdulvehabu Ilhamiji Žepčaku. Gosti predavači bili su: mr. Muharem ef. Dautović, mr. Ahmed Adilović i prof. Nermin Šušić.

21. septembra organizirana je promocija zbirke pjesama za djecu *Izgubljena šara* Mirsade Destanović. O knjizi su govorili prof. Ahmed Hrustanović, autor ilustracija, prof. Nermin Šušić i prof. Aida Ramčić. Stihove iz knjige govorile su učenice Osnovne škole Travnik.

20. oktobra organiziran je zajednički iftar za članove Izvršnog odbora i Travničane koji svojim djelovanjem pomažu rad “Preporoda”.

Nastavljena je dobra saradnja s Radio-televizijom Travnik, Nezavisnim radijem TNT, te s određenim institucijama iz oblasti kulture i obrazovanja, kao i s općinskim i kantonalnim organima vlasti. Naročito ističemo saradnju sa studentima Akademije likovnih umjetnosti iz Sarajeva, sa Zavičajnim muzejom Travnik, sa Osnovnom muzičkom školom Travnik, Osnovnom školom Travnik, Mješovitom srednjom školom Travnik i Elči Ibrahim-pašinom medresom, te s Travničkim muftijstvom.

Kako bi upoznali sugrađane s našim radom, te ih uključili u djelatnost Društva, u prostorijama utorkom u večernjim satima organiziramo druženje pod nazivom “Divan u Preporodu”.

Naglašavamo da je naše Općinsko društvo riješilo osnovna statusna pitanja (imamo svoje prostorije, posjedujemo računarsku opremu i imamo redovno finansiranje iz općinskog budžeta), a koja nam uveliko pomažu da razvijamo svoj rad. I u toku 2006. godine u prostorijama Društva je radio sekretar s pola radnog vremena.

Predsjednica
Amra Lolić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla

Program rada Općinskog društva BZK "Preporod" Tuzla zasniva se na osnovnim programskim zadacima i ciljevima BZK "Preporod" BiH, usklađenim sa osnovnim zadacima Društva utvrđenim Statutom. BZK "Preporod" OD Tuzla svoju aktivnost ostvaruje u različitim oblicima, na raznim poljima kulture i umjetnosti, izdavačkom djelatnošću, javnim manifestacijama, naučnim tribinama, promocijama i drugim djelatnostima.

I. *Izdavačka djelatnost*

Godišnjak Društva za 2005. godinu.
Zbornik radova *Veliki vakifi Bosne.*
Časopis *Pogledi*, br. 12.
Zbirka poezije *Šesti krug* Hazima Brašnjića.
Zbirka poezije *Čarolija* Amdžada Skokića.
Zbirka poezije *Omplificirane pomplice* Azre Lolić.
Zbirka poezije članova književnog kluba Društva – u pripremi.
Fotomonografija BZK "Preporod" OD Tuzla – u pripremi.

II. *Promocije*

1. *Stogodišnjica islamskih kalendara* – dr. Muharem Avdagić, Banja Luka.

Promocija organizirana u Sali Behrambegove medrese, Tuzla, 9. maja 2006. godine. Promotori: prof. Jasna Hadžiselimović i prof. Ahmed Hatunić.

2. Časopis *Pogledi*, br. 11.

Promocija organizirana u BKC-u – mala sala, Tuzla, 30. januara 2006. godine. Promotori: prof. dr. Ahmed Kasumović, prof. dr. Kadrija Hodžić, mr. Kemal Bašić i prof. Jasna Hadžiselimović.

3. *Bošnjaci – žrtve i svjedoci* – autor Jusuf Kadrić.

Promocija organizirana u Hotelu Tuzla, kongresna dvorana, 31. maja 2006. godine. Promotori: Amor Mašović, prof. dr. Muhamed Nezirović i autor.

4. Promocija zbirke poezije Amdžada Skokića.
5. Promocija zbirke poezije Are Lolić.
6. Promocija zbirke poezije Hazima Brašnjića.

III. *Vjerske manifestacije*

1. Obilježavanje i doček Hidžretske nove godine. Predavač Fehim ef. Veladžić. Obilježavanje organizirano u formi svečane sjednice Savjeta i Izvršnog odbora, prostorije "Preporoda", 30. januar 2006. godine.
2. Bajramski koncert

Koncert održan u velikoj sali BKC-a, 18. februara 2006. godine.

3. U okviru manifestacije "U susret Ramazanu" održan je koncert kao segment manifestacije.

Koncert je održan u velikoj sali BKC-a, 14. septembra 2006. godine.

4. Manifestacija povodom “Ajvatovice”, 22. juna 2006. godine

Manifestacija povodom ispraćaja konjanika grada Tuzle i uručivanje zastave grada Tuzle održana je na gradskom trgu i obilježeno formom akademije sa vjerskim sadržajem. Vjerski dio manifestacije realizirao Muhamed ef. Lugavić.

5. Javno obilježavanje Bajrama 23. oktobra 2006. godine

Akademija sa kulturno-zabavnim i vjerskim sadržajem održana je na gradskom Sonom trgu, uključujući i posluženje za svu publiku.

IV. *Kontakti i saradnja*

1. Sastanak predsjednika općinskih društava BZK “Preporod” Brčko, 19. februara 2006. godine.
2. Učešće na manifestaciji “Dani Hasana Kaimije”, Zvornik, 9. juna 2006. godine.
3. Učešće na “Preporodovom festivalu sevdaha”, Vitez, 24. juna 2006. godine.
4. Tribina “Islam i hendikep, hendikepirane osobe i islam”, 16. novembra 2006. godine.

V. *Izložbe*

1. Kolektivna izložba “Preporodovog” likovnog stvaralaštva, BKC, 17. augusta 2006. godine (u okviru manifestacije “Dani sabura”)
2. Izložba Levhi autora – kaligrafa Saliha Mahmutbegovića, BKC, 14. septembra 2006. godine.

VI. *Sastanci savjeta i izvršnog odbora*

30. juna 2006. godine;
14. marta 2006. godine (povodom invokacije na rahmetlije – članove BZK “Preporod”);
21. septembar 2006. godine;
8. novembar 2006. godine.

Tokom cijele godine BZK “Preporod” OD Tuzla održavao je kontakte sa elektronskim i pisanim medijima i na TV i radio emisijama pratio kulturne i vjerske aktuelnosti u gradu Tuzli i na području Kantona.

Predsjednica
Jasna Hadžiselimović

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Velika Kladuša

Protekla 2006. godina u BZK “Preporod” OO Velika Kladuša bila je u znaku animiranja mladih ljudi u članstvo “Preporoda”, ali i predstavljanje naših aktivnosti lokalnoj zajednici.

Posebno značajno je istaći formiranje horske sekcije kojom rukovodi profesor Haris Ćoralić.

U okviru predstavljanja lokalnoj zajednici BZK “Preporod” OO Velika Kladuša je zajedno sa Asocijacijom Fatma 22. aprila 2006. godine u maloj Sali Centra za kulturu i obrazovanje “Zuhdija Žalić” organizirala okrugli sto na teme:

1. Uloga majke u odgoju djeteta;
2. Vjerom protiv droge.

Predavači su bili: pedagogica Alma Jusić-Filipović, nastavnica Zehira Džanić i profesor Nedžad ef. Nuhić.

Tom prilikom članovi recitatorske i dramske sekcije BZK “Preporod” pozdravili su prepunu salu.

U mjesecu junu ove godine članovi BZK “Preporod” OO Velika Kladuša učestovali su sa ostalim društvima koja djeluju na području Općine Velika Kladuša u organiziranju manifestacije “Kladuški dani kulture”, čiji je organizator Općina Velika Kladuša. U toku tih mjesec dana učestvovali su u zvaničnom otvaranju, a zajedno sa dramskom sekcijom KUD “Tono Horvat”, sa kojom i inače imaju odličnu saradnju, realizirali su “Hrnjičine večeri”, gdje su stihom, pjesmom i glumom podsjetili na naše epsko kulturno naslijeđe. Gost večeri bio je prof. dr. Munib Maglajlić.

Svoje aktivnosti članovi BZK “Preporod” su nastavili u narednom periodu. Od aktivnosti značajno je spomenuti učešće na manifestaciji u povodu obilježavanja Dana državnosti BiH, te bajramske svečanosti “Nek’ se pjeva Bajram je...”, koje su održane u kladuškom Domu kulture.

Predsjednica
Bisenija Mušedinović

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Vitez

Održali smo nekoliko manifestacija, koje se, prema ocjeni kritičara, veoma bitne za grad Vitez.

Početkom kalendarske godine smo održali “Bajramsko posijelo” u povodu obilježavanja Kurban-bajrama, koristeći vlastiti program sekcija Društva: folklorne, dramske, recitatorske itd.

Ove godine, kao i prošle, uspjeli smo održati manifestaciju sa nazivom “Dani ‘Preporoda’ 2006”, koja traje od maja do jula, na kojoj su građani našeg grada imali priliku da prisustvuju raznim programskim sadržajima, kao što su:

- Polovinom maja promocija knjige *Postekija* autora Huseina Salkića;
- Krajem maja likovna izložba umjetnika “100% RVI – paraplegičari”;

- Krajem juna festival sevdalinke nazvan “Sevdah u Vitezu”, čiji Stručni žiri su činili: Jasna Hadžiselimović, predsjednica OD Tuzla; Refija Čajić, predsjednica OD Gračanica; te Ismet Suljić, predsjednik OD Doboj-Istok.

Krajem sedmog mjeseca organizirali smo mini smotru folklornih sekcija, u kojoj su učestvovala kulturno-umjetnička društva iz Travnika, Jablanice, Ključa, Novog Travnika i Turbeta kod Travnika.

Također, u ovom kratkom izvještaju želimo istaknuti da smo učestvovali na nekoliko smotri folklornih sekcija u: Konjicu, Ključu, Travniku, Fojnici i Jablanici, a pripremamo gostovanje u bratskom društvima Gračanica i Doboj-Istok.

Predsjednik
Fejzulah Bešo

BZK “Preporod” – Općinsko društvo Zenica

Tokom protekle godine Općinski odbor BZK “Preporod” Zenica svoje aktivnosti je usmjeravao na dva bitna pitanja i to: renoviranje poslovnih prostorija i redovne aktivnosti. S obzirom da smo još prošle godine od Općine Zenica dobili prostorije nekadašnjeg Doma Vojske Federacije BiH to smo u ovoj godini nastojali osigurati preduslove za renoviranje ovih prostorija i njihovo stavljanje u funkciju. Zalaganjem rukovodstva Općinskog društva uspjeli smo osigurati donacije u materijalu i radu te smo Dom stavili u funkciju i svečano ga otvorili 23. novembra 2006. godine. Otvorena je izložba minijatura poznatog zeničkog slikara Abdulaha Hodžića a u zabavnom dijelu učestvovali su muzičari Srednje muzičke škole sa kojom već godinama imamo izuzetno dobru saradnju. Dom je otvorio načelnik Općine Zenica Husejin Smajlović, a o radu “Preporoda” govorio je sekretar Društva Ismet Hadžiahmetović Višegradlija. Svečanosti je prisustvovalo oko 500 građana Zenice.

Treba istaći da smo renoviranjem objekta “Doma Preporoda” dobili značajan prostor za redovnu aktivnost kao i za razvoj pratećih djelatnosti a posebno za obilježavanje rada “Preporodovih’’ sekcija. Sekcija za očuvanje bošnjačke tradicije već je počela sa radom kao i sekcija za učenje stranih jezika koja je održala kurs engleskog i arapskog jezika. Šah-klub je u funkciji još od oktobra a očekuje se da uskoro počnu sa radom muzička i folklorna sekcija. Pravi zamah aktivnosti očekuje se tek sa dolaskom proljeća jer u Domu još nije riješeno grijanje, ali su aktivnosti i na ovom planu u toku. Urađen je projekt a radi se na osiguravanju sredstava za finansiranje ovog posla.

U okviru redovnih aktivnosti “Preporod” je organizirao niz tribina, predavanja, književnih večeri, promocija knjiga i časopisa, muzičke programe, kolažno-zabavne programe, izložbe slika, i tako dalje. Posebno treba istaći program u povodu obilježavanja godišnjice 312. brdske brigade, hidžretske Nove godine i organizaciju tradicionalnog “Malonogometnog bajramskog turnira zeničkih mahala 2006" koji je i ove godine okupio više od četrdeset ekipa a pratilo ga je više hiljada gledalaca.

"Preporod" je u ovoj godini izdao i knjigu pjesama Ismeta Hadžiahmetovića Višegradlije *Okamine* te časopis za herojsku fantastiku *Prometej*. Ovaj časopis već je tradicionalni sadržaj međunarodne kulturne manifestacije "Zeničko proljeće".

Predsjednik
Ferid Tabaković

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zvornik

Obnoviteljska skupština Općinskog društva Zvornik održana je 19. 2. 2005. godine.

U toku 2006. godine održana je Bajramska akademija (6. januara) u saradnji sa Medžlisom Islamske zajednice Zvornik. Učesnici su bili KUD "Halisi" iz Kalesije i hor Medžlisa Islamske zajednice Zvornik.

1. marta 2006. godine, obilježen je Dan nezavisnosti BiH, u prostorijama MZ Kula Grad. Uvodno predavanje o historiji BiH održao je Mustafa Muharemović.

U povodu obilježavanja prve godine Obnoviteljske skupštine i Dana nezavisnosti raspisan je nagradni natječaj za učenike srednjih škola za esej o temi "Bosna i Hercegovina, tradicija koja živi". Najbolji radovi su i nagrađeni.

24. marta 2006. u prostorijama "Preporoda" otvorena je izložba vjerske knjige. Na izložbi je učestvovalo 12 izdavača sa gotovo 500 naslova.

U suradnji sa Medžlisom Islamske zajednice Zvornik održani su Kaimijini dani 2006. godine uz vjerske sadržaje te izložba levhi hfz. Abdulaha Budimlije, izložba fotografija Ahmeta Bajrića Blicka o temi "Povratak", amaterska pozorišna predstava *Hasaga Domobran*, veče poezije i dodjela nagrada "Hasan Kaimija", promocija *Osmog kola bošnjačke književnosti* sa promotorima prof. dr. Lamija, Hadžiosmanović, prof. dr. Emina Memija, mr. Sanjin Kodrić, te kulturno-umjetnički program KUD "Halisi" iz Kalesije.

BZK "Preporod" OD Zvornik je učestvovalo u manifestaciji ZOD- TK "Dani sabura" sa slikama zvorničkog slikara Mehmeda Džihića.

U toku godine "Preporod" se aktivno uključio u obrazovni proces. Održan je sastanak sa nastavnicima – Bošnjacima na kojem je dogovoren način implementacije Sporazuma ministara obrazovanja o zastupljenosti nacionalne grupe predmeta sa početkom školske 2006.–2007. godine gdje bošnjačka djeca čine većinu, zastupljena je nacionalna grupa predmeta, za koju je osigurana potrebna količina udžbenika i određeni naslovi školske lektire. "Preporod" je imao ulogu servisa prilikom zapošljavanja učitelja i nastavnika Bošnjaka u povratničkim školama. Na taj način je zaposlen veći broj nastavnika nego u prethodnoj školskoj godini i svi oni ispunjavaju stručne kriterije za rad u nastavi. Posredstvom "Preporoda" osigurane su 33 stipendije za učenike bez jednog ili oba roditelja do kraja školovanja.

Na početku školske 2006./07. godine "Preporod" je bio jedan od implementatora projekta japanske fondacije "Namekata" za podršku obrazovanju u povratničkim naseljima.

"Preporod" se aktivno uključio u tehničko opremanje osnovnih škola koje pohađaju povratnička djeca u općini Zvornik, osiguranjem tehničke opreme za škole i nastavu.

U toku je formiranje Kulturno-umjetničkog društva "Preporoda".

Predsjednik
Mustafa Muharemović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Živinice

10. 3. 2006. godine održan je sastanka Izvršnog odbora Društva.

Inicirano je pisanje i izdavanje knjige *Džebarska džamija* autora i člana "Preporoda" profesora Redže Butkovića.

Predsjednik "Preporoda" prisustvovao je u Brčkom skupu predsjednika općinskih društava 8. 4. 2006. godine. Domaćin je bio "Preporod" Brčko.

27. 5. 2006. godine organizirana je posjeta Visokom radi volonterskog iskopavanja tzv. piramide "Sunca" na brdu Visočica. Tom prilikom članovi društva posjetili su i zidine drevnog srednjovjekovnog grada Visoki. Odlazak u Visoko bio je autobusom sa ukupno 22 člana društva.

OD "Preporod" održao je sastanak Izvršnog odbora 2. 6. 2006. godine.

Odlazak delegacije OD "Preporod" u Zvorniku na kulturnu manifestaciju "Kaimijini dani", 9. 6. 2006. godine.

Promocija knjige *Džebarska džamija* održana je u BKC "Živinice" dana 3. 8. 2006. godine. Autor knjige je profesor Redžo Butković a promotori izdanja su bili Sakib Aljić i Alma Šahbegović.

18. 8. 2006. godine održan sastanak Izvršnog odbora OD "Preporod" Živinice.

24. 10. 2006. godine u OŠ "Višća" u Višći je pod pokroviteljstvom OD "Preporod" Živinice organiziran zajednički iftar sa učenicima i nastavnicima škole. Pred sami iftar priređena je manifestacija "U susret Ramazanu", čiji izvođači su bili učenici škole.

24. 10. 2006. godine u velikoj sali BKC-a "Živinice", OD "Preporod" Živinice već tradicionalno je organizirao u Živinicama najveću manifestaciju sa nazivom "Bajramska akademija". Manifestacija je svake godine sve sadržajnija i kvalitetnija, o čemu svjedoči prepuna sala građana naše općine.

"Preporod" Živinice uradio je projekt pod nazivom "Enciklopedija živiničkih stećaka" čija je realizacija rezultirala javnim predstavljanjem knjige *Enciklopedije u stećcima*.

Predsjednik
Sakib Aljić

BZK "Preporod" – Zajednica općinskih društava TK Tuzla

I. *Promocije*

1. Časopis *Ostrvo* izdavača BZK "Preporod" ZOD TK

Promocija organizirana na Univerzitetu u Tuzli, aprila 2006. godine. Promotori: Vedad Spahić, glavni urednik Muhidin Spahić.

II. *Sjednice organa Zajednice*

Prvog marta 2006. godine održana sjednica Izvršnog odbora i Savjeta ZOD TK;
Sjednica Izvršnog odbora 29. 3. 2006. godine;
Sjednica Izvršnog odbora 29. 5. 2006. godine;
Sjednica Izvršnog odbora 28. 6. 2006. godine;
Sjednica Izvršnog odbora 14. 8. 2006. godine;
Sjednica Izvršnog odbora 20. 9. 2006. godine.

III. *Manifestacije*

U organizaciji ZOD-a TK održana je trodnevna manifestacija sa nazivom "Dani sabura", 17. 8. 2006. godine.

Izložba likovnih radova

Učesnici: Rahman Šabanović, Refka Čajić, Fuad Kasumović, Fikret Ibrić, Fikret Jahić (izloženo 100 slika), Fikret Zavidović, Mehmed Džihić,

Izložba izdavačka djelatnost posljednjih 11 godina svih općinskih društava BZK "Preporod".

Izložba Stare bosanske sobe i nošnje.

Veče duhovne muzike

Nastup hora "Našidul Huda" iz Sarajeva;
Nastup sa horom solistice Mensure Mrehić (ilahije);
18. 8. 2006. godine – Veče literarnih radova;
19. 8. 2006. godine – Veče sevdaha.

IV. *Posjeta Kladnju*

Nastavak manifestacije "Dani sabura" sa nazivom "Dani djevojačke pećine", 22. 8. 2006. godine.

V. *Za Vladu TK – Ministarstvo za finansije pripremljen Izvještaj o:*

Aktivnostima OD i ZOD-a za 2006. godinu;
Program aktivnosti finansijskih sredstava za 2006. godinu OD i ZOD-a, i
Izvještaj o planiranim sredstvima za 2007. godinu OD i ZOD-a.

VI. *Posjete Matičnom odboru Sarajevo*

Dogovori sa predsjednikom prof. dr. Šaćirom Filandrom u vezi s radnim prostorom OD Tuzla i ZOD-a TK.

VII. *Iftar*

Upriličen iftar za sve članove Izvršnog odbora ZOD TK i drugih članova BZK “Preporod” u Hotelu “Bristol” Tuzla.

VIII. *Do kraja godine predviđena je sjednica I.O. i obilježavanje Dana državnosti.*

IX. *Izdavačka djelatnost*

Časopis *Ostrvo* broj 5 i 6.

X. *Obnoviti razgovor sa predstavnicima Skupštine i Ministarstva za finansije u vezi sa finansiranjem BZK “Preporod” na području TK za 2007. godinu.*

XI. *Napomena*

S obzirom da se OD “Preporod” Lukavac nije uključilo u ZOD TK, Izvršni odbor je donio odluku da se predviđena sredstva podijele svim općinskim društvima podjednako. Sredstva će biti iskorištena za zajedničku posjetu BZK “Preporod” Novi Pazar ili BZK “Preporod” Zagreb.

V. d. Predsjednica
Azra Gazibegović

GODIŠNJAK 2006

BOŠNJAČKI MERHUMI (2006)

Sudionici naše povijesti – umrli 2006. godine

Isma Kamberović

Često se u prevelikoj boli na komemoraciji za umrlog izgovori toliko pohvalnih riječi da ga većina poznanika ne može ni prepoznati. Mi nećemo pretjerivati jer nijednog od ovih dvanaest merhuma, za vrijeme njihovog ovozemaljskog života nismo lično poznavali. Ovaj spomen podsjeća na merhume koji su bili svjesni prolaznosti života, moći, ljepote i bogatstva, pa su se za života potrudili da ostave trag o svome postojanju u različitim sferama ovozemaljskog života: umjetnosti (slikarstvu, arhitekturi, glumi, filmu, književnosti), medicini, ekonomiji, bibliotečkim i ekološkim naukama. Zavirili smo u njihove ovozemaljske živote i svjedoci smo da su se preselili u vječne kuće sa velikim duhovnim bogatstvom.

1. Nijaz Abadžić (1935–2006)

Publicist, televizijski urednik i ekolog, Nijaz Abadžić, rođen je 15. 3. 1935. u Palanci, općina Brčko. Osnovnu školu završio je u Palanci, a srednju u Brčkom. Diplomirao je na Pedagoškoj akademiji u Tuzli. Završio je i Višu pčelarsku školu u Novom Vinodolskom u Hrvatskoj.

Bio je dopisnik i urednik lista *Zadrugar*. Kasnije se zaposlio na Radio-televiziji Sarajevo, gdje je bio voditelj *Dnevnika*, zatim je uređivao poznate emisije: za poljoprivrednike *Zelena panorama*, emisiju za ljubitelje prirode *Živjeti s prirodom*, *Krilati farmaceuti* i dr. Autor je brojnih TV emisija i dokumentarnih filmova o prirodnim ljepotama, zdravoj hrani, pčelama i dr.

Živio je na Ilidži, pokraj Sarajeva, pa su ga početkom 1992. četnici zatvorili u policijsku stanicu, a kasnije je razmjenom zarobljenika prešao na slobodnu teritoriju Sarajeva.

S grupom humanista i ljubitelja prirode godine 1994. osnovao je Fondaciju za podsticanje održivog razvoja i kvalitete života *Fondeko*, a godine 1997. pokrenuo naučno-popularnu reviju o prirodi, čovjeku i ekologiji *Fondeko svijet*, čiji je bio glavni i odgovorni urednik, cilj revije je bio razvijanja svijesti o neophodnoj obnovi uništene prirode i zaštiti naše okoline.

Autor je brojnih članaka iz ekologije, a objavio je i sljedeće knjige: *Medena apoteka: pravilna upotreba pčelinjih proizvoda.* Sarajevo: Savez pčelara Bosne i Hercegovine, 1987., (knjiga je doživjela tri izdanja); *Pčele i zdravlje*. Beograd: Nolit, 1982., (i ova knjiga je imala tri izdanja); *Doba ekologije*. Sarajevo: Autor, 2001.; a knjigu o *Nijazu Abadžiću čovjeku iz budućnosti* priredio je Valerijan Žujo, izdavač je Mediapress iz Sarajeva, a knjiga je štampana 2005. godine.

Aktivno je sudjelovao u rukovodstvu mnogih ekoloških udruženja, a zbog svojih zasluga za unapređenje i poboljšanje kvalitete života i životne okoline nagrađen je "Dvadesetsedmojulskom nagradom", "Šestoaprilskom nagradom" grada Sarajeva, Ordenom rada sa zlatnim vijencem, Ordenom zasluga za narod sa srebrenom zvijezdom, Poveljom časti UNESCO-a "Global 500" i dr.

Umro je u Sarajevu, 4. 1. 2006. godine, u 71. godini života.

2. Kemal Bakaršić (1956–2006)

Redovni profesor Filozofskog fakulteta, Kemal Bakaršić, rođen je 4. 9. 1956. godine u Sarajevu. Osnovnu i srednju školu pohađao je u Sarajevu. Diplomirao je 1979. godine na Filozofskom fakultetu, na Odsjeku za opću književnost i bibliotekarstvo, a magistrirao na Sveučilištu u Zagrebu iz informacionih i bibliotečkih nauka. Doktorat iz bibliotekarstva *Model bibliografske obrade dokumenata iz historijskih i humanističkih znanosti na primjeru arheološke publicistike Bosne i Hercegovine* odbranio je 1992. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Ratne 1993. godine bio je pomoćnik ministra za nauku, obrazovanje, kulturu i sport FBiH.

Na Filozofskom fakultetu, Odsjek za opću književnost i bibliotekarstvo, počeo je predavati 1995. godine predmete Bibliografija i Informatika. U zvanje vanrednog profesora biran je 1999. godine, a redovni profesor postaje 2006. godine.

Njegova naučna interesiranja i istraživanja bila su u vezi sa temama informacionih i komunikacionih tehnologija sa primjenom u bibliotekarstvu, primjenama digitalnih biblioteka, bibliografija i kulturne historije Bosne i Hercegovine. Radove je objavljivao u časopisima: *Bibliotekarstvo*, *Informatica museologica*, *Fantom slobode*, *Forum Bosnae* i dr.

Desetak godina je bio zaposlen u Biblioteci Zemaljskog muzeja u Sarajevu, gdje je radio kao kustos-bibliotekar. Inspiriran muzejskom atmosferom, otključao je nekoliko sehara s muzejskim blagom i uveo nas u muzejske riznice. Ispričao nam je nekoliko priča o dešavanjima u Muzeju u knjizi *Fragmenti kulturne historije Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Magistrat, 2005. Te priče su o historiji Instituta za istraživanje Balkana i njegovoj Zbirci orijentalnih rukopisa, o "Književnom arhivu Bosanaca i Hercegovaca" u kome su pohranjeni rukopisi pjesama Avde Karabegovića Hasanbegovog, o zaboravljenoj drami *U mraku* Svetozara Ćorovića, o sarajevskoj *Haggadi* i hronologiji dešavanja u vezi s njom u Zemaljskom muzeju u toku Drugog svjetskog rata, o njegovoj brizi za knjižni fond muzejske biblioteke i njegovom preživljavanju u ratnom Sarajevu, o odgovornosti bibliotekara općenito. Može se zaključiti da je taj period proveden u muzeju bio veoma plodan i veoma podsticajan za čovjeka sa idejama i afinitetom ka istraživačkom radu.

Objavio je knjigu *Bibliografija arheologije Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 1999.–2000. godine, koja se sastoji iz tri toma: *Komunikacijska struktura arheološkog znanja*; *Fontes et note archaeologicae* 1, *Fontes et note archaeologicae* 2.

Učestvovao je na više konferencija, a jedan je od inicijatora Međunarodnih susreta bibliotekara slavista koji se održavaju u Sarajevu od 2005. godine.

Bio je član Društva bibliotekara BiH, član Upravnog odbora Gazi Husrev-begove biblioteke, Instituta za istoriju u Sarajevu i dr.

Umro je 4. 6. 2006., u 50. godini života.

3. Mustafa Brdarić (1926–2006)

Likovni umjetnik, Mustafa Brdarić, rođen je 16. 2. 1926. godine u Podgrabu, općina Pale. Osnovnu školu završio je u Sarajevu, a diplomirao je na Školi za primijenjenu umjetnost 1951. godine.

Radio je u prosvjeti kao nastavnik likovne kulture, prvo u Osnovnoj školi u Logavinoj ulici u Sarajevu, zatim u Domu pionira u sarajevskom naselju Grbavica.

Stare sarajevske ulice (Sagrdžije, Telali, Čemerlina i dr.) i mrtva priroda su motivi njegovih slika. Unutrašnjost sarajevskih muslimanskih kuća često su krasile njegove slike sa kahvenskim posuđem (džezva, šećerluk, findžani i bakrena tacna) na narančasto-bijelom beznom stolnjaku.

Svoje radove je izlagao u Sarajevu, Banjoj Luci, Bihaću, Zagrebu, Italiji, Danskoj i Turskoj. Samostalno je izlagao u Sarajevu 1963., 1965. i 1959. godine, u Italiji je izlagao pet puta (Ferara) 1962., 1965., 1969., 1970. i 1974., u Kopenhagenu 1966., u Zagrebu 1973., u Banjoj Luci 1977., u Bihaću 1978., u Istanbulu 1978. i 1988., te u Bursi 1988. godine. Učestvovao je i na kolektivnim izložbama Colegium artisticuma i Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine.

Bavio se grafičkim uređenjem knjiga i časopisa. Ilustrirao je knjigu: *Igre za djecu predškolskog uzrasta i pripremnih odjeljenja osnovne škole* autorice Nade Malešević. Sarajevo: Svjetlost, 1983., te brojne druge publikacije u izdanju “Mladih Muslimana”.

Član organizacije “Mladi Muslimani” postao je za vrijeme Drugog svjetskog rata, kasnije je zbog “nekog disciplinskog prekršaja” isključen iz te organizacije. Prema svjedočenju drugih mladomuslimana, kasnije su ga bez suđenja poslali na “društveno-korisni rad” u rudnik u Kaknju.

Jedan je od osnivača Udruženja likovnih umjetnika SR BiH.

Umro je u 80. godini života, 11. 11. 2006. godine u Sarajevu.

4. Sadžida Bulbulović-Telalbašić (1936–2006)

Redovni profesor Medicinskog fakulteta u Sarajevu, infektolog, Sadžida Bulbulović-Telalbašić, rođena je 1. 3. 1936. godine u Sarajevu. Diplomirala je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu 1961. godine. Specijalizaciju uradila iz infektologije 1967.

Magistrirala je 1972., a doktorsku disertaciju *Prilog poznavanju rane dijagnoze nekih crijevnih infektivnih oboljenja primjenom fekalne citodijagnoze* odbranila je 1979. godine.

Univerzitetsku karijeru počela je 1984. godine, kada je izabrana za docenta na Medicinskom fakultetu u Sarajevu, a za vanrednog profesora birana je 1989. godine. Godine 1994. dobila je zvanje redovnog profesora.

Funkciju šefa Katedre za infektivne bolesti na Medicinskom fakultetu obavljala je od 1990. godine. Iste godine postaje šef Klinike za infektivne bolesti KCUS-a.

Bavila se istraživanjem raznih infektivnih bolesti (hepatitis, herpes simpleks, difterija, meningitis, AIDS i dr.). Napisala je više od 70 naučnoistraživačkih radova iz oblasti medicine.

Koautor u knjigama: *Praktikum iz infektologije*, 1983.; za studente Više medicinske škole *Infektivne bolesti*, 1990. (s Đorđević, D., Teftedarija, M.); *Kolera: epidemiologija-klinika-dijagnostika.* Sarajevo: Zavod za zdravstvenu zaštitut Bosne i Hercegovine, 1991. (s Puvačić Z., Aganović F.); *Principi ratne doktrine zaraznih bolesti* (s B. Nakašom). Sarajevo: Oko, 1996.

Tokom rata 1992.–1995. boravila je u opkoljenom Sarajevu i dijelila sudbinu sa sugrađanima. Samo obično čitanje naslova naučno obrađenih tema kojima se bavila izaziva respekt prema doktorici Bulbulović-Telelbašić (radovi su urađeni u koautorstvu sa kolegama): *Akutni "B" i "non-A non B-B" hepatitis u ratnom periodu 1992/94 god.*; *Urgentna stanja kod infektivnih oboljenja u ratu 1992–1994*; *Dijarealna oboljenja u hospitaliziranih pacijenata u toku prve godine rata*; *Karakteristike uzročnika septičnih stanja u ratu 1992/95 god.*; *Studija i projekcija epidemiološkog modela kretanja zaraznih bolesti u toku rata*; *Nadzor i prevencija širenja intrahospitalnih infekcija u ratnim uslovima*; *Alimentarna intoksikacija u bolesnika hospitaliziranih na Klinici za infektivne bolesti i febrilna stanja u Sarajevu u periodu april 1992. – april 1994. godine*; *Kliničke i epidemiološke karakteristike crijevne amebijaze u periodu 1992.–1998.*; *Herpes simpleks virusni encefalitis u ratnim uvjetima*; *Diphtheria – uvijek aktuelan problem*; *Protrahirani hepatitis A u petogodišnjem ratnom periodu*; *Rani meningitisi i abscesi mozga nakon ranjavanja vatrenim oružjem*; *Poremećaji hemostaze i fibrinolize u hemoragičnoj groznici (HGRS) u ratu i miru*; *Testiranje HIV antitijela u ratnim uvjetima* i dr.

Učestvovala je u radu brojnih okruglih stolova, simpozija i kongresa: Okrugli sto "Gerontologija BiH", Mostar, 1989.; Jubilarni naučni sastanak mikrobiologa, epidemiologa i infektologa Jugoslavije, 1989.; Treći Kongres ljekara BiH, 1990.; Simpozijum infektologa Bosne i Hercegovine sa međunarodnim učešćem, 2000.; Simpozij “Ratna medicina i medicina u ratu ‘92/93”, 1993.; Kongres hirurga Bosne i Hercegovine sa međunarodnim učešćem, 1996.; Hrvatski kongres o infektivnim bolestima sa međunarodnim sudjelovanjem, Dubrovnik, 1998. i dr.

Bila je veoma angažirana u stručnim udruženjima: član Sabora ljekara BiH, Predsjednica Udruženja infektologa BiH, Odbora za interne discipline medicinskog odjeljena ANUBiH, potpredsjednica Ekspertnog tima za prevenciju AIDS-a FBiH i dr.

Umrla je u 70. godini života, 18. 2. 2006. godine u Sarajevu.

5. Ilijas Dobrača (1946–2006)

Patolog i sudski vještak, Ilijas Dobrača, rođen je 19. 8.1946. godine u Sarajevu. Osnovnu i srednju školu završio je u Sarajevu. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu 1978. godine

Godine 1978. primljen je za asistenta na predmetu Sudska medicina, na Katedri za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta u Sarajevu. Magistrirao je 2000. godine sa temom *Sudsko medicinski aspekti načina, sredstva i tehnike izvršenja samoubistva na užem gradskom području Sarajeva,* nakon čega je izabran u zvanje višeg asistenta. Doktorsku disertaciju *Sudsko medicinske odlike načina, sredstva i tehnike izvršenih samoubistava tokom tri razdoblja na području Sarajeva,* uradio i predao Fakultetu na daljnju proceduru 2006. godine. Nažalost, iznenadna smrt omela je njegove ovozemaljske planove.

Bio je veoma priznat i cijenjen u svojoj struci. Za vrijeme rata 1992.–1995. dijelio je sudbinu sa svojim sugrađanima u opkoljenom Sarajevu. Sarađivao je sa Sudom Bosne i Hercegovine, i kao sudski vještak svojim stručnim nalazima dao svoj doprinos pravednom rješenju mnogih sudskih procesa. Doprinio je rasvjetljavanju mnogih misterioznih smrti u Sarajevu.

Koautor je (s Marjanović, D. i Drobnič, K.) priručnika *Prikupljanje, prezervacija i transport uzoraka za DNK analizu*. Sarajevo: Institut za genetičko inženjerstvo i biotehnologiju, 2005., i enciklopedije *Repetitorijum osnovnih pojmova: kriminalistika, sudska medicina, krivično pravo*. Sarajevo: Federalno Ministarstvo pravde, 2001. (s Milosavljević, M.).

Umro je u 61. godini, 17. 12. 2006. godine u Sarajevu.

6. Ahmed Džuvić (1935–2006)

Arhitekt i slikar, Ahmed Džuvić, rođen je 25. 3. 1935. godine u Sarajevu. Poslije završene osnovne škole upisao je Prvu mušku gimnaziju, koju je završio 1954. godine. Diplomirao je 1960. godine na Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu.

Bio je veoma cijenjen i kao arhitekt i kao likovni umjetnik. Kao arhitekt podario nam je brojne građevine, a kao likovni umjetnik brojna akvarelistička ostvarenja, koja je samostalno izlagao. Dugo je radio u arhitektonskoj firmi “Arhitekt”, a 1985. godine osnovao je privatni arhitektonski studio u kojem je radio do 1992. godine.

Projektovao je mnoge zdravstvene, sportske, turističke i privatne objekte. Izdvajamo objekte Medicinskog fakulteta u Sarajevu, Regionalnog medicinskog centra u Banjoj Luci, Vojne bolnice u Zagrebu, Sportskog centra u Tuzli, Sportske hale u Zadru, zatim Hotelsko-turistički centar Tjentište, Hotel "Vis" u Dubrovniku, Hotel "Budva" u Budvi i dr.

Osim projektovanja bavio se i rekonstrukcijama i revitalizacijama kulturno-historijskih objekata, od kojih izdavajamo "Daire" i "Sebilj", te stare dućane na Baščaršiji, Han u Počitelju i dućane izgrađene uz Gazi Husrev-begov hamam u sklopu Bošnjačkog instituta.

U Kairu je živio nekoliko godina, gdje je uradio projekte bolnice u Kairu i Vojno-sportskog objekta u Bagdadu, a približio nam je i nekoliko kairskih pejzaža na svojim akvarelima.

Od svih svojih arhitektonskih ostvarenja kao najuspjeliji i najdraži izdvojio je hotel "Igman" na Igmanu, koji je izgrađen za Sarajevsku olimpijadu, a koji je zapaljen u nedavnoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu.

Sa svojim idejnim rješenjima, učestvovao je na mnogim konkursima, na kojima je osvajao, uglavnom, prve nagrade. Od novijih priznanja izdvajamo prvu nagradu za izradu urbanističko-arhitektonskog rješenja i izvedbu "Šehidsko mezarje-pomoćni stadion Zetra", prvu nagradu i izvedbu za "Memorijalni centar Srebrenica – Potočari spomen obilježje i mezarje" (sa Ahmetom Kapidžićem) i drugu nagradu (prva nije dodijeljena) za Spomen obilježje poginulim braniocima i građanima Sarajeva na Trgu Alije Izetbegovića.

Slikao je akvarele sa pejzažima, bosanskim i inozemnim. Njegova likovna ostvarenja mogli smo vidjeti na izložbama u zemlji i inozemstvu.

Kao likovni umjetnik uspio je izraziti svoj unutrašnji bol i saosjećanje sa srebreničkom tragedijom iz 1995. godine. Tim povodom, u oktobru 2005. godine upriličena je izložba "Tragovi Srebrenice" u "Preporodovoj" galeriji. Zidovi su bili načičkani krvavim ljudskim glavama, sa otvorenim ustima na kojima se vidio bol, užas, krik... strašno podsjećanje za sve nas.

Bio je član Društva arhitekata Sarajevo, Udruženja likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti Bosne i Hercegovine i dr.

Dobitnik je mnogih nagrada i priznanja od kojih izdvajamo: "Godišnja nagrada Društva arhitekata Sarajeva", Nagrada lista *Borba*, "Šestoaprilska nagrada grada Sarajeva" i dr.

Umro je 10. 3. 2006. godine, u 71. godini života.

7. Benjamin Filipović (1961–2006)

Profesor na Akademiji scenskih umjetnosti i režiser, Benjamin Filipović, rođen je 27. 1. 1961. u Sarajevu. Osnovnu i srednju školu završio je u Sarajevu. Diplomirao je na akademiji FAMU u Pragu 1986. godine, a kasnije je na istoj akademiji i magistrirao (1996). Prvim diplomskim filmom *Plus, minus-jedan* osvojio je Zlatnu medalju grada Beograda za najbolji kratki film godine 1986., i specijalnu nagradu žirija na studentskom festivalu u Karlovim Varima. Prvi igrani film *Praznik u Sarajevu* režirao je 1990. godine, sa kojim je postigao veoma zapažen uspjeh. Zatim je režirao *Top listu nadrealista*, najpopularniju humorističku seriju do sada napravljenu u Bosni i Hercegovini.

Ratne 1994. godine otišao je u Berlin, gdje na Festivalu prikazao film *Mizaldo – kraj teatra*, (Mizaldo – kad se čita sa druge strane piše odlazim), koji je napravio sa Semezdinom Mehmedinovićem.

Vratio se u Sarajevo 1996. godine i učestvovao u osnivanju TV OBN mreže, gdje je radio kao glavni urednik i umjetnički direktor. Za to vrijeme je režirao kratki film *Super dobra ideja* za koji je 1997. godine dobio nagradu za najbolji kratki film na Festivalu u Barceloni.

Na Akademiji scenskih umjetnosti u Sarajevu od 1998. godine predavao predmet Elementi filma, a kasnije je bio angažiran i na Tuzlanskom odjeljenju Akademije scenskih umjetnosti. Bio je gostujući profesor na univerzitetima u SAD-u.

Bio je predsjednik Upravnog odbora Sarajevskog ratnog teatra SARTR od 2001. do 2005. godine. Obnašao je funkciju predsjednika Udruženja filmskih radnika BiH od 2002. do 2006. godine. Igrani film, koji je uradio sa Feđom Isovićem, *Dobro uštimani mrtvaci* završio je 2005. godine, sa kojim je te godine otvoren *Sarajevo film festival*.

Bio je stalni član Evropske filmske akademije, te Društva filmskih i TV reditelja Njemačke.

Umro je u 45. godini života, 20. 7. 2006. u Sarajevu.

8. Izet Hajdarhodžić (1929–2006)

Pozorišni i filmski glumac, reditelj, pedagog, Izet Hajdarhodžić, rođen je 25. 12. 1929. godine u Trebinju. Srednju školu završio je u Dubrovniku, a diplomirao je na zagrebačkoj Akademiji za kazališnu umjetnost 1957. godine.

Glumačku karijeru započeo je u dubrovačkom Narodnom kazalištu, gdje je prvo bio glumac, zatim, reditelj i umjetnički direktor. Na "Dubrovačkim ljetnim igrama" maestralno je tumačio likove iz Držićevih komedija, po čemu je ostao i zapamćen. Od 1968. godine član je zagrebačkog Hrvatskog narodnog kazališta, a kasnije je postao profesor glume na zagrebačkoj Akademiji za kazalište, film i televiziju.

Glumio je likove iz Shakespearovih, Molierovih, Ionescovih, Brechtovih, Sartreovih, Krležinih i drugih dramskih djela. Posljednja njegova pozorišna uloga je bila uloga imotskog kadije u Ogrizovićevoj *Hasanaginici* na sceni Hrvatskog narodnog kazališta.

Filmske uloge je ostvario u filmovima: *Kaja, ubit ću te* (1967.), *Kad čuješ zvona* (1969.), *Moja strana svijeta* (1969.), *Predstava Hamleta u Selu Mrduša Donja*

(1973.), *Posljednji podvig diverzanta oblaka* (1978.), *Bravo, maestro* (1978.), *Okupacija u 26 slika* (1978.), *Pad Italije* (1981.), a pamtimo ga i po ulozi u ekranizaciji *Ugursuza*, Nedžada Ibrišimovića.

Režirao je *Priče vesele-priče turobne* A. P. Čehova i *Šest lica traži pisca* L. Pirandella.

Penzioniran je 2000. godine. Okušao se i kao diplomata. Obavljao je funkciju atašea za kulturu u Veleposlanstvu Republike Hrvatske u Moskvi. Zatim je bio imenovan za kulturnog atašea Republike Hrvatske u Bosni i Hercegovini, ali je to imenovanje poništeno zbog "hrvatskog nacionalizma". Naime, nekim Hrvatima je zasmetalo da hrvatske interese u Bosni i Hercegovini zastupa Bošnjak. Tako je ovaj ugledni glumac u godinama nakon krvavog rata, pred kraj svoga života, bio izložen neprijatnostima zbog nacionalne pripadnosti.

Dobitnik je mnogobrojnih nagrada i priznanja od kojih izdvajamo: "Nagradu grada Dubrovnika", "Nagradu Vladimir Nazor", "Nagradu grada Zagreba", "Nagradu Orlando" i dr.

Umro je u 77. godini života, 12. 12. 2006. u Zagrebu.

9. Kemal Hrelja (1923–2006)

Redovni profesor Ekonomskog fakulteta, Kemal Hrelja, rođen je 25. 12. 1923. godine u Radovlju, općina Visoko. Školovanje u srednjoj školi su mu omela ratna dešavanja 1941. godine. Ustaše su ga držale u zatvoru 1941. godine, a zatim je mobiliziran i upućen u Njemačku. Ubrzo je pobjegao iz njemačke vojske, a onda je uhvaćen i osuđen na šest mjeseci zatvora, koji je odležao u Bosanskom Brodu i Sarajevu. Krajem 1944. godine priključuje se partizanima.

Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1951. godine. Doktorirao je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 1956. godine. Na Višoj novinarskoj školi u Zagrebu radio je kao nastavnik, zatim je bio novinar na Radio Zagrebu.

Za docenta na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu biran je 1953. godine na predmetu Istorija ekonomske doktrine. Za vanrednog profesora biran je 1965. godine, a za redovnog 1970. godine.

Penzioniran je 1988. godine.

Bio je angažiran na Ekonomskom institutu u Sarajevu od 1994. do 2004. godine. Napisao je više od šezdeset naučnih i stručnih radova.

Objavio je sljedeće knjige: *Zenica i njena okolina: istoriski prikaz*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1957.; *Industrija Bosne i Hercegovine do kraja prvog svjetskog rata*. Beograd: Savez društva ekonomista Jugoslavije, 1961.; *Borovo: jugoslavenski kombinat gume i obuće*. Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije, 1971.; *Mogućnosti proširenja zajedničkih ulaganja u privredi Bosne i Hercegovine sa firmama iz SR Njemačke: naučnoistraživački projekat*. Sarajevo: Ekonomski institut, 1983.; *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima* (sa Imamović, M. i Purivatra A.). Sarajevo: MAG, 1992.; *Kako je živo narod: Bosna i Hercegovina 1918–1941*. Sarajevo: Bosanska knjiga, 1994.; *Islamska zajednica*

u Republici Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice, 1994.; *Privredne perspektive BiH u miru*. Sarajevo: VKBI, 1996.;

Svoje priloge je objavio i u sljedećim publikacijama: *Pazinski memorijal: (zbornik Katedre Čakavskog sabora za povijest Istre)*. Pazin, 1991.; *Federacija Bosna i Hercegovina: država i civilno društvo*: *(okrugli stol, Sarajevo, 3.–5. lipnja 1994)*. Zagreb: Erasmus Gilda, 1995.; *O malom biznisu*. Sarajevo: Ekonomski institut, 2005. Autor je odrednica o ekonomiji BiH u odjeljku o Bosni i Hercegovini u *Enciklopediji Jugoslavije*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1983.

Autor je nekoliko srednjoškolskih i univerzitetskih udžbenika: *Privredna istorija, Dio 2, Kapitalizam: za učenike ekonomske škole*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1965.; *Privredna istorija.* Sarajevo: Univerzitet, 1961.; *Privredna istorija: prvobitno društvo, robovlasništvo i feudalizam*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1964.; *Ekonomska istorija: skripta.* Sarajevo: Ekonomski fakultet, 1988. Bio je dugogodišnji urednik *Zbornika Ekonomskog fakulteta* u Sarajevu.

Bio je ekspert SIZ-a nauke Bosne i Hercegovine.

Dobitnik je mnogih nagrada i priznanja: "Orden rada sa zlatnim vijencem", "Šestoaprilska nagrada grada Sarajeva", "Plaketa Univerziteta Martin Luther Haale-Sale", "Velika plaketa Visoke ekonomske škole u Bratislavi", "Plaketa Visoke ekonomske akademije Krakov" i dr.

Umro je u 83. godini života, 22. 10. 2006. u Sarajevu.

10. Ismet Rebronja (1942–2006)

Književnik Ismet Rebronja, rođen je 26. 6.1942. godine u Goduši, općina Bijelo Polje u Crnoj Gori. Učiteljsku školu završio je u Novom Pazaru. Obavljao je funkciju direktora Centra za kulturu i informisanje u Novom Pazaru. Bio je glavni urednik Radio Novog Pazara, i glavni urednik lista *Bratstvo*.

Pjesnički svijet Ismeta Rebronje obuhvata legende, vile, mitove, staroslavenske obrede i božanstva, magije, biljni i životinjski svijet, i pun je metafora i simbolike. Mitski junaci i junakinje, bogovi i boginje, drevna historija su potka u njegovim pjesmama. Da bismo razumjeli njegovu poeziju, moramo biti upućeni u taj drevni svijet. U svojim pjesmama se obraća Seneki, Odiseju, Minervi, Zevsu, Neronu, Homeru, Damajantu, Penelopi, Romulu i Remu, Ladi i dr.

Protiv srbo-četničke agresije na Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake, Rebronja je digao svoj pjesnički glas. Čudio se što Evropa šuti i mirno gleda. Nemoćan i razočaran haotičnim stanjem u svijetu oko sebe, povukao se u samoću. Godine 2003. napisao je *Poslanicu Šejh Mehmedu iz Užica*, iz koje izdvajamo simbolične prve stihove:

Tek sad shvatam, šejh Mehmede,
Da je uzrok samo teka
Pa da visiš s neke grede,
I da greda vazda čeka.

Objavio je sljedeće knjige poezije: *Knjiga rabja*. Pljevlja, 1972.; *Izložba*. Novi Pazar, 1976.; *Gazilar*. Beograd: Nolit, 1978.; *Sreda i sreda kći*, Beograd: BIGZ, 1983.; *Paganska krv*. Beograd: SKZ, 1986.; *Keronika*, Beograd: BIGZ, 1991.; *Jesen praznih oraha*. Beograd: Prosveta*,* 1997.; *Kad forminga ne dosvira*. Raška: Centar za kulturu i informisanje, 2002.; *Suze Lejle Šehović*. Priboj: Dom kulture "Pivo Karamatijević", 2003.

Knjige proze: *Beli unuci*. Beograd: Prosveta, 1986.; zbirka kratkih priča *CI priča*. Novi Pazar: Damad, 1994.

Priredio je *Latice primule*, *antologija poezije Bošnjaka u Srbiji i Crnoj Gori*. Smederevo: Arka, 2003.; knjigu Ilijasa Dobradžića (sa Farukom Dizdarevićem) *Lirika*. Bijelo Polje, 2001. godine.

Narodne poslovice sakupio je u knjizi *Budi nešto da ne budeš ništa*: *2002 izrečnice*. Novi Pazar: Autorsko izdanje, 2004. (sa Medisom Kolaković).

Sarađivao je u sljedećim časopisima: *Delo*, *Bagdala*, *Novopazarski zbornik*, *Književnost*, *Almanah*, *Raška*, *Bdenje* i dr.

Dobitnik je "Nagrade Risto Ratković" za poeziju.

Bio je član Udruženja književnika Srbije.

Umro je 2. 5. 2006., u 64. godini života.

11. Ejub Štitkovac (1947–2006)

Novinar, prevodilac i književnik, Ejub Štitkovac, rođen je 27. 2. 1947. godine u Žepi. Gazi Husrev-begovu medresu završio je u Sarajevu, diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu, na Odsjeku za orijentalistiku.

Kao novinar radio je na Radiju Jugoslavija. Bio je saradnik u dnevnim listovima *Borba*, *Naša borba*, *Vreme*, *Reporter*, *Helsinška povelja* te dopisnik radiostanice "Deutsche Welle".

U svom životu spojio je ono što je na prvi pogled nespojivo: svršenik medrese, oženjen sa Srpkinjom iz Hrvatske, živio u zemlji koja je izvršila agresiju na Bosnu i rodnu mu Žepu. Na svojoj koži osjetio je srbo-četničku mržnju. Često je brisao prijeteće četničke poruke sa svojih kućnih vrata u Beogradu, a nastavio je i dalje živjeti u tom haosu i boriti se za glas razuma. Kretao se u krugu poštenih i razumnih Srba okupljenih oko "Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji" i Radija B 92.

Njegova rodna Žepa, njegov zavičaj ga je učinio pjesnikom. U njegovoj poeziji i romanu glavni junaci su mještani Žepe, Žepljani. Čitava galerija zanimljivih seoskih likova sa hodžom i hadžijom na čelu. Objavio je zbirku poezije *Slovo o Žepi*, Novi Pazar: Damad, 1994.; Roman *Zlovrh*, Beograd: Dan Graf, 2005. U ovom romanu radnja se odvija u Žepi, ali u različitim periodima (srednji vijek i posljednji rat 1992.–1995.). Likovi su muslimani, bogumili i kršćani, a uključen je i autobiografski motiv – glavni junak Hilmo završava medresu, a kasnije se oženi s nemuslimankom. Pasusi sa zanimljivim i mudrim razmišljanjima o bogumilima, stećcima, smrti, vječnom životu, uvode nas u zagonetnu bosansku srednjovjekovnu historiju i duhovnost.

Iz publicistike je objavio djela: *Različiti putevi do Boga*. Beograd: Radio B 92, 1995.;

Bavio se i prevođenjem, te je preveo knjigu o vjerskim zajednicama i vjerskim odnosima u Americi *Duhovna strana Amerike*. Beograd: Krug, 2004. Saradnik je u publikaciji *Bosna i Hercegovina ogledalo razuma*. Beograd: Borba, 1992., zatim u knjizi o uzrocima, raspadu i ratu bivše Jugoslavije *Burn this house: the making and unmaking of Yugoslavia*. London: Duke University Press, 2000., i zborniku *Yugoslavias Ethnic Nightmare*. New York: Lawrence Hill Books, 1995.

Članke je objavljivao u novinama i časopisima: *Književnost*, *Književna reč*, *Mak*, *Katedra*, *Književne novine*, *Borba*, *Takvim*, *Godišnjak BZK "Preporod"* i dr.

Iako je bio u inozemstvu, bio je zastupljen u bosanskim časopisima, tako je bio saradnik *Godišnjaka BZK "Preporod"* za 2005. godinu sa pričom *Hastal*.

Bio je član Međunarodnog udruženja novinara.

Dobitnik je "Oktobarske nagrade grada Beograda" 1970. godine za poeziju.

Umro je u 59. godini, 28. 7. 2006. u Beogradu.

12. Smail Tihić (1921–2006)

Historičar umjetnosti, Smail Tihić, rođen je 16. 1. 1921. godine u Vlasenici. Osnovnu školu završio je u Vlasenici, a Učiteljsku školu u Tuzli. Diplomirao je na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, odsjek Povijest umjetnosti i kulture s klasičnom arheologijom 1953. godine.

Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu sa temom o životu i djelu bosanskohercegovačkog slikara Jovana Bijelića 1963. godine.

Skoro čitav radni vijek proveo je u Zavodu za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine od 1953. do 1986., kada je penzioniran. U Zavodu je prošao kroz sva zvanja u svojoj struci, od asistenta do višeg naučnog savjetnika. Obavljao je funkciju šefa Likovno-konzervatorskog odsjeka i načelnika Odjeljenja za spomenike kulture.

Bio je i predavač na Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu od 1955. do 1960. godine.

Bavio se proučavanjem spomenika kulture, njihovom prezentacijom, korištenjem spomenika kulture kao turističkih destinacija, historijom umjetnosti. Pisao je o restauraciji, konzervaciji i zaštiti umjetničkih i prirodnih bogatstava (problemi zaštite tekućih voda u Bosni i Hercegovini).

Objavio je dvije monografije: o gradu Busovači i o slikaru Jovanu Bijeliću iz Bosanskog Petrovca: *Busovača*. Sarajevo: Skupština općine Busovača, 1971.; *Jovan Bijelić: život i djelo*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1972.; Njegov turistički vodič Sarajeva je objavljen na nekoliko jezika: njemačkom, engleskom, talijanskom i ruskom: *Sarajevo*. Svjetlost; *Saraevo: turističeskij putevoditel*. Belgrad: Turistička štampa, 1967.; Sarajevo. Beograd, 1966.; *Sarajevo: guida turistica.*

Belgrado: Turistička štampa, 1967.; *Sarajevo: tourist guide through*. Beograd: Turistička štampa: Sarajevo: Turističko društvo grada, 1966.; *Sarajevo: Fremdenverkehrsführer*. Beograd: Turistička štampa: Sarajevo: Turističko društvo grada, 1966.; *Sjeveroistočna Bosna: turistički vodič*. Tuzla: Regionalni turistički Savez sjeveroistočne Bosne, 1982.

Autor je poglavlja o Bosni i Hercegovini u knjizi *Blago na putevima Jugoslavije: enciklopedijsko-turistički vodič,* Beograd: Jugoslavijapublik, 1983.; Napisao je dvanaesto poglavlje *Islamska umjetnost na tlu* Jugoslavije u knjizi *Svijet islama*. Beograd: Jugoslovenska revija, 1979.; koautor je u publikaciji *Stari franjevački samostani BiH: (Kraljeva Sutjeska, Fojnica, Kreševo): vodič*. Sarajevo: Udruženje katoličkih vjerskih službenika u SRBiH, 1984.

Sljedeće radove objavio je u časopisu *Naše starine*: *Tri slike latinske ikonografije u muzeju stare srpskopravoslavne crkve u Sarajevu*; *Starije slike i predmeti umjetnog zanata u Kreševskom samostanu; Stare slike i predmeti umjetnog obrta u Franjevačkom samostanu u Fojnici*; *Jedna barokna slika u Docu kod Travnika*; *Kolekcija starijih slika u Franjevačkom samostanu Tolisi*; *Spomenici kulture u vlasništvu vjerskih zajednica na tlu Bosne i Hercegovine* i dr.

Napisao je brojne natuknice o znamenitim Bošnjacima iz svoje struke u okviru dugogodišnjeg projekta *Bošnjački biografski leksikon*, koji se priprema u BZK "Preporod".

Bio je veoma aktivan član naše društvene zajednice: član Društva historičara umjetnosti, član Upravnog odbora Turističkog saveza Sarajevo, sekretar i potpredsjednik Muzejsko-konzervatorskog društva BiH, član Savjeta Umjetničke galerije Bosne i Hercegovine i dr.

Zbog svog doprinosa kulturnom i društvenom životu Bosne i Hercegovine odlikovan je mnogobrojnim nagradama i priznanjima, od kojih izdvajamo: "Orden rada sa zlatnim vijencem", "Dvadesetsedmojulska nagrada BiH", "Godišnja nagrada Kulturno-prosvjetne zajednice u BiH", "Spomen plaketa Općine Busovača" i dr.

Umro je u 86. godini, 7. 12. 2006. godine u Sarajevu.

Autori priloga:

AVDIĆ, Kamil J. (Plana, Bileća, 1914. – Chicago, 1979.), bivši imam i direktor Islamskog centra u Chicagu

BANDŽOVIĆ, dr. Safet, Institut za istoriju Sarajevo

BEGOVIĆ, Ena, postdiplomac, Filozofski fakultet Sarajevo

BEGOVIĆ, Sead, književnik, Zagreb, Hrvatska

CERIĆ, dr. Mustafa, Reisul-ulema, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo

ČAR-DRNDA, mr. Hatidža, Orijentalni institut Sarajevo

DERVIŠEVIĆ, mr. Amira, Pedagoški fakultet u Bihaću

DUMAN, Hatidža, BZK "Preporod" Sarajevo

DURAKOVIĆ, dr. Nijaz, Fakultet političkih nauka Sarajevo

DŽANKO, dr. Muhidin, Filozofski fakultet Sarajevo

EFENDIĆ, Nirha, postdiplomac, Filozofski fakultet Sarajevo

FAZLIĆ, Selma, profesorica književnosti naroda BiH, Sarajevo

FEJZIĆ-ČENGIĆ, mr. Fahira, Fakultet političkih nauka Sarajevo

FILANDRA, dr. Šaćir, Fakultet političkih nauka, predsjednik BZK "Preporod" Sarajevo

GALIJAŠEVIĆ, Tarik, student, Filozofski fakultet Sarajevo

HADŽIOSMANOVIĆ, dr. Lamija, Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru

HADŽIZUKIĆ, mr. Dijana, Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru

HUSIĆ, mr. Aladin, Orijentalni institut Sarajevo

IBRAKOVIĆ, dr. Dželal, Fakultet političkih nauka Sarajevo

JAHIĆ, Ervin, književnik, Zagreb, Hrvatska

KADRIĆ, dr. Rašida, Pedagoška akademija Sarajevo

KAMBEROVIĆ, Isma, BZK "Preporod" Sarajevo

KAZAZ, dr. Enver, Filozofski fakultet Sarajevo

KLJUČANIN, Zilhad, književnik, Sarajevo

KOVAČ, Fuad, književnik, Sarajevo

LAVIĆ, dr. Senadin, Fakultet političkih nauka Sarajevo

MAHIĆ, Admiral, književnik, Sarajevo

NEZIROVIĆ, dr. Muhamed, Filozofski fakultet Sarajevo

OSMANOVIĆ, Adil, orijentalista, potpredsjednik Republike Srpske, Banja Luka

PEJČINOVIĆ, Adnan, postdiplomac, Filozofski fakultet Sarajevo

SIJARIĆ, Safet, književnik, Sarajevo

SMAJIĆ, mr. Ramiza, Institut za istoriju Sarajevo

SOKOLIJA, Mahir, publicist, Sarajevo

STRAUSZ, Adolf (Cece, 1853. – Budimpešta, 1944.), mađarski putopisac i etnograf

ŠAČIĆ, mr. Nermina, Fakultet političkih nauka Sarajevo

ŠEHIĆ, dr. Zijad, Filozofski fakultet Sarajevo

ZALIHIĆ, Almir, književnik, Sarajevo